

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**STUDIER
OVER DET OFFENTLIGE FATTIGVÆSENS
HISTORISKE UDVIKLING
I DANMARK
I DET 19. AARHUNDREDE**

GENUDGIVET MED STØTTE AF
STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD

ISBN 87 7500 852 1

AFFOTOGRAFERET EFTER ORIGINALUDGAVEN OG GENOPTRYKT
I OFFSET PÅ SPECIAL-TRYKKERIET VIBORG A-S
1979

**STUDIER
OVER DET OFFENTLIGE FATTIGVÆSENS
HISTORISKE UDVIKLING
I DANMARK
I DET 19. AARHUNDREDE**

AF

HARALD JØRGENSEN

**UDGIVET AF
INSTITUTET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI**

**I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHADEL . NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1940**

**REPROGRAFISK GENUDGIVET OG FORLAGT AF
SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE
KØBENHAVN
1979**

FORORD

DA Institutet for Historie og Samfundsøkonomi stiftedes i 1927, stillede Bestyrelsen sig som Hovedopgave at tilvejebringe en Række Undersøgelser over Arbejderklassens sociale og økonomiske Forhold i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Som et Led i denne Række fremtræder dette Arbejde om Fattiglovgivningen i det 19. Aarhundrede eller en Undersøgelse af dansk Sociallovgivning, før man fik en virkelig moderne Sociallovgivning.

Ved Løsningen af denne Opgave, der blev overdraget mig i 1931, har det først og fremmest interesseret mig at følge Lovgivningens historiske Udvikling og Administrationens Stilling til de mange Problemer, der dukkede op som Følge af denne Lovgivning. Materialet hertil findes i Centraladministrationens Arkiver, og selv om det er stort, lader det sig dog i alt væsenlig overse og indarbejde i en Fremstilling. Med særlig Interesse har jeg fulgt den gennem hele Aarhundredet mærkbare Spænding mellem Centraladministrationen og de lokale Myndigheder, et Forhold, som efter min Opfattelse har haft en afgørende Indflydelse paa Fattiglovgivningens Udvikling i det 19. Aarhundrede. Dernæst har jeg forsøgt at tegne et Billede af de faktiske Forhold i By og paa Land, København dog undtaget. Dette Arbejde vanskeliggøres i høj Grad paa Grund af det overvældende Stof, som vilde kunne fremdrages af de lokale Arkiver. Da det overstiger Enkeltmands Kræfter paa bar Bund at give en i alle Detaljer gaaende Skildring af, hvorledes Fattiglovgivningen har virket i Praxis gennem et helt Aarhundrede, maa man prøve paa at finde nogle typiske Eksempler for Købstæder og Landkommuner. Dette er forsøgt, og det er min Óverbevisning, at det Billede, som har kunnet gives, vil vise sig at være rigtigt i alle Hovedtræk. Efter min Opfattelse har det endvidere mere Værdi at opbygge en Fremstilling paa en udtømmende Gennemgang af faa udvalgte Arkiver end overfladisk at gøre Stikprøver i langt større Antal Fattigarkiver og paa denne Maade skaffe sig en Række tilfældige Meddelelser om forskel-

VI

lige Forhold. Det er mit Haab, at dette Arbejde, som jeg her har den Ære at fremlægge, maa danne Udgangspunktet for mere vidtgaaende Undersøgelser over disse Problemer, og at videnskabeligt indstillede Lokalhistorikere maatte faa Interesse for deres Bys eller Sogns sociale Udvikling i det 19. Aarhundrede. Der ligger her en vid og frugtbar Arbejdsmark at opdyrke.

Ved Afslutningen af dette Arbejde er det mig en kær Pligt at takke Institutets Bestyrelse, fordi det har betroet mig denne store Opgave og givet mig meget frie Hænder til dens Planlæggelse og Gennemførelse. En særlig Tak vil jeg gerne rette til Arkivar Carl Rise Hansen, som i Forsommeren 1935 var mig behjælpelig med at samle og tilrettelægge det statistiske Materiale, der er brugt ved Fremstillingen paa Side 389—97. Det er mig ligeledes kært at udtale en ærbødig Tak til de kommunale Myndigheder, som velvilligt har stillet deres Arkivalier til min Raadighed, og som tillod mig at beholde disse Sager, saa længe Undersøgelsen stod paa. Paa Institutets Vegne har Rigsarkivar Axel Linvald gennemgaaet det endelig udarbejdede Manuskript, og for den Interesse, han derved har vist mit Arbejde, tillader jeg mig ogsaa at takke paa dette Sted.

Harald Jørgensen.

INDHOLD

	Side
I. Lovgivning og Administration	1
Kapitel 1. Indre og ydre Forudsætninger for Enevældens Socialreform	3
Kapitel 2. Gennemførelsen af Socialreformen af 1802—03	26
Kapitel 3. Regeringens Administration af Fattiglovene af 1803 og Tillæg til disse indtil 1835	42
Kapitel 4. Folkedommen over Enevældens Socialreform	59
Kapitel 5. Den grundlovgivende Rigsforsamling og Fattiglovene. Borgere af anden Klasse	84
Kapitel 6. I Enevældens Fodspor	89
Kapitel 7. Værdige og ikke værdige Trængende	97
Kapitel 8. Den store Fattigkommission af 1869	112
Kapitel 9. Regeringens og Rigsdagens Stilling til den store Fattigkommissions Forslag	129
Kapitel 10. Forsøg paa Reformen 1875—90	157
Kapitel 11. Børnelovene af 1888	166
Kapitel 12. Fattigloven af 9. April 1891	181
Kapitel 13. Alderdomsunderstøttelsesloven af 9. April 1891	209
Kapitel 14. Sygekasseloven af 12. April 1892	218
II. Fattigforsørgelsens praktiske Organisation i Landdistrikter og Købstæder	227
Kapitel 1. Fattigforsørgelsen paa Landet 1803—60	229
1. Kildematerialet. 2. Fattigvæsenets Bestyrelse. 3. Forsørgelsesmaaden. 4. Kost. 5. Husly. 6. Fattighusene. 6. Klæder og Brændsel. 7. Hjælp i Sygdomstilfælde og ved Død. 8. Bortlicitation af de Fattige. 9. Forsørgelse paa Omgang. 10. Børneforsørgelsen. 11. Forsørgelse af Sindssyge. 12. Fattigkassens Indtægter. 13. Aarsagerne til Trang. 14. Tiggeriet.	
Kapitel 2. Fattiggaardenes Oprettelse paa Landet	270
1. Indledning. 2. Fattiggaarden i Tikøb. 3. Fattiggaarden i Ringe. 4. Fattiggaardenes Udbredelse. 5. Livet paa Fattiggaardene. 6. Beboerne af Fattiggaardene.	

VIII

	7. Statsmyndighederne og det kommunale Initiativ.	
	8. Afsluttende Bemærkninger.	
Kapitel 3.	Fattigforsørgelsen paa Landet udenfor Fattiggaardene 1860—90	313
	1. Indledning. 2. Forsørgelsemaaden. 3. Fattighusene. 4. Børneforsørgelsen. 5. Rejseunderstøttelser.	
Kapitel 4.	Fattigforsørgelsen i Byerne	327
	1. Kildematerialet. 2. Fattigvæsenets Bestyrelse. 3. Fat- tigkassens Indtægter. 4. Almindelige Regler om For- sørgelsemaaden. 5. Forholdene i Slagelse. 6. Forholdene i Ringsted. 7. Forholdene i Køge. 8. Forholdene i Kol- ding. 9. Forholdene i Fredericia. 10. Forholdene i Aal- borg. 11. Forholdene i Ribe. 12. Børneforsørgelsen i Byerne. 13. Sammenfattende Bemærkninger om Forsør- gelsen i Købstæderne. 14. De Trængendes borgerlige Stilling og Aarsagen til, at de søgte offentlig Hjælp.	
	Afsluttende og sammenfattende Bemærkninger	398
	Oversigt over anvendt utrykt Materiale	415
	Anvendte Forkortelser	420
	Person- og Sagregister	421

I.

LOVGIVNING OG ADMINISTRATION

KAPITEL 1.

Indre og ydre Forudsætninger for Enevældens Socialreform.

DET afgørende Vendepunkt i ældre dansk Fattiglovgivning ligger ved Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Før den Tid kendte man kun den Form for offentlig Hjælp, der bestod i, at trængende Mennesker, Krøblinge og Syge havde Tilladelse til at vandre omkring fra Sted til Sted med Tiggerposen paa Ryggen for ved Folks Døre at bede om en god Gave. Dette offentlig anerkendte Tiggeri havde sine Rødder helt tilbage til Middelalderen, hvor den katolske Kirke prædikede den Opfattelse, at Tiggerne var Samfundets Velgørere, og stadig paa-mindede Menighedernes Medlemmer om at øve gode Gerninger. Selv tog Kirken sig ivrigt af Fattigvæsenet, uddelte Almisser og opretholdt Institutioner, hvis egentligste Maal var Fattigpleje. Ved Reformationens Gennemførelse sank hele dette kirkelige Fattigvæsen i Grus, og den verdslige Stat formaaede foreløbig ikke at sætte noget i Stedet.

Den naturlige Følge heraf blev, at Tiggernes Skarer forøgedes, og at de lidt efter lidt blev en utaaelig Byrde for det borgerlige Samfund. Under Bestræbelserne for at holde Tiggeriet inden for rimelige Grænser fæstnedes i Løbet af det 16. Aarhundrede den Regel i dansk Lovgivning, at Tiggeri nok var et lovligt Erhverv, men det maatte kun udøves inden for en snævrere Kreds, f. Eks. et Herred eller et Sogn, og kun af de Beboere, der var hjemmehørende her. Fra at være fuldstændig planløst og frit blev Tiggeriet et af Staten organiseret lovligt Erhverv, som man kunde indhente Øvrighedens Tilladelse til at drive. Denne Tilladelse gav man i Praksis paa den Maade, at den stedlige Øvrighed optegnede de Fattige paa Lister og forsynede dem med et særligt Tegn, som de altid maatte bære hos sig. Samtidig forbød man alt udenbys Tiggeri, foranstaltede Klapjagter paa fremmede Tiggere og idømte dem haarde Straffe, naar de blev paagrebet. Det var en stiltiende Forudsætning, at kun de, der var virkelig Fattige og ikke selv kunde tjene til Livets Ophold, maatte forsynes med Tiggertegn.

Alle arbejdsu villige og dovne Personer skulde af Øvrigheden sendes til Fæstningsarbejde o. lign.¹⁾

Den her skitserede Udvikling var ingenlunde et enkeltstaaende dansk Fænomen. I de Lande, hvor Reformationen sejrede over den katolske Religion og nedbrød det gamle kirkelige Fattigvæsen, blev det nødvendigt at erstatte dette med et nyt borgerligt. I Tyskland blev det en kommunal Pligt at tage sig af de Fattige. Svage og syge Mennesker fik Lov til at søge deres Udkomme ved Tiggeri i Hjemstavnen, medens alt udenbys Tiggeri og Tiggeri af arbejdsdygtige Individuer blev udtrykkeligt forbudt og straffedes med haarde Straffe. I England udstedte Henrik VIII en Lov, der indførte Licens for at tigge og haard Straf mod de Personer, der blev paagrebet uden at være i Besiddelse af denne Licens. Straffen var i Begyndelsen Pisk og Brændemærkning og kunde i Gentagelsestilfælde stige til Hængning. Samtidig forbød man at give Almisse i Almindelighed. Vilde man give en god Gave, maatte det ske gennem Præsten.²⁾

Medens man i England omkring 1600 gik et Skridt videre i Forsørgelseslovgivningens Udvikling (se nærmere nedenfor), blev man i Danmark staaende paa det skitserede primitive Standpunkt hele det 16. og 17. Aarhundrede igennem. Man har utvivlsomt af de stadig tilbagevendende Paamindelser om at overholde disse Paabud Lov til at slutte, at det har staaet maadeligt til med Overholdelsen. Fra Christian IV's og Frederik III's Tid finder man adskillige Breve, hvori der klages over de mange Tiggere, der sværmer overalt i Riget, og det anbefales Øvrigheden at føre Kontrol. Under 5. Maj 1683 udstedtes en ny stor Forordning om Betlere, hvori man gentog alle de gamle Regler om Tiggertegn og Optagelse af Lister over Trængende, ligesom man atter understregede Kravet om, at alle, der kunde arbejde, burde tjene til Livets Ophold ved deres Hænders Arbejde og ikke strejfe Landet rundt.

Omkring 1700 var man dog lige vidt. Stadig sværmede Skarer af Fattige over det ganske Land, og der fandtes blandt disse adskillige Børn i Alderen fra 6—15 Aar. Man maatte indrømme, at man ved de tidligere Forordninger ikke havde naaet, hvad der havde været tilstræbt, og at man ikke havde tilvejebragt tilstrækkelige Foranstaltninger til Pleje og Underhold af de Fattige. Efter nye Overvejelser

1) Om den ældste danske Fattiglovgivning se Aar bog for dansk Kulturhistorie 1895, S. 67—90 og do. do. 1897, S. 69—124.

2) L. Brentano: Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands Bd. II, 1927.

udarbejdedes derfor Forordningen af 24. Sept. 1708 om Betlere i Danmark saavel paa Landet som i Købstæderne. I Forbindelse med Reskript af 3. Sept. s. Aar ang. de Fattiges Væsen i Købstæderne kom disse Regler til at danne Grundlaget for en helt ny Forsørgelseslovgivning.

Ved Loven af 1708 forlod man endelig Princippet det tilladte Tiggeri og gik over til en af det Offentlige paabudt og nærmere af det organiseret Fattigforsørgelse. For Fremtiden skulde enhver, der ikke var istand til ved egen Hjælp at erhverve sig det fornødne til Livets Ophold, kunne henvende sig til Myndighederne paa det Sted, hvor han boede, og anmode om Understøttelse. Det var den gamle Regel om, at ethvert Sted skulde forsørge sine egne Fattige, der levede videre under nye Forhold. Det var dog ikke alle og enhver, der kunde stille Krav om Understøttelse. De Fattiges Inspektører fik et udtrykkeligt Paabud om »at give Agt paa samme Persons Forhold, og har han ved Drukkenskab eller andre Laster foraarsaget sig selv Armod, maa han ikke antages, men skal sendes til Pesthuset i København«. Som værdige til at modtage Hjælp af det Offentlige betragtede man først og fremmest Blinde, Sengeliggende og de, som slet intet kan fortjene samt smaa forældreløse Børn, men dernæst Personer der paa Grund af slet Helbred, mange smaa Børn og andre lovlige Aarsager ikke kunde tjene nok. De Fattige skulde inddeles i Klasser, tre eller fire efter de lokale Forhold. Naar man paa denne Maade havde draget Om-sorg for, at alle, der havde et rimeligt Krav paa Understøttelse, havde faaet Hjælp, var Øjeblikket kommet, da alt Tiggeri kunde forbydes. Loven indeholdt detaljerede Regler om, hvorledes Myndighederne skulde stille sig óver for de paagrebne Betlere. Personer, der havde lidt Skibbrud eller havde mistet deres Ejendom ved Ildsvaade, kunde faa udstedt et særligt Brev, der gav dem Tilladelse til at samle Almisse paa fremmed Sted, men en saadan Tilladelses Varighed var begrænset til eet Aar.

Overgangen til en almindelig Fattigforsørgelse maatte naturligt medføre faste Regler for Tilvejebringelsen af de nødvendige Midler. I Kirker og i Værtshuse opstillede man Bøsser, og ved de store Kirkefester gik en Tavle omkring. Mere Betydning, navnlig for Fremtidens Forsørgelsesvæsen, havde et almindeligt Paabud om, at alle civile Betjente i Købstæderne, som fik kgl. Gage, skulde give 1 % til de Fattige, og det samme skulde Præsterne yde. Andre Købstadsbeboere skulde paa en Liste optegne, hvor meget de af egen fri Vilje vilde give som Gave til de Fattige, og ansaa Myndighederne det ikke for til-

strækkeligt til at bestride Udgifterne ved de Fattiges Forsørgelse, »da haver Magistraten Magt til at paalægge dem det efter deres Middel og Formue, dog først referere samme Post, og indhente Approbation«.

Paa Landet gjaldt lignende Regler. Her skulde Sognepræsten kalde Menigheden sammen og opfordre den til at yde noget, »og som det er Bonden lettere at give Brød, Mel, Erter og andre ædende Varer, som de avle af Jorden, end rede Penge, og bekvemmeligere for den Fattige, som paa Landet ej altid kan faa for Penge, hvad han behøver«, skal der gøres Overslag over, hvad der behøves, og derefter anvises ham visse Sognemænd, hos hvem han kan faa sin Understøttelse«. Selv om man i Loven tilsyneladende opererede med Bidraget til Fattigvæsenet som en frivillig Gave, var det ingenlunde Meningen, at en Borger eller en Bonde kunde undslaa sig for at yde noget, hvis han havde Evne dertil. Tegnedes man sig ikke paa den Liste, der blev sendt rundt, eller udeblev man med Betalingen af det Beløb, man havde skrevet sig for, risikerede man at faa sit Navn oplæst fra Prædikestolen ved Søndagsgudstjenesten. For Landet fandtes lignende Bestemmelser, men her tilføjede man, at hjalp ikke Navns Nævnelser fra Prædikestolen, kunde Amtmanden iværksætte Udpantning af det skyldige Beløb.

Hvad Frederik IV's Regering forsøgte at gennemføre ved Forordningen af 1708 var i det store og hele det samme, der havde været Formaalet med de berømte engelske Fattiglove fra Dronning Elisabeths Tid (1597). Ogsaa her havde man paalagt Kommunen en Pligt til at tage sig af sine egne Fattige, og Midlerne til den nye Fattigunderstøttelse tilvejebragtes ved en særlig Fattigskat. I engelsk Fattiglovgivning lagde man stærk Vægt paa, at de arbejdsdygtige skulde beskæftiges med Arbejde, og 1697 oprettedes i Bristol det første saakaldte *Workhouse*, der snart fik Aflæggere i en Række Byer og i 1756 endog paa Landet. Men stadig havde man store Vanskeligheder at kæmpe med, og Arbejdshusene forfaldt og var ved Slutningen af det 18. Aarhundrede nærmest at betragte som simple Fattighuse. I ringe Grad formaaede man at gøre Ende paa omstrejfende Tiggeres Plagerier, og Tilstanden blev yderlig vanskelig ved uheldige Lovbestemmelser fra Midten af det 17. Aarhundrede. Da der foregik en stigende Tilstrømning af Mennesker til de rige Kommuner, hvor Arbejdsmulighederne var størst, gennemførtes en Lov, der gjorde det til en Pligt for Fredsdommeren at hjemsende en Familie, hvis der var Mulighed for, at den med Tiden vilde falde det Offentlige til Byrde. Hjemsendelsen skulde blot finde Sted, inden den paagældende havde

opholdt sig 40 Dage paa det nye Sted. Dette Stavnsbaand bidrog i høj Grad til at proletarisere den engelske Arbejderbefolkning, idet den bandt Arbejderne til den Kommune, hvor der i Forvejen var ringe Erhvervsmuligheder.³⁾

Man maa nu opkaste det Spørgsmaal, hvorledes det gik med Gennemførelsen af de nye Regler. Skønt det var en Grundbestemmelse i denne danske Forsørgelseslovgivning, at den enkelte Købstad og Sognet skulde forsørge sine egne Fattige, var man i 1708 allerede klar over, at et Sogn kunde blive tvunget til at søge Hjælp hos Nabo-sognene, og i saadanne Tilfælde foreskrev man en vis Form for mellemkommunal Udligning. Et Par Aartier senere gik man videre ad samme Vej, idet man ved Reskript af 5. Febr. 1734 lod Sognekasserne paa Landet afløse af Herredskasser, »thi Kongen finder det billigt, at det Sogn, der har flere Fattige og mindre Indkomster, hjælpes af det, der kan have mere Indkomster og færre Fattige«. Hvor rigtig denne Grundsætning end kunde være, fik den dog de sørgeligste Følger for Fattigplejen. Samtidig med at Herredskassen indførtes, ophævede man de gamle Sognekasser, og dette svækkede Interessen hos den almindelige Befolkning for at yde Bidrag til Fattigvæsenet.

Talrige Paabud fra den følgende Tid viser, at det var forbundet med et ikke ringe Besvær at faa Borgerne til at udrede de nødvendige Bidrag til de Fattiges Forsørgelse, og selv om de paa de aarlige Lister tegnede sig for et større eller mindre Beløb, udeblev de med det paa Betalingens Dag. I den Anledning udstedtes der 5. Febr. 1734 et Reskript indeholdende »Noget om de Fattiges Væsen og Betleres Straf«. Man indskærpede heri, at Magistraten maatte have Lov til at ansætte Borgerne til et bestemt Beløb, hvis de ikke tegnede sig for nok, og udeblev de Aar og Dag med det udlovede, og »de Fattige dog derved Intet vinde, at desliges Navne efter Forordningen af Prædikestolen blev oplæst«, maatte Magistraten, efter at have rykket to eller tre Gange, have Ret til at skride til Udpantning. Men heller ikke dette Paabud frugtede. Allerede 20. Marts 1739 udkom et nyt Reskript ang. Restancer af Fattigbidrag. Skyldige Fattigbeløb blev eftergivet paa Betingelse af, at alle straks tegnede sig for noget vist, og atter truede man med Udpantning. Da en Række Sædegaardsejere i 40erne viste sig uvillige til at yde »noget vist« eller »noget Raisonabelt«, som man kaldte det, til de Fattige, anmodede man Regeringen om Bemyndigelse til at udskrive et bestemt Beløb af hver Tønde Hartkorn. Dette For-

³⁾ Se Side 4, Note 2.

slag afvistes dog, men man fik Tilladelse til at udskrive efter Formue, og betaltes de skyldige Bidrag ikke, maatte man ogsaa her skride til Udpantning. 21. Sept. 1753 udstedte man et nyt Paabud om, at Ejere af Lystgaarde paa Københavns Amt havde Pligt til at yde Bidrag til de Fattige, og nægtede de at betale, maatte de skyldige Beløb indkræves. Da man i 1771 stadig klagede over, at Befolkningen ikke ydede nok til de Fattiges Underholdning, prøvede man forsøgsvis paa Fyn og Langeland at opgive Sogneforplejningen og lade de enkelte Godser danne særlige Fattigdistrikter.⁴⁾ Det blev da Godsejerne, der skulde sørge for, at alle deres Undergivne ydede noget vist eller blev udpantet, naar de udeblev med deres Bidrag. Den store Fattigkommission af 1787 fraraadede imidlertid en videre Udvikling af denne Indretning paa Grund af de administrative Vanskeligheder, der var forbundet med den.⁵⁾

Man maa af disse stadige Paabud og af de evindelige Trusler om Udpantning have Lov til at drage den Slutning, at de besiddende Klasser i By og paa Land saboterede Regeringens Fattigforsørgelse. Afgiften til Fattigvæsenet var en ny Skat, og de Borgere, der under Navn af Fattiginspektører fik Ordre til sammen med de stedlige Myndigheder at organisere den nye Fattigpleje, var ikke alt for ivrige i Tjenesten. De Fattige nød som Følge heraf kun en yderst maadelig Forplejning, og desuden fik man ikke afskaffet det tyngende Tiggeri af omstrejfende Betlere, som i Aarhundreder havde været en sand Landeplage.

Gennemgaar man den lange Række af offentlige Paabud om Tiggeriet fra det 18. Aarhundrede, faar man et overvældende Indtryk af Myndighedernes fortvivlede og haabløse Kamp mod dette Onde. Man henstillede atter og atter til de lokale Myndigheder om at føre et strengere Tilsyn med de omstrejfende Tiggere, og man paabød ved en Plakat af 15. Dec. 1739 Bødestraf for de Personer, der uddelte Almisser paa Gader og Stræder. Utallige Gange forbød man Skippere, Færgemænd og andre Personer, der boede ved Havet, at transportere Tiggere fra den ene Landsdel til den anden, men disse, der uden Tvivl fik en rigelig Betaling af de professionelle Betlere, lod sig ikke afskrække af Myndighedernes Henstilling.⁶⁾

4) Sjællandske og fynske Missiver 1771—73 Nr. 345.

5) Kommissionens Betænkning dat. 16. Dec. 1791. D. K. Kommissionen ang. Fattigvæsenets bedre Indretning 1787 19. Okt. Kommissionens Arkiv 1787—95.

6) Forordning af 18. Dec. 1715 og 23. Febr. 1725; Reskript af 19. Febr. 1745 og Plakat af 10. Dec. 1745.

Det hjalp heller ikke, at man i Kampen mod Tiggerne gav de mindre Kredse Tilladelse til at engagere saakaldte Tiggerfogder, hvis Hverv det var at holde Sognet ryddeligt for fremmede Betlere og opbringe dem, hvis de vovede sig ind i Distriktet.⁷⁾ Som Regel antog man til dette Hverv en af Sognets egne Fattige, der var større og stærkere end alle andre, og man gav ham en mindre Ducør for hver paa-greben Tigger. Heller ikke denne Embedsmand havde Held til at bekæmpe Ondet, og der klagedes over, at der lagdes Tiggerfogderne og Vægterne Hindringer i Vejen, naar de vilde forfølge flygtende Tiggere ind i Privathuse eller paa Gæstgivergaardene. Saa varmt kunde det gaa til under Sammenstødet mellem Øvrighedens Tjenere og de omstrejfende Tiggere, at man i 1751 fandt det nødvendigt at udtale, »at hvis nogen i Opløb ihjelslaaes, ligger han . . . paa sin Gerning, uden at de Fattiges Fogder eller Politiets Betjente derfor bør lide noget.«⁸⁾ Ligesaa lidt hjalp det, at man sendte de opsnappede Betlere paa Arbejde paa Holmen og Fæstningerne eller indrettede saakaldte Tugthuse i Viborg, Odense og paa Møen, Tvangsarbejdsanstalter, som man nu vilde kalde disse Indretninger.⁹⁾ Saa sent som i 1778 tales der i en Forordning om, at der »paa adskillige Steder i Danmark findes endeel omløbende fremmede Folk, som ikke alene betle, men endog paa Landet foruleilige, ja true Almuen.«¹⁰⁾ Tydeligere kunde Statsmagten ikke selv offentlig tilstaa sin Mangel paa Evne til at bringe Orden paa dette vanskelige Omraade. En ny Fattigordning var vedtaget, men ingenlunde gennemført.

Til nøjagtig samme Resultat kommer man, hvis man ved Hjælp af Sognekaldsarkivernes Materiale forsøger at give et Billede af Fat-

⁷⁾ Om Tiggerfogedinstitutionen se Reskript af 25. Juli 1735 og 6. Nov. 1739, Plakat af 2. Sept. 1748, 2. Marts 1751 og 28. Marts 1757, samt Forordning af 26. Febr. og 11. Marts 1777. Endelig findes der et Reskript af 15. Sept. 1786. (Se de almindelige Reskript- og Lovsamlinger, hvortil ogsaa henvises i det flg.).

⁸⁾ Plakat af 2. Marts 1751.

⁹⁾ Om Tugt- og Manufakturhuse i Alm. se Reskript af 6. Nov. 1739. — Om Viborg Tugt- og Manufakturhus se Fundats af 14. Nov. 1743. Om Tugthuset paa Møen se Reskript af 26. April 1737 og Pl. af 30. Juli 1745. Om Tugthuset i Odense se Fundats af 25. Maj 1752. Om Fæstningsarbejde for paa-grebnede Tiggere se Forordning af 18. Marts 1778 ang. hvorledes fremmede Betlere og Omløbere skal anses.

¹⁰⁾ Forordning af 18. Marts 1778.

tiglovens praktiske Gennemførelse i en Række sjællandske Landsogne.¹¹⁾

Den almindeligste Form for Fattigforsørgelse paa Landet i det 18. Aarhundrede var Omgangsforsørgelsen. I de 30 undersøgte Tilfælde, hvor der findes Materiale fra denne Tid, kan man i 19 Tilfælde finde ganske tydelige Spor af denne Forsørgelsesmetode. I Birkerød kan der herske nogen Tvivl, om den har eksisteret, og i de ti resterende Tilfælde har den ikke efterladt sig synlige Spor i de bevarede Protokoller.

At blive forsørget ved Omgang eller Omgangsbespisning er en senere Tids Benævnelse. I det 18. Aarhundredes Protokoller finder man oftere en Bemærkning om, at der til hvert Lægd henlagdes en af Sognets Trængende, som havde at henholde sig til disse Gaardmænd i alt, hvad der vedrørte hans Understøttelse. I langt de fleste undersøgte Tilfælde fik han sin fulde Kost paa Gaarden i et nærmere bestemt Antal Dage, f. Eks. 1, 1½, 2, 3 eller flere Dage, men der haves ogsaa Eksempler paa, at der paa samme Maade i Stedet for Kost blev uddelt forskellige Naturalier, som den Trængende selv maatte tilberede.

I Kjeldby Sogn paa Møen bestemte man sig i 1709 i nøje Overensstemmelse med Loven af 1708 til at give de Fattige Mel, Malt, Ærter, Gryn, Sul og Uld, og det samme var Tilfældet i det nærliggende Elmelund Sogn. Alle fik Del i de forskellige Slags Naturalier, men Portionens Størrelse var afhængig af Trangen. I Stenløse-Vexø Sogn i Frederiksborg Amt indrettede man i 1730erne en Naturalforplejning, hvor der blev ydet Rugmel, Malt, Gryn, Humle og et mindre Pengebælb. Omkring Midten af Aarhundredet var denne Ordning kommet i Forfald, men 1786 fandt en Reorganisation Sted. I Tjustrup og Haldagerlille i Sorø Amt forlod man i 1739 det gamle Kostsystem hos Bønderne og gjorde den Fremgangsmaade almindelig, som hidtil kun var bragt i Anvendelse for syge og sengeliggende Trængende, nemlig at yde dem Fødevarer som Malt, Gryn, Ærter, Mel, Sul og Brød (fra 1760 kun Brød, Sul og Malt). Andre Steder var Naturalforplejningen ikke saa omfattende. I Everdrup i Præstø Amt gav man, da man atter fik Fattigvæsenet organiseret i 1763, Rug og Byg, og det samme var Tilfældet i Vester-Egede i Præstø Amt fra Midten af 1730erne (tidligere havde man ydet Kost); i Højby i Holbæk Amt gik man i 1748 over til at yde Mel og Malt og at henvise de Fattige til bestemte

¹¹⁾ Den følgende Fremstilling er bygget paa de 415—20 opførte Sognekaldsarkiver.

Gaardmænd. Tidligere havde man i dette Sogn kun kendt Understøttelser i Penge. Denne Opregning af Undtagelsestilfælde maa dog paa ingen Maade udviske Hovedreglen, som var den, at de Trængende paa Omgang spiste hos Sognets Gaardmænd.

Om de Fattige ogsaa har haft Bopæl paa de Gaarde, hvortil de henvistes, saaledes som det var Tilfældet i det 19. Aarhundrede, oplyses intetsteds i Protokollerne. Antallet af Trængende, der blev for- sørget paa denne Maade, de »protokollerede« Fattige, som man kaldte dem i Bregninge-Bjergsted Sogn, var stærkt varierende. Det højeste Antal, der er konstateret, er 52 Lemmer i Højby Sogn i 1735, medens det i andre Sogne blot beløb sig til 3—5. Set paa langs gennem Aarhundredet var Antallet af Fattige i det enkelte Sogn omtrent konstant, og det var ikke et ualmindeligt Forhold, at Antallet af Pladser i Omgangsforsørgelsen fæstnedes, saaledes at man kun kunde rykke op i de Privilegeredes Rækker ved Dødsfald. Denne Kendsgerning kaster et ret karakteristisk Lys over Begrænsningen i det 18. Aarhundredes offentlige Forsorg.

Som Regel var Lægderne organiseret paa en saadan Maade, at de Gaardmænd, der forsynede en enkelt Fattig, alle boede i samme By, saaledes at den Almissesøgende ikke havde større Besvær med at op- søge dem. Dog kan der ogsaa findes Eksempler paa, at den Fattige maatte søge sin Almisse vidt omkring. I Keldby Sogn fik i 1709 Al- misselem Nr. 1 Anvisning paa ialt ni forskellige Gaardmænd, der boede i de tre Byer Spejlsby, Ullemark og Keldby, og i 1712 fik Oluf Rytter og Datter, der boede i Keldbylille, anvist tretten Gaardmænd, der boede i Tostrup, Oddemose, Keldbylille, Spejlsby og Keldby. Han maatte altsaa vandre hele Sognet rundt for at faa sin Almisse, og et Blik paa Kortet viser, at Afstandene ikke var smaa. I det nærliggende Elmelund Sogn fik i 1709 Laurids Stubbekøbing og hans Kone Til- ladelse til at hente Levnedsmidler hos fire Gaardmænd i Torpe, to i Ovre og fem i Østermark.

Saavidt man kan se af de ofte meget sparsomme Protokolltilførs- lers, bevarede man Omgangsforsørgelsen hele Aarhundredet igennem som den mest anvendte Forsørgelsesmaade paa Landet, ligesom det alene var denne Form for offentlig Hjælp, der overhovedet havde Be- tydning. Adskilligt tyder dog paa, at den mod Aarhundredets Slut- ning var i Forfald, og Landboreformerne medførte dens omtrent fuld- stændige Ophør (se nærmere nedenfor).

Ved Siden af Naturalhjælpen fandt man dels som en supplerende, dels som en selvstændig Form for Forsørgelse en ganske almindelig

Uddeling af Pengeunderstøttelser. Uddelingen fandt som Regel Sted en Gang om Aaret, oftest ved Juletid eller mellem Jul og Nytaar. I Udby Sogn ved Vordingborg fandt den aarlige Uddeling Sted i September. I en Del Sogne kendte man ingen saadan fast Uddelings-termin. I Baarse-Beldringe Sognekald i Præstø Amt foretog man en Deling blandt de Trængende, saa snart der var kommet Penge i Kassen, og man uddelte da straks hele Kassens Indhold. Den samme Fremgangsmaade anvendtes i andre Sogne, navnlig ved Bøsse- og Tavlepenge, f. Eks. i Braaby, i Sandby-Vrangstrup og Vordingborg Landdistrikt i Præstø Amt og i Hejninge og Sønderup-Nordrup i Sorø Amt. De uddelte Pengeunderstøttelser gik i mange Tilfælde til Husleje og Klæder, f. Eks. findes der paa et af Regnskaberne fra Tjustrup-Haldagerlille opført 1 Mk. og 8 Sk. til 2 Alen Vadmæl til et Par Bukser og 2 Mk. og 8 Sk. til Søren Robertsen »til en Skindpels at varme hans gamle Ryg«. Penge til Træsko var en hyppigt forekommende Udgiftspost, ligesom Udgifterne til Indkøb af Ligkister vejede tungt til. Omkostningerne til Kiste var ofte saa store, at de slugte det Beløb, som normalt blev givet en Trængende i 1. Klasse, og da man ikke kendte til at lade Fattigskatten stige og falde med Trangen til Hjælp, betød dette, at der fragik et tilsvarende Beløb i den Sum, der det Aar stod til Raadighed for de Nødlidende. Loven gav ganske vist Fattigkassen Anvisning paa at faa sine Udgifter dækket ved at bortsælge de Fattiges Efterladenskaber ved offentlig Auktion, men deres fattige Pjalter dækkede sjældent de nødvendige Omkostninger.

Ved Siden af den faste Uddeling af Understøttelser i Penge paa et bestemt Tidspunkt af Aaret brugte man i visse Sogne at yde Bidrag i ekstraordinære Tilfælde, f. Eks. under Sygdom eller ved indtræffende Uheld. Eksempler herpaa kan man træffe ved en Gennemgang af Protokollerne i Asminderød-Grønholt Sognekald eller i Birkerød, hvor der i 1798 fandtes optaget 26 Fattige paa den faste Forsørgelsesliste, medens 14 andre modtog ekstraordinær Hjælp.

Størrelsen af den ydede Hjælp var naturligvis afhængig af Ansøgere-rens større eller mindre Hjælpeløshed. For nærmere at bestemme denne havde Loven af 1708 henstillet, at man inddelte de Trængende i indtil fire Klasser. En saadan Inddeling har ogsaa kunnet konstateres i de fleste Sogne. I Asminderød-Grønholt Sognekald inddelte man de Fattige i fire Klasser, saaledes at de Fattige i 1. Klasse fik 1 Rdl. hver, og de andre Klasser henholdsvis 4, 3 og 2 Mk. Uddelingen foregik i Koret i Asminderød Kirke eller i Degneboligen efter nærmere fra Prædikestolen givne Ordre, og Præsten mødtes forinden med

sine Hjælpere for i Enkeltheder at planlægge Uddelingen. I Elmelund Sognekald bevarede man hele Aarhundredet igennem en Inddeling i tre Klasser, og medens man i 1709 havde optaget 8 Trængende paa Listen, fandtes der paa den sidst bevarede Forsørgelsesplan kun 7 Lemmer. I Krummerup-Fuglebjerg havde man i 1730erne tre Klasser, hvoraf de Fattige i 1. Klasse fik Kost hver Dag, de Fattige i 2. Klasse Kost i et færre Antal Dage og de Fattige i 3. Klasse kun Pengehjælp. Fra Sønderup-Nordrup kendes ligeledes Treklasesystemet.

Det var Lovens Mening, at Midlerne til denne Forsørgelsesmaade skulde indkomme ved frivillige Bidrag, der i Nødsfald kunde inddrives ved Udpantning. I Praksis viste det sig, at der kun indkom ganske ubetydelige Beløb ad denne Vej, og Summerne blev endnu mindre, da man i 30erne ophævede Sognekasserne og indførte Herredskasser. Som en ren Undtagelse fra denne Regel kan fremhæves Bregninge-Bjergsted Sognekald i Holbæk Amt, hvor man fra 1738 udskrev et ganske bestemt Beløb, nemlig 2—4 Sk. af hver Helgaard, 1—2 Sk. af hver Halvgaard og 1—6 Sk. af hver Husmand. I langt de fleste Tilfælde var Præst og Degn de eneste, der ydede Bidrag til Sognets Fattige, medens Bønderne holdt sig tilbage. De kunde imidlertid skyde sig ind under, at de saa godt som ene bar Udgiften ved Naturalforplejningen. Enkelte Sogne var saa heldig stillet, at der inden for deres Grænser boede enten en fyrstelig Person eller en adelig Herre og Dame, der en Gang om Aaret betænkte Fattiggassen med en større Gave. Til Birkerød Sognekalds Fattige skænkede Dronningen i 1738 20 Rdl., i 1748 50 Rdl. og i 1758 40 Rdl., og disse Beløb var langt den største Indtægtspost paa Regnskabet. I Everdrup i Præstø Amt opretholdtes hele Pengeunderstøttelsen ved Gaver fra Egnens Godsejere. Andre Sogne kunde glæde sig ved Renteindtægter af Kapitaler, der i tidligere Tid var skænket til de Fattige. Af de 49 Rdl., der i 1740 indkom i Fattiggassen i Asminderød-Grønholt Sogn, var de 25 Rdl. Rentepenge og de 24 Rdl. frivillig Gave. Endelig modtog Sognekasserne Indtægten af opstillede Bøsser og ombaarne Tavler, men ad denne Vej tilflød der ikke Fattigvæsenet større Indtægter. Følgen heraf var, at en Pengeunderstøttelse paa 1—2 Rdl. maatte betragtes som en meget stor Understøttelse i det 18. Aarhundrede, medens en Almisse paa det tilsvarende Beløb i Mark var langt det almindeligste.

Det vil af den paa de foregaaende Sider foretagne Undersøgelse fremgaa, at det ved Hjælp af Loven af 1708 med Tillæg lykkedes paa Landet at stille en Art Fattigforsørgelse paa Benene, men at denne endnu havde en ret primitiv og ufuldstændig Karakter. Søger man

efter Aarsagerne til dette Forhold, vil man nemt nok kunne pege paa visse Mangler ved de udstedte Love og navnlig paa Oprettelsen af Herredskasserne, der tog det finansielle Grundlag bort under Sognefattigplejen, men en fyldestgørende Forklaring opnaas først, naar man søger andetsteds hen og dybere ned.

Har man gennemgaaet en Række Sognekaldsarkiver, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, at man i næsten alle Sogne begyndte den nye Fattigpleje med de bedste Hensigter. Man anskaffede sig straks store Protokoller, hvori man med sirlig Haandskrift og med stor Udførlighed optegnede alt, hvad der havde Betydning for den nye Fattigpleje. Interessen varede dog ikke længe. Af de efterhaanden yderst summarisk førte Protokoller kan man uden Tvivl drage den Slutning, at Præstestanden, hvem Gennemførelsen af den ny kommunale Fattigpleje i første Omgang blev betroet, hurtigt tabte Interessen for denne vigtige, men sikkert ogsaa meget brydsomme Sag. Det nyttede ikke meget, at Regeringen gentog sine Paabud. Det blev kun til nye Tilløb, der atter løb ud i Sandet. Hvor afhængig hele Fattigplejen var af Præstens Indsats, ses bedst af den Kendsgerning, at i alle de Tilfælde, hvor vi i det foregaaende har kunnet konstatere en pludselig Reorganisation af et Sogns Fattigvæsen, kan man umiddelbart forud konstatere et Embedsskifte. Dette var Tilfældet i Everdrup, hvor der i 1762 kom en ny Præst, i Højby hvor Embedsskiftet fandt Sted i 1777, i Soderup hvor man skiftede Præst i 1748 og i Stenløse-Vexø Sognekald, hvor en ny Præst kom til i 1785. Da Vordingborg Landsogn i 1777 fik en ny Præst, lod denne Protokollen tilføje en Bemærkning om, at han ved sin Tiltræden aldeles ikke fandt noget »Spor til Protokol eller Optegnelse ang. Fattigvæsenet«. Der maatte begyndes paa helt bar Bund.

Selv om forsømmelige Præster maa tage en væsentlig Del af Ansvaret for det 18. Aarhundredes mangelfulde Fattigpleje, kan man ikke se bort fra, at Uviljen hos Sognebeboerne mod at udrede de nødvendige Bidrag har været en medvirkende Aarsag til det daarlige Resultat. Der kan maaske ikke siges noget til, at Bønderne i Misvækst-aar erklærede sig ude af Stand til at yde noget, saaledes som det var Tilfældet i Keldby og Elmelund Sogne i 1715. Bønderne opfordrede her de Fattige til at besøge »Sognets egne Beboere om Livets Ophold i deres Huse, men ikke at gaa uden Sognet at betle«, men da normale Tider atter indtraf, genoptog de deres sædvanlige Ydelser til Fattigvæsenet. Selv om man ser bort herfra, findes der imidlertid saa talrige Beviser paa, at Landbefolkningen forsøgte at snige sig fra sine

Forpligtelser, at der er al mulig Grund til at tillægge dette Forhold en bestemmende Indflydelse paa Fattigvæsenets ufuldkomne Udvikling i det 18. Aarhundrede.

En Udtalelse fra Lillerød i 1773—74 som: »Sognet er ey at overtale til at give meer Almisse Sæd end den de selv 1771 havde lovet at ville betale«, tyder ikke paa særlig god Vilje, og af Oplysninger fra Ovrø Fattigprotokol fremgaar det, at der i 1760erne aldeles ikke har været foretaget Anstalter til Fordel for de Fattige. »Enhver af Sognets Fattige søger i deres Nødtvungenhed den som de kiender at være godgiørende«, fortæller Protokollen rent ud, og saaledes forblev det Resten af Aarhundredet. Heller ikke i Braaby var Forholdene gode. Her udtalte Præsten i 1785, at Sognets Fattige »trænge højlig til et anseligere Dividende end det forrige Aar blev dem skienket«. At de Fattige heller ikke altid fik, hvad der var lovet dem, fremgaar af et Eksempel fra Hyllested-Venslev-Holsteinborg Sognekald. I 1759 henvises gamle Jørgen Larsen til Forsørgelse hos en Række Gaardmænd med den karakteristiske Tilføjelse i Protokollen: »dersom han kan faa noget«. Af Regnskabet fremgik det, at Præstens Bekymring havde været berettiget; han havde kun faaet »lidet . . . af de ham tillagte Mænd«, og Præsten havde derfor set sig nødsaget til at give ham 24 Sk. maanedlig foruden. At Forsørgelsen ogsaa længere ned i Aarhundredet har været noget nødtørftig, fremgaar af en Udtalelse som denne om de Fattige i 3. Klasse, at: »Nogle nu og da faa noget Lidet«.

Undertiden undslog man sig for at nyde noget under Henviisning til, at man ikke var blevet befriet for omstrefjende Tiggeres Plage-rier. Soderup-Eskildstrup Sognekalds Bønder nægtede med denne Motivering at give noget Pengebidrag, og i 1772 erklærede Bønderne i Tjustrup-Haldagerlille Sogn, at de slet ikke vilde give nogen Almisse, »siden de dog daglig se sig overløbne, ikke ene af vore Sognes egne Fattige, men og i Snese Tal fra fremmede Sogne«. Af Protokollen fremgaar det dog, at det lykkedes Sognepræsten at tale dem til rette.

Mindre Held med sig havde Præsten i Ledøje. Der var i 1797 kommet en ny Sognepræst til Kaldet, Jens Bindesbøll, der ved sin Ankomst forefandt Fattigvæsenet i en efter Protokollen at dømme sørgelig Forfatning. Han begyndte straks et Arbejde for at forbedre Forholdene, men mødte kun Uvilje. Sin svære Modgang betroede han Protokollens Blade. »Efter foregaaende Lysning af Prædikestolen og kjerlig Anmodning om, at Mændene i hver By ville samles med mig for at ved fælles Raad og Overlæg at se vor Fattig-væsen sat i saa god Stand, som muligt, gik jeg Eftermiddagen d. 27. April 1801 til

Smørum Ovre, lod tude og bede Mændene, at komme til mig i Skolen. Jeg biede længe: ingen kom. Jeg lod atter gaa Bud paa Gaden, for at fornemme, om de kom; og da jeg ikke kunde faa dem samlet, lod jeg dem sige, at da jeg formodede, at det maaske var dem mere belejligt, om jeg kom om Formiddagen, vilde jeg næste Formiddage Kl. 11, da jeg vidste, at de kom hjem fra Marken, atter komme for at tale med dem«. Præstens Besøg næste Dag var omtrent lige forgæves, og i Sognets andre Byer smittede det daarlige Eksempel. Omsider lykkedes det Præsten at faa udarbejdet og vedtaget en Forsørgelsesplan for Sognets 24 Fattige, men aldrig saa snart bredte Rygtet sig, at der forestod en almindelig Reform af Fattigvæsenet, før man nægtede at yde noget. »Gud give at det maa blive sande Forbedringer«, sluttede Præsten sin bedrøvelige Redegørelse.

At Sognebeboerne virkelig nærrede en dyb Uvilje mod at yde Bidrag til det offentlige Fattigvæsen fremgaar bedst af den Kendsgerning, at det var saare beskedne Bidrag, som i Slutningen af det 18. Aarhundrede blev udbetalt til de Fattige. Det maa betragtes som et ekstraordinært stort Beløb, naar der i Asminderød-Grønholt Sognekald i 1800 kunde udbetales 83 Rdl., men desværre kendes ikke Tallet paa de understøttede Personer. I Birkerød uddelte man i 1798 45 Rdl., men denne Sum deltes mellem 40 Fattige. I Hejninge havde man i 1800 3 Rdl. at give 3 Fattige, og i Lundforlund-Gjerlev havde man i 1801 7 Fattige og 13 Rdl., og i Høje-Taastrup 15 Trængende og 19 Rdl. I Allerslev udbetaltes der i 1800 18 Rdl., i Baarse-Beldringe i 1802 23 Rdl. og samme Aar i Keldby 24 Rdl. I 1800 fik Udby-Ørslev Sognekalds 15 Fattige ialt 37 Rdl., og man uddelte i det nærliggende Øster-Egede 12 Rdl. og i Braaby 1799 9 Rdl. Endelig fik i Everdrup i 1800 14 Fattige 16 Rdl., medens 16 Trængende i Asminderup-Grandløse fik 17 Rdl. og 6 Fattige i Havrebjerg-Gudum 6 Rdl. Meget mere end 1—2 Rdl. til hver Fattig i Løbet af et helt Aar kunde der saaledes intetsteds blive Raad til.¹²⁾ Set paa Baggrund af den Kendsgerning, at Naturalforplejningen som Følge af den almindelige økonomiske og sociale Udvikling paa Landet var ifærd med at opløses, maatte disse Forhold i allerhøjeste Grad tilskynde Regeringen til at søge gennemført en Afløser af Fattigloven fra 1708.

¹²⁾ Som et andet Bevis paa Fattigforsørgelsens ringe Effektivitet i Slutningen af det 18. Aarh. tjener flg. Ved en statistisk Undersøgelse, foretaget af den S. 26 omtalte Fattigkommission, fremgik, at der ved 90ernes Beg. var 37,615 Personer trængende til Understøttelse, men de forhaandenværende Midler tillod kun, at man forsørgede de 14,906!

Naar man ved det 18. Aarhundredes Udgang klart følte, at det gamle Fattigforsørgelsessystem ikke længere slog til, var en af Aarsagerne hertil den, at der i Løbet af Aarhundredet havde fundet en økonomisk og social Udvikling Sted, der mere end hidtil stillede Krav til det Offentlige om Støtte til Samfundets Stedbørn. Betydning havde det endvidere, at Tidsaanden var human, at det enkelte Menneskeliv fik Værdi, og at det betragtedes som enhver god Borgers Pligt at yde Bidrag til, at Samfundslivet kunde indrettes lyst og lykkeligt for det størst mulige Antal Individuer.¹³⁾

Den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede betød økonomisk den gamle merkantilistiske Politik Likvidation. Med Toldloven af 1762 havde den merkantilistiske Politik kulmineret, og kort efter begyndte Nedgangen. Den indledtes med, at der i Slutningen af 60erne indtraadte en stigende Efterspørgsel efter Korn navnlig fra England, hvilket atter medførte en uundgaelig Prisstigning. Saa stærk var Efterspørgselen, at man i Perioden 1767—1800 kan notere mere end en Fordobling i Eksporten af Korn. De forbedrede Landbrugskonjunkturer skabte paa ny Interesse om Landbruget, og man paabegyndte Reformer paa enkelte Godser. Men alene at indrømme Landbruget større Raaderum inden for Nationens økonomiske Liv og mindske Interessen for den i den foregaaende Periode saa tilbødte Fabriksindustri var nok til at rokke ved hele den merkantilistiske Politik, og snart truedes den fra andre Sider. For hvert Aar, der gik, kastede England store Mængder af billige Industrivarer ud paa Verdensmarkedet, og en livlig Smughandel med disse Varer tog sin Begyndelse, der i Længden maatte undergrave de fint udarbejdede Toldbeskyttelseslove. Allerede under Struensee indledtes en direkte anti-merkantilistisk Politik, og selv om der indtraadte en Reaktion herimod under Guldberg, kunde denne dog ikke i Længden standse Udviklingens Gang. En almindelig Likvidation af den merkantilistiske Politik var umiddelbart forestaaende.

Den nye økonomiske Politik viste sig tydeligst ved Afviklingen af den statssubventionerede Klædeindustri og ved Ophævelsen af flere Indførselsforbud. Man opgav København som Landets industrielle Centrum, forlagde en Del af Industrien til Provinsen og sørgede for,

¹³⁾ Axel Nielsen: *Dänische Wirtschaftsgeschichte* (1933). Jfr. desuden V. Falbe-Hansen: *Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I* (1888), Jørgen Pedersen: *Husmandsbruget* (1928) og Albert Olsen: *Staten og Lavene i Hist. Medd. om København 2. Rk. III* (1927) og de almindelige Fremstillinger af Tidens Historie.

at Fabrikanterne her fik billige Raavarer at arbejde med. Ved Gennemførelsen af Toldloven af 1797 naaede den anti-merkantilistiske Politik et Højdepunkt. Industribeskyttelsen indskrænkedes ganske mærkbart, idet man kom helt ned paa en Indførselstold af 5—10 % paa Fabrikvarer og 5—24 % paa Haandværksvarer. Den hjemlige Industri maatte for Fremtiden prøve at staa paa egne Ben. For den Arbejderbefolkning, der hidtil havde fundet lønnet Beskæftigelse i Fabrikkerne, maatte Overgangstiden være vanskelig, og den kunde nok trænge til større Hjælp af det Offentlige.

Ogsaa for Haandværkerstanden maatte den ændrede økonomiske Politik faa Følger. I Fabriksindustriens Velmagtsdage havde de i Lav organiserede Mestre haft vanskelige Kaar. Statsstøtten til Fabrikkerne betød, at Fabrikanten kunde udbetale en højere Arbejds løn end de smaa Haandværksmestre, og disse led under en stadig Mangel paa Svende, der kunde blive saa katastrofal, at Mesteren kunde se sin Fordel i selv at blive Lønarbejder i Fabrikken. Over for Lavene havde Staten i den merkantilistiske Periode indtaget en ret fjendtlig Holdning. 1761 gennemførte man en Forordning, hvorved man anerkendte eksisterende Haandværkersammenslutninger, men forbød Oprettelsen af nye Lav. Samtidig traf man Forholdsregler, hvorved man yderligere støttede den fra Chr. IV's Tid herskende Tilladelse til at ned sætte sig som Frimester. Helt at gøre Lavene til betydningsløse Sammenslutninger vovede man foreløbig ikke, da man i Danmark beskæftigede mange udenlandske, navnlig tyske Arbejdere, der kun ønskede at arbejde under Lavsforhold.

Opgivelsen af Industripolitikken gav atter Haandværkerstanden større Bevægelsesfrihed, og de gode Handelskonjunkturer øgede Efter spørgselen efter Arbejds kraft. For de faglærte Arbejdere var Lønnen jævnt stigende og holdt nogenlunde Trit med Prisudviklingen, medens de ufaglærte Arbejders og Tyendets Løn sakkede noget agter ud. En virkelig Højkonjunktur indtraadte efter Københavns Brand 1795, da man bestræbte sig for at faa Byen bygget op saa hurtigt som muligt. Trods de gode Tider indtraadte alligevel adskillig social Uro. Haandværkssvendene mente ikke, at de tjente nok, og stillede Krav om Lønforhøjelser, hvilket Mestrene var uvillige til at give. Uroen næredes af den store Mængde af fremmede Svende, der lokket af det meget Arbejde var søgt til København. Da en københavnsk Mester i 1794 nægtede tre Svende at rejse og i den Anledning paa kaldte Politiets Hjælp, medførte dette en almindelig stor Arbejdsned-

læggelse blandt Tømrersvendene. Regeringen blev alvorligt forskrækket og nedsatte øjeblikkelig en stor Kommission, der skulde tage hele Lavsspørgsmaalet op til Drøftelse og navnlig undersøge Svendenes talrige Klager over Mestrene. Mange af de strejkende Svende blev ført i Kastellet, men efterhaanden faldt Gemytterne til Ro, og da man havde lovet Svendene Forbedring i deres Kaar, mødte de atter paa Arbejdspladserne. Den store Arbejdsnedlæggelse havde imidlertid, navnlig set paa Baggrund af den samtidige blodige franske Revolution, indjaget Regeringen en alvorlig Forskrækkelse, og den Tendens til at svække Lavene, som længe havde været fremme og paany var gjort aktuel ved den store Undersøgelseskommissions Nedsættelse, maatte opfordre til at organisere et fastere offentligt Understøttelsesvæsen, der kunde træde i Stedet for den hidtil af Lavene frivilligt indgaaede gensidige Hjælp i Sygdom og Nød.

Trods alle betydelige Ændringer i Industriens og Haandværkets Forhold var det dog inden for Landbruget, at den største Forandring fandt Sted. Under Indtryk af Oplysningstidens almindelige filosofiske Ideer og stærkt befordret af Fysiokratismens Interesse for Landbrugets Udvikling begyndte fra 1750erne en ivrig Diskussion om Betydeligheden af Reformer, og der nedsattes 1757 en Regeringskommission med det Formaal at tage Landbospørgsmaalet under Debat. Private Godsejere gennemførte paa eget Initiativ Reformer paa deres Godser, og efter Guldbergs Fald i Foraaret 1784 slog den almindelige Reformbevægelse afgørende igennem. Ved en Række betydningsfulde Love, som ikke paa dette Sted nærmere skal gennemgaaes, ophævedes 1788 Stavnsbaandet, og man fastlagde Retsforholdet mellem Godsejer og Fæstebonde. Et Par Aar senere skred man til Udarbejdelsen af Love, der skulde gøre det muligt at indskrænke og afløse Hoveriet, ligesom man bestræbte sig for, at Fæstegaardene lidt efter lidt kunde overgaa enten til Selveje eller Arvefæste. For at hjælpe denne Udvikling igang, havde man allerede i 1786 oprettet en Kreditkasse, der ydede billige Laan. Til disse Love sluttede sig andre, der tog Sigte paa Ændringer i den gamle Dyrkningsmaade, og man arbejdede ivrigt for Udskiftning af Landsbyjorderne. Alle disse Reformer medførte en fuldstændig Revolution i hele Landbrugsarbejdet. Godsejerne, der tidligere havde ladet deres Jord dyrke af hoveripligtige Bønder, mistede denne Arbejdskraft og maatte lade den erstatte med Husmænd og Landarbejdere. Ved flere Lovbestemmelser om Oprettelse af Huse med Jord søgte man fra Regeringens Side at hindre en Proletarisering

af denne nye og stærkt voksende Befolkningsklasse, men disse Bestemmelser var dog ikke stærke nok til at hindre, at Husmændene i mange Tilfælde blev ganske afhængige af Godsejerne, der kunde diktere dem Arbejdets Vilkaar. Der opstod derfor omkring Aarhundredskiftet paa Landet en talrig, ofte meget fattig Befolkningsklasse, der fik en ussel Løn og kun havde ringe økonomisk Rygstød i det Tilfælde, hvor Sygdom eller Ulykke pludselig ramte Familieforsørgeren. Mere end tidligere vilde der derfor fra den fattigste Del af Landbefolkningen blive stillet Krav til det Offentlige om økonomisk Hjælp.

Endnu et Forhold bør fremdrages i denne Forbindelse. Som paa vist ovenfor (S. 10) var det en ganske almindelig Form for Fattigforsørgelse paa Landet, at de Fattige gik paa Omgang fra Gaard til Gaard. Dette var en meget praktisk Indretning for dem, der skulde yde Hjælpen, og til en vis Grad ogsaa behagelig for den Fattige, der skulde modtage Understøttelsen, thi herved slap han selv for Besværet med at tilberede sin Føde. Ved de begyndende store Udskiftninger sprængtes Forudsætningerne for denne Forsørgelsesmaade. Saalænge Gaardene laa samlet i en Klump i Landsbyen, havde gamle og svage-lige Mennesker, og det var jo fortrinsvis dem, der fik Understøttelse, ikke haft større Besvær med at rokke fra Gaard til Gaard. Da Bønderne begyndte at flytte ud, opstod der ofte en betydelig Afstand mellem Ejendommene, og den gamle Forsørgelsesmaade blev umulig og maatte opgives. Der maatte herefter være al mulig Grund til at tage Spørgsmaalet om en Revision af Fattigloven op til snarlig Drøftelse.

For at forklare, hvorfor Regeringen omkring 1800 atter begyndte at beskæftige sig med Fattigspørgsmaalet, var det i og for sig tilstrækkeligt at have peget paa den mangelfulde Gennemførelse af Loven af 1708 og de økonomiske og sociale Følger af den merkantilistiske Politiks Likvidation. Inden vi gaar videre med en Skildring af de nye Loves Tilblivelse, vil der dog være Grund til at kaste et Blik uden for Landets Grænser og kort omtale de Nydannelser inden for Forsørgelseslovgivningen, som blev til omtrent paa samme Tid. Ganske vist findes der i danske Kilder saa godt som ingen Spor af, at man ved Udarbejdelsen af de danske Love har taget ringeste Hensyn til udenlandske Forbilleder, men derfor kan man ikke nægte, at de indirekte kan have haft Betydning ved hos danske Stats- og Forvaltningsembetsmænd at støtte Ønskerne om ogsaa paa dette Punkt herhjemme at naa til en bedre Løsning.

I England var i Slutningen af det 18. Aarhundrede Arbejder-

spørgsmaalet mere aktuelt end nogensinde.¹⁴⁾ Den saakaldte enclosure-Bevægelse havde drevet engelske Jordbrugere og Landarbejdere i Tusindtal bort fra Jorden og ind til Byerne, hvor de kun var istand til at skaffe sig et yderst tarveligt Udkomme. Omtrent samtidig slog den moderne Fabriksindustri afgørende igennem og tilintetgjorde fuldstændig det gamle Haandværk. Følgen heraf var, at den engelske Arbejderstand proletariseredes, og dens Kaar blev endnu ringere, da der under den amerikanske Uafhængighedskrig og senere under Revolutionskrigene indtraadte en almindelig Prisstigning paa alle Nødvendighedsartikler og navnlig paa Brødkorn. Man skred derfor til Lempelser i de gamle, barbariske Fattiglove. Ved den saakaldte *Gilberts Act* af 1782 gav man Kommunerne Lov til i Fællesskab at oprette Fattighuse, der kun var bestemt til at optage gamle og syge Mennesker, Mødre med uægte Børn og udelukke alle uværdige Trængende. Endvidere ansatte man lønnede Fattigforstandere, der udnævntes af Fredsdommerne og kontrolleredes af de saakaldte *visitors*. Ved et Par senere Love af 1795 og 96 forbød man Sognene at bortvise Arbejdssøgende, undtagen naar de virkelig var trængende, og man ophævede den gamle Regel, at al Understøttelse bortfaldt, hvis Ansøgeren ikke vilde modtage Hjælpen i Fattighuset. Arbejdsomme Fattige kunde med Fredsdommerens Billigelse modtage offentlig Hjælp i Hjemmet.

Ved disse Bestemmelser var der gjort ikke ubetydelige Skridt i Retning af at humanisere engelsk Fattiglovgivning, men uheldigvis indeholdt Gilberts Act Bestemmelser, der i deres videre Udvikling viste sig skæbnesvangre for den engelske Arbejderstand. Over for arbejdsduelige Fattige fastsatte Loven, at Fattigforstanderne skulde drage Omsorg for, at de paagældende Personer fik anvist Arbejde »near the place of his or her residence«. Dækkede den udbetalte Arbejds løn ikke Udgifterne ved Vedkommendes Ophold, skulde det manglende tilskydes af Fattigvæsenet. Paa et Møde af Fredsdommere i Oxford i 1795 traf man den yderligere Bestemmelse (*the Speenhamland Act*), at en Arbejder ugentlig skulde have saa meget i Løn, som et bestemt Kvantum Brød kostede, og under de stigende Kornpriser i 90erne var Lønnen opadgaaende. Det var ikke mærkeligt, at Fredsdommerne, der repræsenterede Arbejdsgiverne i England, var begejstret for denne Bestemmelse, der i Virkeligheden betød, at man kunde vælte en væ-

¹⁴⁾ Den følgende Fremstilling hviler paa George Nicholls: *A history of the English poor laws* (1854). L. Brentano: *Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands* Bd. II (1927). J. H. Clapham: *An economic history of modern Britain. The early railway age 1820—50* (1926).

sentlig Del af Arbejdslønnen over paa Samfundet. Arbejdsgiverne foretrak Fattiglemmerne, der var langt billigere end de frie Arbejdere, og dette medførte til Gengæld en Sænkning af det almindelige Løn-niveau til et for hele Arbejderstanden katastrofalt og skandaløst Minimum. Selv om Arbejdsgiverne drog øjeblikkelig Fordel af denne Udvikling, varede det ikke længe, før de selv fik alle Ulemperne at føle, dels i Form af daarligt Arbejde, dels i stærkt stigende Skatter.

I Frankrig var i Slutningen af det 18. Aarhundrede Spørgsmaalet om en bedre Ordning af den offentlige Forsorg meget aktuelt, men man naaede ikke længere end til at fastslaa en Række Principper, der selv af en senere Eftertid vil kunne anerkendes som meget prisværdige. De praktiske Foranstaltninger, der blev gjort, bidrog mere til at forværre end til at forbedre de Fattiges Vilkaar.¹⁵⁾

Da Frankrig var et katolsk Land, var Fattigplejen hovedsagelig i Hænderne paa Kirken, og Hospitalerne var de vigtigste Fattiginstitutioner. Umiddelbart forud for Revolutionen fandtes der i Frankrig over 2000 Hospitaler, der havde en Indtægt af ca. 28 Millioner Livres, men man regnede med, at blot $\frac{1}{3}$ kom de Trængende til Gode, medens Resten slugtes af Udgifter til Administration og Vedligeholdelse af Bygninger. Hospitalerne optog kun Gamle og Syge, hvilket medførte, at alle andre Trængende maatte bjærge sig det Nødvendige ved Tiggeri. Igennem hele Aarhundredet var Frankrig plaget af en stor, omvandrende Tiggerskare, der omkring 1789 blev opgjort til 1,2 Millioner. Man søgte at indskrænke den ved Oprettelsen af Tvangsarbejdsanstalter, de saakaldte *depots de mendicité*, men disse kom ikke under en effektiv Kontrol. Man gav endvidere Forsørgelsen i Entreprise, saaledes at Forstanderen for at tjene saa meget som muligt holdt de indlagte Lemmer overordentlig tarveligt. Det lykkedes inden 1789 blot at faa oprettet 34 Huse, der kunde rumme ca. 6500 Personer. Det hele var saaledes en Draabe i Havet.

Da Nationalforsamlingen i Efteraaret 1789 havde eksproprieret Kirkens Gods, medførte dette, at Staten maatte overtage de Funktioner, som Kirken hidtil havde udført, hvorunder ogsaa Forsørgelsen af de trængende Medborgere. En særlig Kommission, *le comité de mendicité*, blev nedsat, som gjorde Indstilling til Nationalforsamlingen om nye Principper for Forsørgelseslovgivningen. I nøje Overensstemmelse med hele Nationalforsamlingens Trang til at fastslaa ledende

¹⁵⁾ Rud. Schwander: Die Armenpolitik Frankreichs während der grossen Revolution, und die Weiterentwicklung der französischen Armengesetzgebung bis zur Gegenwart (1904).

Synspunkter (jfr. Menneskerettighedernes Erklæringer) udtalte man den Grundsætning, at ethvert Menneske havde Krav paa sit Underhold, og kunde han ikke selv skaffe sig det, maatte Samfundet yde ham det. Man hævdede dernæst, at Arbejde skulde være den eneste Form for Hjælp, der maatte ydes arbejdsdygtige Fattige. Staten havde ikke Pligt til at skaffe Arbejde til enhver, men det maatte indrette Samfundet paa en saadan Maade, at der altid var gode Arbejdsvilkaar. Man delte de Fattige i to Grupper, gode og daarlige Fattige. Til den første Gruppe henregnede man arbejdsduelige Fattige, der gerne vilde gøre et Arbejde, Gamle, Børn, Syge og Krøblinge. Medens de Syge skulde henvises til de gamle Hospitaler, og Børnene sættes i Pleje, maatte de andre Fattige forsørges i Hjemmet. De daarlige Fattige (*les mauvais pauvres*), hvortil man henregnede Tiggere og Vagabonder, skulde sendes i Arbejds hus (*maison de correction*) for at lære at arbejde og sørge for sig selv. Viste et saadant Ophold sig formaalsløst, skulde de henvises til Arbejdskolonier, der ikke laa i Frankrig og nærmest var at betragte som en Art Straffekolonier. Alle Udgifter til Forsørgelsesvæsenet skulde bestrides af Staten, da Kommunehjælp uvægerlig vilde føre til en hidsig Kamp mellem Kommunerne om at skubbe egne Fattige over paa de andre.

Kommissionens Forslag kom ikke længere end paa Papiret, og i Forfatningen af 1791 naede man blot til at optage en Løfteparagraf om, at der skulde oprettes et administrativt Organ (*un établissement général*), der skulde tage sig af forladte Børn (Frankrig led i det 18. Aarhundrede under et forfærdende Antal Børneudsættelser), understøtte Syge og Gamle og skaffe de arbejdsledige Arbejde. Heller ikke den lovgivende Forsamling naede at nyordne Fattigvæsenet, og ser man paa de praktiske Resultater af Konventets Arbejde, var heller ikke de betydningsfulde. Ganske vist gennemførte Konventet en Lovgivning til Fordel for de fattigste Befolkningslag, f. Eks. Maksimalpris paa Korn, Løntilskud o. lign., men ellers maatte de Fattige ved den nye reviderede Menneskerettighedernes Erklæring af 28. Maj 1793 lade sig nøje med en Udtalelse om, at Staten betragtede det som en hellig Forpligtelse (*une dette sacrée*) at ordne den sociale Hjælp, og i Forfatningen af 24. Juni 1793 gentoges Løftet i Form af en Udtalelse om, at Samfundet skyldte sine ulykkelige Borgere Hjælp enten i Form af Arbejde eller Understøttelse.

Da Direktoratet i Sommeren 1795 havde overtaget Magten i Frankrig, var det forbi med alle sociale Eksperimenter, og man vendte paa flere Omraader tilbage til Tilstanden før 1789. Hospitalerne blev atter

Centrum i Fattigplejen, og man genoprettede deres gamle Ejendomme og gav Erstatning for eksproprieret Gods. Helt var Tilstanden dog ikke den gamle. Hospitalerne var nu offentlige Stiftelser, som kom under en vis Kontrol, og ved Siden af dem organiseredes nye Forsørgelsesorganer, »*bureaux de bienfaisance*«, der overtog de Funktioner og Ejendomme, som adskillige Stiftelser og Lav tidligere havde haft. Fattigforsorgen hvilede nu som før paa de frivillige Gaver og paa de Indtægter af Ejendomme, der var testamenteret de Fattige, men man bevarede indtil 1837 en Forpligtelse for Kommunerne til at træde til, hvis de ordinære Indtægter ikke slog til. Endnu ved Slutningen af det 19. Aarhundrede bevarede det offentlige Forsørgelsesvæsen i Frankrig Præg af en hovedsagelig privat Institution.

Inden for det store *tyske Rige* hindrede den stærke politiske Splitethed med den deraf følgende Afsondrethed fra Omverdenen, at man kunde skride til en større og varig Løsning af Fattigvæsensproblemet. Paa Grund af de frygtelige Krige i det 16. og det 17. Aarhundrede savnede man desuden de nødvendige Midler dertil, og Følgen blev, at man kun i de noget større Byer kunde tale om en egentlig Fattigforsørgelse, der naturligvis da blev meget lokalt bestemt. I Slutningen af det 18. Aarhundrede vaagnede under Indtryk af Oplysningstidens Forfattere Interessen for den større Verden, og i Forbindelse med Tidens humane Strømninger og vel ogsaa under Indtryk af den franske Revolution begyndte man at diskutere Fattigvæsensproblemer. Man dannede i Lübeck og i Hamborg saakaldte patriotiske Selskaber, der samlede sine Medlemmer fra vidtforskellige Kredse, og inden for disse Selskaber dyrkedes alle humane Spørgsmaal og navnlig Fattigvæsenet. I Hamburg gennemførtes derpaa i 1788 en Nyordning af Fattigvæsenet, der vakte en hel Del Interesse i Nordtyskland og i visse Henseender kom til at danne Forbilledet for Københavns Fattigforordning af 1799. Byen blev inddelt i Hovedkredse, der atter faldt i Kvarterer, og til at lede Fattigplejen i hvert Kvarter ansatte man tre frivillige Plejere. Det var Begyndelsen til det i Tyskland saa velkendte Elberfeld-System. Det var Plejernes Pligt at føre den nøjeste Kontrol med alle Fattige i Distriktet og indstille om Understøttelse. Ingen, der kunde arbejde, maatte faa Understøttelse, men kunde Vedkommende ikke selv skaffe sig den, sørgede Fattigvæsenet for det, men Lønningen var betydeligt lavere for at animere den Trængende til selv at skaffe sig Beskæftigelse. For forældreløse Børn indrettedes et Vajsenhus, et Sygehus, kaldet Pesthuset, optog alle uheldbrelige eller langvarige Syge, og en Tvangsarbejdsanstalt indrettedes for arbejds-

uvillige og Vagabonder. Samtidig gennemførte man strenge Straffe for Tiggeri og holdt skarpt Udkig efter alle fremmede Fattige. Midlerne til denne Fattigindretning skaffedes hovedsagelig ved Indsamlinger, og Systemet virkede udmærket i de gode Aar i Begyndelsen af 90erne. En meget stor Del af de oprindelig fattigunderstøttede Individier blev hjulpet til et borgerligt Erhverv, og Børn, Gamle og Syge fik en bedre Pleje.

Selv om det ikke er sandsynligt, at de mange Forsøg, der blev gjort i Udlandet paa at reformere Fattigvæsenet, har haft nogensomhelst afgørende Indflydelse paa den danske Regerings samtidige Overvejelser, har det dog sin Interesse at konstatere, at Nyordningen af det danske Fattigvæsen fandt Sted paa et Tidspunkt, hvor Ændringer i disse Forhold var sat paa Programmet i vide Kredse. Den Gennemgang af de enkelte Landes Reformers, som ovenfor kort er foretaget, har imidlertid den Betydning, at den klart og uomtvisteligt viser, at de vigtige Ændringer, som herhjemme saa Dagens Lys ved det nye Aarhundredes Begyndelse, var givet paa hjemlig Grund. Forudsætningerne for den nye danske Fattiglovgivning maa ganske afgjort søges i sociale, økonomiske og juridiske Forhold i Danmark i det 18. Aarhundrede.

KAPITEL 2.

Gennemførelsen af Socialreformen af 1802—03.

SAA tidligt som i 1787 besluttede den enevældige Regering i København at tage Spørgsmaalet om en Revision af Fattigloven op til Behandling. Ved Reskript af 19. Oktober 1787 nedsattes en Kommission paa tolv Mand under Ledelse af Sjællands Stiftamtmand Gregers Chr. Haxthausen og med Repræsentanter for Central- og Lokaladministrationen samt Præsterne. Kommissionens Formaal var at tage alle Forhold vedr. Fattigvæsenet paa Landet og i Købstæderne under Overvejelse og stille Forslag herom.

Nedsættelsen af Fattigkommissionen og dens Rundspørge til Landets stedlige Myndigheder gav Anledning til Offentliggørelsen af en hel Række Smaaskrifter indeholdende Planer til en bedre Indretning af Fattigvæsenet.

Det lønner sig kun lidt i Detaljer at gennemgaa disse mange saare velmenende Forslag.¹⁾ Saa godt som alle Forfatterne klager over det overhaandtagende Betleri, navnlig i Landdistrikterne, og Aarsagerne hertil finder de i et skadeligt Skattesystem (navnlig Ekstraskatten), en altfor vidtdreven Udstykning af Landejendomme og en for tidlig Indgaaelse af Ægteskab. Man anerkender den gode Hensigt, der ligger bag ved tidligere Tidens Fattiglove, men man konstaterer samtidig, at det ikke har været muligt at gennemføre Bestemmelserne i Praksis. Om Fremtidens Fattigvæsen udtaler man, at det maa bygges op paa de enkelte Kommuner, som hver for sig maa paatage sig Forsørgelsen af deres egne Fattige. Alle de Trængende, der kan udføre et Stykke

¹⁾ En Prøve af Forslag til Betleriets og den overhaandtagende Fattigdoms Indskrænkning paa Landet. Sorø 1786. Forsøg til Anvisning at standse det vedblivende Land-Betlerie. Sorø 1787. L. Smith: Undersøgelse om det danske Fattigvæsens nærværende Tilstand og muelige Forbedring. Kbhvn. 1788. D. N. Blicher: Plan til Forsørgelse for de Fattige af Land-Almuen i Danmark, Betleriets Afskaffelse og Vindskibeligheds Befordring. Kbhvn. 1788.

Arbejde, bør gøre det og herved bidrage til deres egen Forsørgelse. For at naa en virkelig effektiv Forsørgelse af Sognets Fattige, er man klar over, at Fattiggkassens Indtægter maa kendelig forøges, men kun en enkelt af de anonyme Forfattere giver Anvisning paa den eneste rationelle Løsning af Spørgsmaalet, nemlig Udskrivning af en særlig Fattigskat.²⁾ Havde man kun disse Skrifter som Kilde, kunde man let faa den Opfattelse, at der i det 18. Aarhundrede overhovedet ikke fandtes nogen Fattiglovgivning i Danmark.

Den store offentlige Interesse for en bedre Ordning af Forsørgelsesvæsenet maatte anspre Kommissionen til hurtigst muligt at lægge Haand paa Værket, og saavidt man kan se af de bevarede Akter, gik man straks i Gang med det store Arbejde.³⁾ Som et Resultat af dette fremkom Forordningen af 9. Marts 1792 for København, der paa ny afløstes af Reglement for Københavns Fattigvæsen af 1. Juli 1799. Derimod lykkedes det aldrig Kommissionen at faa udarbejdet en almindelig Fattiglov for det øvrige Land.

De stærkt stigende Priser paa Korn og den deraf følgende Nød blandt Landets fattigste Klasser tillod dog ikke, at Reformarbejdet gik istaa. Kancelliet, der ikke havde tabt Forsørgelsesreformen af Syne, udbad sig i en Cirkulærskrivelse af 6. Dec. 1800 til Landets Overøvrigheder nøjagtige Oplysninger om Fattigforsørgelsens øjeblikkelige Tilstand, og som Svar herpaa indløb en Række Betænkninger fra Landets Amtmænd.⁴⁾

Medens Amtmand Treschow ikke mente det nødvendigt at indføre nye Love, da der hos Bønderne absolut fandtes Vilje til at komme de Fattige til Hjælp, gik Amtmand Heiberg i Rønne stærkt ind for, at der maatte blive nedsat en Kommission, der kunde tage hele Fattigspørgsmaalet under Overvejelse, da dette var i en saare mislig Forfatning. Som et Spørgsmaal, der navnlig trængte til Overvejelse, frem-

²⁾ Forsøg til en Plan for en almindelig Indretning til de Fattiges Forsørgelse i Danmark. Kbhvn. 1788 S. 32—34.

³⁾ D. K. Kommissionen ang. Fattigvæsenets bedre Indretning 19. Okt. 1787. Kommissionens Arkiv 1787—95.

⁴⁾ D. K. 2. Dept. Brevbog 6. Dec. 1800. Brev Nr. 2363. Rimeligvis er Skrivelsen fremkaldt ved en Indberetning fra Amtmand Stemann, dat. 23. Nov. 1800, hvori han gør opmærksom paa den truende Kornmangel og dens Følger for de Fattige. Denne Betænkning saavel som Amtmændenes Svar paa Skriv. af 6. Dec. 1800 findes i Pakken: D. K. 2. Dept. Bilag til Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Sjælland. 1802 15. Juni. Reg. Nr. 686. Enkelte Besvarelser findes i Indlæg til D. K. 2. Dept. Brevbog 1801. Nr. 144.

hævdede han Straffen for Betleri og Løsgænger. Amtmand Bjelke opfordrede Kancelliet til at indskærpe Sognene at underholde deres egne Fattige og at indsætte en Sognekommision i hvert Sogn til at bestemme, hvem der skulde have Understøttelse, hvor meget hver enkelt skulde have, og hvorledes det skulde fordeles paa Sogneboerne. Endelig udtalte Amtmand Stemann paa Grundlag af sine Erfaringer i Sorø Amt, at »Aarsagen til Fattigvæsenets Desorganisation langt mindre laa i de ældre Anordningers Uanvendelighed end i de enkelte Mænds, ved lang Vane hævdede, Lunkenhed i deres Anvendelse, hvis Pligt det nærmest var at vaage for den Fattiges Tarv«. Som det almindelige Indtryk af den foretagne Undersøgelse blev staaende, at Tilstanden ikke var slet saa truende, som man et Øjeblik havde troet, og man stillede Sagen i Bero.

Kancelliets Forespørgsel af 6. Dec. 1800 havde imidlertid til Følge, at et Par energiske og i disse Forhold særlig interesserede Lokalembedsmænd selvstændigt arbejdede videre med Sagen og i Foraaret 1802 til Kancelliet indsendte fuldt udarbejdede Forslag til nye Fattiglove. Talen er om Sognepræst Eiler Hammond fra Brøndby Øster og Vester og den ovenfor omtalt Sorøamtmand Poul Chr. Stemann.

Pastor Hammond var kommet til sit nuværende Kald i 1796 og var Søn af en af de Købmænd, som de gode Tider havde bragt vidt frem. Han havde arvet ikke saa lidt af Faderens Driftighed og praktiske Forretningsdygtighed. Naturligvis fandt han derfor sin Plads blandt de rationalistiske Præster, der med Liv og Sjæl kastede sig ud i praktisk Arbejde for Menighedens baade aandelige og timelige Vel. Han var vel lidt af sine Kaldsfæller, og hans høje Foresatte Biskop Balle roste i høje Toner »hans ypperlige Almeennyttige Forelæsninger for Land-Almuen, som hørtes med den største Beundring, i Henseende til den hos Mængden deraf fremstraalende umiskienkelige Oplysning, og moralske Livlighed«. ⁵⁾ Med største Iver havde han kastet sig over Fattigforsørgelsen i sine to Sogne, og i Løbet af ganske faa Aar kunde han i Stedet for 5—6 Rigsdaler uddele henved 50—60 Rigsdaler aarlig. De Fattige fik nu ikke alene en bedre Forplejning, men han havde sin Opmærksomhed henledt paa at skaffe dem nyttigt Arbejde. For egen Regning indkøbte han Hør og Blaar og lod fattige Koner spinde Garn deraf, som han igen solgte inde i København. Mændene beskæftigede han med Skrabning af Pil o. lign.

⁵⁾ Promemoria fra Balle til D. K. dat. 29. Marts 1802. D. K. 2. Dept. Bilag til Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet, 1802 15. Juni. Reg. Nr. 686.

Det er sikkert ikke helt tilfældigt, at det er fra et af Grænsesognene til København, at dette Initiativ til en Ændring i Fattigforsørgelsen udgik. Det umiddelbare Naboskab til den store By virkede smittende, og det maa ikke glemmes, at København var det eneste Sted, hvor der paa det daværende Tidspunkt eksisterede et virkeligt organiseret offentligt Fattigvæsen. Hertil kom, at den sociale Sammensætning i disse Nabosogne til København var af en særlig Karakter, der gjorde dem vidt forskellige fra de almindelige danske Landsogne. Ved Siden af de egentlige Jordbrugere fandtes der her et meget stort Kontingent af løse Arbejdere, der tjente til Livets Ophold paa de fabrikmæssige Etablissementer, der var skudt op i Københavns umiddelbare Nærhed. Disse løse Arbejdere havde ikke det økonomiske Rygstød, som Tilholdet paa en Gaard naturligt maatte give, naar Alderen og den tiltagende Svagelighed meldte sig, og netop derfor opstod Kravene om en ny og bedre organiseret Hjælp først og fremmest her. I det nærliggende Lyngby virkede i de samme Aar Pastor Bone Falck Rønne paa mange Punkter paa Linie med Hammond i Brøndby Vester.⁶⁾

Det Forslag til »et Fattigvæsens Indretning og Bestyrelse paa Landet«, som laa færdig fra Pastor Hammonds Haand i September 1801, men som først gennem Stiftamtmand Knuth blev indleveret til Kancelliet i Februar 1802, var bygget paa Grundlag af de Erfaringer, han havde indsamlet ved praktisk Arbejde i Sognet.⁷⁾ Med Omhu var det store Værk paa ialt 113 Paragraffer bygget op, og man mærkede bag alle de minutøst udpenslede Bestemmelser den erfarne og praktiske Administrator. Under Hammonds kyndige Hænder blev Fattiglovsudkastet ikke en Samling tørre Paragraffer, men en levende og varmt følt Appel til alle om at vise sand Menneskekærlighed og Borgerdyd ved at tage sig af Samfundets Ulykkelige. I første Omgang tænkte Hammond sig, at Planen forsøgsvis skulde indføres i Smørum Herred, men viste den sig anvendelig her, kunde den maaske bringes til Udførelse over et større Omraade.

Som omtalt i det foregaaende havde Pastor Hammond taget Ledelsen af alle Fattigsagerne i sin Haand, og det virker derfor ikke overraskende, naar han i sit Forslag til Kancelliet udruster Sognepræsten

⁶⁾ Eiler Nystrøm: Lyngby Sogn i Fortid og Nutid. S. 12f (1934).

⁷⁾ Hammonds Forslag findes i D. K. 2. Dept. Bilag til Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Sjælland 1802 15. Juni. Reg. Nr. 686. Med Forslaget fulgte en Betænkning fra Hammond, dat. Brøndbyvester 6. Febr. 1802. Her findes ogsaa det nedenfor nævnte Forslag af Stemann, dat. 5. Maj 1802.

med næsten fuldkommen Enevoldsmagt paa dette Omraade. Ikke alene er det ham, der undersøger de Fattiges Tilstand og bestemmer, hvem der skal anses for forsørgelsesberettiget i Sognet, men han vælger selv tre eller fire af sine Sognebørn til sine Medhjælpere, og de skal aflægge Ed til ham og kan ikke undslaa sig for Valget. Det er naturligvis ogsaa Præsten, der fører alle Protokollerne, dog under Kontrol af Provsten.

Det karakteristiske ved Hammonds Forslag er hans Understregning af Nødvendigheden af at skaffe de arbejdsdygtige Fattige et nyttigt Arbejde. Man skulde lade dem forarbejde Uld og Hør til Strømper, Vadmæl, Lærred, Dynevaar og Værkgarn, og paa denne Maade kunde ikke blot fattige gamle Koner, men ogsaa gamle Mænd og Børn finde Beskæftigelse. Lønnen burde sættes relativt lavt, saaledes at Fattiggassen ikke risikerede Tab paa de forarbejdede Varer, og det maatte for enhver Pris undgaas, at det af Fattiggassen igangsatte Arbejde trak andre Arbejdere til sig, som havde andet og mere nyttigt Arbejde at udføre. At hele denne Fremgangsmaade var egnet til at fremkalde et almindeligt Løntrykkeri, tænkte Pastor Hammond aabenbart ikke paa.

Til at tage sig af det rent praktiske Arbejde mente Hammond, at Præstekonerne maatte være særlig egnet. Hvem kan bedre end de, spurgte han, »med Indsigt, Klogskab og Øconomie sætte og holde saadant Arbejdsanstalt i Gang? hvo kunde vel bedre end de ved gode Lereder, smukke Dynevaar, smagfuld Værkgarn o. s. v. skaffe Arbejdsanstalten sikker og fordeelagtig Afsætning? Hvilken skjøn Leilighed til behagelig Commers og ædel Kappelyst i almeennyttige Anliggender imellem de gode Koner? og hvo af dem vil ikke med Glæde, naar saadan Leilighed gives, medvirke til de Fattiges Understøttelse og Fædrelandets almindelige Beste« (§ 45). Ogsaa ved Indkøb og Opbevaring af Fødevarerne til Fattiguddelingen burde Præstekonerne assistere, og Nøglen til de Fattiges Spisekammer burde til enhver Tid hænge ved hendes Bælte.

Endnu et Hovedpunkt bør omtales. Præsten i Brøndby Vester var klar over, at en uomgængelig Betingelse for et velordnet og godt fungerende Fattigvæsen var, at dette fik faste Indtægter. Ifølge Hammonds Opfattelse havde Herredskasserne spillet ynkeligt fallit, og straks efter sin Ankomst til Brøndby Vester havde han i Lighed med, hvad der var sket andre Steder, f. Eks. i Vordingborg, stillet Forslag om Kassernes Likvidation og om Genoprettelse af de gamle Sognekasser. Skønt det vitterlig var i Strid med gældende Lovgivning, havde

man paa et Møde af Fattiginspektørerne hos Amtmand Scheel-Plessen i Marts 1798 bevilget dette Andragende. Hans Forslag gik ud paa, at Sognekasserne overalt skulde genopstaa, og deres Indtægter alene gaa til Sognets egne Fattige. Herredskasserne kunde man godt bevare, men som Indtægter skulde de blot have Afgifter ved Salg af fast Ejendom, Retsbøder o. lign., og Anvendelsen heraf skulde ligeledes være begrænset, nemlig at komme stærkt tyngede Sogne til Hjælp eller at understøtte saadanne Fattige, som ikke var forsørgelsesberetigede i noget bestemt Sogn.

Samtidig med at Sognekasserne genoprettedes, maatte der sørges for, at de fik forøgede Indtægter. Princippet de frivillige Gaver havde efter hans Mening ikke været nogen Sukces. For mange tegnede sig for alt for smaa Beløb, selv saadanne, som udmærket kunde yde en klækkelig Sum. Hans Forslag gik derfor ud paa i Princippet at beholde de frivillige Ydelser, men at fastsætte et vist Minimum.

Nogen Tid efter at Pastor Hammonds Forslag var kommet ind til Kancelliet, naaede Amtmand Stemanns »Forsøg til et Forslag til nogle foreløbige Foranstaltninger, til Fattigvæsenets bedre Indretning paa Landet«, dateret 5. Maj 1802, ligeledes frem, og samlet blev de overgivet til Kancellikollegiets Drøftelse.

Hovedpunktet i det stemannske Forslag var en stærk Understregning af det i dansk Lovgivning ældgamle Princip: Sogneforsørgelsen. Ethvert Sogn skulde sørge for sine egne Fattige, og Motivering herfor var den for Stemann saa karakteristiske, at det Sted, der havde nydt godt af den Fattiges Arbejdskraft, saa længe han havde kunnet bestille noget, var nærmest til at komme ham til Hjælp, naar han blev trængende. Man var forsørgelsesberettiget i det Sogn, hvor man som Fæster, Lejer eller Inderste var bosiddende. Hvis man ikke var bosiddende, og med dette Udtryk tænkte Stemann utvivlsomt paa et fleraarigt Ophold, var man forsørgelsesberettiget paa det Sted, hvor man i de sidste Aar havde haft længst Ophold. Midlertidige Understøttelser skulde afholdes af Opholdskommunen, men havde man engang faaet varig Understøttelse af et Sogn, skulde dette vedblive at yde Understøttelse. Fattigplejen skulde administreres af en Sognekommision bestaaende af Sognepræsten, Politimesteren, Sognefogden og Distriktskirurgen. Man skulde holde et aarligt Møde, og i Mellemtiden administrerede Sognepræsten. Herredskassen skulde afskaffes, og Herredsbestyrelsen afløses af en Amtsfattigkommission.

Med stor Udførlighed beskæftigede Stemann sig med Understøttelsens Karakter og Størrelse, og paa dette Omraade kom den strenge

Retfærdighedsfølelse, som man ingenlunde kan frakende ham, smukt til sin Ret. Som den sparsommelige Mand han var, hævdede han, at ingen maatte faa mere i Understøttelse, end hvad der var nødvendigt til Opretholdelse af Livet, og han indskærpede, at alle, der havde Arbejde, burde tjene saa meget som muligt til deres eget Ophold, og Understøttelsen afpasses herefter. Der maatte skelnes mellem varige og midlertidige Understøttelser (Sygdom, mange Børn, Barselnød, Ildebrand, Dyrtid o. lign.), og man maatte fastsætte et Maksimum for Almissernes Størrelse. Al Understøttelse skulde gives i Naturalier, »thi deels er man sikrest paa, at Øjemedet med Understøttelserne paa denne Maade best opnaaes, deels opmuntres den Fattige end meere til Arbejde, naar han paa ingen anden Maade kan faae Penge mellem Hænder, deels kan der ikke, uden for stor Byrde for det Almindelige, tilvejebringes saa mange Penge, som ville udkræves, naar megen Penge-Understøttelse skulle gives«. Men naar den Fattige skulde modtage sin Understøttelse i Naturalier, maatte han med Rimelighed kunne forlange, at han fik ordentlige Varer, og Stemann indskærpede, at den Føde, han fik, skulde bestaa i »frisk, velbagt, godt Rugbrød, gode friske Byggryn, gode, rene Koge-Erter, godt, veltørret, frisk Malt, og der foruden om Sommeren, godt frisk Smør og Ost, men om Vinteren godt, grønsaltet eller røget Flesk«. De udleverede Tørv skulde ligeledes være ordentlige, nemlig ni Tommer lange, seks Tommer brede og tre Tommer tykke, og et Læs bestod af saadanne 400 Stk. Selv for den Fattiges Ligkiste foreskrev den omhyggelige Amtmand nærmere Regler. Den maatte alene »bestaa af sammenslagne Bræder, uden alle Sirater«, og den skulde betales af Amtsfattigkassen. Da man efter Stemanns Opfattelse alene kunde forlange Naturalydelse af Bønderne, maatte Fattigvæsenets Pengeudgifter skaffes ved en 1 % Skat paa alle uden for den egentlige Bondestand. Desuden skulde Fattigkassen have $\frac{1}{4}$ % af Købesummen ved Køb og Salg af fast Ejendom og lignende Andel i, hvad der indkom ved Løsøreauktioner. Endelig skulde Fattigkassen have Indtægt af en særlig Tavle, der blev ombaaret i Kirken, og Indholdet af opsatte Bøsser og Bækkener. Hvad der indkom ved Salg af de Fattiges Ejendele gik ligeledes i Fattigkassen sammen med enkelte Bøder. Slog alle disse Indtægter ikke til, maatte man udskrive en almindelig Skat paa alt frit og ufrit Hartkorn.

Med Stemanns Syn paa Fattigvæsenet som en Del af det almindelige Politivæsen var det kun naturligt, at han i sit Forslag udførligt dvælede ved Spørgsmaalet om Tiggeriet og Straf for Tiggeri. Det er

saare karakteristisk for ham, at han begynder Behandlingen af disse Spørgsmaal med alvorligt at indskærpe Politimestre og Sognefogder at gøre deres Pligt, og han appellerer ligeledes til den almindelige Befolkning. Han gik saa vidt, at han vilde give Ducør til hver Bonde, der opbragte en Betler, og han vilde fritage Sognefogden for alle Afgifter til Sognets Fattigpleje, hvis han trofast udførte sine Funktioner. Alle Betlere skulde efter hans Mening sendes til en Tvangsarbejdsanstalt, og en saadan burde findes i hvert Amt. Straffen for Betleri var første Gang 1—3 Maaneders Hensættelse i Tvangsarbejdsanstalten, anden Gang 3—6 Maaneder og tredie Gang 6—12 Maaneder. Blev en Betler grebet yderligere, var Straffen hver Gang det dobbelte.

Med Udgangspunkt i de to Forslag fra Pastor Hammond og fra Amtmand Stemann faldt det ikke vanskeligt for Kancelliet at udarbejde en ny Fattiglov, og kun 14 Dage efter at det stemmannske Udkast var ankommet til Kancelliet, havde dette sin Forestilling med medfølgende Udkast færdigt. Forestillingen er dateret 21. Maj 1802, og nøjagtig en Uge senere faldt der kgl. Resolution i Sagen.⁸⁾

Naar Kancelliet saa hurtigt kunde træffe sin Afgørelse, maa man formode, dels at Kancelliets Embedsmænd har været vel forberedt til at træffe en Beslutning og har været enige om, at en Reform var nødvendig, dels at de indkomne Forslag stemte saa nogenlunde overens, at det ikke var vanskeligt at træffe en Beslutning. Foretager man en Sammenligning mellem de to Forslag, maa man ogsaa indrømme, at de to Embedsmænd var enige paa alle Hovedpunkter. Baade Præst og Amtmand holdt paa, at Sogneforsørgelsen fortsat skulde være det centrale i dansk Forsørgelsesvæsen, og at Sognepræsten skulde staa i Spidsen for dette Arbejde. Kancelliet sluttede sig hertil, men ønskede ikke, at Præsten skulde være enevældig, og godkendte derfor Stemanns Forslag om, at Politimesteren skulde have Sæde i Fattigkommissionen. Endvidere ønskede Kancelliet, at enkelte menige Sognemænd tog Plads ved Siden af Embedsmændene, og den kgl. Resolution satte endelig Sognets største Lodsejer ind i Kommissionen og gav ham som særligt Hverv at opbevare Fattigkassen.

De to Forslagsstillere var dernæst enige om at genoprette de gamle Sognekasser, og Kancelliet gav sin Tilslutning hertil, ligesom man fulgte Stemanns Forslag om Oprettelsen af en Amtsfattigdirektion. Man forstod, at Sognekasserne maatte have Sikkerhed for at faa de nødvendige Midler, og godkendte Kommissionens Ret til at udskrive

⁸⁾ D. K. 2. Dept. Forestillinger 1802 Res. 28. Maj.

Fattigskat og foretage Udpantning i Tilfælde af, at man udeblev med de skyldige Beløb. Derimod mente man ikke, at en almindelig Lov kunde indeholde saa mange detaljerede Bestemmelser om Forsørgelsesmaaden og Indretning af Arbejde, som det var Tilfældet med baade Hammonds og Stemanns Forslag, og man nøjedes med almindelige Henstillinger om at organisere en Naturalforplejning og paalagde Fattigkommissionerne »efter Muelighed at forhielpe dem (de Fattige efter 3. Klasse) til noget, med deres Kræfter passende Arbeide«. (§ 14). De lokale Myndigheder maatte da selv om, hvad der paa hvert enkelt Sted lod sig gennemføre. Foreløbig skulde Planen gælde for Sjælland. Naar et Aar var gaaet, skulde der foretages ny Indberetning om Sagen og Øvrigheden afæskes Erklæring, om Forslaget kunde gøres til almindelig Lov for hele Landet. Under 15. Juni 1802 udkom derpaa »Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Sjælland«.

Kancelliet havde herefter et Aar til at forberede de endelige Bestemmelser om Fattigvæsenet paa Landet, og denne Tid blev anvendt til at spørge samtlige Øvrigheder om deres Mening. Paa Sjælland vilde man vide, hvorledes den ny Plan fungerede i Praksis, for de øvrige Landsdeles Vedkommende, om man troede, at de nye Forskrifter vilde være egnet til at blive indført her. I Løbet af 1802 og i Begyndelsen af Aaret 1803 indløb der fra Landets samtlige Amtmænd Svar paa Kancelliets Spørgsmaal, og det kunde derefter skride til den endelige Udarbejdelse.⁹⁾ Blandt Amtmændene var det Stemann, der nød Kancelliets særlige Bevaagenhed, og med stor Interesse hørte man paa, hvad han havde at sige. Paa visse Punkter dækkede Stemanns Opfattelse ganske Kancelliets, og han havde den Triumf, at vigtige Afsnit af hans Betænkning af 4. April 1803 ordret gik over i Kancelliets Forestilling til Kongen, et meget talende Vidnesbyrd om det nære Samarbejde mellem Lokal- og Centralstyrelsens Mænd paa Lovgivningsomraadet.

Kancelliet begyndte sin Betænkning med at fremhæve, at Planen af 1802 havde staaet sin Prøve, og at man haabede, »at de Trængendes bedre Forsørgelse og Betleriets Aftagelse, alt mere og mere, vil blive en Følge af samme«, og man tog ikke i Betænkning at henstille, at den sjællandske Plan udvidedes til at gælde alle Landdistrikter i

⁹⁾ Den følgende Fremstilling er bygget paa Akter i: D. K. 2. Dept. Bilag til Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmark i Købstæderne og paa Landet, 5. Juli 1803. Reg. Nr. 779—80.

Kongeriget, dog med visse Ændringer, som Praxis havde gjort nødvendige.¹⁰⁾

Af disse er der navnlig Grund til at omtale det meget vigtige Spørgsmaal om Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune. Planen af 1802 bestemte, at et Sognedistrikt havde Pligt til at forsørge dels Personer, som var født og opdraget i Distriktet, dels saadanne som tidligere havde hørt hjemme andetsteds, men i fulde tre Aar havde opholdt sig i Distriktet og ernæret sig der paa lovlig Maade.

Disse Bestemmelser havde det været yderst vanskeligt at administrere, ikke fordi de var uklare eller vanskelige at forstaa, men fordi de blev misbrugt af adskillige Sognedistrikter. Allerede saa tidligt som i 1802 begyndte Øvrighedens Klager over Sognekommisioner, der gjorde alt, hvad de kunde, for at skubbe deres egne Fattige over paa Nabodistrikterne. Mod de Personer, der var født i Sognet, og som aldrig havde været borte derfra, var der naturligvis intet at stille op, men de Mennesker, der var født andetsteds og var kommet for at søge Arbejde i Sognet, kunde man lettere fordrive. Var der Udsigt til, at en saadan Familie med Tiden vilde falde det Offentlige til Byrde, sørgede man for, at der ikke blev givet vedkommende Familie Mulighed for at bo i Sognet mere end knapt 3 Aar. Naar Perioden nærmede sig sin Afslutning, blev vedkommende sagt op, ingen vilde huse ham, ingen give ham Arbejde, og der var derfor intet andet at gøre for Vedkommende end at forlade Egnen for at søge Arbejde andetsteds — men stadig med samme sørgelige Resultat.

Inden for Kancelliet var man klar over den Fare, som den store Landarbejderstand løb, og man forsøgte at modarbejde den ved en noget ændret Formulering af Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Forsørgelsesberettigede i et Sognedistrikt blev for Fremtiden alle, der var født og opdraget i Sognet, samt de »som i de sidste 3 Aar, enten bestandig eller dog i længere Tid, end paa noget andet Sted have der haft Tilhold og paa lovlig Maade ernæret sig« (§ 6), men heller ikke denne Formulering formaaede, som vi senere skal se, at bremse op for Sognedistrikternes kyniske Forsøg paa at sno sig fra deres Forpligtelser.

Ogsaa selve Forsørgelsesmaaden interesserede Kancelliet. Som nævnt i det foregaaende brød det gamle Omgangssystem sammen i disse Aar, og selv om det i flere Henseender havde været en praktisk

¹⁰⁾ D. K. 2. Dept. Forestillinger 1803. Den her omhandlede Forestilling er udateret, men Resolutionen bærer Datoen 10. Juni.

Indretning, var Regeringen klar over, at de mindre heldige Sider ved Systemet traadte klarere og klarere frem. Uden Indflydelse paa Kancelliets Standpunkt til denne Sag har sikkert ikke været, at Sorø Amts Fattigdirektion stærkt fremhævede Systemets svage Sider og udtalte, at »Udskiftningen, og de deraf fulgte Udflytninger, gjøre det aldeles umulig, at den svagelige Fattige ved Omgangs Spisning kan forsynes«.¹¹⁾

Konklusionen af Kancelliets Betragtninger blev da, at de Fattige i Stedet for Omgangsspisning skulde forsynes med tilberedte eller let tilberedelige Fødevarer, som skulde bringes til Gamle og Svage, der ikke selv havde Mulighed for at hente dem hos Yderne. Dog holdtes der en Mulighed aaben for at indrette sig efter de lokale Omstændigheder, og i Praksis møder man Omgangsforsørgelsen langt ned i det 19. Aarhundrede.

Hvordan man skulde skaffe de Trængende passende Arbejde, var Genstand for megen Drøftelse. Man anerkendte det som »en væsentlig Betingelse« for et velordnet Fattigvæsen og mente, at Arbejdsanstalter i Sognedistrikterne bedst kunde sættes i Forbindelse med de Indretninger, som iværksattes for at skaffe de Fattige Bopæl, men da saadanne Indretninger var uhyre afhængige af lokale Omstændigheder, kunde ingen specielle Forskrifter gives, og Kancelliet nøjedes med foreløbig at indstille, at det skulde befales Øvrighederne at indkomme med Forslag om Maaden, paa hvilken Fattighuse og dermed forbundne Arbejdsanstalter kunde indrettes. Loven af 5. Juli kom derfor ikke til at indeholde konkrete Forslag om Arbejde for de Trængende, saaledes som Pastor Hammond havde foreslaaet det, men blot nogle vage Bestemmelser om, at Fattigkommissionerne »efter Muelighed« skulde hjælpe de Fattige »til noget, med deres Kræfter passende Arbejde mod Betaling efter gangbar Priis«. (§ 14).

I Bestemmelserne om Fattigvæsenets Bestyrelse og Indtægter fandt Kancelliet ingen Anledning til at foreslaa nogen Ændring. Sognekasserne fik Lov til at eksistere, og de Midler, man i 1802 havde henlagt til dem, blev ligeledes godkendt. Kun Amtskasserne var Kancelliet ængstelig for ikke var forsynet med tilstrækkelige Indtægter, og man henstillede, at $\frac{1}{4}$ % af Købesummen af fast Ejendom og $\frac{1}{4}$ % af Indtægten ved Vare- og Løspøreaktioner skulde henlægges til disse Kasser. Kun det sidste Forslag blev anerkendt ved Resolutionen. Der-

¹¹⁾ Betænkning fra Sorø Amts Fattigdirektion, dat. 4. April 1803. Findes i den paa S. 34 Note 9 citerede Pakke.

imod fik man gennemført Forslaget om Ophævelsen af Tiggerfoged-institutionen. Nu skulde denne Embedsmand forsvinde, og hans Hverv overgaa til det almindelige Landpoliti. Kun hvis Tiggernes Mængde gjorde det nødvendigt, fik Sognekommisionerne Tilladelse til for en kortere Tid at ansætte en eller to Betjente til at gøre Klapjagt paa Tiggerne.

Med disse Ændringer indstillede Kancelliet Lovforslaget til Kongens Underskrift, og 10. Juni 1803 blev det underskrevet. Omtrent en Maaned hengik, inden Loven blev publiceret, og »Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Danmark« bærer derfor Datoen 5. Juli 1803.

Samtidig med at Fattigvæsenet blev ordnet paa Landet, tog Kancelliet den Beslutning ogsaa at bringe Fattigplejen i Byerne i en bedre Stand. I den Erklæring, der blev afæsket Øvrighederne om Fattigplanen for Sjælland, bad man dem ligeledes udtale sig, om disse Regler for Landet med nogle Modifikationer kunde lægges til Grund ogsaa for en Ordning i Byerne. Svaret paa dette Spørgsmaal var almindelig bekræftende, og samtidig med, at man forelagde det ny Udkast til Loven for Landdistrikterne, fulgte et lignende for Købstæderne, der i det væsentlige indeholdt de samme Bestemmelser. Da Fattigprocenten var større i Købstæderne, man regnede med 1:16 i Byerne mod 1:24 paa Landet, maatte der sørges for større Indtægter til Fattigkasserne i Købstæderne. Disse skaffede man ved at give Fattigkommisionerne Bemyndigelse til at opkræve en vis Grundafgift, ligesom Retsbøder fra Byerne og $\frac{1}{4}$ % af Indkomsten ved Vare- og Løspøreauktioner skulde gaa i Fattigkassen. Byernes Fattigvæsen var ikke underordnet Amtsfattigdirektionen, men stod direkte under Stiftamtmanden og Biskoppen. Ogsaa ved dette Forslags Udarbejdelse havde Stemann været aktiv. Paa direkte Opfordring udarbejdede han et Udkast, hvis Bestemmelser dog ikke alle anerkendtes af Regeringen, navnlig ikke Forslaget om, at Fattigkommisionerne i Byerne skulde lægges ind under Amtmanden.¹²⁾ 5. Juli 1803 offentliggjordes »Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmarks Kiøbstæder«.

Fattigloven for Landdistrikterne var den mest omfattende af de

¹²⁾ Promemoria dat. 29. Maj 1803. Findes i den paa Side 34 Note 9 citerede Pakke.

store Love, idet den fyldte ikke mindre end 74 Paragraffer, fordelt mellem 11 Kapitler. Loven indledes med nogle almindelige Bestemmelser om Fattigvæsenets Bestyrelse (§§ 1—4). Derefter fulgte et Kapitel, der nærmere bestemte, hvem de Fattige var, og hvor de skulde forsørges (§§ 5—10) og et Kapitel, der fastsatte Forsørgelsesmaaden (§§ 11—14). Forretningsgangen vedr. de Fattiges Forsørgelse ordnedes i Kapitel IV (§§ 15—24) og de specielle Regler for Fattigkommissionernes Sammensætning og deres Forhandlinger indeholdtes i Kapitel V (§§ 25—40). Derpaa fulgte et Kapitel om fattige Børns Skolegang (§§ 41—43), et om Fattigkassens Indtægter (§§ 44—46) og om Amtsfattigkassen (§§ 47—50). I Kapitel IX behandlede Reglerne for Regnskabsaflæggelse og Revision (§§ 51—56) og derpaa kom i Kapitel X Bestemmelserne om Amtsfattigdirektionen (§§ 57—61) og Lovens sidste Kapitel (§§ 62—74) indeholdende Regler om Fattigvæsenpolitiet og Straffe for Bøtleri.

Den tilsvarende Lov for Købstæderne var meget mindre, idet den kun indeholdt 56 Paragraffer, fordelt mellem 8 Kapitler, men i det væsentlige var Skemaet det samme. Der indledes med et Kapitel indeholdende de almindelige Regler for Bestyrelsen (§§ 1—2), derefter fulgte den nærmere Definition af, hvem de Trængende var, og hvor de havde Forsørgelsesret (§§ 3—6) og et Kapitel om de Fattiges Inddeling i Klasser og Forsørgelsesmaaden (§§ 7—10). Om Reglerne for Antagelsen af de Fattige handlede Kapitel IV (§§ 11—20), og Fattigkommissionernes Forretningsgang bestemtes i Kapitel V (§§ 21—36). Derpaa fulgte et Kapitel om fattige Børns Skolegang (§§ 37—39), om Fattigkassens Indtægter (§§ 40—44) og om Fattigvæsenpolitiet og Straffe for Bøtleri (§§ 44—56).

Fattiglovens mange detaljerede Bestemmelser skal ikke gennemgaaes i Enkeltheder i denne Sammenhæng. Her skal kun omtales de grundlæggende Regler for Kommunernes Forpligtelse til at antage sig de Trængende og de Betingelser, der var nødvendige, for at man kunde nyde Hjælp af det Offentlige.

Om disse Forhold indeholdt de to Love ensartede Regler. Kun de Fattige kunde faa Understøttelse, »der ei ved egne Kræfter, paa lovlig Maade, kan erhverve sig nødtørftig Underholdning, og saaledes uden andres Hielp, enten ganske eller for en Deel, maatte savne den Føde, Klæde, Huuslye, Varme og Pleie i Sygdoms Tilfælde, som er dem uundværlig til at vedligeholde Liv og Helbred«. Var Folks økonomiske Forhold og hele Stilling som her defineret, havde de Ret til at faa Hjælp af det Offentlige, som rakte dem denne Hjælp uden ellers

at rokke ved deres sociale og borgerlige Stilling, idet det ikke, saaledes som det senere blev Tilfældet, bevirkede, at de Fattigunderstøttede trykkedes ned i en lavere social Stilling eller blev stødt udenfor det egentlige borgerlige Samfund og blev Borgere af anden Klasse.

Den eneste Indskrænkning, der gjaldt med Hensyn til Retten til at faa Hjælp af det Offentlige, var den, at man ikke kunde modtage den overalt, hvor man søgte den. Kun den Kommune, hvori man havde Forsørgelsesret, havde Pligt til at udrede Understøttelsen.

For Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune gjaldt to Hovedregler. Enten skulde man være født og opdraget i Kommunen og saaledes hjemmehørende der, eller man skulde de sidste tre Aar »enten bestandig, eller dog i længere Tid, end paa noget andet Sted« have haft Tilhold der og ernæret sig paa lovlig Maade. Bestemmelsen om, at Fødestedet var bestemmende for Forsørgelsesret i en Kommune, var ganske naturligt paa et Tidspunkt, hvor det endnu var Reglen, at Folk blev i den Kommune, hvor de først havde set Dagens Lys. Men allerede ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var det nødvendigt at supplere denne første Bestemmelse med en Regel om, at ogsaa fast Ophold gennem længere Tid burde give Forsørgelsesret, en Bestemmelse, som stiger i Betydning, jo længere man kommer ned i Aarhundredet.

Dette var Hovedbestemmelserne. Men allerede da forudsaa man, at der let kunde indtræffe Tilfælde, hvor disse Bestemmelser ikke kunde bringes i Anvendelse, og hvor det var ligesaa nødvendigt at lovgive. Man føjede derfor nogle supplerende Bestemmelser til, gaaende ud paa, at de Fremmede, der havde nedsat sig i Sognet eller i Købstaden med Udsigt til at kunne ernære sig, men siden blev ramt af Uheld og trængende til Hjælp, skulde antages af Distriktet, selv om de ikke opfyldte de almindelige Betingelser for Forsørgelsesrets Erhvervelse. Det samme gjaldt Fattige, der blev trængende til øjeblikkelig Hjælp, og Personer, hvis Forsørgelsessted ikke kunde udfindes, enten fordi de ikke længe nok havde opholdt sig paa et bestemt Sted i Landet, eller fordi deres Fødested ikke kunde fastslaaes. Med Hensyn til disse ekstraordinære Tilfælde indeholdt Loven for Landkommunerne den yderligere Bestemmelse, som ikke fandtes i den tilsvarende Lov for Købstæderne, at Udgifterne til disse Personers Forsørgelse skulde bæres ikke af det enkelte Sogn, men af alle Amtets Fattigdistrikter i Fællesskab, ligesom Amtmanden havde Pligt til at komme det Distrikt til Hjælp, »som ved overordentlige Omstændigheder, eller indtrufne Uheld, for en Tid maatte blive sat ud af Stand til at for-

sørge dets egne Fattige«. Om Aarsagen til denne Begunstigelse af Landdistrikterne indeholder Forslaget ingen Oplysninger.

De omfattende Lovarbejder fra 1802—03 vedr. Fattiglovgivningen i By og paa Land indeholdt kun, set i deres historiske Sammenhæng, hvad der havde været gældende Lov i Danmark i mange Aar. Det vedblev at være en Kommunes Pligt at forsørge sine egne Fattige, og man fastholdt, at Samfundet maatte komme alle til Hjælp, der ikke selv kunde ernære sig. Endvidere skaffede man de nødvendige Bidrag til denne Forsørgelse ved at udskrive en særlig Skat, der tilsyneladende var en frivillig Gave, men i Virkeligheden et tvunget Bidrag, hvis Størrelse fastsattes af det Offentlige, og som kunde indrives ved Udpantning, naar man udeblev med Beløbet. Det var heller ingen principiel Nydannelse, naar man gav valgte Repræsentanter for Borgerne Lejlighed til ved Siden af Embedsmændene at øve Indflydelse paa Forsørgelsesvæsenets nærmere Organisation, og man opretholdt naturligvis i 1802—03 det i 1708 for første Gang hævdede Forbud mod enhver Form for Tiggeri og Straf for de Personer, der trods Forbudet forsyndede sig herimod.

Søger man saaledes forgæves i Lovene af 1802—03 efter nye, ledende Principper, vil det dog være urigtigt at betragte disse Love som en simpel Gentagelse af Paabudet fra Aarhundredet forud. Dette var ingenlunde Tilfældet. En nøje Sammenligning mellem de to Lovkomplekser vil hurtigt vise, at de nye Love var et mere modent og fremskredent Lovgivningsarbejde. Det var langt fastere bygget op, og det indeholdt klarere og mere præcise Regler for de mange og ofte indviklede Forhold inden for Fattigforsørgelsen, saaledes at det nu vilde være lettere for de lokale Myndigheder at holde sig Lovens Bud efterrettelig. Hertil kom endnu et yderst vigtigt Forhold. Ved de nye Love genoprettede man de gamle Sognefattiggasser og gav dem faste og præcise Indtægter. Herved skabtes der Mulighed for en Udvidelse af Sogneforsørgelsen og det er først nu, som vi senere skal se, at man kan tale om en virkelig Fattigunderstøttelse. Ikke mindst dette sidste Forhold gør Lovene af 1803 til et betydningsfuldt Led i den danske Forsørgelseslovgivnings historiske Udvikling.

Det synes som om de Mænd, der har Ansvar for disse Love, har ment, at Ordningen af 1803 kun skulde betragtes som en rent foreløbig Indretning, thi hvorledes ellers forklare Anvendelsen af Ordet »provisorisk« i Lovenes Titler. Meningen har utvivlsomt været

den, at Administrationen, naar en vis Tid var gaaet, skulde tage hele Spørgsmaalet op til ny Behandling. Det viste sig ogsaa hurtigt, at man maatte igang med supplerende Bestemmelser til enkelte af Lovens Kapitler, men nogen almindelig Afløser kom ikke foreløbig, og de store Fattiglove fra 1803 fik en næsten ligesaa lang Levetid som Frederik IV's Lov af 1708.

KAPITEL 3.

Regeringens Administration af Fattiglovene af 1803 og Tillæg til disse indtil 1835.

AF de mange Forespørgsler, der i de nærmest følgende Aar efter Forordningernes Udstedelse indgik til Kancelliet om den rette Forstaaelse af enkelte Paragraffer og af de ligesaa talrige Anmodninger om Afgørelse i Stridigheder mellem forskellige Sogne om Opfattelsen af Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret, synes man at turde slutte, at man i ret vide Kredse har rejst sig i Protest mod de nye Byrder. Det var navnlig paa Landet, man var meget utilfreds, medens Byerne uden større Modstand synes at have affundet sig med Forholdene.

Saa tidlig som i November 1803, altsaa knapt et halvt Aar efter den endelige Lovs Ikrafttræden, maatte Kancelliet træde energisk op mod et Sognedistrikt, hvis Beboere havde udvist alle de Fattige, som boede til Leje i deres Huse, og som desuden havde sluttet den indbyrdes Overenskomst, at ingen af Sognets Husejere maatte modtage de saaledes opsagte Personer.¹⁾ Man vilde sikre sig mod, at disse Mennesker ved et treaarigt Ophold i Kommunen erhvervede Forsørgelsesret og saaledes for Resten af deres Liv havde Krav paa Understøttelse. De maatte fjernes, mens Tid var, og om de herved blev revet ud af et Arbejde, hvorved de hidtil havde kunnet ernære sig, tog Sognet intet Hensyn til. I denne Anledning bestemte Kancelliet, at de paagældende Personer, hvad enten de allerede var under Fattigforsørgelse eller blot var fremmede, som man var bange for med Tiden kunde falde Sognet til Byrde, skulde have Husly ved Kommunens Foranstaltning. Hvilke Vanskeligheder, Centralstyrelsen stod overfor ved Gennemførelsen af dette Krav, fremtræder bedst af den Kendsgerning, at det i de følgende Aar atter og atter blev nødven-

¹⁾ Kanc. Skriv. dat. 12. Nov. 1803. Reskripter 1803, S. 350—51.

digt at indskærpe dette Paabud og samtidig paa det strengeste forbyde Sogdenes indbyrdes Overenskomster om Udelukkelse af de Fremmede.²⁾ Men Kancelliet kæmpede mod en sejr og stærk Modstander, som det var vanskeligt at faa Ram paa.

Nogle Aar senere forsøgte en Fattigkommission i en jysk Købstad at hindre Ægteskab mellem en gammel Rytter og en fattig Kvinde, da Parret maaske i Fremtiden vilde falde Kommunen til Byrde.³⁾ Kommissionens Aktion strandede paa Indskriden fra Kancelliet, der erklærede, at Loven ikke forbød uformuende Borgere at gifte sig. Et ganske lignende Tilfælde kendes fra 1845 fra Lolland.⁴⁾

Omtrent paa samme Tid saa et jysk Sogn med Forfærdelse, hvorledes en gammel Mand med Kone og fem Børn erhvervede sig en Ejendom i Sognet paa Kredit. Fattigkommissionen søgte øjeblikkelig at tegne en Forsikring for Fremtiden ved straks at søge klarlagt, hvilket Sogn der maatte anses for den Families Forsørgelsessted.⁵⁾ Da man ikke kunde blive enig herom, indkaldedes Sagen for Kancelliet, men dette resolverede for det første, at det ikke kunde formenes nogen at købe en Ejendom, hvor han vilde, selv om hele Købesummen blev taget paa Kredit, og dernæst at det var umuligt at fastslaa en Families Forsørgelsessted paa et Tidspunkt, hvor den endnu slet ikke havde anmodet om Understøttelse af det Offentlige.

Hvorvidt Kancelliet eller den stedlige Overøvrighed formaede at skaffe Respekt for denne og lignende Afgørelser er et andet Spørgsmaal, men de omtalte Eksempler kaster et meget klart Lys over den karakteristiske Modsætning, der lige fra Aarhundredets Begyndelse og langt ned i Tiden gjorde sig gældende mellem Centraladministrationens og de stedlige Myndigheders Administration af de sociale Love. Kancelliet protesterede ved enhver Lejlighed, naar man vilde forsøge at bruge de nye Love til at lægge Baand paa fattige Menneskers personlige Frihed, navnlig ved at hindre dem i at søge og modtage Arbejde, der hvor det var at finde. Mod denne Form for Stavnsbaand, som flere Sognekommisioner i kortsynet privat-økonomisk Egoisme faldt for Fristelsen til at paalægge Dele af den fattige Underklasse, traadte man stedse bestemt og afgørende op. At denne

²⁾ Kanc. Skriv. dat. 12. Nov. 1803, 24. Sept. 1805 og 12. Sept. 1845. Reskripter 1803, S. 350—51, 1805, S. 310—11 og 1845, S. 211—12.

³⁾ Kanc. Skriv. dat. 3. Jan. 1807. Reskripter 1807, S. 5.

⁴⁾ Kanc. Skriv. dat. 8. Juli 1845. Reskripter 1845, S. 171.

⁵⁾ Kanc. Skriv. dat. 17. Jan. 1807. Reskripter 1807, S. 22.

Holdning fra Kancelliet ikke alene var dikteret af Interesse for den enkelte Fattige, men ogsaa paavirket af almindelige samfundsmæssige Hensyn fremgaar tydeligt af en Kancelliskrivelse fra 1821.⁶⁾ I et bestemt sjællandsk Sogn havde Provsten fra Prædikestolen bekendtgjort, at Fattigkommissionen var blevet enige med Sognets Beboere om, at den Gaardmand eller Husmand, som indtog fremmede Inderster til Huse hos sig, skulde være forpligtet til at beholde dem hos sig uden Byrde for Sognet, indtil de igen drog bort til det Sted, hvor de var forsørgelsesberettigede. I Anledning heraf erklærede Kancelliet, at denne Forholdsregel »vilde lægge et selv for Fattigvæsenet skadeligt Baand paa de til den arbejdende Klasse hørende Borgere, som det derved indirekte vilde blive formeent at søge Ophold og Næring i et fremmed Sogn, hvor man kunde behøve deres Arbeide, og de derved finde deres Udkomme«.

Disse enkeltstaaende Tilfælde af Fattigkommissionernes Ubillighed taler deres tydelige Sprog om den stærke Uvilje, der paa flere Steder maa have hersket imod den enevældige Regerings store Socialreform, men vil man have et endnu sikrere Bevis herpaa, behøver man blot at betragte en enkelt Paragraf i den supplerende Fattiglov af 14. Dec. 1810. Kun syv Aar efter den store Socialreforms Gennemførelse var det nødvendigt højtideligt og i Lovsform at slaa fast, at »Ingen, der ei endnu er trængende til Understøttelse, maae bortvises fra det Fattigdistrikt, hvori han opholder sig, under det Paaskud: at han mueligen i Tiden kunde blive Distriktet til Byrde« (§ 1). Saa vidt havde Fattigkommissionerne allerede paa dette Tidspunkt drevet deres Fordrivelsestrafik, at dette Paabud var nødvendigt, en Trafik, der langt ned i det 19. Aarhundrede atter og atter af den offentlige Mening blev stemplet som en Skamplet paa den kommunale Administration. De Indretninger, som fra den enevældige Regerings Side var tænkt som en Velgerning mod de Fattige og Hjælpeløse i Landet, blev paa flere Steder paa Landet det ganske modsatte, en Forbandede for Dele af den ubemidlede Landarbejderstand, som blev jaget fra Sted til Sted, fordi man frygtede, at den skulde erhverve Forsørgelsesret i Kommunen og muligvis engang falde denne til Byrde.

Det var ikke alene den fattige Arbejderstand, Regeringen maatte komme til Undsætning overfor Fattigkommissionernes mange Efterstræbelser, ogsaa de egentlige Fattiglemmer var paa mange Maader dækningsløst udsat for Kommissionernes Fordogtbeholdende. Loven

⁶⁾ Kanc. Skriv. dat. 7. April 1821. Reskripter 1821, S. 103—04.

af 1810 indeholdt derfor en lang Række Bestemmelser, hvis Hensigt var den at beskytte særlig værgeløse Trængende (§§ 2—5).

For Fremtiden blev det slaaet fast som et ufravigeligt Princip, at den Fattige skulde modtage den Hjælp, han trængte til, paa det Sted, hvor han søgte den, selv om han ikke havde opholdt sig tre Aar paa Stedet, men Opholdskommunen havde i saa Tilfælde Ret til hos Mandens Forsørgelseskommune at kræve Refusion for den saaledes ydede Understøttelse, men ikke mere end 48 Skilling ugentlig og 4 Rdl. til Klæder. Endvidere blev der nedlagt Forbud mod at flytte den Fattige fra Distriktet eller tvinge ham til at forlade dette, forinden det ved Brevveksling med de andre Myndigheder var blevet besluttet, hvor han i Fremtiden skulde forsørges, og for syge Fattige indføjedes den særlige Bestemmelse, at deres Flytning altid burde udsættes, indtil den kunde foretages uden Skade for deres Helbred.

Foruden at sikre de Fattige mod Overgreb fra Fattigkommissionernes Side, havde Plakaten af 14. Dec. 1810 to Formaal, dels at sikre Fattigkommissionerne en vis Straffemyndighed overfor genstridige Fattiglemmer, dels at ordne Tyendespørgsmaalet. Endelig indeholdt Loven supplerende Bestemmelser om Betleres Transport til Forsørgelsesstedet.

Inden der nærmere redegøres for disse Forhold, vil der være Grund til at kaste et Blik paa denne Lovs Tilblivelse, thi dens Forhistorie frembyder et udmærket Eksempel paa det harmoniske Samarbejde, der fandt Sted under Enevælden mellem Centraladministrationen i København, repræsenteret af Kancelliet, og de mange Overøvrigheder ude i Landet. Ved at undersøge Forarbejder og Udkast til Loven er man ret nøje istand til at skelne mellem de Forslag, der kom udefra, og de Tilføjelser og Ændringer, som Kancelliet gav dem, hvorved de ofte af de lokale Forhold stærkt prægede Forslag modtog en Form, der gjorde dem anvendelige ogsaa andre Steder.⁷⁾

I 1804 havde Amtmand Stemann i Forbindelse med Sjællands Biskop indgivet et udførligt Andragende, dat. 7. Febr., om Almissemernes almindelige Moral, som han fandt »saa fordærvet, at man ikke kan gøre sig Haab om ved mindelige Formaninger og Forestillinger alleene at formaae dem til at opfylde« deres Pligter, og om den Straffemyndighed, man følgelig maatte udruste de lokale Fattigkommissioner med. At Stemann ikke stod ene med denne skrappe

⁷⁾ Den følgende Fremstilling hviler paa Akter i D. K. 2. Dept. Registrant 1810. Indlæg til Nr. 1787 b, dat. 14. Dec.

Dom over ugidelige og opsætsige Fattiglemmer fremgaar af en Betænkning fra Kallundborg Fattigkommission, dateret 17. April 1807, der ligger mellem Sagens Akter og sikkert har været brugt under Udarbejdelsen af Lovens Bestemmelser. Man klagede i Kallundborg over »den Uskik at især nogle faae liderlige Fattiglemmer ikke alleene underhaanden bortsælge enkelte Stykker af deres Indboe og Huusgeraad, men de bortdoble desuden det eene af deres Klædningsstykker efter det andet, saavel som det nødvendigeste Linned; ja endog det Brød, som man er nødsaget til at lade kjøbe og tildeele dem in natura, sælger de, alleene for i Brændeviinsdrik at bortødsle Pengene«.

Stemann var af den Opfattelse, at man ikke kunde nøjes med at straffe dem ved at fratage dem en Del af deres Understøttelse eller give dem en offentlig Tilrettevisning, men Fattigkommissionerne maatte have Bemyndigelse til at idømme dem Fængselsstraf i indtil 4 Uger. Stemann konciperede derefter, i Lighed med § 157 i Plan for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse i Staden København og dens Forstæder af 1. Juli 1799 en Lovbestemmelse, der fastsatte, at en haardere Behandling skulde bringes i Anvendelse, hvor de Fattige havde vist »Uhørsomhed og Trodsighed imod Foresatte, Drukkenskab, Uforligelighed, Modvillighed til Arbeide, slet Opførsel af Forældre imod Børn og af Børn imod Forældre, raae Materialiers skiødesløse Behandling under Forarbejdningen, betroede Varers eller Arbeidsredskabers Forvandskning, og anden offentlig eller huuslig Uorden eller Udyd«. Forslaget og Formuleringen af det optoges uændret i Plakattens § 22.

Den eneste karakteristiske Tilføjelse, som Kancelliet gjorde til Stemanns Forslag, var, at Politimesteren altid skulde være til Stede i Fattigkommissionen, naar saadanne Straffe skulde idømmes, og de Lokaler, som blev anvendt til Arrest, maatte ligeledes være anerkendt af Kancelliet. Centralstyrelsen vilde nok have Haand i Hanke med de stedlige Fattigkommissioner, naar de bevægede sig ind paa det vanskelige Omraade at optræde som straffende Myndighed, og det er meget sandsynligt, at de Erfaringer, som Kancelliet havde gjort med Hensyn til Fattigkommissionernes Administration af de sociale Love, havde gjort det klart for det, at dets stedlige Repræsentant, Politimesteren, maatte vaage over, at der ikke tilføjedes Fattiglemmerne nogen Uret.

Ogsaa paa et andet Punkt kom Stemann direkte til at øve Indflydelse paa Plakaten af 1810. Den praktisk anlagte Amtmand havde lagt Mærke til, at mange Sognekommisioner anvendte den Frem-

gangsmaade at sende fremmede Fattiglemmer bort, inden man endnu havde bragt Klarhed over, hvilket Sogn der var den paagældende Persons Forsørgelsessted. Dette voldte ikke alene det Offentlige meget Bryderi, men ogsaa mange Udgifter, og den økonomiske Stemann henstillede derfor, at det blev bestemt »ei at bortsende nogen Fattig, førend det ved foregaaende Correspondance er aldeles afgjort, hvilket Steds Fattigvæsen, der er pligtig og villig til at modtage saadan Person, ei at lade nogen Fattig befordre med Vogn, som har Legems Kræfter til at fortsætte sin Reise til Fods, og ei at bortsende nogen Fattig, hvis Helbreds Tilstand er saaledes, at han ikke uden Skade kan taale at fortsætte Reisen.«⁸⁾ Ogsaa disse Forslag gik over i den nye Fattiglov (§§ 8—9).

Gennem de faa Aar Fattiglovene havde eksisteret, havde det atter og atter vist sig, at der med Hensyn til Tyendeklassens Forsørgelse herskede vild Forvirring, navnlig vedrørende det specielle Spørgsmaal, hvorledes denne talrige Befolkningsklasse skulde behandles i Sygdomstilfælde. Loven af 1810 fastslog i denne Henseende den Hovedregel, at Husbonden havde Pligt til at forsørge et sygt Tyende, indtil dette enten efter Opsigelse eller af anden lovlig Aarsag burde forlade sin Tjeneste. Omkostningerne ved Kur og Pleje og Udgifterne til Lægemidler skulde afholdes af den Syge selv, og hvis det ikke selv kunde betale af Fattigvæsenet. Udløb Tjenestetiden, inden Tyendet var blevet rask, var det Husbondens Pligt at beholde den Syge, indtil han uden Fare kunde bringes et andet Sted hen, men Udgifterne til dette Underhold skulde de Syge selv udrede, eller i modsat Fald skulde Fattigvæsenet betale det. Handlede Husbonden mod disse Regler, kunde han idømmes Bøder (§§ 15—20).

Bestemmelsen om at Fattigvæsenet skulde træde til i Tilfælde af, at Tyendet ikke selv kunde bestride de nødvendige Udgifter ved Kur og Pleje, gav senere Anledning til megen Tvivl, navnlig om man havde tænkt paa Opholdskommunen eller Forsørgelseskommunen, og ved flere Lejligheder forsøgte begge Parter at unddrage sig deres Forpligtelse. Ved Cirkulære af 7. April 1827 afæskede Kancelliet de forskellige Amtsfattigdirektioner deres Mening om dette Spørgsmaal. Opfattelserne gik vidt fra hinanden, men Kancelliet hældede til den Anskuelse, at det burde være Opholdskommunen, der i disse Tilfælde betalte, da man maatte fastholde, at det var Hovedreglen, at Tyendet selv betalte disse Omkostninger, og kun Undtagelsen, naar Kommu-

⁸⁾ Betænkning fra Stemann dat. 30. April 1807.

nen eller det Offentlige maatte træde til. Blev det ved Lov fastslaaet, at det var Forsørgelseskommunen, der skulde refundere Opholdskommunen de udlagte Penge, vilde denne sikkert ikke være særlig ivrig efter at faa Tyendet selv til at betale, medens det modsatte kunde ventes, naar Opholdskommunen selv kom til at hæfte for Beløbet. Endelig mente Kancelliet, at denne Fortolkning var bedst i Overensstemmelse med Forholdene i Hertugdømmerne (Patent af 23. Dec. 1808 § 26), og da man lagde en ikke ringe Vægt paa, at der med Hensyn til disse Spørgsmaal herskede en vis Ensartethed i alle Monarkiets forskellige Dele, (man havde ovenikøbet indledt en Forhandling med det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli herom), indstillede man til Kongen, at det altid var Opholdskommunen, der skulde træde til. Ved Plakat af 29. Dec. 1829 bragtes denne nye Bestemmelse til Offentlighedens Kundskab.⁹⁾

Naar det i Aarene efter 1803 atter og atter blev nødvendigt at vende tilbage til Fattiglovens mange Regler og give nye og supplerende Bestemmelser, saa skyldtes det ikke, at Lovene af 1803 var daarligt Arbejde, men først og fremmest at de stedlige Myndigheder, som skulde bruge Lovens Bestemmelser, vendte og drejede disse for at sno sig fra de Forpligtelser, som de nye Love havde paalagt dem. Dette gjaldt navnlig Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret, og Kancelliet maatte stadig tage disse Bestemmelser op til fornyet Diskussion.

Under disse Forhandlinger fremkom ret hurtigt det Forslag, om man ikke ved at forandre Lovens Hovedregler om det treaarige Ophold i en Kommune engang for alle kunde faa gjort Ende paa al Besværet. I første Omgang afviste Regeringen denne Fremgangsmaade og valgte den mindre radikale Udvej at fortolke Lovens Bestemmelser, saaledes at det for Fremtiden skulde blive lettere at fastslaa en Trængendes Forsørgelsessted.

Den Bestemmelse i Fattigloven, der voldte størst Bryderi, var Reglen om, at de Personer var forsørgelsesberettigede i en Kommune, »som i de sidste 3 Aar, enten bestandigen eller dog i længere Tid end paa noget andet Sted, have der haft Tilhold og paa lovlig Maade ernæret sig«. Ved en særlig Kancelliplakat af 20. Februar 1817 fortolkedes denne Paragraf saaledes, at en Fattig, der er kvalificeret til offentlig Understøttelse, skal nyde denne i det Distrikt, hvor han sidst har haft stadigt Ophold i 3 Aar eller længere Tid, og tilføjede man,

⁹⁾ D. K. 2. Dept. Registrant 1829. Indlæg til Nr. 878, dat. 29. Dec.

og det er det vigtigste, de Personer, der ikke i et saa langt Tidsrum har haft stadigt Ophold i noget Fattigdistrikt, bør henvises til Forsørgelse paa det Sted, hvor de er født.

Men heller ikke den Fortolkning formaaede at standse Strømmen af Forespørgsler til Kancelliet om Afgørelse af Tvivlsspørgsmaal, og i 1827 maatte Kancelliet ved en ny Plakat af 28. Dec. nærmere bestemme, hvor en Person var forsørgelsesberettiget, naar hverken det treaarige Ophold eller Fødselen kunde bestemme det. For disse Personers Vedkommende fastslog Kancelliet, at de skulde modtage Understøttelse paa det Sted i Riget, hvor de i de sidste tre Aar, dog i det mindste *et Aar*, har opholdt sig. Skulde det Tilfælde indtræffe, at det heller ikke ved Hjælp af denne Bestemmelse var muligt at finde en Persons Forsørgelsessted, og Kancelliet opfordrede de paagældende Myndigheder til at anstille den nøjagtigste Undersøgelse og ikke lade noget Middel uforsøgt for at udfinde Forsørgelsesstedet, skulde det Distrikt, hvor Personen blev trængende, forsørge ham, dog med Refusion fra Amtsrepartitionsfonden, hvis det var en Person, der havde hjemme i et Landdistrikt, eller med Refusion fra alle Stiftets Købstæder, hvis det var en Købstadsperson. Ved denne Bestemmelse haabede man indenfor Kancelliet at have sikret sig en Afgørelse paa ethvert opdukkende Tvivlsspørgsmaal, men standset Strømmen havde man alligveel ikke. Nu som før fik Kancelliet aarligt flere tvivlsomme Sager forelagt, og da Provinsialstænderne traadte sammen, fremkom der fra disse Forslag om at løse dette vanskelige Problem paa en hel ny Maade, som Kancelliet hidtil var veget tilbage fra, nemlig ved en Forandring af selve Fattiglovens Paragraffer.

Som Vidnesbyrd om den Utilfredshed, der mangfoldige Steder rundt i Riget har hersket i Anledning af de nye Sociallove og deres Byrder, kan desuden fremhæves de mange Klager over de tyngende Udgifter til offentlig Understøttelse, Klager, der blev voldsommere og voldsommere med Aarene, og som navnlig steg i samme Forhold, som de økonomiske Forhold forværredes i Tiden efter 1814. »De stigende Fattigudgifter« var et staaende Omkvæd i Tidens Klagesang, og jo mere Konjunkturerne faldt, desto heftigere lød Klagerne over de nødvendige Udgifter til Fattigvæsenet, Udgifter, der endnu var ret uvante og nye og derfor egnet til at fremkalde en ganske særlig Irritation. Omkring 1817 havde disse Klager naaet en saadan Grad af Styrke, at Kancelliet ikke længere mente at kunne sidde Besværingerne overhørigt, og ved Cirkulære af 8. Juli udbad man sig samtlige Amt-

mænds Betænkning over de Midler, der kunde bringes i Anvendelse for at modarbejde dette Onde.¹⁰⁾ Da Kancelliet mente at have bragt i Erfaring, at den Opfattelse var særlig udbredt, at det stigende Antal Fattige skyldtes unge Mennesker, der letsindigt havde indladt sig i Ægteskab uden sikker Udsigt til at erhverve sig det nødvendige til Familiens Underhold, anmodede Kancelliet Amtmændene om ganske særlig at tage dette Problem under Overvejelse.

Som Svar paa Kancelliets Forespørgsel indløb der fra samtlige Amtmænd og et stort Antal Underøvrigheder og Præster en lang Række interessante Betænkninger. Blandt Embedsmændene var der enkelte, der benyttede Lejligheden til at rette en sønderflængende Kritik mod hele Enevældens nye Sociallovgivning, bl. a. Justitsraad Morten Schönheider, Herredsfoged i Tybjerg Herred i Præstø Amt, der ansaa Fattigvæsenets Indretning »at have foraarsaget større Ulempe, end de Fattige forhen, uden Fattigvæsen, foranledigede Landet«, men Udtalelser af denne Art hørte dog til Sjældenhederne. Derimod var saa godt som alle enige om, at den danske Fattiglov trængte til nogle i høj Grad nødvendige Supplementer.

Saaledes rejste der sig et saa godt som enstemmigt Krav om at sætte visse Grænser for Indgaaelse af Ægteskab mellem unge Mennesker. Helsingørs Magistrat hævdede endog, at letsindige Ægteskaber mellem Tjenestetyender og Daglejere var »Hovedaarsagen til den tiltagende Fattigdom«, og at Staten kunde og burde vanskeliggøre disse Forbindelser ved at gøre Ægteskabs Indgaaelse afhængig af Øvrighedens Tilladelse eller ved at forlange, at de, der vilde giftes, skulde deponere en vis Sum Penge. Det tjener til den danske Embedsstands Ære, at den betragtet som Helhed afviste den Slags yderliggaaende Krav og hævdede, at Staten ikke kunde sætte anden Bom for unge Menneskers Ønsker om at gifte sig end at kræve, at de paa-gældende Personer havde naaet en vis Modenhed og Alder. 25 Aar for Manden og 20 Aar for Kvinden var det almindelige Ønske. Som et typisk Eksempel paa Motivering for dette Krav kan tages Udtalelser af Amtmanden over Holbæk Amt, der hævdede, at Forbud mod Indgaaelse af Ægteskab paa ingen Maade kunde tillades, »da saadant vilde være et for stort Baand paa den personlige Frihed, og foraarsage, at der, til Byrde for Fattigvæsenet fødtes endnu flere uægte Børn, end for nærværende er Tilfældet«.

¹⁰⁾ D. K. 2. Dept. Brevbog 1817. Indlæg til Nr. 2274, dat. 8. Juli. Her findes ikke de originale Indberetninger, men kun Ekstrakter af disse.

Af andre Midler til at komme de stigende Fattigudgifter til Livs fremførte et Flertal af Embedsmændene Krav om Standsning i Tilladelsen til at anlægge jordløse Huse paa Landet, Indskrænkning i den stigende Udparcellering af Bondejord i saa smaa Jordlodder, at Indehaverne heraf ikke kunde ernære sig, og endelig Indgreb i Bondestandens Frihed til at tage Inderster til Huse. Udstykningsspørgsmaalet, som indenfor Regeringen hidtil var blevet betragtet ud fra det Synspunkt, at en for vidt dreven Udstykning var egnet til at undergrave den danske Bondebedrifts økonomiske Basis, blev her rejst fra et nyt og hidtil ikke paaagtet Synspunkt.

Et interessant Resultat af Regeringens første store Enquête paa den sociale Lovgivnings Omraade var, at Kravet om Arbejdsanstalter rejstes om ikke med Enstemmighed, saa dog med megen Styrke fra mange Sider. Paa dette Spørgsmaal havde Regeringen hidtil taget med meget forsigtige Hænder. Man havde kun søgt at danne sig et Indtryk af de stedlige Myndigheders Syn paa, endnu ikke vovet at opfordre direkte til Anlæggelse af saadanne Indretninger.¹¹⁾

Fra ikke faa indflydelsesrige Amtmænds Side lød alvorlige Formaninger om, at Arbejdsanstalter, helst en i hver By, var det eneste Middel til at holde de sociale Udgifter nede paa et rimeligt Niveau. Baade Amtmanden over Frederiksborg Amt, Amtmanden i Holbæk og Amtmanden over Københavns Amt, foruden en lang Række Præster og Medlemmer af Underøvrigheden gik stærkt ind for Tanken, men Modstandere af disse Planer fandtes ligeledes. Studerer man denne første Debat om Arbejdsanstalters Gavnlighed, er det interessant at iagttage de samme Argumenter fremført for og imod Arbejdsanstalter, som man senere træffer atter og atter. Amtsprovst Lund paa Langeland skrev saaledes, at Byrderne ved en Arbejdsanstalt i Begyndelsen vilde være større end Fordelene, men en saadan Anstalt var dog nødvendig, da den »Skam, som Almuen forbinder med Opholdet paa saadan et Sted, vilde være en Advarsel for mange, der nu i deres Ødselhed kunne gjøre Regning paa tilsidst at erholde Understøttelse af Fattigvæsenet«. Gennem disse Udtalelser hører man allerede Anslaget til det Motiv, der atter og atter dukker op i den store Fattiggaardskoncert i 60erne. Men ogsaa Modstandere af Arbejdsanstalter er repræsenterede, og allerede nu lyder de Løsener, hvor under der senere bliver kæmpet. Justitsraad Schønheyder er den

¹¹⁾ En saadan Forespørgsel blev udsendt til samtlige Amtmænd ved Kanc. Skriv. af 20. Aug. 1803. Reskripter 1803, S. 261—62.

mest udprægede Angriber af Arbejdsanstalterne, og med Kraft fra-raader han dem »baade som bekostelige, og som farlige for Morali-teten, da de blive en Samlingsplads for dem, der som oftest ved Le-diggang og andre Laster ere komne i Trang«.

Lempelige Indgreb i unge Menneskers Ret til at indgaa Ægteskab, en stærk Indskrænkning i den hidtil herskende Frihed til at udstykke sin Jord og modtage Inderster i sit Hus og en mere udstrakt Brug af Arbejdsanstalter var den Medicin, som Overøvrighederne i 1817 foreslog Regeringen at prøve mod den nye Syge, de stigende Fattig-udgifter. Hvad det sidste Forslag angik, syntes man i København mere at have lyttet til de Røster, der fraraadede Arbejdsanstalters Opret-telse, og foreløbig foretog man intet direkte Skridt.

I det Hele taget mente Kancelliet, at Tilstanden i Landdistrik-terne slet ikke var saa daarlig, som man skulde vente det efter de højlydte Klager, og der var Steder, hvor man absolut ikke kunde anse Fattigudgifterne for særlig høje eller trykkende. Man lod der-for foreløbig hengaa nogen Tid, men da Klagerne ikke vilde holde op, nedsattes 13. Oktober 1819 en blandet Kommission af Kancelliets og Rentekammerets Embedsmænd, bl. a. A. W. Moltke, Fr. Lowzow, A. S. Ørsted og Deputeret Kr. L. Lassen, med det Formaal at udtale sig om de kommunale Byrder i Almindelighed.

Kommissionen arbejdede hurtigt og kunde allerede 10. November 1819 afgive Betænkning, og i denne indtog Redegørelsen for Fattig-udgifterne, som det var at vente, en betydelig Plads.¹²⁾ Kommissio-nen kom efter et Studium af de indsendte Klager og det Materiale, der ellers forelaa til Bedømmelse af Situationen, til det Resultat, at Udgifterne til Fattigvæsenet hørte til de mest trykkende. Som et Middel til at komme dette Onde til Livs, saa Kommissionen ikke anden Udvej end at anmode Kancelliet om at rette en Henvendelse til de lokale Myndigheder om at sørge for, at kun virkelig Trængende fik Hjælp, at denne tildeltes dem i et Forhold, der svarede til det Arbejde, den paagældende kunde udføre, og at Fattigkommissionerne sørgede for at hjælpe de Trængende til et passende Arbejde.

Da det er et Faktum, fortsatte Kommissionen, at »ubesindigen ind-gaaede Ægteskaber ere een af Armodens første Kilder«, burde dette Problem tages op til Drøftelse, men man var klar over, at det var let i Teorien at hævde, at Staten burde forbyde disse, men i Praksis

¹²⁾ Kommissionsbetænkningen findes i R. K. Danske Forestillinger 1819 ad Res. 8. Dec. 1819. (Nr. 404).

tørnede dette Kravs Gennemførelse mod store Vanskeligheder og gav let »Anledning til den største og meest forhadte Vilkaarlighed«. Derimod vilde man maaske naa Maalet ved at sætte en vis Alder som Minimum for Indgaaelse af Ægteskab.

Endvidere henstillede Kommissionen, at man ved skærpede Regler om Alimentationsbidragenes Fastsættelse og Indkrævning prøvede at skride ind mod »Løbsagtigheden«, at Adgangen til Skilsmisse gjordes vanskeligere, ligesom der skulde indføres en strengere Kontrol med Løsgængere og Omstrejfer samt nye Regler om Udstykning. 8. December 1819 forelagdes alle disse Forslag Kongen, som stadfæstede dem i Almindelighed uden paa noget Punkt nærmere at angive Regler for, hvorledes de skulde udføres i Praxis.¹³⁾

I Løbet af det følgende Tiaar virkeliggjorde man Kommissionens forskellige Henstillinger. I et særligt Kancellicirkulære af 8. Januar 1820 til samtlige Direktioner for Fattigvæsenet paa Landet og i Købstæderne udtalte man, at den paabudne regelmæssige Fattigforsørgelse »i det Hele taget, har havt god og ønskelig Fremgang, saa at den Nødlidendes Trang derved bliver afhjulpen uden større Byrde for hans Medborgere, end Sagens Natur gjør uomgængelig fornøden«. Men da man har iagttaget, at der ikke alle Steder tages tilbørligt Hensyn til, at kun virkelig Trængende nyder Understøttelse, og at denne Trang er nøje afstemt, efter hvad vedkommende Person selv kan præstere af Arbejde, indskærpes paa ny Overholdelsen af Reglementernes Bestemmelse.¹⁴⁾ Noget direkte Paabud til Kommunerne om at prøve at anlægge Arbejdsanstalter ønskede Kancelliet ikke at stille.

Hvad Spørgsmaalet om Løsgængere angik, arbejdede man hele Tiaaret igennem med denne Sag, og 29. August 1829 offentliggjordes en ny Forordning om Løsgængerer og Betlere, hvori man noget slappede de strenge Straffe, som Fattigforordningerne indeholdt om Betleri, samtidig med at man skærpede Bestemmelserne om Tilsynet med disse omvandrede Mennesker.

Af størst Betydning var det imidlertid, at man omgaaende gik igang med de to vigtige Spørgsmaal om Udstykningen og Reglerne for Ægteskabs Indgaaelse.

Det var Udstykningssagen, der først blev løst. Kun faa Aar var gaaet, siden man sidst havde behandlet dette vigtige Spørgsmaal. I

¹³⁾ R. K. Danske Forestillinger 1819. Nr. 404.

¹⁴⁾ Kanc. Skriv. dat. 8. Jan. 1820. Reskripter 1820, S. 19—20.

1810 var der kommet en ny Udstykningslov, der gjorde det muligt at udstykke baade Gaarde og mindre Jordlodder, naar blot de fremkomne Parceller blev enten bebygget eller henlagt til forhen jordløse Huse. Da der ikke var fastsat noget Minimum for Jordloddens Størrelse, blev Følgen Oprettelsen af en Mængde ganske smaa Ejendomme, som aldeles ikke kunde ernære en Familie.

I 1819 sattes Udstykningsspørgsmaalet paany paa Dagsordenen, og Rentekammeret, hvorunder den Slags Sager sorterede, kom hurtigt til det Resultat, at det nuværende Udparcelleringssystem maatte anses »som een af de væsentligste Aarsager til Fattigformerelsen, da det foranlediger en uforholdsmæssig Mængde smaa Jordbrug, som ikke kunde give tilstrækkelig Næring«. ¹⁵⁾ I det Lovforslag, som Kammeret herefter udarbejdede, og som fik Kongens Underskrift 3. December 1819 og publiceredes som Lov under samme Dato, blev det bl. a. udtrykkelig bestemt, at ingen Parcel maatte være under 1½ Td. Land boniteret Jord til Takst 24. Paa enhver udstykket Parcel skulde der inden 2 Aar opføres Bygning, med mindre den blev henlagt til en tilgrænsende Ejendom eller tillagt et tidligere jordløst Hus. Loven af 1819 kom den almindelige Opfattelse blandt Lokalebedsmændene delvist imøde, idet den bremsede op for en Udvikling, som havde vist sig farlig, men den løste ikke hele Problemet, og Klagerne over en for vidt dreven Udstykning lød stadig.

Hvad angaar Spørgsmaalet om Indskrænkning i Retten til at indgaa Ægteskab, hengik der et Par Aar, inden denne Sag blev sat paa Programmet. Man arbejdede just da indenfor Kancelliet paa en fuldkommen Revision af de kirkelige Love, og i 1822 kom ogsaa Spørgsmaalet om Præsternes Stilling og Pligter ved Ægteskabs Indgaaelse til Behandling. En særlig Kommission af Ekspertes og blandt disse A. S. Ørsted arbejdede med Sagen og afgav 19. Marts 1822 Betænkning, hvori man foreslog, at en Mand burde være 20 Aar og en Pige 16 Aar, før man kunde faa Lov til at indgaa Ægteskab. ¹⁶⁾

Med dette Forslag havde Kancelliet klart og utvetydigt taget Stilling mod de overdrevne Krav om Statens Indgreb i Borgernes personlige Forhold, som fra Tid til anden var kommet til Orde. Ikke engang saa langt som Flertallet af Landets stedlige Overøvrigheder mente at kunne gaa, vilde Kancelliet strække sig. Men afviste man saaledes et almindeligt Indgreb i dette rent personlige Forhold, foretog man,

¹⁵⁾ R. K. Danske Forestillinger 1819. Nr. 403.

¹⁶⁾ D. K. 1. Dept. Registrant 1824. Indlæg til Nr. 1008 dat. 30. April. Endvidere D. K. 1. Dept. Forestillinger 1824. Nr. 52.

inden Forslaget var endelig behandlet og ekspederet, et vigtigt Skridt overfor de allerede eksisterende Fattiglemmer og de Personer, som med Tiden blev nødt til at søge og modtage offentlig Hjælp, som paa afgørende Maade forringede deres hittidige retslige Stilling.

Med Udgangspunkt i en Skilsmisssag, hvori en Militærperson var indblandet, foreslog Generalauditør Aagesen, at den Bestemmelse burde tilføjes Ægteskabsloven, at en Person, der havde nydt Fattigunderstøttelse, ikke kunde gifte sig uden Fattigkommissionens Tilsladelse. A. S. Ørsted fandt dette Forslag »fuldkommen consequent« og mente, at det vilde være gavnligt at gøre det til en almindelig Regel. Til samme Opfattelse sluttede hele Kancelliet sig, og da det nye Forslag i April 1824 naaede frem til Forelæggelse havde dets tredje Paragraf faaet den Tilføjelse, »at ingen af dem, som ville indlade sig i Egteskab, nyder eller fra den Tid deres Forsørgelse som Børn ophørte, har nydt nogensomhelst urefunderet Understøttelse af Fattigvæsenet, da i modsat Fald Egteskabet ikke kan tilståedes, med mindre den administrerende Direktion for Fattigvæsenet, naar Mandspersonen er forsørgelsesberettiget i Kjøbenhavn, og ellers Sogne-Commissionen for det Fattigvæsen, hvori Manden er forsørgelsesberettiget, erklærer, at der for Fattigvæsenets Vedkommende intet findes imod samme at erindre«.

I sin Begrundelse for dette Forslag hævdede Kancelliet, at det i den senere Tid atter og atter var blevet foreslaaet at sætte Grænser for Indgaaelse af Ægteskab for Personer, som ikke havde nogen Ud-sigt til at ernære sig. »Men det forekommer Kancelliet, at alt hvad der, uden at komme i Collisioner, kan gøres i denne Henseende, er, at den, som allerede har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, kjendes uberettiget, uden Fattigbestyrelsens Samykke, at indlade sig i Egteskab; hvilket og aldeles stemmer med det Værgemaal af Fattigbestyrelsen, som et Fattiglem maa ansees at være underkastet«. Det var heller ikke Meningen, fortsatte man, at Fattigkommissionen til enhver Tid og i alle Tilfælde skulde nægte Fattiglemmer at indgaa Ægteskab. Som en vis Garanti herimod gav man de paagældende Personer Ret til at appellere Sagen til højere Vedkommende.

Selv om Kancelliet til enhver Tid fortolkede denne Lovbestemmelse paa en saa lemfældig Maade som overhovedet muligt, tog man ved denne Bestemmelse det første afgørende Skridt ad den Vej, der førte til, at de Personer, der søgte og modtog Hjælp af det Offentlige, blev gjort til en Slags anden Klasses Borgere. Af den store Underklasse i By og paa Land var der nu skabt en særlig Kaste, som var specielle

Retsregler underkastet. Det var et Brud paa det almindelige Lighedsprincip, som den enevældige Regering ellers haandhævede i sit Forhold til Borgerne, men det var paa den anden Side den samme Bane, ad hvilken den efterfølgende Generation besluttede at vandre videre. De nye Bestemmelser fra 1824 om Fattighjælps Indflydelse paa Ægteskabs Indgaaelse fik en meget lang Levetid i dansk Sociallovgivning. I Virkeligheden ophævedes denne borgerlige Ulighed først ved Socialreformens Gennemførelse i 1933.

Bestemmelsen om at Fattiglemmer eller Personer, der engang havde modtaget Fattighjælp, skulde have Fattigkommissionernes Tilladelse til at indgaa Ægteskab, blev for adskillige Sognekommuner et kærkomment Paaskud til at skride ind og søge at forhindre Ægteskaber, der maaske i Fremtiden vilde medføre, at Familien vilde falde Sognet til Byrde. Med megen Dygtighed forsøgte man at fortolke Lovens Bestemmelser saa vidt som muligt, og Gang paa Gang fik Kancelliet Spørgsmaal til Afgørelse, fremkaldt af denne Tendens.

I et fynsk Sogn fik Præsten saaledes Skrupler for at løse til Ægteskab for en Pige, fordi hendes Moder, hos hvem hun havde opholdt sig for at pleje hende i hendes Alderdom, havde nydt Understøttelse, som ikke var refunderet.¹⁷⁾ Da Pigen havde nydt godt af Husly og Brændsel, der var tilstaaet Moderen, var man af den Formening, at hun maatte refundere en Del af Fattigvæsenets Udgifter hertil, inden Tilladelse til Ægteskabet kunde gives, men Kancelliet afviste pure dette Forlangende.

I ikke faa Tilfælde forsøgte Fattigkommissionerne at lægge sig hindrende i Vejen, naar en Enke, der havde været gift med en Mand, som havde nydt Understøttelse, paany ønskede at indtræde i Ægteskab. Overfor den Slags Spørgsmaal indtog Kancelliet stedse det Standpunkt, at Enken kun var pligtig til at refundere Fattighjælp, som hun selv havde modtaget i sin Enkestand, men derimod ikke den Understøttelse, der var blevet givet, medens hendes Mand levede, da denne Hjælp maatte betragtes som ydet ham som Familiens Forsørger og ikke hende.¹⁸⁾

Inden dette Kapitel afsluttes, vil der endnu være Grund til at tilføje et Par Bemærkninger om Fattigkommissionernes ofte glubende Appetit efter de Trængendes fattige Efterladenskaber. Fattiglovene af 1803 (for Købstæderne § 19—20, for Landdistrikterne § 23—24)

¹⁷⁾ Kanc. Skriv. dat. 30. Marts 1833. Reskripter 1833, S. 113.

¹⁸⁾ Se f. Eks. Kanc. Skriv. dat. 26. Marts 1836. Reskripter 1836, S. 121.

indeholdt den Bestemmelse, at en Fattigkommission havde Ret til af et Fattiglems Efterladenskaber at søge Erstatning for Udgifter, der var medgaaet ved vedkommende Persons Begravelse, forsaavidt der ikke paa Stedet fandtes Slægtninge, der kunde og vilde bekoste denne. Indkom der ved Salget af disse Efterladenskaber mere end Jordfæstelsen havde kostet, tilfaldt Overskuddet Fattiggassen, saafremt Arvingerne ikke kunde eller vilde erstatte, hvad der var medgaaet til hans Forsørgelse. Disse Bestemmelser var naturligvis vel egnet til en noget videre Fortolkning end egentlig tiltænkt, og Kancelliet maatte indskærpe rette vedkommende, at man kun var berettiget til at til-egne sig en Fattigs Efterladenskaber, naar der ingen rette Arvinger var, der vilde erstatte Udgifterne. Endvidere tilføjede man, at man maatte kunne skænke den efterlevende Ægtefælle eller Børnene disse Efterladenskaber, »for saavidt de ere dem uundværlige, og de ellers af Fattigvæsenet maatte understøttes til at faae slige Fornødenheder igjen anskaffede«. ¹⁹⁾

I denne Forbindelse kan ligeledes nævnes et Tilfælde, der indtraadte i 1841. Fire Børn, hvis Forældre var døde, blev opfostret af Fattigvæsenet. Der tilfaldt dem nu en Arv, og det paagældende Steds Fattigvæsen gjorde øjeblikkelig Krav paa at faa sine Udgifter dækket af denne Kapital. De to af Børnene var imidlertid blevet selvstændige og tjente selv deres Brød, og hvad dem angaar, erklærede Kancelliet, at Fattigvæsenet ikke havde noget Krav paa at faa Udgifterne til deres Opdragelse dækket. For de to mindste, der endnu var under Forsørgelse, maatte Fattigvæsenet have Ret til at søge sine Udgifter refunderet i Fremtiden. Hvad der var medgaaet de foregaaende Aar, før Arven var tilfaldet Børnene, herfor kunde ingen Erstatning søges. ²⁰⁾

De i dette Kapitel gennemgaaede Eksempler, hvad enten de drejer sig om Fortolkning af et indviklet Problem vedr. Forsørgelsesretten, et Spørgsmaal om Nægtelse af Ægteskabs Indgaaelse eller Fattigkommissionernes berettigede eller uberettigede Krav paa en Del af de Fattiges Ejendom, tjener alle til at vise, at der gjorde sig en afgørende Forskel gældende mellem Centraladministrationen og de stedlige Myndigheder i Opfattelsen af vigtige Sider af den nye Sociallovgivning. Centralstyrelsen bestræbte sig stadig for at anlægge en human Betragtningssmaade, medens de enkelte Kommuner var tilbøjelige til

¹⁹⁾ Kanc. Skriv. dat. 8. Nov. 1823. Reskripter 1823, S. 360.

²⁰⁾ Kanc. Skriv. dat. 6. Nov. 1841. Reskripter 1841, S. 221—23.

først og fremmest at tage Hensyn til den økonomiske Side af Spørgsmaalet og lade det humane Hensyn vige for Hensynet til Skatteydernes Pengepung.

At konstatere dette højst karakteristiske Modsætningsforhold mellem den menige Befolknings og Centraladministrationens Opfattelse af det Offentliges Forpligtelser og Holdning over for trængende Medborgere har ikke alene sin store Interesse i sig selv. Det har navnlig Betydning at fremhæve dette, fordi det fik en afgørende Indflydelse paa Sociallovgivningens videre Udvikling ned igennem Aarhundredet. Allerede i Løbet af de første Aartier fremtvang, saaledes som det er paavist i det foregaaende, dette Modsætningsforhold Supplementer til Lovene af 1803 og betydelige Ændringer i Udstykningsloven og i Reglerne for Ægteskabs Indgaaelse. Men dette var kun Begyndelsen. Senere blev det nødvendigt at ændre enkelte af Fattiglovens Paragrafer, og naar dette skete, hænger det i alt Fald for en stor Del sammen med, at Befolkningens Opfattelse af den sociale Lovgivning langt skarpere og tydeligere kom til Orde, da Skatteydernes egne valgte Repræsentanter i Stændersalene i Roskilde og i Viborg fik Lejlighed til direkte at frembære deres Ønsker og stille de Krav, som lidt efter lidt havde modnet sig indenfor de kommunale Skatteyderes talstærke Rækker.

KAPITEL 4.

Folkedommen over Enevældens Socialreform.

DA Provinsialstænderne i 1835 for første Gang mødtes i Palæet i Roskilde og senere i Stænderhuset i Viborg, maatte Regeringen vente, at disse Forsamlinger, der var fremgaaet af Valg foretaget af alle besiddende Klasser i By og paa Land, foruden at behandle de Forslag til nye Love, der var blevet udarbejdet i Regeringskontorerne, i vid Udstrækning vilde benytte Lejligheden til at sætte sig til Doms over den Retstilstand og de Indretninger, der var blevet til i Løbet af de foregaaende Menneskealdre, uden at Repræsentanter for Folket havde kunnet øve nogen Indflydelse herpaa. Blandt de Forhold, som i særlig Grad beskæftigede de udkaarne Mænd, indtog Fattiglovgivningen en ikke ringe Plads.¹⁾

Gennemgaar man de mange Andragender, der fra de forskellige Forsamlingers Side blev stillet, faar man et stærkt Indtryk af, at Fattigvæsenet var et Problem, som optog politisk og socialt interesserede Stænderdeputerede uhyre meget. Der var flere Forhold i den danske Fattiglovgivning, man var utilfreds med, og som man brændte af Iver efter at reformere. I vide Kredse følte man Misfornøjelse med de tyngende Udgifter, og man vilde gerne skære de sociale Budgetter ned, men det skulde ske paa en saadan Maade, at der ikke øvedes Vold mod de Grundprincipper, som den enevældige Regering havde nedlagt i de store Fattiglove. Det langt overvejende Flertal af de Stænderdeputerede anerkendte Samfundets Pligt til at hjælpe alle Trængende, baade de uskyldigt lidende og de, der selv havde været ude om at bringe sig i trange Kaar.

Indenfor Forsamlingen i Roskilde var der faktisk kun en enkelt Deputeret, nemlig Borgmester Stenfeldt fra Helsingør, der ønskede

¹⁾ Jfr. Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—48 (i det flg. citeret: Stænderhistorien) I, 1931, S. 437 f. og 506—08, II, 1934, S. 558—61. Se iøvrigt Sagregistret.

Socialpolitikken Grundlag støbt om. Under Debatten i 1835—36 om et Forslag om en Revision af Fattiglovgivningen, indbragt af Proprietær Langkilde, udviklede han, hvorledes Lovene af 1803, som han iøvrigt karakteriserede som yderst humane, maatte siges at være Hovedårsagen til de mange ikke ubeføjede Klager. Lovene tog ikke nok Hensyn til Kommunernes økonomiske Ressourcer, hæmmede den private Godgørelse og affødte Lediggang, Ligegyldighed og Letsind.²⁾ I Stænderforsamlingen i 1838 forelagde han selv et Forslag om en Revision af Fattiglovgivningen, hvori han paa afgørende Punkter brød Staven over de Principper, der havde været ledende siden 1803, og hvis Antagelse vilde have betydet en Tilbagevenden til Tilstandene i det 18. Aarhundrede.³⁾

Stenfeldts Forslag var formuleret meget vagt, men Meningen med det maatte være, at kun de Fattige efter Klasse 1 som hidtil skulde bevare Retten til Understøttelse af det Offentlige, medens de Fattige efter Klasse 3, de, der kunde bidrage noget til deres egen Forsørgelse, skulde fratages denne i 1803 tilstaaede Rettighed og stødes ud i Mørket. Til hvilken Gruppe, de hjælpeløse Børn eller de Fattige efter Klasse 2 skulde henføres, fremgaar ikke klart.

Interessen for dette Forslag var ikke stor i Salen. Den kgl. Commissarius, A. S. Ørsted, afviste det med den Begrundelse, at det vilde være praktisk umuligt at skelne mellem absolut og relativt Trængende. Efter Ørsteds Opfattelse hørte alle Fattige, der efter Loven havde Ret til Understøttelse, til de absolut Trængende. »Det er ikke uden en Nuance, der skiller hine 2 Arter af Trængende fra hinanden. Mellem blot at kunne fortjene saare Lidet til Livets Nødvendighed, og ikke at kunne fortjene det Nødvendige er kun en meget graduel Forskjel«. ⁴⁾

Heller ikke blandt Medlemmerne fandtes der stor Lyst til at begynde en stor socialpolitisk Debat. Bankdirektør Bang erklærede rent ud, at en Diskussion om de almindelige Principper for Fattigvæsenlovgivningen i for høj Grad vilde lægge Beslag paa Komitémedlemmernes Tid, uden at man »tør haabe synderligt Udbytte af dette Arbejde«. ⁵⁾ Forsamlingen forkastede derefter Forslagets enkelte Dele

²⁾ Forhandlingsprotokol f. Roskilde Stænder 1835—36 B 70—71 b. Om Forholdet mellem den utrykte Forhandlingsprotokol og Stændertidende se Stænderhistoriens Indledning.

³⁾ R. St. 1838 I Sp. 183—218.

⁴⁾ R. St. 1838 I Sp. 208.

⁵⁾ R. St. 1838 I Sp. 217.

med Undtagelse af Spørgsmaalet om Forlængelse af Terminen for Forsørgelsesrets Erhvervelse. (Se nedenfor).

Fra Regeringens Side var der al mulig Grund til at glæde sig over dette Udfald af Debatten. Stændernes Holdning overfor det stenfeldtske Forslag betød intet mindre, end at Forsamlingen anerkendte de Grundprincipper for den sociale Politik, der havde været Ledestjerne for den enevældige Regering siden Aarhundredets Begyndelse. Da der heller ikke under de senere Stænderforsamlinger fremkom Forslag, der tog Sigte paa en Ændring i Lovens almindelige Principper, kunde Kancelliet notere en betydelig Sejr. Regeringens Politik havde faaet Stændernes Samtykke.

Men selv om Stænderne i Grundprincippet anerkendte den enevældige Regerings sociale Politik, var der dog flere Forhold, man gerne saa rettet, og atter og atter sattes disse Spørgsmaal under Debat.

Det er Skatteborgersynspunktet, Stænderne fører i Marken. Udgifterne til offentlige Understøttelser er vokset altfor højt og trykker de besiddende Klasser ganske i Knæ. Der er en betydelig Forskel paa Tonen i Roskilde og i Viborg. Paa sidstnævnte Sted er Kritikken langt hvassere, Kravene betydelig strengere og mere vidtgaende. De magre jyske Egne har aabenbart haft sværere ved at udrede de kommunale Afgifter, der var nødvendige for at skabe og vedligeholde det offentlige Understøttelsesvæsen efter Lovens Paabud.

Overordentlig karakteristisk er det endvidere, at det saa godt som udelukkende er Landborepræsentanter, der rejser Debatterne. Dette er sikkert ingen Tilfældighed. Det sociale Spørgsmaal, hvis man vil tale om et saadant i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, var først og fremmest et Landarbejderspørgsmaal, opstaaet som en naturlig Følge af Reformlovene fra Slutningen af det 18. Aarhundrede.⁶⁾ I Aarene efter 1788 foregik der en betydelig Forskydning indenfor de sociale Lag paa Landet. Fæstebøndernes Fritagelse for Hoveriarbejdet paa Godserne havde til Følge, at der opstod en kraftig Efterspørgsel efter frie Landarbejdere og selvstændige Daglejere, og en hel ny Samfundsklasse skød pludselig voldsomt frem. Hvor rekruteredes denne Klasse fra, som i det 19. Aarhundrede satte sit karakteristiske Præg paa Landbrugsarbejdet? Fra Gaardene kom der sikkert en Del. Yngre Sønner, som ikke kunde faa Plads paa Fædrenegaarden, og

⁶⁾ Jfr. Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark fra 1864 til 1900 under Redaktion af Hans Jensen og Povl Engestoft, 1931, S. 14—17.

som manglede tilstrækkelige Midler til at erhverve sig en anden Bondebedrift, fik et lille Hus og blev Daglejere. Endvidere saa Tjenestefolk, der tidligere i mange Aar havde tjent deres Brød som fast Tyende, deres Fordel i at blive selvstændige Arbejdere. En Mængde smaa selvstændige Husstande skød frem, Følgerne heraf mærkedes øjeblikkelig ved den stærke Forøgelse af Befolkningstallet i Landdistrikterne. De mange Børn, der blev født i disse Ægteskaber, havde endnu mindre end deres Forældre Muligheder for at skaffe sig en selv ganske lille Bodedrift. De havde blot deres to stærke Arme at stole paa, og fra Fødselen hørte de hjemme i den rask voksende Landarbejderhær. Da Stænderforsamlingerne for første Gang mødtes, havde denne Udvikling allerede varet mange Aar, og gennem alle Forhandlingerne sporer man en dybtliggende Frygt for, at denne menneskelige Springflod skal skylle Grundlaget bort under Kommunernes Økonomi.

Sagen var nemlig den, at disse Tusinder af Landarbejdere balancerede paa det absolutte Eksistensminimums yderste Rand, og den mindste Forstyrrelse bragte dem ud af deres økonomiske Ligevægt, og i saadanne Tilfælde stod ingen andre Ressourcer dem aabne end den offentlige Hjælp. Intet Under derfor at mangen en jævn Landbo-repræsentant i denne voksende Skare af fattige Landarbejdere saa et frygteligt Spøgelse, som man koste hvad det koste vilde, selv ved at ofre hellige og ukrænkelige Menneskerettigheder, for enhver Pris maatte mane i Jorden. Derfor møder man disse gentagne panikslagne Forslag til Stænderne om Indskriden mod Ægteskabers Indgaaelse blandt Landalmuen og Forbud mod for stærk Udstykning og Opretelse af jordløse Huse. At dømmen efter Nødraabenes Højde var Situationen mest faretruende i Jylland, men ogsaa paa Øerne saa mange Deputerede Fremtiden imøde med ængstelige Blikke.

Da de Deputerede ikke ønskede at svække det Offentliges Forpligtelse til at komme trængende Medborgere til Hjælp, men alligevel frygtede, at for mange uværdige i Ly heraf søgte og fik offentlig Understøttelse, fremkom der i de forskellige Stænderforsamlinger Krav om med Strenghed at skride ind mod den Slags Forsøg.

Dette ønskede man at opnaa ikke ved at slaa Porten i for Næsen af de Bønfaldende, men ved at lade dem, der kom under offentlig Forsorg, nyde en saa tarvelig Forsørgelse og sætte saa strenge Skranker for deres Bevægelsesfrihed, at ikke andre end de, der virkelig ikke havde anden Udvej, fik Lyst til at give sig ind under det offentlige Fattigvæsen. Dette Maal, mente man, kunde bedst naas gennem Oprettelsen af Arbejdsanstalter, hvor Lemmerne holdtes under en vis

Tvang og var berøvet deres personlige Bevægelsesfrihed. I disse Anstalter skulde den Fattige udføre et fornuftigt Arbejde, og herigennem vilde der tilflyde Kommunen en vis Erstatning for det Beløb, som den Fattiges Underhold kostede Kommunen. I den stærke Understregning af, at den Fattige burde yde noget for noget i Forbindelse med Kravet om, at Udgifterne til den offentlige Forsørgelse burde sættes ned, kommer vel nok Stændernes skatteborgerlige Indstilling tydeligst frem. Regeringen havde siden Fattiglovenes Gennemførelse opmuntret Fattigkommissionerne til at skaffe de Fattige Arbejde, men aldrig saa stærkt betonet, at dette Arbejde skulde være en Erstatning for ydet Hjælp. Stænderne satte Spørgsmaalet om Arbejdsanstalter paa Programmet, og det skyldtes uden Tvivl dette folkelige Initiativ, at mange af Landdistrikterne begyndte at interessere sig for disse Indretninger, som paa dette Tidspunkt endnu slet ikke fandtes i noget kongerigsk Landdistrikt.

Allerede i den første Stænderforsamling i Roskilde indkom der et Par karakteristiske Forslag, som tog Sigte paa Ændringer i Fattigloven. De vandt dog ingen videre Tilslutning og blev hurtig taget tilbage.⁷⁾ Staldskriver Rasmussen foreslog, at enhver, der ønskede at indgaa Ægteskab, skulde erlægge en vis Afgift til Fattigvæsenet. Tanken stødte dog paa Modstand. Salicath hævdede, at Ægteskaber »snarere bør skattes end beskattes«, og Grev Holstein Holsteinborg indvendte, at det var stridende mod den personlige Frihed, og at det var ligesaa uvist, »om et Ægteskab i sine Følger for Communen vilde blive skadeligt som gavnligt.«⁸⁾

Ikke meget bedre gik det Godsejer Langkildes Forslag om Revision og Forandring i Lovgivningen om Fattigvæsenet. Kun faa Deputerede tog Ordet og alle afvisende, hvorefter Proponenten tog Forslaget tilbage.

I Viborg var Interessen for den sociale Lovgivning betydelig større, og i den første Forsamling i 1836 kom hele tre store Forslag frem.⁹⁾ Tonen i dem alle var betydelig mere skrap, Kritikken hvassere og Forslagene til Ændringerne klarere og tydeligere end i Roskilde. De gav Anledning til den første store offentlige Debat om den sociale Lovgivning, hvori Repræsentanter for Regeringen og Folket deltog.

Justitsraad Fleischer var en af dem, der indgav Andragende om

7) Stænderhistorien I, 1931, S. 437—38.

8) Forhandlingsprotokol f. Roskilde Stænder 1835—36 A. 34 b—36 b.

9) V. St. 1836 I Sp. 117—35. II Sp. 927—89.

Fattigvæsenet, og han talte stærke Ord om de tyngende Fattigudgifter. Alle, der forlanger det, modtager Hjælp, baade den, der selv var Skyld i, at han var kommet i trængende Omstændigheder, og den, der ufor-skyldt havde maattet søge det Offentlige om Hjælp. I Vished om at faa Understøttelse, hævdede Fleischer, kan enhver »hengive sig til Dovenskab og Udsvævelser; ja at han kan gifte sig, for at blive underholdt af Fattigvæsenet, og leve bedre, end Mange af dem, som dertil maae yde deres Skjærv«. ¹⁰⁾ At komme dette Onde til Livs er kun muligt i Tvangsarbejdshuse, »og indtil Landet erholder disse, vil Fattigvæsenet være nødsaget til at understøtte den Arbeidsføre, Dovne, Drikfældige og Udsvævende paa lige Maade som den Syge, Svagelige eller ved andre Uheld Nødlidende, nemlig ved Pengebidrag, uden at deres Tilstand i Almindelighed derved forbedres«. ¹¹⁾

Foruden Kravet om Tvangsarbejdshuse præsenterede Fleischer et Ønske om, at det Tidsrum, der krævedes for at erhverve Forsørgelsesret i en Kommune, blev gjort længere end de hidtil gældende tre Aar. Den treaarige Periode var altfor kort til, at en fremmed Person kunde slaa virkelig Rod et Sted, og den Fordel, en Kommune havde af hans Arbejdskraft, svarede paa ingen Maade til de Byrder, som kunde paalægges denne, hvis den paagældende, efter at have erhvervet Forsørgelsesret i Kommunen, blev trængende til Understøttelse Resten af sit Liv. 10 eller 15 Aar vilde være et passende Tidsrum, og det vilde desuden være betydelig lettere at fastslaa et saadant Forsørgelsessted end et, hvor man kun havde opholdt sig i tre Aar.

Begge Fleischers Forslag mødtes med tilsvarende Ønsker i de to Andragender, som Proprietær Høyer og Stiftamtmand Sponneck stillede i Forsamlingen. Proprietær Høyer, som ved flere Lejligheder i Viborg Stændersal rettede det svære Skyts mod den offentlige Fattigpleje, krævede Arbejdsanstalters Indførelse i alle Kommuner, saaledes at alle andre end de, der virkelig trængte til Hjælp, afholdt sig fra at søge Understøttelse. Endvidere foreslog han, at Ægteskab mellem øjensynlig Trængende skulde forbydes, Børneavl udenfor Ægteskab i Gentagelsestilfælde belægges med korporlig Straf, og seks Aars Ophold i en Kommune fastsættes som Terminen for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Endelig ønskede han, at Almisenydelse medførte Frihedens Indskrænkning og Tab af Raadighed over sin Ejendom.

Stiftamtmand Sponnecks Forslag var langt mindre vidtgaende,

¹⁰⁾ V. St. 1836 I Sp. 118.

¹¹⁾ V. St. 1836 I Sp. 120.

idet det indskrænkede sig til i Lighed med Forholdene i Hertugdømmerne at foreslaa 15 Aars Ophold i en Kommune, som Betingelse for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Kun ved en Foranstaltning af denne Art var det muligt at modarbejde den skadelige Trafik at fordrive Fattige, og desuden opnaaedes, at disse »imidlertid vandt Roe til at blive kjendte og yndede af Beboerne, samt ved deres Forhold og Arbejdsdygtighed, at fjerne Frygten for, at de kunde falde Communerne til Byrde«. ¹²⁾

Om alle de tre Forslag vedtog Forsamlingen, at de var værdige til at behandles i Komité, og i denne fik foruden de tre Forslagsstillere Provst Schmidt, Tobaksfabrikant Funder, Møller Wulff og Biskop Øllgaard Sæde.

I den Betænkning, som 13. Juli 1836 kom til Behandling i Stændersalen, gik man udførligt ind paa Gavnligheden af at oprette Arbejdsanstalter paa Landet, og hvad der talte imod en saadan Forsørgelsesmaade. Man var ganske klar over, at det vilde være urigtigt at sætte den gode i Klasse med den mindre gode, at der var meget, der talte imod at lade Børn opdrage i dagligt Samkvem med ældre Lømmere, »og at saadanne Indretninger mere ere et Værk af Egennytte, for at gjøre sig Byrden lettere, end for at fremme Moralitet«. Paa den anden Side frembød disse Anstalter en Mulighed for at holde Lømmerne i uafbrudt Virksomhed, og »Drukkenskab, Tøileløshed, Utroskab og Dovenskab, som de voxne Fattige i Almindelighed ere saa tilbøielige til, aftager formedelst den i Stiftelsen overholdende udvortes Orden, samt at Tilvænnelse af et sædeligere Liv har en velgjørende Indflydelse paa deres øvrige moralske Forhold; at Børnene ikke længere ere Vidner til Forældrenes Uordener, at Børnene holdes til Reenlighed og Orden, afvænnens fra omflakkende Lediggang, holdes til en gavnlig Virksomhed, samt blive sundere og bedre opdragne end hos Forældrene«. ¹³⁾ Da Komitéen endelig mente, at Bekostningen ved den daglige Forplejning vilde blive betydelig mindre, og Betleriet aldeles ophøre, indstillede man til Forsamlingens Afgørelse, at Sognekommisioner, der ønskede at oprette Forsørgelses- og Arbejdshuse, skulde ansøge Amtsfattigdirektionerne herom, der herefter skulde indsende Andragende til Kancelliet. For at støtte Oprettelsen af disse Anstalter, skulde der aabnes Sognekommisionerne Lejlighed til at modtage Laan af de offentlige Midler.

Ogsaa Ønsket om at udvide det Tidsrum, der krævedes for at er-

¹²⁾ Vib. St. 1836 I Sp. 134.

¹³⁾ Vib. St. 1836 II Sp. 931.

hverve Forsørgelsesret, vandt Kommissionens Tilslutning, dog var man ikke enige om, hvor lang Perioden skulde være: 5, 10 eller 15 Aar. At den maatte forøges, ansaa man for givet, da den korte Periode gjorde det saa godt som umuligt for den tjenende og arbejdende Klasse at erhverve Hjem i Landdistrikterne paa Grund af de hemmelige Overenskomster mellem Beboerne, som gik ud paa aldrig at beholde en Mand i sin Tjeneste mere end 2½ Aar.

Foruden disse to Spørgsmaal havde Kravet om en Tvangsarbejdsanstalt for Jylland været Genstand for Komitéens alvorlige Overvejelse, og man var af den Opfattelse, at en Tvangsarbejdsanstalt nu var blevet en Betingelse for Fattigvæsenet. Komitéen foreslog at oprette en Tvangsarbejdsanstalt i Viborg med Plads til 100 Personer. Stiftelsen skulde ikke være en Straffeanstalt, men en Forsørgelsesanstalt med en noget strengere Disciplin, hvor modvillige og usædelige Almisselemmer kunde modtages.

Komiteen behandlede desuden en lang Række Detailspørgsmaal af forsørgelsesmæssig Karakter, som kun har meget speciel Interesse, og som vil blive behandlet i anden Sammenhæng. De Forslag, der var blevet stillet fra yderliggaaende Side om at give Fattigkommissionerne Indflydelse paa Ægteskabets Indgaaelse eller om at gøre det til en Tvangspligt for Børnene at forsørge deres Forældre, vandt ligesaa lidt Tilslutning hos Komitéen som i Forsamlingen. Stændersamlingen i Viborg valgte med Hensyn til disse Spørgsmaal foreløbig den gyldne Middelvej.

Hverken Justitsraad Fleischer eller Godsejer Høyer var tilfreds med den Holdning, som Komiteen havde indtaget overfor deres Forslag, og begge stillede Minoritetsforslag i Overensstemmelse med deres oprindelige Krav. Hvad Terminen for Erhvervelse af Forsørgelsesret angik, ansaa Høyer fem Aar for passende. Blev den længere, vilde det blot have til Følge, »at de, som af en eller anden Aarsag i den yngre Alder tye til Kjøbstaden og der i 9 à 14 Aar blive vante til lettere og mindre vedholdende Arbejde, til en anden og bedre Næring end der kan have paa Landet, siden ikke kunne vænnes til uafbrudt Slid og smal Tæring, som udfordres for at bestaae der, men maae, endog i en kraftig Alder søge Understøttelse af Fattigvæsenet. Have de desuden medbragt Kjøbstadpøblens raffineerte Laster og ankomme de med Familie, ville de paadrage Communen en utaaelig Byrde«. ¹⁴⁾ Det blev ikke sidste Gang, at der fra Landborepræsentanternes Side

¹⁴⁾ V. St. 1836 II Sp. 948.

rettedes saadanne Anklager mod Byerne. Der herskede allerede da en vis Spænding mellem By og Land, og Landdistrikterne havde den Opfattelse, at de bar de tungeste sociale Byrder.

Komitéens forskellige Indstillinger vandt Forsamlingens Bifald. Saa godt som enstemmigt sluttede man op om Ønskeligheden af at faa Arbejdshuse indrettet i Landdistrikterne. Assessor With mente ganske vist, at man i Stedet for Sognehuse burde støtte Oprettelsen af Amtshuse, men dette Forslag nedstemtes med 34 Stemmer mod 15.

Forslaget om Forlængelse af Terminen for Forsørgelsesrets Erhvervelse var Genstand for en meget lang Debat. Den kgl. Commissarius ansaa den gældende Bestemmelse for den bedste, men indrømmede, at »de fordærlige Kunster«, der blev anvendt for at fordrive Fattiglemmerne, »ere blevne saa hyppige og have viist en saa fordærlig Indflydelse her i Jylland, at Hensyn hertil muligt kunde overveie alle de Betragtninger, som ellers kunde tale for at vedligeholde det nugældende Princip«. ¹⁵⁾ Assessor With mente, at det vilde være skadeligt for Landdistrikterne, hvis Perioden forøgedes ud over de tre Aar, da der var langt flere, der fra Landet søgte ind til Byen, end omvendt, og Følgen vilde blive, »at Landcommunerne blev opfyldte fra Byerne af med affældige eller endog fordærvede Personer af begge Kjøen, som havde tilbragt deres bedste Aar som Tjenestetyende i Kjøbstæderne, men siden vare komne i Armod«. ¹⁶⁾ Da Modviljen mod de tre Aar alene var udsprunget af det Forhold, at mange Sogne paa uretmæssig Maade forsøgte at sno sig fra deres Forpligtelser, foreslog With, at man i Stedet for at forandre Tidsperioden skulde idømme saadanne Personer Mulkt. Dette Forslag opnaede dog kun 20 Stemmer mod 29. Ole Kirk vilde have Tiden forlænget, naar det drejede sig om Tjenestefolk, da man herved undgik den Ubehagelighed at maatte skille sig fra sit Tyende af Frygt for, at det skulde falde Sognet til Byrde. Heller ikke dette Forslag opnaede et tilstrækkeligt Antal Stemmer, og efter at Forsamlingen derefter havde forkastet Forslagene om en 15-, 10- og 7-aarig Termin, vedtog man med 43 Stemmer imod 6 at indstille den femaarige Periode til Regeringens Godkendelse.

Mod Forslaget om en Tvangsarbejdsanstalt i Viborg rejste der sig fra Forsamlingens Side ingen principielle Indvendinger. With mente ganske vist, at den vilde være overflødig, naar man fik Amtsanstalter,

¹⁵⁾ V. St. 1836 II Sp. 955—56.

¹⁶⁾ V. St. 1836 II Sp. 956.

og Justitsraad Nyegaard frygtede, at den vanskelige Transport fra Jyllands fjerne Egne vilde lægge visse Hindringer i Vejen for dens Trivsel. De Ændringsforslag, der i den Anledning stilledes under den foreløbige Behandling, tog Forslagsstillerne selv tilbage, og Forsamlingen godkendte derefter med 39 Stemmer mod 10 Forslaget om en Tvangsarbejdsanstalt i Viborg.

Hvad Minoritetsforslagene fra Fleischer og fra Høyer angik, anerkendte Forsamlingen det af den første stillede Forslag om at underkaste Fattigloven en almindelig Revision. Formaalet hermed skulde ikke være at foretage Ændringer i det gældende System, men blot at samle de mange spredte Bestemmelser, saaledes at de stedlige Myndigheder lettere kunde orientere sig. De af Høyer stillede Forslag blev alle forkastet.

Resultatet af Afstemningen i Viborg Stændersal betød, at de besiddende Klasser i Princippet anerkendte den Forsørgelsespolitik, som den enevældige Regering havde indvarslet ved Udstedelsen af de vigtige Love om Fattigvæsenet, men man havde den Opfattelse, at man hidtil havde behandlet de Fattige altfor lemfældigt med det Resultat, at ikke faa, som ikke kunde anses for trængende til Understøttelsen, kom med, ligesom det endelig syntes at have været en ret udbredt Opfattelse, karakteristisk i Nedgangstider, at de Fattige holdtes for flot. Derfor ønskede man, at de Fattige skulde modtage deres Understøttelse under noget strengere Former end tidligere, ikke i deres Hjem, men i Arbejdshuse, og samtidig tilkendegav man kraftigere end Regeringen havde gjort, at det at faa Fattigunderstøttelse var en Skam. Ved Stændernes Holdning trængte den Opfattelse først rigtig igennem, at et Fattiglem var en Borger af anden Klasse, som ikke kunde gøre Krav paa den almindelige borgerlige Agtelse. Som Forholdene laa, kom dette til at betyde, at saavel den gamle udslidte, som blev fattig, fordi hans Kræfter ikke længere slog til, som den syge, der blev sat ud af Stand til at skaffe sig det daglige Brød, og den dovne, der ikke gad arbejde, men søgte Tilflugt til Flasken, alle kom i samme Baas og skulde underkastes de samme strenge Vilkaar i Arbejdshuset og i Tvangsarbejdsanstalten.

Den skrappe Kurs, som Stænderforsamlingen gav Anvisning paa for Fremtidens Fattigpleje, anerkendtes til en vis Grad af Regeringen ved Udsendelsen af Kancellicirkulæret af 27. Januar 1838.¹⁷⁾ Ved

¹⁷⁾ Regeringens Svar paa Stændernes Andragende findes i V. St. 1938, Sp. 23—25. Jfr. Reskripter 1838, S. 24—25.

dette Brev stillede Regeringen i Udsigt, at de Sognekommuner, der ønskede at oprette Arbejdsanstalter, kunde faa Laan af Amtsfattiggasserne eller af andre offentlige Midler. Derimod ønskede man ikke at give sin Tilslutning til Forslaget om en Tvangsarbejdsanstalt i Viborg, ikke fordi man havde noget at indvende mod Princippet, men fordi man frygtede, at Anstalten ikke vilde kunne svare sig rent økonomisk.

Forinden Regeringen ønskede at tage Stilling til Kravet om Udvidelse af Terminen for Forsørgelsesrets Erhvervelse til fem Aar, ønskede man at vide, hvilken Holdning Roskilde Stænder vilde indtage overfor dette Krav. I 1838 indbragte Borgmester Stenfeldt et Forslag herom, og med overvældende Majoritet og uden større forudgaaende Diskussion udtalte man sig til Fordel for Ændringen. Med en dyb Bøjning for de tilstedeværende Landborepræsentanter erklærede man i Betænkningen, at man nærede en vis Frygt for at udvide Terminen ud over de fem Aar, da det vilde have til Følge, at mange Karle og Piger, der søgte til Købstæderne, ikke vandt Forsørgelsesret der, og derefter, efter at have ofret deres bedste Kræfter paa Byen, vendte tilbage til Landet, uvant med Arbejdet og undertiden fordærvet.¹⁸⁾

Da Spørgsmaalet kom til Behandling i Kancelliet, rejste der sig en stor Debat om Gavnigheden af den foreslaaede Ændring. Kancelliet havde nærmest den Opfattelse, at de Grunde, der talte imod, holdt Ligevægten med dem, der talte for, og af den Grund blev man enig om at indstille Sagen til Godkendelse, da den var krævet af en saa stor Majoritet i begge Forsamlinger. Den nye Regel bekendtgjordes ved Plakat af 6. November 1839.

Som et Led i Kampen for at holde Udgifterne til Fattigvæsenet indenfor rimelige Grænser indbragte Proprietær Høyer ligeledes i den første Stænderforsamling i Viborg et Forslag om, at der skulde sættes ret snævre Grænser for Retten til at etablere Folk i nyopbyggede Huse.¹⁹⁾ Det vedtoges at lade en Komité behandle Forslaget, og til den henvistes en Række privat indgivne Forslag om det samme Emne, der synes at tyde paa, at Proprietær Høyer havde rørt ved en Sag, der laa flere Landkommuner stærkt paa Sinde. Under Sagens Behandling kom dette Spørgsmaals nære Tilknytning til det almindelige Fattigvæsen atter og atter frem. En Fløj af Forsamlingen vilde afvise det, under Henvielse til, at det vilde være et nyt urimeligt Ind-

¹⁸⁾ R. St. 1838 I Sp. 218 og 224. II Sp. 711—22.

¹⁹⁾ V. St. 1836 I Sp. 135—37. II Sp. 1191—1229.

greb i Ejendomsretten, bl. a. Ritmester Friis. Ogsaa Assessor With var imod Indgreb, men med en noget anden Motivering. Han indrømmede, at der var Kommuner, der var haardt tynget af de Fattige, men man maatte erindre, at disse Kommuner dog ogsaa havde faaet noget til Gengæld. »Communen har nemlig havt Nytte af de Fattiges Arbeide, medens de vare unge og arbejdsføre. De have faaet deres Arbeide udført for en ringere Betaling end de, hvis der havde været færre Arbeidere, vilde have faaet . . . og Intet er derfor billigere end at de føde disse stakkels Mennesker paa deres gamle Dage eller naar de blive ude af Stand til at ernære sig«. ²⁰⁾ Som Hovedrepræsentant for det modsatte Standpunkt stod Gaardejer Ole Kirk, der energisk gik ind for, at der maatte træffes Foranstaltninger »for om ikke at forminske saa dog for at modarbejde den frygtelige overhaandtagende Armod«. ²¹⁾ Midlet var at gøre det afhængig af Fattigkommissionernes Samtykke, om der i Kommunen maatte opføres flere nye Huse. Med 29 Stemmer imod 18 vedtog Forsamlingen, at der skulde indgives en Petition.

Regeringen afviste imidlertid Stændernes Forslag med den Motivering, at Forslaget vilde medføre »en sær betydelig Indskrænkning saavel i Eiendomsretten som i den arbejdende Classes Adgang til at kunne erhverve fast Bopæl, samt give Anledning til Vilkaarligheder og Misbrug, der ikke ved nogen Foranstaltning lod sig forebygge«. ²²⁾ Med klare Ord havde Regeringen saaledes afvist videre Diskussion om dette Spørgsmaal, og de Forsøg, som Stænderforsamlingen i Roskilde i 1838, bl. a. ved et Forslag fra Kancelliraad Haastrup, gjorde for paa ny at rejse Sagen, førte ikke til noget praktisk Resultat.

For at imødekomme de forskellige Krav, der var kommet til Orde i den første jyske Stænderforsamling, forelagde Regeringen i 1838 to Lovudkast, det ene indeholdende visse skærpede Krav om Fædres Pligt til at forsørge deres uægte Børn, det andet af forsørgelsesretlig Karakter.

Det er overordentlig karakteristisk for Stændernes almindelige Stilling til det sociale Spørgsmaal, at man allerede i den første Viborgforsamling rejste Kravet om udvidede Forpligtelser for Fædre til uægte Børn. Hidtil ophørte Fædrenes Forpligtelse med Barnets fyldte tiende Aar, men dette var efter Stændernes Opfattelse altfor billigt

²⁰⁾ Forhandlingsprotokol for Viborg Stænderforsamling Protokol E. 50 a.

²¹⁾ Forhandlingsprotokol for Viborg Stænderforsamling Protokol E. 51 a.

²²⁾ V. St. 1838 I Sp. 25.

sluppet. Et Par Andragender blev indgivet, der krævede denne Forpligtelse udvidet til det fyldte 14. Aar.²³⁾

I Overensstemmelse hermed udarbejdede Regeringen et Udkast, der indeholdt de to Hovedbestemmelser, at Faderen skulde betale Bidrag indtil Konfirmationsalderen, men at Bidraget kunde nedsættes de sidste fire Aar.²⁴⁾ Da dette Forslag kom til Behandling, viste det sig, at der var en Fløj af Forsamlingen, som ikke mente, at disse Forslag gik vidt nok. Man ankede over, at der ikke i Loven var fastsat de mindste Regler om, hvor stort Faderens Bidrag skulde være, og man foreslog den Tillægsbestemmelse, at Bidraget skulde udgøre »i det mindste Halvdelen af de Omkostninger, som Barnets nødtørftige Underholdning efter Øvrighedens Skjønnende udfordrer«. ²⁵⁾ Komitéens Indstilling fik dog ikke mere end 11 Stemmer for sig, idet 37 stemte imod. Ikke bedre gik det med Forslaget om, at Bidraget de sidste fire Aar ikke kunde nedsættes uden med Fattigkommissionernes Samtykke. Det blev nedstemt med 13 Stemmer imod 35.

Stor Debat rejste Komitéens Krav om, at Øvrighedsresolutioner om Bidrag skulde indføres i Skudsmaalsbogen. Dette Krav var med stor Styrke blevet fremført i Forsamlingens Betænkning, men Regeringen havde nægtet at gaa ind herpaa. Nu genoptog et Par Medlemmer det gamle Krav, men de blev voldsomt angrebet af Assessor With, som hævdede, at man herved paaførte den fattige Tjenestekarl en Ulighed, som andre ikke kom til at lide under. Forslaget blev forkastet med ikke mindre end 41 Stemmer mod 7. Derimod henstillede man til Regeringen, at Faderen fik Forpligtelse til at underholde et sindssygt eller et vanført Barn indtil dets 18. Aar.

I Roskilde, hvor Forslaget derefter kom til Behandling, var man ikke slet saa begejstret for at gaa strengere frem mod forsømmelige Barnefædre.²⁶⁾ En ikke helt ringe og meget indflydelsesrig Minoritet frygtede, at Usædeligheden vilde stige, naar Moderen fik denne udvidede Ret, og at løvsagtige Mødre »ved den Assistance, der ydes dem, ligesom erholde en Næringsvei eller Indtægtskilde af tvungne Alimentations-Bidrag«. ²⁷⁾ Mindretallet samlede 19 Stemmer for sit Forslag om at blive ved de gældende Regler, men ikke mindre end 41 stemte for Regeringens Udkast.

²³⁾ V. St. 1836 Sp. I 202—07, II Sp. 215—32.

²⁴⁾ V. St. 1838 I Sp. 428—32, II Sp. 364—400.

²⁵⁾ V. St. 1838 II Sp. 365.

²⁶⁾ R. St. 1838 II Sp. 33—68.

²⁷⁾ R. St. 1838 II Sp. 41.

Viborgforslaget om at udvide Fædrenes Forpligtelser til at betale Understøttelse til sindssvage og vanføre Børn blev i Roskilde forkastet med 48 Stemmer imod 12, og desuden vedtog man at henstille til Regeringen, at Udkastets Paragraf 3, der i visse Tilfælde udvidede Faderens Forpligtelser til at understøtte Barnet, f. Eks. naar Moderen var død etc., helt skulde udgaa. Denne Paragraf havde man i Viborg holdt fast ved, men i Roskilde forkastedes den med 31 Stemmer imod 29. Kancelliet lagde Indstillingen fra Roskilde til Grund for den nye Plakat om Alimentationsbidrag, der fik Datoen 6. December 1839.

Ligeledes med Udgangspunkt i en Indstilling fra Stænderne i Viborg forelagde man i Forsamlingen i 1838 et Lovudkast indeholdende nærmere Bestemmelser af det Sted, der i visse Tilfælde skulde anses for en Trængendes Fødested.²⁸⁾ Det var ægte eller uægte Børns Fødested, der skulde fastsættes i de Tilfælde, hvor de blev født paa Rejser. Forslaget bestod kun af tre korte Paragraffer. I den første fastsattes det, at ægte Børn, der blev født, mens Forældrene var paa Rejse, skulde anses som født paa Forældrenes Hjemsted. Om uægte Børn, der var født af andre end Omløbere, gjaldt Regelen, at de maatte anses for født paa det Sted, hvor Moderen 6 Maaneder før Fødselen havde fast Tjeneste eller stadigt Ophold. Formaalet med denne Paragraf var at hindre den barbariske, men desværre ikke saa sjældne Sædvane, at Moderen, naar det opdagedes, at hun var frugtsommelig, blev drevet fra Sted til Sted af Frygt for, at Opholdskommunen skulde faa tilkendt Barnet til Forsørgelse. Endelig indeholdt den tredje Paragraf en Bestemmelse om, at Børn født af Omløbere skulde betragtes som født paa det Sted, hvor Moderen i Fødselsøjeblikket var forsørgelsesberettiget. I alle de forskellige Tilfælde skulde der øjeblikkelig tilgaa Sognepræsten Meddelelse, for at de fornødne Tilføjelser kunde foretages i Kirkebøgerne.

Lovudkastet blev forelagt en Tremandskomité og derefter underkastet en foreløbig og endelig Behandling. Komitéen havde blot uvæsentlige Ændringer at gøre, idet man ønskede at give Paragraf to en anden Formulering, saaledes at 6 Maanedersfristen forøgedes til 9 Maaneder, hvorved man haabede ganske at have umuliggjort Fordrivelserne. Ved denne Bestemmelse opnaede man ligeledes, at det eventuelle Forsørgelsessted faldt sammen med Undfangelsesøjeblikket, »hvilket den (Komitéen) ansaae for det Naturligste, og den fandt heri

²⁸⁾ V. St. 1838 I Sp. 184—87, II Sp. 245—70.

aldeles intet anstødeligt«. ²⁹⁾ Den kgl. Commissarius var ikke meget tilfreds hermed og forsvarede ihærdigt de 6 Maaneder, fordi denne Frist »paa den ene Side ansaaes tilstrækkelig til at forebygge, at et frugtsommeligt Fruentimmer fortrænges fra den ene Commune til den anden, eller vel endog lokkes til at forlade en vis Commune, inden hun barsler, og man paa den anden Side ugjerne vilde vælge et Tidspunkt, der netop skulde pege paa Undfangelsestiden, som om Barnets Undfangelse i en vis Commune skulde begrunde nogen Forsørgelsespligt for samme«. ³⁰⁾ Under Debatten foreslog Stiftamtmand Rosenørn at sætte 10 Maaneder i Stedet for de 6, idet han hævdede, at det »var anstødeligt at vælge en Terminus, som udtrykkelig hentydede paa Undfangelsesstedet«, og det naturligste var, at det Sted, hvor Moderen senest før Fødselen havde boet eller opholdt sig, blev anset for Barnets Fødested. ³¹⁾ Dette Forslag billigedes med 27 Stemmer mod 17.

Hvor ængstelig Stænderne var for, at et tilfældigt Opholdssted i Fødselsøjeblikket skulde blive udlagt som Barnets Fødested, fremgik bedst af den Omredaktion, der fandt Sted af Paragraf tre, hvor man udtrykkelig fik indføjet, at hvis intet Sted kunde udfindes, som ifølge Fattiganordningerne og Plakat af 28. December 1827 maatte anses for Moderens rette Forsørgelsessted »kan dog det Sted, hvor Barnet virkelig er født, ikke have de Forpligtelser, som med Hensyn til Fattigforsørgelsen hvile paa Fødecommunen«. ³²⁾ Denne Bestemmelse blev vedtaget med næsten Enstemmighed, nemlig 43 mod 1.

I Roskilde kom Udkastet ud for en mere stridig Modvind. ³³⁾ Mange af de Deputerede hævdede rent ud, at Udkastet ikke var til nogen Nytte, da Aarsagen til, at Kommunerne bortdrev de besvangrede Kvinder, ikke stammede fra Frygten for, at deres Barn, naar dette havde naaet 18 Aarsalderen, skulde falde Sognet til Byrde, men derimod Ønsket om at befri sig for det Besvær og de Omkostninger, som Understøttelsen af en fødende Kvinde paatvang Kommunen. Udkastet vilde ingen Ændring gøre i dette Forhold og blot paaføre Embedsmændene en Masse Besvær. Bankdirektør Haagen, Professor Bang og Algreen-Ussing førte an i Angrebet paa Forslaget, der blev forsvaret af Ørsted, der indrømmede, »at der i den Uleilighed, som det frugtsommelige Fruentimmers egen interimistiske Forsørgelse vil paaføre

²⁹⁾ V. St. 1838 II Sp. 255.

³⁰⁾ V. St. 1838 II Sp. 253.

³¹⁾ V. St. 1838 II Sp. 261.

³²⁾ V. St. 1838 II Sp. 259.

³³⁾ R. St. 1838 II Sp. 68—102.

den Commune, hvori hun føder, vil indeholdes nok saa stærkt et Motiv til at fortrænge hende, som i den Forpligtelse til i Tiden at sørge for Barnet«, men da Hensynet til Barnets Forsørgelse »virkelig og ikke sjeldent har viist sig som et Motiv til hiin Adfærd« mente den kgl. Commissarius, at der var al mulig Grund til at antage Forslaget.³⁴⁾ Med 38 Stemmer mod 23 forkastedes det af Amtmand Tillisch stillede Forslag om at afvise Lovudkastet.

Hvad Enkelthederne angik, vedtog Stænderne i Roskilde med 60 Stemmer mod 2 ligesom i Viborg at andrage paa Forlængelse af 6 Maanedersfristen til 10 Maaneder, dog saaledes, at Udtrykket »10 Maanedersdagen« blev anvendt. Ogsaa den udtrykkelige Anerkendelse af, at det tilfældige Fødested ikke kunde anses som Fødestedet, naar Moderens rette Forsørgelsessted ikke kunde udfindes, blev vedtaget. I Overensstemmelse med Stændernes Ønsker udfærdigedes Loven af 15. Maj 1839.

De yderst udviklede Regler om Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune kom et Par Aar senere paa ny til at beskæftige Stænderne. 29. Dec. 1841 udkom der en ny Fattiglov for Hertugdømmerne, og da man indenfor Regeringen paa dette Omraade, som paa saa mange andre, var ivrig efter at gennemføre ensartede Regler for Monarkiets forskellige Dele, udarbejdede Ørsted paa Kancelliets Forslag og efter Forhandling med det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli en Række Tilføjelser til gældende Lovbestemmelser, hvorved Reglerne for Kongeriget blev om ikke fuldstændig saa dog saa meget, som Forholdene tillod det, nærmet til Loven af 1841 for Hertugdømmerne. I dette Ud-kast optoges endvidere en Del Kancelliresolutioner, som mellem Aar og Dag var afgivet, og et Lovudkast, omfattende 11 Paragraffer, blev derpaa i 1842 forelagt begge de kongerigske Stænder, først Forsamlingen i Roskilde.³⁵⁾

Forslagets vigtigste Bestemmelser var følgende. For Fremtiden skulde Stedfaderen være pligtig at forsørge sine Stedbørn, selv efter at Moderen var død (§ 5). Denne Regel var ikke saa vidtgaaende som den tilsvarende i Hertugdømmerne, hvor ikke alene Stedmoderen havde den samme Forpligtelse, men hvor ogsaa Stedbørnene skulde forsørge deres Forældre. Trods Indskrænkningerne var den nye Bestemmelse dog en vigtig Nydannelse.

³⁴⁾ R. St. 1838 II Sp. 79.

³⁵⁾ D. K. 2. Dept. Bilag til Forordning ang. Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune, 1844 24. Jan. Reg. Nr. 68 a.

En anden vigtig Bestemmelse var de nye Regler for Omkostninger ved Tyendets Kur og Pleje. Hidtil havde det været en Hovedregel, at Tyendet selv skulde bestride disse Omkostninger, og hvis det var ude af Stand dertil, Opholdskommunen. Da denne Bestemmelse havde givet Anledning til en Del Vanskeligheder, foreslog Kancelliet, at Opholdskommunen for Fremtiden skulde betale Omkostningerne ved midlertidig Sygdom, dog ikke ud over 6 Uger om Aaret. Hvad der ud over dette Beløb maatte betales kunde kræves af Hjemstedskommunen.

Forsamlingen anerkendte Udkastets Betydning ved at nedsætte en Komité, der bestod af ikke mindre end 5 Mand.³⁶⁾ Indenfor denne Komité anerkendte man Helstatsprincippet, men man saa gerne, at der i Lighed med, hvad der har været Tilfældet i Hertugdømmerne, blev udarbejdet en stor Lov, der indeholdt alle de mange Regler for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Paa flere Punkter var Forsamlingen ivrig efter at nærme Lovudkastet endnu mere til de gældende Regler i Hertugdømmerne, f. Eks. med Hensyn til Vanvittiges Forsørgelsessted, og Stedfaderens og Stedmoderens Forpligtelser. Dog mente man, hvad der var ganske naturligt for en kongerigsk Forsamling, at der burde tages mere Hensyn til danske Forhold, end man hidtil havde gjort.

Som det var at vente, herskede der ret stor Meningsforskel med Hensyn til Gavnligheden af de nye Bestemmelser. Denne Modsætning kom allerede til Orde indenfor Komitéen, hvor et Flertal bestaaende af Provst Plesner, Kammerraad Wilhjelm og Kammerherre Neergaard ikke alene sluttede op om Regeringsforslaget om Stedfaderens Forpligtelser, men ogsaa ønskede at paalægge Stedmoderen den samme Forpligtelse med den Motivering, at Ægteskabet baade i juridisk og religiøs Henseende var af en saa hellig Beskaffenhed, at de Baand, der herved blev knyttet, ikke ved Døden kunde brydes. Energisk bestred de to andre Komitémedlemmer, nemlig Kancelliraad Feddersen og Amtmand Tillisch, denne Opfattelse, idet de advarede mod »alene for at tilveiebringe en større Lighed imellem de administrative Institutioner i Rigets forskellige Dele . . . at etablere en forandret Regel i den omhandlede Henseende, uden at en indre Fornødenhed til saadan Forandring kundgjør sig i Forholdet selv«. ³⁷⁾ Efter deres Mening burde

³⁶⁾ R. St. 1842 Sp. 335—67, 956—67, 2486—2569, 3029—74 og XXXII—XXXVI.

³⁷⁾ R. St. 1842 Sp. 2499.

man blive staaende ved det gamle Princip, der ikke paalagde nogen af Stedforældrene Forsørgerpligt.

Heller ikke om Spørgsmaalet om Kuromkostningerne ved et Tyendes Sygdom kunde Komitéen blive enig. Kammerherre Neergaard var stemt for ganske at afvise denne Paragraf, medens Majoriteten indstillede den til Vedtagelse med uvæsentlige Ændringer.

Den foreløbige Behandling af Sagen i Stændersalen blev ganske domineret af det vigtige Spørgsmaal om Stedforældrenes Pligter. I et langt Indlæg forsøgte Referenten Feddersen at forsvare Minoritetens Standpunkt, idet han hævdede, at en Udvidelse af Stedfaderens Pligter nødvendigvis maatte drage med sig en tilsvarende Forøgelse af Fadermyndigheden. Dette vilde have til Følge, at Stedfaderen ikke alene maatte udrustes med Tugtelsesret, men at han ogsaa fik Myndighed til at bestemme, om hans konfirmerede Stedbørn skulde blive hjemme paa Gaarden til deres fyldte 18. Aar, og om de maatte gifte sig, inden de naaede Fuldmyndighedsalderen. Det var Referentens Indtryk, at den almindelige Befolkning ansaa Forholdet mellem Stedforældre og Stedbørn for opløst ved Ægteskabets Ophør, og det vilde være betænkeligt »at etablere en anden Anskuelse; thi, naar man ved Tvang vil sammenholde Forhold, der, efter de Vedkommendes egen Følelse, falde ud fra hinanden, vil derved vist anrettes mere Skade end Gavn«.³⁸⁾

Denne Opfattelse blev meget kraftigt imødegaaet af flere af Forsamlingens Medlemmer, der hævdede, at i deres Kreds var der hos Stedforældre en stærk Følelse af Ansvar overfor Stedbarnet. Provst Plesner fremførte, at det Tilfælde udmærket kunde indtræffe paa Landet, at en Mand ægtede en Enke med et Barn og herved kom i Besiddelse af Midler til at købe sig en Ejendom. Døde Moderen, var Barnet i Øjeblikket hjælpeløst stillet, hvis Faderen nægtede at tage sig af det, og man maatte absolut udruste Samfundet med juridiske Midler til at tvinge ham dertil. Ved Afstemningen sejrede Majoriteten med 35 Stemmer mod 17, hvorimod et Forsøg fra Proprietær Langkildes Side paa at gøre det til Pligt ogsaa for Børnene at forsørge deres Stedforældre strandede.

De nye Regler for Sygehjælp havde en betydelig lettere Gang gennem Forsamlingen, og uden større Debat forkastede Forsamlingen Minoritetens Indstilling. Forslaget om at henstille til Regeringen at lade udarbejde en samlet Fattiglov blev ligeledes vedtaget efter et

³⁸⁾ R. St. 1842 Sp. 2508.

morsomt Ordskifte mellem den kgl. Commissarius, der ret irriteret over de evindelige Krav om en Kodifikation af de gældende Regler udtalte, at man ikke kunde udarbejde en hel ny Lov, hver Gang en mindre Ændring blev foretaget, og Kammerherre Neergaard, der med direkte Hentydning til Ørsted slog fast, at Sagen ikke maatte »betragtes fra den lærde Jurists Standpunkt, der let overskuer den hele Masse af Bestemmelser; men der maa tages Hensyn til dem, der liden eller ingen Kundskab have i Jurisprudentsen, og for hvem det ofte kan være høist vanskeligt at udfinde det Rigtige efter de specielle Resolutioner, der ofte maa søges i kostbare Samlinger«. ³⁹⁾)

De samme Forslag blev derpaa forelagt Viborg Stænderforsamling, hvor de ligeledes blev Genstand for en grundig Komitébehandling og langvarig Diskussion i Salen. ⁴⁰⁾ I det væsentlige sluttede man sig til Indstillingerne fra Roskilde, men der var dog en Sag, der laa Jyderne stærkt paa Sinde, og som de ogsaa med overvældende Flertal satte ind i Betænkningen.

Forholdet mellem Jylland og Hertugdømmerne havde paa dette Tidspunkt udviklet sig saaledes, at der hvert Aar fra Jyllands vestligste Egne, især Ringkøbing Amt, udvandrede ikke faa Arbejdere til Hertugdømmerne. Lønnen hernede var større og Arbejde lettere at faa. For de fleste af disse Mennesker var det, trods mangeaarigt Ophold i det Slesvigske, næsten umuligt at erhverve Forsørgelsesret der. Hertil krævedes ikke mindre end 15 Aars Ophold i samme Kommune, og da disse var meget smaa, og en Daglejer ofte maatte søge Arbejde paa mange forskellige Steder, var Følgen blevet den, at de fleste af dem, naar de blev trængende, maatte understøttes fra deres tidligere Hjemstedskommune i Kongeriet. Regeringen havde ganske vist ved en Forordning af 9. Jan. 1830 gennemført juridisk Gensidighed mellem Kongeriget og Hertugdømmerne ved at bestemme, at Folk fra Slesvig ikke i Kongeriget kunde opnaa Forsørgelsesret i en Kommune undtagen efter et 15-aarigt Ophold, men da Strømmen fra Syd til Nord i Tal aldeles ikke lod sig sammenligne med Bevægelsen i modsat Retning, opstod der en faktisk Ulighed. Under Forhandlingerne i Roskilde i 1842 havde Amtmand Tillisch, der fra sin Amtmandstid i Ribe havde et Førstehaandskendskab til Forholdene, uden at vække større Opsigt indbragt et Andragende herom, og dette blev nu i Viborg

³⁹⁾ R. St. 1842 Sp. 2549.

⁴⁰⁾ V. St. 1842 Sp. 221—55, 835—39, 1836—62, 1871—1918, 2193—2224 og LV—LX.

forelagt og forsvaret med djærve Ord af Gaardejer Ole Kirk.⁴¹⁾ Under Sagens Behandling fremførte flere Deputerede, saaledes Godsejer Tang, flere stærkt virkende Eksempler paa de Byrder, der ofte blev væltet over paa disse Kommuner fra de udvandrede Arbejdere, og med 43 Stemmer imod 7 indstillede man, at de nu gældende Regler i Kongeriget for Erhvervelse af Forsørgelsesret, altsaa 5 Aars stadigt Ophold i en Kommune, maatte gøres gældende i Hertugdømmerne overfor Personer, der var indvandret nordfra.

Under Forhandlingerne havde den kgl. Commissarius ingenlunde skjult sine Betænkeligheder ved dette Forslag, og da Sagen kom til Behandling i Kancellikollegiet, viste der sig en ganske afgjort Stemning for at afvise dette Forlangende. »Det vilde nemlig«, hævder Kancelliet i sin Indstilling til Kongen, »ikke uden al Føie kunde indvendes, at naar mange Personer af den arbejdende Klasse søge herfra til Hertugdømmerne, saa gjøre de dette i deres egen Interesse, for at skaffe sig bedre Erhverv, og at den Omstændighed, at de danske Communer herved komme i en ufordelagtigere Stilling end Hertugdømmerne, hvorfra der ikke finder saadanne Udvandringer Sted til Jylland, følgelig ikke kunde begrunde nogen Fordring paa en Forandring, der vilde blive til Skade for Hertugdømmernes Communer.«⁴²⁾ Med saa stor Forsigtighed nærmede Kongerigets øverste administrative Myndighed sig et Spørgsmaal, der havde betydelig Interesse for en lang Række Kommuner. Man kan just ikke sige, at Regeringen ofrede Slesvig paa det kongerigske Alter, snarere var det modsatte Tilfældet.

Hvad Indstillingen om Stedforældrenes Forpligtelser angik, gav Regeringen den sin Tilslutning, og 24. Januar 1844 offentliggjordes den nye Forordning, der til en vis Grad kan betragtes som en Godkendelse af de ved flere Lejligheder fremførte Ønsker om en Kodifikation af de gældende Regler for Erhvervelse af Forsørgelsesret.

At de skrappe Krav om en noget strengere Fremfærd mod de Fatige, som den første jyske Stænderforsamling havde lagt frem for Tronens Fod, ikke var et tilfældigt Lune eller Udslag af en pludselig opkommen Angst for, at de stigende sociale Udgifter skulde vokse Kommunens Ledere over Hovedet, synes med al Tydelighed at fremgaa af den Kendsgerning, at Stænderne atter i 40erne rejste de samme Krav, blot i en endnu stærkere og voldsommere Form. Paa Grund af de mange store Problemer, som paa det Tidspunkt optog de Deputerede

41) V. St. 1842 Sp. 835—39.

42) D. K. 2. Dept. Forestillinger 1844. Res. 24. Jan. 1844. Nr. 15.

des Tid, naaede intet af disse Forslag frem til endelig Behandling, men deres Fremsettelse og den Modtagelse, de fik, er alligevel oplysende om Stændernes Syn paa de Personer, der maatte ty til offentlig Hjælp.

I 1836 havde man med et stort Flertal afvist Kravet om, at Børn burde understøtte deres Forældre. I 1842 rejstes Spørgsmaalet paa ny, og i Mellemtiden havde det vundet saa stærkt Terrain, at det kom under Komitébehandling. Forslaget var indbragt af Godsforvalter Hjort, og det mundede ud i et Krav om, at Forældre og Børn, uden Hensyn til, om disse sidste endnu var undergivet Forældremagten, i indtrædende Trangstilfælde var pligtige gensidig at understøtte hinanden.⁴³⁾

Forslaget gav Anledning til en meget livlig Debat. Som det var at vente, var den kgl. Commissarius betænkelig, men Gaardmand Ole Kirk fremførte ikke uden Virkning, »at det ikke er uden Exempel i den lavere Klasse, navnlig i Husmandsstanden, at Forældrene overlade deres Eiendomme til et eller flere af deres Børn og kun selv forbeholde sig et Huusværelse, stolende paa den Understøttelse, som Communen ikke kan nægte dem«. ⁴⁴⁾ Komitéen vedtog at indstille, at Kancelliet skulde udarbejde et Lovforslag, der kunde komme for i næste Forsamling, og som skulde indeholde faste Regler for Børns Forpligtelse til at underholde deres Forældre. Efter Komiteens Forslag burde samme Pligt paahvile Stedbørnene. Komitéens Forslag naaede aldrig til Behandling i Salen.

Ikke bedre Skæbne fik det Andragende, som Oliemøller Schytte indbragte om, at Finanserne burde yde Bidrag til Arbejdsanstalters Anlæggelse.⁴⁵⁾ I Forsamlingen var der stor Enighed om Gavnligheden af disse Indretninger. Kammerraad Wulff anbefalede varmt de slesvigske Anstalter og udtalte, at man alle Steder var vel fornøjet med disse. Gaardejer Black holdt en stor Tale om de Fattiges Pligt til at arbejde og Kommunens Ret til at anvende Tvang. »Det er en Guds Lov, at den, som ei vil arbejde, ikke heller skal have Føden. Men efter vor Fattiglovgivning kan den faae Føden, som ikke vil arbeide, og han kan, saa at sige, med Knippelen i den ene Haand og en ugrundet Klage i den anden, tiltvinge sig Understøttelse«. Black mente, at Fattigvæsenet i saadanne Tilfælde burde bortlicitere de Fattige til Arbejde. Selv havde han haft saadanne Folk paa sin Gaard. Men det bedste Middel var

⁴³⁾ V. St. 1842 Sp. 918—34 og 3301—06.

⁴⁴⁾ V. St. 1842 Sp. 925.

⁴⁵⁾ V. St. 1844 Sp. 923—39. Komitébetænkning Nr. VI.

Arbejdsanstalter, og Kommunernes Byrder vilde lettes betydeligt, »naar der blot oprettedes en saadan Anstalt i hvert Amt, da denne vilde være et stort Skrækkebillede for at falde Fattigvæsenet til Byrde«. ^{46a)})

Forsamlingen vedtog at nedsætte en Komité til at tage dette Forslag under nærmere Overvejelse, og denne enedes om at indstille, at de Kommuner, der ønskede at oprette Arbejdsanstalter, kunde faa Tilsagn om Laan af det Offentlige paa taalelige Vilkaar. Paa Grund af Mangel paa Tid maatte Diskussionen om dette Forslag udgaa, men paa ny havde Stænderne offentligt taget til Orde for Nyttens af Arbejdsanstalter til de Fattige.

Vil man herefter prøve at samle de Resultater, som de danske Provinsialstænder kunde fremvise af Lovgivervirksomhed paa Forsørgelsesvæsenets Omraade, er de hverken særlig overvældende eller betydelige. Nogen almindelig Fattiglov, der kunde afløse Reglementerne fra 1803, opnaaede man ikke at faa udarbejdet, og det kunde heller ikke siges at være særlig nødvendigt, da det kun var et ringe Mindretal blandt de Stænderdeputerede, der virkelig ønskede en saadan. Noget andet var, at det ved den praktiske Administration ofte blev følt som en stor Mangel, at man ikke paa et Sted havde samlet alle de mange udviklede Regler om Erhvervelse af Forsørgelsesret, men dette Savn blev i det væsentlige afhjulpet ved Forordningen af 24. Januar 1844.

Selv om Stænderforsamlingerne ikke ønskede at ændre selve Grundlaget for den kommunale Fattigforsørgelse, sporedes dog et tydeligt udtalt Ønske om at indskrænke det Offentliges Udgifter til Fattigplejen til det mindst mulige. Denne Sparetendens fik en særlig skarp Brod som Følge af de vanskelige Tider efter 1814, og navnlig den tunge Landbrugskrise i 20'erne, hvis Virkninger kun langsomt fortog sig og sporedes endnu omkring 1840. For at begrænse Udgifterne bragte Stænderne baade indirekte og direkte Midler i Forslag. Til den første Gruppe maa henregnes Forsøgene paa at gøre den Form, hvorunder de Trængende nød deres Understøttelse, haardere og mere afskrækkende end hidtil, med det Formaal at skræmme ugidelige Personer bort fra Fattigvæsenet. Dengang som nu var der naturligvis Personer, der hellere vilde leve af den Hjælp, det Offentlige rakte dem, hvor sparsom den end var, end anstrenge sig det mindste for

^{46a)} V. St. 1844 Sp. 932—33.

selv at skaffe sig Føden. Over for saadanne Personer kunde Streng-
hed være paa sin Plads, men uheldigvis vilde en strammere Kurs un-
der de daværende Betingelser for offentlig Hjælp faa meget ubeha-
gelige og uretfærdige Følger over for samtlige Fattige, og saaledes
ogsaa overfor Gamle og Syge. Denne Uretfærdighed kunde ikke hin-
dres, saalænge den Opfattelse ikke var trængt igennem, at de Fattige
maatte inddeles i forskellige Klasser efter deres Trangs Aarsag og
behandles paa forskellig Maade, alt efter deres hele personlige Frem-
træden.

Til de direkte Forsøg paa at tvinge de sociale Udgifter ned maa
henregnes Stændernes Forslag om at vælte Forsørgerbyrden over paa
Individer, der stod i et personligt Forhold til dem, der var trængende
til offentlig Hjælp. Fædre til uægte Børn skulde yde større Bidrag til
disses Understøttelse, ligesom Underholdsperioden forlængedes. For-
ældre og Børn skulde gensidig have Pligt til at understøtte hinanden
i Trangstilfælde, og den samme Forpligtelse gennemføres over for
Stedforældre og Stedbørn. Endelig vilde man have Forældre, hvis Børn
var sindssvage eller vanføre, til at yde Bidrag til deres Understøttelse,
selv efter at de havde passeret 18 Aars Alderen, der ellers blev anset
for det Tidspunkt, hvor Barnet blev selvstændigt, og Forældrenes For-
pligtelse hørte op.

Paa mange Punkter vil det være muligt at drage en Sammenlig-
ning mellem den Diskussion, der fandt Sted i de danske Stænderfor-
samlinger, og den store Debat, der omtrent samtidig førtes inden for
engelsk Offentlighed med Udgangspunkt i den engelske National-
økonom Malthus' Befolkningsteorier.⁴⁶⁾ Malthus saa med dyb Pessi-
misme paa det stærkt stigende Fødselsoverskud i England omkring Aar-
hundredskiftet, og han hævdede, at Levnedsmiddelproduktionen umu-
ligt kunde holde Trit hermed. Nød og Elendighed maatte følge i Men-
neskeslægtens Spor, ja maatte blive et Hovedmiddel til at holde Folke-
forøgelsen inden for de nødvendige Grænser. Efter Malthus' Opfat-
telse fandtes der endnu et Middel til at standse den skæbnesvangre
Folkeforøgelse, nemlig den kunstige Fødselsbegrænsning, men han
troede ikke paa, at de lavere Befolkningslag kunde anvende den. Var
man ikke selv istand til at skaffe sig det Nødvendige til Livets Ophold,
udviklede han, var der ikke Plads for En ved Naturens festlig dæk-
kede Bord, og man maatte gaa til Grunde. En naturlig Konsekvens af

⁴⁶⁾ Om Malthus og hans Læres Indflydelse paa engelsk Fattiglovgivning
se: L. Brentano: Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Eng-
lands, Bd. III, 1928.

denne Befolkningsteori var, at Fattighjælp kun bidrog til at svække Ansvarsfølelsen hos de fattige Klasser for Slægtens Forsørgelse. Malthus' Ideer vandt stor Udbredelse i England navnlig blandt Arbejdsgiverne, som i denne Lære saa et Bevis paa, at den sociale Nød havde naturlige Forudsætninger, som ikke de var Herre over, og man var ikke sen til at drage den Slutning, at Fattigforsørgelsen maatte gøres saa afskrækkende som overhovedet mulig.

Trods Malthus og hans Elever vovede den store Fattigkommission, der i 30'erne blev nedsat i England for at udarbejde en ny Fattiglov, dog ikke helt at kaste Vrag paa de fra Dronning Elisabeths Tid stammende Grundregler for Kommunernes Forsørgelsespligt, og man fastholdt ligeledes det Offentliges Pligt til at skaffe Arbejde for de Arbejdsdygtige. Paa den anden Side ønskede man at komme de stærkt stigende Fattigudgifter til Livs ved at gøre Fattigforsørgelsen saa lidt tiltalende som muligt. Understøttelsen blev nedsat til et absolut Minimum, og Arbejdshuset blev Centrum for hele Fattigplejen. Ifølge Loven skulde Gamle og Børn ganske vist adskilles fra de voksne og arbejdsdygtige Fattige, men de faktiske Forhold udviklede sig paa en saadan Maade, at Fattighuset blev det fælles Hjem for alle Kategorier af Trængende, og at det kom til at staa som et afskrækkende Helvede. Det blev udtrykkelig bestemt, at der ingen Husunderstøttelse maatte gives udenfor Fattighuset, undtagen i Form af Lærlinge- og Lægehjælp. Maaske var det nødvendigt at anvende disse meget skrappe Midler for at bringe den engelske Underklasse op af den Sump af Demoralisation og Elendighed, som den paa Grund af tidligere Tiders Fejlgreb paa dette vanskelige Lovgivningsomraade var sunket ned i, men den anvendte Fremgangsmaade frembragte hos Offentligheden for lange Tider det Indtryk, at Fattigdom var en Forbrydelse, som der maatte bødes for i Fattighuset.

Fra England spredtes Malthus' Lære ud over Europa og satte sit stærke Præg paa enhver Diskussion om de herhen hørende Spørgsmaal. Naar forskellige Embedsmænd og senere Stænderne, saaledes som vi har set det oven for, frygtede det stigende Folketals Indflydelse paa Fattigbudgetterne, var de utvivlsomt paavirket af Malthus' Lære, og nøjagtig den samme Iagttagelse kan gøres i Sverige.⁴⁷⁾ Den stærke Folkeforøgelse, der navnlig kunde spores inden for Landbefolkningens underste Lag, opskræmte Sindene og malede Pauperismens Spørgelse frem for dem. Skønt Forholdene ingenlunde var saa vanskelige i Skan-

⁴⁷⁾ Se Arthur Montgomery: Svensk socialpolitik under 1800-tallet, 1937.

dinavien som i England, smittede dog det engelske Eksempel, og man finder i Stænderne Røster for at gøre ogsaa den danske Fattigforsørgelse haard og afskrækkende og samle saavidt mulig alle Trængende under Fattighusets triste Tag.

Ikke alle disse Forslag vandt Tilslutning hos Flertallet af Stænderne, og enkelte blev stoppet af Kancelliet, ligesom dette skred ind, naar stedlige Myndigheder forsøgte at fortolke Fattiglovene paa en Maade, der stred mod disses Aand. Endnu paa dette Tidspunkt formaede Kancelliet ved sin egen og ved Kongens Vetoret at standse de mest yderliggaaende Forslag, og den foregaaende Fremstilling vil have vist, at man ikke veg tilbage for at gøre det, naar man mente, at Stænderne gik for vidt i ensidig Varetagelse af Skatteydernes Interesser. Det næste Spørgsmaal bliver da: hvad skete der i det Øjeblik, da Lovgivningsmagten gik over til de ved almindelig Valgret sammensatte Rigsdage.

KAPITEL 5.

Den grundlovgivende Rigsforsamling og Fattiglovene. — Borgere af anden Klasse.

I det Udkast til Rigets nye Grundlov, som af Martsministeriet blev forelagt den grundlovgivende Forsamling, var indsat en Paragraf 70, hvori man paa højtidelig Maade gentog den Forsikring, som den enevældige Regering i 1803 offentlig havde forkyndt, at den »som ikke ved sit Arbejde selv kan ernære sig og Sine, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde«. ¹⁾ Saa vigtig ansaa Martsministeriets Mænd Princippet om Retten til Understøttelse, at de fandt det nødvendigt at optage denne Rettighed i selve Grundloven, og saa stærk Tilslutning fandt dette Ønske hos Forsamlingen, at der kun fra et Mindretals Side rejstes Indvendinger herimod. En større og mere absolut Anerkendelse af Enevældens Fattiglovgivning kunde vanskeligt tænkes.

Saavidt man kan skønne, var det Orla Lehmann, som havde faaet sat igennem, at dette Løfte skulde optages i Grundloven, og uden Tvivl havde han faaet Ideen hertil under sit Ophold i Paris i de bevægede Sommerdage, da den nylig indkaldte franske Nationalforsamling behandlede Forslaget til en ny Forfatning. ²⁾

Det lehmannske Forslag kom til Behandling i Rigsforsamlingens Møde 14. April 1849, og fra forskellig Side rejste der sig Modstand mod i Grundloven at fastslaa, at den Fattige havde Ret til Understøttelse. En af Hovedtalerne mod Forslaget var Grundtvig, der paa Basis af sine personlige Erfaringer i England udviklede, hvorledes det vilde blive en Nationalulykke, hvis man i Grundloven optog dette Princip. Hvorledes skulde Danmark, dette fattige Land, have Mulighed for at paatage sig en saadan Byrde, som »det rigeste Land i hele Verden«

1) R. F. Sp. 37.

2) H. T. 9 V 1926—27, S. 469ff og 465.

havde forløftet sig paa.³⁾ I Stedet for den i Udkastet optagne Paragraf foreslog Grundtvig en anden Redaktion, der skulde lyde saaledes: »Der skal, saavidt muligt, sørges for, at fattige Gamle, Syge og forladte Børn kunne finde offentlige Tilflugtssteder, og at selv de Fattigste kunne have Adgang til folkelig Oplysning og Dannelse«. ⁴⁾ Dette betingede Løfte var efter hans Opfattelse alt, hvad der paa nærværende Tidspunkt burde siges om denne Sag. Trods Grundtvigs egen varme Forsvarstale for Forslaget opnaaede det kun 22 Stemmer af 104 afgivne, og derefter vedtog Forsamlingen med en ubetydelig Redaktionsændring Udkastets Bestemmelse med 94 Stemmer mod 23.⁵⁾ I den endelige Grundlov optoges Bestemmelsen i Paragraf 89.

Ogsaa paa et andet Punkt kom den grundlovgivende Rigsforsamling til at tage Stilling til Fattigvæsenetsproblemet. I Paragraf 31 b havde Regeringen foreslaaet, at udelukket fra Valgret til Folketinget skulde være den, der »nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt«. ⁶⁾ Som det var at vente fandt denne Bestemmelse fuld Genklang hos Forsamlingen, men der var dog under den foreløbige Behandling et Par Medlemmer, som i deres demokratiske Iver var sindet at gaa saa langt som at give ogsaa Fattigunderstøttede Del i den nye Valgret.

Den ene af disse var P. F. Barfod, valgt i Præstø Amt, der med stor Ihærdighed udviklede, at trods alle Forskelle var vi dog allesammen Mennesker. Ikke uden at fremkalde stor Munterhed i Forsamlingen fastslog han, »at hvis man gjorde det til en Opgave for den dygtigste Anatom, saa vilde han dog ikke kunne sige os, om det var en Rigmands eller en Fattigmands Indvolde, man havde fremlagt for ham«. ⁷⁾ Barfod konkluderede herefter, at modtagen Fattighjælp ikke skulde berøve nogen hverken Valgret eller Valgbarhed.

Til samme Opfattelse sluttede Redaktør I. A. Hansen sig, valgt i Svendborg Amt, men medens det mere var humane og kristelige Grunde, der havde ligget til Grund for Barfods Argumentation, vilde I. A. Hansen med juridiske Paastande bevise det inkonsekvente i at nægte de Fattige Valgret. I. A. Hansen kunde nok gaa med til, at en Person, som for Tiden nød Fattighjælp, ikke burde have Valgret, men han kunde ikke indse, at den Mand, som engang i Fortiden havde mod-

3) R. F. Sp. 2607.

4) R. F. Sp. 3208 og 3209—17.

5) R. F. Sp. 3217.

6) R. F. Sp. 34.

7) R. F. Sp. 1834.

taget Hjælp af det Offentlige, for Tid og Evighed skulde være afskaaret fra at faa Valgret. Modtaget og ikke tilbagebetalt Fattighjælp var at betragte som en Art Gæld til det Offentlige, og han kunde ikke forstaa, hvorfor denne Gæld skulde have Fortrin frem for Gæld til Private eller til andre Kasser. »Naar man vilde være fuldkommen consequent, saa synes det mig, at man ogsaa burde tilføie, at ikke heller de skulde have nogen Valgret, hvis Bo ved Opgjørelsen ikke var tilstrækkeligt til at tilfredsstille Creditorerne. Det ene Tilfælde er ligesaa berettiget som det andet. Lader man nemlig den, hvis Bo er blevet ham extraderet til fri Raadighed, nyde Valgret, uden at spørge ham om, hvormange Procent han har givet sine Creditorer, saa bør man ogsaa lade den, der for en Deel Aar siden har modtaget en Understøttelse af Fattigvæsenet, uden at han har seet sig istand til at tilbagebetale den, nyde samme Valgret«. ⁸⁾

Saa radikale Forslag havde naturligvis ingen Mulighed for at vinde Sangbund i denne Forsamling, og desuden var den demokratiske Løftning, der i Foraaret 1848 saa stærkt var gaaet hen over Danmark ligesom ude i Europa, allerede stærkt paa Retur. Under den endelige Behandling af Forslaget stillede derfor hverken Barfod eller I. A. Hansen Ændringsforslag, og deres Navne var at finde blandt Ja-Stemmerne for Paragraf 31 b, der indeholdt den Bestemmelse, at udelukket fra Valgret var Enhver, der »nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt«. ⁹⁾

Man kan anstille adskillige Betragtninger over den Kendsgerning, at det var et af den paa bred demokratisk Basis valgte Folkeforsamlings allerførste Skridt at give alle de Personer, som nød eller engang i Fortiden havde nydt Understøttelse af det Offentlige, det Stempel, at de ikke hørte hjemme blandt de almindelige Borgere, at de saa at sige var Borgere af anden Klasse. Ganske vist maa det indrømmes, at de Fattige ikke var ene om at staa udenfor. Sammen med dem var først og fremmest alle Landets Kvinder, endvidere alle der ikke var fyldt 25 Aar eller havde været straffet for en i den offentlige Mening vanærende Handling, samt alle der ikke havde Raadighed over deres Bo. Men dette formaar ikke at rokke ved den Kendsgerning, at det var dette Skridt fra den grundlovgivende Rigsforsamlings Side, der mere end noget andet bidrog til i den almindelige Bevidsthed at skabe Begrebet Fattiglem.

⁸⁾ R. F. Sp. 1843.

⁹⁾ R. F. Sp. 3167—68.

Den Ulighed, der fra dette Tidspunkt delte Landets Borgere i to Grupper, almindelige Borgere og Fattigunderstøttede, havde sin Oprindelse af tre forskellige Forhold. Der var først den rent politiske Ulighed, med Rod i Grundlovens Paragraf 31 b, dernæst den personlige, der gjorde den Fattiges Ønske om at indgaa Ægteskab afhængig af den stedlige Fattigkommissions Samtykke i Henhold til Ægteskabsloven af 30. April 1824 Paragraf 3 Stk. 10 og endelig den rent borgerlige Ulighed, at den Fattige ikke var Herre over sin Ejendom og var nægtet Muligheden for frit at disponere over den. Denne sidste Indskrænkning var ikke lovfæstet i egentlig Forstand saaledes som de to andre, men den havde lidt efter lidt udviklet sig ved administrativ Praksis, og den omfattede kun de Fattige efter den saakaldte Klasse 1, altsaa de der fuldstændig maatte forsørges af det Offentlige.¹⁰⁾

Denne sidstnævnte Form for Umyndiggørelse havde sin Oprindelse i den Paragraf i Fattigloven, der bestemte, at Fattigvæsenet havde Ret til af den Fattiges Efterladenskaber at søge sine Udgifter dækket (§§ 19—20 i Loven for Købstæderne, §§ 23—24 i Loven for Landdistrikterne). Men naar dette var Tilfældet, udviklede Kancelliet, saa maatte heraf følge, at den Fattige ikke frit kunde disponere, da dette indebar Muligheden for, at Fattigvæsenet ikke opnaaede den fulde Erstatning, som det havde Ret til. Skulde man kunne gøre Krav gældende, maatte de Fattiges Ejendele registreres, og Registreringen tinglæses. Dette Krav blev allerede gennemført i 1808, og ved senere Kancelliskrivelse fastsatte man, at det ikke var nødvendigt at anvende stemplet Papir ved Registreringsprotokollen, og at Dommeren skulde foretage Tinglæsning gratis. Uden denne Registrering med efterfølgende Tinglæsning havde de stedlige Fattigkommissioner ingen Myndighed til at gribe ind, hvis den Fattige fandt paa at skille sig af med nogle af sine Ejendele.

Disse Bestemmelser gjaldt for den Fattiges i egentligste Forstand egne Effekter. I det praktiske Liv forekom desuden en anden Slags Genstande, nemlig de Varer eller Redskaber, som Fattigkommissionerne udlaante eller gav de Fattige for derved at afhjælpe deres Trang. Hvad disse Sager angik, bestemte Forordningen af 14. Dec. 1810, at de forsynet med Fattigvæsenets Mærke ikke kunde afhændes, og blev de det alligevel, paahvilede det den nye Ejer ikke alene at erstatte og tilbagelevere dem, men ogsaa til den stedlige Fattigkasse at betale en

¹⁰⁾ Den følgende Fremstilling bygger paa Kanc. Skriv. af 20. Aug. 1808, 11. Marts 1809, 10. Nov. 1821, 1. Juni 1833 og 21. April 1842. Se Reskripter de paagældende Aar.

Mulkt, der beløb sig til Halvdelen af den Værdi, de omstridte Genstande var vurderet til (§ 25).

Ved direkte Lovbud og ved administrativ Praksis havde man saaledes skabt en særlig Retstilstand for alle de Personer, der nød offentlig Hjælp, og til en vis Grad stillet dem udenfor det borgerlige Samfund. Kronen paa Værket var den politiske Umyndiggørelse. Men samtidig med at disse Personer stødtes dybt ned, skabtes Muligheden for, at en betydelig Del af dem atter kunde oprejses til social Ligestilling. Jo mere nedværdigende det i den offentlige Bevidsthed blev at være Fattiglem, jo mere uretfærdigt følte det samtidigt, at de Mennesker, hvis eneste Brøde var den, at indtrædende Alderdom, Svagelighed, daarligt Helbred eller Arbejdsløshed gjorde det umuligt for dem at erhverve det Fornødne til Livets Ophold, i den Grad skulde brændemærkes.

Samme Aar som det dybe Fald fandt Sted, viste det første Glimt sig af en ny Tid, og der skulde ikke gaa ret mange Aar, før den Erkendelse begyndte at brede sig, at man atter maatte hæve en Del af de Udstødte op til fuld, borgerlig Ligestilling. Spørgsmaalet blev et vigtigt politisk Programpunkt i de følgende Aartier, og det lod sig ikke tage af Dagsordenen, før Maalet var naaet.

KAPITEL 6.

I Enevældens Fodspor.

Det er i det foregaaende ved en Række praktiske Eksempler blevet paavist, at Kancelliet administrerede de gældende Fattiglove paa en meget human Maade og med stor Forstaaelse overfor trængende Medborgeres vanskelige Stilling. Man kan nu rejse det Spørgsmaal: indtraadte der paa dette Punkt nogen afgørende Ændring efter det politiske Systemskifte 1848—49?

Undersøger man paa tilsvarende Maade, som det er sket i det foregaaende, den nye Administrations Afgørelser i de mange Tvivlsspørgsmaal, der fra de lokale Myndigheder blev indanket for Centralstyrelsen, finder man ingen principielle Uoverensstemmelser, og heri er i og for sig intet mærkeligt. I Hovedsagen var det de samme Mænd, som baade før og efter 1848 gav Tonen an i Departementerne og de ministerielle Kontorer, og selv om de ikke alle havde arbejdet i Kancelliet, var deres Uddannelse dog foregaaet under stærkt Indtryk af den juridiske Tradition, som det havde været Kancelliets særlige Mission at holde i Hævd. I de første Maaneder efter det politiske Systemskifte hørte Fattigsagerne under Justitsministeriet, men da et Indenrigsministerium i November 1848 blev organiseret, flyttedes alle Forsørgselsessagerne hertil, og her forblev de lige til vor egen Tid, da man indrettede et særligt Socialministerium.

I de nærmeste Aar efter 1848 indkom der til Indenrigsministeriet ikke faa Spørgsmaal angaaende Fattiglemmers Tilladelse til at gifte sig. Der var stadig en Række Sognekommuner, der vilde spænde Ben for Ægteskaber indenfor de fattige Klasser. I visse Tilfælde kunde Sognekommisionerne sikkert med god Grund anføre Lovens klare Bud, men det er karakteristisk for Departementets Administration af Loven, at man altid søgte at se saa human som muligt paa de enkelte Tilfælde.

I 1849 var der saaledes en ung forældreløs Pige med et uægte

Barn, som Fattigvæsenet delvis havde forsørget, der ønskede at ægte en Karl paa 22 Aar, men hans Forsørgelseskommune nedlagde Forbud mod Ægteskabet, og heller ikke da Pigens Forsørgelseskommune eftergav hende den ydede Understøttelse, var man til Sinds at give Tilladelsen. Den stedlige Præst forsøgte da en Appel til højere Instanser. Amtmanden i Skanderborg støttede Sogneraadets Vægning, men Ministeriet udtalte i Skrivelse af 1. Februar 1849, at da der i Sagens Omstændigheder »og navnlig da begge ere unge og arbejdsføre« ikke var nogen Grund til at tro, at Sognet vilde paadrage sig nogen Forsørgelsesbyrde, vilde der ikke være nogen Anledning til »fremdeles støttende sig paa den strænge Ret, at nægte sit Samtykke til det atraaede Ægteskab«. Skulde Forstanderskabet imidlertid stadig vægre sig, kunde man anerkende den Betingelse, som en Del af Sogneforstanderne i hans Sogn havde stillet, at den unge Piges Hjemsted skulde forpligte sig til at betale Omkostningerne ved det første uægte Barns Opdragelse, saafremt Manden »mod Formodning ikke skulde være istand til at forsørge saavel dette Barn som den nye Familie«. ¹⁾

Aaret efter maatte Ministeriet atter vise et Sogneforstanderskab paa Plads. En Arbejdsmand paa 28 Aar havde i 1847 været syg, var blevet taget under Kur paa Sognets Regning og derefter nogle Maaneder som Rekonvalescent forsørget ved at blive sat paa Omgang. I 1850 vilde han gerne giftes, men Forstanderskabet nægtede Samtykke hertil med den Motivering, at »man ikke kan være sikker paa, at han ikke igjen falder tilbage i den forrige Sygdom, og Fattigvæsenet saa kunde blive bebyrdet tillige med hans Kone og Børn«. Paa Mandens Forslag om at ville afbetale sin Gæld til Fattigvæsenet i Rater erklærede man, at det kunde man ikke indlade sig paa, »da det vilde blive altfor usikkert«. ²⁾

Paa Ministeriets Forlangende blev der afholdt Politiforhør i Sagen, og heraf fremgik det uheldig nok for Sogneforstanderskabet, at Manden var ganske helbredet, og at man havde angivet Mandens Gæld til Fattigvæsenet altfor højt. Som Følge heraf bestemte Ministeriet, at der ikke var nogen Grund til at nægte Manden at indgaa Ægteskab, »saa meget mindre som han derhos paa en antagelig Maade har tilbuddt at tilbagebetale den modtagne Fattigunderstøttelse«.

Ogsaa i denne Periode maatte Ministeriet skride ind overfor et Sogneforstanderskab, der vilde nægte en Enke at indgaa nyt Ægte-

¹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1849. Journal Nr. 241.

²⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1850. Journal Nr. 1274. Skriv. fra Pastor Krog, dat. 13. Maj 1850.

skab, fordi hendes afdøde Mand havde modtaget Fattighjælp. I nøjeste Overensstemmelse med tidligere afgivne Kancelliresolutioner udtalte Indenrigsministeriet, at Sognet var ubeføjet til at nægte sit Samtykke, da Understøttelsen var ydet hendes Mand i hans Egenskab af Forsørger, og Enken ingen Forpligtelse havde til at betale den tilbage.³⁾

At Ministeriet ved disse Afgørelser handlede i nøje Samklang med den offentlige Mening faar man det bedste Indtryk af ved at studere den Modtagelse, som det af Rigsdagsmand, Pastor F. C. Bloch fra Randers i Folketinget i 1857 indbragte Forslag mødte.⁴⁾ Forslaget havde til Hensigt at modificere den strenge Bestemmelse i Ægteskabsloven af 1824, saaledes at en Kommune for Fremtiden kun kunde nægte sit Samtykke til Ægteskab, hvis Manden havde modtaget urefunderet Fattighjælp de sidste fem Aar.

Ved Afslutningen af sin Forelæggelsestale udtalte Pastor Bloch, at man kunde kalde det foreslaaede lidt eller meget, men det vilde formentlig gavne de Mennesker, der kun har ringe Del i Livets Goder. Baade i Folketinget og i Landstinget understøttede Justitsminister C. F. Simony Forslaget, og det gik næsten uden Debat gennem begge Ting og stadfæstedes 29. December 1857 af Kongen, samme Dag som Næringsloven. Der var i disse Aar mange stængte Porte, der sprang op, men for den fattige Underklasse var sikkert ingen mere kærkommen end den nu noget lettere Adgang til at indgaa Ægteskab.

Hvor ubetinget Ministeriet støttede denne Politik fremgik bedst af den Holdning, som man nogle Aar efter Lovens Udstedelse indtog, da man kom i en skarp Konflikt med det slesvigske Ministerium om en Ægteskabssag.

En Tømmersvend, der var forsørgelsesberettiget i Slesvig, men havde boet fire Aar i Korsør, ønskede at indgaa Ægteskab med en Pige fra denne By. Uheldigvis viste det sig, at hun i 1855 havde været syg og af Fattigkassen modtaget 7 Rdl. 8 Sk. I Overensstemmelse med Fattigloven af 1841 for Slesvig nedlagde Fattigudvalget i Slesvig By Indsigelse, og da Sagen blev appelleret til det slesvigske Ministerium gav man Kommunen Ret, idet man hævdede, at Loven af 29. December 1857 ikke havde ophævet Bestemmelsen i den slesvigske Fattiglov. Sagen blev forelagt Indenrigsministeriet, og der veksledes i den Anledning flere Skrivelser. I disse udviklede Indenrigsministeriet, at Loven af 1857 uden Tvivl havde ophævet den tidligere herskende Reci-

³⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1854. Journal Nr. 424.

⁴⁾ F. T. 1857, Sp. 575—80, 678—79, 875—76, 994—45. L. T. 1857, Sp. 840—44, 980, 1090.

procitet mellem Monarkiets forskellige Dele, men Ministeriet havde ikke kunnet modsætte sig denne Lov eller stille Ændringsforslag til den, saa meget mindre »som dens Forskrifter i det Hele findes stemmende med Humanitet og Billighed«. Desuden føjede man til, at Ministeriet ikke saa anden Udvej til at genoprette den gamle Gensidighed mellem Monarkiets forskellige Dele end, at Hertugdømmernes Lovgivning »anordnes i Overensstemmelse med den nu i Kongeriget gjældende, og man antager ogsaa, at det af velbemeldte Ministerium vil findes mest stemmende med Nutidens Begreber, at en Modification foregaar i de strenge Bestemmelser om Virkningen af nydt urefunderet Fattigunderstøttelse med Hensyn til en Persons Ret til at indgaae Ægteskab, hvorefter endog en for lang Tid siden ydet ubetydelig Hjælp berøver Paagjældende denne naturlige Ret«. ⁵⁾)

Dette var kraftige Udtalelser fra den højeste Instans i alle Forsørgelsessager og Udtalelser, som ikke alene det slesvigske Ministerium, men ogsaa talrige Sognekommisioner gjorde vel i at lægge Mærke til.

Ogsaa i andre Henseender lagde Sognekommisionerne Hindringer i Vejen for Fattiglemmernes Bevægelsesfrihed. Der var en Bestemmelse i Fattigloven, som sagde, at Personer, der nød fast Understøttelse af det Offentlige, skulde tage Ophold i den Kommune, som var pligtig at yde denne Hjælp. Hvor rigtig denne Bestemmelse end kunde være i Princippet, indtraadte der dog i det praktiske Liv Tilfælde, hvor en altfor streng Hævvelse af Reglen gjorde mere Skade end Gavn. Der var flere Kommuner, der ikke rigtig havde Forstaaelsen heraf, og Indenrigsministeriet maatte i saadanne Tilfælde gribe regulerende ind.

I 1849 var der paa Køgekanten en ugift Kvinde, der havde fire uægte Børn med fire forskellige Mænd. Sognet havde maattet antage sig alle disse Børn, og Forsørgelseskommunen hævdede, at Moderen skulde vende tilbage til sit Hjemsohn, etablere sig her og beholde de to yngste Børn hos sig. Da hun energisk nægtede dette, bl. a. under Henviisning til at hun var fæstet i Tjeneste paa en Gaard og ikke kunde forlade denne Plads, blev Sagen appelleret til Indenrigsministeriet, som udtalte, at det ved mange tidligere Tilfælde var slaaet fast, at Personer, der nød fast Understøttelse, skulde tage Ophold i deres Forsørgelseskommune, men, føjede man til, og det var det vigtigste, »ligesom denne Forsørgelseskommunes Ret stedse bør udøves med Skaansomhed og tilbørlig Hensyn til, at Fattiglemmet ikke derved

⁵⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1858. Journal Nr. 3625.

udrives af den Stilling, hvori det maatte være i Stand til at ernære sig«, saaledes maa der ogsaa tages et vist Hensyn til den Rettighed, en Privatmand har erhvervet sig ved at fæste den paagældende, og Husbonden maa forlange, at den Fattige udtjener sin Plads hos ham for den indgaaede Tjenestetid eller til Fardag.⁶⁾

Et Par Aar senere fik Ministeriet en lignende Sag til Afgørelse. Det drejede sig denne Gang om en gift Mand, som Sognet krævede hjemsendt, for at han kunde bo sammen med sin Familie, der blev understøttet af Sognet. Han sendte ganske vist Penge hjem, men man mente, at man kunde faa mere ud af ham, hvis man havde ham under en nøjere Kontrol, da han var forfalden til Brændevin.

Amtmanden over Hjørring Amt, som først fik Sagen til Overvejelse, resolverede i nøje Overensstemmelse med det foregaaende Tilfælde, men Sogneraadet gav ikke op, indgav et nyt Andragende og rejste heri det rent principielle Spørgsmaal, om det overhovedet var et Fattiglem tilladt uden Fattigvæsenets Samtykke at »indgaa nogen Slags Contraktsforhold med bindende Kraft«. Ved en Skrivelse af 29. Oktober 1851 udtalte Ministeriet yderst salomonisk, at man ikke var kompetent til mod Husbondens Protest at træffe nogen Bestemmelse om Mandens Hjemsendelse, og at man, hvad det rent principielle Spørgsmaal angik, maatte hævde, »at Almissemøller, navnlig de, der som den heromhandlede ... ikke i det Hele ere inddragne under Fattigvæsenets Disciplin, i Regelen ikke kunne ansees udelukkede fra gyldigen at indgaae Contraktsforhold, selv om disse kunne drage tilfølgende for deres Gods«. Med denne Afgørelse tilbagevistes det Angreb paa de Fattiges frie Selvbestemmelsesret, som let kunde have givet Sognekommisionerne fuldkommen Hals- og Haandsret over de Fattigunderstøttede og paalagt dem et Stavnsbaand, som var ganske ukendt for andre af Landets Borgere.⁷⁾

I de følgende Aar dukkede fra Tid til anden lignende Spørgsmaal op, men Ministeriet undlod aldrig at pointere, at selv om Kommunen havde Hjemkaldelsesret, forventede man, at denne Ret stedse blev udøvet med Skaansomhed og tilbørligt Hensyn til de Forhold, der knyttede den Paagældende til Opholdskommunen.⁸⁾

Formaninger om Hensynsfuldhed overfor de Fattige lød ligeledes i Anledning af de mange Anmodninger om at indlægge trængende

⁶⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1849. Journal Nr. 2643.

⁷⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1851. Journal Nr. 2423.

⁸⁾ Skrivelse dat. 30. Januar 1863 fra Indenrigsministeriet (Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1862. Journal Nr. 3070).

Personer i Tvangsarbejdsanstalter, i de Tilfælde hvor man mente, at de ikke ydede nok til deres Familiers Underhold. I alle saadanne Tilfælde holdt Ministeriet i Samarbejde med Justitsministeriet sin skærmende Haand over de paagældende, forsøgte at lempe Lovens strenge Bestemmelser og indprentede Kommunerne Hensynsfuldhed og Billighed.⁹⁾

I samme Aand udtalte Ministeriet sig endelig, naar Kommunerne spurgte, om de maatte have Lov til at udleje de Fattige til Arbejde hos Fremmede. En saadan Tilladelse vilde Ministeriet nok give, men man understregede, at der ikke i Loven fandtes Hjæmmel »til at udleie de under Fattigvæsenets Forsorg staaende Personer til at arbeide for Andre, med mindre de Paagjældende dertil giver deres Samtykke«. ¹⁰⁾ Denne Sags rette Afgørelse laa Ministeriet ganske særlig paa Sinde, og ved Behandlingen af alle de mange Reglementer til Fattiggaarde, træffer man gerne en Bemærkning herom (jfr. Side 278).

Ogsaa fra denne Periode træffer man Eksempler paa, at Kommunerne ved ulovlige Midler søgte at skaffe sig Refusion hos de Fattige for betalte Udgifter.

I 1854 vilde et Sogneraad, der havde haft Udgifter paa et Tjenesteyende i Anledning af Sygdom, have Erstatning herfor i Personens levende Live. Ministeriet fik Sagen til Betænkning og benyttede Lejligheden til at slaa fast, at ingen Fattigbestyrelse havde Ret til at forordre Refusion for ydet Hjælp, saalænge vedkommende endnu var i Live, og med Hensyn til Spørgsmaalet om at søge sig Erstatning efter den Fattiges Død ved at registrere hans Ejendom var det kun en Retlighed, der kunde gøres gældende overfor de Lemmer, der nød Understøttelse som Trængende i Klasse 1. I det indankede Tilfælde maatte Sognets Krav tilbagevises som ubeføjet.¹¹⁾

Hvad angaar Registrering af en Fattigs Ejendele havde Ministeriet et Par Aar forud haft Lejlighed til at udtale sig rent principielt, og ogsaa i dette Tilfælde viste det sig, at man indenfor Centralstyrelsen ønskede at borttage en Del af Brodden i flere af Fattiglovens strenge Bestemmelser.

En Værtshusholder i Viborg havde paa Grund af Udgifter til en afsindig Søns Opdragelse været nødt til at henvende sig til det Offentlige om Hjælp, og i den Anledning havde Fattigudvalget i Viborg fore-

⁹⁾ Justitsministeriet, 1. Dept. 1857. Journal Nr. 1540. Jfr. Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1863. Journal Nr. 2606.

¹⁰⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1849. Journal Nr. 2839.

¹¹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1854. Journal Nr. 739.

spurgt, om det maatte være det tilladt at registrere hans Ejendele. Om dette Spørgsmaal udtalte Ministeriet rent principielt, at Registreringen burde anvendes »med tilbørligt Hensyn til en saadan Foranstaltningens Nødvendighed, Hensigtsmæssighed og Billighed i det givne Tilfælde«. Hvad det specielle Forhold angik, mente man, at en Registrering vilde virke forstyrrende og hæmmende paa hans Evne til Erhverv«, og at Registreringen ialfald ikke bør foretages, saafremt det alene er i Anledning af den hans Barn rammende Ulykke og til dette Barns Bevogtning og Pleje, at han har maattet tye til Fattigvæsenet«. ¹²⁾)

Det er endvidere muligt at give Eksempler paa, at en Fattigkommission har forsøgt at komme i Besiddelse af en Arv, der pludselig tilfaldt en af de Fattige. Efter nærmere Brevveksling mellem Justitsministeriet og Indenrigsministeriet blev det slaaet fast, at en Fattigkommission ikke kunde forlange Refusion for de Beløb, der var udbetalt, før Arven faldt, men nok for Udgifter, der var nødvendige, efter at den Fattige var kommet i Besiddelse af Pengene. Motiveringen herfor var den ganske naturlige, at ingen Person, der selv var i Besiddelse af Midler til sit eget Underhold, havde Krav paa at modtage Hjælp af det Offentlige. ¹³⁾)

Af de her fremdragne Eksempler paa Indenrigsministeriets Administration af visse vigtige Spørgsmaal indenfor Forsørgelseslovgivningen fremgaar det med al Tydelighed, at Indenrigsministeriets Embedsmænd meget nøje fulgte i Kancelliembedsmændenes Fodspor, og at de stadig holdt Traditionerne fra Tiden før 1848 i Hævd. De første Par Aar efter Systemskiftet virkede som Departementchef i Indenrigsministeriet den Mand, der i Kancelliet havde haft med de samme Sager at gøre, nemlig Departementchef Carl Frederik Simony. Fra 1843—48 havde han været Chef for 3. Departements Ekspeditionskontor i Kancelliet og blev derpaa i Foraaret 1848 Chef for Justitsministeriets 2. Departement med de Sager under sig, som i November—December 1848 dannede Kærnen i det nyoprettede Indenrigsministerium. I hans Sted traadte i 1852 Carl Marius Møller, der ganske vist ikke havde tjent i Kancelliet, men som dog under Formandens Indflydelse havde optaget saa meget af Kancelliets Aand i sig, at han i 1855 i en Betænkning til Indenrigsminister P. G. Bang turde hævde, at en Person, der paa Grund af Dyrtiden nød interimistisk Hjælp af Fattigvæsenet,

¹²⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1850. Journal Nr. 672.

¹³⁾ Som Eksempler paa Arvesager se Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1851. Journal Nr. 258 og 452.

ikke vilde blive inddraget under Fattigvæsenets almindelige Disciplin eller berøvet Adgangen til at indgaa Ægteskab. »Sligt vilde aldrig blive taalt af Indenrigsministeriet hos hvem — vel at mærke — den endelige Afgørelse i begge Henseender hører«. Det var dristige Ord, men sikkert ikke overdrevne, de falder i hvert Tilfælde i god Traad med de praktiske Eksempler paa Ministeriets Administration, der i det foregaaende er fremdraget.

Indenrigsministeriet overtog Arv og Gæld efter Kancelliet og vandrede troligt videre ad de Stier, som engang var banet af dettes Embedsmænd. At anvise nye Veje faldt derimod ingen ind, og naar 50'erne og 60'erne blev en Tid, hvor nye Ideer og andre Principper for Forsørgelsesvæsenet spirede frem, saa havde de ikke deres Grobund i Ministerialkontorerne eller hos Lokalembetsmændene, men i Rigsdagen og i den store interesserede Offentlighed. Det er herfra, at Kraften til nye Fremstød udgaar.

KAPITEL 7.

Værdige og ikke værdige Trængende.

I det mærkværdige Aar 1848, hvor saa meget nyt spirede frem, var man ogsaa paa det offentlige Forsørgelsesvæsens Omraade Vidne til en vigtig Nydannelse. 29. Maj 1848 udsendte Justitsministeriet til samtlige Amtmænd og Lensbesiddere i Landet et Cirkulære, hvori disse opfordredes til at drage Omsorg for, at Familier, hvis Forsørgere var blevet bortkaldt paa Grund af Militærtjeneste, fik sikret Understøttelse paa det Sted, hvor de opholdt sig, uden at Fattiglovgivningens sædvanlige strenge Bestemmelser blev bragt i Anvendelse paa dem.¹⁾

Dette vigtige og for utallige Mennesker yderst kærkomne Majbudskab er det første Vidnesbyrd om et ændret Syn paa Forsørgelseslovgivningens almindelige Karakter. For første Gang indrømmede man, at der var Tilfælde, hvor det Offentlige havde Pligt til at komme de Trængende til Hjælp uden samtidig at paalægge deres Person de almindelige haarde og nedværdigende Baand, der som Regel fulgte med den offentlige Hjælp. En ny Tidsalder med større social Forstaaelse syntes at oprinde.

Stødet til dette vigtige ministerielle Cirkulære kom udefra. I flere Sogne omkring paa Landet havde man straks ved Krigens Udbrud organiseret en Hjælp til alle Familier, som maatte undvære deres Forsørger. Dette var ogsaa Tilfældet i Kvislemark mellem Næstved og Skelskør, hvor man havde antaget sig alle de Mennesker, der boede i Sognet, hvad enten de var forsørgelsesberettigede der eller ikke og »ganske uden Hensyn til Fattiglovgivningen«. Under Forhandlingerne om denne Sag havde man indenfor Sogneforstanderskabet drøftet, hvad man skulde gøre, hvis ikke alle Sogne over hele Landet iværksatte den samme Hjælpeaktion, og hvis nogle Sogne behandlede disse Familier som almindelige Fattiglemmer og hjemsendte dem til deres Forsørgelseskommune. Man anmodede derfor Justitsministeriet om at

¹⁾ Justitsministeriet, 1. Dept. Brevbog 1848, Nr. 1769.

anordne, at Fattiglovgivningen »ikke skal have nogen Gyldighed, saalænge Krigen vedbliver, med Hensyn til Forsørgelsen af de efterladte Familier af Mænd, som ere i Krigstjenesten, men at disse Familier skulle forsynes paa en passende Maade af det Sogn, hvor de have Bolig uden noget Hensyn til, hvor de have erhvervet Forsørgelsesret efter Lovgivningen.«²⁾)

Dette Andragende indkom til Ministeriet 22. Maj, og allerede en Uge efter havde man taget sin Beslutning og underskrevet Cirkulæret af 29. Maj.

Blandt Sagens Akter er intet Dokument efterladt, der kan røbe, hvad der skete i Løbet af den Uge, der gik forud for denne i Virkeligheden yderst opsigtsvækkende Bestemmelse. Man kan blot formode, at Ministeriets Embedsmænd er blevet grebet af denne mærkelige og stærke Samarbejdets Aand, som i disse Maaneder fik alle Borgere i Landet til at stille sig Ryg mod Ryg for at bære Fædrelandet gennem de skæbnesvangre Tider, og som fremkaldte en Forholdsregel, der under normale Forhold ikke kunde tænkes gennemført uden megen Diskussion frem og tilbage.³⁾

Med Cirkulæret af 29. Maj 1848 var Princippet offentlig Understøttelse uden Fattighjælps Virkning for første Gang blevet almindelig anerkendt, men det var fremkaldt af en ekstraordinær Situation, og der skulde gaa flere Aar, inden dette Princip vandt fast Fodfæste i dansk Lovgivning. Indenfor Ministeriet var der ingen, der tænkte paa at forfølge Sagen videre, og naar det nye Princip ikke desto mindre vandt yderligere frem, skyldtes det en lille Kreds af energiske Mænd indenfor Folketinget, der benyttede sig af en ny ekstraordinær og vanskelig økonomisk Situation til atter at føre Sagen frem.

50'erne er den Periode i det 19. Aarhundrede, hvor det for første Gang i større Udstrækning lykkes at faa anerkendt, at der er Forskel paa de Mennesker, der bliver nødt til at søge det Offentlige om Hjælp. Indtil da havde man kun kendt Begrebet Fattiglemmer, hvad enten Trangen skyldtes tiltagende Alderdom med svigtende Helbred, Dovenskab eller Drikkeri, og man havde ikke indrømmet, at Nød opstaaet ved langvarig Arbejdsløshed eller svær Dyrtid maatte medføre, at de Personer, der af den Grund kom i trængende Omstændigheder, burde

²⁾ Justitsministeriet, 1. Dept. Journal Y Nr. 1211 (1848).

³⁾ I den anden slesvigske Krig gennemførtes en ganske lignende Bestemmelse. Jfr. Lov af 12. Marts 1864.

behandles paa en noget anden Maade end de, der ikke gad bestille noget. I 50'erne begyndte den Opfattelse at brede sig, at saaledes kunde man ikke vedblive at ræsonnere. Der *var* en Forskel paa nødlidende Mennesker, og man maatte skelne mellem værdige og uværdige Trængende. Sejrede denne Opfattelse, maatte den naturlige Følge være, at man ogsaa ved selve Forsørgelsesmaaden og ved de trængende Personers hele retlige Stilling gennemførte en Adskillelse, saaledes at de værdige Trængende blev løftet op i en højere Klasse og blev befriet for de sædvanlige snærende Baand.

Disse Tanker vilde sikkert have krævet nogen Tid for at slaa Rod, hvis der ikke i Begyndelsen af 50'erne var indtraadt en Dyrtdid, som truede med at bringe Nød og Elendighed over Tusinder af fattige Arbejderhjem. Offentligheden blev stærkt opskræmt, og de to Folketingsmænd I. A. Hansen og Gaardejer Brockdorff fra Ringkøbing Amt benyttede resolut Øjeblikket til at indbringe et Lovforslag, der bemyndigede Kommunalbestyrelserne til at foretage sig, hvad de maatte finde nødvendigt og hensigtsmæssigt for at lette den Uformuende Anskaffelsen af Livets første Fornødenheder. Denne Haandsrækning skulde gives uden almindelig Fattighjælps sædvanlige Virkning. Forslaget var holdt i stor Almindelighed, hvad der vakte nogen Kritik i Folketinget, men det brød paa afgørende Punkter med tidligere Lovgivning ved at knæsette Princippet om offentlig Hjælp uden Fattigunderstøttelsens almindelige Virkninger: politisk Umyndiggørelse og personlig og borgerlig Degradation.

Det virker ret forbløffende at se, hvor let dette Forslag gik gennem begge Ting. Forklaringen er sikkert den, at der i Rigsdagskredse herskede en virkelig Frygt for alvorlige Begivenheder, hvis en sultende Arbejderbefolkning kom til at kæmpe mod en haard Isvinter. Saa sent som i Januar 1855 talte Departementchef Møller om »den næsten paniske Skræk«, som herskede ved Begyndelsen af Vinteren »for en til Hungersnød stigende Dyrtdid«, og det er vel denne almindelige Frygt, der bevirkede, at det ellers saa forsigtige Landsting ikke fremførte nogen Indvending mod den I. A. Hansenske Undtagelseslov.⁴⁾

Indenfor Ministeriet var man ikke glad for Forslaget, men man bøjede sig for den almindelige Opinion. Helst havde man set, at Rigsdagen fulgte samme Fremgangsmaade, som blev bragt i Anvendelse overfor Dyrtdiden i 1847, da man ad privat Vej havde redet Krisen af. Det kom i Folketinget til et Ordskifte mellem Indenrigsminister A. S.

⁴⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1855. Journal Nr. 367.

Ørsted og I. A. Hansen, men Ministeren sluttede sit Indlæg med at udtale, at skulde man have en Lov, var den foreliggende sikkert affattet »med en saadan Varsomhed, at jeg ikke troer, det kan have betænkelige Følger«. ⁵⁾ Loven blev vedtaget af begge Ting og derefter underskrevet af Kongen 27. November 1853. ⁶⁾

Ministeren kunde vanskeligt udtale sig anderledes i Rigsdagen, end han gjorde, thi allerede en Maanedes Tid iforvejen havde man overfor nogle lollandske Sogne erkendt, at de ekstraordinære Tider krævede ekstraordinære Forholdsregler. Fra flere Sogne paa Lolland var der gennem Stiftamtmanden indkommet Forespørgsler, om det maatte tillades Kommunalbestyrelserne at udskrive et særligt Beløb til Opkøb af Korn, som for en billig Pris kunde overlades de trængende Husmænd og Landarbejdere. Stiftamtmand Holsten anbefalede Forslaget, og Ministeriet svarede i Skrivelse af 21. Oktober, »at det vel var det Ønskeligste, om de mere formuende og oplyste Medlemmer i en Commune, ligesom det paa de fleste Steder skete i 1847, vilde ved Forskud eller Gaver sætte Communen istand til at formidle det Tryk, som de høie Kornpriser medføre for den uformuende Del af Befolkningen«, men man erkendte, at en saadan Forholdsregel ikke alle Steder kunde iværksættes, og at man med visse Forbehold maatte give den ønskede Tilladelse. ⁷⁾

Lovens Udførelse og Betydning i Praksis var imidlertid ikke saadan, at den just var egnet til at overbevise Regeringen hverken om dens absolutte Nødvendighed eller om Bestemmelsernes Fortrinlighed. For det første viste det sig, at mange Kommuner ikke fandt Anledning til at træffe disse Foranstaltninger, og der opstod desuden mange vanskelige Refusionsspørgsmaal, der gav Anledning til en vidtløftig Korrespondance. ⁸⁾ Da Loven udløb 30. September 1854, gjorde Regeringen intet Skridt til at forlænge den, og den ekstraordinære Kommuneunderstøttelse uden Fattighjælps Virkning vilde være forblevet en rent forbigaaende Episode i dansk Forsørgelseslovgivning, hvis ikke Sagen paa ny var blevet rejst udefra.

Det var et Sogneraad paa Langeland, der i November 1854 atter førte Sagen frem og bad om Bemyndigelse til igen at opkræve tvungne

⁵⁾ F. T. 1853—54, Sp. 653.

⁶⁾ Om Lovens Gang gennem Rigsdagen se F. T. 1853—54, Sp. 284—88, 651—60, 746; L. T. 1853—54, Sp. 281, 338—39, 398.

⁷⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1853. Journal Nr. 3146 og 3148.

⁸⁾ Se f. Eks. Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1854. Journal Nr. 430, 641, 956, 1098 og 1394.

Bidrag til Udbetaling af ekstraordinær Hjælp.⁹⁾ Om I. A. Hansen stod bagved denne Henvendelse, lader sig ikke med Bestemthed dokumentere, men umuligt er det ikke, at han, der fra tidligere Tid havde gode Forbindelser her, paa denne Maade har søgt at drive Ministeriet frem til ny Handling. Bemærkelsesværdigt er det i al Fald, at dette Sogneraad ikke nøjes med simpelthen at bede om den samme Bemyndigelse, men giver en mere almindelig Begrundelse for Berettigelsen af offentlig Understøttelse uden Fattighjælps Virkning.

Sogneraadet gik ud fra de høje Fødevarerpriser og hævdede Nødvendigheden af at komme de fattige jordløse Husmænd og Indsiddere til Hjælp. »At henvise dem til Fattiggassen, er et Alternativ, som man kuns nødig vil tye til, da dets skadelige Følger er indlysende, foruden at deri ligger en Ubarmhertighed mod disse Nødlidende, som uden egen Brøde ere komne tilbage«. Hvad enten det nu er I. A. Hansens Pen, der har formet denne Sætning, eller det virkelig er Sogneforstanderskabets egne Ord, bærer de Vidnesbyrd om, at en ny Opfattelse af Forsørgelseslovgivningen er ved at bryde frem.

Indenfor Ministeriet var man ikke særlig begejstret for dette Andragende og Udsigten til, at Loven af 1853 skulde fortsættes. I Marginen til Sogneforstanderskabets ovenfor citerede Udtalelse har en af Embedsmændene, formodentlig Departementchef Møller, med Blyant tilføjet: »Det samme kan indvendes imod al Fattigforsørgelse«. Inden man traf nogen Afgørelse i Sagen, ønskede man at høre de lokale Embedsmænd, og med Glæde har man sikkert læst den lange og forsigtige Betænkning, der indkom fra Byfoged Sager i Rudkøbing.

Gennem denne Embedsmands Udtalelser taler den gamle Tid, hvor man ikke kendte til disse nymodens Indretninger med offentlig Understøttelse uden Fattighjælps Virkning. Langt stærkere end baade Minister og Departementchef kritiserer han Loven af 27. November 1853, og det er hans inderligste Overbevisning, at man udmærket kunde have klare sig uden, da i saa Tilfælde overalt paa Landet den frivillige Hjælp var traadt til.

Disse Ord var Vand paa Ministeriets Mølle, og da I. A. Hansen i Januar 1855 i Folketinget indbragte et Forslag om en Forlængelse af Novemberloven af 1853, rykkede Departementchef Møller i Marken med en lang Betænkning til Ministeren.¹⁰⁾

Ligesom Byfogden i Rudkøbing vil han ikke frakende disse Forslag

⁹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1854. Journal Nr. 3118.

¹⁰⁾ Betænkning dat. 18. Jan. 1855. Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1855. Journal Nr. 367.

Menneskekærlighed, men han mener, at der er overvejende Grunde for at modsætte sig en fornyet Forlængelse af Loven. »Jeg vil just ei paastaa«, fortsætter han, »at Loven har en kommunistisk Bismag, men vist er det, at man gennem den vil have Tvang foretrukken for frivillig Godgjørenhed, og at hiin ei kan anvendes uden at denne svækkes«. Øjeblikket maa derfor være inde til at gøre Holdt. Man har haft en god Høst, og Vinteren er næsten gaaet. »Ligesom man overdriver Trangen, og gjør sig for store Forventninger om, hvad man ved Loven vil naae, saaledes forstørrer man Følgerne af at maatte tye til almindelig Fattigforsørgelse. I sidste Henseende skal jeg her kun berøre, at Ingen vil blot paa Grund af en under en Dyrtids Tryk modtagen interimistisk Understøttelse af Fattigvæsenet blive inddragen under dettes Disciplin eller derved blive berøvet Adgang til at indgaae Ægteskab; Sligt vilde aldrig blive taalt af Indenrigsministeriet, hos hvem — vel at mærke — den endelige Afgjørelse i begge Henseender hører«.

Departementchefens indtrængende Henstillinger frugtede kun lidt. Uden Tvivl var han og Ministeren enige i den principielle Betragtning af Spørgsmaalet, men Ministeren agtede ikke at gøre Sagen til et Kabinetsspørgsmaal, og da Spørgsmaalet kom for i Rigsdagen, bøjede han sig for Tingets Flertal, dog ikke uden at fremføre en svag Protest.¹¹⁾

25. Januar kom Sagen til første Behandling, og under denne gennemgik Indenrigsminister P. G. Bang de forskellige Vanskeligheder, der havde rejst sig ved Lovens praktiske Administration. Disse Vanskeligheder kunde man maaske se bort fra, men vigtigere var det, at man ved disse Regler om Dyrtidshjælp forlod hele Fundamentet for Fattiglovgivningen. »Man svækker ved saadanne exceptionelle Love det hele Fundament, hvorefter Samfundet er ordnet med Hensyn til Fattigforsørgelsen«. ¹²⁾ Trods disse principielle Betæneligheder mente man dog, at det tilkom Rigsdagen at afgøre, om Trangen virkelig var saa stor, at der var Grund til at vedtage en Undtagelseslov. Af denne Opfattelse var man i Folketinget, og Forslaget fik en let og hurtig Behandling i dette Ting.

I Landstinget var man mere betænkelig, og her udviklede der sig en kort teoretisk Debat om Forslagets almindelige Bestemmelser. Landstingsmand Knuth karakteriserede ligesom Departementchefen Forslaget som socialistisk og udviklede videre, at kom man ind paa

¹¹⁾ Sagens Behandling i Rigsdagen F. T. 1854—55. 2. Samling Sp. 59, 279—86, 326—28, 394—95; L. T. 1854—55, Sp. 196—98, 199—221, 222—29.

¹²⁾ F. T. 1854—55. 2. Samling, Sp. 280.

at give de Fattige denne Dyrtydshjælp, havde det ikke »liden Lighed med, om man gav Børn skarpe Knive eller ladte Pistoler til Legetøj«. ¹³⁾ Denne Opfattelse blev kraftig bestridt af Indenrigsministeren, som hævdede, at havde Knuth Ret i sin Paastand, saa havde hele Fattiglovgivningen et socialistisk Præg. Det var netop derfor, at man i Loven havde indføjet den Bestemmelse, at det fik Følger at modtage Fattighjælp, og saadanne Følger, at det virkede trykkende paa enhver, der havde nogen Agtelse for sin Stilling i Samfundet. Lehmann støttede Ministeren ved at henvise til, at hvis der var Socialisme i det behandlede Forslag, saa var der Socialisme ogsaa i Grundloven, men han haabede, at Knuth vilde indrømme ham, at der i denne Form for Socialisme laa en smuk, filantropisk og kristelig Tanke. ¹⁴⁾ Med disse Indlæg ebbede Debatten ud, og Forslaget blev vedtaget ved 3. Behandling. Loven blev underskrevet 15. Februar 1855.

Ogsaa denne Gang var Hjælpen tidsbestemt, og skulde man fortsætte, maatte et nyt Forslag indbringes. Dette fandt ogsaa Sted, og for tredie Gang forelagdes Sagen i Folketinget, blot med den Ændring, at Loven nu skulde have Gyldighed i to Aar. Rigsdagen var efterhaanden vant til de stadig tilbagevendende Forslag, at man ikke fandt det nødvendigt at spille Tid paa en Debat. Forslaget fik en meget hurtig Behandling baade i Folke- og Landsting og blev derefter 15. Januar 1856 underskrevet af Kongen. ¹⁵⁾

Det var sidste Gang i lange Tider, at den danske Rigsdag bevilgede en saadan Ekstrahjælp gennem Kommunerne. Naar man ikke fortsatte og gjorde denne Indretning til en fast Institution, var Grunden sikkert den, at det i 1856 lykkedes at faa oprettet en ny selvstændig Institution »De fattiges Kasse«, hvis vigtigste Opgave netop var at komme de Mennesker til Hjælp, som paa Grund af ekstraordinære Forhold kom i Nød, og om hvem man med Sikkerhed vidste, at de endnu stod til at redde for Samfundet. Medens den hidtidige ekstraordinære kommunale Hjælp alene havde taget Sigte paa den ganske specielle Opgave at afbøde Dyrtydens værste Slag, blev det Opgaven for de Mænd, der kom til at organisere den nye Kasse, at anvende Princippet offentlig Understøttelse uden Fattighjælps Virkning paa langt bredere Basis

¹³⁾ L. T. 1854—55, Sp. 204.

¹⁴⁾ L. T. 1854—55, Sp. 219.

¹⁵⁾ F. T. 1855—56, Sp. 43, 298—301, 383—89, 447—49. L. T. 1855—56, Sp. 215, 237—40, 297—98.

og i Praksis gennemføre en virkelig og en almindelig Adskillelse mellem værdige og uværdige Trængende.

Forslaget til Oprettelse af den saakaldte »De Fattiges Kasse«, som i 1856 kom til Behandling paa Rigsdagen, var en mærkelig Blanding af nyt og gammelt. Nyt var det Princip, at man i vid Udstrækning burde komme de Mennesker til Hjælp, de værdige Trængende kaldte man dem, som endnu havde Mulighed for at bevare deres borgerlige Stilling. Det var Mennesker, hvem en forbigaaende Trang foraarsaget af Sygdom, Arbejdsledighed eller Uheld af en eller anden Art truede med at vælte omkuld. Gammel var derimod den Maade, paa hvilken Midlerne til denne Understøttelse skulde skaffes til Veje. Medens det almindelige Fattigvæsen modtog sine Indtægter gennem tvungne Bidrag, skulde den nye Institution finansieres ad frivillig Vej, hovedsagelig ved Gaver. Ogsaa den rent kirkelige Karakter, som Forslaget havde i sin oprindelige Skikkelse, med Præsten som den ledende Figur, assisteret af to eller tre Menighedsmedlemmer, ledede Tanken tilbage til længst forsvundne Tiders Forsørgelsesvæsen.

Forslagets Stiller var Provst Bloch, og 13. December 1855 forelagde han Udkast til en Lov, som han betegnede ikke som et Forsøg, men som »en virkelig Begyndelse til at tilbageføre den oprindelige, frie kirkelige Fattigforsørgelse, en Begyndelse, der i sin videre Udvikling kan føre til et godt og betydningsfuldt Resultat, dersom vore Sognemenigheder maatte vinde den fornødne Styrke til at bære et saadant frit Fattigvæsen«. ¹⁶⁾

Forslaget gik ud paa Oprettelsen af en helt ny Institution, de Fattiges Kasse, som skulde have sin Hovedindtægt af de to Tavler, som var omtalt i Fattiglovene af 1803. Foruden disse skulde den modtage andre frivillige Gaver. Sognepræsten var Kassens Leder, og to Menighedsmedlemmer, valgt paa tre Aar, skulde assistere ham. Til Understøttelse af Kassens Midler kunde kun de komme i Betragtning, som ikke var under det almindelige Fattigvæsen. ¹⁷⁾

I Motiverne til Forslaget rettede Provst Bloch et skarpt Angreb paa det tvungne Fattigvæsen, der havde forrykket Forholdet mellem den Givende og den Modtagende, »sløvet og hæmmet den christelige Godgjørighed og beredt de Fattige, hvis Bedste den vilde ramme, en beklagelig Stilling i Samfundet«. Midlet til at komme ud af dette Uføre saa Forslagsstilleren i en Tilbagevenden til det gamle System,

¹⁶⁾ L. T. 1855—56, Sp. 117.

¹⁷⁾ L. T. 1855—56, Anhang A., Sp. 131—36.

hvor hver enkelt Sogn ad frivillig Vej tilvejebragte de Midler, som var nødvendige til dets egne Fattiges Forsørgelse.¹⁸⁾

Allerede 15. December kom Forslaget til første Behandling og fik her en overordentlig venlig Modtagelse. Fra alle Sider indrømmede man Betydningen af at have en Institution, som kunde træde hjælpende til, inden den Fattige var sunket saa dybt, at han maatte ty til den almindelige Fattigforsørgelse. Der faldt i denne Forbindelse ikke faa skarpe Bemærkninger om det tvungne Fattigvæsen. Lehmann udtalte, at det hos os var drevet for vidt, og at det baade havde affødt stygge Konsekvenser og betaget den private Godgørelse en Del af sin Styrke »eller ialfald meget af det Smukke deri«. ¹⁹⁾ Fra flere Sider blev det stærkt understreget, at det var nødvendigt, at Bestyrelsen af det frivillige Fattigvæsen blev holdt skarpt ude fra det tvungne, og Landstingsmand Knuth udtalte som sin Overbevisning, at en Sag som denne umulig kunde bestaa »med mindre man er saa lykkelig at finde Mænd, der have en levende og varm Interesse derfor«. ²⁰⁾ Med Enstemmighed vedtog man at lade Forslaget underkaste Udvalgsbehandling.

Indenfor dette var det ikke de store Principspørgsmaal om værdige og uværdige Trængende, der affødte Diskussion, men Problemet om den nye Institutions Organisation og daglige Ledelse. I Udkastet var Grænsen mellem de to Arter af Fattigvæsen trukket skarpt op, men Udvalgets Flertal kom til den Opfattelse, at dette var umuligt, og man henstillede derfor, at den Forandring blev vedtaget, at Sognepræsten og to af Sogneforstanderskabet valgte Personer skulde bestyre den nye Kasse.

Da dette Forslag kom til Behandling i Salen, rejste der sig straks energiske Protester herimod. Flere af Tingets Medlemmer fandt det betænkeligt at knytte de to Slags Fattigvæsen nærmere sammen, idet man frygtede, at i saa Tilfælde vilde den nye Indretnings Betydning blive ganske illusorisk, og ved Afstemningen efter 2. Behandling fandt denne Tanke Tilslutning med 20 Stemmer mod 16.

I Forbindelse med Spørgsmaalet om Bestyrelsen stod et af Landstingsmand Beutner rejst Kray om, at Kvinderne ikke maatte udelukkes fra Deltagelse, idet disse efter hans Opfattelse var den Del af Menigheden, som »vistnok fortrinsviis maa ansees skikket til at ud-

¹⁸⁾ L. T. 1855—56, Anhang A., Sp. 133.

¹⁹⁾ L. T. 1855—56, Sp. 133.

²⁰⁾ L. T. 1855—56, Sp. 141.

øve saadanne Kjærlighedsgjæringer«. ²¹⁾ Provst Bloch, der selv var Ordfører for Udvalget, spurgte med synlig Forbavselse i Stemmen, »hvorledes det skulde være muligt at nævne Quinderne i et saadant Lovforslag«, og tilføjede med stor Forsigtighed, at »det vil dog neppe findes rigtigt, at Quinderne paa den Maade skulle deeltage i en saaledes ordnet Fattigforsørgelse, der skulde være ikke et privat, men et Menigheds Anliggende«. ²²⁾ Selv om den gode Præst daarlig kunde tænke sig at sidde i Udvalg sammen med Kvinder, vandt Forslaget saa stærk Tilslutning, at det ved 3. Behandling blev vedtaget med ikke mindre end 29 Stemmer mod 2.

Under Sagens videre Behandling i Landstinget brød Uviljen mod det tvungne Fattigvæsen atter og atter igennem. Man brød næsten Staven over et halvt Aarhundredes sociale Forsorg og talte forjættende Ord om de nye straalende Tilstande, der vilde oprinde under den frie Fattigforsørgelses mere menneskekærlige Ægide.

Navnlig Provst Bloch var haard i sin Bedømmelse af det hidtil anvendte System, og han holdt en hel Dommedagsprædiken over det tvungne Fattigvæsen. Det har ingen Hjerte, hævdede han, ingen Kjærlighed eller Medlidenhed. Det »ordner Trangen under bestemte Begreber og inddeler de Fattige i visse Klasser, 1., 2. og 3., hvori de vel beholde deres Navne, men saaledes, at Navnet der mere er et Kjendemærke paa vedkommende Konsuments Conto end paa et menneskeligt følende, lidende og sukkende Individ«. ²³⁾ Efter Provst Blochs Opfattelse havde Forslaget en langt større Mission end denne at komme de værdige Trængende til Hjælp. Det skulde ogsaa virke som et Salt i Menigheden, vække den til Kjærlighed, Medlidenhed og Barmhertighed, og »det er min Overbevisning«, understregede han, »at den hele Meenighed trænger ikke mindre hertil, end de Fattige i dens Midte«. ²⁴⁾ Den Opfattelse, som Provst Bloch her gav Udtryk for, var intet mindre end den middelalderlige Opfattelse af Fattigvæsenets problemet, hvor de Fattige betragtedes som Samfundets Herrer, der gjorde en Velgerning mod Menighedens Medlemmer ved at tvinge dem til at vise Godgørenhed.

Overfor denne voldsomme Lovprisning af det frie Fattigvæsens Fortræffelighed havde de spage Indvendinger, Landstingsmand C. E. Dahlerup fremkom med, kun ringe Mulighed for at trænge igennem.

²¹⁾ L. T. 1855—56, Sp. 262—63.

²²⁾ L. T. 1855—56, Sp. 258.

²³⁾ L. T. 1855—56, Sp. 253.

²⁴⁾ L. T. 1855—56, Sp. 254.

Dahlerup kunde kun se, at den eneste Forandring, den nye Indretning medførte, var, at det tvungne Fattigvæsen »mister det Par Skilling, der hidtil ere indkomne ved Fattigtavlernes Ombæren«. ²⁵⁾ Saa langt var efterhaanden Tilstanden i det 18. Aarhundrede kommet paa Afstand, at man helt havde glemt, hvor usle smaa Bidrag, Fattiggasserne i sin Tid havde modtaget, og at man kunde tillade sig at sige, at det, man vilde indføre, ikke var noget nyt, »men en gammel kirkelig Indretning, man nu ønsker gennemført«. ²⁶⁾

Sagen gik derpaa til 3. Behandling, hvor forskellige Detaljspørgsmaal gav Anledning til en vidtløftig Debat. Dahlerup rejste paany Tvivl om Forslagets Gavnlighed og henstillede, at man forkastede det. Herimod opponerede Lehmann, der ganske vist indrømmede, at han ikke lovede sig »nogen stor eller mirakuløs Virkning af Lovforslaget«, men dog mente, at det var »et gammelt Ønske, som deri har fundet et passende Udtryk«. ²⁷⁾ Dahlerups Kritik havde dog virket i det Stille, og da Forslaget kom til endelig Afstemning, var der ikke mindre end 14, der stemte imod.

I Folketinget viste der sig allerede under den første Behandling meget delte Meninger om Forslagets Gavnlighed. Medens Medlemmer som C. E. Møller, Lindberg og Grundtvig stærkt støttede de Principper, der laa til Grund for Forslaget, var andre, f. Eks. Hammerich, mere skeptiske, men kaldte det dog et Forsøg, som det var værd at gøre. Det mest interessante Punkt i Debatten var dog Tschernings voldsomme Angreb paa de Personer, som kaldte det en Skam at modtage Fattigunderstøttelse. »Vi bør komme til at ordne vort Fattigvæsen«, udtalte han, »saaledes, at det ikke er nogen Skam for en Mand, der ikke selv kan ernære sig og sin Familie paa en taalelig Maade, at modtage Hjælp gennem det offentlige Institut, som vi kalde Fattigvæsen. Det er Hovedsagen, og det er det, som vor Lovgivning maa rette; men vi rette det ikke igjennem denne lille Lov, som kun er en reen Bagatel. Lad den udkomme eller ikke udkomme, det er ligegyldigt; det, som den gaar ud paa at indrette, er slet ikke Andet, end et Fattigvæsen med Præsten i Spidsen, som dog ikke faar store Midler at raade over, istedetfor et kommunalt Fattigvæsen«. ²⁸⁾ Denne voldsomme Salut bragte naturligvis omgaaende Grundtvig op paa Talerstolen til Angreb paa dette Medlem, som altid foretrak Tvang i

²⁵⁾ L. T. 1855—56, Sp. 260.

²⁶⁾ L. T. 1855—56, Anhang B., Sp. 13.

²⁷⁾ L. T. 1855—56, Sp. 329.

²⁸⁾ F. T. 1855—56, Sp. 1534.

Stedet for Frivillighed. Trods denne lille principielle Skærmydsel sendtes Forslaget enstemmig i Udvalg.

Under Sagens videre Behandling i Folketinget var der ingen af Medlemmerne, der ønskede at indlede en principiel Diskussion, og meget hurtigt kunde Sagen ekspederes færdig. Ved den endelige Afstemning om Loven stemte 66 for og kun 6 imod, et betydeligt større Flertal end Landstinget kunde præstere.

En Grund hertil maa maaske søges i den Omstændighed, at al den kirkelige Pynt omhyggelig var pillet af Forslaget under dets Gang gennem Folketinget, og efter den endelige Afstemning præsenterede Forslaget sig som en vellignende Tvillingbroder til det offentlige Fattigvæsen. Paa Forslag af de tre Medlemmer Hammerich, I. A. Hansen og Bloch blev det vedtaget med 63 Stemmer mod een, at Sognepræsten ikke skulde være Medlem, og at Ordet »kirkelig« i Lovens Titel skulde fjernes. Som Motivering for sit Forslag anførte I. A. Hansen, at det ikke alene var Tavleindtægter, men Gaver og Bidrag af forskellig Art, der skulde tilflyde disse Kasser, og det vilde da ikke være korrekt at bibeholde Titelen kirkelig. »Det er mig ogsaa bekjendt«, tilføjede han under 3. Behandling, »at man ved mange selskabelige Forlystelser betænker de Fattige, og, naar man sidder ved et Bord eller ved en Bolle, og saa giver Noget til de Fattige, saa vil man dog ikke have, at dette skal have en kirkelig Karakter.«²⁹⁾ 44 Folketingsmænd var efter 2. Behandling enige med I. A. Hansen i denne Opfattelse, medens 15 stemte for at bevare Lovens kirkelige Karakter.

Da Forslaget havde undergaaet en saa væsentlig Omdannelse i Folketinget, maatte det paa ny oversendes til det andet Ting. Ordføreren, Provst Bloch, beklagede, at Forslaget ikke længere fremtraadte som et Menighedsanliggende, men som et almindeligt Sogneanliggende, »det er ikke det oprindelige kirkelige Fattigvæsen, der bliver ført tilbage, men et frit kommunalt Fattigvæsen, der bliver indført ved Siden af det tvungne.«³⁰⁾ Da Tidspunktet for Samlingens Afslutning stod umiddelbart for, var Bloch dog stemt for at vedtage Loven i den Skikkelse, Folketinget havde givet den, og til denne Opfattelse sluttede Landstinget sig enstemmig.

»Lov om Tilvejebringelse af Midler til fri Fattigunderstøttelse og om disse Midlers Bestyrelse« var det officielle Navn paa Loven, som blev underskrevet af Kongen 8. Marts 1856. Ved Siden af det almin-

²⁹⁾ F. T. 1855—56, Sp. 3001—02.

³⁰⁾ L. T. 1855—56, Sp. 1279.

delige kommunale Fattigvæsen oprettedes »de Fattiges Kasse«, som fik sine Indtægter fra de to Tavler, som ifølge Forordningen af 1803 og Skoleloven af 1814 blev ombaaret i alle Kirker. For Fremtiden skulde disse Tavler omdannes til Bøsser, der blev hensat ved Kirkerens Udgang. Foruden denne Indtægt bestemte Loven, at »Gaver, hvormed de Fattige paa anden Maade og ved andre Leiligheder maatte blive betænkt, ligeledes skulde tilfalde denne Kasse«, ligesom den Afgift, der ved visse Dokumenters Tinglæsning plejede at tilfalde den almindelige Fattigkasse. De Midler, der paa denne Maade indkom, skulde administreres uden nogen Forbindelse med det almindelige Fattigvæsen, og Pengene var kun bestemt til »ved Siden af det lovbestemte Fattigvæsen at frembyde Midler til en fri Fattigforsørgelse«. Understøttelse kunde kun gives til de Trængende, som ikke befandt sig under det lovbestemte kommunale Fattigvæsen, og de kunde faa Hjælp »saavel med Hensyn til deres almindelige Trang som til den særegne Besværlighed, deres Børns Undervisning og Skolegang maatte forvolde dem«.

Bestyrelsen skulde sammensættes af 3 Mænd, valgt paa tre Aar af de Beboere, der havde Ret til at deltage i Valg af Borgerrepræsentanter eller af den mindre Del af Sogneforstanderskabets Medlemmer. Hvert Aar skulde der afgives Regnskab til Sognebeboerne, og Regnskabet fremlægges offentligt.

Inden dette Afsnit afsluttes, vil der være Grund til at prøve paa at naa til Klarhed over den Betydning, som denne nye Indretning kom til at faa. Fik Optimisterne Ret, der haabede, at de Fattiges Kasse vilde vokse op til et stort Træ, hvorunder alle værdige Trængende kunde finde Ly, eller Skeptikerne, der intet Øjeblik under Sagens Behandling havde undladt at fremføre deres Tvivl.

Til Belysning af dette Spørgsmaal findes et udmærket Materiale, tilvejebragt paa Ministeriets Foranstaltning i 1873.³¹⁾ Gennem Amtmændene lod man alle Sognekommuner i By og paa Land aflægge Beretning om Kassens Indtægter og Udgifter i 1872, og navnlig bad man Kommunalbestyrelserne specificere, fra hvilke Kilder Indtægterne kom.

Undersøger man dette Materiale, kan man ikke et Øjeblik være i Tvivl om, at Loven af 1856 var blevet en slem Skuffelse. Sammenligner man de Indtægter, de Fattiges Kasse i 1872 havde nydt, med

³¹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1873. Journal Nr. 1359.

de Beløb, der paa samme Tid gik gennem de kommunale Fattigbestyreres Hænder, var Forskellen betydelig. Ganske vist gjorde lokale Afvigelser sig stærkt gældende, men taget under eet viste Indberetningerne fra Landet samme lidet opmuntrende Billede.

Den Kendsgerning, som øjeblikkelig springer i Øjnene, naar man undersøger Tallene, er, at det aldeles ikke havde været muligt at skaffe tilnærmelsesvis tilstrækkelige Beløb tilveje ved frivillige Gaver. Sognepræsterne i det 19. Aarhundrede maatte gøre samme bitre Erfaringer som deres Embedsbrødre i det 18. Aarhundrede, at en virkelig betydelig offentlig Hjælp ikke lod sig organisere ad Frivillighedens Vej, men krævede tvungne udskrevne Bidrag. Desuden viste det sig, at selv om Lovens Fædre udtrykkelig var gaaet ud fra den Forudsætning, at den nye Indretning skulde bæres frem ved frivillige Bidrag, havde et Flertal af Landets Kommuner dog set sig nødsaget til at yde ikke smaa Bidrag af den almindelige Kommunekasse til dette Formaal. En karakteristisk Forskel gjorde sig paa dette Punkt gældende mellem By og Land. Af de 103.661 Rigsdaler, som i Aaret 1872 indkom i de Fattiges Kasse i Landkommunerne, stammede ikke mindre end 40.084 fra den almindelige Kommunekasse eller ca. 40 %.

Billedet varierer fra Amt til Amt. Medens der af Frederiksborg Amts 53 Landkommuner kun var to, der havde ydet Bidrag til de Fattiges Kasse, kunde Vejle Amt fremvise ikke mindre end 49 af 78 og Thisted Amt 25 af 53. At Forholdene var stærkt lokalt præget ses bedst, naar man tager de enkelte Amtsberetninger for sig. Man finder indenfor Amtet en Række Herreder, hvor saa godt som alle Sognene har ydet Bidrag, medens andre Herreder indenfor samme Amt ikke har bevilget een Øre. Tilskudssystemet har aabenbart været meget smitsomt. I det Øjeblik, en enkelt Kommune har givet noget, er straks Nabokommunerne fulgt bagefter.

I de fleste Tilfælde ser det ud til, at Hjælpen er ydet i Penge, men der haves dog Eksempler paa, at man ogsaa har ydet Naturalhjælp. Det var navnlig i fjernere liggende Egne af Thisted Amt, at denne Form for Understøttelse var almindelig, og som et meget karakteristisk Eksempel kan nævnes Elsø Sogn, hvor der foruden Penge blev ydet Rug, Byg, Gryn, Kartofler, Rugbrød, Sigtebrød, Flæsk, Smør, Uld, Æg, Kød, Lys og Mælk, faktisk alt hvad en Familie behøvede til Livets Ophold.

I Byerne syntes Tanken om de Fattiges Kasse kun at have slaet meget daarlig Rod. Fra alle Landets 73 Købstæder var der i Aaret 1872 blevet ydet til Kassen ialt lidt over 13.000 Rigsdaler, et alt andet

end imponerende Beløb. Størstedelen af denne Sum var tilvejebragt ved Gaver og frivillige Bidrag, medens kun 6 Byer, nemlig Holbæk, Slagelse, Præstø, Kerteminde, Skive og Silkeborg havde ydet Tilskud af den almindelige Fattigkasse. Dette Bidrag beløb sig til 540 Rigsdaler ialt, eller godt 4 % af den samlede Indtægt.

Nogen større praktisk Betydning fik de Fattiges Kasse saaledes ikke, men naar det i denne Fremstilling ikke desto mindre har været nødvendigt saa udførligt at gaa ind paa hele dette Spørgsmaal, hænger det sammen med, at det ved Skildringen af Forsørgelsesvæsenets historiske Udvikling har sin store Betydning at se, hvornaar og hvorledes de nye Tanker spirer frem. I 50erne fremkaldte Dyrtiden de første famlende Forsøg paa at slaa ind paa nye Veje, men endnu var det kun ganske faa af Rigsdagens Medlemmer, som f. Eks. Tscherning, der havde Blik for denne vigtige Brist i Forsørgelseslovgivningen, at alle trængende Mennesker behandledes ens uden Hensyn til Aarsagen til deres Trang, og som klart saa, at det var paa dette afgørende Punkt, at Fremtidens Lovgivning maatte sætte ind.

Foruden denne Retning, som Tscherning og I. A. Hansen tilhørte, og hvis Maal var paa den hidtidige Lovgivnings Grundvold og med tvungne offentlige Bidrag at udvikle en Form for Forsørgelse, der var mindre nedværdigende for de værdige Trængende, stod et Parti, der nærede Skepsis overfor et Fattigvæsen, der var baseret paa Tvang og paa Skat, og som ønskede, at der ved Siden af dette oprettedes et helt nyt Understøttelsesvæsen, der hvilede alene paa frivillige Bidrag og med Præsten og Menigheden som det samlende Midtpunkt og den drivende Kraft. En Tid lang spillede denne Fløj en betydelig Rolle i Debatten om alle Spørgsmaal vedr. Forsørgelsesvæsenet, og det fik afgørende Betydning, at den meget energiske og stærkt socialt interesserede Stiftsfysikus Krebs i 60erne sluttede sig til den i Kravet om Oprettelsen af et frit Fattigvæsen. Da han desuden i 1869 udnævntes til Medlem af den store Regeringskommission vedrørende Fattigvæsenet, var det hermed givet, at denne Retning vilde komme til paa afgørende Punkter at præge Kommissionens Arbejde og de Forslag, den indsendte.

KAPITEL 8.

Den store Fattigkommission af 1869.

NAAR Regeringen i 1869 besluttede sig til at tage Spørgsmaalet om det offentlige Forsørgelsesvæsen op fra Grunden og lade en Kommission stille de nødvendige Forslag, var Aarsagerne hertil forskellige.

Den nye Landkommunallovs Gennemførelse i 1867 medførte, at Sognepræsten »ikke som saadan« skulde deltage i Bestyrelsen af Kommunens Fattigvæsen (§ 16). Dette betød ikke, at alle Landets Sognepræster omgaaende forsvandt fra Fattigkommissionerne. Ingenlunde. Mangfoldige Steder fortsatte de som hidtil, da de øvrige Medlemmer endnu ikke sad inde med de fornødne Kundskaber og den praktiske Erfaring, der var nødvendig for at behandle de mange forsørgelsesretlige Problemer, der nødvendigvis maatte opkomme i hver eneste Landkommune. Men Præsternes Stilling var alligevel rokket ved Loven af 1867, og lidt efter lidt overtog Bønderne Sognets almindelige Forretninger, heriblandt ogsaa Fattigvæsenssagerne.

Uden Tvivl har de mange udviklede Bestemmelser om en Persons Forsørgelsessted bragt manganen en nybagt Sogneraadsformand til Fortvivelse, og det kan ikke undre, at der nu fra Landborepræsentanternes Side paa Rigsdagen lød energiske Krav om at faa alle de mange Forordninger, Plakater og supplerende Kancelliskrivelser afløst af ganske faa og klare Bestemmelser.

Men der var andre Toner i det Orkester, som i Slutningen af 60erne intonerede Kravet om en Reform af Landets Fattiglovgivning. Det kunde ikke være undgaaet nogens Opmærksomhed, at de sociale Udgifter paa ny var i stærk Stigning. »Mon der i hele det vestlige Europa findes et Land, som ikke nu ræddes ved Pauperismens stedse voxende Størrelse«, skrev Fysikus Krebs i 1869.¹⁾ Fra Nær og Fjern

¹⁾ For Idé og Virkelighed 1869, S. 211.

lød Kravet om at dæmme op for denne Flodbølge, og et af Midlerne hertil skulde være en Revision af Fattigloven.

Hertil kom, at der omkring i Landdistrikterne paa dette Tidspunkt skød nogle nye Institutioner frem, som man ikke hidtil havde kendt, nemlig Fattiggaardene. Diskussionen gik højt om disse Indretningers Gavnlighed, men i visse Egne var de allerede blevet en Modesag, og Anstaltnerne svorne Tilhængere holdt energisk paa, at man kun herigennem kunde bremse op for en uheldig Udvikling af Fattigvæsenet.

I 1867 indbragte fire Folketingsmænd, alle Landborepræsentanter, med Gaardejer P. Hansen fra Søllerød som Ordfører, en Forespørgsel til Indenrigsministeren, gaaende ud paa, om Ministeren erkendte Nødvendigheden af, at alle Lovbestemmelser vedrørende Fattiglovgivningen samledes paa eet Sted, og om Ministeriet havde til Hensigt at foretage Skridt i den Retning, eller om man i nær Fremtid kunde vente Forslag om en Omordning af hele Fattiglovgivningen.²⁾ Det var ganske tydeligt, at det var det sidste, man haabede paa, men var denne Vej endnu ikke farbar, vilde man indtil videre stille sig tilfreds med det første.

I Indenrigsministeriet gav denne Forespørgsel Anledning til en Forhandling mellem Minister Estrup og Departementchef Stephan Linnemann, og denne tilraadede i en Betænkning, dateret 17. Maj 1868, Ministeren at svare, at nogen Kodifikation ikke var nødvendig, da alt var samlet i Forordningen af 24. Jan. 1844. Hvis nogen ønskede en populær Vejledning i Behandlingen af Forsørgelsessager, kunde Ministeren svare, at en saadan vilde man gerne være behjælpelig med at skaffe, men love at skaffe den tilveje kunde man ikke.³⁾

Det mest interessante ved Linnemanns Betænkning var, at han uforbeholdent anerkendte, at Tiden var inde til at tage visse Sider af Fattiglovgivningen op til Revision: »Forsørgelsesmaaden, de enkelte Fattiges Retsforhold og Fattigbestyrelsernes Myndighed over de Fattige«. Videre ønskede Linnemann, at Spørgsmaalet om Forsørgelsesrets Erhvervelse blev underkastet en Drøftelse, da de hidtil gældende Regler maatte karakteriseres som uholdbare, og det nu var paa Tide at »gaa over til, at Enhver forsørgeres paa Fødestedet, selvfølgelig med

2) Forespørgslens Ordlyd F. T. 1867—68, Sp. 4284. Behandlingen fandt Sted den 19. Maj 1868, Sp. 6538 ff. De tre Medunderskrivere var Knud Pedersen (Københavns Amt), A. Christensen (Frederiksborg Amt) og C. C. Bøn-løkke (Randers Amt).

3) Linnemanns Betænkning, dat. 17. Maj 1868, i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1868. Journal Nr. 1862.

passende Bestemmelser om Forsørgelse under midlertidig Trang (6-Ugers Curen) og om Hjemsendelse«. Indenfor Ministeriet var man aabenbart ikke uvillig til at reformere.

Da Forespørgselen kom til Behandling i Salen, udmalede Gaardejer P. Hansen med kraftige Farver det frygtelige Besvær, de arme Sogneraadsformænd havde, naar de skulde hitte ud af Bestemmelserne om Forsørgelsesret. »Enhver, der har bevæget sig i disse Forhold,« udtalte han, »vil vide, at den nuværende Fattiglovgivning er et saadant Chaos af Love og Forordninger, Reglementer, Placater samt Cancelli- og Ministerskrivelser, at neppe nogen anden Deel af Lovgivningen i Henseende til Vidtløftighed er istand til at maale sig med den«. Den nuværende Fattiglov »omfatter ikke mindre end 39 Love og Forordninger, 6 Reglementer, 24 Placater og omtrent 640 Cancelli- og Ministerskrivelser, og det endda foruden en Deel andre Bestemmelser f. Eks. Domme, hvori man undertiden er nødt til at søge Oplysninger«. ⁴⁾ Tiden er nu kommet, hvor en Reform ikke længere lader sig afvise, og denne Reform bør først og fremmest tage Sigte paa en Ændring af Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret.

Efter Gaardejer Hansens Opfattelse skulde Forsørgelsesrets Erhvervelse være afhængig af saa langt et Ophold i Kommunen som overhovedet muligt. Mærkeligt er det paa dette meget tidlige Tidspunkt at se de to ganske modsatte Standpunkter blive ført frem. Under alle de kommende Debatter blev dette Spørgsmaal stadig det centrale Problem. Medens Ministeriet holdt paa Fødestedet, en Anskuelse, man klamrede sig til, fordi man herigennem haabede at blive en Del af de indviklede forsørgelsesretlige Spørgsmaal kvit, satte alle Landborepræsentanter sig voldsomt imod dette, da man frygtede, at en meget væsentlig Del af de sociale Byrder paa denne Maade vilde komme til at hvile paa Landdistrikterne. Det økonomiske Spørgsmaal blev saaledes allerede fra den første Begyndelse skudt frem i forreste Linie, og denne Omstændighed var for en ikke uvæsentlig Del Skyld i, at Sagen strandede i første Omgang.

Under Debatten i Anledning af Forespørgselen fik P. Hansen endvidere Lejlighed til at kritisere den gældende Fattiglovgivning. Den væsentligste Anke, han havde at fremføre, var den, »at der aldeles ikke gjøres nogen Forskjel paa den værdige og den uværdige Trængende«. P. Hansen nævnede et særligt grelt Eksempel paa den umenneskelige Sammenblanding af vidt forskellige Personer i de nye Fat-

⁴⁾ F. T. 1867—68, Sp. 6539—40.

tiggaarde, og han mente, at denne Sammenblanding navnlig vilde faa sørgelige Følger for Børnene. Den almindelige Børneforsørgelse trængte i det hele taget til Reform.⁵⁾

I sit Svar til Forespørgeren holdt Ministeren sig ganske indenfor de Baner, som Departementchefen havde afstukket. Han indrømmede, at den Tid ikke kunde være fjern, da man tog Sagen op til Behandling, hvor vanskelig den end maatte være, men hertil krævedes en meget omhyggelig Forberedelse. Gaardejer Hansen var fuldkommen enig med Ministeren heri og takkede ham for Svaret, som han fandt fuldt ud tilfredsstillende.

Efter denne lille Forpostfægtning var det Ministeriet, der havde Udspillet, men man forhastede sig ikke. Saavidt man kan se af Akterne, fandt der Forhandlinger Sted mellem Ministeren og Departementchefen, og denne indsendte med en Skrivelse, der er dateret 18. Maj 1869, Udkast til en Forestilling om Nedsættelse af en Kommission. I sin Følgeskrivelse oplyste han, at han i denne havde berørt »de forskjellige Spørgsmaal om Reformer, der naturligen frembyde sig. De Spørgsmaal, der saaledes fremhæves, kan Commissionen her efter ei forbigaae med Taushed«. ⁶⁾

Det er af allerstørste Interesse at dvæle et Øjeblik ved denne Instruks, fordi intet Aktstykke bedre end dette belyser den øverste Forvaltningsmyndigheds Holdning overfor Forsørgelsesvæsenet paa et Tidspunkt, hvor den endnu ikke havde været udsat fra en Pression fra Rigsdagens Side.

Efter Departementchefens Opfattelse maatte en Reform tage Sigte paa tre Hovedpunkter: 1) hvilken Berettigelse en Trængende maatte have til overhovedet at kræve sig forsørget af det Offentlige, 2) efter hvilke Regler Forsørgelsen af de Personer, som blev anset berettigede til at forsørges af det Offentlige, burde fordeles mellem de enkelte Kommuner, og 3) Fattigvæsenets Bestyrelse og dets Myndighed over de Fattige samt disses Forsørgelsesmaade.

Hvad den første Gruppe Spørgsmaal angik, mente Linnemann, at der var Grund til at undersøge, om der ikke maatte paalægges de Trængendes Slægtninge en større Forpligtelse til at antage disses Forsørgelse. »Den Pietet, der ifølge Sagens Natur bør findes mellem For-

⁵⁾ F. T. 1867—68, Sp. 6541.

⁶⁾ Skrivelse dat. 18. Maj 1869 og Udkast til Forestilling i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1869. Journal Nr. 923. Instruksen for Kommissionen findes trykt i Departementstidende 1869, S. 481—96.

ældre og Børn i deres indbyrdes Forhold, maa formeentligen føre til, at ikke alene Forældre af yderste Evne bør understøtte deres Børn, naar disse ere trængende, uden Hensyn til den Alder, disse have opnaaet, men at ogsaa den samme Pligt maa paahvile Børnene i Forhold til deres Forældre«.

Naar der i Grundloven er givet den Fattige et retsligt Krav paa at erholde Hjælp, fortsætter Departementchefen, maa man fra Lovgivningens Side have Øjet aabent for de Misbrug, der let kan opstaa heraf. For at forebygge dette har Loven lagt visse Baand paa Fattiglemmernes personlige og formueretlige Stilling, »men de i saa Henseende givne Bestemmelser have ikke viist sig fuldstændig tilstrækkelige til at modarbejde den tilstedeværende Tilbøielighed til ogsaa udenfor de Tilfælde, hvor Nødvendigheden kræver det, at lade sig forsørge paa det Offentliges Bekostning«. Nye Forholdsregler maa derfor gennemføres. Man bør straks kunne lægge Beslag paa den Fattiges Ejendele, og man maa kunne gøre Krav paa Erstatning for ydet Hjælp, allerede mens den paagældende lever.

Hvad Forsørgelsesretten angik, ønskede Departementchefen, at Fødestedet blev det afgørende, dog med den Lempelse, at Opholdskommunen i et vist nærmere bestemt Forhold skulde yde Bidrag til Forsørgelseskommunens Udgifter. Dette Princip var ikke nyt i dansk Lovgivning, da det allerede var knæsat i Bestemmelserne om Hjælp i Sygdomstilfælde, men blev det fastsat som almindelig Regel, haabede man derigennem at spare en Del af de kostbare Hjemsendelser. Ønskede man at bevare den gamle Regel, maatte den Ændring foretages, at Personer, der havde opnaaet en Alder af 62 Aar, skulde beholde det Forsørgelsessted, de da havde. Endelig skulde Forsørgelsesrets Erhvervelse ophøre i samme Øjeblik, en Person blev dømt for Betleri.

Med Hensyn til Administrationen af Fattigvæsenet mente Linne-mann, at Kommunalloven havde ordnet alt tilstrækkeligt. Kun et enkelt Spørgsmaal krævede sin Løsning, nemlig Forholdet mellem det frie og det tvungne Fattigvæsen, og der maatte gives nogle almindelige Regler for Samvirket mellem de to Indretninger.

Af stor Betydning for hele Fattigvæsenets Økonomi var den Maade, paa hvilken Understøttelserne blev givet, og Ministeriet var af den Opfattelse, at der paa dette Punkt var noget at udrette. Medens Loven af 1803 kun havde indeholdt ganske almindelige Regler, gav Planen for København af 1799 en Række Bestemmelser, som var grundet paa sunde Principper, og som derfor fortjente at blive taget under alvor-

lig Overvejelse. Et Spørgsmaal i Forbindelse hermed var Administrationens Stilling til de nye Fattiggaarde. En vis Usikkerhed havde hidtil været at spore, nu var Øjeblikket kommet, da man burde tage under Overvejelse, »hvilke Regler der i en eventuel Fattiglov bør gives om Oprettelse af bemeldte Anstalter, deres Indretning, de Fattiges Pligt til at indtræde i disse og underkaste sig den her herskende Orden saavel som om Administrationens Stilling og Myndighed overfor samme«.

Det karakteristiske ved dette ministerielle Reformprogram fremgik ikke saa meget af de Punkter, der var optaget i det, som af de Problemer der var forbignaaet. I Stedet for at vise nye Veje fremad, betegnede det en March paa Stedet. Det hvilede helt igennem inden for den Ramme, der var afstukket ved de store Love fra Aarhundredets Begyndelse, ja paa visse Punkter betegnede Forslaget nærmest et Tilbageskridt i social Henseende. Den enevældige Regering havde altid modsat sig ethvert Forsøg fra Kommunernes Side paa at søge sig Erstatning hos den Fattige for den Understøttelse, der var rakt ham. Nu anbefalede man Indførelsen af en højtidelig Lovbestemmelse herom. Paa samme Maade forholdt det sig med Kravet om Slægtinges Forpligtelser til at understøtte hinanden. Ogsaa her havde Enevælden rejst en Bom, som det ikke havde været ivrige Stænderdeputerede muligt at forcere. Men intet viste Linnemanns Afhængighed af den ældre Lovgivning mere end dette, at han som Grundlag for Indretningen af Fattigforsørgelsen omkring 1870 ønskede at anvende de Regler, som i sin Tid var blevet optaget i Reglementet for Fattigvæsenets Indretning i København. Dette vidnede hverken om videre Fremsyn eller stærkere Føling med de faktisk eksisterende Forhold.

Ved sine Forslag brød Linnemann med den nationale Linie i dansk Forsørgelseslovgivning, og det er interessant at konstatere, hvorfra han har faaet disse Ideer om en noget skarpere Kurs overfor de Fattige. Uden Tvivl har de evindelige Udtalelser om de stigende Fattigudgifter gjorde deres, men Betydning har det ogsaa haft, at Kongeriget Norge nogle faa Aar i Forvejen havde faaet en ny Fattiglov (Lov af 1863), hvilken Lov Departementchefen havde studeret med stor Interesse og med ikke ringe Udbytte.

Det passer endelig godt med den almindelige Tendens i Forestillingen, at Departementchefen aldeles ikke havde taget noget Hensyn til Kravet om, at der ved en fremtidig Ordning burde trækkes en Skillelinie mellem de saakaldte værdige og ikke værdige Trængende. Departementchefen syntes endnu at staa paa det gammeldags Trin, hvor man

kun kendte eet Begreb, nemlig Fattiglemmer og een Understøttelsesmaade, Fattigunderstøttelsen. Nogen Fornyelse af Forsørgelseslovgivningen i Overensstemmelse med mere tidssvarende Principper synes saaledes ikke at kunne ventes fra Ministeriets Side. Det nye og friske Initiativ maatte komme udefra.

Det af Departementchefen udarbejdede Udkast fik Tilslutning fra Ministeren, og ved kgl. Resolution 28. Maj 1869 nedsattes en Kommission, som kom til at bestaa af følgende syv Medlemmer: Stiftamtmand C. F. Simony, Stamhusbesidder W. Haffner, Provst P. V. Stockholm, Byfoged i Holbæk P. C. Müller, Tømrmester Harald Kayser, Distriktslæge F. C. Krebs og Gaardejer P. Hansen fra Søllerød, Folketingsmanden, der havde stillet Forespørgselen til Ministeren. Oprindeligt havde man tilbudt Nationalbankdirektør W. C. E. Sponneck en Plads i Kommissionen, men han havde frabedt sig Hvervet.⁷⁾

Ved Kommissionens Sammensætning havde Ministeriet bestræbt sig for at faa de forskellige Interesser repræsenteret saa alsidigt som muligt. Som Formand havde man udset Stiftamtmand Simony, og nogen bedre kunde sikkert ikke være valgt. Simony havde gennem en længere Periode gjort Tjeneste i Kancelliet, og derefter fra 1848—52 været Departementchef for Indenrigsministeriets 1. Departement, alt-saa været Leder af den højeste Myndighed for alle Forsørgelsessagerne. En kort Periode havde han været Minister og siden 1860 beklædt det vigtige Embede som Stiftamtmand over Sjælland, en Virksomhed, der gav ham rig Lejlighed til at følge den kommunale Side af Fattigforsørgelsen. Simony medbragte saaledes til sit nye ansvarsfulde Hverv det bedste Kendskab til alle de retslige og administrative Sider ved dette saa vigtige Spørgsmaal.

Hvad de andre Kommissionsmedlemmer angik, havde Wolfgang Haffner i mange Aar aktivt deltaget i det kommunale Selvstyre og paa nærmeste Hold i Praksis studeret Forholdene, og det samme gjaldt baade Provst Stockholm og Byfoged Müller.

Kommissionens mest interessante Skikkelse var Fysikus Frederik Christian Krebs fra Skelskør. Krebs hørte til den ikke særlig store Kreds af socialt interesserede Læger, der ikke alene gjorde et fortjenstfuldt og nyttigt socialt Arbejde i den Egn, hvor han havde faaet sin Virksomhed, men som ogsaa var istand til at delagtiggøre andre i sine Iagttagelser i Skrift og i Tale. Krebs var stærkt interesseret i engel-

⁷⁾ Om Kommissionens Sammensætning se Akterne i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1869. Journal Nr. 923.

ske Forhold og vel bevandret i engelsk social Litteratur. Hans store praktiske Arbejde var et kraftigt Vidnesbyrd om hans brændende Iver og varme Følelser overfor de Fattige i Samfundet. Ved Starten og Planlæggelsen af utallige Forbrugsforeninger, Sygekasser, Haandgerningsskoler m. m. rakte han en hjælpende Haand til mange fattige Mennesker, men han overvurderede sine Medmenneskers Interesse for den Sag, for hvilken han selv brændte saa stærkt, og fremlagde Forslag, som var praktisk uigennemførlige. I Fattigkommissionen ydede han et stort og værdifuldt Arbejde, og det var hans Ideer, som dannede Grundlaget for Kommissionens Forslag.

Paa det Tidspunkt, hvor Forhandlingerne om Nedsættelsen af Fattigkommissionen stod paa, offentliggjorde Krebs i Tidsskriftet »For Ide og Virkelighed« et Par Artikler om den sentimentale Humanitet, der er yderst oplysende om hans Grundopfattelse.⁸⁾ Med Udgangspunkt i en engelsk Artikel af J. H. Elliot undersøgte han, hvorledes det kunde gaa til, at trods Levnedsmiddelproduktionens Forøgelse udover Befolkningstallet og trods de forbedrede sanitære Forhold og de store Fremskridt paa Undervisningsvæsenets Omraade, syntes Fattigdommen snarere at tage til end af. Aarsagerne hertil fandt Krebs i den falske Filantropi, som lidt efter lidt havde vundet Overhaand »i en blødsøden eller sentimental Humanitet, eller hvad man nu vil kalde Sygdommen«. ⁹⁾ I denne Forbindelse rettede han et kraftigt Angreb paa de danske Fattiglove, som alle bar Præg af denne falske Humanitetsbevægelse fra Slutningen af det 18. Aarhundrede, som indtraf paa et Tidspunkt, hvor betydningsfulde sociale Omskiftelser fandt Sted. Staten satte sig ved disse Love et Formaal, som aldrig kan eller bør være et Statsformaal. »Staten kan næppe ligeoverfor de Fattige og Trængende optræde anderledes end som Politimester, og haardt som det kan lyde, kan den ikke forlade dette Standpunkt, uden at komme ind paa en slet Uendelighed, som ikke kan Andet end gjøre Ondt værre. Den skal optræde hæmmende og straffende ligeoverfor Tiggeri og Vagabonderi, den kan ikke taale at see Mennesker døe af Sult eller Kulde paa offentlig Gade eller Vei, at umyndige Børn løbe forladte omkring; end mindre kan den tillade, at Elendighedens Boliger bliver Brændpunkter for moralsk og fysisk Smitte o. s. v. Overalt, hvor Sligt træffes eller er at befrygte, skal den optræde med Alvor og Kraft, og den maa derfor være i Besiddelse af Midler til at hæmme

⁸⁾ Den sentimentale Humanitet I—II. For Idé og Virkelighed 1869, S. 97—119 og 201—28.

⁹⁾ Anf. Skrift, S. 212.

og hjælpe. Den maa derfor have Fængsler, Arbeidshuse, Hospitaler, Opfostringshuse, Fattigskoler og lignende Stiftelser. Men forlader Staten dette Standpunkt, paatager den sig at udøve Barmhertigheds-gjæringer, vil den af sine officielle Fattigbestyrere skabe et stort Korps af »Soeurs de Charité«, vil den aabenbart forfeile sin egenlige Opgave«. ¹⁰⁾ Derfor maa Fremtidens Fattigvæsen organiseres paa den Maade, at al egentlig Forsørgelse sker i Anstalter, hvor der hersker en vis Disciplin, saaledes som i gamle Dage i England, medens den private Godgørenhed, der bør organiseres, skal tage sig af alle de Trængende, som endnu staar til at redde for Samfundet. Til en vis Grad var det Linien fra det af Provst Bloch i 1856 indbragte Forslag, der her paa ny blev fortsat, blot langt kraftigere og mere maalbevidst.

Den store Fattigkommission blev nedsat ved kgl. Resolution 11. Juni 1869, og allerede inden Maanedens Udgang mødtes man for første Gang. I Juli holdtes et nyt Plenarmøde, og derefter delte man sig i to Udvalg, hvoraf det ene tog Forsørgelsesretten og Forsørgelsesmaaden under Behandling, medens det andet beskæftigede sig med Problemet det frie og det tvungne Fattigvæsen. I Løbet af Aaret 1870 afholdt man en ny Række Møder, men Aaret gik, uden at man kunde blive færdig. Da Ministeriet om Efteraaret rykkede for Betænkningen, svarede Formanden, at Forslagene muligvis vilde ligge færdige næste Foraar eller »i al Fald i Løbet af Sommeren«. ¹¹⁾ Dette Løfte kunde Kommissionen ikke holde. I Juli og i Oktober 1871 mødtes man atter, og først 10. Oktober afleveredes Betænkningen til Ministeriet.

Naar Kommissionens Arbejde trak saa længe ud, var Grunden ikke alene at søge i Problemernes Vanskelighed, men i den Omstændighed, at Kommissionen atter og atter skiftede Medlemmer. Allede inden Udgangen af 1869 blev Kammerherre Haffner udnævnt til Indenrigsminister, og i hans Sted indtraadte Grev Holstein-Holsteinborg, der i 1870 blev Konsejlpræsident. Kammerherre Bornemann til Bjergbygaard indtog derefter den ledige Plads. Et Par Maaneder i Forvejen var Provst Stockholm paa Grund af Svagelighed blevet afløst af Landstingsmand J. Chr. Brinck-Seidelin, og det var klart, at alle disse Omvekslinger maatte forsinke Arbejdet.

¹⁰⁾ Anf. Skrift, S. 216.

¹¹⁾ Skrivelse dat. 17. November 1870 i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870. Journal Nr. 837. Om Kommissionens Arbejdsplan se endvidere Akterne i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870. Journal Nr. 2165.

Da Betænkningen endelig var færdig, fremtraadte den som et betydeligt Værk paa henved 70 tættrykte Sider. Foruden nogle indledende Udtalelser om Forholdet mellem det tvungne og det frivillige Fattigvæsen rummede den to Lovforslag med tilhørende Bemærkninger, samt en særlig Betænkning af Fysikus Krebs og en Mindretalsbetænkning af Brinck-Seidelin.¹²⁾

Havde Departementchef Linnemann med sin Forestilling haft til Hensigt at paalægge Kommissionen en Art Haandfæstning, maa man indrømme, at den udmærket havde forstaaet at slippe uden om. Naturligvis maatte man gaa ind paa de Spørgsmaal, som Ministeriet ønskede Svar paa, men Behandlingen af dem kom saa ganske i anden Række, medens det Problem, som Ministeriet ganske havde gaaet forbi, nemlig Forholdet mellem værdige og ikke værdige Trængende, indtog den fornemste Plads i Betænkningen.

Kommissionen begyndte sine Udviklinger med at slaa den Kendsgerning fast, at det aldrig vilde lykkes at standse de stigende Fattigudgifter, med mindre det offentlige Fattigvæsen blev støttet af en godt organiseret fri Fattigforsørgelse. Ikke altid var en Pengehjælp tilstrækkelig til at afhjælpe Nøden, ofte maatte den personlige Vejledning træde supplerende til for hos den Trængende at genoprette Troen paa sig selv og Tilliden til Fremtiden. Et tvungent Fattigvæsen, som byggede paa Fattigskat, og som nødvendigvis maatte understøtte de Trængende efter ensartede Regler, vilde aldrig kunne magte den Opgave at komme alle Mennesker til Hjælp, hvis Trang skyldtes mange forskellige individuelle Forhold. Hjælpen maatte tilpasses hvert enkelt Tilfælde, og ofte vilde det være nødvendigt at hjælpe en Mand paa ret Køl ved at give ham en meget rigelig Understøttelse, hvilket man vanskeligt kunde gøre, naar Midlerne var tilvejebragt ved kommunal Skat. Det tvungne Fattigvæsen maatte endvidere inddele de Fattige i Klasser, men overfor en meget stor Del af de Fattige var denne Klassificering umulig, og Følgen blev, at de værdige Trængende ikke behandlede paa den Maade, som var nødvendig og retfærdig, at der øvedes Uret mod dem, og at Fattigvæsenet lagdes for Had.

Af disse Udviklinger drog Kommissionen den Slutning, at det for

¹²⁾ Betænkningen er trykt i Ministerialtidende 1871, B. S. 653—721. Den originale Betænkning, der er underskrevet af Kommissionens Medlemmer og dateret 6. Okt. 1871, findes i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1869. Journal Nr. 923. Forarbejder og Udkast til Betænkningen i en særlig Pakke i Indenrigsministeriet, 1. Dept. Fattigkommissionen 1869, Pk. II.

Fremtiden vilde være nødvendigt at holde den værdige Trængende udenfor det tvungne Fattigvæsen, idet »det er Samfundets Pligt, som det er dets Ret, gennem den organiserede private Godtgjørenhed her at træde til og forebygge Nød og Elendighed«. ¹³⁾ Samfundet har ikke gjort sin Pligt ved blot at betale Fattigskat, »den velhavende og bedre stillede Del af Samfundet bør organisere sig, — thi uden Organisation vil Intet kunne udrettes — og uafhængig af Staten udøve en Godtgjørenhed, der, bygget paa personligt Kjendskab og personlig Interesse, er istand til at gjenoprette vedkommende Trængendes borgerlige Selvagtelse, som det offentlige Fattigvæsen ikke kan Andet end undergrave, fordi den værdige Trængende ikke er berettiget til hos dette at fordrø Mere end den fornødne materielle Understøttelse til et tarveligt Livsudkomme, paa hvilket ligesaavel den, der selv forskyldt er i Trang, i samme Omfang kan stille Krav«. ¹⁴⁾ Kommissionen har Tillid til, at det borgerlige Samfund vil kunne organisere og holde et saadant Fattigvæsen oppe, og man vover at foreslaa, at al offentlig Fattigforsørgelse efter et vist bestemt Tidsrum, hvor det frivillige maa have et Pusterum til at organisere sig, skal foregaa paa Arbejdsanstalter, hvor de indlagte Lemmer underkastes Disciplin og Kontrol, saaledes at umotiverede Begæringer herigennem kan modarbejdes.

Paa Baggrund af de linnemannske Henstillinger virkede dette Forslag ganske revolutionerende. Hvad man foreslog, var intet mindre end at trænge det borgerlige tvungne Fattigvæsen tilbage fra dets alt dominerende Plads i Forsørgelsessystemet, og for Fremtiden alene lade det beskæftige sig med de Personer, som det frivillige Fattigvæsen viste fra sig. Dette skulde paa den anden Side tage sig af alle, som af en eller anden Grund uden Skyld var kommet i trængende Kaar, og dette nye Forsørgelsesvæsen skulde hvile paa frivillige Bidrag, der blev rakt de Trængende af frivillige Hjælpere. Saa stærk var Troen hos Fattigkommissionen paa, at det vilde være muligt at organisere et saadant frit Fattigvæsen, at man kun behøvede ganske faa Aar for at organisere det.

Efter hvilke Principper skulde nu de Fattiges store Skare fordeles mellem de to Arter af Forsørgelse, den saakaldte tvungne og den saakaldte frivillige? Til den første Slags Forsørgelse vilde Kommissionen overgive alle Personer, der var sunket saa dybt, at de ikke mere stod til at redde for Samfundet. Man har vel her tænkt paa de Stak-

¹³⁾ Ministerialtidende 1871, B. S. 654.

¹⁴⁾ Anf. Sted, S. 654—55.

ler, der var ødelagt af Drukkenskab, et uordentlig Liv etc. Dernæst skulde dette Fattigvæsen forsørge alle »Personer, som ere arbejdsudygtige, enten fordi de paa Grund af høj Alder og Svagelighed ere uskikkede til Selverhverv, eller fordi de endnu ikke have opnaaet den arbejdsdygtige Alder«. ¹⁵⁾ Begge disse Grupper vil det offentlige Fattigvæsen kunne magte, da de behandles efter ensartede Regler. »For de førstes Vedkommende ville Forsørgelsesanstalterne kunne blive et Tilflugtssted, hvor de under et mildt og omhyggeligt Tilsyn kunne tilbringe deres sidste Dage; for Børnenes Vedkommende vil det være gavnligere i en saadan Anstalt at lade dem tilflyde den Opdragelse og Skoleundervisning, uden hvilken de ikke kunne uddannes til nyttige Medlemmer af Samfundet, end at anbringe dem hos Pleieforældre, hvor de ofte ere udsatte for Fordærvelse saavel i fysisk som i moralsk Henseende, en Fare, der Dag for Dag bliver større, idet det stadig, og da navnlig i Østifterne, bliver vanskeligere og vanskeligere at tilveiebringe paalidelige Pleieforældre«. ¹⁶⁾

Hvad Anlæggelse af Fattiggaarde angik, mente Kommissionen, at man maatte sørge for, at de ikke blev for smaa, da Udgifterne til Driften let blev for store. Paa den anden Side maatte de heller ikke anlægges i et saadant Format, at der kom til at mangle Arbejdskraft til Udførelsen af det nødvendige Arbejde.

Om den anden Gruppe Trængende, som det frivillige Fattigvæsen skulde tage sig af, udtalte Krebs sig med stor Udførlighed i sin særlige Betænkning. I Almindelighed formede han det frivillige Fattigvæsens Formaal saaledes, at det skulde komme den værdige Trængende og den, der uforskyldt er kommet i Nød, til Hjælp, »saa at, saa vidt muligt, ingen stræbsom og agtværdig Mand eller Kvinde gaar tabt for det borgerlige Samfund af Mangel paa betimelig Hjælp og henvises til det offentlige Fattigvæsen eller drives ind paa Forbrydelsens Baner«. Der var tre Grupper Personer, som var selvskrevne til denne Hjælp. Af disse nævnedes først de Familier, »hvis hele Brøde er en talrig Børneflokk«. Meningen er ikke, at Fattigvæsenet skulde overtage deres Forsørgelse for evig Tid, men »kun i det Tilfælde, at en forbigaaende eller mindre aarlig Understøttelse er tilstrækkelig«. Familiens Agtværdighed bør nøje undersøges forinden. »At hjælpe fordrukne, dovne og uordentlige Forældre, naar der ikke er Haab om at gjenvinde dem for Samfundet, blot fordi de have mange Børn, vilde

¹⁵⁾ Anf. Sted, S. 655.

¹⁶⁾ Anf. Sted, S. 655.

være ørkesløs Gjerning«. ¹⁷⁾ En saadan Familie maatte hellere opløses, og dens enkelte Medlemmer bringes under offentligt Tilsyn.

Den anden store Gruppe, som det frivillige Fattigvæsen burde tage sig af, var saadanne Individuer og Familier, som ved Sygdom, Ildebrand eller andet indtræffende Uheld blev sat tilbage, og som kun behøvede en kortvarig Hjælp for atter at blive bragt paa Fode igen.

At disse Mennesker havde Krav paa Hjælp, uden at der i den Anledning paalagdes dem nedværdigende Betingelser, var efter Krebs' Mening en Selvfølge. Mere i Tvivl var han derimod om de Personer, hvis Nød var opstaaet af den almindelige Dyrtid eller paa Grund af en udbredt Arbejdsstandsning, men han mente dog, at de rettest burde forsyrges af det frivillige Fattigvæsen.

Krebs' Betænkning indeholdt endnu en udførlig Redegørelse for, paa hvilken Maade de frivillige Bidrag skulde skaffes til Veje, og han sluttede med et Ønske om, at det frie Fattigvæsens Ledere vilde interessere sig for Oprettelsen af Selvhjælpsforeninger, saasom Forbrugsforeninger, Sygekasser, Begravelseskasser o. lign. altsammen til Støtte for den arbejdende Befolkning.

Som allerede nævnt i det foregaaende fandtes der i Kommissionsbetænkningen Udkast til to Love om det tvungne og det frie Fattigvæsen, ¹⁸⁾ og det vil være nødvendigt ganske kort at redegøre for visse Hovedpunkter i den førstnævnte.

Det maa i denne Forbindelse først nævnes, at man sluttede sig til Regeringens Krav om, at der burde indføres strengere Bestemmelser med Hensyn til Børns Forpligtelse til at forsyrgere deres Forældre. I Paragraf 3 fastsloges det, at begge Parter var pligtige at forsyrgere hinanden. Samme Forpligtelse gjaldt Adoptivbørn, naar de tog Arv efter Forældrene. Derimod mente man ikke, at den forøgede Forsørgerpligt kunde gøres gældende overfor Søskende.

En ny Regel var at lade alle de Fattiges Ejendele registrere og at besørge denne Registrering tinglæst, men det blev udtrykkelig fastslaaet i Paragraf 15, at en »ubetydelig Forbedring af den Trængendes Formuesvilkaar ikke bør benyttes til Erstatningskravets Fyldestgørelse«. ¹⁹⁾ Kommissionen tog endvidere skarp Afstand fra den hidtil for København gældende Arveret efter den Fattige, der ofte medførte, at Fattigvæsenet indkasserede mere, end der var ydet i Understøttelse.

¹⁷⁾ Anf. Sted, S. 702.

¹⁸⁾ Anf. Sted, S. 656 ff.

¹⁹⁾ Anf. Sted, S. 684.

Helt ny var Bestemmelsen om, at en Person, der kom under Fattigvæsenet, kunde umyndiggøres (§ 18). Denne Regel havde man taget fra den norske Fattiglov. Endelig skærpede man de Straffe, som de opsætsige Fattiglemmer kunde idømmes (§ 19).

Ved Bedømmelsen af disse Forholdsregler, hvorved Kommissionen paa visse Punkter gik ud over, hvad der af Ministeriet var foreslaaet, maa det erindres, at selv om Vilkaarene for de Fattige blev strengere, end det hidtil havde været Tilfældet, maa dette ses paa Baggrund af, at Kommissionen ønskede at unddrage en stor Del af de Fattige det tvungne Fattigvæsens strenge Disciplin og lade dem underkaste det frivillige Fattigvæsens langt mildere Behandling.

En særlig grundig Overvejelse gav Kommissionen Spørgsmaalet om Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Man var ganske klar over de Misbrug, som de eksisterende Regler gav Anledning til, og udtalte sin Misbilligelse af, at Kommunerne sendte Personer bort, der omtrent havde opholdt sig i fem Aar i en Kommune, eller lod udbetale Penge til sine egne trængende Personer, der boede i andre Kommuner, indtil de var blevet forsørgelsesberettigede der. Da man ikke havde megen Tiltro til, at Ondet vilde blive afhjulpet, naar Fristen forøgedes til 15 Aar eller nedsattes til 1—3 Aar, sluttede man op om Regeringsforslaget, der fastsatte Fødestedet som det Sted, hvor en Person skulde være forsørgelsesberettiget, men det skulde være det Sted, hvor Forældrene virkelig havde hjemme i Fødselsøjeblikket, ikke det tilfældige Fødested. Hvad de ugifte Kvinder angik, maatte der tages saadanne Forholdsregler, at de ikke blev udsat for at blive jaget fra Sted til Sted. »Man maa vel erkjende«, erklærede Kommissionen, »at denne Regel ligesom enhver anden, som man mulig maatte beslutte sig til at foretrække, har noget Vilkaarligt ved sig; men for at lade Fødestedet bære den Trængendes Forsørgelse synes dog den Omstændighed at tale, at en Kommune i saa Fald ikke vil komme til at forsørge (andre eller) flere Personer end dem, der i den sættes i Verden, hvorhos det vel tør forudsættes, at der ad denne Vei vil kunne opnaas en Formindskelse af de ofte meget indviklede Spørgsmaal om, hvor en Person er forsørgelsesberettiget«. ²⁰⁾ Man var klar over, at denne Bestemmelse begunstigede København og de større Byer, men man mente, at den nye Regel om, at Opholdskommunen betalte Kur og Pleje, saalænge Sygdommen varede (altsaa ikke læn-

²⁰⁾ Anf. Sted, S. 666.

gere blot i 6 Uger), og Reglen om, at Børn, født paa Fødselsstiftelsen, altid skulde betragtes som født i København, vilde afbøde Kritikken.

Med Hensyn til Arbejdsanstalternes Oprettelse og Indretning mente Kommissionen, at Loven kun kunde indeholde de grundlæggende Bestemmelser. Til disse henregnede man, at de Fattige skulde deles i skarpt adskilte Afdelinger, nemlig de Fattige, der var uarbejdsdygtige paa Grund af Alder og Svagelighed, Børnene og de mere eller mindre arbejdsføre Individuer. Det var ikke nødvendigt, at hver Anstalt indeholdt alle tre Afdelinger, bedst vilde det være, om der fandtes en Anstalt for Børn og en anden for arbejdsdygtige Personer. Hvad sindssvage Mennesker angik, burde de ikke længere henvises til den Slags Anstalter, men til Hospitalerne, og Udgifterne til deres Kur og Pleje burde ikke paahvile den enkelte Fattigkommune, men fordeles paa et større Distrikt.²¹⁾ Noget lignende skulde gælde Udgifterne til døvstumme Børns Opdragelse. Endelig maatte det være en Grundregel, at de to Køn blev skarpt adskilt.

Den store Fattigkommissions Forslag fik ikke nogen praktisk Betydning i den Forstand, at dens Lovudkast blev ophøjet til Regeringsforslag og forelagt Rigsdagen, men det vil af det følgende Kapitel fremgaa, at dens Betænkning blev læst og kritiseret i Regeringskontorerne og paa flere Punkter prægede Administrationens Synspunkter.

Det afgørende nye ved Forslaget var den skarpe Adskillelse mellem de værdige og de ikke værdige Trængende, en Skillelinie, som Kommissionen trak saa klart op, at man ikke ønskede, at de Fattige skulde forsynes af det samme Fattigvæsen blot paa forskellig Maade, men af to helt forskellige Institutioner, der var valgt hver for sig, og som ydede Understøttelsen med egne og helt selvstændige Midler. Man kan spørge, om det var muligt paa et Tidspunkt, hvor alle sukkede over tyngende Udgifter til offentlige Understøttelser, for Fremtiden ikke at nøjes med et enkelt Administrationsapparat, men sætte hele to igang. Kommissionen mente det muligt, eller rettere sagt, det var lykkedes Fysikus Krebs at faa Kommissionens Medlemmer til at gaa

²¹⁾ Ved Skrivelse af 15. Febr. 1871 oversendte Indenrigsministeriet til Kommissionen et Forslag fra Overlægen ved Østifternes Helbredsanstalt for Sindssyge gaaende ud paa, at Omkostningerne ved Pleje af Sindssvage, der var Fattiglemmer, burde være en Amtssag. Ogsaa den jydsk Overlæge havde sluttet sig til dette Forslag. Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870. Journal Nr. 2165.

ind for hans Ideer. Man kan undres herover, og denne Undren stiger til Forbavselse, naar man ved, hvor enstemmigt Kommissionens principielle Indstillinger senere blev forkastet af alle, saavel i Regeringskontorerne som i Rigsdagen. Hvordan gik det til, at Folk som Simony, og for den Sags Skyld ogsaa Provst Stockholm og Byfoged Müller, saa aldeles kunde forlade den hidtidige Forsørgelsespolitik's Basis og kaste sig ud i et Foretagende, hvis Rækkevidde og Betydning ingen paa dette Tidspunkt kunde overse? Dette Spørgsmaal er saa meget mere berettiget, som det ikke kan afvises, at hele Kommissionens fint udarbejdede System hvilede paa en Formodning om, at den danske Befolkning, i det Øjeblik en meget stor Del af Samfundets Trængende blev unddraget Hjælp af det tvungne Fattigvæsen, frivilligt vilde yde saa store Bidrag, at der herigennem kunde skaffes de Trængende en mindst lige saa rigelig og nødvendig Hjælp ad anden Vej. Om dette vilde ske, kunde ingen med Bestemthed udtale sig. Fysikus Krebs havde den faste Tro paa, at det vilde ske og Kommissionen ligeledes, sikkert smittet af denne Tro. Men de ansvarlige Myndigheder følte sig dog ikke overbevist og forblev skeptiske, og paa samme Maade gik det med en Del af den store Offentlighed, der beskæftigede sig med disse Problemer.

Forsvarerne af det nye Forsørgelsessystem havde blot deres Tro paa Sagen at føre i Marken, og denne Tro var et godt og kraftigt Vaaben, naar det førtes med Fysikus Krebs' ildfulde Veltalenhed og Tillid til Sagen. Modparten anvendte et andet, men ikke mindre virkningsfuldt Vaaben i denne Strid, nemlig Erfaringen, som viste, at det lille Forsøg, man i 1856 havde gjort gennem de Fattiges Kasse paa i Praxis at udføre det, som Kommissionen nu mente burde udføres i langt større Stil, var totalt slaaet fejl. Det samme, hævdede man, vilde ske i det Øjeblik, der indrettedes et frit Fattigvæsen, og hvilken Ulykke da!²²⁾

Men havde Kommissionens principielle Indstilling kun ringe Mulighed for at vinde de ansvarlige Myndigheders Tilslutning, kan der ingen Tvivl være om, at denne fuldkomne Adskillelse mellem de værdige og de ikke værdige Trængende bidrog til i videre Kredse at vække Forstaaelsen for, at der her laa et Problem, som en kommende Forsørgelseslovgivning ikke vilde kunne vise fra sig. Ogsaa i den staaende

²²⁾ Se en Diskussion mellem Borgmester Schrum, Svendborg, og en »Meningfælle af Fattigkommissionen« (sandsynligvis Fysikus Krebs i »Fædrelandet« Nr. 212 (12. Sept. 1872) og 233—34 (7.—8. Okt. 1872).

Debat om Fattiggaardenes Gavnighed maatte Betænkningen være et kraftigt Indlæg. Dette Spørgsmaal var netop nu omkring Begyndelsen af 70erne mere aktuelt end nogen Sinde, og den uforbeholdne og kraftige Bekendelse til den Opfattelse, at Fattiggaardsforsørgelsen var den eneste rigtige Understøttelsesmaade for en vis Kreds af Mennesker, var Vand paa mange Sogneraadsmedlemmers Mølle.

KAPITEL 9.

Regeringens og Rigsdagens Stilling til den store Fattigkommissions Forslag.

MINISTERIET forhastede sig ikke med Behandlingen af Fattigkommissionens Betænkning. 10. Oktober 1871 afleveredes den, men der hengik henved et Aar, inden det endelige Lovudkast var udarbejdet. Sagen blev nøje gennemgaaet i Departementet, og inden et Forslag blev lagt paa Rigsdagens Bord, indhentede man Justitsministeriets Betænkning.

Til Belysning af Indenrigsministeriets Stilling til Kommissionsbetænkningen findes der blandt Sagens Akter et meget vigtigt Dokument, nemlig et Eksempplar af Betænkningen gennemskudt med hvide Blade, hvorpaa den nylig udnævnte Departementchef Christian Bache har skrevet sine Bemærkninger.¹⁾ Ligesom sin Forgænger Linnemann havde Bache i en Række Aar gjort Tjeneste i Ministeriet og var ved sin Tiltræden som Departementchef i 1869 velforberejdet til denne Gerning. Det var ogsaa ham, der i de følgende Aar personligt udarbejdede de vigtigste Paragraffer i den nye Fattiglov, og som fastholdt Linien i Ministeriets Politik overfor Rigsdagens Ændringsforslag. Ved Hjælp af Departementchefens personlige Udtalelser og de trykte Bemærkninger, som Ministeriet lod følge med Lovforslaget, er der Mulighed for at danne sig et ret fyldigt Billede af Centraladministrationens Holdning overfor en Række vigtige Problemer.

Af Departementchefens skriftlige Bemærkninger fremgik det, at han straks stillede sig yderst tvivlende overfor Muligheden af at foretage denne skarpe Sondring mellem et frit og et tvungent Fattigvæsen og at give det første en saa udstrakt og betydningsfuld Virkekreds. Han stillede sig ikke alene skeptisk overfor det, men han kaldte det endog »højst problematisk«, om det kunde oprettes, og karakterisere hele denne Side af Kommissionens Virksomhed som mislig. Med

¹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1869. Journal Nr. 923.

Bestemthed vendte Bache sig mod det Princip, at man ad Lovgivningens Vej kunde opstille Regler for, hvorledes Bestyrelsen af det saakaldte frie Fattigvæsen skulde sammensættes, og hvilke Indtægter der skulde tilflyde disse Kasser. »Det kan kun lidet nytte, at man ved Lov vilde anordne det Apparat, gjennem hvilket det frie Fattigvæsen skulde virke, naar man dog ikke kan og ei heller vil commandere Goddædigheden til at virke; er denne derimod først virksom, vil den ogsaa nok vide at organisere sig«. Med disse Bemærkninger faldt hele den principielle Indstilling fra Kommissionens Side til Jorden, og da ingen andre indenfor Ministeriet, heller ikke Ministeren selv, ønskede at tage Kommissionens Forslag i Forsvar, kunde hele denne Side af Forslaget betragtes som skrinlagt. Helt forgæves mente Departementchefen dog ikke, at Kommissionen havde arbejdet, idet dens Forslag indeholdt mange nyttige Vink, især om de forskellige Selvhjælpsforeninger, hvilke Forslag Regeringen ved Lejlighed nok skulde vide at drage Nytte af.

Naar man indenfor Ministeriet blankt afviste al Forhandling om at oprette et nyt frit Fattigvæsen, var Motiveringens desuden den, at man i Forvejen ejede en Institution, som trods alle sine Mangler var en Art frit Fattigvæsen, nemlig de Fattiges Kasse. I Stedet for at kaste sig ud i et nyt og ganske uoverskueligt Eksperiment, burde man bygge videre paa det allerede bestaaende, og man kunde ikke anerkende Kommissionens Forslag om, at det skulde forbydes Kommunerne at yde Bidrag til de Fattiges Kasse.

Foruden at motivere den almindelige Forkastelse af Kommissionens Hovedforslag indeholdt Departementchefens Udtalelser en lang Række kritiske Bemærkninger til de enkelte Paragraffer, der viste, at han i højere Grad end sin Forgænger ønskede at holde den humane Kurs overfor Fattiglemmerne, som den enevældige Regering i sin Tid havde lagt.

Dette viste sig ved hans Holdning til Forslaget om, at det skulde gøres til en ubetinget Pligt for Forældre og ægte Børn, hvad enten de var Forældremagten undergivet eller ej, i Trangstilfælde at forsørge hinanden. Det var ganske vist ønskeligt, mente Departementchefen, om man kunde vise større Strenghed end tidligere, men den ubetingede Pligt kunde let medføre, at »et mauvais sujet« herved vilde »faae en legal Ret til at leve højt paa sine Slægtinges Pung«. Ganske vist, indrømmede han, vilde det være en grov Krænkelse af Pietetsforholdet mellem Forældre og Børn, om den ene Part roligt saa paa, at den anden maatte ty til Fattigvæsenet, naar han selv sad i gode Kaar. Men

naar Hjælp ikke kan ydes, uden at den, der yder Hjælpen, selv kommer i Vanskeligheder, eller naar den Person, som skal hjælpes, alligevel ikke kan reddes fra før eller senere at havne hos Fattigvæsenet, »da ser jeg ingen Grund til at opstille nogen *Forpligtelse* for hans Nærmeste til Understøttelse, hvilket i Virkeligheden kun vilde være at paalægge Slægtningene en Forpligtelse til for en Del at holde Fattigvæsenet skadesløst for dets Udgifter paa ham eller til at frie Fattigvæsenet for en Del af de Udgifter, han ellers vilde paaføre det«. Loven bør derfor kun indeholde den Bestemmelse, at et saadant Krav kan kræves opfyldt, »naar dette af Øvrigheden fordres«.

Ogsaa Reglerne for Hjemsendelse af de Fattige ønskede Departementchefen mildnet. Han anerkendte, at Forsørgelseskommunen i Almindelighed maatte kunne forlange denne Ret anerkendt, men Omstændighederne kunde være saadanne, at det vilde blive en overordentlig haard Foranstaltning for den paagældende, og Ministeriet burde derfor have Ret til at bevilge Undtagelser.

Bache ønskede dernæst, at man skulde se mere mildt paa Fattigvæsenets Ret til at søge Erstatning hos den Fattige for ydet Hjælp. Efter Departementchefens Opfattelse burde Erstatning for ydet Understøttelse under Sygdom eller til Kur og Pleje ikke erstattes af den paagældende Person i hans levende Live, men kun af hans Dødsbo, og det samme burde være Tilfældet med Hjælp ydet til et umyndigt Barn. Departementchefen lagde særlig Vægt paa det sidste og fremhævede, at det var i Samfundets egen Interesse ikke »at lade den opvoxende Slægt begynde Livets Kamp under Trykket af en Fattigunderstøttelse, der er ydet forinden Opnaaelsen af den arbejdsdygtige Alder, og som derfor saagodtsom altid vil være begrundet i uforskyldte Omstændigheder«.²⁾

I ret nær Forbindelse med dette Spørgsmaal stod Kommissionens Forslag om at umyndiggøre de Fattige. Herom indeholdt Kommissionsforslagets Paragraf 18 den Bestemmelse, at enhver, der nød Fattighjælp, kunde forlanges sat under Fattigvæsenets Opsyn og umyndiggjort. Ogsaa denne Bestemmelse fandt Departementchefen altfor streng, og det var desuden ikke Maaden, hvorpaa man fik den Fattige til at rejse sig igen. I Regeringsforslaget indsattes i Paragraf 41 en Regel om, at ethvert Fattiglem kunde stilles under Fattigvæsenets Opsyn.

Med Hensyn til Retten til at indgaa Ægteskab ønskede han den

2) L. T. 1872—73, Tillæg A., Sp. 1223.

udtrykkelige Bestemmelse indføjet, at modtaget Sygehjælp ikke skulde medføre, at man maatte spørge sin Forsørgelseskommune om Tilladelse til at gifte sig.

Som en naturlig Konsekvens af Departementchef Baches Holdning overfor Kommissionens Hovedindstilling fulgte, at han ikke kunde gaa med til at lade al Fattigforsørgelse foregaa i Fattiganstalterne. Efter hans Opfattelse vilde det være vanskeligt at give faste Regler for Forsørgelsesmaaden, og man kunde blot henstille, at den saavidt muligt burde foregaa i Anstalter, »der bør indrettes saaledes, at uværdige Trængende dér kunne holdes under den fornødne Tvang, medens derimod Personer, der paa Grund af Alder og Svagelighed ere uarbejdsdygtige, i dem bør kunne finde et Tilflugtssted for deres sidste Dage«. Ogsaa Børnene burde sendes herhen »fremfor at udsætte dem hos Pleieforældre, paa hvis Paalidelighed der ikke kan stoles«. ³⁾

Som Resultat af Regeringens Overvejelser fremkom et Lovforslag, der bedst kan karakteriseres som en Kodifikation af gældende Bestemmelser, blot isprængt de Ændringer, som Forholdene nødvendigvis krævede, og med nogen Hensyntagen til de Strømninger indenfor Sociallovgivningen, som var kommet frem i Løbet af de sidste Aartier. Regeringsforslaget af 1872 blev ikke den vigtige Milesten i Forsørgelseslovgivningens Udviklingshistorie, som man kunde have ventet sig, men blot en Etage mere paa den Bygning, som Enevælden allerede havde skabt. Kun paa eet væsentligt Punkt brød man, i Overensstemmelse med Kommissionens Henstillinger, med Fortiden, idet man foreslog, at Forsørgelsesret ikke længere skulde erhverves ved Ophold i en Kommune, men alene bestemmes af Fødestedet.

Ved denne Ordning haabede man indenfor Ministeriet at opnaa en klækkelig Formindskelse i Antallet af vanskelige Spørgsmaal om, hvor en Person var forsørgelsesberettiget, »ligesom de demoraliserende Transaktioner, der nu under allehaande Former anvendes for at vælte Forsørgelsesbyrden fra den ene Kommune over paa den anden, ville bortfalde«. Men denne Motivering for Forslaget var ikke den eneste. Fra Ministeriets Side betragtedes det ogsaa som den store Retfærdighedsakt overfor de danske Byer, som tyngedes haardt af de sociale Udgifter paa Grund af den meget stærke Indvandring fra Landdistrikterne. ⁴⁾ Endelig haabede man indenfor Ministeriet, at Nyord-

³⁾ L. T. 1872—73, Tillæg A., Sp. 1221.

⁴⁾ Medens der i 1860 blev forsørgt 3,834 Personer i Købstæderne, var Tallet i 1870 steget til 5,239. Statistisk Tabelværk, 3. Rk., 18. Bd., S. XXXII 1871.

ningen vilde indeholde en kraftig Opfordring til Kommunerne om at sørge for, at fattige Børn under Opvæksten fik en saadan Opdragelse og Uddannelse, at de med Tiden kunde blive nyttige Medlemmer af Samfundet. Kun en enkelt Afvigelse ønskede man gennemført fra den almindelige Regel, nemlig at den Person, der paa Grund af Alder maatte søge offentlig Hjælp, skulde kunne erhverve Forsørgelsesret i Opholdskommunen, naar han fra sit 50. Aar havde opholdt sig der i 10 Aar uden at modtage Hjælp. I saadanne Tilfælde havde Fattigkommissionen foreslaaet 5 Aar. Kommissionens Forslag om, at Børn født paa Fødselsstiftelsen skulde betragtes som født i København, afviste man ganske.

Inden Ministeriet forelagde Lovforslaget, ønskede man som ovenfor omtalt at høre Justitsministeriets Mening om Sagen. Dette havde ikke faa almindelige juridiske Indvendinger at gøre, navnlig til Lovens Kapitel I, og paa enkelte Punkter foretog Indenrigsministeriet i sidste Øjeblik Rettelser i Forslaget.⁵⁾

Justitsministeriet var en erklæret Modstander af Udkastets Bestemmelse om at gøre det til en Pligt for den gifte Kone at forsørge Manden, saalænge Ægeskabet ikke var fuldstændig opløst. Efter Ministeriets Opfattelse maatte en Forpligtelse, »hvis Indhold kan medføre, at Konen ved Tvangsmidler bringes til af sit personlige Erhverv at formindske den Byrde, som Mandens Underhold vilde paaføre et Fattigvæsen . . . ansees for ubetinget stridende imod Forholdets Natur«. Derimod var man villig til at gaa ind paa, at Konen ydede Bidrag til deres fælles Børn. I sine Bemærkninger til Justitsministeriets Indvendinger fastholdt Departementchef Bache Indenrigsministeriets oprindelige Forslag om de samme Pligter for den gifte Kone overfor Manden som han overfor hende. »Saavel Reglerne om Ægteskabets Retsvirkninger som ogsaa i høi Grad Forholdets Natur medfører, at naar Omstændighederne ere saadanne, at det er hende, der nærmest er istand til at bidrage til Familiens Existens (en rask og arbejdsdygtig Hustru lever sammen med en syg og affældig Mand), da maa hun gjøre det.«⁶⁾ Men dette Standpunkt kunde Departement-

⁵⁾ Om Forhandlingerne mellem de to Ministerier, se Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1872. Journal Nr. 1677. Jfr. Justitsministeriet, 1. Ekspeditions-kontor 1872, Journal Nr. 3491.

⁶⁾ Baches Bemærkninger til Justitsministeriets Skrivelse af 15. Nov. 1872, der hverken bærer Dato eller Underskrift, men hvis Ophavsmand røber sig ved en Skriftsammenligning, findes i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1872. Journal Nr. 1677.

chefen ikke føre igennem. Indenrigsministeren greb ind, og den omstridte Sætning i det oprindelige Udkasts Paragraf tre: »Ligesom Hustruen er pligtig til paa samme Maade som Husbonden at deltage i Familiens Forsørgelse . . .« blev fjernet, medens Bestemmelserne om hendes Forsørgerpligt overfor Børnene blev staaende.

Paa et andet Punkt var Departementchefen mere tilbøjelig til at give efter. I det oprindelige Forslag var optaget en Bestemmelse, der gjorde det muligt for det Offentlige at paalægge Adoptivbørn at forsørge ikke alene deres rigtige Forældre, men ogsaa deres Adoptivforældre. Justitsministeriet protesterede mod denne dobbelte Byrde paa Adoptivbørnene, og Bestemmelsen blev strøget.

Derimod vilde Bache i Overensstemmelse med Kommissionens Forslag under ingen Omstændigheder gaa med til at lade Straffen for Ægtefæller og Slægtninge, der ikke betalte skyldige Underholdsbidrag, med Fængsel paa Vand og Brød afløse af almindeligt Fængsel, til trods for, at Justitsministeriet meget kraftigt anførte, at det maatte »ubetinget ansees for en Anomali, at der til Afsoning af civile Forpligtelser benyttes et Onde, der er anset for at være for strengt til at benyttes ved Afsoning af de for Forbrydelser og Forseelser paadragne Bøder«. Dette Standpunkt havde Ministeriet indtaget ved Forelæggelsen af Straffeloven af 1866, og det fastholdt man ogsaa nu. Bache var villig til at indrømme, at denne Foranstaltning var streng, »og den vilde være utilbørlig haard, saafremt man blot altid kunde være sikker paa, at Paagjeldende virkelig Intet eier; men Grunden til at den hidtil er bibeholdt er vel ogsaa netop den, at man ingen anden Maade har at komme den til Livs, der fordølger sin Evne til at bidrage«. Men da greb Minister Fønnesbech ind med en Bemærkning om, at simpelt Fængsel maatte anses tilstrækkeligt, og Paragraffen blev ændret, saaledes at baade simpelt Fængsel og Afsoning paa Vand og Brød kunde bringes i Anvendelse.⁷⁾

Efter at Svaret fra Justitsministeriet var indløbet, fik Lovudkastet den sidste Afpudsning og kunde derpaa lægges paa Rigsdagens Bord. Sammen med dette fulgte nogle indledende Bemærkninger, forfattet af Departementchef Bache, hvori han paa langt mere forsigtig Maade, end han hidtil havde anvendt, saalænge han var indenfor sit Kontors fire Vægge, begrundede Ministeriets Afvisning af Fattigkommissio-

⁷⁾ Fønnesbechs Randbemærkninger med Blyant til Baches Udtalelser om Justitsministeriets Skrivelse dat. 15. Nov. 1872 i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1872. Journal Nr. 1677.

nens Henstillinger.⁸⁾ Regeringen nærer Tvivl, udtalte han, om Kommissionens Forslag kan gennemføres i Praxis, idet dette forudsætter et i fuld Virksomhed værende frit Fattigvæsen. Selv om Ministeriet ganske kan slutte sig til Ideen herom, og ligeledes maa erkende Ønskeligheden af, at Forholdet mellem den Virksomhed, der udøves af den private organiserede Godgørenhed, og den Tildelen af Hjælp, der finder Sted gennem det offentlige Fattigvæsen, kunde udvikle sig saaledes som Kommissionen antyder, saa tør man ikke gaa ud fra, »at dette vil blive Tilfældet i en blot nogenlunde nær Fremtid«. ⁹⁾

Denne yderst forsigtige Formulering af Afvisningen af Kommissionens Forslag havde uden Tvivl til Hensigt at skaffe Regeringen en nogenlunde gunstig Retrætestilling, hvis Rigsdagens Flertal skulde være stemt for at optage Kommissionens Hovedindstilling. Om dette Spørgsmaal var det i Efteraaret 1872 meget vanskeligt at udtale sig, idet der kun var fremkommet ganske faa offentlige Udtalelser, men ret længe kom Ministeriet ikke til at gaa i Uvished om Rigsdagens Holdning.

Lovforslagets Gang gennem Rigsdagen er et langt og saare indviklet Kapitel. Tre Gange forelagde Regeringen Udkastet, og ligesaa mange Gange glippede Forsøget paa at faa en Fattiglov gennemført. Først prøvede man i Landstinget, hvor Forslaget naaede gennem alle tre Behandlinger og blev vedtaget, men Tiden var da saa vidt fremskreden, at der ikke kunde være Tale om at forelægge saa omfangsrigt et Forslag i det andet Ting. I Samlingen 1873—74 kom Udkastet til Behandling i Folketinget, men naaede ikke længere end til 1. Behandling og Udvalg, og meget bedre gik det ikke i Samlingen 1874—75, hvor det ganske vist lykkedes Udvalget at faa afgivet sin Betænkning, men hvor det til Gengæld viste sig ganske umuligt at faa Forslaget bragt frem til 2. Behandling. Efter disse tre forgæves Forsøg opgav Ministeriet at forelægge Forslaget paa ny, og der skulde komme til at hengaa adskillige Aar, inden man atter oplevede et Regeringsforslag om en ny Fattiglov.

13. December 1872 kom Regeringens Forslag til Behandling i Landstinget.¹⁰⁾ Over Mangel paa Interesse kunde Indenrigsminister

⁸⁾ L. T. 1872—73, Tillæg A., Sp. 1207 ff. Kladden til denne Indledning i Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1872. Journal Nr. 1677. Af Akterne fremgaar, at der har foreligget et Udkast, som Bache har omredigeret.

⁹⁾ L. T. 1872—73, Tillæg A., Sp. 1210.

¹⁰⁾ Landstingets Behandling af Fattigloven: L. T. 1872—73, Sp. 159—262, 1201—1532, 1778—1867. Tillæg A., Sp. 1173—1234. B. Sp. 581—628.

Fonnesbech under ingen Omstændigheder klage. Forslaget kom til at lægge Beslag paa ikke mindre end 12 af Tingets Møder, og maalt i Spalter rummede Behandlingen af Fattigloven godt 500 eller $\frac{1}{4}$ af, hvad Landstingets samlede Forhandlinger fyldte. Under Debatten var alle Tingets fremtrædende Mænd i Ilden, og selv om enkelte prægede Drøftelsen og atter og atter bad om Ordet, var dog et meget betydeligt Antal Landstingsmænd fremme. Spørgsmaalet om Forsørgelsesvæsenet var en Sag, der interesserede, og som mange havde været i Berøring med tidligere.

Vil man prøve at give et Indtryk af denne langstrakte Debat, maa man nødvendigvis samle Fremstillingen om visse Hovedspørgsmaal. Der diskuteredes naturligvis en lang Række Detajlspørgsmaal, men ret nemt lader der sig udskille visse Emner, som særlig interesserede Tinget, og om hvilke de forskellige Partier tørnede haardt sammen i Debatten.

Hvis Indenrigsminister Fonnesbech inden Sagens Forelæggelse i Landstinget havde næret nogen Frygt for, at dette Ting vilde misbillige Afvisningen af Forslaget om en Adskillelse mellem det frie og det tvungne Fattigvæsen, skulde allerede den indledende Forhandling befri ham for enhver Frygt. Ikke fra nogen Side mødte han Bebrejdelse eller Udtryk for Skuffelse, heller ikke fra den ene af de to Landstingsmænd, der havde siddet i Kommissionen og underskrevet dens Betænkning, nemlig Tømrrermester Kayser. Fra mangfoldige Sider udtalte man den mest uforbeholdne Tillid til Tanken om en Adskillelse mellem et frit og et tvungent Fattigvæsen, men der var samtidig en næsten rørende Enighed om, at det vilde være aldeles umuligt at tilvejebringe et frit Fattigvæsen ad Lovgivningens Vej.

Det Problem, som der under denne Debat i Landstinget kom til at staa mest Gny omkring, var Spørgsmaalet om en trængende Persons Forsørgelsessted. Allerede under den første Behandling leveredes der en kraftig Forpostfægtning, hvor de to stridende Parter mønstrede hinanden. Hovedslaget stod derimod i Udvalget og under Sagens anden Behandling.

Under hele Debatten optraadte J. B. S. Estrup som Forsvarer for den bestaaende Ordning og som en meget ihærdig Modstander af ethvert Forsøg paa at lægge en større Forsørgelsesbyrde over paa Landdistrikterne. »Befolkningen er jo, som bekjendt, ikke stavnsbunden her i Landet«, udslyngede han under Debatten, »den vælger med den allerstørste Frihed sit Opholdssted og sin Virkekreds, og det forekommer mig, at, naar man vil spørge om, hvem der med Rette kan

gjøre Fordring paa at betragtes som Kommunen tilhørende, maa det være det Individ, som frit har valgt vedkommende Kommune til Virkekreds, som der har betalt kommunale Skatter, der udøvet sin kommunale Valgret, kort sagt, paa ethvert Punkt har sluttet sig til vedkommende Kommune, og at det derimod paa ingen Maade kan være saaledes, at den Kommune kan betragtes som ham nærmest, hvori han ganske tilfældig første Gang har set Dagens Lys, ikke at tale om, at Lovforslagets Bestemmelser jevnlig ville henvise Individet til Forsørgelse paa Steder, hvor de ikke engang ere fødte, men hvor kun deres Forældre, Bedsteforældre, maaske Oldeforældre ere fødte — dette dog kun som rene Undtagelser«. ¹¹⁾)

Med disse Bemærkninger havde Estrup anslaaet den Grundakkord, der skulde klinge gennem mange af Indlæggene, at Forsørgelseskommunen burde være det Sted, hvor den trængende Person havde levet og virket eller med andre Ord den Kommune, som havde nydt godt af hans Arbejdskraft. Fattigunderstøttelse vilde herved blive en Slags Godtgørelse for ydet Arbejdsindsats, ganske som flere Stænderdeputerede i sin Tid havde taget til Orde for. Estrup troede ikke paa, at de nye Regler vilde indskrænke den Trafik, man hidtil havde anvendt for at vælte Forsørgelsesbyrden fra sig over paa en anden Kommune, og han sluttede sit Indlæg med nogle hvasse Bemærkninger om, at han saa udmærket forstod, at man i Købstæderne fandt det meget behageligt, »at en saadan Udluftning paa Ladegaarden og i Kjøbstædernes Fattiganstalter« fandt Sted, men »jeg maa gjentage, at, naar Landdistrikterne have Alt andet end Sympathi for en saadan Bestemmelse, saa maa jeg ganske slutte mig dertil«. ¹²⁾)

Til Estrups Anskuelser sluttede sig Gaardejerne Jens Andersen og Schiøler samt Tømrmester Kayser, men Købstæderne manglede ikke kraftige og veltalende Forsvarere. Til disse maa først og fremmest henregnes Kammerherre og Borgmester i Horsens J. C. Jessen, der blev valgt til Medlem af Udvalget. Det Maal, som Jessen kæmpede for, og som var meget naturligt for en Borgmester i en Købstadskommune, var at opnaa en mere ligelig Fordeling af de sociale Udgifter. »Jeg overser jo ingenlunde«, udtalte han, »at der fra Landets Standpunkt vil kunne gjøres gjældende, at Kjøbstæderne og Kjøbenhavn ved en saadan Bestemmelse vilde blive heldigere stillede end nu; men det er virkelig i høi Grad billigt, at Kjøbstæderne ikke i den Grad

¹¹⁾ L. T. 1872—73, Sp. 177—78.

¹²⁾ L. T. 1872—73, Sp. 180.

blive prægraverede, som de for Øieblikket ere ved Fattigbyrdens Forde-
deling, idet Tilstrømningen af Fattige og erhvervsløse Personer fra
Landet til Kjøbstæderne jo er ganske anderledes stærk end Udstrøm-
ningen af samme Dele af Befolkningen fra Kjøbstæderne til Lan-
det«. ¹³⁾

Byernes fornemste Forsvarer var imidlertid selveste Indenrigs-
ministeren, som ved Afslutningen af den indledende Behandling pole-
miserende tog til Orde mod Estrup, idet han hævdede, »at det, at
være født i en Kommune og i Reglen ogsaa at være opdraget der, er
et Moment, der efter min Formening har fuldt saa stor Betydning
med Hensyn til at betegnes som Kommunens Egne som det, blot at
have været der 5 Aar og mulig ført en høist kummerlig Tilværelse«. ¹⁴⁾
Han havde naturligvis, inden han forelagde Forslaget, været klar over,
at Landkommunerne vilde protestere imod at faa deres Byrder for-
øget, men han udtalte dog Haabet om, at de ikke vilde modsætte sig,
hvad Retfærdigheden bød.

Disse krydsende Klinger var kun Indledningen til selve Kampen,
der udkæmpedes i Udvalget. Hvorledes Debatten forløb her, kendes
ikke, men da Betænkningen kom frem, viste det sig, at man ikke
kunde enes om en fælles Indstilling. Overfor en Majoritet paa fem
Mand, der fastholdt Kravet om, at et femaarigt Ophold i en Kommune
gav Forsørgelsesret, stod en Minoritet paa to, der sluttede op om
Regeringsforslaget. Til Forsvar for sit Standpunkt anførte Flertallet
det af Estrup saa ivrigt forfægtede »økonomiske« Synspunkt, medens
Mindretallet hævdede, at i det Tilfælde, hvor Statens Forfatning til-
sagde de Trængende Ret til at fordre det Nødvendige til Livets Op-
hold, var det Statens Pligt at yde Hjælpen. »Denne Pligt opfylder den
gjennem Kommunerne og fordeler Byrden paa disse efter Hensigts-
mæssigheds og Billigheds Hensyn, og den Trængendes Ret til at er-
holde Forsørgelse kan ikke anses begrundet i hans Forhold til den
enkelte Kommune, men kun i hans Egenskab som Statsborger«. ¹⁵⁾

Der var i denne Argumentation en Klang af nye Toner, som ikke
tidligere havde lydt i Forbindelse med Forsørgelsesvæsenet, en Antyd-
ning af, at Fattigforsørgelse egentlig var en Statsopgave og ikke et
rent kommunalt Anliggende. Disse Bemærkninger fra Mindretallets
Side havde en vis Tilknytning til Udtalelser, som Konferensraad J. N.
Madvig var fremkommet med under den første Behandling. Han fra-

¹³⁾ L. T. 1872—73, Sp. 168.

¹⁴⁾ L. T. 1872—73, Sp. 218.

¹⁵⁾ L. T. 1872—73, Tillæg B., Sp. 595.

sagde sig ganske vist ethvert Ønske om at arbejde for et almindeligt Statsfattigvæsen, men udtalte dog, at der i Forsørgelsespligtens Lighed for alle Statens Medlemmer laa en Berettigelse til noget at udjævne de Uligheder, der paa denne Maade fremkom for Kommunerne. At det var Købstædernes Repræsentanter, der tog denne Ide ind til sig, var kun naturligt, eftersom det var dem, der i Øjeblikket under den stadig voksende Indvandring til Byerne følte Byrden tungest.

Skønt det formelt var Nellemann, der var Formand for Udvalget, overlod han i flere Tilfælde Ordførerskabet til Estrup, saaledes især i Debatten om Forsørgelsesstedet. Ligesom ved den foreløbige Behandling var det Estrup og Fønnesbech, der var Hovedmodstanderne, men rundt om dem grupperede sig en lille Flok af trofaste Tilhængere, der ivrigt deltog i den livlige Debat. Tonen kunde til visse Tider blive temmelig skarp mellem Byernes og Landdistrikternes Repræsentanter, men Spørgsmaalet havde jo ogsaa stor Betydning for de enkelte Kommuner's Økonomi.

Grundbestemmelserne i det Forslag, som Udvalgets Flertal indstillede til Godkendelse, gik ud paa, at et femaarigt Ophold i en Kommune uden Modtagelse af offentlig Hjælp gav Forsørgelsesret. Dette var ganske i Overensstemmelse med hidtidig Lovgivning, men man indføjede den Ændring, at en Fraværelse paa op til fire Maaneder fra Kommunen ikke afbrød Erhvervelsen af Forsørgelsesret. Denne Tilføjelse tog Sigte paa de mange Misbrug, der havde gaaet i Svang, idet enkelte Kommuner havde benyttet sig af blot en enkelt Dags Fraværelse til at erklære den femaarige Periode for afbrudt. Hvor rigtig og retfærdig denne Bestemmelse end maatte anses for at være, kunde man ikke se bort fra, at den i administrativ Henseende vilde bringe endnu mere Forvirring i de mellemkommunale Forhandlinger om en Persons Forsørgelsessted, og denne Tilføjelse blev ganske naturligt det svage Punkt, hvorpaa Modstandernes Kritik satte ind.

Foruden Hovedreglen om de fem Aar indeholdt Flertallets Forslag nærmere Regler for Erhvervelse af Forsørgelsesret i det Tilfælde, hvor en Person ikke havde opholdt sig fem Aar i en Kommune. Blev en saadan Person trængende til Understøttelse, skulde man undersøge, om han i 10 Aar havde haft varigt Ophold i en Kommune, og hvis dette ikke var Tilfældet, om han gennem et Aar havde opholdt sig et bestemt Sted. Først naar alle disse Muligheder var udtømt, skulde Fødestedet være gældende. Overfor disse mange og indviklede Regler stillede Minoriteten det enkle og klare Modforslag: Fødestedet.

Med Kraft angreb Borgmester Jessen Majoritetens Forslag og søgte

at vise, hvilken babylonisk Forvirring der vilde opstaa, naar man skulde til at regne med to Trediedels Aar. Efter hans Opfattelse vilde Forvirringen blive total og Klagernes Antal stige voldsomt. I sin Iver for at vinde eventuelle vankelmødige blandt Tingets Medlemmer over paa sin Side anvendte han det noget tvivlsomme Argument, at hans Forslag i det lange Løb vilde gavne Landdistrikterne. Maaske vilde Fattigbyrden paa Landet stige de første Aar, men naar først de fattige Familier, der var indvandret til Byerne, begyndte at sætte Børn i Verden, vilde disse, naar de voksede op og blev trængende, falde Byerne til Byrde. Denne Argumentation kunde maaske være rigtig, men den var tvivlsom i den Betydning, at Landdistrikterne naturligt først og fremmest tog Hensyn til de øjeblikkelige Virkninger af Loven og ikke skænkede fremtidige Lettelser i Byrderne større Opmærksomhed.

Overfor den stadig tilbagevendende Paastand, at den Kommune, der havde haft Gavn af den Fattiges Arbejdskraft, ogsaa burde underholde ham, naar han blev trængende, hævdede Jessen, at dette Argument muligvis havde en god Klang, men i saa Tilfælde stammede denne »mindre af Malmen end af Hulheden i Argumentet«. »Thi«, fortsatte han, »lad os dog ikke se bort fra, hvilke Personer der i Almindelighed her i Landet hjemfalde til Forsørgelse af det offentlige Fattigvæsen. Kan det med Sandhed siges lige overfor disse, at det i Almindelighed er Folk, som have ført et virksomt, arbejdsomt og hæderligt Liv i Kommunen? Eller er det ikke ganske undtagelsesvis, at dette er Tilfældet?«¹⁶⁾

Ogsaa mod Landborepræsentanternes Paastand om, at Landbefolkningen fordærvedes i Købstæderne, protesterede Jessen. »Der er ikke Tanke af Sandfærdighed i denne Beskyldning mod Købstæderne, og det vilde da ogsaa være høist unaturligt, om der var det. Hvorved skulde Landbefolkningen blive fordærvet i Købstæderne? Forestille de Herrer sig disse Købstæder omkring i Landet som store Stæder, fulde af Fristelser for den uerfarne Ungdom? (Estrup: Ja!) Ja, saa vil jeg bede Dem gaa til Nysted, Stubbekjøbing og Saxkjøbing, og det vilde glæde mig, om De vilde nævne mig alle disse overordentlige Fristelser, som skulde være der for den ufordærvede Landbefolkning, som kommer ind til disse store, af Fristelser opfyldte Købstæder.«¹⁷⁾ Estrup blev naturligvis ikke Jessen Svar skyldig paa Spørgsmaalet om Nysted og Saksjøbing, som han afviste med en Bemærkning om, at disse Byer jo ikke var andet end større Landsbyer.

¹⁶⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1313.

¹⁷⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1363.

Det var sikkert et taktisk klogt Træk af Estrup og hans Følge at karakterisere Mindretallets Forslag som et Forsøg paa atter at indføre en ny Art Stavnsbaand, da den blotte Lyd af dette Ord var egnet til at skræmme ikke særlig overbevisningstro Tilhængere af det i hvert Fald rent administrativt betragtet meget enklere Forslag om Fødestedet. Men Modparten nægtede sig heller intet i Retning af Anvendelse af letkøbte Argumenter, og den Iver, hvormed de fremførtes, viser blot, at der ved dette Spørgsmaal stod store økonomiske Interesser paa Spil.

Ved Afstemningen sejrede Flertallet med 38 Stemmer mod 11, hvad Hovedindstillingen om det femaarige Ophold angik, medens de andre Forslag om et Ophold paa 10 og paa 1 Aar forkastedes. Under tredje Behandling fandt der kun et ganske kort Ordskifte Sted, hvor Borgmester Jessen for sidste Gang fik Lejlighed til at udtale sin Skuffelse over, at man havde ladet denne Bestemmelse staa urokket, »som havde givet Anledning til de fleste Klager og de største Misbrug«. ¹⁸⁾ Disse Bemærkninger var i og for sig rigtige nok. Landborepræsentanterne havde længe klaget over de indviklede Regler, som gjorde det næsten umuligt for en ganske almindelig Sogneraadsformand at hindre, at en mere durkdreven Kommune kastede sine Fattige over paa hans Sogn. Da et Forslag fremlagdes, som ganske givet vilde betyde en uhyre Forenkling, samtidig med at det medførte, at de økonomiske Byrder paa Landet vilde stige, fandt man sig i Besværet med de indviklede Bestemmelser. Hensynet til Skattens Størrelse gik forud for alt.

Betydelig Opmærksomhed skænkede Landstinget Spørgsmaalet om Forsørgelsesmaaden. Det var et Problem, som netop nu var meget aktuelt. Fattiggaardene var paa højeste Mode. Overalt skød de frem i Sognene, og indenfor de enkelte Kommunalraad udkæmpedes der lange Debatter for og imod Systemet.

I det Forslag, som Regeringen havde forelagt, var Anstaltforsorgen sat i forreste Række, opstillet som et Maal, man burde stræbe efter, uden at man dog helt udelukkede Muligheden for en anden Forsørgelsesmaade. Men dette Forslag vandt ikke Udvalgets fulde Støtte. I den Indstilling, man afgav til Tinget, udtalte man, at de enkelte Fattigbestyrelser maatte staa frit i Valget af Forsørgelsesmaaden, og man maatte desuden fraraade, at der i Loven blev optaget udførlige instruk-

¹⁸⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1792.

tive Bestemmelser. Udvalget var endvidere af den Opfattelse, at Bestemmelserne om Indretningen af Fattiggaarde var altfor strenge, saaledes at Flertallet af allerede eksisterende Anstalter ikke vilde kunne bestaa. Een Regel ønskede Udvalget maatte blive opretholdt i hele sin Strenghed, nemlig at der i Anstalter, hvor der fandtes svagelige Menesker og Børn, »ikke maa hensættes Personer, som ved Uforligelighed, Dovenskab, Drikfældighed eller anden Uorden giver Forstyrrelse og slet Exempel, medmindre de holdes aldeles afsondrede fra hine«. ¹⁹⁾

Spørgsmaalet om Forsørgelsesmaaden gav Anledning til mange og lange Indlæg, og det Spørgsmaal, der navnlig interesserede, var dette, om Børn skulde anbringes i disse nye Anstalter, eller som hidtil udsættes hos Plejeforældre. Som Talsmand for den sidste Opfattelse optraadte Tømmermester Kayser med et varmt følt Indlæg for Børnenes Anbringelse i Plejehjem. »Man give et fattigt Barn et fattigt, et haardt Hjem, men dog blot et Hjem, og jeg er overbevist om; at der vil komme Solstraaler ogsaa til ham, som ikke kunne komme ind over Fattigvæsenets Mure«. ²⁰⁾ I Arbejdshuset, fortsatte han, vil Barnet komme til at leve i en Verden, hvor alt er afmaalt, og hvor den ene Dag gaar som den anden. Hvordan skal et Barn under disse Forhold blive forberedt til at leve sit Liv i den store virkelige Verden med al dens Tummel og dens mange Fristelser.

Lignende Tanker udtalte Brinck-Seidelin. Den Unges Fremtidssyn paa Livet har ikke godt af, »at han bliver opdraget under den Tvang og den Sondring fra det øvrige Samfund, som altid finder Sted i en Arbejdsanstalt, og som let paatvinger Sindet en Følelse af, at man er et Individ, der staar udenfor hele det øvrige borgerlige Samfund«. ²¹⁾

Tømmermester Kayser fik ligeledes Støtte af Borgmester Jessen, der tog til Orde for at bevare den Fattige i sit Hjem, selv om det er daarligt, hellere end at bringe ham til en Forsørgelsesanstalt, og af Gaardejer Schøler, der varmt støttede Forslaget om, at gamle Folk burde hjælpes i deres Hjem.

Fra flere Sider blev denne mørke Fremstilling af Barnets Kaar og de Gamles triste Stilling i de nye Fattiganstalter bestridt, og en lang Række Landborepræsentanter rejste sig for at vidne om den Betydning, disse nye Indretninger havde haft i deres Kreds. Dette Vidnesbyrd fra Landdistrikterne var det interessanteste Bidrag til Diskussionen. For første Gang for en større Kreds fik Talsmændene for Fat-

¹⁹⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1424.

²⁰⁾ L. T. 1872—73, Sp. 207.

²¹⁾ L. T. 1872—73, Sp. 162—63.

tiggaardssystemet Lejlighed til offentligt at udtale sig, og det var ikke langt fra, at deres Ord virkede som Forkyndelsen af et nyt Evangelium. De fleste af dem saa kun Lyspunkterne ved de nye Indretninger.

Dette gjaldt saaledes Væver Lars Eriksen fra Anderup paa Fyn, der kaldte Fattiggaardene for et Asyl for gamle, hæderlige og udslidte Folk, hvor de kunde leve roligt og tilfredse og faa den nødvendige Pasning i Sygdomstilfælde. Kammerraad Bonne fra Thisted Amt hævdede, at der i hans Kreds fandtes udmærket indrettede Anstalter, hvor de ustyrlige og uregerlige Fattige ikke fik Adgang, men hvor derimod gamle Fattige fandt et roligt Tilflugtssted og forældreløse Børn et godt Ophold. »Pleieforældrene«, udtalte Bonne, »modtage fattige Børn, ikke af Kjærlighed til disse, men for Fortjenestens Skyld, og de kommunale Bestyrelser søge i Reglen at faae Børnene udsatte paa de billigste Vilkaar«. ²²⁾ I samme Retning tog Gaardfæster Mogensen fra Fyn og Smed S. Pedersen fra Vendsyssel til Orde.

Ved Afstemningen om Udvalgets Indstilling godkendtes denne enstemmigt med 45 Stemmer, og i denne indgik, i Overensstemmelse med Regeringsforslaget, et udtrykkeligt Forbud mod at lade Personer forsørge ved at lade dem gaa paa Omgang.

Foruden de her nævnte vigtige Spørgsmaal gav Fattigglovens Forelæggelse Anledning til Diskussion om en lang Række Problemer, som det vilde føre altfor vidt i det enkelte at gennemgaa. Kun de vigtigste Punkter kan strejfses.

Megen Diskussion fremkaldte Spørgsmaalet om Konens Forpligtelser til at forsørge Manden. Som paavist i det foregaaende, var det i Ministeriets oprindelige Udkast blevet fastsat, at denne Forpligtelse burde være ligesaa omfattende som Mandens overfor Konen, men denne Lighed i Forpligtelser var blevet opgivet efter Justitsministeriets Henstilling. Det mærkelige hændte nu, at Udvalget genoptog Departementchef Baches og forresten ogsaa Fattigkommissionens Forslag og henstillede til Tinget at vedtage følgende Paragraf: »Ægtefæller ere, saalænge Ægteskabet ikke ved Dom eller Bevilling er fuldstændig ophævet, pligtig til i Trangstilfælde gjensidig at forsørge hinanden«. ²³⁾ Da dette Forslag kom til Behandling i Salen, opponerede Algreen-Ussing meget voldsomt, idet han anførte, at i Tilfælde af

²²⁾ L. T. 1872—73, Sp. 231.

²³⁾ L. T. Tillæg B., Sp. 612.

at Konen flyttede fra Manden, maatte hun begynde en ny Bedrift, »og det synes mig ikke at være ganske billigt, at hun af Udbyttet af denne skal bidrage til at forsørge den Mand, som hun tidligere har paa-regnet skulde være Familieforsørger«. ²⁴⁾ Ogsaa Justitsminister Klein gik meget stærkt imod Forslaget. »Man maa erindre«, sagde han, »at naar en Kvinde hengiver sig til en Mand, saa overgiver hun ikke blot sig selv — sin egen Person kan man gerne sige — til hans Herredømme og overordnede Raadighed, men, bortset fra Undtagelsestilfældene, bliver Manden jo ogsaa eneraadig over hendes Formue, saa at Hustruen maa finde sig i at se ham skalte og valte med den Formue, som hun maaske for den væsentligste Del har medbragt, uden at hun i Virkeligheden kan udøve nogen synderlig Indflydelse paa, hvorledes den bliver bestyret«. Hvor ofte er det da ikke Tilfældet, at en Hustru bliver mishandlet, saaledes at hun maa forlade Manden. »At en saadan Kvinde nu efter at have opnaaet Adskillelse fra Manden fremdeles skulde taale, at en saadan Mand, der maaske — hvad der jo saa ofte er Tilfældet — hengiver sig til Lediggang, Ladhed og Drukkenskab, skulde kunne komme og berøve hende hendes surt erhvervede Skillinger, uden at hun skulde kunne nægte det, det tilstaar jeg, forekommer mig næsten at være oprørende«. ²⁵⁾

Samme Opfattelse syntes aabenbart Flertallet af Tinget at have haft, thi da Sagen kom til Afstemning, samlede Modstanderne 29 Stemmer, medens kun 17 holdt paa Udvalgets Indstilling. Derimod vedtog man med 27 Stemmer imod 14 et af Algreen-Ussing stillet Ændringsforslag om, at det paahvilede Hustruen, saalænge det ægteskabelige Samliv ikke var ophævet ved Separationsbevilling, at forsørge Manden. Denne havde derimod Forsørgerpligt overfor Konen, saalænge Ægteskabet ikke var endelig ophævet.

Ogsaa Spørgsmaalet om Vand- og Brød-Straffen gav Anledning til en vidtløftig Diskussion. Udvalget foreslog den afløst ikke af simpelt Fængsel, som Justitsministeriet i sin Tid havde foreslaaet, men af Hensættelse til Tvangsarbejde, et Forslag, hvis Gavnlighed Algreen-Ussing bestred, idet han hævdede, at man derved indførte en ny Form for Gælds fængsel efter lykkeligt at være kommet af med den gamle. ²⁶⁾ Til Algreen-Ussing sluttede Justitsministeren sig, som navnlig ankede over, at den Periode, i hvilken man skulde hensættes, var altfor lang. Man maatte ikke glemme, at den lange Frihedsberøvelse virkede

²⁴⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1222.

²⁵⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1230.

²⁶⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1223.

haardt, og at den kunde være til Skade for Mandens frie Erhverv.²⁷⁾

Tingets Flertal indtog ganske som i sin Tid Stænderforsamlingerne en meget skarp Holdning overfor de Personer, som søgte at unddrage sig eller viste sig forsømmelige med at betale Bidrag enten til Hustru eller til Børn. Ikke faa af Medlemmerne havde i deres hjemlige Kommune set Eksempler paa saadan Optræden, og de harmedes over de svære Udgifter, som det i den Anledning blev nødvendigt at paalægge Kommunens andre Beboere. Borgmester Jessen udtrykte sikkert den almindelige Stemning i Salen, da han udtalte, at han ingen Medlidenhed havde med de Mennesker, der maatte hensættes til Tvangsarbejde. Det er en meget simpel, »og jeg kunde næsten sige lumpen Fremgangsmaade, først at besvangre en Pige og dernæst lade hende sidde hjælpeløs med Barnet. Det forekommer mig, at det er af den Slags Handlinger, som have Krav paa en virkelig Tugtelse, og der er ingen Frygt for, at denne skal blive misbrugt her i Landet; der er tværtimod en stor Tendens til i dette Tilfælde at skaanø Manden overordentlig meget og lade den hele Ulykke falde paa Pigen.«²⁸⁾ Justitsministeren forsøgte at mægle ved at foreslaa en mindre Nedsættelse af Afsoningsperioderne, men med overvældende Majoritet, 40 Stemmer mod een, forkastedes dette Forslag, og Udvalgets Indstilling blev vedtaget.

Samtidig med, at man viste sig streng overfor forsømmelige Forsørgere, bestræbte man sig paa forskellig Maade paa at mildne Kaarene for de værdige Trængende, og flere Forslag i denne Retning blev vedtaget.

Blandt disse kan nævnes Udvalgets Indstilling om, at den Understøttelse, der ydedes en Person eller en Familie under Sygdom, ikke skulde have de samme Følger som almindelig Fattighjælp. Lovforslaget havde allerede anerkendt dette Princip, men Udvalget fandt, at det ikke tydelig nok blev sagt i Paragraffen, at den Understøttelse, der blev ydet syge Familiemedlemmer, eller den Hjælp, der maatte ydes paa Grund af Sygdom, ikke skulde trække de sædvanlige Følger efter sig for Forsørgeren. Mod dette Forslag rejste der sig ingen Indvendinger, og det vedtoges enstemmigt.²⁹⁾

Paa samme Maade gik det Udvalgets Forslag om, at det kun var den Person, som i Øjeblikket nød Fattighjælp, herfra udtrykkelig Sygehjælp undtaget, som skulde ansøge Fattigvæsenet om at gifte sig.

²⁷⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1239—40.

²⁸⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1265—66.

²⁹⁾ L. T. 1872—73, Sp. 1414.

»Det er Udvalgets Tanke, at egentlig kun Mandspersoner, som nyde Fattighjælp eller dog for saa kort Tid siden have nydt Fattighjælp, at det ei kan vides, om de ikke endnu ere trængende til Fattigvæsenets Bistand, skulle behøve Fattigbestyrelsens Tilladelse til Ægteskabets Indgaaelse«. ³⁰⁾ Det tjente til Tingets Ære, at det uden Debat enstemmigt sluttede op om dette Forslag. Herved vilde en af de Uligheder forsvinde, der i henved et halvt Aarhundrede havde paatrykt fattige Mennesker et sort Stempel i andres Øjne.

Udvalget havde endelig sin Opmærksomhed henvendt paa altfor ivrige Fattigudvalgs Bestræbelser paa at skaffe sig Erstatning i afdøde Fattiglemmers Bo. Man henstillede, at Fattigvæsenet kun skulde have Lov til at gøre sine Krav gældende i Dødsboet efter en Person, der havde modtaget Understøttelse som forældreløs inden sit 18. Aar, hvis han var død, inden han naaede denne Alder. Der var ingen Grund til, at hans eventuelle Enke og Børn skulde lide under, at han engang som mindreaarig havde modtaget offentlig Hjælp. Ogsaa overfor glubske Fattigudvalgs Hensigter mod Hospitalslemmer, der uventet fik en Arv, var Udvalget paa Vagt, og det blev udtrykkelig fastslaaet, at Fattigvæsenet ikke havde Ret til at faa andre Udgifter dækket end de, de virkelig havde haft. Ogsaa dette Forslag blev vedtaget enstemmigt og uden Debat.

Ved alle disse Ændringer havde Landstinget klart tilkendegivet, at man maatte dele de Fattige i to Grupper: de Værdige, som ikke var Skyld i deres egen Ulykke, og de Uværdige, der ved egen Uforsigtighed, Laster o. lign. havde gjort deres til at bringe sig i den ulykkelige Stilling, hvori de nu befandt sig. Overfor de første var Tinget tilbøjelig til at stille sig ret velvilligt og at forbedre deres almindelige borgerlige Stilling ved at ophæve visse Uligheder, men overfor den anden Gruppe kendte man ikke til Mildhed. Denne Holdning fik et meget karakteristisk Udtryk i Indenrigsminister Fønnesbechs Forslag om, at det skulde være en Person, der blev indlagt paa en Arbejdsanstalt, tilladt at appellere til en højere Myndighed. Et stort Flertal af Tingets Medlemmer med Estrup i Spidsen vendte sig mod dette Forslag, og med 32 Stemmer mod 13 blev det forkastet.

Længere end til Landstinget naaede Forslaget ikke i denne Omgang. Først langt ind i Maj Maaned var det omfangsrige Forslag naaet frem til endelig Behandling, og Regeringen maatte give Afkald paa at føre det videre.

³⁰⁾ L. T. 1872—73, Tillæg B., Sp. 605.

Der var derfor udmærket Tid til endnu engang kritisk at gennemgaa Udkastet og tage de Forslag op til Overvejelse, som Forhandlingerne i Landstinget havde givet Anledning til. Selv om der ikke er bevaret mange Vidnesbyrd om disse fornyede Forhandlinger i Ministeriet, tør man dog slutte, at det meget vigtige Punkt om Forsørgelsesstedet har staaet i Centrum af Forhandlingerne.

Paa dette Omraade havde Ministeriet lidt sit store Nederlag i Landstinget. Indenrigsminister Fønnesbechs Skuffelse over Tingets Holdning i denne Sag lyste tydeligt frem af hans Indlæg i Salen, men ogsaa den egentlige Fader til Forslaget, Departementchef Bache, følte sig meget brøsthøden over Resultatet af Afstemningen. Af Bemærkninger, han knyttede til Udvalgets Betænkning, lærer man tydeligt hans Ærgrelse at kende.³¹⁾ »Talemaader«, kaldte han Udvalgets Udtalelse om, at det var naturligt og billigt, at et Menneske i Trangtilfælde blev forsørget af den Kommune, igennem hvilken han i flere Aar havde levet og virket. Overfor Udvalgets Paavisning af de mange Vanskeligheder, Regeringsforslaget vilde give Anledning til, hævdede han, at det i dette delikate Emne var »umuligt at komme videre end til at give en almindelig Regel, der medfører Ret og Billighed i de almindeligst forekommende Tilfælde«, og, føjede den praktiske Administrator til: »Ingen vilde være istand til for disse Forhold at give en almindelig Bestemmelse ligeoverfor hvilken der ikke skulde kunne opstilles Undtagelsestilfælde, paa hvilke Reglens Anvendelse vilde føre til Resultater, der ikke stemmer med hvad der i og for sig vilde være billigt«.

Ministeriet havde heller ikke til Hensigt at opgive Kampen uden Sværds slag. I det Forslag, som man udarbejdede til Forelæggelse i Folketinget i Samlingen 1873—74, gik man ind paa at forandre Bestemmelsen saaledes, at Ophold i 10 Aar i en Kommune skulde give Forsørgelsesret, »idet de Hensyn, som kunne tale for at knytte Forsørgelsesrets Erhvervelse til Opholdet i en Kommune, i ethvert Fald ikke skjønnes at kunne have videre Betydning, naar ikke Opholdet har været fortsat i en væsentlig længere Tid end det førstnævnte Tidsrum«.³²⁾ Forslaget om de fire Maaneder afviste Regeringen ganske.

Karakteristisk for Ministeriets Holdning var endvidere, at man mod Landstingets Ønske fastholdt det oprindelige Forslag om, at Per-

³¹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1874. Journal Nr. 2195. Baches Bemærkninger med Blyant til Udvalgsbetænkningen ligger bagest i Pakken.

³²⁾ F. T. 1873—74, Tillæg A., Sp. 1180.

soner, der nød fast Understøttelse af Fattigvæsenet, ikke kunde umyndiggøres, og at man gik ind paa, at det strenge Forbud mod en Mands Indgaaelse af Ægteskab kun skulde gælde eet Aar og ikke fem som oprindeligt foreslaaet. Endelig indføjede man i det nye Forslag en Regel om, at Amtsraadene fik Pligt til at komme betrængte Landkommuner til Hjælp ved at oprette mindst een bekvemt liggende Arbejdsanstalt i hver Amtsraadskreds.

Regeringens Forslag kom sent for i Folketinget. Ikke før 20. Januar 1874 kom Sagen under 1. Behandling, og da Tinget paa dette Tidspunkt sad dybt begravet i andre vigtige Forslag, blev der ikke megen Tid til at underkaste Fattigloven den samme grundige Behandling, som var blevet den til Del i Landstinget.³³⁾ Forhandlingen blev ret kortvarig, og Udvalget, der bestod af 15 Medlemmer, naaede ikke at faa Betænkningen færdig, inden Samlingen var forbi.

Belært af disse sørgelige Erfaringer besluttede Ministeriet sig til i næste Folketingssamling at forelægge Udkastet saa tidligt som muligt, og allerede i Slutningen af Oktober 1874 kom Forslaget til 1. Behandling.

Det Forslag, der forelagdes, var ikke helt det samme, som havde været til Behandling i den foregaaende Session. Hvad det vigtige Spørgsmaal om Erhvervelse af Forsørgelsesret angik, holdt Regeringen stadig fast ved, at Fødestedet var det eneste naturlige Sted, som kunde anses for en Trængendes Forsørgelseskommune, og man indsatte i Forslagets Paragraf 18 en Bestemmelse om, at 15 Aars Ophold i en Kommune var nødvendig for der at opnaa Forsørgelsesret. Formelt kom man Rigsdagen imøde med dette Forslag, men reelt betød Kravet om et 15-aarigt Ophold paa eet Sted, at et meget stort Antal af de Trængende blev forsørgelsesberettigede i deres Fødekommune.

I flere af Udkastets Paragraffer havde man foretaget mindre Ændringer, men særlig Grund er der til at hæfte sig ved de to Paragraffer 71 og 72, der indeholdt ganske nye Regler.³⁴⁾ I den første foreslog man, at den Hjælp, der blev ydet de 60-aarige, ikke skulde betragtes som egentlig Fattighjælp eller have dennes sædvanlige Følger. Betingelsen var blot den, at den paagældende Person ikke tidligere havde nydt Fattighjælp eller havde betalt den tilbage, og desuden ved Indskud, foretaget af ham selv eller af andre, i en af Staten garanteret For-

³³⁾ F. T. 1873—74, Sp. 605—42.

³⁴⁾ F. T. 1874—75, Tillæg A., Sp. 1159—60.

sørgelsesanstalt eller i en af Indenrigsministeriet godkendt Alderdomsforsørgelseskasse havde sikret sig en fast aarlig Indtægt. Den følgende Paragraf indeholdt nye Regler om Sygekassemedlemmer. Hvis en Person i tre Aar havde været Medlem af en af Indenrigsministeriet anerkendt Sygekasse og af denne faaet udbetalt Hjælp, skulde det, at han ogsaa blev trængende til offentlig Hjælp, enten til Kur og Pleje eller til Understøttelse af Familien, saalænge han ikke var istand til at forsørge den, ikke betragtes som Fattighjælp.

I Motiverne til dette Forslag fastslog Regeringen endnu engang, at det var rigtigt, at Modtagelsen af offentlig Hjælp indvirkede paa den Trængendes Retsstilling og udelukkede ham fra Udøvelse af de politiske Rettigheder; men, føjede man til, det kan næppe nægtes, »at der gives Tilfælde, hvor den af det Offentlige ydede Hjælp væsentligst har Karakter af en Støtte for Selvhjælpen og ikke af en Overtagelse af Vedkommendes Forsørgelse, og i saadanne Tilfælde synes det baade billigt og hensigtsmæssigt, at Samfundet, naar det maa træde hjælpende til, ikke som Betingelse herfor kræver Opgivelsen af visse almindelige borgerlige Rettigheder«. ³⁵⁾ Ministeriet havde gjort den første betydningsfulde Indrømmelse til Folketinget.

Om denne Indrømmelse stod i Forbindelse med Ministerskiftet, der havde fundet Sted i Løbet af Sommeren 1874, lader sig ikke oplyse. Om Forhandlingerne om denne Sag indenfor Ministeriet giver Forakterne ingen Oplysninger, og det faar staa hen, om det var Indenrigsminister Tobiesens Forslag, eller om Initiativet var taget af en af Ministeriets andre Embedsmænd.

Det viste sig hurtigt, at Folketinget denne Gang havde haft bedre Tid til at fordybe sig i Forslagets mange Bestemmelser. Under den første Behandling, der strakte sig over flere Dage, blev der holdt adskillige veludarbejdede Foredrag, ligesom et betydeligt større Antal Folketingsmænd bad om Ordet. Men ak de skønne spildte Kræfter! Lovforslaget blev begravet i et 15 Mands Udvalg og saa ikke mere Dagens Lys.

Selv om Tingets Forhandlinger ikke førte til noget praktisk Resultat, er der dog Grund til at dvæle et Øjeblik ved dem, idet de viste, hvorledes Folkets udvalgte Repræsentanter betragtede det sociale Spørgsmaal, og hvilke Forholdsregler man ansaa for de mest betydningsfulde. Debatten havde endvidere den Betydning, at den holdt

³⁵⁾ F. T. 1874—75, Tillæg A., Sp. 1192.

Spørgsmaalet aabent og bidrog til at vedligeholde Offentlighedens Opmærksomhed om denne vigtige Sag.

I ingen tidligere parlamentarisk Forsamling kom Kravet om en Adskillelse mellem de værdige og de uværdige Trængende stærkere frem end her. Under den voldsomme Debat, der fandt Sted mellem de to store sjællandske Jordegodsejere Holstein-Ledreborg og Scavenius, hvor man stredes om, hvorfor Samfundet havde Pligt til at komme de Trængende til Hjælp, bekendte begge Parter sig til denne Inddeling af de Trængende og udtalte Ønsket om, at Forsørgelsesmaaden maatte blive forskellig overfor de to Grupper. Det samme Krav kom til Orde under Diskussionen om Fattiggaaardenes Gavnlighed, og Husmand Albretsen fra Præstø Amt gjorde gældende, at de nye Fattiggaaarde først og fremmest var blevet anvendt i Økonomiens Tjeneste, medens Humanitet og Moralitet blev skudt til Side. Overfor Vagabonder og uværdige Trængende, hævdede han, burde man have et Middel, hvormed man kunde hæmme eller tilbagevise ubillige Fordringer, og Fattiggaaardene var her det bedste Middel. Men Samfundet burde sørge for, »at den værdige Trængende ikke bliver berøvet sin Frihed, men bliver understøttet paa en saadan Maade, at han kan leve«. ³⁶⁾

Hvor stor Betydning Forsamlingen lagde paa Anerkendelsen af Princippet om den strenge Adskillelse af de Fattige fremgik bedst af den Kendsgerning, at det nedsatte Udvalg kom til den Overbevisning, at man burde have to adskilte Fattiglove, en der omhandlede det tvungne Fattigvæsen med alle de strenge Bestemmelser, som var nødvendige overfor de uværdige Trængende, og en anden Lov, der fastsatte Reglerne for Forsørgelsen af de Personer, der uforskyldt kom i Trang. »Flertallet anser en saadan Adskillelse for fuldkommen stemmende med Grundlovens Paragraf 84, og det tillægger dette Hensyn saa megen Betydning, at det ikke kan undlade her at bemærke, at det ikkun er Haabet om, at det saakaldte frie Fattigvæsen maa blive ordnet ved Lov om »Understøttelseskasser«, der har afholdt det fra at foreslaa større og mere indgribende Forandringer paa flere Punkter i Lovforslaget, og dets Stilling til Loven vil altsaa være en anden, saafremt der, hvad man dog ikke venter, skulde vise sig uoverstigelige Vanskeligheder for Gjennemførelsen af hint Lovforslag«. ³⁷⁾

Med disse Ord hentydede Udvalget til det Lovforslag, som Folketsmændene Thomas Nielsen og Holstein-Ledreborg i Forening med

³⁶⁾ F. T. 1874—75, Sp. 382.

³⁷⁾ F. T. 1874—75, Tillæg B., Sp. 698—99.

andre Venstremænd havde indbragt. Egentlig var der to forskellige Forslag om Understøttelseskasser, idet nogle mere konservative Medlemmer som Ingerslev og Thorup havde indbragt et lignende Forslag, blot langt mindre vidtgaaende, men dette traadte ganske i Baggrunden for det Thomas Niensenske Forslag.³⁸⁾

Dette Lovforslag kan uden Overdrivelse karakteriseres som denne Folketingssamlings mest originale Bidrag til Debatten om den sociale Lovgivning. Det var fremkaldt af Regeringens Uvilje mod dristigt at slaa ind paa nye Baner og sikkert stærkt paavirket af den begyndende Uro, som var en Følge af en fremspirende socialistisk Agitation. I sin oprindelige Form gjorde det et meget ufærdigt Indtryk, men som Forslagsstillerne under Debatten ikke blev trætte af at gentage, var det væsentlige for dem kun, at Grundprincippet trængte igennem, om Enkeltheder var man villig til Forhandling.

Ligesom det af Indenrigsminister Tobiesen skitserede Forslag knæsatte det et helt nyt Princip: Hjælp til Selvhjælp. Den Understøttelse, som Thomas Nielsen vilde yde de Gamle paa 60 Aar eller de Mennesker, der kom i Vanskeligheder paa Grund af Sygdom, var betinget af, om Vedkommende havde bidraget til at sikre sin egen Alderdom ved at melde sig ind i en anerkendt Alderdomsunderstøttelseskasse, eller om han ved Indskud i en Sygekasse havde sikret sig mod Følgerne af Sygdom. I Sammenligning med det ministerielle Forslag var Thomas Niensens langt fastere i sin Opbygning, idet det tilsikrede de Fattige en virkelig Ret til Understøttelse og fastslog en vis Størrelse for denne Sum. Det Punkt, hvorpaa Thomas Niensens Forslag adskilte sig mest afgørende fra Ministerens, var dog med Hensyn til Omkostningernes Bestridelse. Foruden de frivillige Bidrag, som tidligere var tilfaldet de Fattiges Kasse, og som nu skulde gaa over til de nye Understøttelseskasser, skulde der tilsikres disse ikke alene faste Tilskud fra Kommunen, men ogsaa Bidrag af Statskassen, saaledes at disse stod i et vist Forhold til de Summer, der indkom ad frivillig Vej.

Det var Thomas Nielsen selv, der forelagde det vigtige Forslag, der gav Anledning til en meget vidtløftig Debat. I sin Forelæggelsestale bestræbte han sig for at vise, hvorledes Udkastet ikke kunde henføres til nogen af de to toneangivende Skoler i Tiden: Katedersocialisme eller den frie Konkurrence. Formaalet med Loven var netop »at give det fri Konkurrencesystem et Slags Begrænsning, et Slags Korrektiv,

³⁸⁾ F. T. 1874—75, Sp. 1512—1737, 3490—3555. Tillæg B. Sp. 245—64.

og navnlig at kunne faae det stillet saaledes, at de Individer, som ville kæmpe og arbeide for deres Føde, komme under saadanne Forhold, at de have nogenlunde Sikkerhed i Sygdom og Alderdom og i uheldige mødende Tilfælde, og man maa søge saa meget som muligt at hæve denne Klasse op til den saakaldte Mellemlasse«. ³⁹⁾ Thomas Nielsen indrømmede senere under Debatten, at den frie Konkurrence havde gjort meget godt, men den havde samtidig skabt uslere Kaar for mange. De Rige maatte derfor yde Bidrag til, at de, der havde slidt og stræbt og gjort, hvad de kunde for at klare sig selv, naar de blev gamle, kunde faa nogen Hjælp. Det var noget helt nyt, som skulde bygges op, men hertil maatte alle række Haand.

Fra konservativ Side blev Forslaget modtaget med Kulde og Afvisning, og Thorup gik endog saa vidt, at han hævdede, at Loven gav ethvert fattigt Individ »Ret til efter egen Villie at udskrive et vist Beløb af de øvrige Statsborgeres Lommer«. ⁴⁰⁾ Allerede herved var det Stikord givet, hvorom alle Lovens Modstandere samlede sig. Selv saa roligt dømmende Mænd som C. E. Fenger og A. L. Hindenburg var meget betænkelige ved denne Anvisning paa Statskassen, og det kan ikke undre, at Folk som Scavenius udtalte endnu skarpere Ord. At ogsaa Indenrigsminister Tobiesen var utilfreds med den Vending, Sagen tog, er forstaaelig, og i et ret langt Foredrag tog han omhyggelig Afstand fra Forslaget, som han betegnede som grundlovsstridigt.

I Debatten deltog Holstein-Ledreborg med megen Iver. I disse Aar, inden de storpoltiske Forhandlinger lagde ganske Beslag paa ham, var han i alle sociale Spørgsmaal som en Art Tvillingbroder til Thomas Nielsen, i den Grad faldt deres Meninger og Udtalelser paa Linie. Ligesom Thomas Nielsen var han hvas i sin Kritik af den frie Konkurrence og dens Resultater. Der maatte mere til end den blotte Henviisning til Selvhjælpen, »hvis man ikke vil lade Samfundet ganske roligt drive ind i meget farlige sociale Kriser. Det Mere der skal til, er Hjælp; foren Hjælp og Selvhjælp, saa kommer vi maaske et lille Skridt bort fra den Afgrund, som vi ellers have Udsigt til at styrte i«. ⁴¹⁾ Folketingsmand G. Winther nærede lignende Bekymringer og deltog med megen Iver i Diskussionen.

Med 63 Stemmer imod 2 sendtes Sagen i Udvalg, og da den kom tilbage, havde Loven faaet visse Tilføjelser, der gjorde de enkelte Bestemmelser klarere, men i Grundprincippet var intet ændret.

³⁹⁾ F. T. 1874—75, Sp. 1517.

⁴⁰⁾ F. T. 1874—75, Sp. 1543.

⁴¹⁾ F. T. 1874—75, Sp. 1575.

Under Sagens anden Behandling fandt en ny Debat Sted, men af ringere Omfang og af mindre Interesse. De fleste af Sagens Modstandere holdt sig borte, og alle Kommissionens smaa Ændringsforslag gik igennem med Venstres Stemmer, uden at de Konservative fandt det Umagen værd at afgive deres Stemme.

Længere naaede man ikke i denne Samling. Det nedsatte Udvalgs Betænkning om Regeringens Fattiglovsforslag naaede ikke engang til 2. Behandling. Udvalgsbetænkningen blev derfor Rigsdagens sidste Ord om denne Sag gennem flere Aar, og der vil være Grund til med nogle faa Ord at omtale dens vigtigste Punkter.

Af disse maa først og fremmest nævnes Udvalgets Stilling til Paragraph 12, der omhandlede Børns og Forældres Forpligtelse til gensidig at understøtte hinanden. Allerede ved første Behandling var denne Bestemmelse kommet ud for en strid Modvind, og Udvalget henstillede, at den helt gik ud af Forslaget. Den udvidede Forsørgelsespligt, hævdede man, var kun en Byrde, der blev paalagt de mindre Bemidlede til Fordel for Skatteyderne i Almindelighed.

Hvad Forsørgelsesretten angik, sluttede Udvalget sig til Kravet om det femaarige Ophold i en Kommune. Mellem de to Ting var der paa dette Punkt fuldkommen Overensstemmelse, og det samme gjaldt Spørgsmaalet By contra Land. Man afviste den Paastand, at Byerne var stærkere tynget af de sociale Udgifter og fandt det yderst betænkeligt, »om ret mange Individuer, der i en længere Aarrække have opholdt sig i en Kjøbstad, især i en større, i Trangstilfælde skulde vende tilbage til Landet til Forsørgelse. De Laster og Sygdomme, som ere uadskillelige fra de store Menneskesamlinger i Byerne, vilde derved let forplantes ud paa Landet, hvor man langt ringere vilde være istand til at begrænse dem end i Byerne«. ⁴²⁾

Udvalget gik dernæst stærkt ind for den Tanke, at der skulde oprettes et tilstrækkeligt Antal Amsanstalter til at optage Løsgængere, og man holdt paa, at disse skulde holdes for sig selv og ikke optages i de almindelige Arbejdsanstalter. Over de mange nyoprettede Fattiggaarde fældede Udvalget den Dom, at deres Hovedfejl var den, »at de skulde optage til Forsørgelse saavel de Personer, hvis Liv og Vandel kræve det strengeste Tilsyn, som de, der have berettiget Krav paa en mild og hensynsfuld Behandling, og dertil endnu skal modtage Børn til Opdragelse. Denne Sammenblanden giver Anstalten en ube-

⁴²⁾ F. T. 1874—75, Tillæg B., Sp. 703.

stemt Karakter og tvinger den til at anlægge Regler for Forsørgelsen, som ikke egentlig passe for nogen Klasse, fordi den er lempet efter dem alle«. ⁴³⁾

Paa flere Punkter ønskede Udvalget at mildne den Fattiges Kaar. De Trængende, der kun modtog midlertidig Hjælp, skulde ikke være underkastet samme Disciplin, som de der var undergivet fast Forsørgelse, og man maatte ikke tage Børnene ganske bort fra Forældrene. Med særlig Iver havde man beskæftiget sig med Spørgsmaalet Hjemsendelserne. Efter Udvalgets Mening stod man her overfor det mest inhumane Afsnit i Fattiglovgivningen, og det som havde vakt størst Misfornøjelse hos den Trængende, »fordi han paa den ene Side nødtes til at forlade det Sted, hvor han helst vilde være, og de Forhold og Forbindelser, hvorunder han helst vilde leve, og paa den anden Side har den hele Tvangsforanstaltning noget for Følelsen særdeles Oprørende ved sig, idet Individet maa føle sig sat i Klasse med Lovenes Overtrædere, hvad der jo ingenlunde kan siges at være Tilfældet, fordi han er Trængende til Understøttelse«. ⁴⁴⁾ En fjern Eftertid kan maa- ske have nogen Vanskelighed ved rigtig at forestille sig Rækkevidden af dette Forslag, men megen Bitterhed og Krænkelser af den personlige Frihed vilde undgaas, hvis disse sørgelige Transporter af de Fat- tige med deres faa Ejendele fra Sogn til Sogn kunde ophøre.

Der vil endelig være Grund til at nævne Udvalgets Forslag om, at Udgifterne til døvstumme, blinde og aands svage Børn skulde gøres til et rent Statsanliggende. »Gaar man ud fra, hvad nu vel Alle ere enige om, at det offentlige Fattigvæsen er en Statssag, og at denne kun af praktiske Hensyn overlader Administrationen til Kommunerne, saa maa det betragtes som naturligt, at den selv overtager denne Del af Udgifterne, da den dog i disse Tilfælde maa være den administrende, som og fordi det er Samfundet der nærmest maa betragtes som disse Ulykkelige Værge«. ⁴⁵⁾

Som det vigtigste Resultat af de langstrakte Debatter paa Rigs- dagen i 70erne om Fattigloven fremgik, at man nu enstemmigt kunde udtale et Ønske om, at de Mennesker, der for Fremtiden blev trængende til Hjælp af det Offentlige, maatte blive delt i to skarpt adskilte Grupper de værdige og de uværdige Trængende. Herom var alle enige, konservative Rigsdagsmænd saavel som Partiet Venstre, By saavel som Land, og det skulde for Fremtiden synes umuligt at gennemføre en

⁴³⁾ F. T. 1874—75, Tillæg B., Sp. 707.

⁴⁴⁾ F. T. 1874—75, Tillæg B., Sp. 710.

⁴⁵⁾ F. T. 1874—75, Tillæg B., Sp. 712.

Reform af Fattigloven, uden at Anerkendelsen af dette Princip blev lagt til Grund. Den Bevægelse, der havde rejst sig under de vanskelige og ekstraordinære Forhold i 50erne, sejrede saaledes fuldstændig i 70erne.

Men herskede der almindelig Enighed om, at denne Politik burde være Rettesnoren for Fremtidens sociale Lovgivning, hørte Enigheden op, saasnt man begyndte at forhandle om, hvorledes dette Princip kunde udføres i Praksis. To Retninger gjorde sig her gældende. Regeringen og den mere konservative Fløj af Rigsdagen ønskede, at den fremtidige Udvikling maatte holdes indenfor Fattiglovens engang afstukne Baner, og at de værdige Trængende skulde betragtes som en Art Undtagelse fra de almindelige Fattige, om man vil en Slags privilegerede Fattige. Til de værdige Trængende henregnede man dels Personer, der paa Grund af Alder og tiltagende Svagelighed blev trængende til Understøttelse, dels saadanne der blev ramt af Sygdom. Disse Mennesker skulde ikke miste deres borgerlige Rettigheder, først og fremmest den politiske Valgret, men den Hjælp, der blev ydet dem, skulde stadig være almindelig Kommunehjælp, der blev tilvejebragt paa samme Maade som anden Fattighjælp.

I Modsætning hertil ønskede en Fløj indenfor Folketinget at gennemføre Reformen af langt mere vidtrækkende Karakter. De værdige Trængende, hvortil man henregnede de samme Personer som Regeringen og de Konservative, skulde for Fremtiden ikke nøjes med almindelig Fattighjælp. Af Midler fra Stats- og Kommunekassen skulde der oprettes særlige Understøttelseskasser, hvoraf Hjælpen blev udbetalt, og dennes Størrelse skulde fastsættes efter ganske bestemte Regler, saaledes at ikke et Kommunaludvalgs vilkaarlige Skøn om Trangens Omfang blev det afgørende, men Prisniveauet paa det Sted, hvor den Trængende opholdt sig og skulde modtage Hjælpen, og Størrelsen af den Forsikringssum som Ansøgeren havde tegnet enten i en anerkendt Alderdomsunderstøttelseskasse eller en Sygekasse. I dette Forslag fra Midten af 70erne kan man finde Kimen til senere Tidens Aldersrenteforslag.

Denne Kløft, der paa dette afgørende Punkt aabnede sig mellem Regeringen paa den ene Side og en meget indflydelsesrig Fløj af Folketinget paa den anden Side, var en af de vigtigste Aarsager til, at Forsøget paa at gennemføre en almindelig Ændring af Fattigloven strandede, og at Regeringen foreløbig tabte Interessen for denne Sags videre Fremme. Forhandlingerne paa Rigsdagen viste endvidere, at det ikke vilde lykkes Regeringen at gennemføre den Ændring i Reg-

lerne om Forsørgelsesrets Erhvervelse, som man i 1869 havde proklameret som det eneste Middel til at komme bort fra de vanskelige forsørgelsesretlige Problemer. Den samlede Rigsdag, hvor Repræsentanterne fra Landdistrikterne havde det afgørende Ord, foretrak at blive ved det gamle System, der ganske vist var overordentlig besværligt, men som dog under den øjeblikkelige sociale Udvikling med den stærke Indvandring til Byerne af Mennesker, der senere ofte blev trængende til Understøttelse, hindrede en stærk Stigning i de sociale Byrder paa Landet. Hertil kom endelig den Omstændighed, at den almindelige politiske Modsætning mellem Folketinget og den af Landstinget fremgaaede Regering stærkere og stærkere gjorde sig gældende og øvede sin lammende Indflydelse paa al Lovgivningsarbejdet. For en Modernisering af Forsørgelseslovgivningen blev denne Udvikling katastrofal, idet den bevirkede, at en haardt tiltrængt Forandring foreløbig maatte udsættes.

Efter Fattiglovens Stranding i Folketingssamlingen 1874—75 opgav Regeringen ethvert Forsøg paa at tilvejebringe en Afløser af Enevældens store Socialreform fra Begyndelsen af Aarhundredet. En naturlig Følge heraf blev, at man endnu nogle Aar maatte fortsætte med at udbetale Fattighjælp saavel til værdige som til uværdige Trængende med alle de Følger, som denne Hjælp nu engang trak med sig. Da det ikke var lykkedes at hale den almindelige Reform af Fattigloven frelst i Land, gjorde man sig i Folketinget adskillige Anstrebninger for ved privat indbragte Forslag at tage Brodden af de haardeste Bestemmelser i Fattigloven, og om disse Problemer førtes der i de kommende Aar lange, men ganske resultatløse Forhandlinger.

KAPITEL 10.

Forsøg paa Reformen 1875—90.

DET Maal, som et betydeligt Antal Folketingsmænd blev enige om at sætte sig, da den almindelige Reform af Fattigloven totalt var glippet, blev bedst og klarest udtalt af den nyvalgte socialdemokratiske Folketingsmand Hørdum, da han under en Forhandling i 1886 hævdede, at Formaalet maatte være, »at der skal gjøres Forskjel mellem den hæderlige Arbejder, der kommer til at nyde en Smule paa Fattigvæsenets Bekostning, og saa paa den, der ved Lediggang, Drukenskab og lignende Laster kommer til at hvile paa Fattigvæsenet«. ¹⁾ Om dette Program var der Mulighed for Samling, og her maatte man sætte ind, om man vilde naa et Resultat.

Maalet søgte man at naa ad to Veje. For det første ønskede man at sætte igennem, at de Mennesker, der engang havde modtaget Fattighjælp, fik en juridisk Ret til at kræve Eftergivelse af den ydede Understøttelse og hermed Ophævelse af de borgerlige Følger af Fattighjælps Ydelse. Grundloven talte om Eftergivelse, men indeholdt ingen nærmere Regler for, under hvilke Betingelser denne Eftergivelse skulde ske. Følgen heraf var, at der gjorde sig stor Forskel gældende mellem de enkelte Kommuner, idet nogle, navnlig de større, viste sig ret uvillige til at eftergive engang ydet Fattighjælp, medens andre eftergav Hjælpen ret hurtigt. Foruden dette Spørgsmaal ønskede et Flertal af Folketingets Medlemmer ved Lov at faa fastslaaet, at der var visse Aarsager til Trang, som det Offentlige maatte afhjælpe, uden at dette medførte de sædvanlige Følger af Fattighjælp.

Spørgsmaalet om Eftergivelse af Fattighjælp var det første, der trængte paa. Geert Winther havde i Aarene 1871—74 sammen med flere Folketingsmænd indbragt Forslag, der gik ud paa, at Fattighjælp

1) F. T. 1886—87, Sp. 839.

skulde eftergives, naar der var gaaet et Tidsrum af fem Aar, i hvilket den Understøttede helt havde klaret sig selv. Intet af disse Forslag naaede nogensinde længere end til 1. Behandling og Nedsættelse af Udvalg. Efter fire forgæves Forsøg holdt man foreløbig op, men i 1880 genoptog Folketingsmand Tauber fra Holbæk Amt Forslaget, idet han dog indskrænkede den Periode, i hvilken man skulde holde sig fri af Fattigvæsenet, til to paa hinanden følgende Kalenderaar.²⁾ En kort Debat fandt Sted, og et Udvalg blev nedsat, men heller ikke nu naaede man videre.

Igen forløb nogle Aar, uden at der skete noget, men da i 1884 de første to socialdemokratiske Repræsentanter fik Sæde i Rigsdagen, P. Holm og Hørdum, tog de Sagen op paa ny, og fra da af førtes der hvert Aar en temmelig lang Debat om Spørgsmaalet.

Det socialdemokratiske Forslag var i Princippet ganske lig de foregaaende, men det var noget mere udførligt og indeholdt nu fem Paragraffer. I den første fastslog man den almindelige Regel, at den Hjælp, der første Gang blev ydet nogen, ikke skulde betragtes som Fattighjælp og ikke have de sædvanlige Følger, saafremt Hjælpen ikke strakte sig over fire Maaneder. Dernæst fulgte en Bestemmelse om, at Understøttelse, der blev ydet paa Grund af ekstraordinær Arbejdsløshed eller var en Følge heraf, ikke skulde betragtes som Fattighjælp, saafremt den, der fik Hjælpen, ikke umiddelbart forinden havde modtaget Understøttelse eller maatte fortsætte bagefter. En Understøttelse, der blev ydet i Form af Lægehjælp, Hjælp til Lægemedler, Indlæggelse paa Sygehus eller til Begravelse, skulde ligeledes være unddraget de almindelige Følger, og endelig indeholdt Forslaget en Bestemmelse om, at Fattighjælp skulde eftergives paa Begæring, naar den Paagældende i 12 Maaneder ikke havde modtaget nogen Hjælp. Paa Kommunernes aarlige Overslag skulde der hvert Aar optages en særlig Konto bestemt til disse særlige Udgifter.

Om dette Forslag førtes der i kommende Folketingssamlinger lange, men resultatløse Forhandlinger.³⁾ I Princippet sluttede Fler-tallet sig til det socialdemokratiske Forslag, selv om visse Enkeltheder undergik Ændringer i det nedsatte Udvalg. Fra Regeringens Side stil-

²⁾ F. T. 1880—81, Sp. 1939—56, Tillæg A, Sp. 3363—64.

³⁾ F. T. 1886—87, Sp. 771—73, 837—86. Tillæg A, Sp. 2149—50; B, Sp. 1733—38. — F. T. 1887—88 Sp. 1203—44 Tillæg A Sp. 2685—86. — F. T. 1888—89 Sp. 1095—1121, 1994—2050, 2183—2242 Tillæg A Sp. 2219—20 B Sp. 21—26. L. T. 1888—89 Sp. 463—88 Tillæg B Sp. 2183—88. — F. T. 1889—90 Sp. 691—94 Tillæg A., Sp. 1995—96.

lede man sig køligt afvisende. Man hævdede, at det ikke gik an at lovgive om saa specielle Punkter af Fattiglovgivningen, idet den Slags Spørgsmaal rettelig burde ordnes i Forbindelse med en almindelig Revision af Loven. Reglerne om Eftergivelse betegnede Indenrigsminister Ingerslev endog som grundlovsstridig, og samme Opfattelse havde Departementet.⁴⁾ Efter Ministerens Betragtning kunde ingen gøre Krav paa Eftergivelse. Staten havde anerkendt, at de Trængende havde Ret til Understøttelse og havde derefter paalagt Kommunerne at tage denne Byrde paa sig. Følgelig tilkom det alene disse at bestemme, hvorledes og hvornaar de vilde eftergive ydet Fattighjælp. Overfor denne Opfattelse hævdede Folketingets Flertal, at naar Grundloven talte om Eftergivelse, maatte det ligge indenfor den lovgivende Forsamlings Kompetence at fastsætte de nærmere Regler for, under hvilke Betingelser Eftergivelse kunde finde Sted.

Det Udvalg, der blev nedsat i Samlingen 1886—87, naede først at faa afgivet Betænkning 28. Marts 1887. Man udtalte Ønsket om en almindelig Reform af Fattiglovgivningen, »baade fordi Befolkningen nu lever under andre Forhold end de, der fandt Sted ved denne Lovgivnings Tilblivelse, og fordi den almindelige Anskuelse om Samfundets Forpligtelse lige over for dets til Hjælp trængende Medlemmer i Meget har forandret sig.«⁵⁾ Kunde dette ikke naas i indeværende Samling, burde man benytte det foreliggende Forslag til at foretage Forbedringer. Om Eftergivelse af Fattighjælp mente man, at der burde hengaa to Aar, i hvilke man ikke maatte modtage nogen Hjælp, og det skulde desuden være en Betingelse for Eftergivelse, at man ikke var istand til selv at betale den ydede Understøttelse tilbage. Spørgsmaalet om Hjælp under ekstraordinær Arbejdsløshed ønskede man løst paa den Maade, at der oprettedes kommunale Hjelpekasser med Statsstøtte (se herom senere), men noget praktisk Resultat opnaede man ikke.

Et ligesaa negativt Resultat blev Følgen af Forhandlingerne i Samlingen 1887—88, men da Holm atter i Samlingen 1888—89 fik Forslaget bragt frem, lykkedes det endelig at faa det færdigbehandlet i Folketinget og oversendt til Landstinget.

⁴⁾ Betænkning af Departementchef Bache dateret 16. Jan. 1874. Findes i et Læg mærket »Forslag til Lov om Hjælp af det Offentlige udenfor det almindelige Fattigvæsen«. Indenrigsministeriet 1. Dept. Lovforslag ang. Understøttelseskasser og Hjælp af det Offentlige udenfor det alm. Fattigvæsen samt Eftergivelse af Fattigunderstøttelse.

⁵⁾ F. T. 1886—87 Tillæg B Sp. 1733.

Der fandt i Samlingen 1888—89 en ret langvarig 1. Behandling Sted, og da Udvalget gerne vilde naa et Resultat, blev man enige om at lempe Forslagets Bestemmelser, saaledes at det fik lettere Vilkaar i det andet Ting. Paa Udvalgets Forslag udstemte Folketinget baade Paragraf 1 og 2, saaledes at Lovudkastet kun kom til at indeholde Bestemmelser om, at Hjælp ydet til Lægemedler, Lægehjælp, Hospitalsophold og Begravelse kunde ydes uden Fattighjælps Virkning, medens den Understøttelse, der under Sygdom blev ydet en Familie til dens almindelige Underhold, stadig blev betragtet som Fattighjælp. Hvad Eftergivelsen af Fattighjælp angik, skærpede man paa ny Kravene, saaledes at der skulde hengaa en femaarig Periode, i hvilken den Paagældende ikke maatte modtage nogen Hjælp, og naar Spørgsmaalet om Eftergivelse blev taget op, maatte han dokumentere, at han ikke havde Midler til at refundere Kommunen de udlagte Penge. Holm protesterede mod denne Lemlæstelse af Forslaget, og Berg var utilfreds med, at man allerede i Udvalget havde firet paa Principperne, naar et Flertal af Tingets Medlemmer var enige om en bestemt Formulering. Det var altfor tidligt at strække Gevær, hævdede han, rigtigst var det at afvente Landstingets Stilling til Sagen. Men Salen fulgte Udvalgets Indstilling.

Folketingsudvalget havde ikke megen Glæde af sin Føjelighed overfor Mindretallets Opfattelse. Da Forslaget kom til Behandling i Landstinget, kom kun Uvilje til Orde, og Indenrigsminister Ingerslev, der selv indledte Debatten, fraraadede Loven, navnlig Forslaget om Sygehjælpen, da dette vilde komme paa tværs af hans eget Forslag om Sygekasser, som just da var under Behandling (jfr. S. 221 ff.). Af Høflighed nedsattes dog et Udvalg, og dette kom til det Resultat, at hele Forslaget burde afvises. Nogen 2. Behandling blev Forslaget aldrig underkastet.

Endnu i Samlingen 1889—90 prøvede P. Holm Lykken. 30. Okt. 1889 fandt for fjerde Gang 1. Behandlingen af Forslaget Sted, men da Indenrigsminister Ingerslev allerede paa dette Tidspunkt havde forelagt Udkast til en ny Fattiglov, var Debatten ganske kort, og Forslaget afgik omsider ved en blid og rolig Død i det nedsatte Udvalg.

Folketingets ivrige Bestræbelser for at gennemføre faste Regler for Eftergivelse af Fattighjælp og en ny Bestemmelse om Sygehjælp strandede saaledes ynkeligt, og ikke bedre gik det med Forslaget om Understøttelseskasser.

1. Marts 1879 forelagde Thomas Nielsen i Folketinget efter Samraad med Folketingsmændene Høimark fra Odense Amt og Buch

fra Vejle Amt et Forslag om Statstilskud til de Fattiges Kasse.⁶⁾ Af Statskassen skulde der hver Oktobermaaned udbetales til de Fattiges Kasse et Beløb, der svarede til 25 Øre pr. Indbygger i Kommunen, foruden en Sum, der havde samme Størrelse som det Beløb, der var indkommet ad frivillig Vej, dels som Gaver, dels som Bøssepenge. Det var Thomas Nielsen, der holdt Indledningstalen, og heri udtalte han, at man maatte sørge for, »at det frivillige Fattigvæsen bliver saaledes organiseret, at det er i Stand til at hjælpe de værdige Trængende, saaledes, at »ingen stræbsom Mand eller Kvinde,« som det hedder, »bliver nødt til at falde det offentlige Fattigvæsen til Byrde.«⁷⁾ En lang Debat førtes om Forslaget, som sendtes i Udvalg og til 2. Behandling, men længere naaede det ikke.

I Samlingen 1880—81 vovede Folketingsmand M. P. Christiansen, støttet af Thomas Nielsen og af Holstein-Ledreborg, sig frem med det gamle Forslag om Understøttelseskasser, der havde været fremme i Diskussionerne i 1874—75, men med samme sørgelige Resultat, at det blev stikkende i Udvalget.⁸⁾

Der hengik derefter henved 7 Aar, inden nogen paany havde Lyst til at komme frem med et Forslag om Understøttelseskasser. 15. Dec. 1887 blev der paa Rigsdagens Bord lagt et Udkast, der paa flere Punkter betegnede noget ganske nyt. Forslaget havde ikke mindre end 8 Stillere, nemlig J. Bertelsen fra Vejle Amt, M. P. Christiansen og H. L. Hansen fra Ringkøbing Amt, P. Holm fra København, Henning Jensen fra Odense Amt, J. N. Kjeldsen fra Randers Amt, C. Ravn fra Thisted Amt og C. F. F. Tutein fra Aalborg Amt. Den sidste var Ordfører. Forslagets Hovedbestemmelser var følgende: Overalt i Kommunerne skulde de Fattiges Kasse ophæves, og i Stedet for skulde der indrettes en Understøttelseskasse. Som Indtægt skulde den have de gamle Kassers frivillige Bidrag i Form af Gaver, Bøssepenge og Legatreanter, foruden den Brændevinsafgift, der nu tilfaldt den almindelige Kæmnerkasse, samt et Bidrag af Kommunekassen. Det skulde være Kassens Formaal at yde Hjælp til Trængende, som havde fast Ophold i Kommunen, selv om de ikke havde Forsørgelsesret der, og denne Hjælp maatte paa ingen Maade betragtes som almindelig Fattigunderstøttelse. Den Hjælp, der blev ydet til en i en anden Kommune forsørgelsesberettiget Person, skulde dog refunderes Opholdskommunen med $\frac{3}{4}$ af Beløbet. Naar Kassens Regnskab var revideret, og det ud-

⁶⁾ F. T. 1878—79, 2. Afd. Sp. 1082—1133 Tillæg A Sp. 2171—72.

⁷⁾ F. T. 1878—79, 2. Afd. Sp. 1086.

⁸⁾ F. T. 1880—81 Sp. 2389—2435 Tillæg A Sp. 3021—30.

betalte Kommunebeløb gjort op, skulde Statskassen refundere Halvdelen heraf, dog ikke et større Beløb end det der svarede til 25 Øre pr. Individ i Kommunen.⁹⁾

Det var Tutein, der forelagde Loven, og i sine indledende Bemærkninger fremhævede han som et Fremskridt de nye Bestemmelser om Refusion. Denne Regel var nødvendig, hvis de nye Kasser skulde have nogensomhelst Betydning. Hidtil havde det været umuligt for en Familie, der boede i en fremmed Kommune, at faa Hjælp af de Fattiges Kasse, da det vilde have samme Virkning, som naar Kommunen betalte en fattig Families Ophold, indtil den havde erhvervet Forsørgelsesret sammesteds. Ved de nye Regler vilde denne Vanskelighed forsvinde. Med stor Flid søgte Tutein at overbevise en eventuel Opposition om Rigtigheden af Princippet: Statstilskud til Understøttelseskasserne. Det var ingenlunde et nyt Princip, hævdede han. Paa flere Omraader ydede Statskassen allerede Kommunerne en vis Haandsrækning, f. Eks. ved Skole- og Vejvæsenet, og naar Statskassen indrettede og opretholdt store Sindssygehospitaler og blot af Kommunerne krævede en mindre Sum for hver Patient, de indlagde, havde man allerede i Praksis anerkendt Princippet. Statskassen kan, hævdede han, ikke i det lange Løb holde sig helt udenfor Deltagelse i Fattigudgifterne, og dens Indgriben vil have en haardt tiltrængt Udjævning til Følge. Undervisningsminister Scavenius, der optraadte i den fraværende Indenrigsministers Sted, var imidlertid mere skeptisk overfor Tanken om et Statstilskud. Konservative Folketingsmænd som Holch var mere velvillige, men ønskede dog Forslaget noget begrænset. Om een Ting var alle enige, at Forslaget var værdigt til Udvalgsbehandling.

Længere naaede Forslaget ikke i denne Omgang, og paa ny forelagde Tutein det i den kommende Samling.¹⁰⁾ Visse Ændringer var foretaget, idet man havde udeladt København af Forslaget og fjernet Brændevinsafgiften, da det hævdedes, at Byerne ikke vilde kunne undvære denne Indtægt. Endelig havde man ændret Kassernes Navn til »Hjælpekasser«.

For det nedsatte Udvalg lykkedes det denne Gang at faa Betænkningen færdig. Et Flertal var enige om at indstille til Folketinget, at der af Statskassen skulde ydes et begrænset Tilskud til de kommunale Hjælpekasser, et Tilskud, der ikke maatte overstige $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

⁹⁾ F. T. 1887—88 Sp. 832—33, 1244—1342 Tillæg A Sp. 2677—84.

¹⁰⁾ F. T. 1888—89 Sp. 1386—1443 Tillæg A Sp. 2755—62, B Sp. 1433—46.

aarlig. Et saadant Beløb, hævdede man, kunde ikke anses for at være for stort »i Forhold til den moralske og økonomiske Vinding, det vil være for hele Samfundet, at den fri Fattigforsørgelse virkelig sættes i Stand til at redde de Gamle, der efter et hæderligt og virksomt Liv ere blevne uarbejdsdygtige, og dem, der ved Arbejdsløshed, Sygdom og andre dem utilregnelige Omstændigheder, bringes i en midlertidig Nødstilstand, fra det offentlige Fattigvæsen.«¹¹⁾ Længere end til endnu engang at fastslaa Princippet om en nødvendig Adskillelse mellem værdige og uværdige Trængende naaede heller ikke denne Folketings-samling. Udvalgsbetænkningen af 8. Marts 1889 kom aldrig til Debat.

Det staar endnu tilbage i denne Forbindelse med et Par Ord at redegøre for det Forslag til en billig Alderdomsforsørgelse, der 27. Okt. 1883 blev forelagt Folketinget af Finansminister Estrup.¹²⁾ Under Statens Garanti skulde der oprettes en Anstalt for en billig Alderdomsunderstøttelse, til hvilken Staten skulde tilskyde 2 Mill. Kr. som Hjælpefond. Anstalten skulde ledes af Bestyrelsen for Livsfor-sikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871, og Statskassen skulde endelig afholde alle Udgifter ved Anstaltens første Indretning og dens Bestyrelse.

Adgangen til at indtræde som Interessent stod aaben for enhver Mand eller Kvinde, der var mellem 18 og 45 Aar gammel, og som var forsørgelsesberettiget i Danmark og ikke havde modtaget Fattighjælp. De Indskud, der blev ydet, forrentedes med 2 % halvaarlig, og den opsparede Kapital skulde anvendes til Køb af en Livrente, der i Almindelighed ikke maatte overstige et Beløb af 200 Kr., og som først kunde udbetales ved det fyldte 55 Aar. I Anledning af Forslaget førtes en meget lang Debat, der endte med, at Forslaget blev sendt i Udvalg, hvorfra det ikke vendte tilbage.

I den følgende Samling forelagde Estrup paa ny sit Forslag, efterat visse Smaaændringer var foretaget, der havde til Hensigt nærmere at bestemme, at den nye Indretning var forbeholdt absolut ubemidlede Medborgere. Livrenten var nu sat op til 300 Kr.

Forslaget blev forelagt paa et Tidspunkt, hvor det politiske Barometer stod paa Uvej. Folketingsvalget i Sommeren 1884 havde ikke fremkaldt den forønskede Virkning, at Ministeriet gik, og Folketinget slog ind paa den Taktik at udsulte Ministeriet ved at nægte dets Forslag Fremme. Da Forslaget kom til 1. Behandling i Salen, blev

11) F. T. 1888—89 Tillæg B Sp. 1435.

12) F. T. 1883—84 Sp. 611—807 Tillæg A Sp. 1853—64.

det overhovedet ikke underkastet nogen Realitetsbehandling. Bojsen stillede straks ved Forhandlingens Begyndelse Forslag om en Dagsorden, der udtalte, at idet »Folketinget efter Valget den 25de Juni med forøget Styrke maa fastholde, at en Forhandling om Reformen med dette Ministerium er ørkesløs, gaar Thinget over til Dagsordenen.« Efter en Forhandling, der mere drejede sig om Ministeriets Forbliven eller Ikke-Forbliven end om Reglerne for en billig Alderdomsforsørgelse, fejedes det ministerielle Forslag af Bordet med 66 Stemmer mod 15.

Skønt Finansminister Estrups Forslag var det eneste af de sociale Forslag, der blev stoppet paa denne demonstrative Maade, var det givet, at det var den politiske Spænding mellem den folkevalgte Forsamling og den af Kongen indsatte Regering, der var den første og vigtigste Aarsag til, at de mange forgæves Forsøg, der i Tiden 1875—90 blev gjort paa at reformere Fattigloven, alle strandede. Det kom meget sjældent direkte frem under de mere end langstrakte Debatter i Folketinget, at der bag de mange Forslag om Eftergivelse af Fattighjælp og om offentlig Hjælp uden Fattigunderstøttelsens sædvanlige Følger laa en bestemt politisk Tendens, men Eksistensen af en saadan var ikke desto mindre aabenbar. Gik Forslagene igennem, vilde det ikke alene være en politisk Fjer i Hatten for den kæmpende Opposition, men det vilde samtidig medføre en stærk Tilgang af Vælgere, om hvilke man kunde vente, at de alle vilde kaste deres Stemmer paa Oppositionens Kandidater. Herved forklares den utrættelige Iver, hvormed Folketinget atter og atter gik i Gang med Forslagenes Diskussion, og den stædige Afvisning som Regeringen viste over for disse Forslag. Under Debatten lod man naturligvis ikke disse politiske Hensyn skinne for tydeligt igennem. Venstregrupperne slog først og fremmest paa de humane Streng, medens Regeringen forsvarede sit afvisende Standpunkt for en stor Del med rent juridiske Argumenter.

At Hensynet til de nye politiske Vælgere har spillet en betydelig Rolle, synes endvidere at fremgaa af følgende Omstændighed. Medens Folketinget og Regeringen i 80erne paa ingen Maade kunde komme paa Talefod, da det drejede sig om Forslag om Eftergivelse af Fattighjælp og om Ophævelse af Virkningerne af Fattigunderstøttelse i Tilfælde af Sygdom m. m., lykkedes det de to Modstandere, efter en Del vanskelige Forhandlinger ganske vist, at komme til rette om en vigtig Side af det sociale Spørgsmaal, hvor den Slags politiske Bagtanker ikke havde nogen Mulighed for at gøre sig gældende. Der tænkes paa det vigtige Spørgsmaal om Børneforsorgen. Paa et Tidspunkt,

hvor Parterne stod længere fra hinanden end nogensinde, lykkedes det de samme to Modstandere at enes om et Par Love, hvis Betydning indenfor det specielle Omraade, de omhandlede, var skelsættende og vidtrækkende. Med Børnelovene af 1889 indvarsledes den moderne Sociallovgivning i Danmark.

KAPITEL 11.

Børnelovene af 1888.

INITIATIVET til en Ændring af den gældende Lovgivning om Plejebørn og om uægte Børns Retsstilling i det Hele taget kom udefra. Det nystartede Blad »Sogneraadstidende«, der begyndte at udkomme i 1885, fik her en vis Betydning, idet Redaktøren, C. Weiss, lige fra Bladets allerførste Begyndelse saa det som en betydningsfuld Opgave at henlede Offentlighedens Opmærksomhed paa dette vigtige Spørgsmaal.

Man begyndte med at kritisere de øjeblikkelige Forhold, navnlig den lave Plejeløn, der i Reglen betaltes af Kommunerne, hvilket havde til Følge, at man kun fik daarlige Plejehjem. Efter Bladets Opfattelse var Forsørgelsen i Plejehjem den eneste rigtige Fremgangsmaade overfor de Børn, som det offentlige maatte tage sig af, da egentlige Børnehjem nemt blev for kostbare, men den øjeblikkelige Tilstand var ikke god, og Bladet fældede en meget haard Dom over den. »Hvor ofte er det ikke Tilfældet, at slette, dorske, udsvævende Plejeforældre helt eller delvis leve af Børnene, idet de lade sig betale Plejelønnen og dernæst lade Børnene sammentigge Føden saa vel til sig selv som til dem.«¹⁾

Mod Indlæggelse af Børn paa Fattiggaarde, der var en ikke helt ualmindelig Forsørgelsesmaade for Børn paa den Tid, fandt man ligeledes meget at indvende, »thi de slette Exempler, de (Børnene) her kunde erfare, ville ikke hos dem alle gaa forbi uden at efterlade et eller andet Indtryk, der kan overdækkes en Tid, men komme frem for Tanken ved en senere Lejlighed.«²⁾

Sogneraadstidendes Spalter stod stedse aabne for enhver Meddelelse af Interesse vedr. Børnespørgsmaalet. Med Omhu refererede man, hvad forskellige Sogneraad besluttede at gøre for at forbedre Forholdene, saaledes et skarpt Angreb fra Klaus Berntsen i Odense Amtsraad paa den Maade, hvorpaa Sogneraadene bortliciterede de stakkes Børn, og Forhandlingerne i Vejle Amtsraad, der førte til, at dette ydede Børnehjemmet ved Børkop et Laan til Hjemmet Udvidelse.³⁾

1) Sogneraadstidende, 1885, S. 25.

2) Sogneraadstidende, 1886, S. 163.

3) Sogneraadstidende, 1886, S. 100 ff. og do. 1888, S. 142 ff.

Men Sogneraadstidende var kun et lille Blad med en faatallig Læsekreds. Skulde Sagen for Alvor rejses, maatte den frem for et mere betydningsfuldt Forum og støttes af Mænd, der talte med større Myndighed. Naar dette omsider lykkedes, skyldtes det først og fremmest een bestemt Mand, nemlig Byfoged Emil Jürgensen fra Randers.

Det han interesserede sig for var ikke alene Plejebørnernes sørgelige Kaar, men Børnespørgsmaalet i sin Helhed. Som Dommer i Randers havde han ofte haft Lejlighed til at konstatere, at mangfoldige af de Mennesker, der kom i Konflikt med Loven, var enten født uden for Ægteskab eller opdraget af Fattigvæsenet, og heraf drog han den naturlige Slutning, at hvis man med Held skulde bekæmpe den stærkt voksende Kriminalitet mellem unge Mennesker, maatte man begynde med at forbedre deres Levevilkaar under Opvæksten. I en Række Artikler i forskellige Dagblade og paa Møder i interesserede Foreninger talte han varmt de uægte og de fattige Børns Sag.⁴⁾

De Krav, som Byfoged Jürgensen stillede til Myndighederne, falder i to Afdelinger For det første ønskede han et virksomt Tilsyn med de udsatte Plejebørn og for det andet Plejelønningen sat op. Hidtil havde der saa godt som intet Tilsyn eksisteret, hævdede han, og de forskellige kommunale Raad havde ene og alene taget Hensyn til Kommunekassens Tarv, uden et Øjeblik at skænke det Forhold en Tanke, at de maaske ved øjeblikkelig at spare nogle faa Kroner, udsatte sig for i Fremtiden at maatte betale langt større Beløb til Fængsler og Forsørgelsesanstalter.

Dernæst ønskede Byfoged Jürgensen i Almindelighed at forbedre de uægte Børns Kaar ved at yde Moderen forskellige Begunstigelser. For Fremtiden skulde det paalægges Faderen at yde et betydeligt større Bidrag til Barnets Opdragelse, og denne Pligt skulde gælde til Barnets fyldte 18. Aar. Dernæst maatte Faderen deltage i Udgifterne ved Barselfærden og den forudgaaende Svangerskabsperiode. For at Moderen kunde være sikker paa at faa de Bidrag, Faderen var skyldig at betale, skulde den Regel indføres, at Bidraget, hvis han ikke betalte, blev betragtet som Fattighjælp ydet Faderen, med alle dens ubehagelige Følger. Endelig skulde Barnets retslige Stilling forbedres, derved at det fik Tilladelse til at bære Faderens Navn og arve ham. Følgelig maatte Moderen have Pligt til altid at opgive Faderens

⁴⁾ Se f. Eks. Dagbladet Nr. 180 7. Aug. 1882, do. Nr. 206 6. Sept. 1883, Morgenbladet 29. Aug. 1882. Se endvidere Byfoged Emil Jürgensen: Det uægte Barns og dets Moders Retsstilling. Foredrag i Dansk Kvindesamfund, 1885. Jfr. Berlingske Tidende Nr. 110 for 15. Maj 1885.

Navn, og det gamle Privilegium, som den kgl. Fødselsstiftelse havde paa at hemmeligholde fødende Kvinders Navne, skulde falde ved samme Lejlighed.

For disse Ideer kæmpede Byfoged Jürgensen i flere Aar ved Artikler i Dagbladet og i Morgenbladet og ved Foredrag, f. Eks. i dansk Kvindesamfund.⁵⁾ Han havde den Tilfredsstillelse lidt efter lidt at se disse Tanker vinde Terrain. Pastor I. C. Hostrup udtrykte Tilslutning til dem i et Indlæg i Morgenbladet, og dette Blad udtrykte sig redaktionelt i samme Retning.⁶⁾ Vigtigst af alt var, at en Kreds af betydelige Mænd sluttede op bag den jyske Byfoged og begyndte at forhandle om et Andragende til Ministeriet. Denne Kreds talte Mænd af meget forskellig Livsstilling og Samfundsopfattelse. Blandt de mest kendte kan nævnes Højesteretsassessor Rimestad, Højeretsadvokat Nellemann og Professor Julius Lassen. Af Læger var der Dr. med. E. Hornemann og H. P. B. Barfod, endvidere en lang Række Præster, f. Eks. D. G. Monrad og H. M. Fenger, Fattiginspektør V. Henriques, Forstander L. Budde, Redaktør Carl Ploug og Dr. M. Steenstrup. Ogsaa den unge Professor i Historie, Dr. jur. Johannes Steenstrup, var med i Begyndelsen, men han underskrev ikke den endelige Adresse.

Saavidt det kan ses af de bevarede Udkast til Andragendet til Ministeriet, afholdt denne Kreds af Mænd, der ialt omfattede henved 70 Personer, i Foraaret og Efteraaret 1884 en Række Møder, hvorefter et snævrere Udvalg, bestaaende af Rimestad, Henriques, Nellemann, Hornemann og Pastor Dalhoff, uarbejdede Udkast til en ny Lov og et Andragende til Ministeriet.

Dette Andragende, der i Hovedsagen var i Overensstemmelse med de Krav, som Byfoged Jürgensen havde rejst, blev indleveret til Justitsministeriet i Nov.-Dec. 1884.⁷⁾ Det bestod af en Hovedadresse, underskrevet af 35 Personer, og en Tillægsadresse, underskrevet af 28 Personer, der desuden optog Kravet om, at det uægte Barn under en eller anden Form skulde have Arveret efter Faderen. Dette sidste Andragende var underskrevet af Mænd som Julius Lassen, Budde, Barfod, Monrad og Fenger.

I Løbet af Sommeren 1885 cirkulerede Sagen blandt Justitsmini-

⁵⁾ Jfr. Berlingske Tidende Nr. 110 15. Maj 1885.

⁶⁾ Morgenbladet Nr. 111 14. Maj 1884. do. Nr. 203—04, 31. Aug.—1. Sept. 1884.

⁷⁾ Andragendet er dateret »Oktober 1884« og sandsynligvis afleveret til Ministeriet i Slutningen af 1884. Det findes i Justitsministeriet 1 Kontor 1885, Journal Nr. 1643. Jfr. do. 1887 Nr. 5003.

steriets Embedsmænd, og da man ingen principielle Indvendinger havde mod Andragendet, skred man til Udarbejdelsen af de nødvendige Lovforslag.⁸⁾ Departementchef Ricard foreslog, at der skulde udarbejdes to Lovforslag, et omhandlende Tilsynet med Plejebørnene, og et andet der indeholdt de nye Regler om Underholdsbidrag til uægte Børn og deres hele retlige Stilling. For at faa fast Grund under Fødderne under disse Forhandlinger udsendte Ministeriet paa Ricards Forslag et Cirkulære, dateret 4. August 1885, hvori man af Overøvrighederne udbad sig Oplysninger om Plejebørnene og om Underholdsbidragenes Størrelse. Svarene herpaa indkom ret hurtigt, men der hengik alligevel et Aars Tid, inden Ministeriet fik afsluttet de forberedende Undersøgelser.

Det var Departementchef Ricard, der konciperede Lovforslagene, og 19. August 1886 var han saa vidt fremme med sit Arbejde, at han kunde forelægge Ministeren Udkast til en Lov om Tilsyn med Plejebørn. Forslaget fik hans Godkendelse og blev 19. November 1886 forelagt i Landstinget.

Forslagets vigtigste Bestemmelser var følgende: Ingen maatte for Fremtiden tage Børn under 7 Aar i Pleje for Betaling uden Politiets Tilladelse, og denne kunde til enhver Tid tages tilbage. Med Plejebørnene skulde der føres et stadigt Tilsyn af paalidelige Mænd og Kvinder, der dertil blev udset af Politimesteren. Enhver, der modtog et Barn i Pleje, skulde indenfor en Frist af 24 Timer melde sig hos den Tilsynsførende, som havde Pligt til jævnlig at tilse Barnet i Hjemmet, og fandt den Tilsynsførende, at Plejen ikke var forsvarlig, skulde Sagen omgaaende meldes for Politiet. Tilsynet skulde kun gælde privat udsatte Plejebørn, ikke Børn anbragt af Fattigvæsenet eller af den kgl. Pleje- og Fødselsstiftelse, da man gik ud fra, at de førte det fornødne Tilsyn.

Men det var netop, hvad den offentlige Mening hævdede, at Fattigvæsenet ikke gjorde, og man maatte vente, at denne Begrænsning af Tilsynet vilde give Anledning til megen Kritik. Om de Bevæggrunde, der fik Ministeriet til at indtage denne mærkelige Holdning, oplyser Forakterne intet. I sin Betænkning af 19. August 1886 udtalte Ricard blot, at han havde været i Tvivl om Udstrækningen af det nye Tilsyn, og at han sluttelig var blevet staaende ved den Opfattelse, at det kun var i de Kommuner, hvor der ikke i Forvejen i Sundhedsvedtægterne fandtes Regler om Tilsyn med Plejebørn, at de

⁸⁾ Forarbejder til Loven findes i Justitsministeriet 1. Kontor 1885, Journal Nr. 1643 og do. 1886 Journal Nr. 522—24.

nye Regler skulde gennemføres. Muligt er det, at den sejge Modstand mod Loven, som Københavns Kommune paa et senere Stadium af Sagen (jfr. S. 175) satte i Scene, allerede nu har været virksom.

Samtidig med at Justitsminister Nellesmann forelagde Loven om Tilsyn med Plejebørn fremsatte han for det samme Ting Forslag til Lov om Underholdsbidrag for Børn, der var avlet uden for Ægteskab, et Lovforslag, der var blevet til efter store og omfattende Forarbejder.⁹⁾

Den offentlige Kritik havde med Hensyn til disse Forhold navnlig sat ind paa to Punkter, idet den havde kritiseret de skandaløse smaa Beløb, Fædrene blev dømt til at betale, og de Vanskeligheder som Mødrene havde med at faa disse Beløb udbetalt. For at undersøge Rigtigheden heraf udsendte man et Cirkulære af 4. Aug. 1885, hvori man udbad sig Oplysninger om Antallet af afgivne Øvrighedsresolutioner i Aaret 1884, om Underholdsbidragets Størrelse og om det Beløb, der faktisk vilde medgaa til Barnets hele Opfostring.¹⁰⁾

Som nedenstaaende Tabel viser, var det ikke store Summer, som Mødre til uægte Børn kunde vente at faa Fædrene paalagt at betale. Det mest almindelige Bidrag laa paa en 30—35 Kr. aarlig, og i visse jyske Amter meget lavere.

Underholdsbidragenes Størrelse i 1884.

(Tallene angiver de faldne Øvrighedsresolutioner).

Amtets Navn	20—29 Kr.	30—39 Kr.	40—49 Kr.	50—59 Kr.	60—69 Kr.	70—79 Kr.	Over 80 Kr.
Staden København...	5	9	68	32	104	48	41
Holbæk	3	32	23	35	2	0	0
Sorø	3	24	12	3	1	1	0
Præstø	2	6	24	10	5	0	1
Bornholm	0	8	6	0	0	0	0
Maribo	1	13	25	1	2	0	1
Odense	5	36	35	13	7	3	3
Svendborg	1	11	36	2	2	0	0
Hjørring	10	86	18	7	0	0	0
Thisted	0	6	12	3	1	0	0
Aalborg	4	24	38	8	2	0	1

⁹⁾ Jfr. S. 169, Note 8. Se desuden Justitsministeriet 1. Kontor 1887. Journal Nr. 5003.

¹⁰⁾ Resultaterne af Forespørgselen i Justitsministeriet 1. Kontor 1885 Journal Nr. 3985. Da København og Frederiksborg Amter kun har opgivet Antallet af afgivne Øvrighedsresolutioner, er disse Amter ikke optaget i Tabellen S. 170—71.

Amtets Navn	20—29 Kr.	30—39 Kr.	40—49 Kr.	50—59 Kr.	60—69 Kr.	70—79 Kr.	Over 80 Kr.
Viborg	0	11	39	3	0	0	0
Randers	1	33	13	2	3	0	0
Aarhus	6	18	33	14	3	1	2
Vejle	2	3	16	5	1	0	0
Ringkøbing	35	4	1	1	0	0	0
Ribe	2	2	2	0	1	0	0

Hvad dernæst Spørgsmaalet om Forholdet mellem Underholdsbidragets Størrelse og det Beløb, der faktisk medgik til Barnets Underhold, angik, et Forhold, der efter en gammel Lov af 14. Okt. 1769 burde være mindst Halvdelen, var det paa Basis af Amtmændenes Indberetninger uhyre vanskeligt at faa et klart Billede. For flere Amters Vedkommende manglede disse Oplysninger, og hvor de fandtes, var Antallet meget ringe, saaledes at Billedet bliver meget ufuldstændigt. Dog hidsættes følgende Tabel, der ved det Billede, den giver af Forholdene, synes at godtgøre Rigtigheden af den Kritik, der var kommet frem. I de fleste Tilfælde udgjorde Underholdsbidraget langt under Halvdelen af det Beløb, som det kostede at opfostre Barnet, og Loven af 1769, der var blevet indskærpet ved Lov af 6. Dec. 1839, havde saaledes været ganske uden Virkning.

Tabel over Forholdet mellem Underholdsbidrag og Opfostringssum i 1884.

Amtets Navn	Antal af afgivne Resolutioner	Antal Tilfælde, hvor Opfostringssummen kendes	Underholdsbidragets Forhold til Opfostringssummen		
			Under 50 %	Lige 50 %	Over 50 %
Staden København...	307	0	0	0	0
København	103	32	22	5	5
Frederiksborg	31	0	0	0	0
Holbæk	67	8	7	1	0
Sorø	53	0	0	0	0
Præstø	48	0	0	0	0
Bornholm	14	0	0	0	0
Maribo	43	6	5	1	0
Odense	102	21	13	7	1
Svendborg	51	5	4	1	0
Hjørring	121	5	3	2	0
Thisted	22	2	1	1	0
Aalborg	77	6	6	0	0
Viborg	53	2	1	1	0
Randers	51	10	7	2	1
Aarhus	75	0	0	0	0
Vejle	27	14	9	4	1
Ringkøbing	41	0	0	0	0
Ribe	7	0	0	0	0

Det øjeblikkelige Resultat af disse Oplysninger var et justitsministerielt Cirkulære af 13. Aug. 1886, hvori man paa ny indskærpede Overøvrighederne den gamle Regel om, at Faderens Bidrag i alle Tilfælde burde udgøre mindst Halvdelen af det Beløb, som man maatte formode vilde medgaa til Barnets Opfostring.¹¹⁾ Endvidere understregede man, at Hensynet til Faderens Formuesforhold kun kunde komme i Betragtning, naar der var Tale om at yde et større Bidrag.

Cirkulæret af August 1886 imødekom et enkelt af de Krav, der var blevet rejst af den offentlige Mening. Skulde de andre Spørgsmaal løses, maatte der en hel ny Lovgivning til. Hertil var man ogsaa villig indenfor Ministeriet, og i de samme Dage, hvor Cirkulæret blev udsendt, lagde Departementchef Ricard sidste Haand paa et Lovforslag, der indeholdt en Række supplerende Bestemmelser om Underholdsbidrag til Børn født udenfor Ægteskab.

I dette Forslag gik Ministeriet ind paa Kravet om, at Underholdsbidraget kunde opkræves indtil Barnets fyldte 18. Aar, men saaledes at der var Mulighed for at faa det nedsat, naar Barnet fyldte 14. Endvidere gav man det Ønske Tilslutning, at mindst Halvdelen af Udgifterne ved Svangerskabet og selve Barselfærden skulde dækkes af Barnefaderen, og at dette Bidrag kunde inddrives ved Udpantning. Hertil kom endvidere en Bestemmelse om, at Moderen kunde gøre Krav gældende i Faderens Dødsbo, i det Tilfælde, hvor det var solvent, og Faderen ikke efterlod sig Enke eller ægte Børn.

Lovens vigtigste Bestemmelse var dog Paragraf 4, hvori man ophøjede det Princip til Lov, som Byfoged Jürgensen atter og atter havde taget til Orde for, at Faderens Underholdsbidrag, i Tilfælde af at han ikke betalte det, skulde betragtes som Fattighjælp ydet ham med Fattighjælpens sædvanlige Virkninger. Formaalet med denne skrappe Bestemmelse var virkelig at gøre noget for, at Barnemoderen fik Bidraget til sit Barn.

Oprindelig havde man i Justitsministeriet tænkt sig, at Moderen skulde have Ret til, naar Faderen ikke betalte, at henvende sig til sin Opholdskommune med Krav om at faa Beløbet udbetalt af denne. Det maatte derefter blive Kommunens Sag at finde Manden og tvinge ham til at betale. Et saa radikalt Skridt vilde Indenrigsministeriet, efter at have forespurgt Københavns Magistrat, ikke give sin Tilslutning, da der efter dets Mening ikke var nogen Grund til at volde

¹¹⁾ Forarbejderne til Cirkulære af 13. Aug. 1886 findes i Justitsministeriet 1. Kontor 1886 Journal Nr. 3621.

Moderens Opholdskommune Ulejlighed og maaske endog Udgift. Justitsministeriet bøjede sig for denne Protest og redigerede Paragraffen saaledes, at Moderen direkte skulde henvende sig til Mandens Forsørgelseskommune, der skulde udbetale hende det skyldige Bidrag mod Regres hos Faderen. Indenrigsministeriet anerkendte denne nye Formulering, der i administrativ Henseende betød en Forenkling, men som set fra Moderens Synspunkt gav langt mindre end Justitsministeriets oprindelige Forslag.¹²⁾

Af stor principiel Interesse var det endvidere, at Ministeriets første Udkast indeholdt følgende Paragraf 7: »Moderen til et udenfor Ægteskab avlet Barn er pligtig til under Tvang af Dagbøder, hvis Størrelse fastsættes af Overøvrigheden, at opgive Navnet paa den eller dem, som hun anseer for Barnets Fader eller Fædre«. Men Paragraffen var forsvundet, inden Forslaget havde forladt Kontoret. Ricard, der havde formuleret den, blev mere og mere overbevist om, at den rettest burde udgaa, navnlig da Kultusministeriet og den kgl. Fødselsstiftelse havde afslaaet at opgives det gamle Privilegium om de hemmelig fødende Kvinder, og med Ministerens Samtykke skete det.¹³⁾ Naar man tænker paa, med hvilken Heftighed Diskussionen om et Barns Krav paa at kende sin Fader har hølget i de allersidste Aar, er det ret interessant at konstatere, at Justitsministeriets Embedsmænd for mere end 50 Aar siden havde konciperet en Lovbestemmelse, der gav Barnet denne Ret.

Det Forslag, der først naaede frem til Behandling paa Rigsdagen, var Loven om Tilsyn med Plejebørn.¹⁴⁾ 22. November 1886 kom det til 1. Behandling i Landstinget, og allerede her rejste Reedtz-Thott Kravet om, at ogsaa Fattigvæsenets Børn skulde ind under Tilsynet, da det var en Kendsgerning, »at paa ikke saa faa Steder blive de Pleiebørn, der blive udsatte af Fattigvæsenet, jeg kunde næsten sige udsatte ved Licitation«. ¹⁵⁾ Med overvældende Majoritet vedtoges det, efter det nedsatte Udvalgs Forslag, at Tilsynet skulde føres af Kommunalraadene og ikke af Politiet, da dette i mange Tilfælde savnede det nødvendige Lokalkendskab. Politiet skulde dog have bevaret en vis Ret til at

¹²⁾ Forhandlingerne mellem de to Ministerier findes i Justitsministeriets 1. Kontor 1885 Journal Nr. 1643.

¹³⁾ Justitsministeriet 1. Kontor 1885. Journal Nr. 1643.

¹⁴⁾ L. T. 1886—87 Sp. 505—14, 956—66, 1099—1104, F. T. Sp. 1773—1807, 2811—24, 2890—92 Tillæg A Sp. 2083—88, B Sp. 209—14, 1157—60.

¹⁵⁾ L. T. 1886—87 Sp. 509.

skride ind og at lade afholde Forhør, naar Misbrug fandt Sted. Endelig vedtog man, at alle Børn paa indtil 10 Aar skulde være underkastet dette Tilsyn, blot Børnene fra Københavns Kommune undtaget, da disse allerede var undergivet et udmærket Tilsyn. Diskussionen i Landstinget om dette Lovforslag var ganske kort, og allerede i Slutningen af Februar 1887 naaede Forslaget frem til Behandling i Folketinget.

Allerede under Forslagets 1. Behandling rejste Folketinget Krav om, at de københavnske Plejebørn blev underkastet det samme Tilsyn som Landets øvrige Børn, og dette Problem blev det store Strids-spørgsmaal mellem de to Ting. Om Børnenes Behandling faldt der flere meget skarpe Bemærkninger, og man kunde allerede paa dette Stadium se, at Folketinget vilde stille langt videregaaende Krav.

Med overvældende Flertal sluttede Tinget sig til et Forslag om helt at unddrage Politiet Indflydelse paa Tilsynet med Plejebørnene og ganske lægge denne Sag i Kommunalraadens Hænder og at lade alle Børn, ogsaa de københavnske, underkaste dette Tilsyn. 10-Aarsgrænsen fandt heller ikke Naade for Tingets Øjne, efter dets Opfattelse burde Tilsynet fortsætte lige til Konfirmationsalderen.

Med disse Ændringer vandrede Forslaget tilbage til Landstinget, hvor det viste sig umuligt atter at faa det sat paa Dagsordenen i denne Samling. Man maatte derfor begynde forfra i Samlingen 1887—88, og ogsaa ved denne Lejlighed blev det først forelagt i Landstinget.¹⁶⁾ Her holdt Thomas Nielsen en varm Tale for de ulykkelige Børn, som blev opdraget paa Fattiggaardene sammen med Vagabonder og straffede Personer. »Jeg tror,« udtalte han, »at dette er i høj Grad ulykkebringende. Det kan gjerne være, at dette er et Fremskridt fra det tidligere Licitationssystem, men det kan ikke negtes, at den liderlige Tale, der ikke kan undgaaes, den Mangel paa Adskillelse af Løgn og Sandhed, som følger med disse demoraliserede Individuer, den hele Luft, Børnene derved komme til at leve i, sandsynligvis har en høist skadelig Indflydelse paa dem. Det er min Opfattelse, at en saadan Sammenblanding paa Fattiggaardene egentlig burde forbydes.«¹⁷⁾

Dette Spørgsmaal havde Landstinget ingen Lyst til at give sig i Kast med, og i det Hele taget viste man sig ikke lige villig til at gaa ind paa alle de af Folketinget foreslaaede Ændringer. Man gav sin

¹⁶⁾ L. T. 1887—88 Sp. 84—99, 461—69, 598—607, 1629—38, 1738—40. F. T. Sp. 2449—73, 4699—4734, 4913—28, 5330—40, 5400—06. Tillæg A Sp. 1635—38, B Sp. 17—22, 1295—98, 1891—92, 1909—10, 2071—72.

¹⁷⁾ L. T. 1886—87 Sp. 88.

Tilslutning til Forslaget om, at Tilsynet skulde udstrækkes til Konfirmationsalderen, og at Kommunalraadene alene skulde føre dette Tilsyn, men man vilde paa ingen Maade bøje sig for Kravet om, at København skulde ind under dette nye Tilsyn. For dog noget at mildne dette Afslag gav man Loven en Tilføjelse om, at den efter syv Aars Forløb skulde tages op til Revision.

I Folketinget var man skuffet over Landstingets Holdning, og ved Afstemningen i Salen efter 2. Behandling samlede der sig paa ny et Flerstal for at lægge København ind under Tilsynet. Inden Sagen forlod Folketinget, lykkedes det dog »Forligsvennerne« at samle et Flerstal om et Kompromisforslag, der gik ud paa, at i Kommuner med over 30.000 Indbyggere kunde Tilsynet med Plejebørnene, om Kommunen ønskede det, henlægges under Sundhedskommissionen, naar den gældende Sundhedsvedtægt efter Ministeriets Skøn indeholdt ligesaa fyldestgørende Regler for Tilsynet som den nye Lov.

Denne Formulering tilfredsstillede ikke Landstinget, der krævede, at alle Byer med over 20.000 Indbyggere skulde have Lov til at lade Sundhedskommissionen føre det nødvendige Tilsyn. Paa et vist Tidspunkt syntes dette Spørgsmaal at true med at bringe Sagen ganske til Standsning. Der gik Politik i den, idet det ene Ting ikke vilde bøje sig for det andet, og to Gange maatte Sagen til Behandling i et Fællesudvalg, inden man enedes om en Formulering, hvorved man i Paragraf 1 udtalte, at Tilsynet i Kommuner med et Indbyggertal paa over 30.000 kunde henlægges under Sundhedskommissionen (en Indrømmelse til Folketinget), medens der paa Landstingets Initiativ i Forslaget indsattes en Paragraf 8, der fastsatte, at Lovens Bestemmelser ikke fandt Anvendelse paa de Plejebørn, der blev anbragt udenfor Kommunen af de Kommuner, der efter Paragraf 1 var undtaget fra Tilsynet efter denne Lov, naar der i Sundhedsvedtægten for den Kommune, der anbragte Børnene, fandtes betryggende Bestemmelser for Tilsynet. Hvad Sagens Realitet angik, var det Landstinget, der fik sin Vilje, men Formuleringen blev en saadan, at Folketingets Flerstal mente, at det kunde give den sin Tilslutning.

Naar Landstinget saa stejlt fastholdt Københavns Særstilling, skyldtes det foruden det politiske Hensyn, Tingenes Ligeberettigelse, ogsaa den Omstændighed, at Københavns Magistrat bag Kulisserne havde virket meget energisk for Opretholdelsen af sin Særstilling. Saa tidlig som 26. November 1886 havde Magistraten henvendt sig i en Skrivelse til Gehejmekonferensraad Rosenørn, der var Medlem af det af Landstinget nedsatte Udvalg, og havde anmodet ham om at virke

for Byens Selvstændighed, en Opfordring han villigt fulgte. Inden Lovudkastet for anden Gang blev forelagt Rigsdagen, forespurgte Justitsministeriet selv Magistraten om dets Syn paa den Formulering, Folketinget havde givet Udkastet, og Magistraten nedlagde en energisk Protest mod dets Bestemmelse. Samtidig henvendte man sig til Indenrigsministeriet med den samme Protest, og dette lod med sin Anbefaling Skrivelsen gaa videre til Justitsministeriet. Da Forslaget saaledes støttedes af ikke mindre end to Ministre, vilde Landstinget ikke bøje sig, og Folketinget maatte give Køb. 20. April 1888 fik Loven Kongens Underskrift.

De Bestemmelser, som herefter kom til at gælde om Tilsynet med Plejebørn, var følgende: Alle Plejebørn skulde for Fremtiden underkastes et offentligt Tilsyn, indtil de var fyldt 14 Aar. Det fastsattes endvidere, at ingen mod Betaling maatte have noget Barn hos sig under 14 Aar som Plejebarn, uden at han havde faaet Tilladelse af Kommuneraadet, som til enhver Tid kunde tage den tilbage. I hver Kommune skulde Tilsynet overdrages en eller flere paalidelige Mænd eller Kvinder, som Kommuneraadet kunde bevæge til at overtage dette Hverv.

Enhver, der fik et Barn i Pleje, fik samtidig Meddelelse om, hvem Tilsynet var overdraget, hvorefter Plejeforældrene straks maatte melde sig hos Vedkommende, til hvem enhver Bopælsforandring skulde anmeldes. Den Tilsynsførende havde Pligt til jævnlig at tilse Barnet i Hjemmet, til hvilken Adgangen til enhver Tid burde staa aaben. Fandtes Plejen ikke forsvarlig, maatte der straks ske Indberetning til Kommunalraadet, som derefter skulde lade foretage en Undersøgelse, om fornødent med Politiets Hjælp. Overtrædelse af Loven straffedes med Bøder paa indtil 100 Kr.

Hvad Lovforslaget om Underholdsbidrag angik, naaede heller ikke dette at blive færdigt fra Rigsdagens Haand i Samlingen 1886—87.¹⁸⁾ Det blev først forelagt i Landstinget og sendtes i Slutningen af Februar over i Folketinget, men her kom det ikke længere end til 2. Behandling. I næste Samling forelagdes det først i Folketinget, kom tilbage til Landstinget i Begyndelsen af Marts og naaede lige Vedtagelse inden Samlingens Afslutning.¹⁹⁾

¹⁸⁾ L. T. 1886—87 Sp. 477—504, 930—55, 1057—99, F. T. Sp. 1725—71, 3378—3436 Tillæg A Sp. 2055—82, B Sp. 195—208, 1633—42, 1959—60.

¹⁹⁾ F. T. 1887—88 Sp. 529—44, 3023—96, 3278—3310. L. T. Sp. 1044—80, 1373—95, 1624—29 Tillæg A Sp. 2257—60 B Sp. 407—28.

Om Forslagets Enkeltheder førtes der i begge Ting lange og besværlige Forhandlinger. Skønt det blev modtaget med Glæde og Tilfredshed af det store Flertal, var der i begge Ting stærke Minoriteter, som enten syntes, at Forslaget gik altfor vidt, eller mente, at det kun i ringe Udstrækning imødekom de Krav, man maatte stille.

Til denne sidste Gruppe hørte i Landstinget Redaktør Ploug, Sognefoged N. Hansen og Gaardejer S. A. Ovesen. De to sidste stillede i Udvalget Krav om, at Barnet skulde have sin Faders Navn at vide og Ret til at arve ham, ud fra den Betragtning, at Barnet var »den absolut uskyldige og værgeløse Part«, der i alle Maader havde et »naturligt og billigt Krav paa«, at Samfundet ydede det saavidt muligt samme Beskyttelse som de ægtefødte Børn.²¹⁾ Endelig vilde samme Minoritet have Fødselsstiftelsens Forpligtelse til at hemmeligholde Moderens Navn ophævet.

Baade Ordføreren V. Oxenbøll og Justitsminister Nellesmann imødegik meget energisk disse Krav, Justitsministeren med den Begrundelse, at saalænge Staten hævdede, at Ægteskabet var den eneste lovlige Form for Kønsforbindelse, maatte der være en væsentlig Forskel mellem ægte og uægte Børns Arveret. Ved den endelige Afstemning forkastedes alle 3 Indstillinger med henholdsvis 36 Stemmer mod 11, 36 mod 10 og 35 mod 11.

Ogsaa i Folketinget havde denne Fløj Repræsentanter, der med stor Ihærdighed talte de uægte Børns Sag. I Spidsen stod Seminariefors­tander Jeppe Tang, der i Udvalget stillede en lang Række Forslag, der havde til Formaal at forbedre Børnenes Kaar: 1) ved at give Barnet Tilladelse til at kende baade sin Fader og sin Moder, 2) ved at give Barnet Ret til selv at vælge, hvilket Navn det ønskede at bære og 3) ved at tillægge det Arveret efter Faderen i Lighed med ægte Børn. Fra Centrums Side protesterede man mod disse Ændringsforslag, hovedsagelig af taktiske Grunde, da man frygtede, at deres Vedtagelse kunde bevirke, at Loven aldrig vilde se Dagens Lys. Ved Afstemningen efter 2. Behandling sejrede dette Synspunkt, men yderst knebent, idet Forslaget om, at Moderen altid skulde opgive Faderens Navn, blev forkastet med 35 Stemmer mod 30 og Ophævelsen af Fødselsstiftelsens Privilegium med 33 Stemmer mod 33, medens Spørgsmaalet om uægte Børns Arveret bortfaldt som Følge af tidligere Afstemning.

Foruden de Mindretal, der syntes, at Loven gav for lidt, var der nogle smaa Grupper, der mente, at Lovforslaget gik altfor vidt. Nogle

²¹⁾ L. T. 1886—87 Tillæg B Sp. 201.

havde økonomiske Betænkeligheder ved Forslaget, idet de frygtede, at de nye Regler vilde forøge Byrderne for Kommunerne, dels ved at Plejelønnen overalt vilde begynde at stige, dels ved at Kommunerne skulde udrede Underholdsbidraget som Forskud uden maaske at kunne faa det inddrevet hos Barnefaderen. Som denne Fløjs Talsmand optraadte Overretsprokurator Leth, der var valgt i en Landkreds i Præstø Amt.

Større Tilløb havde den anden Kreds, der fylkede sig omkring Biskop H. V. Styhr, og som hævdede, at Loven bevirkede, at Mødre til uægte Børn blev langt gunstigere stillet end Enker og forladte Hustruer, og at man følgerig satte en Præmie paa Usædeligheden. Med tydelig Gru i Stemmen fremførte Biskoppen et afskrækkende Eksempel fra hans eget Embedsdistrikt, nemlig en Kvinde, der havde faaet 9 Børn udenfor Ægteskab med 9 forskellige Fædre. Efter Lovens Ordlyd vilde hun have Ret til at henvende sig til sin Opholdskommune og faa Underholdsbidragene udbetalt. Over for dette Eksempel hævdede Justitsministeren, at en saadan Kvinde ganske vist ikke havde Krav paa Sympati, men man maatte dog huske paa, at Lovens Bestemmelser »nærmest ere i Barnets Interesse, og Barnet er jo lige uskyldigt, enten det er første, anden eller tredie Gang.«²²⁾ Samme Standpunkt indtog Ordføreren Oxenbøll, der gjorde opmærksom paa, at det var Barnet, der skulde fødes og opdrages; hvad enten Moderen var lidt mere eller mindre værdig, burde dette ikke gaa ud over Barnet.

Bortset fra disse Mindretal i den ene og den anden Retning modtog man i Rigsdagen Regeringsforslaget med den største Interesse, og der var almindelig Enighed om, at Udkastet burde ophøjjes til Lov. Paa et Par vigtige Punkter var der i begge Ting Stemning for at foretage Ændringer i Loven, og saadanne blev ogsaa vedtaget.

Dette gjaldt først og fremmest Problemet om de uægte Børns Arveret. Til dette Punkt havde Landstinget oprindeligt ikke stillet Ændringsforslag, men Folketingsudvalget foreslog, at der i Mandens Bo altid skulde afsættes et Beløb til Alimentationsbidrag, selv i det Tilfælde hvor han efterlod sig Enke og ægtefødte Børn. En Betingelse skulde blot knyttes hertil, at Boet havde en Værdi af mindst 5000 Kr. Justitsministeren fraraadede denne Ændring, men den blev ikke desto mindre vedtaget med 50 Stemmer mod 20.

Under Forhandlingerne om dette Spørgsmaal fik Folketinget en værdifuld Støtte udefra, idet Dansk Kvindesamfund paa et stort of-

22) L. T. 1886—87 Sp. 499.

fentligt Møde, der blev afholdt 15. Dec. 1886, energisk gik ind herfor. Da Spørgsmaalet for anden Gang kom til Behandling i Samlingen 1887—88, forandrede man kun lidt i sin oprindelige Indstilling for at gøre denne mere antagelig for Landstinget, idet man fik vedtaget en Tilføjelse om, at det Beløb, der skulde afsættes til Alimentationsbidrag, i intet Tilfælde maatte overstige den Sum, som det uægte Barn vilde have faaet som ægte født. Denne Formulering gav Justitsministeren sin Tilslutning, og ved hans Hjælp blev den vedtaget af Landstinget.

Ogsaa i den vigtige Paragraf 4 foretog Rigsdagen en Ændring. Det var her Landstinget, der brød Vejen. Medens Forslaget havde fastsat, at Moderen først skulde paakalde Kongens Foged for at faa sit Bidrag opkrævet, inden hun henvendte sig til Kommunen, foreslog Landstingsudvalget, at Moderen straks maatte kunne henvende sig til de kommunale Myndigheder. Til dette Forslag stillede Justitsministeren det Ændringsforslag, at Moderen skulde henvende sig til Faderens Opholdskommune og ikke til sin egen, et Forslag, som Ordføreren modsatte sig med den rigtige Begrundelse, at det i mange Tilfælde vilde være umuligt for en fattig Kvinde at opspore Mandens Opholdssted, men Forsamlingen vedtog Justitsministerens Forslag.

I Folketinget gav Paragraffen Anledning til megen Diskussion. Bjørnbak talte varmt Moderens Sag og tog kraftigt til Orde for, at Moderen fik Lov til at henvende sig til sin egen Kommune, der derefter maatte overtage Besværet med at skaffe sig Dækning. Som Resultat af Forhandlingerne i Folketinget fremkom et Kompromisforslag, der gik ud paa, at det kun var uformuende Mødre, der skulde have Ret til at henvende sig direkte til deres egen Opholdskommune for at faa Bidraget anvist (jfr. nedenfor). Dette Forslag anbefalede Justitsministeren Landstinget at vedtage. Lige til det sidste forsøgte en Gruppe at spænde Ben for Forslaget, da de mente, at Mødrene til uægte Børn blev favoriserede, men et Forslag fra denne Side om helt at lade Paragraf 4 udgaa blev forkastet med 41 Stemmer mod 3. Ved den afsluttende Debat udtalte Minister Nellesmann, at uden Paragraf 4 havde Loven »ingen Betydning eller i det Mindste ingen væsentlig Betydning«, og Paragraffen vedtoges med 44 Stemmer mod 3.

Loven om Underholdsbidrag til Børn født udenfor Ægteskab, der blev underskrevet af Kongen 20. April 1888, havde følgende Bestemmelser: Den Forpligtelse, som Faderen havde til at bidrage til sit uægte Barns Understøttelse, kunde for Fremtiden udstrækkes til Barnets 18. Aar, hvis det var trængende til Hjælp. Bidraget blev fastsat af Over-

øvrigheden, ligesom det Tilskud Moderen kunde forlange til Dækning af Udgifterne ved selve Barselfærden, og dette Beløb skulde udgøre mindst Halvdelen af Omkostningerne.

Naar en Mand efterlod sig et uægte Barn, der ikke var fyldt 18 Aar, skulde Underholdsbidraget udbetales af Boets Midler. Var der en Enke og ægtefødte Børn, fandt Udbetaling kun Sted til Fordel for de af de uægte Børn, der var avlet før hans sidste Ægteskab, og Bidraget maatte ikke overstige det Beløb, som Barnet vilde have arvet som ægte Barn. Forblev Enken siddende i uskiftet Bo, fortsatte hun med at betale i det Omfang, som Øvrigheden skønnede passende, indtil Barnets 14. Aar.

Hvis Underholdsbidraget udeblev, og Moderen kunde skaffe Attest fra sin Opholdskommune paa, at hendes Formuesforhold ikke tilod hende selv at sørge for Barnet, var hun, hvis hun var forsørgelsesberettiget her i Landet, berettiget til enten selv eller gennem Kommunalbestyrelsen i sin Opholdskommune at fordre Bidraget betalt af Faderens Opholdskommune, uden at det kunde betragtes som Fattighjælp, der blev ydet hende. Var det ikke muligt at finde Faderens Opholdskommune, kunde hun forlange, at Bidraget udbetaltes hende af hans Forsørgelseskommune; i begge Tilfælde betragtedes det som Fattighjælp til Faderen.

Betydningen af Børnelovene af 20. April 1888 maa først og fremmest søges deri, at det viste sig muligt trods vanskelige Forhandlinger mellem de to Ting at naa til en positiv Overenskomst om et af den sociale Lovgivnings mange indviklede Spørgsmaal. Selv om det billigvis maa indrømmes, at det her kun drejede sig om Problemer fra Fattiglovgivningens Overdrev, gav det gunstige Resultat dog nyt Mod til de Folkerepræsentanter, som i Aarevis havde spejdet efter og forsøgt paa at gennemføre den haardt tiltrængte Forbedring af Forsørgelseslovgivningen.

Om selve Lovenes Betydning for de Forhold, de skulde ordne, er det egentlig nok at pege paa den Kendsgerning, at det allerede i 1892 blev anset for nødvendigt at nedsætte en stor blandet Kommission med det Formaal at give Forslag om en Nyordning af hele Børneforsørgelsen. De Resultater, som denne Kommission kom til, dannede Grundlaget for en hel ny Lovgivning, men en Skildring heraf hører ikke hjemme i denne Fremstilling.

KAPITEL 12.

Fattigloven af 9. April 1891.

MEDENS Initiativet til Løsningen af Spørgsmaalet om Børneforsørgelsen kom udefra, skyldtes det Rigsdagen, at der omsider kom Drift i Sagen om en almindelig Reform af Fattigvæsenet.

24. November 1888 forelagde Folketingsmand Thorup fra Løvelkredsen, der havde gjort Fattigloven til sit Speciale, et fuldt udarbejdet Forslag til en Lov om det offentlige Fattigvæsen, som han alene var Stiller til, og som han selv havde udarbejdet og havde Ansvaret for.¹⁾ Dette Forslag var i det væsentlige bygget paa de tidligere i 70erne behandlede Regeringsforslag, og paa dette Afhængighedsforhold lagde han heller ikke Skjul. Mindre Ændringer var indføjet paa Punkter, hvor han personlig mente, at der burde reformeres. Saaledes var han en stærk Modstander af det fra norsk og svensk Lovgivning optagne Princip, at Børn og Forældre havde gensidig Forsørgerpligt over for hinanden. Endvidere vilde han have Forsørgelsesrets Erhvervelse gjort afhængig af et Ophold paa to Aar i Kommunen og et udtrykkeligt Forbud optaget i Loven om at anbringe gamle Mennesker og Børn i Arbejdsanstalter sammen med Vagabonder og daarligere Personer. Endelig ønskede han, at Forsørgelsen af aandssvage, blinde og døvstumme Børn helt skulde afholdes af Statskassen, naar Forældrene ikke havde Evne til at betale.

Under den ret lange Debat om det Thorupske Forslag udtalte Ministeren, at det ikke kunde nytte at dyngte det ene omfangsrige Forslag op paa Rigsdagens Bord efter det andet. Der maatte Tid til alting. Denne Ro til at fordybe sig i Spørgsmaalet om en Reform af Fattigvæsenet fandt Ingerslev, da Rigsdagen var hjemsendt, og i Foraaet 1889 fandt de Forhandlinger Sted, der resulterede i, at Ministeriet atter bestemte sig til at møde i Rigsdagen med et Forslag om en ny Fattiglov.

¹⁾ F. T. 1888—89 Sp. 1463—71, 1646—1788. Tillæg A Sp. 2773—2812.

Om disse Forhandlinger vides ikke meget, men det fremgaar af de efterladte Dokumenter, at der i hvert Fald var to Mænd, der interesserede sig for Sagen, foruden Minister Ingerslev den samme Departementchef Bache, der i 70erne havde været saa stærkt optaget af Fattiglovsforslaget. De Betænkninger, der er bevaret fra deres Haand, gør det muligt at løfte en Flig af Sløret for de Overvejelser, der gik forud for Lovforslaget endelige Udarbejdelse.²⁾

Det fremgaar af de bevarede Betænkninger, at Ministeriets ledende Mænd oprindeligt havde tænkt sig at tage Initiativet til en virkelig betydningsfuld Nydannelse paa den sociale Lovgivnings Omraade. Ved Oprettelse i de enkelte Kommuner af Hjælpekasser, hvortil Staten skulde give Tilskud, vilde man komme de Trængende til Hjælp, der hidtil havde formaaet at bevare deres Selvstændighed, men som i det Øjeblik, hvor Alderen og den tiltagende Svagelighed meldte sig, ikke længere saa sig i Stand til at erhverve det nødvendige til Livets Ophold. En Sammenligning mellem dette Forslag og de i Kapitel 10 skildrede og af Folketinget atter og atter fremsatte og diskuterede Planer viser, at man herfra havde laant adskillige Bestemmelser, og Departementchef Bache lagde heller ikke Skjul paa, at han ventede sig et positivt Resultat, naar Regeringen paa sit Program optog en Sag, som Folketinget atter og atter havde udtalt sig til Gunst for. Uvist af hvilken Grund naaede dette Udkast ikke længere end til Papiret, og Ministeriet vendte tilbage til den Politik, som havde været skiftende Ministres i 70erne: at afstaa fra ethvert Forsøg paa at føre Sociallovgivningen frem ad nye Baner og nøjes med en Kodifikation af gældende Bestemmelser, tilsat de nødvendigste Ændringer som Tiden krævede.

Denne Beslutning maa være taget omkring 1. Juni, thi 6. Juni 1889 foretog man en Henvendelse til Landets samtlige Overøvrigheder, hvori man meddelte dem, at Regeringen havde til Hensigt at forelægge et Lovforslag i næste Rigsdagssamling. Man ønskede desuden en Udtalelse om Regeringsforslaget fra 1874 foruden Oplysninger om en Række praktiske Forhold, Fattigvæsenet vedrørende, herunder Fattiggaardene. Om den kommende Lovs Hovedtendens udtalte man, at der »formentlig« ikke kunde være Tale om at bryde fuldstændig med Principperne i den nugældende Lov, men Formaalet maatte være at samle de spredte Bestemmelser og kun foretage Ændringer paa

²⁾ Indenrigsministeriet 1. Dept. 1889 Journal Nr. 1861. Betænkninger fra Bache og fra Ingerslev samt Udkast til Lov om Hjælpekasser.

Punkter, hvor indvunden Erfaring dikterede saadanne. Ved Cirku­ læret af 6. Juni 1889 proklamerede Ministeriet sit Ønske om »at hu­ manisere Fattiglovgivningen«.

Samtidig med at Ministeriet udbad sig Overøvrighedernes Erklæ­ ring om Sagen, forelagde man Justitsministeriet og Kirke- og Under­ visningsministeriet de gamle Forslag fra 70erne og spurgte dem, om de havde Ændringer at foreslaa.³⁾ Fra begge Ministerier indløb der Svar, som mandede ud i, at man kun kunde give den Tanke Tilslut­ ning at optage de gamle Forslag med faa og mindre væsentlige Æn­ dringer. Kirke- og Undervisningsministeriet ønskede i Forslagets Pa­ ragraf 23 udtrykkelig fastslaaet, at Fødselsstiftelsens Privilegium paa at hemmeligholde fødende Kvinders Navne fortsat eksisterede, og Ju­ stitsministeriet fastholdt sit gamle Standpunkt i det saa stærkt om­ debatterede Spørgsmaal, om en Hustrus Forpligtelse til at forsørge sin Mand, (Jfr. S. 143 f.), dog uden at overbevise Indenrigsministeriet.

Større Betydning maatte det faa, at samtlige Overøvrigheder uden Undtagelse udtrykte deres Glæde over, at Ministeriet havde beslut­ tet sig til at forelægge en ny Fattiglov og Tilslutning til Tanken om at bygge videre paa det engang fastlagte Grundlag.⁴⁾ »Til fuldstæn­ dig at bryde med Principperne i den nu gjældende Fattiglovgivning, der har levet sig ind i den almindelige Bevidsthed, vil der forment­ lig ikke være nogen Grund«, udtalte Stiftamtmanden over Sjællands Stift C. Bille Brahe, og til denne Anskuelse hældede samtlige Lan­ dets Amtmænd. Heller ikke fra de lokale Myndigheder skulde Mini­ steriet møde et Krav om »at gaa til Løsningen af det sociale Spørgs­ maal«.

Derimod maatte det gøre et stærkt Indtryk at se, med hvilken Enstemmighed Landets Amtmænd udtalte sig om den paa flere Punk­ ter meget lidt humane kommunale Administration af Fattigloven. Navnlig de jyske Amtmænd var meget kraftige i deres Udtalelser herom og i deres Fordømmelse af den kommunale Haardhed, og samt­ lige Amtmænd var enige i deres Krav om, at Tilsynet og Retten til Indgriben snarere maatte styrkes end indskrænkes.

Stiftamtmand E. J. Wahl i Aalborg var særlig haard i sin For­ dømmelse af de kommunale Myndigheders Behandling af fattige Med­ borgere, og han udtalte ligefrem, at Fattigbestyrelserne havde »for

³⁾ Korrespondancen med de to Ministerier findes i Indenrigsministe­ riet 1. Dept. 1888 Journal Nr. 1856 og do. 1889 Journal Nr. 1861.

⁴⁾ Amtmandsbetænkningerne findes i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1888 Journal Nr. 1856, men som særlig Dossierpakke.

stor og utilstrækkeligt kontrolleret Myndighed over de Fattige, der, hvis ikke en paa alle Omraader gennemført og tilstrækkelig virksom Kontrol bliver indført, ville blive prisgivne inhumane Fattigbestyrelseres Vilkaarlighed. De temmelig hyppige og ofte grundede Klager fra Fattige over Hjælpens Utilstrækkelighed og inhumane Behandling fra Fattigbestyrelsernes Side, tyde bestemt paa, at en saadan Kontrol er uundværlig«. Amtmanden mente ikke, at det gik an at overdrage Amtsraadene at føre dette Tilsyn, den eneste, der med Myndighed kunde gøre det, var den stedlige Overøvrighed.

Man kan mod denne skrappe Dom over de kommunale Myndigheder indvende, at den afsiges af en, der er Part i Sagen. Naturligvis maa der altid være og har der altid været, navnlig i en politisk Kamptid, en vis Spænding mellem de kommunale Myndigheder og det af Centralstyrelsen indsatte Embedsmandskorps, en Spænding, der opstaar af de to Parters Ønsker om henholdsvis at udvide og begrænse deres Indflydelse paa de kommunale Forhold, men der er derfor ingen Grund til at tro, at disse Amtmandsberetninger ikke skulde afgive et meget troværdigt Billede af de faktiske Forhold. Bagsiden af Medaljen ved det kommunale Selvstyre var for Fattigforsørgelsens Vedkommende en ofte haard og inhuman Behandling af de Fattige, der sikkert ikke havde faaet den Udstrækning, hvis Repræsentanter fra Embedsstanden, der var vant til at betragte Problemerne fra et mere alment Synspunkt og ikke var saa tilbøjelige til at anlægge det snævre rent økonomiske Synspunkt, som Sognene meget let faldt for Fristelsen til at gøre, havde faaet en noget større Indflydelse paa disse Sager. Amtmandsbetænkningerne fra 1889 viste med en Tydelighed, som ikke er til at tage fejl af, at den gamle Modsætning mellem de økonomisk set meget nøjeregnende Kommunaludvalg og Centraladministrationens Repræsentanter, der ønskede at anlægge en mere human Betragtningssmaaede overfor de Trængende, stadig levede.

Den kommunale Administrations Ubillighed overfor de Fattige kom frem paa flere Punkter, f. Eks. ved Indlæggelse paa Fattiggaardene. For Sognets Trængende stod Fattiggaarden i Almindelighed som det frygteligste af alt, og mange fattige Familier førte en heroisk Kamp for at holde sig fri af dem. Men heraf benyttede Sogneraadene sig. Under Trusel om Indlæggelse fik man de Fattige til at afstaa fra at søge den Hjælp, som de i allerhøjeste Grad var trængende til, og lod dem henleve i Sult og i stor Elendighed. Fra Amtmændenes Side lød et enstemmigt Krav om, at det Offentlige maatte have Ret

til at afgøre Spørgsmaal om Indlæggelse, ligesom man ogsaa maatte være berettiget til at skride ind i Tilfælde, hvor Fattigvæsenet beholdt arbejdsføre Personer paa Fattiggaardene mod deres Vilje for at faa det nødvendige Arbejde udført.

Paa et andet vigtigt Punkt fastholdt Amtmændene den samme Medbestemmelsesret. Lovudkastet indeholdt en Bestemmelse om, at Fattigbestyrelserne kunde gøre Krav paa Erstatning for ydet Hjælp i den Paagældendes levende Live, naar Opholdskommunen erkendte, at han havde Midler til at erstatte den modtagne Understøttelse uden af den Grund at falde det Offentlige til Byrde. I denne Anledning hævdede Overøvrighederne, at kun i det Tilfælde, hvor Forsørgelses- og Opholdskommunen faldt sammen, vilde denne afgive et Votum, der gik ud paa, at den Paagældende kunde tilbagebetale ydet Fattighjælp, i alle andre Tilfælde vilde den nægte det. Heller ikke Opgivelsen af Fattigunderstøttelsens Størrelse mente man i alle Tilfælde at kunne stole paa. Der burde kræves bekræftet Udskrift af Regnskabsprotokollerne. Denne sidste Bestemmelse synes at tyde paa, at Amtmændene havde meget daarlige Erfaringer om Troværdigheden af de Erklæringer, som Fattigbestyrelserne afgav.

Hvad det yderst vigtige Spørgsmaal om Forsørgelsesrets Erhvervelse angik, fastholdt samtlige Amtmænd det femaarige Ophold i en Kommune som et Minimum, og alle var de mere eller mindre tilbøjelige til at kræve enten 10 eller 15 Aars Ophold. At gaa ned under de fem Aar afviste man med den Motivering, at det vilde forøge Forsørgelsesbyrden for Byerne og fremkalde endnu flere Forsøg paa at snige sig fra sine Forpligtelser og vælte Byrderne over paa Naboen.

Problemet om Fattigbestyrelsernes Ret til at nægte Mænd, der havde modtaget Fattighjælp, Tilladelse til at indgaa Ægteskab, interesserede i høj Grad Landets Amtmænd, og der var Enighed om, at et enkelt Aar var en altfor kort Periode til at afgøre, om en Person var istand til at forsørge sin Familie. Han burde i mindst fem Aar have vist, at han kunde holde sig klar af Fattigvæsenet.

Reglerne om de Fattiges Hjemsendelse ønskede man omgærdet med visse Sikkerhedsforanstaltninger. Den almindelige Opfattelse var den, at Hjemsendelserne burde indskrænkes til det mindst mulige, idet kun den næsten fuldkomne og stedse vedvarende Forsørgelse kunde motivere Krav om Hjemsendelse. Ogsaa paa dette Punkt havde Amtmændene gjort pinlige Erfaringer, idet mange Kommunalraad benyttede en Trusel om Hjemsendelse til at slippe for at yde Hjælp,

hvor denne var berettiget. Der maatte derfor holdes en Vej aaben for Appel til højere Myndigheder.

De vigtige og saa aktuelle Spørgsmaal om Oprettelsen af en moderne Alderdomsforsørgelse og en videre Udvikling af Sygekassevesenet ved Tilskud fra det Offentlige blev ikke gjort til Genstand for Overvejelse i de forskellige Amtmandsbetænkninger. Amtmanden i Randers strejfede disse Problemer, det samme gjorde Brockenhuus-Schack fra Svendborg, der var Medlem af Folketinget og ivrigt havde deltaget i Tingets Behandling af disse Spørgsmaal. Denne sidste var endvidere ene om at rejse Kravet om nærmere Regler for Eftergivelse af Fattighjælp, et Problem, der blev berørt i den københavnske Magistrats Erklæring, men med ganske modsat Resultat, idet man her udtalte den kendte ministerielle Opfattelse af Problemet, at Lovregler om Eftergivelse af Fattighjælp maatte anses for grundlovsstridige.

Betragtet i deres historiske Sammenhæng har disse Betænkninger fra Amtmændene i 1889 deres store Interesse derved, at de betegner det sidste Led i den Kæde af Vidnesbyrd, som i det foregaaende er fremdraget til Belysning af den stærke Spænding, som hele Aarhundredet igennem gjorde sig gældende mellem de af Kommunerne valgte Fattigforstandere og Centraladministrationens Repræsentanter. I denne Sammenhæng er der dog mere Grund til at understrege, at disse Betænkninger fik afgørende Betydning for Ministeriets Udformning af vigtige Dele af den nye Fattiglov. Samtidig gav de Minister Ingerslev et moralsk Rygstød af betydelig Styrke under Forhandlingerne paa Rigsdagen, idet han, under Diskussionen om de Spørgsmaal, der stærkest skilte Regeringen og Folketingets Flertal i to kæmpende Lejre, ikke blot kunde henholde sig til sine nærmeste Medarbejderes Mening i Ministeriet, men kunde føle sig i fuldeste Overensstemmelse med de talrige Embedsmænd omkring i Landet, som fra deres daglige Embedsgerning sad inde med den mest alsidige Erfaring og Kendskab til disse mange og saare vanskelige sociale Problemer.

Som Resultat af Regeringens Overvejelser fremkom et Lovforslag, der var delt i 8 Kapitler.⁵⁾

I 1. Kapitel, der omfattede Paragrafferne 1—15, var samlet alle Reglerne om Forsørgelsespligten. Som Hovedregel blev fastslaet, at det »Offentlige er pligtigt til at komme enhver til Hjælp, for saavidt og saalænge han ikke er i Stand til at forskaffe sig og sine det

⁵⁾ F. T. 1890—91. Tillæg A. Sp. 1407—78.

Nødvendige til Livets Ophold eller til Kur og Pleie i Sygdomstilfælde, dog imod Erstatning af den eller dem, hvem det ifølge nedenstaaende Regler paahviler at forsørge eller understøtte den Paagældende«.

Af de mange Regler om Forsørgelsespligt er der Grund til at fremhæve følgende: En Mand var, saalænge Ægteskabet ikke var endelig ophævet, forpligtet til at forsørge sin Hustru, ogsaa i det Tilfælde, hvor de ikke levede sammen og uden Hensyn til, om der bestod Formuefællesskab mellem dem. Endvidere var Forældre og hver især af dem pligtige til at forsørge deres ægte Børn indtil deres 18. Aar, Døtre dog kun forsaauidt de ikke var gift. Moderen til uægte Børn havde den samme Forpligtelse, men Faderen skulde yde Underholdsbidrag til dem i Overensstemmelse med de særlige Love. En betydelig Udvidelse af tidligere Bestemmelser var Reglen om, at Ægteskabet som saadant forpligtede den ene Part til at forsørge de Børn, som var en Frugt af den anden Parts tidligere Forbindelser, og det paahvilede en Mand, der ægtede en Enke, fraskilt Kvinde eller hidtil ugift Kvinde, at forsørge hendes Børn, selv om Ægteskabet med Moderen ophørte. For Kvinden var de tilsvarende Regler ikke slet saa vidtgaende, idet der kun blev paalagt hende Forsørgelsespligt over for hans Børn, hvis Ægteskabet opløstes ved hans Død. Adoptivforældre var i Lighed med almindelige Forældre pligtige til at forsørge deres Adoptivbørn.

I Tilfælde af at et Ægteskab blev opløst enten ved Dom eller Bevilling, var begge Forældre forpligtet til i Trangstilfælde at forsørge samtlige Børn, uanset hvorledes disse var fordelt mellem dem. Blev den ene Part ude af Stand hertil, gik Forpligtelsen helt over paa den anden. Opfyldte Forsørgeren ikke sine Forpligtelser, kunde Overøvrigheden fastsætte Bidragets Størrelse, og dette kunde inddrives efter de almindelige Regler for Underholdsbidrag til uægte Børn. Om Reglerne for Afsoning af disse Bidrag havde hidtil Bestemmelsen i Forordning af 16. Nov. 1836 været gældende, der talte om Fængsel paa Vand og Brød. For Fremtiden kunde Afsoning finde Sted ved Hensættelse i en Tvangsarbejdsanstalt eller ved simpelt Fængsel i den seksdobbelte Tid. Denne Bestemmelse havde samtlige Amtmænd energisk sat sig imod, med den Begrundelse, at drejede det sig om en gift Mand, vilde det bevirke, at hans Familie i denne Periode manglede deres Forsørger og løb en alvorlig Risiko for at falde det Ofentlige til Byrde. Om Aarsagen til at Ministeriet traf denne Beslutning mod Amtmændenes Raad indeholder Forakterne ingen Oplysninger.

Forslaget indeholdt dernæst en Række Bestemmelser, der gik betydeligt ud over, hvad der hidtil havde været gældende Ret. For Fremtiden kunde en Hustru, der ikke var endelig skilt fra sin Mand, paalægges Bidrag til hans Forsørgelse, hvis hun havde særlige Midler, og Forældre kunde komme til at yde Hjælp til deres Børn efter deres fyldte 18. Aar, ligesom disse kunde paalægges at yde deres Forældre Understøttelse. Disse Tilfælde betragtedes dog kun som Undtagelser fra den almindelige Regel, og Overøvrighedens Erklæring skulde i hvert enkelt Tilfælde indhentes.

Om Tyendets Sygdom indeholdt Forslaget nye Bestemmelser. Paa drog et Tyende sig Sygdom ved eget utilbørligt Forhold, var Helbredelsesomkostningerne Husbonden ganske uvedkommende, ligesom han alene skulde udrede disse, hvis han bar Skylden. I alle andre Tilfælde paahvilede det Husbonden, indtil Tyendeforholdet paa lovlige Maade ophørte, dog ikke ud over 6 Maaneder, at betale Løn, og saalænge Tyendet forblev i hans Hus, tillige Kost og Logi. En Husbond kunde ikke ved privat Aftale mellem sig og Tyendet skyde denne Forpligtelse fra sig.

2. Kapitel, der omfattede Paragrafferne 16—27, indeholdt Reglerne om Erhvervelse af Forsørgelsesret. I fuld Overensstemmelse med hvad der havde været gældende Lov siden Aarhundredets Begyndelse lagdes et Ophold i en Kommune til Grund for Forsørgelsesrets Erhvervelse, og Hovedreglen blev, at man havde Forsørgelsesret i den Kommune, hvor man siden sit 18. Aar havde haft 5 Aars uafbrudt fast Ophold, uden i denne Periode at have nydt Fattighjælp, der kunde refunderes. Kunde en saadan Kommune ikke udfindes, var Fødekommunen Forsørgelsesstedet.

Som ægte eller uægte Børns Fødekommune blev det Sted anset, hvor Forældrene eller Moderen henholdsvis i Fødselsøjeblikket eller 10 Maanedersdagen før Nedkomsten havde et til Erhvervelse af Forsørgelsesret egnet Ophold. Modtog de paagældende Fattighjælp i Fødselsøjeblikket, var Forsørgelseskommunen Barnets Fødested. Præsten havde under Bødeansvar Pligt til at anmelde alle Fødsler, for at Kirkebøgerne kunde faa de nødvendige Tilførsler.

En gift Kone skulde altid forsørges paa det Sted, hvor Manden var forsørgelsesberettiget, selv i det Tilfælde, hvor hun opholdt sig paa et andet Sted eller var separeret fra ham. En Enke eller en fraskilt Kvinde beholdt Mandens Forsørgelsessted, indtil hun selv havde erhvervet et nyt. Ægte Børn eller Stedbørn var indtil deres 18. Aar forsørgelsesberettigede paa det Sted, hvor deres Forældre eller den

længstlevende af dem havde Forsørgelsesret, medens uægte Børn eller de Børn, der forblev hos en fraskilt Kone, fulgte Moderen. Udlændinge fik først Forsørgelsesret, naar de fik Indfødsret. Viste det sig umuligt at fastslaa en Trængendes Forsørgelsessted, skulde han understøttes af den Kommune, hvori han blev trængende, men $\frac{3}{4}$ af Udgifterne skulde afholdes af Amtsraadskredsen og de Købstæder, der stod i Forbindelse med denne efter Folketal.

I 3. Kapitel, der bestod af Paragrafferne 28—33, var samlet Reglerne om Forsørgelsesmaaden. Loven skelnede mellem tre Former for Forsørgelse: 1. Understøttelse i Hjemmet, 2. Anbringelse i Pleje hos Private og 3. Optagelse i en Forsørgelsesanstalt. Loven indeholdt et udtrykkeligt Forbud mod at lade de Fattige gaa paa Omgang eller at sætte dem til offentlig Licitation mellem Kommunens Beboere. Fattigbestyrelserne skulde drage Omsorg for, at de Trængende ikke savnede det Nødvendige til Livets Ophold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde. Børn, der ikke blev forsørget sammen med deres Forældre, skulde anbringes i privat Pleje eller i Plejeanstalter. Naar de var færdige med Skolen, skulde de sættes i Tjeneste eller i Lære, men de stod indtil deres 18. Aar stadig under Fattigvæsenets Opsigt og Myndighed. Som en helt ny Bestemmelse fandtes et udtrykkeligt Forbud mod at anbringe Personer, som ved Uforligelighed, Dovenskab, Drikfældighed eller anden Uorden voldte Forstyrrelser i Anstalten, sammen med værdige Gamle eller med Børn, med mindre de holdtes fuldstændig afspærret. Med Hensyn til Forsørgelsen stod Fattigbestyrelserne udenfor København under Tilsyn af Overøvrighederne. Disse skulde godkende Forsørgelsesanstalterne, og det vedtagne Reglement skulde hænges offentlig frem. Personer, der havde gjort sig skyldige i Løsgængeri og Betleri, skulde for Fremtiden i Henhold til Lov af 3. Marts 1860 dømmes til Hensættelse i en Tvangsarbejdsanstalt, og i hver Amtsraadskreds skulde der i Løbet af fem Aar findes en saadan.

Om Fattigbestyrelsernes Myndighed over de Fattige og om Virkningerne af Fattigunderstøttelse indeholdt 4. Kapitel, bestaaende af Paragrafferne 34—41, en Række Bestemmelser. Der var først den vigtige Regel, at den Understøttelse, en Person over 18 Aar havde oppebaaret, kunde forlanges refunderet i hans levende Live eller i hans Dødsbo, dog kun i det Tilfælde hvor det skønnedes, at en eventuel Tilbagebetaling ikke vilde skade hans almindelige økonomiske Stilling. Den Understøttelse, der blev ydet et forældreløst Barn, der døde inden sit fyldte 18. Aar, kunde søges erstattet i den paagæl-

dendes Dødsbo. Derimod kunde der ikke i Almindelighed forlanges Refusion for den Hjælp, der var ydet nogen som forældreløst Barn. Denne Bestemmelse, der længe var blevet hævdet af Administrationen, uden at der var Lov for den, blev begrundet med, at det ikke var i Samfundets Interesse »at lade den opvoxende Slægt begynde Livets Kamp under Trykket af en Fattigunderstøttelse, der er ydet forinden Opnaaelsen af den arbejdsdygtige Alder, og som derfor saa godt som altid vil være begrundet i uforskyldte Omstændigheder«. ^{o)}

De Udlæg, der medgik til en Fattigs Begravelse, kunde erstattes af hans Efterladenskaber, og Fattigvæsenets Fordring gik forud for enhver Gæld, som vedkommende havde paadraget sig før Understøttelsens Ydelse. Paa et bestemt Punkt indskrænkedes Retten til Erstatning, idet Fattigvæsenet ikke længere havde Ret til at beholde Efterladenskaber efter en Person, som havde været indlagt paa Hospitaler og lignende Stiftelser. Der kunde kun søges Erstatning for det Beløb, der virkelig var medgaaet til Forsørgelsen. Ligeledes bortfaldt Fattigvæsenets gamle Ret til en Arv, der tilfaldt Hospitalslemmer. I Tilfælde af vedvarende Understøttelse kunde Fattigvæsenet lade den Fattiges Ejendele registrere og lade denne Registreringsforretning tinglæse, hvorved den Fattige blev berøvet Dispositionsretten over sine Ejendele.

Enhver Fattig stod, saalænge han modtog Understøttelse, under Fattigvæsenets Tilsyn, og han var pligtig til paa Fattiganstalten at udføre det Arbejde, han blev sat til, men han kunde ikke udlejes til private mod sin Vilje. Modsatte han sig Indlæggelse paa Arbejdsanstalten, kunde Politihjælp rekvireres.

Det var endvidere Fattigvæsenets Pligt at føre Tilsyn med, hvorledes Forældre, der modtog Fattighjælp, opdrog deres Børn. Fandt man, at der var Grund til at gribe ind, kunde dette ske, men kun med Overøvrighedens Tilladelse.

For Forseelser, der blev begaaet af de Fattige, som Trodsighed mod Foresatte, Drukkenskab, Uforligelighed o. lign., kunde Fattigbestyrelsen med Politimesterens Samtykke idømme Tvangsarbejde i indtil 6 Maaneder, og var der ikke Plads paa Anstalten, kunde der idømmes Fængsel paa Vand og Brød. Begik Lemmerne paa Tvangsarbejdsanstalten Forseelser, kunde de idømmes indtil 2 Maaneders Cellestraf, Anlæggelse af Spændetrøje samt korporlig Revselse.

Hvis en Mand i Løbet af de sidste 5 Aar havde modtaget Fattig-

^{o)} F. T. 1890—91 Tillæg A Sp. 1468—69.

hjælp, der ikke var tilbagebetalt, kunde han ikke indgaa Ægteskab uden Fattigbestyrelsens Samtykke. En Udlænding, der ikke havde vundet Forsørgelsesret, kunde ikke indgaa Ægteskab her i Landet, med mindre han kunde fremlægge Bevis for, at hans Hjemland vilde modtage ham og Familie i Tilfælde af Trang. Indenrigsministeren kunde dog bevillige Undtagelser herfra.

I 5. Kapitel, der omfattede Paragrafferne 42—60, bestemtes Forholdet mellem Kommunerne med Hensyn til Fattigunderstøttelsens Udredelse, Tilbagebetaling m. v. Det paahvilede den Kommune, hvori en Person blev trængende, at forsørge ham saa længe, indtil hans Forsørgelseskommune var fastslaaet. Saasnart en Trængende meldte sig, skulde der optages Forhør over ham, og Undladelse heraf medførte Fortabelse af Retten til Erstatning. Det paahvilede Opholdskommunen at fastsætte Forsørgelsesmaaden, og hvor meget der skulde ydes i Understøttelse.

Alle Udgifter til en Persons Forsørgelse kunde Opholdskommunen forlange refunderet med Undtagelse af 1) den Hjælp, der blev udredt ved Pligtarbejde, og som ikke medførte direkte Udgift for Kommunen, f. Eks. Befordring af Læge og Jordemoder, Afsindiges Bevogtning, Ligbæring m. v. 2) Vederlag og Dagpenge til Læge og Jordemoder og 3) Portoudgifter i Fattigsager. Af saadanne Omkostninger kunde $\frac{3}{4}$ forlanges godtgjort.

Forslaget bevarede Opholds- og Forsørgelseskommunens gamle Ret til at forlange den Trængende hjemsendt, men Hjemsendelse kunde kun finde Sted i visse Tilfælde, 1) naar Understøttelsen kunde refunderes, 2) naar der var Grund til at tro, at Understøttelsen vilde vare gennem længere Tid, og 3) naar Hjemsendelse kunde ske uden i væsentlig Grad at forringe den paagældende Persons Muligheder for selvstændigt Erhverv.

En Person, der i Løbet af Aaret havde været straffet for Løsgængereri eller Betleri, kunde hjemsendes i alle Tilfælde, selv naar han modtog Sygehjælp. Sygehjælp, der blev ydet til den med Manden samlevende Hustru eller til deres Børn under 18 Aar, kunde ikke begrunde Hjemsendelse, ligesom den Understøttelse, der maatte ydes under Familieforsørgerens Sygdom, kun kunde bevirke Hjemsendelse, hvis Hjælpen varede mindst 6 Maaneder. For en enlig stillet Person uden fast Erhverv skulde det være tilstrækkeligt til Begrundelse af Hjemsendelse, at han havde modtaget vedvarende Understøttelse til sit Underhold i de sidste tre Maaneder forinden Hjemsendelsen, eller at han i Løbet af de sidste to Aar ialt tre Maaneder havde været

under Fattigvæsenets Forsørgelse. Den, der vedvarende modtog Hjælp af en Kommune, maatte ikke uden Tilladelse tage Ophold andetsteds. Udgifterne ved Hjemsendelsen skulde afholdes med $\frac{3}{4}$ af Forsørgelseskommunen og $\frac{1}{4}$ af Opholdskommunen, dog skulde den første udrede alle Omkostninger, hvis den Fattige blev syg undervejs. Alle Tvilsspørgsmaal skulde indannes for Overøvrighederne.

6. Kapitel, der omfattede Paragrafferne 61—63, omhandlede Udgifterne i Anledning af særlige Trangtilfælde. De Udgifter, der for Fremtiden var forbundet med døvstumme, blinde og aandssvage Børns Underholdning og Opdragelse i de kgl. Døvstummeinstitutter, Blindeinstitutter eller i en anden af Regeringen anerkendt Anstalt, skulde, naar Forældrene ikke havde Raad til at yde Bidrag, ikke anses som Fattighjælp, men fordeles paa Amtsraadskredsen og de i Forbindelse med denne staaende Købstæder efter Folketal. Efter samme Regler fordeltes Udgifterne til Kur og Pleje af Personer, der led af venerisk Sygdom, og som blev taget under Kur for offentlig Regning i Henhold til Lov af 10. April 1874.

I 7. Kapitel, der bestod af Paragrafferne 64—68, indeholdtes Regeringens Forslag om Hjælp til Gamle og til Syge, altsaa de saakaldte værdige Trængende.

Der var først den vigtige Bestemmelse, at en her i Landet forsørgelsesberettiget Person, der ikke ved Dom var fundet skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, efter sit fyldte 60. Aar, naar han blev trængende til Understøttelse, skulde kunne modtage Hjælp af det Offentlige til sig selv og sin Families nødvendige Underhold eller til Kur og Pleje, uden at det betragtedes som Fattighjælp. En Betingelse var, at han ikke tidligere havde modtaget en saadan Hjælp, og at han i de sidste 10 Aar havde været Medlem af en Sygekasse, godkendt af Indenrigsministeren, eller paa anden Maade ved Indskud i en Alderdomsforsørgelseskasse o. lign. havde søgt at sikre sig mod at falde Fattigvæsenet til Byrde.

Endvidere fastsattes det, at en Person, der var Medlem af en statsanerkendt Sygekasse, og som havde modtaget Understøttelse af denne uden samtidig at faa Hjælp af Fattigvæsenet, i Tilfælde af at Sygekassehjælpen var opbrugt, og han stadig var trængende til Hjælp som Følge af Sygdommen, af det Offentlige kunde modtage fortsat Hjælp til Kur og Pleje, eventuelt Bidrag til Familiens Underhold uden at det kunde betragtes som Fattighjælp. Dog var det en Forudsætning, at denne Hjælp ikke maatte overstige det af Sygekassen ydede Beløb. Udgifterne til denne Understøttelse skulde betaales af Opholds-

kommunen, som kunde forlange $\frac{3}{4}$ af Beløbet refunderet af Forsørgelseskommunen. I Krigstilfælde var Regeringen bemyndiget til at drage Omsorg for, at den Hjælp, der maatte ydes tjenstgørende Militæres Familier, ikke blev betragtet som Fattighjælp.

I 8. Kapitel, der omfattede Paragrafferne 69—70, var optaget de nærmere Regler om Lovens Ikrafttræden og hvilke tidligere Forordninger og Bestemmelser, der blev ophævet ved den nye Lov.

Man kan herefter opkaste det Spørgsmaal, om der i Oktober 1890 ved Rigsdagssamlingens Begyndelse var Mulighed for, at dette Udkast kunde blive ophøjet til Lov. Ved Besvarelsen heraf maa to forskellige Omstændigheder komme i Betragtning; om det kunde siges, at det af Regeringen udarbejdede Forslag i al væsentlig Grad imødekom Rigsdagens Ønsker, og om Forholdet mellem Folketinget og Regeringen havde forbedret sig i en saadan Udstrækning, at man atter var kommet paa Talefod med hinanden.

Paa begge disse Spørgsmaal kunde der i Oktober 1890 svares et forsigtigt Ja. Det af Regeringen udarbejdede Udkast opfyldte alt, hvad man kunde forlange i Retning af Kodifikation af de gældende Bestemmelser, og imødekom saaledes et af Folketinget ved flere Lejligheder meget energisk fremsat Ønske. Paa væsentlige Punkter, saaledes med Hensyn til Forsørgelsesrets Erhvervelse, havde Regeringen endvidere bøjet sig for Rigsdagens Krav, og nogen videre Opposition mod disse Regler var lidet sandsynlig.

Men naar dette blev indrømmet, kunde det heller ikke lades uomtalt, at Regeringsforslaget af 1890 med Hensyn til visse Problemers Løsning og Ikke-Løsning maatte forekomme Folketinget yderst mangelfuldt, ja endog ganske uantageligt. Ministeriet forbigik saaledes i fuldkommen Taushed det af Folketinget saa enigt fremsatte Krav om faste Regler for Eftergivelse af Fattighjælp. Endvidere var de Indrømmelser, som Regeringen havde gjort med Hensyn til Forsørgelsen af de værdige Trængende, navnlig saadanne hvem Alder og tiltagende Svagelighed tvang til at søge offentlig Understøttelse, og de, der blev revet ud af deres borgerlige Tilværelse paa Grund af Sygdom, ikke paa langt nær vidtgaaende nok, og det maatte forventes, at Rigsdagen og navnlig Folketinget med Hensyn til disse Spørgsmaal som Betingelse for Tilslutning til den nye Fattiglov vilde forlange langt mere vidtgaaende Regler. Men allerede det at Regeringen principielt havde indrømmet, at de værdige Trængendes Forsørgelse maatte være underkastet særlige Regler, bevirkede, at man i Oktober 1890

kunde vente et positivt Resultat, især hvis en politisk Vaabenstilstand kunde skaffes til Veje.

Om Udsigterne for en saadan var det endnu for tidligt at udtale sig med Sikkerhed, men Mulighederne var der, og Forhandlingerne om Fattigloven og de Problemer, den rejste, blev netop den Bro, ad hvilken de to Parter naaede frem til en endelig Overenskomst. For den fremtidige politiske Udvikling faar Forløbet af Forhandlingerne om Fattigloven derfor en ganske særlig Betydning, og de vil af den Grund altid bevare deres Plads i Danmarkshistorien, ligesom det omvendt maa siges, at hele den politiske Konstellation i Efteraaret 1890 og det spændte Forhold mellem Oppositionen og Regeringen paa afgørende Punkter satte sit Præg paa Fattiglovens nærmere Udformning.

Forsøgene paa at naa frem til ordnede politiske Forhold var næsten ligesaa gamle som selve den store Konflikt mellem Regering og Folketing.⁷⁾

Efterat Protestpolitikken i Foraaret 1886 havde vist sig praktisk uigennemførlig, idet Regeringen simpelthen tog de Penge, den ansaa nødvendige uanset Folketingets Protest, begyndte de første Spirer til en Forhandlingspolitik at titte frem, og Partiet Højres Fremgang ved Valget 28. Januar 1887 styrkede denne Stemning. Visse foreløbige Forhandlinger om et forfatningspolitisk Forlig fandt Sted mellem Estrup-Nellemann paa den ene Side og Bojsen-Hørup paa den anden, men uden Resultat. Fornyede Forhandlinger i Foraaret 1888, de store Festers Aar, hvor Regeringen gerne vilde overbringe Kongen et storpolitisk Forlig i Jubilæumsgave, forblev ligeledes resultatløse.

Inden for Partiet Venstre fremkaldte disse Forhandlinger en voldsom Strid. Berg følte sig forbigaaet, nedlagde sin Formandspost i Folketinget og begyndte at rejse Modstand mod Forhandlingerne ude i Landet. Paa de demokratiske Foreningers Delegeretmøde i Efteraaret 1888 i København viste der sig en afgjort Stemning for en positiv Forhandlingspolitik og et ærligt politisk Forlig, der kunde ende med en Anerkendelse af Folketingets grundlovsmæssige Medbestemmelseret i Bevillings- og Lovgivningssager. Som et egnet Middel til at naa frem til den politiske Overenskomst saa man en Reformlovgivning paa det sociale Omraade: Støtte til Sygekasserne og Indførelsen

7) Om den politiske Udvikling i Aarene efter 1886 se D. F. H. VIII, 1929, S. 148—63. Jfr. desuden N. Neergaard: Erindringer, 1935, S. 232 ff.

af en Alderdomsforsørgelse for Ubemidlede. Rigsdagssamlingen 1888—89 var den første mere positive Samling i mange Aar, hvor Regering og Rigsdag enedes om en Række Love, bl. a. de vigtige Børnelove, men foreløbig syntes Opnaelsen af en virkelig betydningsfuld Socialreform lige fjern. Paa næste Aars Delegeretmøde gentoges Kravene om Reform, og en Art Reformprogram udarbejdedes, der indeholdt Forslag om Alderdomsforsørgelse og om Syge- og Hjælpkassehjælp uden Fattigunderstøttelsens almindelige Virkninger.

For Forhandlingspolitikens videre Vækst fik Januarvalget 1890 vidtrækkende Betydning. Dets vigtigste Resultat var Socialdemokratiets Fremrykning og navnlig dets Sejr i Skjoldelev. I Venstrekredse vakte denne Sejr stor Ængstelse og bidrog til at nære Ønsket om at naa til Forlig med Højre om en social Reformlovgivning til Gunst for de daarligst stillede paa Landet for herigennem at standse den socialdemokratiske Fremrykning. Den efterfølgende Rigsdagssamling blev dog ganske resultatløs og endte endog med, at Regeringen mod Folketingets Ønske tog Penge til Opførelsen af Middelgrundskolen. Et storpolitisk Forlig syntes herefter fuldstændig at fortone sig i Fremtiden.

Hvor mærkeligt det end kan synes, gav denne Begivenhed Forhandlingspolitikken det afgørende Skub fremad. En direkte Følge af Regeringens Optræden var Holstein-Ledreborgs Mandatnedlæggelse og en almindelig Rigsdagslede hos flere fremtrædende Venstremænd, der syntes at berettigede Socialdemokraten Harald Jensen til at udtale, at Venstre var »en slagen Hær i Opløsning«. Men netop i denne Situation af Mismod og delvis Raadvildhed var det, at Bojsen besluttede sig til at træde frem som Fører og samle Venstre om en positiv Reformpolitik. Stærkt følte han Ansvar for hvile paa sig, nu da Holstein-Ledreborg havde vendt Rigsdagen Ryggen, og Hørup var i Drift over imod Bergs golde Protestpolitik. Allerede ved Holstein-Ledreborgs Bortgang proklamerede han en ny Forhandlingspolitik, hvori Folketinget *maatte* tage Del. Sit ny Program udformede han nærmere i Løbet af Sommeren i Samraad med sine nærmeste Venner, bl. a. Niels Neergaard, der paa det Tidspunkt ikke var Medlem af Rigsdagen, men som under sin korte Folketingsperiode som Repræsentant for Nakskovkredsen mere end nogen anden havde arbejdet for at interessere Partiet for en social Reformlovgivning.

Hovedpunkterne i det Bojsenske Reformforslag, som det forelaa ved Samlingens Begyndelse, var følgende: Den længe krævede Nedsættelse af Sukkertolden skulde nu finde Sted og finansiel Erstatning

for Statskassen søges i en Afgift af 10 Kr. pr. Td. bajersk Øl. Samtidig skulde der gennemføres en Reform af Fattigloven, hvor man kunde benytte det af Regeringen i Samlingen 1889—90 forelagte Udkast som Grundlag, men hvor de gamle Venstrekrav om Sygehjælp uden Fattigunderstøttelsens almindelige Virkninger og om faste Regler for Eftergivelse af Fattighjælp blev fastholdt. Endvidere maatte man løse Spørgsmaalet om en Alderdomsforsørgelse for Ubemidlede og kræve gennemført en Lovgivning om Sygekasser og Ulykkesforsikring. Endelig udarbejdede Bojsen et Forslag om Havelodder til Landarbejdere.

Til Gennemførelsen af dette Program regnede Bojsen med Støtte fra sin egen Gruppe og fra enkelte af den Hørupske. Føreren for Gruppen troede han derimod ikke paa, og naturligvis stillede den Bergske Fløj sig absolut afvisende. Ved Finanslovdebattens Begyndelse 14 Oktober 1890 fandt de to Fløjes Opmarch Sted. Bojsen talte om Umuligheden af foreløbig at naa til et storpolitisk Forlig, men Tiden var inde, hvor det skulde vise sig, om den politiske Ager kunde bære andet end Ukrudt. Hørup nøjedes med at tale spydigt om de Politikere, der troede paa, at de kunde gennemføre sociale Reformlove af større Betydning.

Denne betydningsfulde Spaltning indenfor Venstregrupperne, der her klart traadte for Dagen, var af Højre blevet fulgt med megen Interesse. Ved den store Grundlovsfest i Rosenborg Have 5. Juni 1890 var Nellesmann Hovedtaleren, og hans Tale formede sig som et Frieri til det forhandlende Venstre, idet han udtalte Haabet om, at det i nær Fremtid skulde være muligt for Højre at faa de tidligere politiske Modstandere med i en Alliance mod Socialismen, Materialismen, Livsnydelsen og de fædrelandsfjendtlige Retninger. Justitsministeren var desuden det Mellemed, som Bojsen benyttede for at vinde Regeringspartierne for en konstruktiv Politik i den kommende Rigsdagssamling. Han forelagde sit store Reformforslag for Nellesmann, og denne lovede at tale derom med Estrup og med Ingerslev, medens foreløbig Bahnsen og Scavenius skulde holdes udenfor.

Det var saaledes under betydelig gunstigere politiske Auspicier, at Indenrigsminister Ingerslev 7. Oktober 1890 paa ny indbragte sit Forslag om en Fattiglov.⁸⁾ Om vigtige Spørgsmaal gik Meningen

⁸⁾ Lovens Behandling i Rigsdagen: F. T. 1890—91 Sp. 170—73, 2567—3069, 4962—5040. L. T. 1890—91 Sp. 2128—2205, 2358—72, 2411—16. Tillæg B. Sp. 407—44.

⁹⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B Sp. 410.

endnu vidt fra hinanden, men Viljen til at naa til et Resultat syntes stor paa begge Sider, og Forhandlingerne i Folketinget viste hurtigt, at man endelig var naaet over det døde Punkt.

For mange af Folketingets Medlemmer stod Regeringens Forslag som et lykkeligt Kompromis, og Flertallet inden for det nedsatte Udvalg udtalte, at det maatte betragtes som en given Sag, at »det ikke for Tiden er muligt at udarbejde en Lov, Fattigvæsenet vedrørende, paa andre Grundprincipper end de, hvorpaa det nuværende System hviler«. ⁹⁾ Ordene »for Tiden« antydede, at der allerede nu var nogle, der havde begyndt at danne sig en Mening om, ad hvilken Vej en senere Ændring maatte gaa. Foreløbig ansaa Flertallet det for vigtigt, at de tre nærmest liggende Krav blev opfyldt, nemlig at man fik en Lov, der var klar og overskuelig for Menigmand, at det lokale Styres Indflydelse paa Administrationen blev betydelig udstrakt, og »at den Humanitetsfølelse, der i de senere Aar i rigt Maal har gjort sig gældende i Landet ... maa kunne udvikle sig videre til Gavn for de trængende og til Ære for Samfundet«. ¹⁰⁾ Kunde man endelig faa Bestemmelserne om de værdige Trængende forbedret paa en saadan Maade, at det vilde lykkes at føre disse Mennesker, »som alt ere under offentlig Fattigforsørgelse, tilbage til Frimandsstillingen«, vilde man gerne foreløbig afstaa fra nye og uprøvede Eksperimenter. ¹¹⁾ Kun et lille Mindretal, repræsenteret af P. Holm og Henning Jensen, mente, at man maatte skitsere det Maal, man ønskede at arbejde henimod, naar Samfundet engang blev gennemtrængt af den Følelse, »at Forsørgelsen af de trængende er en Samfundssag«. ¹²⁾ For dem var den rene Statsforsørgelse Idealet, idet først da vilde de mange Vanskeligheder forsvinde med Forsørgelsesstedet og Byrdernes ulige Fordeling.

Naar Flertallets principielle Stilling var som ovenfor karakteriseret, forstaar man udmærket, at det kun kunde have faa Indvendinger mod Lovforslaget som Helhed, og mange af Ændringerne havde nærmest Karakter af Redaktionsændringer.

Hvad Bestemmelserne i 1. Kapitel angik, erklærede det nedsatte Udvalg sig som Modstander af Reglen om, at Underholdsbidrags Afsoning med Fængsel paa Vand og Brød kunde forandres til Hensættelse i en Tvangsarbejdsanstalt eller til simpelt Fængsel i den seksdobbelte Tid. Udvalget indtog nøjagtig samme Standpunkt som Amt-

¹⁰⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B Sp. 410—11.

¹¹⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B Sp. 411.

¹²⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 411.

mændene, at en Familieforsørger herigennem blev forhindret i at opfylde sine normale Forsørgerpligter. For Tyendets Vedkommende vilde denne Bestemmelse desuden tilføje Husbonden unødigt Tab og stor Ulejlighed. Ved Afstemningen forsvandt denne Regel.

Udvalget var ligeledes en Modstander af Forældrenes Pligt til at forsørge deres Børn ud over det fyldte 18. Aar og af Børns Forpligtelse til at underholde deres Forældre, og man foreslog, at disse Bestemmelser helt udgik, hvilket vedtoges.

Forhandlingerne om Udkastets 2. Kapitel bragte Sindene i noget større Affekt, men i Sammenligning med Debatterne i 70erne var de kun at betragte som et svagt Genskin. Faktisk var der ikke meget at gøre Indvendinger imod. Regeringen, der endnu principielt fastholdt Fødestedet som det eneste naturlige Sted for Erhvervelse af Forsørgelsesret, havde endelig kapituleret overfor Landborepræsentanternes absolutte Modstand mod at lægge større Byrder over paa Landdistrikterne, og det Kampen nu stod om var ikke længere det rent principielle Standpunkt: Fødestedet contra Opholdet, men Spørgsmaalet om det Antal Aar man skulde have opholdt sig i en Kommune, inden man dér erhvervede Forsørgelsesret.

Med Hensyn til dette Punkt fastholdt et Mindretal, at Perioden maatte nedsættes til 2 Aar, og under Forhandlingerne i Salen fik denne Fløj Støtte af flere fremtrædende Folketingsmænd, bl. a. selveste Berg. Det Argument, der stadig fremførtes til Støtte for Forslaget, var, at det var mere humant, og at det gjorde den Fattiges Kamp for Erhvervelse af et Tilflugtssted kortere og lettere. For P. Holm stod det som det fjerne attraaværdige Maal, at den Fattige skulde forsørges i den Kommune, hvor han blev trængende til Understøttelse, men indtil det Tidspunkt indtraf, hvor dette kunde opnaas, var den to-aarige Periode et antageligt Kompromis. Forslaget blev imidlertid nedstemt med 48 Stemmer mod 32, og da man derefter foreslog en tre-aarig Periode, et Forslag, som Berg meget varmt anbefalede, blev det tilbagevist af Ordføreren for Flertallet med den Motivering, at Regeringen absolut stod fast ved den fem-aarige Periode og muligvis vilde vælte hele Forslaget paa dette Spørgsmaal alene. Med 45 Stemmer mod 34 forkastedes derefter Forslaget om de tre Aar.

Som en sidste Mindelse om det store Sammenstød mellem By- og Landinteresser i 70erne stod et Forslag fra Udvalgsflertallet om en for Byerne mindre gunstig Fordeling af Udgifterne til Forsørgelse af de Personer, hvis Forsørgelsessted ikke kunde udfindes. Holch, Re-

præsidenten fra Frederiksværk, fastholdt Regeringsforslaget »for derved, om end kun i ringe Grad, at bøde paa den uforholdsmæssig store Fattigbyrde, der paahviler Købstæderne«, men dette nedstemtes efter 2. Behandling med 68 Stemmer mod 10.¹³⁾ Ved 3. Behandling vendte Flertallet tilbage til Regeringsforslaget, da man i Mellemtiden havde truffet andre for Byerne ret byrdefulde Bestemmelser, og man derfor ønskede paa dette Punkt at vise sin Venlighed mod disse.

En meget talende Illustration til Forholdene i visse Landkommuner var et Forslag fra Udvalget om et Tillæg til Paragraf 22, der skulde hindre, at en Kvinde med mange Børn blev overtalt til at ægte en Mandsperson fra en anden Kommune, for derved at vælte hele Familiens Forsørgelse over paa denne. Fandt saadanne Ægteskaber Sted i Fremtiden, skiftede Børnene ikke Forsørgelseskommune, men skulde, om Familien blev trængende til Understøttelse, stadig forsørges af Moderens oprindelige Hjemsted. Dette Forslag gik glat igennem Folketinget.

Heller ikke Bestemmelserne i 3. Kapitel satte Sindene i større Bevægelse. Hvad Regeringen havde foreslaaet stemte overens med Folketingets egen Opfattelse, og det man stredes om var nærmest Bagateller. Udvalget havde foreslaaet en Formulering af Bestemmelserne om Ægtefolks Anbringelse paa en Fattiganstalt, der gik ud paa, at de »i Reglen« ikke maatte skilles ad, med mindre det ønskedes af en af Parterne. Begrundelsen herfor var den, at man ønskede at gøre Reglen saa smidig som mulig, idet der kunde tænkes Tilfælde, hvor det af praktiske Grunde var nødvendigt at kunne skille dem. Men dette Forslag kom ud for en meget heftig Kritik, og Udvalget maatte høre mange Behøjdelse for dets mindre humane Indstilling overfor fattige gamle Ægtefolk. Efter 3. Behandling enedes man om et Forslag, der lød paa, at Ægtefolk i Reglen ikke maatte skilles, og »da kun for kortere Tid«.

Af andre Ændringer til dette Kapitel, der blev foreslaaet af Udvalget og godkendt af Folketinget, var et Forslag om, at flere Amsraadskredse af økonomiske Grunde havde Lov til at enes om Opretelsen af en fælles Tvangsarbejdsanstalt. Derimod modsatte man sig et Forslag, der vilde legalisere det Forhold, at de Fattige kunde gaa hen paa de Steder, hvor de var vant til at faa Gaver, uden at dette blev betragtet som Betleri. Om dette Forslag udtalte Ordføreren, Ravn, at han navnlig tænkte »paa dem, som gaa hen at hente Mælk og lig-

¹³⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 415.

nende, hente Julegaver og andet deslige, væsentlig altsaa Ting, som man betragter det som noget givet, at disse Folk faa som Gave. I det mindste i store Strækninger af Jylland er det noget almindeligt, men nu har man i de sidste Aar bemærket, at saadanne Folk blive opspnappede af Gendarmerne og førte i Arrest«. ¹⁴⁾

Forslaget blev kraftigt angrebet af Indenrigsministeren, men han lovede samtidig, at han skulde træffe Foranstaltninger, der i Fremtiden hindrede saadanne Fattiges Arrestation. Det blev endvidere kritiseret af flere Medlemmer, bl. a. af Holch, der hævdede, at det blot vilde føre til en sørgelig Begrebsforvirring om Betleris Tilladelighed og Ikke-Tilladelighed, og Udvalget tog det derfor tilbage.

Ved Behandlingen af 4. Kapitel kom det første alvorlige Sammenstød mellem Regeringen paa den ene Side og Folketinget paa den anden, navnlig i Anledning af Spørgsmaalet om Eftergivelse af Fattighjælp.

Hele Udvalget var enedes om, at Fattigloven ikke kunde udkomme, uden at den indeholdt Regler for dette vigtige Problems Løsning, men Meningerne i Udvalget stod delt om den Maade, hvorpaa dette skulde ske. Et Flertal paa 10, blandt hvilke maa nævnes Klaus Berntsen, Henning Jensen, C. Ravn og L. C. Larsen, der nærmest repræsenterede den højre Fløj af det store Venstreparti, var af den Opfattelse, at man ikke alene burde bevare Kommunalbestyrelsernes gamle Ret til Eftergivelse, »saa de til enhver Tid, naar de finde det formaalstjenligt, kunne støtte den hos Fattiglemmerne paany sig rejsende Selvstændighedsfølelse, der er og altid maa være Drivkraften i Personens Virksomhed«, ¹⁵⁾ men tillige, at det burde paalægges de paagældende Bestyrelser som Pligt at eftergive den ydede Understøttelse, naar vedkommende i to Aar ikke havde modtaget nogen Hjælp. Denne Bestemmelse ønskede man gennemført af Hensyn til de mange Kommuner, navnlig paa Landet, som hidtil ikke havde været til at drive til at eftergive Fattighjælp, hvorved der opstod en meget uheldig Ulighed mellem forskellige Egne af Landet.

Overfor dette Flertal stod to Højremindretal og et Venstremindretal. Et Højremindretal, bestaaende af Aaberg, Holch og O. Scavenius, ønskede, at den vilkaarlige Eftergivelsesret helt skulde falde bort, medens det blev slaaet fast, at Eftergivelse kunde finde Sted fem Aar, efter at Hjælpen var ydet, naar den Fattige i disse fem Aar ikke havde

¹⁴⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2579—80.

¹⁵⁾ F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 418—19.

modtaget yderligere Understøttelse, og et andet Mindretal, bestaaende af Brockenhuus-Schack, der hævdede, at den frie Eftergivelsesret skulde bevares som hidtil, medens en tvungen Eftergivelse af Fattighjælp efter 5 Aars Forløb skulde finde Sted, naar der blev anmodet derom. Paa den modsatte Fløj hævdede et Mindretal, bestaaende af yderste Venstre, at et Aar var tilstrækkeligt for det tvungne Bortfald, og at den frie Eftergivelsesret skulde bevares.

Dette Spørgsmaal gav Anledning til en langvarig Debat. Paa Højres Vegne optraadte Holch med et langt, men maadeholdent Foredrag, hvori han navnlig understregede, at dette gamle Stridsspørgsmaal mellem Venstre og Højre maatte løses, hvis der overhovedet skulde komme nogen Lov ud af Forhandlingerne. Det principielle Spørgsmaal var efter hans Mening ikke, hvormange Aar der skulde hengaa, inden man eftergav Hjælpen, men om man stadig skulde opretholde den frie Eftergivelsesret, en Ret, som aldrig havde været anvendt i Praksis i København, og som kunde give Anledning til svære Misbrug. »Jeg siger ikke, at den har gjort det,« sagde han, »men jeg kan tænke mig, at man umiddelbart før et Valg kunde blive ganske overordentlig øm paa dette Punkt og kunde finde paa at eftergive Fattighjælp efter en stor Maalestok.«¹⁶⁾

Paa Centrums Vegne talte Klaus Berntsen, der overalt i denne Debat, hvor vigtige Spørgsmaal af principiel Interesse kom til Behandling, fortrængte den egentlige Ordfører C. Ravn som Flertallets Talefører. Med Udgangspunkt i nogle reaktionære Bemærkninger af Scharling hævdede han som det afgørende for Udvalgsflertallets Arbejde at gøre hele Fattiglovgivningen saa human som mulig og navnlig at hindre de Fattige i at blive Genstand for en vilkaarlig Behandling af de kommunale Raad.

Baade Hørup og Berg rykkede til Undsætning for Venstremindretallet. Berg raadede indstændigt Tinget fra at modtage Højres Forslag. »Bliv endelig ved det nu bestaaende, hvis De faa Valget der imellem og mellem dette Forslag. Jeg betragter det som langt værre end det nu bestaaende.«¹⁷⁾ Ved Afstemningen efter 2. Behandling samlede Flertalsindstillingen 53 Stemmer af 74.

Men hermed var Spørgsmaalet ingenlunde afgjort. Under Forhandlingerne havde Indenrigsministeren udtalt sig paa en Maade, der lovede alt andet end godt for Forslagets videre Forløb, og da det paa ny kom til Forhandling, viste det sig, at Flertallet paa vigtige Punk-

¹⁶⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2593.

¹⁷⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2719.—

ter havde maattet tiltræde et delvist Tilbagetog. Om Forløbet af de hemmelige Forhandlinger mellem Sagens 2. og 3. Behandling vil der nedenfor blive redegjort, men for dette Spørgsmaals Vedkommende kan allerede nu siges, at man var kommet overens om, at Kommunernes frie Eftergivelsesret først maatte bringes i Anvendelse, et Aar efterat Fattighjælpen var ydet, og der skulde hengaa fem Aar, inden en Person kunde rejse Krav om at faa Understøttelsen eftergivet. Det vedtagne var et typisk Kompromis, hvor begge Parter havde maattet opgive vigtige Skanser. Skulde man udpege hvem, der havde trukket det korteste Straa, maatte det nærmest blive Højrepartiet.

I nær Tilslutning til Spørgsmaalet om Eftergivelse af Fattighjælp stod Problemet om Indskrænkninger i en Persons Ret til at indgaa Ægteskab. Flertallet foreslog en Nedsættelse fra fem til to Aar, et Forslag, som ved Afstemningen blev billiget med 54 Stemmer mod 18. Ved 3. Behandling viste det sig, at man havde maattet bøje sig for Landstingsflertallets Krav om Vedtagelse af Regeringsforslaget, og dette godkendte man med 52 Stemmer mod 35.

Af andre Spørgsmaal i dette Kapitel, der gav Anledning til Ændring og Debat, var Flertallets Indstilling om, at al korporlig Revselse i Tvangsarbejdsanstalterne skulde være forbudt. »Man holder ikke af dette Bankesystem,« hævdede Ordføreren, »og mener, at det ikke er rigtig tidssvarende.«¹⁸⁾ Venstremindretallet syntes ikke, at dette Forslag gik vidt nok og krævede desuden Afskaffelse af Spændetrøje, hvilket Flertallet modsatte sig, og Salen fulgte Flertallet.

I 5. Kapitel, der handlede om Refusion og Hjemsendelse, fandtes intet Sprængstof. Selv om der faldt ret hvasse Bemærkninger om de øjeblikkelige Forhold og de ofte meget lidt humane Hjemsendelser, havde Regeringen med sine Forslag i det væsentlige truffet, hvad Folketingets Flertal ansaa for det rette.

Paa et enkelt Punkt gik Folketinget videre, idet man henstillede, at en Person, der havde været bosat med sin Familie et Sted i to Aar og ved Slægtskabsbaand var bundet til Stedet, ikke skulde kunne hjemsendes. Dette Forslag blev energisk angrebet af Byernes vagtsomme Beskytter Holch, som hævdede, at dette vilde medføre større økonomiske Byrder for Købstæderne. Forholdet var jo det, at der gik en stadig Strøm af Folk fra Landet til Byerne. Naar Lovforslaget indeholdt den Regel, at Forsørgelseskommunen kun skulde refundere $\frac{3}{4}$ af den ydede Understøttelse til Opholdskommunen, der i de fleste

¹⁸⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2582.

¹⁹⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2667.

Tilfælde var en Købstadskommune, var dette allerede i sig selv at lægge en større Byrde paa disse Kommuner. Der var derfor ingen Grund til at forøge denne Byrde ved at gøre det vanskeligere for den at komme af med en Familie, hvis Forsørgelse fandtes meget trykkende. Ved Afstemningen vedtoges Flertallets Indstilling med 51 Stemmer mod 23, men under Forhandlingerne mellem 2. og 3. Behandling udgik den og blev saaledes ikke optaget i det endelige Lovforslag.

Fra Venstremindretallets Side gjorde man et Forsøg paa at mildne de strænge Bestemmelser om enlige Personers Hjemsendelse, men baade Flertallet og Indenrigsministeren var enige om, at det var den rigtige Fremgangsmaade at skærpe Reglerne for de Enliges Hjemsendelse og mildne dem for Familieforsørgerne.

Hvad Reglerne i Lovens Kapitel 6 og 7 angik, gik Meningerne meget vidt fra hinanden, og det blev paa dette Punkt, at det var vanskeligst at slaa Bro over.

Dette gjaldt først og fremmest Bestemmelserne om Udgifterne ved døvstumme, blinde og aandssvage Børns Underhold og Opdragelse. Alle disse Udgifter vilde Udvalgets Flertal have overført fra Amtsrepartitionsfonden til Statskassen sammen med Udgifterne til ubemidlede Sindssyges Ophold paa Statsanstalter. Dette Forslag fandt Højremindretallets fire Mand for vidtgaende. Man vilde gerne give sin Tilslutning til, at Udgifterne til blinde og aandssvage Børns Opdragelse og Underhold paa Statsanstalter blev betalt af Statskassen, men man hævdede, at Udgifterne til døvstumme Børns og de ubemidlede Sindssyges Anbringelse paa Anstalter i Forvejen var saa betydelig nedsat, at der ingen Grund var til helt at vælte disse Udgifter over paa Staten.

Dernæst holdt Flertallet fast ved, at Reglerne for Alderdomsforsørgelsen maatte udformes videre. Man anerkendte, ligesom i 1874, at der var gjort et første Skridt til en mere human Fremgangsmaade, men man fandt, »at den bebudede Understøttelse i ovennævnte Henseende er gjort afhængig af saa mange og strænge Betingelser, at denne Hjælp for mange, som burde nyde godt deraf, bliver uopnaaalig, og har Udvalget derfor gennem forskellige Ændringer søgt at raade Bod derpaa og at gøre Skridtet længere ud til yderligere Udvikling af disse Forhold«. ²⁰⁾

Flertallet rejste yderligere det gamle Krav om, at Lægehjælp, Indlæggelse paa Sygehus og Begravelseshjælp ikke skulde betragtes som Fattighjælp, naar vedkommende ikke samtidig modtog Bidrag af Kom-

20) F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 424—25.

munekassen til egen eller Familiens Underhold. »Det er jo en bekendt Sag,« hævdede Udvalget, »at Sygdom meget ofte er den eneste Grund til, at mangan brav og hæderlig Person er falden Fattigvæsenet til Byrde, hvorved hans Selvstændighedsfølelse har lidt et saadant Knæk, at han for Resten af sit Liv ikke finder Kraft og Midler til at rejse sig igen.«²¹⁾ Man har indvendt mod dette Forslag, fortsatte Flertallet, at man foregreb Sygekasseinstitutionen, men her til er at sige, at »dels er der formentlig ikke for Tiden Udsigt til Gennemførelsen af en saadan, dels vil der hengaa længere Tid efter dens Gennemførelse, før den fuldt ud kommer til Virksomhed, ligesom der altid vil blive mange brave Personer, der ikke kunne evne at være Medlemmer af en saadan Institution, og endelig at Sygekasseunderstøttelsen i de fleste Tilfælde, hvor det er Familieforsørgeren, der er syg, ikke vil være tilstrækkelig til Underhold for Familien og Udgifterne i Anledning af Sygdommen.«²²⁾ Her overfor hævdede Højremindretallet, bestaaende af Aaberg, Holch og Scavenius, at disse Bestemmelser vilde »svække Selvhjælpsbestræbelserne, undergrave de bestaaende Sygekasser og næsten umuliggøre Institutionens videre Udvikling, ligesom Trangen til disse nye Bestemmelser vil være langt ringere end hidtil, naar der gives et lovbestemt Krav paa Eftergivelse af Fattighjælp.«²³⁾

Udvalget som Helhed var endelig enig om at foreslaa en helt ny Paragraf om Kommunens Pligt til at skaffe Husvilde Husly i Lighed med den humane Bestemmelse i Kancelliplakat af 24. Septbr. 1806.

Det siger sig selv, at disse meget vidtgaende Krav fra Flertallets Side, og Højrepartiets absolutte Modstand derimod maatte give Anledning til en meget vidtløftig Debat. Men under denne viste det sig, at det ikke saa meget var Regeringen og Venstreflertallet, der leverede hinanden de drøjeste Slag, som de to Venstregrupper indbyrdes.

Aarsagen hertil ligger lige for og er af ren politisk Karakter. Paa dette Tidspunkt var man indenfor den moderate Fløj af det store Venstreparti fast besluttet paa i denne Samling at gøre sit yderste for at naa til Forlig med Regeringen om de sociale Love. Navnlig Bojsen var ivrig herfor, og i et mesterligt Indlæg, hvor han stærkt understregede alt det, hvorom begge Parter var enige, lykkedes det ham at dreje Forhandlingerne over i det rette Spor. Bojsens tydelige Frieri til Højrepartiet var ikke til at tage fejl af, og den udstrakte Haand

21) F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 426.

22) F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 426.

23) F. T. 1890—91 Tillæg B. Sp. 428.

blev modtaget af Holch paa Højremindretallets Vegne og af Indenrigsminister Ingerslev. Dette optrækkende Forlig virkede stærkt opvildende i Venstremindretallets Rækker, og Hørup og Berg gjorde, hvad de kunde, for at spænde Ben for den videre Udvikling af det. Navnlig Hørup var meget energisk og greb i Debatten til et saa haabløst Middel som at rejse Tvivl, om Flertallets Ændringsforslag var i Overensstemmelse med Grundloven eller ikke.

Forhandlingerne kom navnlig til at dreje sig om Reglerne for den fremtidige Alderdomsforsørgelse, men herom henvises til det følgende Kapitel. Hvad Forslaget om Sygehjælp m. m. angik, blev det meget varmt anbefalet af Ordføreren Ravn. I store Dele af Jylland, hævdede han, var Sygekasseinstitutionen kun udbredt i meget ringe Grad. »Efter min Erfaring og vistnok alles, som virkelig have syslet med de Sager, ere mange af vore bedste Kræfter i Arbejdsstanden faldne Fattigvæsenet til Byrde nærmest paa Grund af Sygdom, idet de, fordi de selv have været syge, eller Konen har været syg, eller paa Grund af Sygdom i Børneflokkene have maattet gøre det første Skridt og henvende sig til Fattigvæsenet og saa i Tidernes Løb ikke have haft Kraft til at rejse sig derfra«. ²⁴⁾ Ogsaa Edvard Brandes støttede Forslaget, som han karakteriserede som »den vigtigste, den betydningsfuldeste i hele Lovforslaget og den, paa hvilken for mig Lovforslagets egentlige Værdi beror«. ²⁵⁾ Efter hans Opfattelse vilde Forslaget aldeles ikke slaa Sygekasserne ihjel, saaledes som det stadig blev hævdedet af Højre, thi der var mange Mennesker, der ikke havde Raad til at bidrage noget til en Sygekasse, og det var dem, som Forslaget skulde hjælpe. Indenrigsministeren afviste naturligvis Forslaget. Ved Afstemningen vedtoges Indstillingen med 78 Stemmer mod 15, medens Indstillingen om Udgifterne ved blinde, døvstumme og aandssvage Børn samt ubemidlede Sindssyge fik 42 Stemmer for og 22 imod. Den nye Paragraf om Kommunalbestyrelsernes Forpligtelse til at skaffe Husly vedtoges uden Afstemning.

Mellem 2. og 3. Behandling fandt en Række Underhaandsforhandlinger Sted, der endelig banede Vej for Forliget mellem Venstretallet og Højre. I Udvalget under Ravns Ledelse var der gjort et stort Arbejde for at nærme de to Partiers Synspunkter, men Højre hævdede som Betingelse for sin Tilslutning, at Regeringens Godkendelse skulde foreligge. At opnaa den alene for Fattiglovens Vedkommende var ikke muligt. Skulde et Forlig sluttes, maatte det omfatte hele

²⁴⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2810.

²⁵⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2837.

Komplekset af finansielle og sociale Love, som havde været Genstand for Debat i denne Samling, herunder navnlig Spørgsmaalet om Sukkertolden og Ølskatten samt Spørgsmaalet om Alderdomsforsørgelsen. Fra begge Sider deltog 5 Repræsentanter i disse Forhandlinger, og sent om Natten 6. Marts 1891 naaede man et Resultat, som begge Parter kunde godkende. Resultatet af de finansielle Overvejelser blev en ukompenseret Nedgang i Statsindtægterne paa $2\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og paa dette Skær strandede Forslaget, idet Estrup som Finansminister ikke mente at kunne gaa ind herpaa. Blandt de forhandlende Politikere vakte denne pludselig opdukkende Forhindring stor Opstandelse, men Højremedlemmerne, der efterhaanden som Forhandlingerne skred frem, var blevet ivrigere og ivrigere for Forlig, pressede paa, og efter hos Bojsen at have faaet Tilsagn om, at Forliget kunde gennemføres i to Tempi, saaledes at man i det første Aar oprævede Ølskatten med et mindre Beløb og samtidig begrænsede Bidraget til Alderdomsforsørgelsen, lykkedes det endelig at opnaa Estrups Tilslutning.

Vejen var herefter banet for et Forlig om de sociale Love, men Venstre havde maattet købe det dyrt, med Opgivelse af vigtige Positioner, om hvilke man havde kæmpet ihærdigt gennem 70ernes og 80ernes mange Forhandlinger. Omtalt er allerede Tilbagoet med Hensyn til Reglerne for Eftergivelse af Fattighjælp og Ægteskabs Indgaaelse. Hvad den gratis Lægehjælp m. m. angik, maatte man gaa ind paa, at Udgifterne til Lægemidler og Hospitalsophold stadig skulde betragtes som Fattighjælp, medens blot Udgifterne til Læge, Jorde moder og Begravelsesomkostninger ikke trak Fattighjælps Virkninger efter sig. Ligeledes maatte man opgive, at Udgifterne til døvstummes og sindssyges Ophold paa Anstalter skulde overgaa paa Statskassen. De Indrømmelser, som Højre gav, vedrørte alene Alderdomsforsørgelsen, om hvilken man var blevet enige, at den skulde udgaa af den egentlige Fattiglov og gøres til Genstand for særlig Behandling.

Da de nye Indstillinger blev sat under Debat i Folketingssalen, kom der fra Venstremindretallets Side, som man kunde vente det, mange bitre Bemærkninger til Orde. Vreden gjaldt ikke alene de nye Bestemmelers Indhold, men ogsaa hele den Fremgangsmaade man havde anvendt for at naa til Forlig med Højre. Henning Jensen kaldte den ligefrem uparlamentarisk. Man havde opgivet vigtige Positioner, inden Forslaget endnu var naaet over i Landstinget. Fra Flertallets Side havde man kun lidt at fremføre, og hurtigt kunde man skride til Afstemning, hvor man først udstemte de Ændrings-

forslag, som Mindretallet lige til det sidste fremsatte, og derefter vedtog Flertallets Indstillinger. Ved den endelige Afstemning om Loven stemte 85 Medlemmer for og kun en imod.

Den lange Debat i Folketinget om Fattigloven var hermed til Ende. Den havde optaget hele ni Mødedage. Den sidste Afstemning fandt Sted 16. Marts, kun 14 Dage før Samlingens Afslutning. Under almindelige Forhold skulde det synes haabløst at forelægge et saa vidtløftigt Forslag som Fattigloven i det andet Ting, men det var en udtrykkelig Forudsætning for Forliget, at Loven skulde gennemføres i denne Samling. Ved Forhandlingernes Afslutning udtalte Indenrigsministeren, at han ganske vist ikke vidste, hvorledes Landstinget vilde stille sig, men at han kun kunde sige, at blev Forslaget vedtaget, »saaledes som der er Udsigt til, og saaledes som jeg haaber, det bliver vedtaget, naar Flertallets Ændringer vedtages, og det ærede Medlems ikke vedtages (Henning Jensen), vil jeg anbefale Landstinget at vedtage dette Lovforslag saa vidt muligt, saaledes som det er vedtaget her eller i alt Fald paa alle Hovedpunkter at slutte sig til Folketingets Vedtagelse«. ²⁶⁾

23. Marts forelagde Indenrigsministeren Forslaget i Landstinget, hvor det blev underkastet en ret omfattende 1. Behandling. Fra enkelte Repræsentanters Side rejstes der Kritik mod flere Enkeltheder i Loven, ligesom der faldt hvasse Bemærkninger om den Jernbanefart, hvormed Forslaget blev jaget igennem. Thomas Nielsen, der selv havde deltaget i de hemmelige Forhandlinger, slog imidlertid Utilfredsheden ned med nogle Bemærkninger om, at det ikke var Landstingets Sag at tærsk Langhalm paa en Lov, som Folketinget havde givet en saa grundig Behandling.

Fra Indenrigsministerens Side fik Forslaget den bedste Anbefaling med paa Vejen. »Jeg vil ikke skjule, at saaledes som Forslaget til Fattigloven her foreligger, findes der deri Bestemmelser, som jeg i og for sig ikke er saa overordentlig glad over, men det gaar jo ikke anderledes, naar der skal finde Forhandling Sted mellem Tingene og med Ministeren, som der jo her i første Række har været Tale om, end at saa maa man bøje sig for afvigende Anskuelser andet Sted. Det har jeg gjort, og jeg haaber i den Henseende at have været nogenlunde heldig, saa at jeg i det hele væsentlig er i Overensstemmelse med Landstingets Anskuelser om, hvad der bør medtages i Fattigloven«. ²⁷⁾

²⁶⁾ F. T. 1890—91 Sp. 5001.

²⁷⁾ L. T. 1890—91 Sp. 2128—29.

Fra Tingets Side rettedes der kun ringe Kritik mod Indenrigsministerens Kompromispolitik, og det blev fra et saa fremtrædende Medlem som Rump med Tilfredshed udtalt, at det var lykkedes Ministeren at faa fjernet Forslag, som »ville have været en betydelig Anstødssten for, at dette Ting kunde acceptere Loven«. ²⁸⁾ Enkelte Bestemmelser kunde man have tænkt sig anderledes, f. Eks. Reglerne om Hjemsendelse og Eftergivelse af Fattighjælp, men man afstod fra at stille Ændringsforslag. I Thomas Nielsen havde Forslaget en ivrig Forsvarer, medens man fra mere venstreorienteret Side, bl. a. P. Knudsen vilde have Forslaget underkastet Udvalgsbehandling. Dette Forslag forkastedes med 45 Stemmer mod 5. Loven *skulde* gennemføres i denne Samling.

Allerede 25. Marts fandt 2. Behandling Sted, der var ganske kort. C. C. Andersen og P. Knudsen havde stillet et Par Ændringsforslag, som straks forkastedes, og derefter gik Sagen til 3. Behandling, der var rent formel. 28. Marts var Loven færdig fra Landstinget, og 9. April 1891 blev den underskrevet af Kongen. Fattigreglementerne af 1803 havde omsider faaet en Afløser.

I den Forestilling, hvormed Indenrigsminister Ingerslev forelagde den af Rigsdagen vedtagne Fattiglov for Kongen, udtalte han sin Glæde over det Resultat, der var naaet. Om der end i Regeringens Udkast var foretaget Ændringer, der næppe kunde kaldes fuldt ud heldige, opvejedes disse dog af de Goder, der blev opnaaet ved den nye Livs Gennemførelse. »I den Skikkelse, hvori Lovforslaget nu er vedtaget,« udtalte Ministeren, »indeholder det ikke alene et betydeligt Fremskridt fremfor den nuværende Ordning af Fattigvæsens-Anliggenderne, der hovedsagelig hviler paa de i Aarhundredets Begyndelse emanerede kgl. Forordninger, men det vil . . . i enhver Henseende tilfredsstillende de berettigede humane Krav, Nutiden stiller til det offentlige Fattigvæsen, uden paa noget Punkt at bryde med Principperne i den bestaaende Samfundsordning.«

Med nøjagtig de samme Ord kunde Indenrigsministeren have karakteriseret Alderdomsunderstøttelsesloven, der publiceredes samme Dag, og som var at betragte som et Supplement til Fattigloven, *human* uden at spænde Kravene til det Offentliges Tilskud for højt, *maadeholden* i den Betydning at dens Hovedbestemmelser var vokset harmonisk frem af Indretninger, der allerede bestod.

²⁸⁾ L. T. 1890—91 Sp. 2141.

KAPITEL 13.

Alderdomsunderstøttelsesloven af 9. April 1891.

LIGE fra det Øjeblik, man i 60erne og 70erne for Alvor begyndte at diskutere Spørgsmaalet om de værdige og de uværdige Trængendes Forsørgelse, havde det Punkt staaet øverst paa Ønskeseddelen, at der maatte blive gennemført en tidssvarende Forsørgelse af de Personer, der paa Grund af Alderdom og den deraf følgende Svagelighed ikke længere var i Stand til at skaffe sig det nødvendige til Livets Opretholdelse.

Overfor dette Spørgsmaal indtog Regeringen den Holdning, at en Forsørgelse af de Gamle burde organiseres ved en videre Udvikling af Fattiglovens Bestemmelser, og herom stillede man Forslag i Rigsdagssamlingen i 1874. Da dette Forslag ikke førte til et positivt Resultat, prøvede Folketinget at naa til en Løsning ved en Række Forslag om Oprettelsen af særlige Hjælpekasser, men ligeledes uden Held.

Man vendte derefter tilbage til Regeringsforslaget fra 1874, og de Diskussioner, der fandt Sted i Rigsdagssamlingen 1889—90, skete paa Basis af dette Forslag.

Som omtalt i det forrige Kapitel indeholdt Fattiglovens Paragraf 64 en Række Bestemmelser om de Gamles Forsørgelse. Enhver forsørgelsesberettiget Person kunde fra sit 60.Aar faa Understøttelse af det Offentlige uden Fattighjælps Virkning, naar han var uberygtet og aldrig havde modtaget Fattighjælp. Desuden maatte han i de sidste 10 Aar have været Medlem af en statsanerkendt Sygekasse eller have gjort Indskud i en Alderdomsforsørgelseskasse.

Overfor dette Tilbud fra Regeringen stod en Række Krav fra Venstres Side, der kom frem under Behandlingen af Fattigloven i Rigsdagssamlingen 1889—90. Niels Neergaard, der repræsenterede Naksbovokredsen, var en af Hovedtalerne, og han tog til Orde mod Bestemmelserne om, at de Personer, der skulde have Alderdomsunderstøttelse, aldrig maatte have modtaget Fattighjælp, og at de i 10 Aar

skulde have været Medlem af en Sygekasse eller betalt Bidrag til en Alderdomsforsørgelseskasse. Fastholdtes disse Krav, vilde Følgen blive, at de allerfattigste aldrig vilde faa Gavn af den nye Indretning. Neergaard ønskede desuden Byrderne delvis lagt over paa Statskassen og hele Sagen ordnet ved særlig Lov. For disse Kravs Gennemførelse arbejdede han under de forberedende Forhandlinger om det Bojsenske Reformforslag, men uden større Resultat, da Bojsen nærmest var tilbøjelig til at arbejde videre paa Basis af Paragraf 64.

For at virke videre for sin Sag fik Neergaard i Oktober 1890 sat igennem, at de samvirkende jyske Landboforeningers Delegeretmøde satte Alderdomsforsørgelsesspørgsmaalet paa Programmet, og her opriksede han det Program, som han mente maatte være Venstres.¹⁾ Der skulde gives alle 65aarige Borgere Ret til Understøttelse af det Offentlige, og denne Understøttelse skulde bestaa af et fast Beløb, afpasset efter det Sted, hvor Hjælpen skulde oppebæres. Betingelsen for at faa denne Hjælp skulde være Uberytghed, og at man en vis Tid havde holdt sig klar af Fattigvæsenet. Kommunerne skulde yde $\frac{1}{3}$ af det Beløb, der medgik, Statskassen betale Resten. Samtidig med Alderdomsforsørgelsesspørgsmaalet burde man løse Problemet Invalideforsørgelse.

Hensigten med dette Forslags Fremsættelse var dels at vække Interesse for Sagen, dels at faa Partiet til, under Forhandlingerne med Højre, at faa saa mange af Venstrekravene gennemført i en eventuel ny Lov, og herunder navnlig den meget vigtige Bestemmelse om det faste Bidrag. Forslaget gav Anledning til en udførlig Debat i Pressen, men kunde i sin Helhed, som Forslagsstilleren selv var klar over, ikke gennemføres paa dette Tidspunkt.

Omtrent samtidig med at Neergaard fremsatte sit Forslag, blev der af Berg og Hørup indbragt et Lovforslag, der tog Sigte paa det samme, og som var udarbejdet af Statistikerens Marcus Rubin.²⁾ Ogsaa dette Udkast knæsatte Princippet de faste Takster, men det var langt videregaaende, idet det udelod Uberytghedsparagraffen og gjorde Understøttelsen uafhængig af tidligere modtaget Fattighjælp. Den egentlige Grund til dets Fremsættelse var rent politisk-taktisk. Det skulde være et Overbud over de Forslag, der kunde ventes fra den Bojsenske Fløj, og bidrage til at splitte den Gruppe, der havde

1) N. Neergaard: Erindringer, 1935, S. 241 ff.

2) F. T. 1890—91 Sp. 1714—1851. Tillæg A. Sp. 3073—78. Forslaget naaede ikke længere end til 1. Behandling og Udvalg. Jfr. N. Neergaard: Erindringer, 1935, S. 245—46.

sat Overenskomst med Regeringen om de sociale Love paa sit Program. Om dette Forslag førtes der i Folketingssalen en lang og meget forbitret Debat, men det forfejlede sin politiske Hensigt og bidrog snarere til at gøre Højrepartiet mere tilbøjelig til at give efter for det forhandlende Venstres Krav.

Som Resultat af Forhandlingerne i Fattiglovsudvalget fremkom en Flertalsindstilling fra den Bojsenske Gruppe og to Mindretalsindstillinger. Flertallet foreslog, at enhver 60aarig, der i de sidste fem Aar ikke havde modtaget Fattighjælp, havde Krav paa en Understøttelse af det Offentlige, naar han ellers var uberygtet, og Statskassen skulde bidrage med Halvdelen af Beløbet.

Højremindretallet fandt, hvad man kunde vente, dette altfor vidtgaaende. Efter dets Opfattelse burde al Fattighjælp være tilbagebetalt fem Aar, forinden Ansøgning kunde indgives om Alderdomsunderstøttelse, og med Enstemmighed afviste man ethvert Krav om Refusion af Statskassen. Omvendt hævdede Venstremindretallet, at Spørgsmaalet burde være et rent Statsanliggende, og at det maatte ordnes ved særlig Lov.

I Folketinget gav disse Indstillinger Anledning til en meget voldsom Debat, hvor baade Berg og Hørup gjorde sig utrolige Anstregelser for at modarbejde »Paradisparagraffen«,³⁾ som Berg haanende kaldte Bestemmelsen om Alderdomsunderstøttelse. Hørup gik endog saa vidt, at han drog de nye Reglers Overensstemmelse med Grundloven i Tvivl og indviklede sig i en meget spidsfindig juridisk Diskussion med N. J. Larsen og Klein. Fra Flertallets Side optraadte Bojsen og Klaus Berntsen, der stærkt understregede, at Hørup trak i Højres aflagte Klæder fra 70erne for endnu engang at prøve paa at vække Visnepolitikken til Live.

Det var under denne ivrige Debat, at Bojsen 27. Januar 1891 paa den for hele Reformlovgivningens videre Forløb og for den politiske Udvikling i Fremtiden i det Hele taget saa betydningsfulde Dag voede sig frem med sit Frieri til Højrepartiet og Regeringen. I et langt veltalende Foredrag søgte han med megen Varme at overbevise Salen om, hvor langt allerede Venstrepartiet og Højrepartiet kunde gaa sammen i denne Sag. Man var for det første enige om, at det ikke var muligt at forlange et direkte Bidrag af de Mennesker, der skulde nyde denne nye Form for offentlig Hjælp. Dernæst syntes der at være Enighed om, at man ikke helt kunde opgive Princippet Hjælp til Selv-

3) F. T. 1890—91 Sp. 3005.

hjælp, men at denne Fordring var anerkendt, naar den paagældende havde holdt sig fri af det offentlige Fattigvæsen i fem Aar. »Jeg tror,« udtalte Bojsen, »at denne Betingelse vil man vel forstaa, og jeg vil tilføje, meget sætte Pris paa, fordi den staar i god Overensstemmelse med den Tradition, som har udviklet sig i vort Folk og særlig blandt de smaa i Folket . . . (at) det er en Æresopgave for dem at holde sig frie for det offentlige Fattigvæsen. Vi skulle ikke fratage dem Lysten til at stille sig denne Opgave, men bestræbe os for at støtte og styrke dem i Kampen for denne Opgave, som de med fuld Bevidsthed og Glæde stille sig, og det er netop den Form, som Traditionen har baaret oppe.«⁴⁾

Dernæst mente Bojsen at kunne konstatere Enighed om, at i det Tilfælde, hvor man stod overfor de helt ubemidlede, maatte Trangen være bestemmende for Størrelsen af den Hjælp, der skulde ydes. »Det er meget muligt, at man ud fra dette Udgangspunkt siden kan træffe Regler, som ere mere tilfredsstillende. Der er ingen Tvivl om, at i visse Henseender var det en virkelig Fordel, om der kunne bestemmes en vis Størrelse for den Understøttelse, som ydes«, men saalænge man ingen Erfaringen havde om dette System, skulde man heller ikke lovgive herom.⁵⁾ Blev dette Kompromis gennemført, havde man for Tiden løst den vigtige Opgave om en Alderdomsforsørgelse for Ubemidlede, og tilbage stod blot at give tilsvarende Regler for de Personer, der selv var i Stand til at bidrage til deres egen Pensionering, og de, der var helt uarbejdsdygtige. Alle disse Trængende fik en Anvisning paa Fremtiden.

Hele Salen var øjeblikkelig klar over dette storpolitiske Frieris Rækkevidde. Berg og Hørup fordoblede deres Angreb paa Forslaget og dets Stillere, medens man fra Højremindretallets Side stillede sig imødekommende. Det var Holch, der tog Ordet paa Højres Vegne, og udtalte Tilslutning til Bojsens Fremstilling af de forskellige Punkter. Han maatte dog med Hensyn til de fem Aars Afholdenhed fra Fattigvæsenet udtale, at man udmærket kunde tænke sig det Tilfælde, at en Person afvekslende modtog Fattighjælp og holdt sig fri nogle Aar fra Fattigvæsenet. Dette maatte efter Holchs Mening ikke finde Sted, men uagtet »jeg tager dette lille Forbehold, vil jeg slutte mig til det ærede Medlem for Præstø Amt's 6te Valgkreds, som har udtalt det Haab og den Forventning, at det maa lykkes paa Grundlag af det, som her foreligger, at gennemføre denne Sag, som ogsaa efter min

4) F. T. 1890—91 Sp. 2931—32.

5) F. T. 1890—91 Sp. 2932.

Mening vil i meget væsentlig Grad kunne siges at være en Løsning af Alderdomsspørgsmaalet«. ⁶⁾ Ogsaa Indenrigsminister Ingerslev viste sig meget modtagelig overfor det Bojsenske Frieri. Efter en Gennemgang af de fire Punkter, som Bojsen havde stillet op, udtalte han sin Forventning om, at der kunde forhandles videre og naas et Resultat, fordi der »snarere er en Forskel i Grad imellem, hvad der kræves fra Flertallets Side, og hvad Regeringen har foreslaaet, end en Forskel i Principper. Derfor er det foreliggende et ret naturligt Grundlag til at forhandle videre paa«. ⁷⁾

Mellem 2. og 3. Behandling fandt, som omtalt i det foregaaende Kapitel, de Forhandlinger Sted, som førte til et Forlig om Alderdomsunderstøttelsen. Med Udgangspunkt i Fattiglovens Paragraf 64 lavede man et nyt Lovforslag, der blev indbragt i Folketinget af de Udvalgsmedlemmer, der enten tilhørte Partiet Højre eller det forhandlende Venstre. ⁸⁾

Forslaget bar tydelige Spor af den vanskelige Sammensmeltningsproces. Fra begge Sider havde det været nødvendigt at gøre Indrømmelser, og vanskeligt er det at udpege den af Parterne, der havde strakt sig videst.

Hovedbestemmelserne var følgende: Enhver forsørgelsesberettiget Mand eller Kvinde skulde have Ret til offentlig Understøttelse uden Fattighjælps Virkning, naar han blev 60 Aar og ikke havde været dømt for en i den offentlige Mening vanærende Handling. Det var dernæst en Betingelse for at faa Hjælp, at man ikke havde bragt sig selv i Trang ved at bortskænke sit Gods til Børn eller andre, og at man ikke havde ført et uordentligt og ødselt Liv. Endvidere maatte man have opholdt sig mindst 10 Aar i Landet og i de sidste 10 Aar ikke have modtaget Fattighjælp. Ravn indrømmede i sin Forelæggelsestale, at Venstre paa dette Punkt havde gjort en væsentlig Indrømmelse til Højre, men man havde anset det nødvendigt at gaa med hertil, da Højrepartiet oprindeligt havde stillet Krav om, at al Fattighjælp skulde være tilbagebetalt.

Maaden, hvorpaa Hjælpen skulde ydes, og Fastsættelsen af Beløbs Størrelse skulde i hvert enkelt Tilfælde afgøres af Kommunalbestyrelsen, og Hjælpen ydes i Opholdskommunen, men $\frac{3}{4}$ af Beløbet skulde refunderes. Der skulde af Statskassen stilles et Beløb til Raa-

⁶⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2963.

⁷⁾ F. T. 1890—91 Sp. 2982.

⁸⁾ F. T. 1890—91 Sp. 4537—4644, 4802—86, 4887—4962. L. T. 1890—91, Sp. 2040—2100, 2210—11, 2390—2410. Tillæg A. Sp. 3393—3400.

dighed paa to Millioner Kr. aarlig, dog saaledes at Halvdelen af dette først kunde udbetales i Finansaaret 1895—96. Statsbidraget skulde fordeles paa de forskellige Kommuner, men saaledes at det intetsteds oversteg Halvdelen af, hvad Kommunen havde ydet.

For at opnaa Forliget havde begge Parter maattet opgive Stillinger, som de hidtil havde forsvaret med stor Energi. Venstre havde maattet forlade den femaarige Periode, i hvilken en Ansøger ikke maatte have modtaget Fattighjælp, men til Gengæld opnaaet, at Højre opgav sit Krav om, at al Fattighjælp skulde være tilbagebetalt fem Aar, før man kunde henvende sig til Kommunalbestyrelsen med sin Anmodning om at faa Alderdomsunderstøttelse. Desuden havde Højre frafaldet sin gamle Modstand mod, at Staten kom til at yde direkte Tilskud. I Venstres Disfavør var det, naar det blev stillet som Betingelse, at man ikke maatte have bragt sig selv i trængende Omstændigheder m. m., Bestemmelser, der i en uvillig Kommunalbestyrelses Haand kunde anvendes til at nægte eventuelle Trængende berettigede Ønskers Opfyldelse.

Da Forslaget kom til Behandling i Salen, rejste Venstremindretallet sig i Protest mod det. Forslaget blev karakteriseret som uklart og ubestemt. Desuden kritiseredes Maaden, hvorpaa Forliget var kommet til Verden. Hørup talte om at stille alle parlamentariske Regler paa Hovedet, »idet de gøre den parlamentariske Komedie til en ganske ejendommelig Art af Komedie. De spille 5te Akt først og udenfor Salen, og saa komme de her og haspe de 4 første Akter af bagefter«. ⁹⁾

Det lønner sig kun lidt i Enkeltheder at redegøre for denne Debat. I hele dette Spørgsmaal var alle Parters Indlæg paa Forhaand givet, bestemt som de var af taktiske Hensyn, og al Kritik, selv den mest berettigede, prellede af mod den Kendsgerning, at man stod overfor et Forslag, som et Flertal af Tingets Medlemmer havde forpligtet sig indbyrdes til ikke at fravige. Paa Bojsens Forslag bragtes Debatten til Afslutning, og med 48 Stemmer mod 33 sendtes Forslaget direkte til 2. Behandling. Denne fandt Sted 14. Marts. Fra Mindretallets Side havde man stillet en Række Ændringsforslag, der alle havde til Hensigt at gøre det lettere at faa Adgang til Alderdomsforsørgelse, men de blev alle slaaet ned ved Afstemningen.

Under Diskussionen kom det til et karakteristisk Opgør indenfor Partiet Højre, der viste, at heller ikke her var Enigheden fuldstændig. Hage hævdede, at de nye Forslag betød en Opgivelse af det gamle

⁹⁾ F. T. 1890—91 Sp.4556.

Højreprincip Hjælp til Selvhjælp, og at man nu gled ind i en ren socialistisk Bevægelse. Holch bestred meget energisk denne Opfattelse, idét efter hans Mening det gamle Krav om Hjælp til Selvhjælp var sket Fyldest paa en ny og hidtil ukendt Maade, idet man nu forlangte, at Ansøgeren om Alderdomsunderstøttelse, i Stedet for at yde Bidrag til en Alderdomsforsørgelseskasse, skulde vise sin Selvstændighed ved at holde sig klar af Fattigvæsenet i et vist Antal Aar.

To Dage efter kom Loven til 3. Behandling. Med særlig Iver debatterede man, hvorvidt den forelagte Lov betegnede Begyndelsen til noget nyt, eller om den vilde medføre, at Diskussionen om Alderdomsforsørgelse for lange Tider vilde være udelukket. Herom gik Meningerne vidt fra hinanden. Allerede under 2. Behandling havde Holch antydnet, at efter hans private Mening maatte Sagen betragtes som afsluttet. Indenrigsministeren blev ikke træt af at hævde, at det kun var en enkelt Side af det store Problem, der var løst, medens Oppositionen mod Loven stærkt understregede, at man ved at give Loven sin Tilslutning bidrog til foreløbig at udelukke enhver Mulighed for en god og tilfredsstillende Alderdomsforsørgelse. Paa det forhandlende Venstres Vegne vendte Bojsen sig mod denne Argumentation. »Hvad vi her tilsigte,« udtalte han, »er at bygge en ny Etage paa det Grundlag, som findes angaaende Forsørgelsen af de trængende i Samfundet Jeg tror ikke, der er Anledning til at søge Udviklingen ført ind i noget nyt, men ganske vist ser jeg i, hvad der her foregaar, en Begyndelse, hvoraf der ganske naturligt, saaledes som Livet selv udvikler sig, vil opvokse noget større og mere, saaledes at dette en Gang kan komme til at omfatte et stedse stigende Antal af vore trængende Medborgere.«¹⁰⁾

Lignende Tanker blev udtalt af H. Trier, der hævdede, at det vilde faa vidtrækkende Betydning, at det Princip blev slaet fast, at Staten havde Pligt til at støtte den, der ikke kunde klare sig selv uden at fordre noget af ham. Om Fremtiden udtalte han, at man ikke »skal smigre sig med Haabet om at være naaet til Enden med Udviklingen af denne Sag i Kommunerne. Vi ville ved Lovens Vedtagelse staa ved Begyndelsen af den. Der vil blive Strid og Sammenstød, men der vil paa Grundlag af den Ret, Loven hjemler, ogsaa komme en Organisation, en samlet Optræden og derigennem et Stød til, at Sagen kommer videre og videre frem.«¹¹⁾ Med 58 Stemmer mod 29 vedtoges Loven, idet fem undlod at stemme.

¹⁰⁾ F. T. 1890—91 Sp. 4933 og 4935.

¹¹⁾ F. T. 1890—91 Sp. 4947.

I Landstinget forelagde Indenrigsministeren selv Forslaget, idet han i en kort Tale anbefalede det til velvillig Behandling. Han understregede, at man ved det nye Forslag først og fremmest kom de mest Trængende til Hjælp, og at der senere maatte kræves et Supplement for de Mennesker, der ikke kunde henregnes til de helt ubemidlede. Dette Spørgsmaals Løsning hastede imidlertid ikke.

Ligesom det havde været Tilfældet med Fattigloven, ønskede Landstinget ikke at give dette Forslag en dybtgaaende Detailbehandling. Man nøjedes med at berøre visse almindelige Principper. Forslagets varmeste Tilhænger var ikke Minister Ingerslev, men Thomas Nielsen, der bl. a. udtalte sin Forvisning om, at Forslaget vilde blive en Dæmning mod Socialdemokratiet ude paa Landet og forhaabentlig ogsaa i Byerne, ved »at man styrker de enkelte smaa Hjem«. ¹²⁾ Fattigggaardene vilde nu langsomt tømmes, og Fattigudgifterne formindskes. »Jeg tror ikke, at det Spring, vi foretage, er til ukendte Egne. Vi bygge paa noget bestaaende, og derfor ere vi i Virkeligheden inde paa den rigtige Vej«. ¹³⁾ P. Knudsen hævdede, at Forslaget ikke vilde hæmme Socialdemokratiets Vækst, men udtalte Frygt for, at Kommunalbestyrelserne vilde bruge deres Magt til at hindre socialdemokratiske Vælgere i at faa den Understøttelse, de kunde gøre Krav paa. Da han desuden frygtede, at Forslagets Vedtagelse vilde betyde, at man i overskuelig Fremtid vilde blive hindret i at drøfte Sagen, vilde han stemme imod Forslaget.

P. Knudsen stod dog ret ene med sin Modstand. Skønt der fra flere Sider fremførtes Kritik mod enkelte Bestemmelser i Loven, var der kun faa, der brød ud. Med 44 Stemmer mod 8 modsatte Tinget sig Udvalgsbehandling, og Forslaget gik direkte til 2. Behandling. Denne var ansat til 24. Marts, men da ingen begærede Ordet, overgik Forslaget til 3. Behandling, der efter et kort Ordskifte tilendebragtes 28. Marts 1891. Ved den endelige Afstemning om Loven stemte 47 for og 9 imod. Loven fik Kongens Underskrift 9. April 1891.

Alderdomsunderstøttelsesloven af 9. April 1891 kom til at danne Epoke i dansk Sociallovgivning i to Henseender. For det første anerkendtes nu i videre Udstrækning det Princip, at der af det Offentlige kunde rækkes trængende Medborgere en Understøttelse uden Fattighjælps Virkning, og dernæst slog man fast, at der af Statskassen kunde ydes Bidrag til en saadan Understøttelse. Fra at være et rent kommunalt Anliggende begyndte den sociale Lovgivning at blive et

¹²⁾ L. T. 1890—91 Sp. 2069.

¹³⁾ L. T. 1890—91 Sp. 2072.

Statsanliggende. Naar man tænker paa, i hvor høj Grad Statskassen er engageret i vor moderne Sociallovgivning, har det sin store Interesse at faa konstateret, hvornaar denne Udvikling begyndte og under hvilke Former.

Et mindre Forsøg herpaa var allerede sket ved Fattiglovens Bestemmelser om Statens Overtagelse af blinde og aandssvage Børns Forsørgelse paa Anstalter, men Statstilskuddet til Alderdomsforsørgelsen var af langt større Dimensioner. Højrepartiet var ikke uden store Betænkeligheder gaaet ind herpaa, hvilket var ganske naturligt for et Parti, der støttede en Regering, der brugte Statskassens Midler i Strid med den bevilgende Myndigheds Ønsker. Blev Kassen tom, vilde det være Slut med Provisorierne. Men Højrepartiet bøjede sig for Venstres enstemmige Krav om, at Statskassen skulde yde Bidrag til den sociale Lovgivning.

Den Sejr, som Folketinget her kunde notere, blev ikke mindre ved den Kendsgerning, at det Aaret efter lykkedes Folketinget ogsaa at opnaa Statstilskud til Sygekasserne.

KAPITEL 14.

Sygekasseloven af 12. April 1892.

DET lykkedes ikke samtidig med Fattigloven og Alderdomsunderstøttelsesloven at faa gennemført den nye Sygekasselov, som man gennem flere Rigsdagssamlinger fra Ministeriets Side havde sat saa meget ind paa at faa vedtaget. — Den hørte ikke med til den Bojsenske Arbejdsplan for Aaret 1891 og maatte derfor udgaa. I den følgende Samling blev den optaget blandt de Love, som det forhandlende Venstre havde sat øverst paa Listen til Gennemførelse, og Venstremindretallet var ligeledes ivrig efter at faa gennemført Forslaget.

Naar Venstremindretallet i Samlingen 1891—92 forlod den forrige Rigsdagssamlings negative Politik og under Edvard Brandes' Ledelse proklamerede en vis Tilslutning til det forhandlende Venstres Taktik, skete dette under Indtryk af den forligsvenlige Stemning, der var kommet til Orde paa Flertallet af Sommerens politiske Møder. Hertil kom to vigtige politiske Begivenheder. Minister Scavenius gik af i Sommeren 1891, og Berg døde pludselig 28. November 1891. Begge disse Hændelser bidrog hver paa sin Maade til at fjerne visse Sten fra de positive Forhandlingers saa vanskelige Sti.¹⁾

At der indenfor Venstremindretallet var sket en Ændring kom klart for Dagen under 1. Behandling af Sygekasseloven, hvor Edvard Brandes gav Bojsen Tilslutning til Gennemførelsen af denne vigtige Lov. Men denne Enhedsfront fra Venstres Side burde have til Følge, at Folketinget samlede sig fast om de Krav, der burde stilles, navnlig med Hensyn til Statstilskuddets Størrelse. Man skal »ikke være saa forhippet paa at gennemføre noget,« udtalte Brandes med tydelig Retning mod de Moderate, »at man for at faa det gennemført, fraviger

¹⁾ D. F. H. VIII, 1929, S. 167—168. Jfr. N. Neergaard: Erindringer, 1935, S. 253—57.

det Standpunkt, Folketinget maa indtage i denne Sag, og blot for at faa Loven gennemført ser bort fra, hvad der er ganske nødvendigt for Sygekasserne. Jeg forstaar altsaa det ærede Medlem fra Stege (Bojsen) saaledes, at han vil arbejde paa at gennemføre Sygekasse-loven og gøre sit til, at Sygekasserne kunne blive stillede saa gunstig som muligt og udøve det stærkeste Pres paa Regeringen til, at den giver efter for Folketingets berettigede Fordringer i denne Sag.«²⁾.

Det Forslag til en Sygekasselov, som Indenrigsminister Ingerslev 8. Oktober 1891 forelagde i Folketinget, havde Rødder, der gik langt tilbage i Tiden.³⁾ Allerede omkring Midten af 70erne havde man i Ministeriet omgaaedes med Planer om en Lovgivning om Sygeforsikring. Da Ministeriet ved kgl. Resolution 20. September 1875 nedsatte en Kommission til at undersøge Arbejdsforholdene i Danmark, henstillede man til den nærmere at undersøge, hvad der fra Regeringens Side kunde gøres for at sætte mere Liv i de Understøttelseskasser, der efter de gamle Laugskassers Ophævelse ved Loven om Næringsfrihed af 1857 var begyndt at spire frem, men som havde kæmpet med store organisatoriske Vanskeligheder. Kommissionen kom til det Resultat, at en offentlig Anerkendelse af Kasserne skulde stilles som Betingelse for visse Begunstigelser. Man udtalte samtidig, at det nødvendige statistiske Materiale først maatte skaffes til Veje.

Dette Arbejde blev overdraget en ny ministeriel Kommission af 4. Juli 1885, der egentlig havde til Opgave at løse Spørgsmaalet om Arbejdernes Sikring mod Følgerne af Ulykkestilfælde, men som samtidig fik overdraget Hvervet at udarbejde et Lovforslag om Sygekasser. Som Resultat fremkom et Udkast, der gik ud fra den Grundsætning, at det Offentlige skulde nøjes med at yde de frivillig oprettede Kasser en vis Støtte og ikke gøre noget Forsøg paa at gribe regulerende ind. De indhentede Oplysninger viste, at man stod overfor en meget stærk og frodig Udvikling af Sygekasserne, oprettet saa godt som fuldstændig ad frivillig Vej. I Tiden mellem 1870 og 1885 var deres Antal næsten fordoblet, og Medlemstallet var steget til henved det tredobbelte. En saa rig Udvikling burde ikke hæmmes ved Regeringsindgreb, men den havde Krav paa visse Begunstigelser af det Offentlige, der udmærket kunde gives, uden at man fraveg Princippet Hjælp til Selvhjælp. Kommissionen afviste ganske den tvangsmæssige Syge-

²⁾ F. T. 1891—92 Sp. 609.

³⁾ Om Lovens Forhistorie se F. T. 1888—89 Tillæg A. Sp. 1579 ff. Jfr. desuden Betænkninger og Udkast af Minister Ingerslev og Departementchef Bache i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1891 Journal Nr. 1577.

forsikring, saaledes som den var blevet gennemført i Tyskland ved Loven af 15. Juni 1883.

Regeringen sluttede sig helt til denne Opfattelse, og de Lovforslag, der blev forelagt Rigsdagen, og hvis Fædre var Minister Ingerslev og Departementchef Bache, var alle bygget over denne Grundsætning. Dette gjaldt det i Samlingen 1888—89 forelagte Lovforslag om Sygekasser, der blev fremsat i Landstinget, og det i samme Ting i Samlingen 1889—90 paa ny forelagte Udkast. I den følgende Rigsdags-samling fik Folketinget Lejlighed til at behandle det samme Forslag, men Arbejdet med Fattigloven og de nye Regler for Alderdomsunderstøttelse optog hele Tiden, saaledes at der ingen Tid blev tilovers til Sygekasserne, og det var først efter den fjerde Forelæggelse, at det endelig gav Resultat.

Det Forslag, som Minister Ingerslev forelagde for Folketinget i Samlingen 1891—92, fremtraadte inddelt i fem Afdelinger, der atter bestod af 25 Paragraffer.⁴⁾

I 1. Afsnit, der omfattede Paragrafferne 1—3, fastsloges den Regel, at enhver Sygekasse, som bestod af en Forening af Personer, der havde sluttet sig sammen for ved bestemte Bidrag at sikre hverandre gensidig Hjælp i Sygdomstilfælde, havde Ret til at faa offentlig Anerkendelse og dermed Støtte, naar dens Vedtægter fyldestgjorde de Forskrifter, som Loven indeholdt, og de efter Indstilling af Sygekasseinspektøren blev godkendt af Ministeriet. Enhver Sygekasse maatte gerne optage bidragydende Medlemmer, der ikke fik Hjælp af Kassen. For at opnaa Anerkendelse maatte Kassen i Reglen have 50 Medlemmer, dog under ingen Omstændigheder under 30. For saa vidt Kassen ikke var knyttet til et bestemt Fag eller omfattede en bestemt Kreds af Personer eller en enkelt Forretning, skulde der fastsættes en passende stedlig Begrænsning for Retten til at være Medlem. Faldt Medlemsantallet under de 30, ophørte automatisk Anerkendelsen.

Næste Afsnit, der omfattede Paragrafferne 4—7, indeholdt Reglerne om, hvem der kunde være Medlemmer, og disse var Arbejdere, Husmænd, ubemidlede Haandværkere og Næringsdrivende, lavt lønnede Bestillingsmænd samt andre, der økonomisk set var ligestillede med disse. Optagelse kunde finde Sted i Alderen 15—55, dog var de Personer undtaget, der led af kroniske eller uhelbredelige Sygdomme. Opstod der Tvivl om et Medlems Ret til Optagelse, blev dette Spørgsmaal afgjort af et Udvalg, der bestod af et Medlem af Kommunal-

⁴⁾ F. T. 1891—92 Tillæg A. Sp. 1855—70.

bestyrelsen, af Kassens Bestyrelse og en Læge. Ingen kunde være Medlem af flere anerkendte Sygekasser paa engang.

Om Kassernes Indtægter handlede 3. Afsnit, der omfattede Paragrafferne 8—13. Disse bestod først og fremmest af Medlemmernes egne Bidrag, der burde have en saadan Størrelse, at de sammen med de øvrige Indtægter kunde bestride de nødvendige Udgifter. Ved Indtrædelse skulde man desuden betale et Indskud. Af det Offentlige modtog Kassen $\frac{1}{4}$ af det samlede Medlemskontingent, der foreløbig skulde tilskydes af Statskassen, foruden et Bidrag af $1\frac{1}{2}$ Kr. pr. Medlem af Kommunekassen. Naar engang en forhøjet Afgift paa Brændevinsbrænding blev vedtaget, skulde det offentlige Tilskud alene tages heraf. Foruden Tilskud fik Kasserne følgende Begunstigelser af det Offentlige: Naar et Medlem eller hans Familie blev optaget paa Sygehuset, gav dette indtil 50 % Moderation, saalænge vedkommende fik Hjælp af Kassen. Bandager, Ekstravagt og lign. faldt dog udenfor. Naar Medlemmerne og deres Børn optoges i offentlige Sindssygeanstalter fik de samme Moderation som ubemidlede Patienter, og Sygekassemedlemmer paa Landet, der ikke selv havde Hest og Vogn, kunde faa fri Befordring af Læge og Jordemoder indenfor en Afstand af $1\frac{1}{2}$ Mil. Endelig skulde alle Dokumenter, der ordnede Forholdet mellem Kassen og Medlemmerne, være stempelfrie.

4. Afsnit, der indeholdt Paragrafferne 14—18, fastsatte, hvad Kassen skulde yde. I Sygdomstilfælde skulde der gives fri Lægehjælp og Sygehusbehandling til Medlemmer og Børn under 15 Aar, som boede hjemme. Desuden skulde der udbetales et Medlem en daglig Pengehjælp, der mindst maatte beløbe sig til 40 Øre. Blev Medlemmet indlagt paa Sygehus, kunde den nedsættes til 20 Øre. Et Tyende kunde først faa Pengehjælp fra det Tidspunkt, hvor Husbondens Forpligtelser til at yde Løn hørte op. I de første 6 Uger efter Indtrædelse i Kassen kunde der kun udbetales Hjælp i Tilfælde af Ulykke, og der kunde ikke udbetales nogen Hjælp, naar Sygdommen ikke varede mindst tre Dage. Der kunde i Vedtægten optages Regler om, at der ikke maatte udbetales Pengehjælp til Personer, der led af Drankersygdomme, veneriske Sygdomme eller saadanne Sygdomme, der hidrørte fra Slagsmaal. Pengehjælp kunde ydes i indtil 26 Uger om Aaret, men havde et Medlem i Løbet af tre paa hinanden følgende Regnskabsaar nydt Sygehjælp ialt i 60 Uger, ophørte Adgangen til yderligere Hjælp.

5. Afsnit, der omfattede Paragrafferne 19—25, indeholdt Reglerne for det Offentliges Tilsyn med de anerkendte Sygekasser. Der skulde

ansættes en særlig Sygekasseinspektør, hvis Samtykke var nødvendig til Forandringer i Vedtægterne, og som skulde have alle Regnskaberne forelagt. Han stod til Raadighed med de fornødne Oplysninger og ydede Bistand ved Oprettelsen af nye Kasser. Afsnittet sluttede med nogle Bestemmelser om, at man gennem de anerkendte Kasser kunde give Adgang til Sikring af Begravelseshjælp og Alderdomshjælp.

Loven fik en let Gang gennem Rigsdagen.⁵⁾ Folketinget nedsatte et Udvalg paa 15 Mand, som afgav Betænkning i Slutningen af Januar 1892. 1. og 4. Februar forhandlede Sagen i Plenarmøder, og da denne Forhandling bar tydelig Præg af Længsel efter at faa Ende paa de langtrukne Forhandlinger om Sygekasserne, oversendtes Forslaget hurtigt til det andet Ting.

Ogsaa her blev Forslaget underkastet en meget grundig Behandling i Udvalget, medens Debatten i selve Salen var mere kortfattet. Visse ret væsentlige Ændringer blev vedtaget, og paa ny vendte Forslaget tilbage til Folketinget, hvis Udvalg saa sent som 29. Marts afgav en Erklæring om, at man sluttede sig til det andet Tings Hensillinger. 31. Marts kom Forslaget til eneste Behandling, blev vedtaget med 79 Stemmer og var hermed færdigt fra Rigsdagen.

Naar Forslaget saa hurtigt kom igennem de to Ting, var Aarsagen først og fremmest den rent politiske, at man ønskede at se et Resultat i denne Samling, men naturligvis havde det sin Betydning, at der mellem Regering og Rigsdag ikke herskede nogen større principiel Uenighed om Loven. De fleste af de Ændringsforslag, der blev stillet, var af ren redaktionel Karakter, men der fremkom dog Forslag, der havde en noget mere vidtrækkende Betydning.

Fra Folketingets Side nærrede man en vis Frygt for, at de mange ret detaljerede Bestemmelser vilde virke som en Klods om Benet paa de nye Institutioner, og en Række Ændringsforslag tilsigtede at tage disse Bestemmelser ud af Forslaget og overlade det til de enkelte Kasser frit at organisere sig, som de vilde. En Regel om Maksimumsalderen burde udgaa, og Overgang fra den ene Kasse til den anden skulde indskrænkes til kun at gælde i de Tilfælde, hvor Kassen opførte at eksistere paa Grund af et lavt Medlemsantal. Endelig ønskede man Bestemmelsen om det faste Indskud fjernet, og at Pengehjælp kun maatte ydes i 13 Uger. Forslagene vedtoges med stort Flertal.

Udvalget hævdede dernæst, at det Offentlige ikke havde nogen

⁵⁾ F. T. 1891—92 Sp. 595—622, 2708—91, 2837—68, 5493—5531. L. T. 1891—92 Sp. 1068—1111, 1912—73, 2003—05 Tillæg B. Sp. 545—62, 1659—78 og 1891—94.

Interesse i at fastsætte, hvorledes Hjælpen skulde ydes, dette burde helt overlades til de enkelte Kassers egen Afgørelse. I Øjeblikket herskede der mange forskellige Regler. Nogle Kasser ydede baade Lægehjælp, Medicin og Pengeunderstøttelse, medens andre nøjedes med en eller to af Delene. Naar det Offentlige blot krævede, at Hjælpen havde en vis Størrelse, maatte det være nok. Ændringsforslaget kom derefter til at lyde paa, at der skulde ydes Hjælp til en Værdi af 1 Kr. om Dagen, men under hvilken Form, den blev ydet, skulde først fastsættes i Kassens Reglement. Højremindretallet protesterede mod dette Forslag, men det vedtoges med 55 Stemmer mod 17.

Naar Venstreflertallet saa stærkt gik ind for dette Forslag, hang det sammen med, at man herigennem haabede at skaffe Sygekasse-medlemmerne en betydelig større Hjælp af det Offentlige end efter Regeringsforslaget. Efter de nye Regler om Lægehjælp, som Fattigloven indeholdt, kunde denne ydes uden at trække Fattighjælps Virkning efter sig, og hele Sygekassens Bidrag kunde da gaa til Familiens Underhold. Af taktiske Grunde gik man lidt forsigtig med Dørene og sørgede for, at dette Argument ikke blev ført for stærkt frem.

I Fortsættelse af Udvalgets Ønske om at styrke Kassernes Selvstændighed og at animere til praktisk Samarbejde stod nogle Forslag om Sygekasseinspektørens Virksomhed. Uden at være kommanderende skulde han stræbe efter at blive ledende, støtte Samarbejdet mellem de forskellige Kasser, indkalde til fælles Aarsmøder, tilvejebringe Mønstervedtægter o. lign. Ved hans Side burde staa et raadgivende Udvalg, valgt af Sygekasserepræsentanter paa aarlige Delegeretmøder.

Foruden at begrænse Indgrebene i Kassernes indre Styre havde Folketingsudvalget sat sig som Maal at skaffe Kasserne et større Tilskud af det Offentlige, end Regeringen vilde give dem. Man vedtog at indstille, at Kommunerne kun skulde yde nedsat Betaling paa Sygehusene samt fri Kørsel, men ellers intet. Det direkte Tilskud skulde derimod Statskassen betale, men om dets Størrelse kunde Venstregrupperne ikke enes. Den Bojsenske Fløj foreslog, at Statskassen skulde tilskyde $\frac{1}{5}$ af det aarlige Medlemsbidrag foruden 2 Kr. pr. Medlem, medens den Gruppe, hvortil Brandes og Hørdum sluttede sig, ønskede Forslaget om $\frac{1}{4}$ af Medlemsbidraget opretholdt foruden de 2 Kr. Begge Grupper var derimod enige om at fjerne Udkastets Bestemmelse om den fremtidige Brændevinsafgift og at tilføje, at Kommunalbestyrelserne kunde yde Bidrag til Betaling af Medlemskontingent for saadanne Personer, som ikke selv formaaede at betale dette Beløb.

Da dette sidste Forslag kom til Behandling i Salen, vendte Højremindretallets Leder, Scharling, sig med Kraft herimod. »Det forekommer mig,« udtalte han, »at derved vilde man ganske komme bort fra, hvad der hidtil har været Hovedprincippet for Sygekasserne, nemlig en virkelig Sygeforsikring fra Medlemmernes Side, og over paa den rene Forsørgelse. Jeg tror, at man maaske allerede gik vel vidt i Fjor i den da vedtagne Lov om Alderdomsforsørgelse; men at gaa videre i saa Henseende ogsaa paa dette Omraade finder jeg ikke, at der er Anledning til, hvorimod jeg endog maa anse det for overmaade betænkeligt.«⁶⁾ Med 55 Stemmer mod 15 vedtoges den af Venstre formulerede Ændring.

Fra Venstremindretallets Side stillede man et Forslag, der gik ud paa, at der skulde ydes Sygekassemedlemmerne fuldkommen fri Sygehusbehandling. Brandes forsvarede i en lang Tale dette Forslag, men det forkastedes med 44 Stemmer imod 30.

Da Landstinget fik Sygekasseloven til Behandling, var det 3. Gang, at dette skete, og da Forslaget havde været forskelligt hver eneste Gang, mente man ikke, at man kunde undlade at overgive det til Udvalgsbehandling.

I hened en Maaned sad dette Udvalg, og da Forhandlingerne endelig var bragt til Afslutning, var det lykkedes at opnaa et Resultat, som saavel Højrepartiet som det forhandlende Venstre kunde give Tilslutning til. Fra begge Sider havde man maattet gøre Indrømmelser. Højregruppen havde givet sit Samtykke til den af Venstre ønskede Formulering af det Offentliges Bidrag til Sygekasserne, men havde til Gengæld aftvunget Venstre en Række Indrømmelser med Hensyn til Reglerne for Adgang til Sygekasserne og Formerne for den Hjælp, der skulde ydes.

Hvad Bestemmelserne om Adgang til Sygekasserne angik, indstillede Udvalget, at det i alle fremtidige Kasser skulde være en Forudsætning, at Virkeomraadet ikke gik ud over Kommunens Grænser, et Forslag, der blev vedtaget med 45 Stemmer mod 5. Med 48 Stemmer mod 6 gav man Tilslutning til, at Fabrikssygekasser ikke i Fremtiden vilde blive anerkendt, og at kroniske Syge ikke kunde optages, uden at Vedtægterne udtrykkelig indeholdt en Bestemmelse derom. Hvad Sygehjælpens Varighed angik, vedtog man, at Pengehjælp kunde ydes i indtil 39 Uger i 3 Aar og Sygehjælp i indtil 60 Uger i samme Tidsrum. »En saadan Grænse maa Udvalget anse for nødvendig af Hen-

6) F. T. 1891—92 Sp. 2728.

syn til Kasserne's økonomiske Tarv og det ikke mindst paa Grund af det lave Medlemstal«.7) Forslaget blev vedtaget enstemmigt.

Spørgsmaalet om Medlemmernes Ret til at overgaa fra en Kasse til en anden uanset Ændring i Beskæftigelse, Bopæl o. lign. ønskede Landstinget at lade Kasserne selv ordne. »Kun i det Tilfælde, hvor Medlemsretten i en anerkendt Sygekasse ophører uden noget som helst Skridt fra Medlemmets Side, nemlig naar Sygekassen opløses, eller dens Anerkendelse bortfalder, fordi dens Medlemstal gaar ned under Minimum, er der givet ham Ret til Indtrædelse i en anden anerkendt Sygekasse uden Hensyn til Alder«.8)

Mest Anledning til Splid gav imidlertid Tilskudsparagrafferne. Alerede under 1. Behandling faldt der mange skarpe Bemærkninger om den fuldkommen ubegrænsede og farlige Anvisning paa Statskassen, men det lykkedes under Udvalgsforhandlingerne at naa til et Kompromis, saaledes at Højre fik gennemført sit Krav om, at Tilskuddet blev fastsat til en bestemt Sum, og at Venstreflertallet opnaede de Tilskud, de ønskede. Forslaget gik ud paa, at der af Statskassen skulde ydes et aarligt Beløb af 500.000 Kr. til Sygekasserne, der skulde fordeles mellem de forskellige Kasser med $\frac{1}{5}$ af Medlemsbidraget og desuden 2 Kr. pr. Medlem. Efter alle kyndiges Mening vilde den halve Million Kroner slaa til foreløbig, selv under en fortsat stærk Udvikling af Sygekasserne, og skulde Beløbet alligevel vise sig at være for ringe, maatte det blive Lovgivningsmagtens Opgave at overveje, hvorledes Statskassen kunde blive sat i Stand til at yde mere. Forslaget blev vedtaget med 47 Stemmer imod 9. Endelig bøjede Højregruppen sig for Folketingets Ønske om, at Bestemmelsen om en forhøjet Brændvinsafgift udgik af Forslaget.

Endnu to meget vigtige Ændringer i Folketingets Forslag staar tilbage at omtale. Man vedtog at bortfjerne Bestemmelsen om, at Kommunalbestyrelserne kunde betale Bidrag til Sygekasserne for særlig Trængende, og man ønskede paa ny optaget i Loven, at der skulde ydes baade Lægehjælp og Sygehushjælp, og at det ikke maatte overlades Kasserne selv at bestemme, hvad de vilde give. Kun i ganske enkelte Tilfælde burde det tillades en Kasse ikke at betale Lægehjælp og da kun med Indenrigsministerens Tilladelse. Disse Ændringer vedtoges med stort Flertal.

P. Knudsen nedlagde energisk Protest mod disse Forslag, som han

7) F. T. 1891—92 Tillæg B. Sp. 1661.

8) F. T. 1891—92 Tillæg B. Sp. 1666.

hævdede betød, at Tilskuddet blev mindre og Forpligtelserne større. Heller ikke Chr. Nielsen og Thomas Nielsen var fuldt tilfredse med disse Ændringer, men da de maatte erkende, »at Lovforslaget ikke kan gennemføres paa disse Punkter i den foreliggende Skikkelse, og da vi uagtet disse Ændringer betragte Loven som et meget stort Fremskridt og en betydelig Haandsrækning til Sygekasserne, have vi anset det for vor Pligt at medvirke til Forslagets Gennemførelse«. ⁹⁾)

Behandlingen i Salen indeholdt intet af større Interesse, og den bar et tydeligt Præg af, at man i Udvalget havde forhandlet sig til rette om Sagerne, og at man kun havde eet Ønske: at blive færdige med disse evindelige Debatter om Sygekassespørgsmaalet. Ved den endelige Behandling stemte 48 for og kun 2 imod.

Paa ny vandrede Forslaget tilbage til Folketinget, hvor det øjeblikkelig blev taget under Behandling i Udvalget. Dette vedtog at indstille Landstingets Ændringer til Vedtagelse, da de efter Flertallets Opfattelse ikke var af den Rækkevidde, »at Gennemførelsen af en saa stor og gavnlig Reform, som Sygekasseloven i sin Helhed vil være, i den Anledning tør sættes paa Spil«. ¹⁰⁾) Med 79 Stemmer vedtoges derefter enstemmigt Forslaget om en Sygekasselov, og 12. April 1892 fik det Kongens Underskrift.

Et vigtigt Afsnit i dansk Forsørgelseslovgivning var hermed forbi og Mulighederne skabt for en ny og betydningsfuld Udvikling.

⁹⁾ F. T. 1891—92 Tillæg B. Sp. 1670.

¹⁰⁾ F. T. 1891—92 Tillæg B. Sp. 1894.

II.
FATTIGFORSØRGELSENS PRAKTISKE ORGANISATION
I LANDDISTRIKTER OG KØBSTÆDER

KAPITEL 1.

Fattigforsørgelsen paa Landet 1803—60.

1. Kildematerialet.

TIL Belysning af Fattigforsørgelsens Organisation i de danske Landdistrikter findes et meget rigt, men broget Materiale i de mange Fattigkommissions- og Fattigudvalgs Arkiver. Af Fattigkommissionsarkiverne er talrige afleveret til Landsarkiverne, idet de er blevet indleveret med *Sognekaldsarkiverne* (Sognepræsternes efterladte Arkivalier). Til Brug for denne Fremstilling er benyttet Sognekaldsarkiverne fra København, Frederiksborg, Holbæk, Sorø og Præstø Amter, ialt henved 40 forskellige Arkiver. En nærmere Oversigt over dem er trykt bagi Bogen som Tillæg. Disse Arkiver giver en Række fortrinlige Oplysninger om Fattigplejen i den Periode, som her behandles, og navnlig i dens første Del. Jo længere man kommer ned i det 19. Aarhundrede, jo tyndere bliver det i de offentlige Arkiver eksisterende Kildemateriale, og til sidst slipper det ganske op. Man maa derfor begynde et Eftersørgelsesarbejde udenfor de offentlige Arkiver og gaa til de enkelte Sogne.

Som Regel opbevares *Sogneraadsarkivet*, hvori indgaar de yngste Dele af Fattigkommissionernes Arkiver, hos den til enhver Tid fungerende Sogneraadsformand, og han slæber omkring med disse Sager, saalænge han er Formand og afleverer dem derpaa til sin Efterfølger. Undertiden afleveres ikke alt ved Formandsskiftet. Blot de Protokoller, der har praktisk Værdi i den daglige kommunale Administration, gaar videre til den nyvalgte Formand, medens den afgaaede beholder de gamle Protokoller til Glæde for sig og sine Efterkommere, hvis han har Interesse for dem og Forstaaelse af deres Betydning som historisk Kilde, men i allerhøjeste Grad udsat for Tilintetgørelse. I mange Tilfælde kan man godt hævde, at dette Materiale ikke har større historisk Værdi, og man kan være enige om, at der absolut ingen Grund er til at indsamle samtlige Landkommuners ældre Arkivalier. Man

behøver heller ikke at lade Tankerne beskæftige sig med det Problem, hvorledes man skal komme af med de Dynger, der allerede maa eksistere efter nu snart 150 Aars kommunal Administration. En stor Del af det er allerede blevet Luernes Rov, og ikke saa lidt er smuldret bort paa fugtige Lofter. Men netop derfor var der Grund til at samle enkelte gode og fyldige Prøver paa dette Materiale i de offentlige Arkiver, saaledes at man til enhver Tid havde Eksempler paa, hvad et kommunalt Arkiv kunde indeholde og fortælle. Dette er saa meget mere nødvendigt, som det synes at være en ret stor Sjældenhed, at et Sogneraad viser sine ældre Arkivsager den Opmærksomhed, at de har ladet Arkivalierne systematisk ordne og anbringe paa et sikkert Sted.

Naar Forholdet er det, at man til de offentlige Arkiver saa godt som ikke har afleveret sognekommunale Arkiver, har det været nødvendigt ad privat Vej at forsøge at skaffe enkelte Prøver tilveje. Gennem Landsarkivar Aakjær lykkedes det at faa Adgang til Sogneraadsarkivet i *Vridsted-Fly* Kommune i Viborg Amt, og selv om det var et ret magert Arkiv, gav det dog visse gode Oplysninger. Andre Adresser, der elskværdigst blev stillet til Raadighed af Landsarkivaren, gav desværre negativt Resultat. Ved privat Bekendtskab lykkedes det at faa Adgang til det indholds- og omfangsrige Arkiv fra *Nørup-Randbøl* Kommune i Vejle Amt. Af jyske Arkiver er endelig anvendt Sogneraadsarkivet fra *Tyregod-Vester* Kommune i samme Amt, der nu opbevares i Landsarkivet i Viborg.

Hvad Fyn angik, var der god Grund til at samle Opmærksomheden om *Ringe* Sogneraadsarkiv, da dette Sogn har haft saa stor Betydning for den kommunale Fattigplejes Udvikling, navnlig for Fattiggaardernes Oprettelse. Endvidere er Arkivet ganske overordentlig velbevaret og i god Orden. Foruden Protokollerne har man opbevaret alle indgaaede Skrivelser og Regnskaber, saaledes at en Vrimmel af værdifulde Oplysninger har kunnet fremdrages heraf.

Hovedsagelig ved Hjælp af de Oplysninger, der har kunnet fremskaffes fra disse Arkiver, er Fremstillingen paa de efterfølgende Blade bygget op, og selv om de kun repræsenterer et snævert Udvalg, giver de dog ganske værdifulde og ret ensartede Oplysninger. I Forbindelse med de beskedne og spredte Bidrag, som kan uddrages af den hidtil (indtil 1936) offentliggjorte lokalhistoriske Litteratur, repræsenterer disse Arkivuddrag et forsvarligt Materiale i en Fremstilling, om hvilken man i hvert Fald med Sandhed kan sige, at den betegner et Pionerarbejde. For Fuldstændighedens Skyld hidsættes en Fortegnelse over anvendt trykt Materiale.

- Dybe-Ramme Kommune. Hardsyssels Aarbog, Bd. I, 1907, S. 69—73.
 Vorgod-Nr. Vium Kommune. Hardsyssels Aarbog, Bd. XVI, 1922, S. 68—88.
- Hove Sogn. Hardsyssels Aarbog, Bd. I, 1907, S. 59—61 og do. Bd. II, 1908, S. 105—14.
- Tversted og Uggerby Sogne. Vendsysselske Aarbøger 1926, S. 234—55.
 Øsløs-Vesløs-Arup Kommune. Historisk Aarbog for Thisted Amt 1910, S. 27—36.
- Skjoldborg-Kallerup Kommune. Historisk Aarbog for Thisted Amt, 1908, S. 10—23.
- Hvirring-Hornborg Kommune. Aarbøger for Aarhus Stift, Bd. XIV, 1921, S. 88—93.
- Alsted-Bjergby Kommune. Historisk Aarbog for Mors, Bd. IV, 1922, S. 80—92.
- Udby Sogn ved Vordingborg. Højskolebladet 1899, S. 1585—94.

2. *Fattigvæsenets Bestyrelse*. De Regler, som Plakaten af 5. Juli 1803 fastlagde for Bestyrelsen af Fattigvæsenet paa Landet, forblev i det væsentlige uændret i hele den Periode af Aarhundredet, der her behandles og kan betragtes som Fundamentet for Bestyrelsesmaaden ogsaa i den sidste Halvdel.¹⁾

Som en af de vigtigste Regler maa fremhæves, at ethvert Sognedistrikt udgjorde et Forsørgelsesomraade. De enkelte Sognedistrikter skulde forsørge deres egne Fattige, og ligesaa mange Hoved- og Annekssogne, som var forenet til et Sognekald, udgjorde et Sognedistrikt. Til at bestyre Fattigsagerne i et saadant Distrikt nedsattes en Sognekommission, hvis fornemste Medlem var Sognepræsten. Desuden havde Stedets Politimester Sæde i Kommissionen, foruden en af de største Lodsejere og tre eller fire af de bedste Sognemænd. Var Politimesteren forhindret i at møde, hvilket meget nemt kunde ske, naar man tager i Betragtning, hvor mange Sognedistrikter der kunde være underlagt denne Embedsmand, og hvor let det kunde indtræffe, at Møderne faldt sammen, kunde Politimesteren bemyndige Sognefogden til at møde paa sine Vegne. Sognemændene valgtes første Gang af de tre fødte Medlemmer og derefter ved indtrædende Vakance af hele Kommissionen. Ønskede et af Sognets Beboere at unddrage sig Valget, maatte der derom indhentes Amtsfattigdirektionens Tilladelse. Sognepræsten var Kommissionens vigtigste Person. Ikke alene var

¹⁾ Fattiglovens §§ 1—4 og 15—40.

det ham, der ledede Møderne, men det var ogsaa til ham, den Fattige henvendte sig, naar han kom i Trang, ham der forhørte den Fattige, fastsatte den øjeblikkelige Hjælp og hidkaldte Lægen, hvis dette gjordes fornødent. De andre Kommissionsmedlemmer skulde blot assistere ham, og Plakaten indeholdt detaljerede Regler om de Pligter, der i saa Henseende paahvilede dem.

De skulde først og fremmest give alle de gode Raad og Oplysninger, som kunde bidrage til at fremme Fattigvæsenets Tarv i Distriktet, og være Præsten og Politimesteren behjælpelig med at udføre de Beslutninger, der blev truffet. Endvidere var det deres Pligt at indberette enhver Uorden eller Hindring i Udførelsen af den vedtagne Forsørgelsesplan, og det paahvilede dem at indsamle de frivillige Gaver til Fattigvæsenet, herunder at ombære de Fattiges Tavle i Kirken. Deres Funktionstid var sat til tre Aar, og viste de sig forsømmelige, kunde dette indberettes for Amtsfattigdirektionen.

Under denne Direktion var henlagt alle et Amts forskellige Sognekommisioner. Som Formand præsiderede Amtmanden, og som Medlemmer optoges Amtsforvalteren eller Amtsforvalterne, om der var flere, samtlige Herredsprovster og to af de kongelige Godsbestyrere eller andre kyndige Landmænd, der blev udnævnt af Kancelliet efter Indstilling af Amtmanden. Endelig skulde Biskoppen, saa ofte hans Embedsforretninger tillod det, indtræde i denne Forsamling. Amtsdirektionen kunde i alle tvivlsomme Tilfælde appellere til Kancelliet, og den havde Pligt til hvert Aar at indsende en Indberetning om Fattigvæsenets Tilstand i det forløbne Aar.

Sognekommisionerne skulde i Reglen holde fire aarlige Møder, i Begyndelsen af December, Marts, Juni og September. Mødet indvarsledes fra Prædikestolen, og samtidig udgik der Opfordring til de Fattige om at give Møde, hvis de havde noget at begære. Ved disse Kvartermøder ordnedes Forsørgelsen for de kommende tre Maaneder, og Præsten redegjorde for eventuelle Forandringer i Forsørgelsesplanen, opstaaet ved at nogle Fattige var døde, eller nye Trængende havde meldt sig. Samtidig undersøgte man de enkeltes Forhold, da det næmt kunde ske, at deres Kaar havde ændret sig, og at der muligvis var Grund til enten at give en større Hjælp eller nedsætte den engang vedtagne Understøttelse. Det vigtigste Møde foregik i December, hvor Præsten forelagde Forsørgelsesplanen for det kommende Aar, en Plan, der ikke alene indeholdt en nøjagtig Redegørelse for de enkelte Fattiges Forhold, men som samtidig rummede Forslag til den Ligning, hvorefter Sognets Beboere skulde bidrage til den offentlige Forsorg.

Om denne Plan var det Kommissionens Pligt at udtale sig, og vandt den Tilslutning, betragtedes den som vedtaget og oplæstes derefter næste Søndag fra Prædikestolen. Var det umuligt i Kommissionen at opnaa Enighed, indstilledes Planen til Amtsdirektionen eller Amtmandens foreløbige Anerkendelse.

Dette skete dog kun i de sjældne Tilfælde, hvor det viste sig helt umuligt at samle et Flertal om Præstens Forslag, thi det var en Regel, at alle Sager skulde afgøres ved Stemme flerhed. Endvidere eksisterede der en Bestemmelse om, at Planen skulde fremlægges til Genemsyn. Formaalet hermed var ikke at give Beboerne Lejlighed til at protestere mod Ansættelserne, men at opfordre dem til at yde frivillige Bidrag til Fattiggassen udover det Beløb, som de var pligtige at yde. Helt havde Lovgiverne af 1803 saaledes ikke formaaet at frigøre sig fra det gamle System, der havde været gældende i Aarhundreder. Loven indeholdt i denne Forbindelse en udtrykkelig Bestemmelse om, at Sognepræsten og Kommissionsmedlemmerne skulde paaføre Planen de Beløb, som de vilde give som frivillig Gave, og man haabede herigennem at opfordre Menigheden til Gavmildhed.

Om Amtsfattigdirektionen indeholdt Loven den Bestemmelse, at der skulde afholdes to aarlige Møder paa Amtmandens Bopæl, nemlig i April og i Oktober, og kunde Forretningerne ikke afsluttes paa en enkelt Dag, maatte der fortsættes, indtil Dagsordenen var udtømt.²⁾ Hvis Amtmanden ansaa det nødvendigt, kunde Direktionen indkaldes til ekstraordinært Møde. Det paahvilede Amtmanden at ekspedere alle Sager, der iggen Opsættelse taalte, men Direktionen havde Krav paa at blive gjort bekendt med Afgørelsen. I Direktionen afgjorde man alle Klager, og baade Amts- og Sognekommisssionernes Regnskaber blev gennemgaaet og decideret her.

I disse Regler skete der i Perioden 1803—60 kun faa indgribende Ændringer. Ved Landkommunalloven af 13. August 1841 nedlagdes de hidtil eksisterende Sognekommisssioner, og deres Forretninger overgik til Sogneforstanderskaberne, hvis Sammensætning fremgik af Valg blandt Sognets Beboere. Selv om denne Ændring tilsyneladende var betydelig, fik den dog kun smaa Følger for Fattigsagernes reelle Behandling. Sognepræsten beholdt nu som før den almindelige og afgørende Indflydelse paa Fattigsagernes Afgørelse, idet Sognepræsten, uanset hvem der valgtes til Formand for Sogneforstanderskabet, vedblev at udarbejde Forsørgelsesplanen og aflægge Regnskabet. Af For-

²⁾ Fattiglovens §§ 57—61.

standerskabets Midte valgtes nogle Fattigforstandere til at være Præsten behjælpelig med Sagernes Gennemførelse. Naar Forsørgelsesplanen var udarbejdet, tilkom det Forstanderskabet at stemme om den, men det siger sig selv, at den, der sad inde med Kendskabet til alle Detaljerne i denne, under en eventuel opkommende Diskussion maatte have de bedste Kort paa Haanden. Det var derfor efter 1841 som før Præsten, der havde den afgørende Indflydelse paa Fattigforsørgelsen paa Landet. Ved Landkommunalloven forsvandt ligeledes Amtsfattigdirektionerne, hvis Forretninger overgik til de nye Amtsraad. Deres Indflydelse paa Sognekommisionernes Administration indskrænkedes, idet de kun fik Lejlighed til at tage Stilling til helt ekstraordinære Bevillinger, f. Eks. til Arbejdsanstalters Oprettelse. Dog fortsatte de stadig med at revidere Sognenes Fattigregnskaber.

3. *Forsørgelsesmaaden.* Det er et almindeligt Kendetegn for den enevældige Lovgivning, at den i alle Tilfælde i de mindste Enkeltheder fastsatte Reglerne for de Institutioner, som den gav Liv. Det kan derfor ikke virke overraskende, at man meget nøje foreskrev Regler for, hvorledes Sognekommisionerne skulde ordne Forsørgelsen af de stedlige Trængende.³⁾

De Fattige blev efter deres Trang inddelt i tre Klasser, og den Maalestok, der skulde anvendes ved Fordelingen, var afhængig af de Trængendes Arbejdsduelighed. Var denne lille og maaske lig Nul, maatte den offentlige Forsørgelse bestaa i at række Vedkommende alle Livets Fornødenheder, men formaaede den Fattige blot at bidrage lidt til sit eget Underhold, skulde Hjælpen nedsættes i tilsvarende Grad. I Praksis virkede dette System saaledes, at man til 1. Klasse henregtede alle de gamle og syge, der var svækket saa meget enten paa Legeme eller Sjæl, at de intet kunde fortjene eller i hvert Fald saare lidt. Under 2. Klasse henlagde man de fader- og moderløse Børn, eller saadanne Børn, hvis Forældres Forstand, Helbred og Sæder gjorde det umuligt at betro dem Opdragelsen. Til 3. Klasse hørte endelig Enkeltpersoner eller Familier, som paa Grund af Svagelighed, mange Børn, tiltagende Alder eller anden lignende Aarsag ikke var istand til at tjene saa meget, som var tilstrækkeligt til deres eget eller til deres Børns nødtørftige Underhold.

Denne Inddeling af Sognets Trængende kunde for saa vidt være meget god, men den dækkede dog ikke alle det virkelige Livs beretigede Krav. Man syntes saaledes at gaa ud fra den Forudsætning, at

³⁾ Fattiglovens §§ 11—14.

de Mennesker, der blev trængende til Understøttelse, altid var saadanne, der behøvede en vedvarende Hjælp. Dette var imidlertid ikke Tilfældet. Der maatte ligeledes rækkes en hjælpende Haand til de Mennesker, der pludselig blev ramt af Ulykken og blev trængende til en kortvarig Hjælp, og Udviklingen skulde vise, at disse ekstraordinære Understøttelser havde en stærk Tendens til stadig Stigning.

Plakaten af 1803 indeholdt dernæst den Bestemmelse, at de Fattige skulde forsynes med Kost, der skulde tilvejebringes paa den Maade, at Sognebeboerne leverede de fornødne Naturalier: Brød, Mel, Ærter, Gryn, Malt, Flæsk, Smør og Ost. Var de Fattige saa svagelige, at de ikke selv kunde afhente disse Varer, skulde de bringes til dem. Foruden Mad maatte der gives de Trængende de nødvendige Klæder, Husly og Varme samt Pleje og Medicin i Sygdomstilfælde.

Hvad de fattige Børn angik, kendte Loven kun en Forsørgelsesmaade, at indtinge dem i Pleje hos en Familie, indtil de kunde sættes i Plads, og det blev skarpt indskærpet Sognekommisionerne at føre et stadigt Tilsyn med Plejeforældrene og nøje at paase, at Børnene blev holdt til stadig Skolegang.⁴⁾ Denne skulde begynde med det 6. eller det 7. Aar og vare ved til Konfirmationen. Undervisningen var fri, og Børnene fik af Fattigkassen de nødvendige Bøger og Skrive-materialier. Var Forældrene efterladende med Hensyn til Børnenes Skolegang, maatte Præsten give dem en Advarsel, og hjalp den ikke, kunde Børnene tages fra dem og hensættes hos andre.

Om de Fattige i 3. Klasse bestemte Plakaten, at de skulde understøttes saaledes, at de ikke led Mangel paa det Nødtørfstigste og begyndte at tigge, men det skulde gøres dem klart, at de havde Pligt til at arbejde for deres Underhold, saa meget de kunde. Med Hensyn til disse Fattige burde Kommissionen derfor bestræbe sig for at skaffe dem et eller andet Arbejde, og hvis dette ikke gav dem tilstrækkeligt til Livets Ophold, kunde der ydes dem Hjælp paa anden Maade, f. Eks. ved at give dem Fødevarer, Brændsel og Klæder, men derimod ikke Penge.

Saaledes var i Hovedtræk de Bestemmelser, som Plakaten af 1803 indeholdt om de Fattiges Inddeling og deres Forsørgelse, og man tør vel gaa ud fra, at de er blevet taget som Rettesnør ved Planlægningen af Sognenes Fattigforsørgelse. Men herfra og til at mene, at saadan blev det ogsaa i alle Enkeltheder, er et langt Skridt, og de Eksempler, som det til dette Arbejde har været muligt at gennemgaa, viser, at

⁴⁾ Fattiglovens §§ 41—43.

man har benyttet dem som et brugbart Grundlag, men at det har været nødvendigt at tilpasse dem efter de stedlige Forhold og efter de Vilkaar, som det praktiske Liv nu engang sætter. Om Forsørgelsesmaaden giver de undersøgte Lokalarkiver et godt og klart Billede. Derimod oplyser de intet om Sognekommisionernes Bestræbelser for at skaffe de Fattige Arbejde. Om dette nu beror paa en Tilfældighed, eller Aarsagen er den, at man i Landdistrikterne ganske har negligeret dette Paabud, giver Kilderne ingen Mulighed for at besvare.

4. *Naturalforplejning. Kost.* Betragter man Forsørgelsen af de voksne Fattige, viser det sig, at man kan tale om tre forskellige Maader for Forsørgelse: Naturalforplejning, Bortlicitation af de Fattige til Forsørgelse i Privathjem og Forsørgelse ved at gaa paa Omgang. Af de praktiske Eksempler, der har staaet til Raadighed, synes det at fremgaa, at den første Forsørgelsesmaade har været den mest anvendte, men der er ikke faa Eksempler paa Forsørgelsesmaade Nr. 2, og hvad Omgangsforsørgelsen angaar, har den været anvendt mange forskellige Steder omkring i Landet, men blot i ganske enkelte Tilfælde hvert Sted.

En Gennemgang af de i Tillæget nævnte Sognekaldsarkiver har vist, at det paa Sjælland var en hyppigt anvendt Fremgangsmaade at understøtte de Trængende med en Almisse, der bestod af et bestemt Kvantum Rug og Byg samt en mindre Sum i rede Penge. Bortset fra de faa Undtagelser, for hvilke der vil blive redegjort nedenfor, var denne Forsørgelsesmaade den almindeligste i Holbæk, Frederiksborg og Københavns Amter, medens den var Undtagelsen i Sorø og Præstø Amter. Uddelingen fandt i Reglen Sted hvert Kvartal, i Allerslev Pastorat dog kun to Gange, nemlig i Begyndelsen af Januar og af Juli. I Greve-Kildebrønde Sognekald hævdede man, at de Fattige havde bedst af at faa en Pengeunderstøttelse, og man uddelte i 1803 4—8 Rdl. til 22 Lemmer. Det lykkedes Sognekommisionen at holde Stand mod Amtets Henstillinger indtil 1811, men fra da af maatte man bøje sig og gaa med til Rug- og Byg-Almissen ligesom de andre.

I et mindre Antal Sogne paa Sjælland anvendte man en langt mere udstrakt Naturalforplejning, og naar denne Forsørgelsesmaade navnlig kan iagttages i Sorø Amt, kan man sikkert herigennem spore Amtmand Stemanns Indflydelse. Tager man Forsørgelsesplanen for 1804 i Karrebæk Sogn, fik samtlige 23 Trængende: Brød eller Rug, Byggryn, Bygmel, Malt, Ærter, Ost, Smør, Flæsk og Tørv samt en mindre Pengeunderstøttelse. Endnu i 1857 fik de Fattige i 1. og 3. Klasse, 18 ialt,

den samme Understøttelse. I Hyllested-Venslev-Holsteinborg Sognekald var Forsørgelsen indtil 1837 en lignende, blot med Kartofler i Stedet for Ærter. I de første Aar efter Nyordningen gav man i Lundforlund-Gjerlev Kommune Rug, Byg og Penge, men fra 1806 gik man over til den udvidede Naturalforplejning, som endnu i 1847 var i Brug for de Trængende i 1. og 3. Klasse, og det samme var Tilfældet i Sønderup-Nordrup Sognedistrikt i 20erne og i Vallensved endnu i 50erne.

I Elmelund Sogn i Præstø Amt gav man Mel, Malt, Ærter, Gryn og Flæsk foruden Penge, og noget lignende var Tilfældet i det nærliggende Keldby Sogn endnu ved Slutningen af 40erne. Endelig kan fra Præstø Amt nævnes Ulsø Sogn, hvor man fra 1809 begyndte at give Brød, Byggryn, Bygmel, Malt, Flæsk, Brænde og Penge, og Baarse-Beldringe hvor man ydede Rug, Byg, Gryn og Flæsk.

I Udby Sogn i Sydsjælland, Grundtvigs Fødesogn, fik de Fattige foruden en mindre Pengehjælp paa 2—4 Rdl., Naturalunderstøttelse bestaaende af Rug, Byg, Flæsk, Brød, Gryn, Mel, Malt og Smør.

Fra de gennemgaaede Arkiver fra Holbæk Amt findes ingen Eksempler paa den omfattende Naturalforplejning, og fra Københavns Amt kan kun nævnes Høje-Taastrup, hvor man endnu omkring Midten af 40erne ydede Brød, Gryn, Smør og Flæsk. I Esbønderup Sogn (Frederiksborg Amt) nøjedes man med Naturalhjælp til de Fattige i 1. Klasse, nemlig 12 Pund Brød hver 14. Dag og om Vinteren en Skæppe Kartofler. Noget lignende fandt Sted i Ude- og Oppesundby, hvor Rugleverancen og Brødbagningen var bortliciteret.

Af de Forsørgelsesplaner, der er bevaret fra Ringe Kommune, fremgaar, at man fortrinsvis har benyttet en udvidet Naturalforplejning, dog med en mindre Pengehjælp som Tillæg.⁵⁾ Fuld Fattigportion omfattede i Aaret 1822 12 Pund Flæsk, 14 Pund Smør, 2 Skæpper Gryn, 1 Tønde og 2 Skæpper Malt og 2 Rigsdaler Sølv, og denne Understøttelse var der syv Personer, der nød. Til de Fattige i 3. Klasse uddeltes der ikke fuld Portion. De maatte nøjes med en halv Portion eller endnu mindre, men hvor lille Portionen end var, fik alle Del i de forskellige Naturalier. Denne udprægede Naturalforplejning bevaredes i Ringe Sogn indtil Slutningen af 40erne. Fra da af satte den Udvikling ind, som lidt efter lidt forandrede Understøttelsen fra en saa godt som ren Naturalforplejning til en almindelig Pengeunderstøttelse. Den første Vare, der faldt ud af Forsørgelsesplanen, var Smørret, og fra Begyndelsen af 60erne gled ligeledes Flæsk og Gryn ud, samtidig med at Pengeunderstøttelsen væsenlig blev forøget.

⁵⁾ Fattigkommissionsprotokoller 1819—31, 1831—56 og 1856—67.

Det Billede, som Forsørgelsesplanerne i Ringe giver, synes ligeledes at passe paa de andre Eksempler, der har staaet til Raadighed. Af de Uddrag, der kendes fra Fattigprotokollerne i Øsløvs-Vesløvs-Arup Kommune fra Perioden 1803—07 og senere fra 1807—26 fremgaar det, at man har forsynet de Fattige med Naturalier af forskellig Art, som de derefter selv har maattet tilberede.⁶⁾ De vigtigste Varer, der blev udleveret, var Rug og Byg, henholdsvis til at bage Brød af og koge Grød, men i Jylland blev Rugen endvidere anvendt til den saa meget yndede »Melgrød«, groft Rugmel, »stampet« i kogende Mælk.⁷⁾ Foruden Rug og Byg udleverede man i den omtalte Kommune Ærter, Ost og Smør, foruden Tørv og Lyng. Pengebidraget var ganske lille. I Regnskabsaaret 1804 blev der kun udbetalt 22 Rigsdaler og 17 Skilling i direkte Pengebidrag. Af de senere Regnskaber fra samme Kommune ses det, at man ogsaa har uddelt Brød og Flæsk.

Fra Thisted Amt haves endnu et Eksempel fra denne meget tidlige Periode, nemlig fra Skjoldborg-Kallerup Kommune fra Perioden 1806—27 og 1835—36.⁸⁾ Ogsaa her spillede Naturalforplejningen den afgørende Rolle, og de Varer, der uddeltes til de Trængende, var Mel, Malt, Gryn og Byg samt sædvanligvis en lille Pengeunderstøttelse.

Fra en Række jyske Sogne kendes ligesom paa Sjælland Understøttelse i Rug, Byg og Penge. I Dybe-Ramme Pastorat budgettede man saaledes for Aaret 1838 til Fattigvæsenet 40 Tønder 6 Skæpper Rug, 58 Tønder og 2 Skæpper Byg og 264 Rigsdaler.⁹⁾ I Hove Sogn synes man derimod i den første Forsørgelsesplan kun at have uddelt Byg og rede Penge,¹⁰⁾ medens man i Vinding-Vind Kommune i Reglen kun har uddelt Rug og Byg og til ganske enkelte direkte Pengetilskud.

Fra Nørup-Randbøl Kommune i Vejle Amt er der for Aarene 1853—68 bevaret aarlige Forsørgelsesplaner, hvoraf man med Tydelighed kan se, hvad der i denne ret betydelige Periode er uddelt til Sognets Trængende.¹¹⁾ Det viser sig her, at man allerede omkring Midten af 50erne havde en ret vidtgaende Pengeforsørgelse, idet saa godt som alle har modtaget en direkte Pengehjælp, der naturligvis varierede stærkt efter Trangens Størrelse og kunde gaa fra 7—8 Rigsdaler til

⁶⁾ Historisk Aarbog for Thisted Amt 1910, S. 27—36.

⁷⁾ Hardsyssels Aarbog, Bd. XVI, 1922, S. 75.

⁸⁾ Historisk Aarbog for Thisted Amt, Bd. II, 1908, S. 10—23.

⁹⁾ Hardsyssels Aarbog, Bd. I, 1907, S. 69.

¹⁰⁾ Hardsyssels Aarbog, Bd. I, 1907, S. 59—61.

¹¹⁾ Fattigvæsenets Regnskabsprotokol 1851—67.

4 Mark. Mange Fattige fik desuden en Understøttelse i Rug og en mindre Brændselshjælp, men Pengehjælpen var den, der vejede tungest. For Fuldstændighedens Skyld kan det nævnes, at man i ganske enkelte Tilfælde fik Smør og Mælk.

Langt det største Antal Trængende i dette store jyske Sogn holdt egen Husholdning, og Fattighjælpen var et større eller mindre Tilskud til denne Husholdnings Opretholdelse. Ifølge Forsørgelsesplanen for 1853 hørte ikke mindre end 22 af de 24 Fattige, der var opført under 1. Klasse, til denne Kategori af Trængende, medens kun to var indtinget i Pleje. Paa samme Maade forholdt det sig med de Fattige i 3. Klasse, hvor der af et Antal paa 14 var 6, der var tinget i Pleje. Det noget større Antal i denne Gruppe kommer af, at man havde nogle Personer under Forsørgelse, hvis legemlige og aandelige Tilstand var en saadan, at de ikke kunde lades alene. I hele den Periode, der her undersøges, forrykkedes Forholdet mellem de Fattige, der havde selvstændig Husholdning, og de, der boede hos Sognets Beboere, ikke væsentligt.

Som et Kuriosum fra dette Sogn kan nævnes, at der paa Forsørgelsesplanerne undertiden findes opført et mindre Beløb til Tobak. Der har aabenbart mellem de Trængende været en lille Skare værdige Fattige, som man vilde vise denne lille Opmærksomhed.

Fra endnu et Par Sogne kan der hentes Eksempler paa, hvad der blev ydet de Fattige paa Landet i Understøttelse i denne første Periode af det 19. Aarhundrede. I Vorgod-Nr. Vium gav man i Begyndelsen blot Rug og Byg, medens en enkelt fik Pengeunderstøttelse. Senere hørte ogsaa Tørv med til den almindelige Understøttelse. Tørvene blev tilkørt den Fattige engang for alle. Endelig uddelte man Mælk, som enten blev tilbragt den, der skulde modtage den, i Hjemmet, eller han maatte selv hver Søndag stille ved Kirken og modtage den der.¹²⁾ Fra Tversted- og Uggerby Sogne kendes Understøttelser i Rug, Byg og Penge fra Perioden 1803—61,¹³⁾ og fra Hvirring-Hornborg Kommune en Fattighjælp sammensat af Rug, Malt, Gryn og Penge.¹⁴⁾

5. *Naturalforplejning. Husly.* Mad og Drikke var naturligvis ikke den Fattiges eneste Fornødenhed, Husly var næsten ligesaa vigtigt, og hvorledes klarede Sognekommisionerne denne Side af Forsørgelsen?

¹²⁾ Hardsyssels Aarbog, Bd. XVI, 1922, S. 86.

¹³⁾ Vendsyssels Aarbøger 1926, S. 234 ff.

¹⁴⁾ Aarbog for Aarhus Stift, Bd. XIV, 1921, S. 88 ff.

For de fleste Kommuner har dette Problem ikke voldt videre Vanskeligheder. Adskillige, der blev Trængende, ejede i Forvejen et Hus, hvor de havde boet i den Tid, hvor de kunde klare sig selv, og her vedblev de at have til Huse, selv da de havde maattet ty til det Offentlige om Hjælp. Ofte gik det saaledes, at Kommunerne ved de paa-gældendes Død kom i Besiddelse af Huset, som de enten skilte sig af med straks, hvis de saa deres Fordel deri, eller beholdt til Anbringelse af andre af Sognets Trængende, der ikke selv havde Hus. Paa denne Maade kom de fleste Sognekommisioner lidt efter lidt i Besiddelse af et større eller mindre Antal Huse, og man har heri Oprindelsen til de i Datiden saa heftigt angrebne Fattighuse.

Paa et givet Tidspunkt syntes Regeringen desuden direkte at have opfordret Sogneforstanderskaberne til at opføre særlige Huse til de Fattige. I Foraaret 1848, da Tropperne sendtes til Hertugdømmerne, holdt Fattigdommen sit Indtog i mange smaa Landbohjem. Regeringen mente da, at Samfundet havde Pligt til at træde hjælpende til, og en af de mest effektive Maader var at gøre det lettere for Landkommunerne at faa Jord til Opførelsen af Fattighuse. 5. Maj 1848 publiceredes en provisorisk Lov, der gav de kommunale Myndigheder Ret til at ekspropriere egnede Parceller til dette Brug, og samtidig slappede man de strenge Bestemmelser om at tage Inderster til Huse. Den provisoriske Lov var et tydeligt Udslag af den Trang til at løfte i Flok, som paa mangfoldige Omraader kom saa smukt frem i dette begivenhedsrige Foraar, men da Loven blev forelagt den første Rigsdag, var denne Aand i nogen Grad forsvundet, og dens Indhold blev Genstand for en meget skarp Kritik.¹⁵⁾ Som typisk for Stemningen kan man citere de Ord, som Vinhandler H. P. Hansen udtalte i Landstinget under Sagens Behandling. Det hænder undertiden, »at Regeringen, naar store Bevægelser gaae igjennem Folket, naar Folkemassen er i Bevægelse, da har taget sin Tilflugt til at tilfredsstille den ved saadanne provisoriske Love, og jeg mener da, at naar rolige Forhold siden vende tilbage, maa der være en Opfordring for Folkets Udvalgte til at tage disse Love, der maaskee skyldte en oprørt og ophidset Stemning i Folket deres Tilværelse, at det da maa være Folkets Udvalgtes Pligt, at paatage sig den vigtige Opgave, at tage saadanne Love under nøie Overvejelse«. ¹⁶⁾ Det var sikkert ikke Vinhandler Hansens Hensigt med disse Ord at lægge Hindringer i Vejen

¹⁵⁾ L. T. 1850 1. Session Sp. 513—38, 650—726, 828—64, 2928—81, 3997—4040. F. T. Sp. 2204—09, 2346—73, 2805—34, 5609—5716, 7107—27.

¹⁶⁾ L. T. 1850 Sp. 687—88.

for Lovens Vedtagelse, og den gik ogsaa igennem begge Ting, selv om den kom ud for ikke saa lidt Kritik. Om den derimod fik nogen større Betydning er det vanskeligt at sige. De Indberetninger, som i 1850 blev afkrævet Amtmændene, har ikke været til at finde, og heller ikke fra anden Side haves der Oplysninger om disse Forhold.¹⁷⁾ Loven af 1848—50 har i denne Sammenhæng den Betydning, at den viste, at Regeringen sympatiserede med den Tanke at samle de Fattige i særlige Huse, og der laa heri en direkte Opfordring til Kommunerne om at følge dette Princip.

Gennemarbejder man de forskellige Forsørgelsesplaner, viser det sig, at der var ikke faa Kommuner, der foruden at anbringe de Fattige i Fattighusene, lejede Boliger til dem hos Sognebeboerne. Det var ikke vanskeligt at finde en Husmand eller en mindre Gaardmand, der for Penge vilde leje en Stue til en fattig Familie eller en enligstillet Trængende. Fattiggassen var sikker nok, og rede Penge ofte en sjælden Vare. Antallet af de Personer, der boede i de særlige Fattighuse var derimod betydeligt, og da der haves et udmærket Materiale til Belysning af Forholdene i disse Huse, vil der være al mulig Grund til at gaa lidt nærmere ind herpaa.

6. Naturalforplejning. Fattighusene. Offentlighedens Interesse for Fattighusenes hygiejniske Indretning synes at være vakt omkring Begyndelsen af 50erne. Gennem Fysikatsindberetningerne blev Ministeriet gjort opmærksom paa Problemet, og ved et Cirkulære af 7. Januar 1850 krævede man Indberetning om de Fattighuse og Hospitaler, der fandtes omkring i Landdistrikterne.

Det Billede, som disse Indberetninger gav af Boligforholdene for den laveste Klasse paa Landet, var saa forfærdeligt, at man besluttede sig til at skride ind. Forhandlinger fandt Sted med Sundhedskollegiet, og Resultatet blev et ministerielt Cirkulære af 3. December 1856, der indeholdt de Minimumskrav, som man mente, at der for Fremtiden burde stilles ved ethvert nyt Fattighus' Indretning.¹⁸⁾

Blot den simple Gennemlæsning af Cirkulærets 12 Punkter er tilstrækkeligt til at give et Indtryk af det overordentlig lave Niveau, paa hvilket Boligforholdene paa Landet dengang befandt sig. Det

¹⁷⁾ Indenrigsministeriet 1. Dept. 1850 Journal Nr. 2973 og do. 1851 Journal Nr. 651. Indlæggene mangler; sandsynligvis afleveret til det nedsatte Rigsdagsudvalg.

¹⁸⁾ Reskripter 1856, S. 389—91. Jfr. Indenrigsministeriet. 1. Dept. 1856. Journal Nr. 2618.

viste sig saaledes nødvendigt at fastslaa, at Fattighuset burde opføres paa et tørt og frit liggende Sted, der let kunde forsynes med godt Drikkevand. Bygningen burde være grundmuret, og kun undtagelsesvis maatte den opføres af Bindingsværk. Endvidere skulde Huset anbringes saaledes, at det var mindst udsat for Kulde og Fugtighed, og der maatte sørges for, at Regn og Spildevand fik et passende Afløb. Til de forskellige Køn burde der i Huset indrettes særlige Værelser, ligesom der blev paabudt Indretning af et Lokum, delt i to Afdelinger. Værelsernes Rumforhold skulde staa i et rimeligt Forhold til det Antal Personer, Huset var bestemt for, og til hver Person beregnede man 500—600 Kubikfod Luft. Højden i Stuerne maatte ikke være under 4 Alen, og foretrak man enkelte store Værelser i Stedet for smaa, maatte et saadant stort Værelse ikke indrettes til flere end 10 Personer. Vinduerne skulde have en passende Størrelse og udgøre $\frac{1}{3}$ af den Mur, i hvilken de var anbragt, og de skulde være indrettet til at aabne og lukke. Væggene skulde være kalket, Loftet helst gibset eller i alt Fald af sammenpløjede Brædder, og i Stuerne skulde der findes Bræddegulv og ikke Ler- eller Stengulv. Til Værelsernes Opvarmning foreslog man Vindovne, og ved Huller i Muren, der var forsynet med Ventil, skulde der sørges for den nødvendige Ventilation. Endelig indeholdt Cirkulæret et udtrykkeligt Forbud mod, at Værelserne i Fattighuset anvendtes til Oplagssted for Møbler og Husgeraad, som ikke var absolut nødvendigt.

Decembercirkulæret af 1856 var Regeringens første Forsøg paa at øve Kontrol med de Boligforhold, som Kommunalraadene tvang de Fattige til at leve under, og det kan ikke virke overraskende, at dette helt uvante Skridt blev opfattet som et ubeføjet Indgreb i Forhold, der ikke kom Centraladministrationen ved, og at det mødtes med Uvilje og sejt Modstand.

For en moderne Betragtning er det naturligvis vanskeligt at forstaa, at Mennesker har kunnet leve under saa usle Vilkaar, som her var Tale om, og man vil være tilbøjelig til at fælde en meget haard Dom over disse Forhold og navnlig over den Modstand, som blev sat ind mod Forsøget paa at reformere. Det maa imidlertid erindres, at Tilstanden sikkert ikke har været meget bedre i Tusinder af fattige Landarbejderhjem paa Landet, og maaske endog hos mange Husmænd og smaa Gaardmænd. For store Dele af den danske Landbefolkning forekom Cirkulæret højst ejendommeligt. Hvordan kunde man stille Krav om, at Loftshøjden i Fattighusets Stuer skulde være mindst 4 Alen, naar man hjemme i sin egen Stue nøjedes med $3\frac{1}{2}$

Alen, og hvad var det for et urimeligt Krav om Indretning af et Lokum? Folk paa Landet havde altid klaret sig stolt uden den Slags nymodens Indretninger, hvorfor var Sognets Fattiglemmer nu pludselig blevet saa fine paa det? Rundt omkring i Sognene rystede man paa Hovedet af disse urimelige Krav, og flere Steder rejste man Modstand mod dem.

Denne fjendtlige Stemning mod Cirkulæret lyste klart frem mellem Linierne i den Skrivelse, som Amtmanden over Randers Amt i 1857 indsendte til Ministeriet for at udbede sig en nærmere Fortolkning af flere af dets Bestemmelser, og han lagde heller ikke Skjul paa, hvad Befolkningen mente om dets Indhold. Ministeriet fastholdt imidlertid det engang vedtagne Standpunkt og gjorde opmærksom paa, at man haabede ved disse skærpede Krav lidt efter lidt at kunne højne den almindelige Boligstandard paa Landet. Derfor burde Amtmændene føre Kontrol med, at de 4 Alen til Loftet i Stuerne blev overholdt, ligesom de skulde insistere paa, at der overalt blev indrettet Lokum, idet »enhver Bygning, der har Offentlighedens Præg, i denne Henseende bør foregaae Private med et godt Exempel«. ¹⁹⁾

I hvor vid Udstrækning dette Haab gik i Opfyldelse, er det ganske ørkesløst at gisne om, men et Faktum er det, at Fattighusene paa de fleste Steder forblev i den samme slette Tilstand, hvori de altid havde været. Gennem Fysikatsindberetningerne kom dette atter og atter frem. I Begyndelsen af 60erne bestemte man sig atter til en almindelig Undersøgelse af Forholdene, og en Gennemgang af det Materiale, som herved fremkom, giver et næsten overvældende Indtryk af det ualmindelig lave Niveau, som Boligforholdene omkring 1860 endnu befandt sig paa. ²⁰⁾

Den foretagne Undersøgelse omfattede ialt for hele Landet 1242 Huse med henvend 12.000 Beboere, og blandt disse Huse var medregnet ikke blot egentlige Fattighuse, opført af Kommunen til Ophold for de Fattige, men ogsaa saadanne som ved Arv var tilfaldet Fattigvæsenet. Ser man bort fra de 65 Huse, der laa i Købstæderne, bliver der til Rest for Landdistrikterne 1177.

Om disse Huse oplystes det, at Beliggenheden i 772 Tilfælde var tør og fri, medens den i 329 Tilfælde maatte karakteriseres som

¹⁹⁾ Reskripter 1858, S. 54. Jfr. Indenrigsministeriet 1. Dept. 1857. Journal Nr. 1849.

²⁰⁾ Resultatet af den foretagne Undersøgelse findes i J. Bentsen: Om Fattighusene i Kongeriget Danmark, 1865. (Udg. af Sundhedskollegiet).

fugtig. Vandforsyningen var god i 854 Huse, men slet i 323. 372 Huse var opført af Grundmur, medens 805 var bygget af Bindingsværk. Stuernes Højde var i de allerfleste Tilfælde overordentlig lav. Der fandtes 8 Huse, hvor Højden var under 5 Fod, 998 hvor den var 5—7 Fod, og kun 95, hvor den var over 9 Fod. Heraf fulgte, at der var 456 Personer, der maatte nøjes med under 100 Kubikfod Luft pr. Individ, 5542 der havde mellem 100 og 300, 2363 Personer der havde mellem 300 og 500 og kun 1178 der havde mere end 500 Kubikfod pr. Individ, den Luftmængde som Decembercirkulæret havde erklæret for et Minimum.

Om Vinduernes Størrelse oplyste Undersøgelsen, at de i 773 Tilfælde var passende, medens 328 Huse havde alt for smaa Vinduer. Hertil kom den Ulempe, at Vinduerne i 333 Huse overhovedet ikke kunde lukkes op, medens de var til at aabne i 768 Tilfælde. I ikke mindre end 46 Huse var Væggene ikke kalket, og gipsede Lofter fandtes kun i 16 Huse. Bræddegulve var indrettet i 123 Huse, Steneller Lergulve i ikke mindre end 1054. Opvarmningen foregik i 354 Tilfælde med Vindovne, medens 747 var forsynet med Bilæggerovne. Særlige Ventilationsforhold fandtes ikke i 1056 Huse og i 114 Tilfælde var der ingen speciel Ligstue, saaledes at Ligene maatte henstaa i de almindelige Opholdsrum indtil Begravelsen.

Selv om disse nøgne Tal alene er istand til at give et forfærdende Indtryk af de elendige hygiejniske Forhold i Fattighusene, uddybes Billedet, hvis man tyer til Detajler i de enkelte Indberetninger.

Om Vandforsyningen i Fattighuset i Rungsted oplyses det, at de Fattige fik deres Vand fra et Mosehul, og i det nærliggende Bloustrød forsynedes Fattighuset fra »en leret Muddergrøft«. I Birkerød maatte de Fattige gaa ned til Søen efter Vand, og de Gamle, som ikke selv formaaede dette, maatte betale for at faa Vandet bragt op. I Uggersløse-Nyrup og i Merløse fik man Vandet fra en Mergelgrav, og i Bræstrup Distrikt i Jylland maatte man saa godt som overalt hente Vandet fra Mosehuller, Mergelgrave, urene Kær og lignende Steder, medens Beboerne i Sunds Fattighus ved Herning hentede Drikkevand i en Grøft, der laa ca. 20 Alen borte fra Huset.

Fattighusenes Beliggenhed var i mangfoldige Tilfælde ganske skandaløs, fugtig og sumpet. Paa Samsø var det særlig galt. Det værste Eksempel var Kirke-Hvalsøe, hvor Huset var anbragt midt i en Sump, uden Afløb for Vandet med det Resultat, at Beboerne maatte anbringe deres Tøj paa Loftet, hvis de ikke vilde have det ganske ødelagt. Om Fattighuset i Fanefjord paa Møen oplystes det, at Huset

var anbragt saa leret og fugtigt, at Vandet i stærkt Regnvejr eller ved Tøbrud gik ind i Stuerne.

Af de i det foregaaende nævnte Tal fremgik det, at et meget stort Antal Huse var opført i Bindingsværk og relativt faa af Grundmur. Dette Forhold siger imidlertid kun lidt om Bygningernes Egnethed til menneskelig Beboelse. Undersøgelsen viste, at flere af Bygningerne var opført af raa Sten og muret op i Ler og med daarlig Pudsning, og i saadanne Tilfælde maatte de af Grundmur opførte Huse anses for værre end Huse opført af god Bindingsværk. Enkelte Steder kunde man træffe Huse, der var klinet op af Ler. Disse Boliger kunde i visse Tilfælde give en god og lun Lejlighed, men i Almindelighed var dette Materiale ikke at anbefale.

Om de ualmindelig smaa Vinduer indeholdt de indsendte Rapporter mange mærkelige Oplysninger. I Kærby Fattighus udgjorde Vinduernes Størrelse $\frac{1}{17}$ af hele Facaden, i Kalundborg Fattighus $\frac{1}{8}$ og i Uby $\frac{1}{7}$. I Brundby Fattighus paa Samsø var Vinduet $\frac{3}{4}$ Alen højt og $\frac{1}{2}$ Alen bredt og ikke til at aabne.

Ifølge Statistikken havde langt de fleste Huse kalkede Vægge, men af Beretningen fremgik det med stor Tydelighed, at dette ikke behøvede at betyde, at de blev kalket hvert Aar. I Virkeligheden bar utallige Huse Spor af, at de kun yderst sjældent kom i Berøring med Hvidtekosten. Væggene var sorte og snavsede, i enkelte Tilfælde overtrukket med Skimmel, og det oplystes fra mangfoldige Steder, at Væggene blev kalket hvert 3. eller 4. Aar og undertiden endnu sjældnere.

Foruden Vægge og Vinduer hørte Gulvene til de mest angribelige Punkter ved mange Fattighuse. Langt de fleste havde Lergulve, og ovenikøbet daarlige Lergulve, der smuldrede hen, blev opblødte og udhuledes. Ifølge flere Beskrivelser opsamledes Urenlighederne fra Beboerne i disse Huller og dannede ofte formelige Pytter. I Stenvorde i det nordlige Jylland var Gulvet endog saa slet, at Lægen havde fundet et Hul, der var indtil 6 Tommer dybt. Om Fattighuset i Houen Kirke i Grindsted Distriktet oplystes det, at Lergulvet var saa vaadt, »at der ikkun kan gaaes derpaa ved Hjælp af paalagte Brædder«. Om ganske enkelte Huse meldtes det endelig, at man ikke engang havde Lergulve, men Jordgulve. Dette var saaledes Tilfældet i flere Huse i Nykøbing Mors Distriktet og i Eltang ved Kolding.

I disse i saa mange Henseender højst elendige Huse med deres daarlige og fugtige Vægge, lavloftede og beklumrede Værelser sammenstuedes et meget stort Antal Mennesker, baade gamle og syge,

raske og arbejdsføre samt mange Børn. Fra saa godt som hele Landet anvendte Embedslægerne de stærkeste Udtryk i Omtalen af disse Forhold, og blot nogle enkelte Eksempler vil vise, hvor slet det kunde være.

I Raklev Fattighus ved Kalundborg var 7 Personer stuvet sammen i saa lille en Stue, at der kun var 71 Kubikfod Luft til hver, og i Merløse havde 9 Mennesker, der boede i samme Stue, hver 81 Kubikfod Luft. Tilmed var det Mennesker, der slet ikke var i Familie med hinanden.

6. Naturalforplejning. Klæder og Brændsel. Til de absolutte Livsforholdene, som Fattigloven paabød Kommunerne at skaffe de Trængende, hørte endvidere Klæder og Brændsel.

Klæderne skaffede man i vid Udstrækning til Veje ved Gaver fra Sognets Beboere eller ved direkte Indkøb for Fattigvæsenets Regning. I Nørup-Randbøl Kommune havde man den praktiske Indretning, at Fattiggassen indkøbte et større Parti Varer, f. Eks. Lærred, som lagdes paa Lager, og man tog da deraf, naar der blev Brug for det. Gennemgaar man de forskellige Forsørgelsesplaner, træffer man atter og atter saadanne Indførsler som N. N. et Par Træske eller N. N. en Trøje, hvilket vil sige, at man lidt efter lidt har fornyet de Trængendes Beklædning, naar de fattige Klude faldt af Kroppen paa dem.

Brændselet udleveredes som Regel direkte. Man gav Brænde eller Tørv, paa enkelte Steder i Jylland endog Lyng. Til den saakaldte faste Almisseeportion hørte gerne et større eller mindre Antal Tørv. De Fattige fik som oftest ikke alt Brændselet udleveret paa engang, da man ikke stolede paa, at de kunde holde Hus med det. Det opbevaredes hos enkelte af Sognets Beboere, i Reglen de Personer, der havde paa taget sig at levere Tørv til Fattigvæsenet, og lidt efter lidt udleveredes de nødvendige Kvanta.

7. Naturalforplejning. Hjælp i Sygdomstilfælde og ved Død. Naar det Offentlige antog sig Personer til Forsørgelse, selv om de var raske og sunde, siger det sig selv, at det ogsaa maatte træde til, naar Sygdom og Død indtraf. I saadanne Tilfælde paabød Fattigloven Præsten at sørge for den fornødne Lægehjælp. Kunde Patienten selv gaa eller taale at blive befordret til Lægen, skulde dette ske, men var han for daarlig, maatte Præsten i et Brev til Lægen skildre Sygdommens Symptomer, og fandt Lægen det nødvendigt selv at tilse Patienten, skulde Sognet afgive nødvendig Befordring. Mente Lægen ikke,

at hans personlige Nærværelse var nødvendig, kunde han skriftlig meddele Præsten, hvilke Forholdsregler der maatte tages, og det paa-hvilede denne at føre Tilsyn med, at Lægens Ordre blev fulgt. Sognekassen betalte naturligvis de nødvendige Udgifter til Læge og Medicin.

Døde en Person, der var trængende til offentlig Hjælp, paa-hvilede det Fattigkommissionen at levere Kiste, at sørge for, at Liget blev baaret paa Kirkegaarden, og at Graven blev kastet. I store Distrikter som Nørup-Randbøl havde man bortliciteret Leveringen af Ligkister for en fast Betaling af 4 Rigsdaler Stykket. I Vorgod-Nr. Vium Kommune kneb det i de fattige Aar omkring 1807—14 med at skaffe ordentlige Ligkister. Man maatte tage sin Tilflugt til Halmkister, i Bunden af hvilke man lagde et Stykke Træ for at holde dem nogenlunde stive. Dog syntes man ikke at have glemt den gode, gamle Bondeskik efter Begravelsen at give et lille Traktement. I hvert Fald finder man i Regnskabet for 1823 opført 2 Mark og 4 Skilling »til Brød og Brændevin ved Begravelsen«²¹⁾.

Om Omkostningerne ved Begravelser indeholdt Fattigloven af 1803 den udtrykkelige Bestemmelse, at Fattigkassen kunde søge sine Udgifter dækket gennem Bortsalg af den Fattiges Efterladenskaber. Indbragte disse mere, end Fattigkassen havde anvendt, skulde Overskudet gaa i Fattigkassen, saafremt Arvingerne ikke vilde eller kunde erstatte Fattigvæsenet de Udgifter, man havde haft paa den Fattiges Forsørgelse.

8. *Bortlicitation af de Fattige.* Ved Siden af den egentlige Naturalforplejning viser Forsørgelsesplanerne, at man har anvendt Bortlicitering af de Fattigé til privat Forsørgelse hos Sognets Beboere.

Denne Forsørgelsesmaade bestod i, at man traf Aftale med en eller anden Gaard- eller Husmand om at tage den paagældende i fuld Pleje for en fast Betaling, der kunde bestaa i rede Penge eller i Naturalier. En saadan Overenskomst gjaldt i Reglen en længere Periode, som oftest et helt Aar. Licitation anvendtes først og fremmest overfor Personer, der var saa gamle og svage, at de ikke var istand til at føre egen Husholdning eller saa svækket rent aandelig, at man ikke kunde forsvare at lade dem bo alene. Modtog en Gaardmand en af Sognets trængende Personer, forpligtede han sig til at forsyne ham med Kost og Logi og i Sygdomstilfælde med den nødvendige Pleje. Læge og Medicin betalte Fattigkassen altid ekstra, ligesom den ogsaa

²¹⁾ Hardsyssels Aarvog, Bd. XVI, 1922, S. 86—87.

i de fleste Tilfælde forsynede den Trængende med de nødvendige Klæder og betalte den eventuelle Begravelse.

Om denne Form for Forsørgelse har været mere human end Naturalforplejningen, er det umuligt at udtale nogen sikker Mening, men saa meget tør siges, at var den Trængende saa heldig at komme i et Hus, hvor man tog venligt imod ham, og hvor ikke først og fremmest Ønsket om at opnaa en Fortjeneste var Drivfjederen, fik den Fattige gode Dage. Det skulde imidlertid være mærkeligt, om der ikke har været mange Hjem, der har drevet Fattigforsørgelsen som en ren Forretning, og hvor man har knebet paa Kosten for at opnaa saa stor en Fortjeneste som overhovedet muligt.

Dette var ikke Systemets eneste svage Side. Ligesaa uheldigt var det, at Bortliciteringen ofte fandt Sted paa en meget brutal og yderst ubarmhjertig Maade. Fra Fattigkommissionens Side anstrengte man sig for at presse Prisen saa langt ned som muligt, medens den Person, der skulde have den Fattige i Forplejning, havde den modsatte Interesse. Dette Forhold kunde muligvis ikke være anderledes, men for den, det gik ud over, havde denne Prutten frem og tilbage en ret odiøs Karakter, og den maatte forekomme saa meget mere nedværdigende, som den ofte fandt Sted i Nærværelse af selve den Person, der skulde bortliciteres, og tilmed i et offentligt Møde.

Paa saadanne Auktioner over Sognets Fattiglemmer haves enkelte Eksempler. I Nørup-Randbøl Kommune havde man i 1859 en sinds-
svag Person paa Sognet, som man gerne vilde have anbragt noget billigere end hidtil. I den Anledning indvarsledes der til et offentligt Møde i Skolen, og Resultatet af Forhandlingerne blev, at det lykkedes at finde en Gaardmand, der vilde overtage Forplejningen for et Beløb, der var $2\frac{1}{2}$ Rigsdaler billigere om Maanedens.

Om de Vanskeligheder, der kunde være forbundet med at faa en Fattig bortliciteret paa denne Maade, indeholder Forhandlingsprotokollerne fra Vridsted-Fly Sogn et meget oplysende Eksempel. Omkring 1850 havde man i Sognet et stakkels legemlig og aandelig svækket Individ, som man ønskede at stille til Auktion. I den Anledning udarbejdede Sogneforstanderskabet en Række Licitationsbestemmelser, som Modtageren skulde forpligte sig til at gaa ind paa. Vedkommende maatte love »at behandle hende paa en fornuftig og alvorlig Maade, hjælpe hende saavidt muligt strengt til Arbejde, som naturligvis udføres for hans Regning og i det hele betragte hende som et Tjenestetyende samt yde hende som saadan forsvarlig Sengeleilighed, Kost m. v.«. Da hun ikke selv kunde betroes Raadigheden over sit

Tøj, maatte dette udleveres til Modtageren, som var ansvarlig for det, og som ligeledes maatte sørge for hendes Renlighed. Hvordan det gik ved Auktionen, indeholder Protokollerne ingen Oplysninger om, men 4 Aar senere indkaldte man paa ny til et offentligt Møde i samme Anledning, og ved denne Lejlighed oplystes det, at Almisselemmet i Mellemtiden var gaaet paa Omgang. Ingen vilde formentlig have hende, hvilket tydeligt viste sig ved Auktionen. Ved den først ansatte Auktion mødte ikke et Menneske, og heller ikke ved den anden Auktion lykkedes det at naa et Resultat. Først ved den 3. Auktion fik en af Sognets Beboere Tilslag for et Bud paa 2½ Tønde Rug og 2 Tønder Byg samt 6 Rigsdaler for et Tidsrum af et Aar. Blev Fattiglemmet sygt og maatte holde Sengen i længere Tid, skulde Pengehjælpen forøges med endnu en Rigsdaler. Uden Tvivl har det holdt haardt, inden Sogneforstanderskabet gav sit Minde til denne Overenskomst, men den stakkels Kvinde var nu saa svag, at man ikke længere kunde forsvare at forsørge hende ved at sætte hende paa Omgang.

9. *Forsørgelse paa Omgang.* Denne Form for Forsørgelse, der havde været saa almindelig i det 18. Aarhundrede, brugtes endnu i det 19. Aarhundrede paa mangfoldige Steder i Landet, men Antallet af de Fattige, der blev underkastet denne Form for Forsørgelse, var ikke stort.

At gaa paa Omgang vil sige, at den Fattige, forsynet med et Bevis fra Sognekommisionen, gik fra Gaard til Gaard indenfor Sognedistriktet. Paa hver enkelt Gaard opholdt han sig et Antal Dage, der svarede til Gaardens Hartkorn, og under sit Ophold fik han fuld Forplejning og Logi mod til Gengæld at udføre det Arbejde, han blev sat til.

I Asminderup-Grandløse Sognekalds Arkiv findes endnu bevaret en Vandrebog for Marte Marie Christoffersdatter, den eneste af den Slags som er paatruffet under denne Undersøgelse og uden Tvivl en stor kulturhistorisk Sjældenhed. Det er en ganske lille Bog med stift Bind, der er autoriseret af Præsten og forsynet med en Liste over de Gaarde, som hun skulde besøge. Der var optegnet ialt 45 Gaarde, og Omgangsturen skulde vare fra 8. April 1843 til 1. Maj 1844. Hver Gaardejer skulde afkrydse i Bogen, naar hun havde været hos ham og hvorlænge. Turen begyndte rettidigt, men der kom hurtigt Uorden i Rækkefølgen, og Omgangsturen blev afbrudt.

Som Regel var det enligt stillede Mandfolk, man forsørgede paa

denne Maade. I Aagerup Sogn i Københavns Amt gik 5 Mandspersoner paa Omgang i Aaret 1855 og 3 i 1857, og i Høje-Taastrup forsørgedes i 1844 3 Mand paa samme Maade. Fra andre sjællandske Amter er Omgangsforsørgelsen paatruffet i Lundforlund-Gjerlev i Sorø Amt og i Keldby Sogn fra 40erne. Fra samme Tidspunkt haves et Eksempel fra Udby Sogn og for Slangerup-Uvelse Sognekald i Frederiksborg Amt. Efter Forsørgelsesplanen for Ringe Kommune for 1822 blev Fattiglemmerne Nr. 8, 9 og 10 sendt paa Omgang. Sognet havde da ingen anden Udgift paa dem end 5 Mark til Klæder. Nr. 10 havde Sognekommisionen først forsøgt at faa tinget i Kost, men ingen vilde have ham. Hvad Grunden hertil var, oplyses ikke, men der indløb fra Tid til anden Klager over disse Omgangsfolk, der viser, at Sognebeboerne slet ikke var glade for at have dem inden Døre, selv om det blot var for nogle faa Dage. Om en enkelt hed det sig udtrykkeligt, at han forødte alt til Drik og Svir, og man krævede endvidere, at han fik nye Klæder, da »han ellers ikke var til at tage til Huse«. To af de her omtalte Fattiglemmer gik ifølge de efterfølgende Forsørgelsesplaner paa Omgang i flere Aar, og Forsørgelsesplanerne fra 40erne og 50erne viser, at man stadig anvendte denne Forsørgelsesmaade. I 1859 besluttede man at sætte en Mandsperson paa Omgang, men under Omgangsturen foranstaltede han en Dag voldeligt Overfald paa sine Værtsfolk og blev i den Anledning sat fast. Sognet satte derefter straks en anden Mand ind i hans Sted. Saa sent som i 1863 finder man i Ringe Fattiglemmer, der gaar paa Omgang.²²⁾

Som Regel var det kun Mænd, der blev underkastet denne Form for Forsørgelse, men fra Ringe haves et enkelt Eksempel paa, at en Kvinde blev sat paa Omgang. I 1832 saa Fattigkommisionen ingen anden Udvej end at sende en ugift Kvinde, der tidligere sammen med sine tre Børn havde været tinget i Kost, sammen med to af Børnene paa Omgang.²³⁾ Et tilsvarende Eksempel haves fra Vorgod-Nr. Vium, hvor man i 1814 sendte en Enke paa Omgang, hvorefter man solgte hendes Klæder og Indbo, da hun ikke længere havde Brug derfor.²⁴⁾

Fra en lang Række andre Kommuner kan der nævnes Tilfælde af Forsørgelse paa Omgang. I Øsløs-Vesløs-Arup Pastorat havde man en gammel Mand, som man mente bedst kunde bidrage til sin egen

²²⁾ Fattigkommisionsprotokol 1819—31, 1831—56. Fattigvæsensprotokol 1856—67.

²³⁾ Fattigkommisionsprotokol 1831—56.

²⁴⁾ Hardsyssels Aarbog Bd. XVI, 1922, S. 86.

Forsørgelse med Arbejde, hvis han blev sat paa Omgang. I Forhandlingsprotokollen karakteriseredes han som »aldrende, vanfør og noget tumpet«. ²⁵⁾ Det har sikkert ikke været nogen morsom Tur at stavre fra Gaard til Gaard paa de gamle Ben i Regn og i Kulde. Fra Dybe-Ramme Kommune omtales det som ganske almindeligt, at fattige arbejdsføre eller svagelige voksne Fattige gik paa Omgang, ²⁶⁾ og i Vinding-Vind Kommune sendte man i 1814—15 den 84-aarige Hans Jørgen Højberg paa Omgang, da ingen vilde tage imod ham for bestandig. Ogsaa senere var det paa Tale at sætte baade Mænd og Kvinder paa Omgang, men det blev atter opgivet, da de paagældende saa mindelig bad sig fri.

For Hove Sogn findes et Eksempel paa Forsørgelse paa Omgang, men ved dette gjorde der sig særlige Omstændigheder gældende. Sognet havde faaet paalagt Forsørgelsen af en Natmandsfamilie, bestaaende af Fader og to Sønner, men ingen i Sognet ønskede at have noget med dem at gøre, da de betragtedes som uærlige og som Mennesker, hvem Kristenfolk ikke kunde have Omgang med. Efter mange Anstrengelser lykkedes det omsider at faa Børnene anbragt, men Faderen vilde ingen have, og man besluttede at sætte ham paa Omgang. Da opstod en ny Vanskelighed. Ingen vilde have ham ved sit Bord eller spise af samme Fad med ham. Der var intet andet at gøre end at indvarsle til et stort Møde i Skolen, og efter at Øl var bragt til Stede, foregik Præsten og Kommissionsmedlemmerne Sognebeboerne med et godt Eksempel og drak med de tre Natmandsfolk. Først da faldt Sognet til Ro. Faderen gik derpaa i de følgende Aar paa Omgang, afbrudt af kortere Perioder, hvor det lykkedes at tinge ham i Kost, men disse varede i Reglen ikke ret længe, og paa ny gik Vandringen fra Gaard til Gaard. Hermed fortsatte han til sin Død i 1825. ²⁷⁾

Der kan endelig fra Nørup-Randbøl Kommune nævnes flere Eksempler paa Forsørgelse paa Omgang fra Slutningen af 50erne og Begyndelsen af 60erne. 23. Maj 1857 sattes Jens Nielsen paa Omgang, og man regnede ud, at han 10. Februar 1858 vilde have gaaet hele Nørup Sogn igennem. ²⁸⁾ Fra Forstanderskabet modtog han et Forsørgelsespas, som han altid skulde bære hos sig, og derpaa var optegnet, at han skulde flytte om Morgenen efter Davre og have Kost

²⁵⁾ Historisk Aarbog for Thisted Amt 1910, S. 31.

²⁶⁾ Hardsyssels Aarbog, Bd. I, 1907, S. 69—70.

²⁷⁾ Hardsyssels Aarbog Bd. II, 1908, S. 105 ff.

²⁸⁾ Nørup-Randbøl Fattigkommissions Protokol 1857.

og Logi samt fornøden Vask. Som Erstatning for hvad han modtog, skulde han udføre saadanne Arbejder, som hans Kræfter tillod. For hver fuld Tønne Hartkorn ydedes der en Dags Forsørgelse, og 1½ Tønne regnedes for to Dage og 2½ Tønne for 3 Dage.

Fra Farup Sogn kendes en ganske særlig Form for Omgangsforsørgelse, som ikke er truffet noget andet Sted. Det hed ikke her at gaa paa Omgang, men at gaa i »Madning«.²⁹⁾ Det var en Forsørgelsesmaade, der især anvendtes overfor arbejdsføre Fattige, og den bestod i, at de fik Maden hos Sognets forskellige Beboere i et Antal Dage, der svarede til Gaardens Størrelse mod til Gengæld at udføre det Arbejde, som man satte dem til. Om Natten samledes de Fattige derimod i Fattighuset. Denne Form for Forsørgelse minder ikke saa lidt om den Indretning, man brugte længere ned i Aarhundredet, da man fra Fattiggaardene udlejede Lemmerne til Arbejde blandt Sognets Beboere.

Alle de her fremdragne Eksempler paa Omgangsforsørgelse har alene omfattet voksne Fattige. At Børn blev sat paa Omgang hørte derimod til de største Sjældenheder, selv om det har fundet Sted visse Steder, f. Eks. i Vorgod-Nr. Vium Kommune, hvor et 5 Aars Barn fik »sit Ophold ved Omgangs-Tour«.³⁰⁾

Om det rigtige i at sætte et Barn paa Omgang opstod der i Ringe Kommune en meget heftig Strid i 1830—31.³¹⁾ Sognet havde maattet antage sig Forsørgelsen af en 15 Aars Dreng, som i længere Tid havde været sat i Pleje, men nu var Overenskomsten blevet sagt op af Plejefaderen. Et Flertal af Kommissionen ønskede herefter at forsørge ham ved Omgangstur, men herimod nedlagde den største Lodsejer Protest, idet han henviste til, at Drengen var Epileptiker og to Gange havde haft Anfald i Skolen. I Stedet for at sætte ham paa Omgang, burde man anbringe ham hos Faderen. Herpaa vilde Flertallet under ingen Omstændigheder gaa ind af økonomiske Grunde. Præsten forsøgte at mægle ved at foreslaa at sætte Drengen paa Omgang forsøgsvis et Par Maaneder, men ogsaa mod dette Forslag nedlagde den største Lodsejer Protest og appellerede Sagen til Amtsfattigdirektionen. Denne gav Klageren Ret, idet man udtrykkelig forbød Sognet at sætte Drengen paa Omgang og desuden krævede, at han blev tinget i Kost i et Hus, der ikke laa for langt borte fra Skolen.

²⁹⁾ Samlinger til jysk Historie og Topografi Bd. VIII, 1880—81, S. 21.

³⁰⁾ Hardsyssels Aarvog Bd. XVI, 1922, S. 73.

³¹⁾ Fattigkommissionsprotokol 1819—31, 29. April 1830, 30. Maj og 13. Juli 1831.

10. *Børneforsørgelsen*. Langt den almindeligste Forsørgelsesmaade for fattige Børn paa Landet i denne Periode var at tinge dem i Pleje hos en Familie i Søgnet eller hos en enligt staaende Mand eller Kvinde. Barnet modtog hos Vedkommende Føde, Ophold, Renlighed og Vask. Fattiggkassen ydede Tilskud til Klæder og sørgede for Læge og Medicin. Ved Konfirmationen gav man et ekstra Tilskud til Klæder, og der var stor Forskel med Hensyn til de forskellige Sognes Flothed i denne Henseende. Naar Barnet var konfirmeret, blev det ved Fattigvæsenets Hjælp sat i Lære eller fæstet bort, men ofte ydede Fattiggkassen endnu nogle Aar et mindre Bidrag til Klæder.

I Princippet maa man sikkert anerkende denne Form for Børneforsørgelse for den bedste og den mest naturlige paa et Tidspunkt, da man ikke kendte til særlige Børnehjem. Det maa ogsaa indrømmes, at der herigennem skaffedes disse hjælpeløse Børn et Hjem, hvor de fik Mulighed for at vokse op i Selskab med andre Børn og at lære at udføre de sædvanlige Arbejder i Hus og Have, som Børn paa Landet nu helst maa kende, og som var af Betydning for deres senere Virksomhed i Livet. Men der klæbede to Mangler ved Systemet. For det første faldt mange for Fristelsen til at drive Forretning med Plejebørnene, og Maaden, hvorpaa Børnene blev bortliciteret, var paa mange Steder ikke gunstig.

Paa et Tidspunkt, hvor rede Penge var en sjælden Vare i mange Landbohjem, kunde der godt opstaa et formeligt Kapløb mellem Sognets Beboere om at erhverve et Plejebarn, og Plejelønnen, der som Regel udbetaltes i Penge, paa visse Steder i Naturalier, kunde betyde et værdifuldt Plus paa et i Forvejen meget magert Husmandsbudget. Da Fattigkommissionerne gjorde, hvad de kunde, for at faa Plejelønnen presset saa langt ned som muligt, maatte Plejeforældrene, hvis de skulde tjene paa Barnet, holde det saa knapt som muligt med Kosten. Der var desuden en anden Maade at skaffe sig Fortjeneste paa, nemlig ved Udnyttelse af Barnets Arbejdskraft. Sammenligner man de Priser, der blev betalt for et Barns Pleje, ser man, at de var faldende med Barnets tiltagende Alder. Forklaringen herpaa var i første Række den, at det var billigere at have et større Barn i Huset end et Spædbarn, men hertil kom, at der var en rig Mulighed for Udnyttelsen af Barnets Arbejdskraft, jo større det var. En Knægt paa en 10—12 Aar kunde sættes til meget forskelligt Arbejde i Mark og i Have, og sad der et Par rappe Fingre paa en lille tiaars Tøs, kunde en Husmoder nok finde Anvendelse for hende i Køkken og ved Spinderokken. At fattige Plejebørn har faaet Lov til at

bestille noget, tør man gaa ud fra som givet, og at der var rige Muligheder for Misbrug er ligesaa vist.

Foruden denne Svaghed ved Systemet, der i sig selv var alvorlig nok, kom hertil den Omstændighed, at Bortliciteringen ofte fandt Sted paa en saadan Maade, at den var til Skam og Skændsel for de ulykkelige Børn.

Allerede den ulyksalige Prutten om Prisen var en svær Belastningsprøve for Systemet, selv om det maa kaldes for en formildende Omstændighed, naar den foregik under private Former og i lukkede Møder. Hvordan man har baaret sig ad, er det ikke muligt at oplyse i alle Enkeltheder, men man maa formode, at Fattigkommissionen paa en eller anden Maade har bragt til Sognets Kundskab, at der var fattige Børn, der skulde sættes i Pleje, og at man gerne vilde tale med eventuelle Liebhavere om Vilkaarene. En Forhandling har vel da fundet Sted i Kommissionens Møde.

Langt værre var det, naar disse Bortliciteringer fandt Sted paa offentlige Møder, hvor de ulykkelige Børn selv var til Stede og saa og hørte, hvorledes der blev handlet og trukket Tov om deres fremtidige Skæbne. Saadanne offentlige Børneauktioner, der ikke væsentlig kan have adskilt sig fra de berygtede Slaveauktioner, har faktisk fundet Sted paa flere Steder paa Landet i det 19. Aarhundrede. Børnene blev stillet frem i deres fattige Klæder, og de, der havde Lyst at hyde paa dem, lod deres Bud afhænge af Børnenes Legemskraft, Størrelse og almindelige Sundhedstilstand.

I 1805 havde Hove Sogn, som omtalt i det foregaaende, overtaget Forsørgelsen af en Natmandsfamilie, bestaaende af Fader og to Sønner.³²⁾ Disse to Drenges vilde Sognet gerne have tinget i Kost, og i den Anledning bekendtgjorde man fra Prædikestolen, at der Juleaftensdag i Skolen var berammet offentlig Auktion over de to Drenge Forsørgelse i det kommende Aar. Forinden Auktionen tog sin Begyndelse, oplæstes Licitationsbestemmelserne, der gik ud paa, at den, der fik Drengene tilslaaet, skulde forpligte sig til at forsyne dem med sund og tilstrækkelig Føde, Husly og Natteleje, holde dem renlige og føre Tilsyn med deres Klæder, endvidere holde dem til Skolegang, lære dem al Slags Landarbejde, der senere kunde komme dem til Nytte, og endelig »behandle dem saaledes, som de kan forsvare det for Gud, deres egen Samvittighed og os, som efter Kongens Lov Omsorg for disse Drenges nærmest er anbetret«. Hver Dreng blev fremstillet for

³²⁾ Hardsyssels Aarvog Bd. II, 1908, S. 107—110.

sig, og Kommissionen forbeholdt sig Ret til at vælge mellem de to lavest bydende. Af Sagens Akter fremgik det, at Drengene personlig var til Stede, idet Sognepræsten paa Stedet maatte drikke en Flaske Øl sammen med Drengene for at overbevise Sognets Beboere om, at der intet uærligt var ved dem, og at almindeligt Kristenfolk godt kunde have Omgang med dem uden at hjemfalde til den evige Forbelse.

Hvis dette Eksempel fra Hove Sogn var det eneste Vidnesbyrd om offentlige Børneauktioner, som fandtes, vilde man være tilbøjelig til at tro, at det var fremkaldt af de særlige Omstændigheder, der her gjorde sig gældende. Men naar Sagen ligger saaledes, at det fra en anden Kant af Landet er muligt at paavise, at det har været Skik og Brug hvert Aar at lade afholde saadanne Auktioner over samtlige af Fattigvæsenet udsatte Plejebørn, bliver Spørgsmaalet et ganske andet. Sagen kom frem ved, at en enkelt varmhjertet Mand rejste Spørgsmaalet om disse Auktioners Lovlighed og indankede Sagen for Kancelliet.³³⁾

I December 1844 henvendte Proprietær Olsen fra Trige Sogn sig til Landsoverretsprokurator Dahl i Aarhus og meddelte, at han som Medlem af Sogneforstanderskabet havde været til Stede ved en offentlig Auktion, hvor en Husmand var mødt frem med en lille Pige, han havde haft i Pleje, og havde anmodet om Forlængelse af Plejeforholdet. Skønt Barnet nødig vilde bort fra sine Plejeforældre og bitterlig græd, da hun hørte, hun skulde forlade dem, blev hun tilslaaet en anden for 3 Rigsdaler mindre om Aaret. Proprietær Olsen havde da tilbudt af sin egen Lomme at betale Forskellen, men Sogneforstanderskabet havde protesteret mod det og samtidig rettet hæftige Bebrejdelser mod ham, idet de hævdede, at saadanne Indgreb svækkede Betydningen af Licitationerne, og at den Slags Auktioner var Skik og Brug der paa Egnen. Proprietæren havde bøjet sig, men henvendte sig nu til Prokuratoren, som udtalte, at han mente, at Auktionerne var ulovlige, men at man burde forespørge Kancelliet.

I sin Skrivelse til Kancelliet oplyste Prokurator Dahl, at saadanne Bortlicitationer var temmelig almindelige paa Landet. Nogle Steder gik de for sig paa den Maade, at Barnet bortliciteredes paa bedste Køb og forblev i det samme Hjem, saalænge der ingen Forandring skete med det, men andre Steder foretog man en aarlig Bortlicitation af alle Børn, der var udsat af Sognet, og til denne Auktion berammedes

³³⁾ Den følgende Sag fra Trige Sogn fremgaar af Akter i D. K. 3. Dept. Indlæg til Brevbog 1846 Nr. 1527 og do. do. Brevbog 1845 Nr. 4075.

gerne en Dag sidst paa Aaret, hvor de forskellige Plejeforældre fik Tilsagn om at møde med deres Børn og de Klæder, disse var i Besiddelse af. Alt blev da undersøgt paa Stedet, og Børnene blev udleveret til den lavest bydende.

Henvendelsen fra Aarhus gav Anledning til, at Kancelliet iværksatte en almindelig Undersøgelse af Sagen og forhørte hos de forskellige Myndigheder. Stiftamtmanden i Aarhus udtalte i en Erklæring af 22. August 1845, at man næppe kunde antage de omtalte Licitationer for at være »almindelige men tvertimod maa anses som særegne Undtagelser, der kun paa enkelte Steder finde Sted«. Dog mente han, at det Offentlige burde skride ind, da Børnenes Vel blev groft tilsidesat ved, at der ved slige Bortlicitationer kun blev taget Hensyn til den billigste Pris, »hvorimod de Bydendes Caracteer og Forhold, og Barnets bedre eller slettere Behandling aldeles ikke kommer i Betragtning«.

Ogsaa Sogneforstanderskabet blev spurgt, og det gjorde intet Forsøg paa at skjule noget. Man søgte et Forsvar deri, at saadan havde man gjort i mange Aar, uden at nogen havde fundet det nødvendigt at skride ind, og saaledes har man sig ogsaa ad i Nabosognene. Man indrømmede, at der i den anvendte Fremgangsmaade »laae noget Nedbøjende, Saarende, Krænkende for den menneskelige Følelse, naar man saae de Fader- og Moderløse Børn fremstillede til Skue, medens Andre med Ligeegyldighed eller kun tænkende paa Penge-Vinding afgjorde en Deel af deres Fremtids Skjæbne«, men paa den anden Side indsaa man ikke, hvilken anden Fremgangsmaade, man skulde gribe til, naar man ikke vilde udsætte Kommunen for en betydelig Udgift, hvilket man ansaa det for sin Pligt at undgaa. Da enkelte af Sogneforstanderne havde nedlagt Protest mod den anvendte Fremgangsmaade, havde Præsten foreslaaet, at man paa to Punkter gennemførte en Reform, nemlig undlod at fremstille Børnene personlig og nøjedes med at nævne Navn og Alder, og at man endvidere for Fremtiden ikke nægtede at modtage et højere Bud, hvis derved kunde opnaas, at Barnet forblev paa det Sted, hvor det engang var antaget.

Inden Sagen blev endelig afgjort, ønskede Kancelliet ogsaa at høre Amsraadets Mening, og man udtalte herfra, at man naturligvis ikke kunde indvende noget imod, at Sogneforstanderskabet søgte at anbringe Plejebørnene saa billigt som muligt, men at man maatte anse Anvendelsen af Licitationer, hvor Børnene blev fremstillede, for upassende og utilraadelige.

Efter at alle Parter var hørt, traf Kancelliet sin Afgørelse, som

publiceredes i Form af en Kancelliskrivelse til Stiftamtmanden af 2. April 1846. I denne udtalte man en almindelig Misbilligelse af den Fremgangsmaade, der var blevet anvendt, og afviste det af Sognepræsten udarbejdede Kompromis, hvorefter man erklærede, at man ansaa det for rettest, at Forstanderskabet »efter Accord underhaanden søger at faa bemeldte Børn udsatte, saaledes at der ved Børnernes Anbringelse tages Hensyn ikke alene til, at Betalingen bliver saa billig som mulig, men ogsaa til, at deres Underholdning og Opdragelse bliver forsvarlig«.

En enkelt Kancelliskrivelse formaaede naturligvis ikke at standse et Onde, der havde dybe Rødder i gammel Sædvane, og som først og fremmest bundede i Sogneforstanderskabets Uvilje mod at forøge Kommunens Udgifter. Maaske gik man mindre aabenlyst til Værks i den kommende Tid, men stadig tyngede de økonomiske Hensyn Vægtskaalen ned, stadig forekom Tilfælde, hvor den Mand fik Barnet, som bød en billigere Pris for at tage det, selv om Barnet i Forvejen havde et Plejehjem, hvor det befandt sig godt, og som det nødig vilde forlade.

I 1853 forelagde Amtmanden i Vejle Indenrigsministeriet et saadant Tilfælde, og Ministeriets Svar af 12. Februar 1853 formede sig som en Opfordring til Amtmanden om at sende samtlige Sogneforstanderskaber en Skrivelse, hvori disse blev gjort opmærksomme paa det urigtige i denne Fremgangsmaade, og hvori det udtrykkelig skulde forbydes, »at et Barn, der alt er sat i Pleje et Sted, hvor det nyder god Behandling, alene af Hensyn til at Omkostningerne derved kunne forringes, imod dets og Forældrenes Ønske tages fra de det engang givne Plejeforældre«. ³⁴⁾ Om dette Paabud har virket mere end Kancelliskrivelsen fra 1846 er et stort Spørgsmaal, men det er endnu et Eksempel paa den langt stærkere udviklede sociale Forstaaelse, der fandtes indenfor Centraladministrationens Vægge, i Sammenligning med de stedlige Myndigheder.

11. Forsørgelse af Sindssyge. Var de Udgifter, der medgik til forældreløse Børns Forsørgelse, en Byrde, der vejede tungt paa de kommunale Fattigbudgetter, fandtes der ikke desto mindre en anden, som man havde endnu større Rædsel for, nemlig Udgiften til de sindssyge Fattiges Forsørgelse. Tiden kendte ingen Særlovgivning overfor disse Stakler, og man havde heller ingen specielle Hos-

³⁴⁾ Indenrigsministeriet 1. Dept. 1853 Journal Nr. 192. Reskripter 1853, S. 49.

pitaler at anbringe dem paa. Følgen blev da, at de maatte overtages af Fattigvæsenet, hvis ikke de selv eller deres Familie havde Raad til at betale for dem. Med lige saa tungt et Hjerte, Familien lod en saadan syg Stakkel vandre den sørgelige Gang til det Offentlige, modtog Fattigkommissionen Meddelelse om, at man maatte overtage Forsørgelsen. I Reglen var de Syge saa hjælpeløse, at man kun kunde bruge den allerdyreste Forsørgelsesmaade, nemlig Bortlicitering i privat Hjem, og den Sum, der i dette Tilfælde maatte betales, var ikke ringe, idet det som Regel var forbundet med stor Ulejlighed at have et saadant sygt Menneske gaaende i et Privathjem, et Menneske, der til visse Tider endog maatte sættes under særlig Bevogtning. Var et Distrikt saa uheldigt at have et eller flere af disse syge Mennesker, betød dette en meget alvorlig Belastning af Fattigkassen, og undertiden maatte man henvende sig til Amtsfattigdirektionen for af denne at faa udbetalt et Tilskud af Amtskassen. Som et Eksempel paa, hvor tungt den Slags Udgifter kunde veje, kan nævnes, at Fattigvæsenet i Skjoldborg-Kallerup Kommune i 1816 maatte overtage Forsørgelsen af to unge Piger, hvoraf den ene var sindssvag og den anden Krøbling.³⁵⁾ Af de 58 Rigsdaler, der i 1824 medgik til de Fattiges Forsørgelse, betaltes der alene til de to Piger 30 Rigsdaler. Da Udgifterne til Vagthold til den sindssvage Pige stadig beslaglagde betydelige Summer, anlagde man i Pastoratet en Daarekiste, hvori man indespærrede hende, naar hun fik sine Anfald. Hvorledes denne var indrettet, oplyses der intet om, men formodentlig har det været en ganske lille Celle opført i Forbindelse med et Fattighus. Efter at denne var opført, sparede man Udgifterne til Vagtholdet.

I Keldby Sogn havde man omkring 1840 en sindssyg Kone paa Fattigvæsenet, som man maatte anbringe paa Næstved Sygehus, og som i 1839 kostede Fattigkassen ikke mindre end 126 Rbd. eller godt $\frac{2}{5}$ af det aarlige udskrevne Pengebeløb. Den paagældende Person nød stadig Understøttelse, da Fattigkassen i 1847 blev stillet over for den Nødvendighed at maatte antage sig Forsørgelsen af en sindssyg ung Mand paa 22 Aar. I Fortvivelse herover foreslog et enkelt Medlem af Kommissionen, at man skulde spærre ham inde i et »afklædt Kammer«, men mod dette Forslag vendte Flertallet sig, og han blev med Bidrag af Amtsfattigkassen ligeledes sendt paa Hospitalet.

12. Fattigkassens Indtægter. Hvorledes skaffedes nu Midlerne til Veje til Bestridelse af Udgifterne til det tvungne Fattigvæsen? Som

³⁵⁾ Historisk Aarvog for Thisted Amt Bd. II, 1908, S. 13—14.

den vigtigste Indtægt maa fremhæves de aarlige Bidrag af Penge og Naturalier, der direkte blev paalignet Distriktet. Det aarlige Bidrag var Fattigforsørgelsens Hovedhjørneste, og i Modsætning til hvad der havde været Tilfældet i det 18. Aarhundrede indkom disse Bidrag nu langt mere regelmæssigt. Foruden de tvungne Bidrag havde Fattiggassen bevaret en Del af de Indtægter, der fra gammel Tid havde været henlagt til den. Af disse maa i første Række nævnes den Tavle, der paa de store Højtider og ved forskellige andre Lejligheder blev baaret omkring i Kirken af et af Sognekommisjonenens Medlemmer. Endvidere fik Kassen Del i Overskuddet af Helsingørs Hospitals Tavle, og det var Skik og Brug, at der ved Salg af Gaarde, Huse eller Jorder af Køber og af Sælger blev givet et Bidrag til Fattiggassen. Fejredes der en eller anden Fest i Sognet, et Bryllup eller en Barnedaab, var det gammel god Sædvane at tænke paa de Fattige. En helt ny Indtægt var derimod de Beløb, der indkom ved Bortsalg af fundne eller optagne Kreaturer, og endvidere hvad der indkom ved Salg af de Fattiges Efterladenskaber. Endelig gik nu som før Renter af Legater, der var skænket Sognets Fattige, lige i Fattiggassen.

Søger man gennem nogle Fattigregnskaber at danne sig et Indtryk af, hvilken Betydning disse mange forskellige Indtægter havde for Fattigvæsenets Økonomi, viser det sig meget hurtigt, at det kun var de udskrevne tvungne Bidrag, der afgørende vejede til, medens de frivillige Gaver og de andre Indtægter kun kan opføres med meget beskedne Beløb. Den eneste af disse, der virkelig kunde faa Betydning, var Renterne af bortskænkede Kapitaler, men det var de færreste Sogne, der kunde fremvise en Velgører, der havde skænket Fattigvæsenet en Del af sin Formue. Indtægten ved Bortsalg af optagne Kreaturer blev en fuldkommen Fiasko.

For at give et Indtryk af de forskellige Indtægters Betydning for Fattiggassen er det nødvendigt at gennemgaa forskellige Regnskaber. I Ude- og Oppesundby indkom der i Fattiggassen i 1843 følgende Indtægter: Af Naturalier 17 Tdr. Rug og Byg og af Penge: ved Udskrivning 226 Rbd., ved Køb og Salg af Ejendomme 3 Rbd., Mulkter 1 Rbd., Tavlepenge 12 Rbd., Helsingørs Tavle 13 Rbd., en Fæsteafgift 7 Rbd. og en Arv 13 Rbd. Overfor de udskrevne 226 Rbd. stod altsaa en Post diverse Indtægter paa 49 Rbd., hvoraf ovenikøbet de 13 Rbd. maatte betragtes som en ganske ekstraordinær Indtægt. I samme Sogn var i 1867 Indtægterne følgende: I udskrevet Bidrag 3144 Rbd., Fattiges Efterladenskaber 35 Rbd. og en Arv 35 Rbd. I Skævinge-Gørløse

Sognekald modtog Fattiggassen i 1803 11 Tdr. Rug og Byg i udskrevet Bidrag og desuden 77 Rdl. i Tavlepenge og 2 Rdl. i Bøder. I samme Sogn i 1841 var Indtægten 24 Tdr. Rug og 25 Tdr. Byg foruden 205 Rbd. i rede Penge, 32 Rbd. i Tavlepenge og 2 Rbd. i Multker, og endelig i 1855 indkom der i Kassen: 25 Tdr. Rug og Byg og 466 Rbd. i udskrevet Bidrag samt 42 Rbd. i Tavlepenge, 10 Rbd. Rentepenge og diverse Indtægter 4 Rbd. I Uvelse var Indtægten i 1803 i paalignet Bidrag 48 Rdl., og som frivilligt Bidrag fra Præst og Kapellan indkom 12 Rdl., i Tavlepenge 6 Rdl., Helsingørs Tavle 5 Rdl., ved Køb og Salg 1 Rdl., Bøssepenge 3 Rdl. og de Fattiges Efterladenskaber 3 Rdl. Ogsaa i dette Tilfælde udgjorde de diverse Indtægter kun en Brøkdel af det udskrevne Bidrag. I Uvelse Sogn var i 1823 Indtægten følgende: i udskrevet Bidrag afkrævedes 12 Tdr. Rug og 9 Tdr. Byg foruden 24 Rbd. i rede Penge, og af andre Indtægter modtog Kassen: i Tavlepenge 4 Rbd., ved Helsingørs Tavle 6 Rbd., ved Fester 1 Rbd., Mulkter 1 Rbd. og ved Fattiges Efterladenskaber 23 Rbd. I Ringe Sogn paa Fyn bestod Indtægten i 1850 af 341 Rbd., der var lignet paa Sognet, og 20 Rbd. i Tavlepenge.³⁶⁾ I 1855 indkom der i Kassen 518 Rbd. efter Ligning, 24 Rbd. i Tavlepenge og ved Køb og Salg af fast Ejendom 7 Rbd., medens alle de andre Indtægter i Regnskabet maatte anføres med et Nul.

Det vil af de her fremdragne Eksempler, som kunde forøges med adskillige flere, klart fremgaa, at det var de udskrevne Bidrag i Naturalier og Penge, der vejede tungest til paa Fattigregnskaberne Indtægtsside, medens de mange forskellige Indtægter, som Kancelliet i 1802—03 havde været saa ivrig efter at udtænke til Fordel for det kommunale Fattigvæsen, fik en meget ringe Indflydelse paa Kommunnernes Økonomi. Det fremgaa endvidere af Regnskaberne, hvad der allerede er omtalt ovenfor, at Naturalforplejningen i denne Periode endnu spillede en meget væsentlig Rolle, men at der henimod Slutningen af Perioden kan spores en voksende Tendens til at forøge Pengeunderstøttelsen paa Naturalforplejningens Bekostning.

Naar denne Udvikling tog Fart, skyldtes det flere samvirkende Aarsager, bl. a., at de ekstraordinære Understøttelser som Regel udbetaltes i Penge og ikke i Naturalier (i Esbønderup og Skævinge Sogne dog i begge Dele), og at de, som Tiden skred frem, havde en stærk Tendens til Stigning. Hvor stor Betydning disse ekstraordinære Understøttelser efterhaanden fik, vil fremgaa af enkelte Regnskabsuddrag. I Ude- og Oppesundby fik i 1843 21 Lemmer, der var optaget

³⁶⁾ Regnskaberne i Ringe Sogneraadsarkiv.

paa den faste Forsørgelsesplan, 128 Rbd., medens 16 Fattige i ekstraordinær Understøttelse fik udbetalt 66 Rbd. I 1867 var de tilsvarende Beløb til de faste Lemmer 1111 Rbd. i ordinær og 318 Rbd. i ekstraordinær Hjælp, ialt 1429 Rbd., medens 31 andre Personer fik 533 Rbd. i ekstraordinær Understøttelse. I Skævinge-Gørløse Sogne udbetaltes der i 1841 169 Rbd. til de paa Planen optagne og 89 Rbd. i ekstraordinær Understøttelse, og i 1855 henholdsvis 186 og 279 Rbd. I Aagerup uddeltes i 1856 289 Rbd. i faste Understøttelser og 35 Rbd. i ekstraordinære, i Lundforlund i 1847 104 Rbd. i faste og 77 Rbd. i ekstraordinære Understøttelser.

Pengeunderstøttelsens voksende Betydning forklares endvidere ved det Forhold, at Refusionernes Antal var stigende. Dette hænger sammen med, at det med Tiden blev mere og mere almindeligt at søge Arbejde rundt omkring i fremmede Sogne, og blev en Person under disse Omstændigheder trængende til Understøttelse, maatte Hjemstedskommunen erstatte Opholdskommunen dens Udgifter, hvilket efter Sagens Natur kun kunde ske med Penge. At Refusioner allerede i denne Periode kunde hvile tungt paa et Fattigbudget fremgaar f. Eks. af Regnskabet for Ude- og Oppesundby, hvor man i 1843 havde 4 Refusioner paa ialt 40 Rbd. og i 1867 9 Fattige, der modtog 432 Rbd.

Man kan endvidere diskutere det Spørgsmaal, om ikke den almindelige Prisudvikling paa Bøndernes Produkter har været bestemmende for, om et Sogn ønskede at række sine trængende Beboere Fattighjælpen i Naturalier eller i Penge. Det kunde godt tænkes, at Bønderne hellere vilde sælge deres Fødevarer, hvis de kunde faa mere ud af dem paa denne Maade, og omvendt yde Naturalhjælp, naar Priserne var faldende. Den ovenfor paa S. 238 omtalte Ivrighed i Greve-Kildebrønde Sogn for at yde Pengehjælp kunde godt udtydes paa denne Maade, og man kan i Esbønderup Sogn gøre den Iagttagelse, at man efter Statsbankerotten i 1813, da Pengenes Værdi begyndte at stige, blev ivrig efter at udvide Naturalforplejningen med det Resultat, at man i 1822 var naaet til, at alle Trængende paa Forsørgelsesplanen fik Korn og kun et Mindretal en direkte Pengeunderstøttelse. Vanskeligheden ved at lade den Slags Synspunkter være bestemmende for Fattigplejens Organisation var imidlertid stor i de nærmeste Aar efter Fattiglovenes Gennemførelse, idet Administrationen, som vi har set, var ivrig efter at tvinge Fattigkommissionerne til at holde sig Lovens klare Bud om Naturalforplejning efterrettelig. Efterhaanden gik dette Paabud i Glemmebogen, og det er et Faktum, at Rugprisernes Stigning efter den store Landbrugskrisens Ophør i

Slutningen af Tyverne løber sideordnet med en langsom Opgivelse af den fuldstændige Naturalforplejning. Man kunde heraf fristes til at hævde, at Bonden, naar han saa, at Kornets Værdi var stigende, besluttede at afhænde det til Købmanden og lade den Fattige i Stedet for modtage sin sædvanlige Understøttelse i Penge. At føre et afgørende Bevis for denne Paastands Rigtighed maa dog blive en Fremtidsopgave.

Naar Pengeunderstøttelsen efterhaanden fortrængte den oprindelige Naturalforplejning, er Hovedaarsagen utvivlsomt den, at den var meget lettere at administrere. For at kunne bestride de ekstraordinære Understøttelser var det langt lettere at ligge med en fyldt Pengekasse end et stort Forraad af forskellige Fødevarer, og det ligger nær at tænke sig, at den opstaaede Praksis med Hensyn til de ekstraordinære Understøttelser har virket smittende paa Uddelingen af den almindelige Fattighjælp. Der er ikke Tale om noget Spring, men om en jævnt glidende Udvikling, og det er i den efterfølgende Tidsperiode, at Pengeunderstøttelsen sejrer afgørende.

Til Slut vil der være Grund til at sige et Par Ord om Amtsfattigkassen.

Amtsfattigdirektionen havde sin egen Kasse, der bestyredes af Amtsforvalteren, og til den var henlagt en lang Række særlige Indtægter, der ifølge den gamle Fattigforordning fra 1708 var tillagt Herredskasserne, nemlig de Bøder der blev tilkendt Amtets Fattige ved de ordinære og de ekstraordinære Retter saavel som ved Forlignelseskommissionerne og endelig $\frac{1}{4}$ % af det Beløb, der indkom ved offentlig Auktion af Varer og Løvsøre paa Landet, en Afgift der skulde erlægges af Sælgeren. For disse Penge skulde Amtsfattigdirektionen bidrage til saadanne Fattiges Forsørgelse, som ikke havde Forsørgelsesret nogetsteds. Endvidere traadte Kassen hjælpende til i overordentlige Tilfælde, f. Eks. ved Bevogtning af Afsindige. Den betalte endvidere Understøttelse til Brandlidte, ydede Skibbrudne Penge til Rejsen hjem samt afholdt Udgifterne ved Fattiges og Betleres Transport til Hjemstedskommunen.

13. Aarsagerne til Trang. Det vilde være overordentlig interessant, hvis man kunde kaste noget klarere Lys over det Problem, hvorfor Folk paa dette Tidspunkt søgte til det Offentlige om Hjælp. Vanskelighederne ved at besvare Spørgsmaalet udtømmende er imidlertid uovervindelige, da det Materiale, der kan skaffes til Veje, er saa ufuldstændigt. Skal man give et fyldestgørende Svar paa Spørgs-

maalet, er den første Betingelse, at man til sin Raadighed har en Række fuldstændige Forsørgelsesplaner, men saadanne findes kun i ret ringe Antal, og de strækker sig aldrig over en særlig lang Periode. Da Problemet imidlertid har en ikke ringe Interesse, og det Materiale, som det er lykkedes at fremdrage, dog siger noget, vil vi i det følgende gøre et Forsøg og se, hvad man kan faa ud af det.

Problemet er følgende: kan man opstille visse Kategorier af Trang og talmæssigt belyse Forholdet mellem dem? Undersøgelsen skal kun vedrøre de voksne Fattige, da Børnene i denne Forbindelse ikke kan interessere. Materialet, som benyttes, er en Række Forsørgelsesplaner for Nørup-Randbøl Kommune for Aarene 1853—65.³⁷⁾

Tager man først de Fattige efter 1. Klasse for sig og opstiller dem i Grupper efter deres Alder, kommer man til følgende Resultat:

Tabel Nr. 1.

Trængende i Nørup-Randbøl Kommune opstillet efter Aldersklasser.

Aar	Over 80 Aar	70—79 Aar	60—69 Aar	50—59 Aar	Under 50 Aar	Ikke angivet	Ialt
1853	4	9	7	1	0	3	24
1854	4	9	8	0	0	4	25
1855	8	5	11	0	0	1	25
1856	8	5	8	0	0	5	26
1857	9	3	8	1	0	3	24
1858	8	4	8	0	0	4	24
1859	7	5	9	0	0	5	26
1860	4	9	10	3	1	0	27
1861	3	9	10	4	2	1	29
1862	4	6	8	3	2	2	25
1863	3	7	6	3	6	0	25
1864							
1865	2	9	4	4	6	0	25
Ialt	64	80	97	19	17	28	305

Hvis man tør gaa ud fra, at et Menneske kan betragtes som gammelt, naar det har naaet 60 Aarsalderen, viser Tabel Nr. 1 med stor Tydelighed, at langt de fleste Mennesker, nemlig 79 % af det samlede Antal, som Nørup-Randbøl Kommune forsørgede i 1. Klasse, var gamle Folk, og Aarsagen til Trangen har da været den med Alderen indtrufne Svækkelse og Umuligheden af længere at skaffe sig det fornødne til Livets Ophold.

³⁷⁾ Nørup-Randbøl Kommunes Fattigvæsens Regnskabsprotokol 1851—67.

Men hvorfor forsøgte de resterende 21 % af de Fattige efter 1. Klasse Fattighjælp? For at besvare dette Spørgsmaal fyldestgørende, er det nødvendigt i Enkeltheder at undersøge Aarsagen til Trangen hos alle de Personer, der var under 60 Aar. Efter Forsørgelsesplanen i 1853 var det kun en enkelt, og Aarsagen til hans Trang var, at han var øjen- og brystsvag, og om den tilsvarende Person i 1857 angives Svagelighed som Grund. Af de 4 i 1860 var 2 svagelige og 2 sindssvage, medens der om de 6 i 1861 oplyses, at Nr. 1 havde sin Mand i Tugthuset, Nr. 2 er svag, Nr. 3 svagsindet, Nr. 4 og 5 øjensvage og Nr. 6 næringsløs. I 1862 var der 5 under 60 Aar, hvoraf Nr. 1 var svagelig, Nr. 2—4 sindssvage og Nr. 5 næringsløs. Om de 9 i 1863 oplyses det, at Nr. 1 er svag, Nr. 2 svagsindet, Nr. 3—4 sindssvage, Nr. 5 næringsløs og Nr. 6—9 svagelige. Forsørgelsesplanen for 1864 mangler, men af de 10 Personer paa Planen for 1865 opgives Nr. 1 som svagelig, Nr. 2—4 som svagsindet, Nr. 5 som næringsløs, Nr. 6—9 som svagelig og Nr. 10 som Krøbling. Foruden tiltagende Alderdom kan vi altsaa konstatere, at legemlig og aandelig Svagelighed har været en vigtig Grund til, at Folk søgte det Offentlige om Hjælp.

Undersøger man derefter Aarsagen til Trang hos de Fattige efter 3. Klasse, viser det sig, at Forholdet her ikke er slet saa simpelt. Det er Trængende af langt yngre Aargange, og undersøger man de Grunde, der anføres for deres Trang, viser det sig muligt at samle dem i 3 Grupper: 1) Personer, der er svagelige eller angives som værende mere eller mindre Krøblinge; 2) Personer, som i Forsørgelsesplanerne kaldes »fjollede«, formentlig en mildere Grad for Sindssyge, og 3) Mennesker, der har for mange Børn, hvorved man har villet angive, at Forsørgerens Arbejdsindtægt var for ringe til at bestride hele Familiens Underhold. Stiller man disse tre Grupper talmæssigt op for de samme Aar, bliver Billedet saaledes:

Tabel Nr. 2.

Trængende i Nørup-Randbøl Kommune opstillet efter Trang.

Fattige i 3. Klasse.

Aar	1853	1854	1855	1856	1857	1858
Svagelige	2	2	2	3	3	2
Fjollede	7	7	6	2	1	2
Børn	5	6	10	10	11	7
Ikke angivet	0	0	0	0	0	1
Ialt	14	15	18	15	15	12

Aar	1859	1860	1861	1862	1863	1865
Svagelige	2	1	2	2	2	1
Fjollede	2	1	0	1	0	0
Børn	10	5	10	5	6	9
Ikke angivet	0	0	0	1	1	3
Ialt	14	7	12	9	9	13

Sammenfatter man Resultatet af denne Undersøgelse af Forholdene i Nørup-Randbøl Kommune, kan man sige, at det store Flertal af de Personer, der har søgt offentlig Hjælp, har gjort det paa Grund af tiltagende Alderdom med følgende Svagelighed. Derefter følger en mindre Gruppe, hvem Sygdom, enten legemlig eller aandelig, har tvunget til at give op, og endelig en ganske lille Skare af Trængende, som tiltrods for at de var arbejdsdygtige ikke har formaaet at skaffe sig det fornødne til Livets Ophold.

Naar man betragter dette Resultat, maa man huske paa, at Undersøgelsen kun omfatter de Trængende, der blev optaget paa de aarlige Forsørgelsesplaner, og som man absolut mente maatte have Understøttelse hele Aaret igennem. Foruden dem var der Personer i Sognet, som pludselig blev trængende til Hjælp, og som i Løbet af kortere Tid atter formaaede at hjælpe sig selv. Aarsagen til deres Trang kunde være forskellig: pludselig opstaaet Sygdom, et Ulykkestilfælde, forbigaaende Arbejdsløshed etc. Betragter man de aarlige Regnskaber fra denne Periode, viser det sig, at det kun var ringe Beløb, der blev udbetalt i ekstraordinær Understøttelse, og at det først var i Periodens allersidste Aar, at der indtraadte nogen Ændring heri. En Fortegning af Billedet er derfor ikke at frygte.

Desværre har det ikke vist sig muligt at foretage en lignende Undersøgelse for andre Landkommuner, da disse ikke har efterladt sig et tilsvarende Materiale. Vil man naa videre end til at drage Slutninger alene af et enkelt Eksempel, maa man slaa ind paa en noget anden Vej. Den eneste, der synes farbar, er at lægge alle de andre kendte Brudstykker af Forsørgelsesplaner ved Siden af hinanden og derefter spørge, om disse giver et andet Billede end det, der fremkom ved Studiet af Forsørgelsesplanerne fra Nørup-Randbøl Kommune. Gør man dette, maa man indrømme, at der i de bevarede Brudstykker ikke findes noget, der strider mod Billedet fra Nørup-Randbøl, men at der tværtimod opstaar god Overensstemmelse. Da Antallet af Brudstykker ikke er ganske ringe og fra vidt forskellige Egne af Landet, tør man sikkert med nogen Forsigtighed paastaa,

at man gennem Oplysningerne fra Nørup-Randbøl Kommune faar et nogenlunde rigtigt Svar paa det opkastede Spørgsmaal.

14. Tiggeriet. De Understøttelser, der udbetaltes de Fattige i denne Periode, har sikkert ikke været større, end at de lige har formaaet at dække det allertarveligste Eksistensminimum, og hvad der manglede, har den Fattige været nødt til at skaffe sig, saa godt han kunde. Ved Arbejde har ikke meget kunnet bjerger, thi de fleste var gamle og svagelige, men milde Gaver har uden Tvivl i rigt Maal tilflydt de Fattige dengang som nu. At undersøge denne rent private Godtgøreheds Størrelse og Karakter ligger imidlertid uden for denne Bogs Rammer.

Formaaede hverken den offentlige Understøttelse eller den Hjælp, der blev rakt den Trængende af en barmhjertig Broder, at afhjælpe Trangen, stod endnu en Udvej aaben for enhver Nødlidende, nemlig Tiggerstaven. I Aarhundreder havde Tiggeriet været den Fattiges eneste og naturlige Maade at bjerge Livet paa, og selv om mange Midler var bragt i Anvendelse for at udrydde det, havde Anstregelserne hidtil været forgæves. Ved Fattigloven af 1803 forsøgte man at opføre en ny Dæmning mod Tiggeriet, dels ved at oprette et virkeligt Fattigvæsen, som skulde tage sig af de Trængende, dels ved at gentage de strenge Bestemmelser mod Tiggeriet, herunder Straffe for dem, der trods Forbudet ikke lod være med at betle.³⁸⁾

Som Tiggere betragtede Forordningen af 1803 »alle de, som paa Veie eller Gader, i Huse eller Gaarde, ved Ord eller Gebærder, eller ved at fremvise legemlig Bræk, anholde om Almisse eller modtage samme«. ³⁹⁾ Traf man paa en saadan Person indenfor Sognedistriktet, havde enhver Pligt til at gribe ham og udlevere ham til den nærmeste Sognefoged eller Oldemand, der skulde optage Forklaring og aflevere Synderen til Politimesteren. Var Tiggernes Skare stor, maatte Sognekommisionen antage en eller to Betjente, der blev lønnet af Fattigkassen.

Om Straf for Tiggeri indeholdt Fattigforordningen strenge Bestemmelser, idet den skelnede mellem to Kategorier af Tiggere, nemlig de der var trængende og tiggede i Stedet for at søge Hjælp, og de arbejdsføre, som ikke var trængende, men dog tiggede. Hvad de første angik var Straffen 1. Gang 14 Dages Fængsel, 2. Gang 4 Uger, 3. Gang 1 Aars Forbedringshus og derefter dobbelt Straf for hver Gang,

³⁸⁾ Fattiglovens Paragraffer 62—73.

³⁹⁾ Fattiglovens Paragraf 62.

man blev anholdt. For de arbejdsføre var Begyndelsesstraffen 4 Uger, 2. Gang 8 Uger og 3. Gang 2 Aars Forbedringshus, hvorefter ogsaa denne Straf fordoblede for hver Anholdelse og Domfæstelse. Naar en fremmed Tigger blev løsladt af Fængslet, maatte han straks begive sig af Sted, og havde han ingen Rejsepenge, skulde saadanne ydes ham af Stedets Fattigkasse, beregnet til 4 Skilling pr. Mil. Under Rejsen skulde han være forsynet med et af Øvrigheden udstedt Pas.

Hvad Børnetiggeriet angik, der var saa almindeligt i det 18. Aarhundrede, indeholdt Forordningen særlige Regler. Tiggede de med Forældrenes eller Plejeforældrenes Tilladelse, eller uden at de forhindrede det, betragtedes det, som om Forældrene selv havde tigget, og disse ifaldt den sædvanlige Straf. Tiggede de derimod uden Forældrenes Vidende, blev Børnene først advaret og sat under et strengere Tilsyn, og hjalp det ikke, straffedes de med Ris.

For bedre at komme Tiggeriet til Livs indeholdt Forordningen en Række Bestemmelser, der havde til Hensigt at straffe de Personer, som gav Tiggerne en Haandsrækning under Udøvelsen af Tiggeriet. Det blev saaledes udtrykkeligt forbudt Skippere og Færgfolk at føre Tiggere over, der ikke var forsynet med Pas, og gjorde de det alligevel, kunde man i visse Tilfælde afkræve dem det Beløb, som det kostede at gribe Tiggerne og faa dem hjemsendt. Det var endvidere under Mulkt forbudt enhver at huse en fremmed Fattig mere end een Nat uden at gøre Anmeldelse til Sognefogden, og for dem, der imod denne Regel gjorde det, var der fastsat en Bødestraf paa 2 Rigsdaler, hvis han lod en Tigger gaa uden Ordre fra Politimesteren.

Kom en Fattig fra et Nabodistrikt saa svag til Sognet, at han ikke længere kunde gaa, maatte Sognet sørge for Befordring, og var han saa syg, at han ikke taalte at køre, skulde han tages i Forplejning paa Distriktets Regning. Døde han, skulde Distriktet tillige bekoste hans Begravelse, men det kunde lade sine Udgifter dække ved Salg af hans Efterladenskaber. Alle Udgifter, der medgik til Befordring af Tiggere og af Fattige i det Hele taget, betaltes af Amtets Fattigkasse.

Hvilket Resultat gav nu disse Bestemmelser, lykkedes det for Frederik VI's Embedsmænd at løse den Opgave, som Generationers Lovgivere forgæves havde prøvet Kræfter paa? Man fristes til at sige: naturligvis ikke. Naar man ser, i hvor vid Udstrækning Tiggeri stadig tolereres selv i vor egen Tid, siger det sig selv, at en enkelt Lov, hvor betydningsfuld den end var i Sammenligning med tidligere Love, ikke fuldstændigt formaaede at bryde, hvad der havde været Sædvane i Aarhundreder. Sandsynligt er det, at Forholdene bedredes kende-

ligt, ikke saa meget fordi Forbudet mod Tiggeriet blev gentaget og Straffene skærpet, som fordi der overalt i Landet indrettedes en Fattigforsørgelse, hvor alle Trængende kunde henvende sig.

Ad to Veje kan man spore Tiggeriets stadige Eksistens, dels ved Hjælp af de direkte Udtalelser derom, dels ved de Forholdsregler, som mange Sogne blev nødt til at gribe til, for at holde Tiggerne borte.

Om Tiggeriet virkelig har været saa udbredt, som Pastor A. Thanning skildrer det i sine Erindringer, er det vanskeligt at skønne om nu. Han kalder Mors »Tiggernes Paradis« og hævder, at Tiggerne omkring 1830 vandrede omkring ikke blot i deres egne Sogne, men ogsaa i saadanne, hvor de slet ikke hørte hjemme.⁴⁰⁾ De kunde komme i hele Flokke. Snart bad de om Mel snart om Gryn, paa andre Tider af Aaret var det navnlig Uld, de var ude efter. Selv Daglejere, hævdede Præsten, der tjente udmærket, undlod ikke visse Dage af Ugen at drage afsted for »at være sig om noget«.

Et bedre og sikrere Bevis paa Tiggeriets Eksistens paa Mors findes i Alsted-Bjergby Sogneforstanderskabs Forhandlingsprotokol, i Følge hvilken man i 1842 fandt det nødvendigt udtrykkeligt at fastslaa, at Sognets Fattige ikke maatte tigge i andre Sogne. Da der samme Aar paa et Møde i Nykøbing blev foreslaaet, at der skulde fastsættes bestemte Dage, hvor der maatte tigges, blev dette Forslag nedstemt med den Motivering, at det maatte man overlade til de Fattige selv, »da det næsten ellers maatte antages, at de vilde komme til at lide baade Hunger og Tørst«, en Udtalelse der burde have vakt pinlig Opmærksomhed paa højere Sted, eftersom der da var gaaet mere end en Menneskealder, siden man havde gennemført den nye Fattighjælp.⁴¹⁾

Ogsaa om det fortsatte Børnetiggeri har man tydelige Vidnesbyrd. Da Anst-Gjesten Kommune ønskede at anlægge en Arbejdsanstalt i Sognet, anførte man som Motivering, at det var ret almindeligt, at Forældrene sendte deres Børn ud paa Veje og Stræder for at tigge. Saa slemt kunde det endog være, at Forældrene, naar Beboerne i Sognet søgte at faa Børnene i Tjeneste, f. Eks. til at vogte Kreaturer, rent ud afslog det med den Motivering, at man ikke selv kunde undvære dem — nemlig til at tigge.⁴²⁾

⁴⁰⁾ Samlinger til jysk Historie og Topografi 3. Rk. V Bd., 1906—08, S. 556—7.

⁴¹⁾ Historisk Aarbog for Mors, Bd. IV, 1922, S. 82.

⁴²⁾ Skrivelse dat. 19. Febr. 1840 til Kancelliet. D. K. 3. Dept. 1841. Indlæg til Brevbogens Nr. 5241.

Det bedste Bevis paa Tiggeriets fortsatte Eksistens har man i de kraftige Foranstaltninger, som flere Sogne saa sig nødsaget til at gribe til for at holde dette aarhundredgamle Onde nogenlunde nede. I Skjoldborg-Kallerup Pastorat ansatte man i 1827 Fattigfogder, saakaldte Stodderkonger, hvis Hverv det var at opsnappe Tiggerne og føre dem i Arrest.⁴³⁾ Nogle Aar senere ansatte man paa ny to Stodderkonger. Den ene af disse skulde normalt have Fattighjælp selv, nu gav han Afkald herpaa mod til Gengæld at faa Løfte om en Skæppe Byg for hver Tigger, han opbragte. I Aaret 1836 lykkedes det de to Herrer at opbringe ialt 6 Tiggere, hvorfor de fik udbetalt en Belønning paa 6 Skæpper Byg.⁴⁴⁾ I Vorgod-Nr. Vium Kommune ansatte man en af de Fattige af 3. Klasse til Stodderfoged,⁴⁵⁾ og det samme var Tilfældet i Vinding-Vind Pastorat.

Disse Eksempler maa være tilstrækkelige til at vise, at Kampen mod Tiggeriet stadig var gaaende, og at det var saare vanskeligt at føre den sejrrig igennem. En af Aarsagerne hertil maa sikkert søges deri, at der til Raadighed for Sognet ikke stod egnede Anstalter, hvori man kunde anbringe den Slags Fattige, som ingen vilde have i Pleje, og som vanskeligt kunde underkastes normal Fattigforsørgelse. I Vorgod-Nr. Vium havde man et saadant mandligt Fattiglem, som ingen vilde have noget at gøre med. Snart satte man ham paa Omgang, og snart fik han Lov til at løbe omkring med sin Pose og skaffe sig det fornødne til Livets Ophold.⁴⁶⁾ Paa dette Tidspunkt kunde man vanskeligt handle anderledes. Havde det været en Meneskealder senere, vilde man i Sogneforstanderskabet ikke et Øjeblik have været i Tvivl om, hvad man skulde gøre. Man vilde have sendt ham til Fattiggaarden.

⁴³⁾ Historisk Aarbog for Thisted Amt 1908, S. 15.

⁴⁴⁾ Historisk Aarbog for Thisted Amt 1908, S. 22.

⁴⁵⁾ Hardsyssels Aarbog Bd. XVI, 1922, S. 87.

⁴⁶⁾ Hardsyssels Aarbog Bd. XVI, 1922, S. 81.

KAPITEL 2.

Fattiggaardenes Oprettelse paa Landet.

1. Indledning.

FOR Fattigplejen paa Landet danner 60erne det afgørende Skel. Indtil ca. 1860 havde, hvad man kunde kalde, den individuelle Pleje, været den eneraadende, nu slog man i en Række Sognedistrikter pludseligt om til det modsatte System: den kollektive Pleje, og Fattiggaardene blev Resultatet.

Ved en Fattiggaard forstaaer man en Landbedrift, større eller mindre, der blev indkøbt af Sognet, og som var bestemt alene til at huse Sognets Fattige. Paa Gaarden fik de indlagte Lemmer fuld Forplejning, og det var Tanken, at de Produkter, der medgik til Forsørgelsen, skulde frembringes paa Gaarden ved Hjælp af de indlagte Lemmers Arbejdskraft. Ved sin Størrelse og ved den stærke Betoning af Fattiggaarden som en Forsørgelses- og Arbejdsanstalt adskilte den sig fra Fattighuset, der kun var et Sted, hvor den Fattige fik anvist Bolig.

Fattiggaarden, som dens populære Navn blev, Arbejds- og Forsørgelsesanstalten som det officielle og mere højtidelige Navn lød, var ingenlunde en fuldkommen ukendt Indretning paa Landet før 1860. I visse Kommuner i det sydlige Jylland eksisterede der enkelte, oprettet efter Forbillede fra Hertugdømmerne, hvor de fandtes i et ikke ganske ringe Antal.¹⁾

I Døstrup Sogn i Ribe Stift, midtvejs mellem Ribe og Tønder, havde Pastor Gabriel Koch i 1825 taget Initiativet til Oprettelsen af et Arbejdshus, der blev rejst med Støtte af Sognets Beboere, og nogle faa Aar senere indrettedes en lignende Anstalt i Nabosognet Brede med Plads til ca. 50 Lemmer. Herfra bredte Bevægelsen sig ud over den vestlige Del af Nordslesvig, hvor der navnlig i 40erne oprettedes ikke faa Arbejdsanstalter. Der var herfra ikke langt til det egentlige

¹⁾ Fra Ribe Amt 1934, S. 411 ff.

Kongerige, og det blev i Byen Gamst, at der i 1841 oprettedes den første Fattiggaard i Kongeriget, bestemt for Anst og Gjesten Sogne.²⁾

Fattiggaarden i Gamst var en nøjagtig Kopi af Anstalten i Døstrup og ikke særlig stor. Efter Folketællingslisterne fra 1845 boede der paa Gaarden foruden Bestyreren Niels Hansen Karbel med Familie ialt 17 Almissemlemmer.³⁾ Af disse var langt de fleste Børn under 18 Aar, nemlig de 11, medens en var over 70 Aar, en mellem 60 og 69 og kun 4 i den Alder, som man kan betegne som den egentlige arbejdsduelige, Alderen 18—59. Af Folketællingslisterne fra de følgende Aar fremgik det, at Belægningen var jævnt stigende. I 1850 var der indlagt 18 Personer, hvoraf 11 var Børn, i 1855 24, hvoraf 18 Børn og 1860 25 Lemmer, hvoraf de 14 var under 18 Aar. I Sognet gik den nye Indretning under Navnet »Arbejdshuset« eller »Arbejdsanstalten«. Det er dog et stort Spørgsmaal, om dette Navn faktisk var berettiget i Betragtning af det overvældende Antal Børn, som stedse var indlagt der.

De stigende Belægningstal viser, at der var Brug for en saadan Anstalt i Sognet, og at det var et levedygtigt Foretagende, der her var bragt til Verden. Dette var derimod ikke Tilfældet med Kongerigets Fattiggaard Nr. 2, som i 1842 oprettedes i Lindknud Sogn til Brug for Brørup og Lindknud Kommune. Af Folketællingslisten for 1845 kan man se, at der har eksisteret en virkelig Fattiggaard med Bestyrer og 11 indlagte Lemmer, hvoraf de to angaves at være over 70 Aar, 3 over 60, 4 over 18 og 2 Børn. I de efterfølgende Tællinger findes ingen Fattiggaard opført, og Sogneforstanderskabet har maaske skønnet, at der ikke var Brug for en saadan Indretning i Sognet. Derimod finder man baade i Tællingen for 1850 og 1855 et stort Fattighus i Brørup Sogn, der rummede ikke mindre end 18 Personer, deriblandt to Daglejerfamilier med henholdsvis 4 og 5 Børn. I 1855 var der indlagt 13 Personer.

Nordby paa Fanø fik meget tidligt en Fattiggaard, nemlig i 1855. Før den Tid havde man hjulpet sig, saa godt man kunde, med et stort Fattighus, der i 1850 havde en Belægning paa 22 Personer af meget blandet S sammensætning. Der var gamle Mænd og Kvinder paa 70—80 Aar, en ugift Kvinde med sit Barn og en 24-aarig Sømand. Til Afløsning af dette Fattighus fik man i 1855 Fattiggaarden med Plads til 30 Lemmer. Gaarden lededes af en Mand, som i Folketællingen

²⁾ Om Fattiggaardens Oprettelse se Indlæg til D. K. 3. Dept. Brevbog for Aaret 1841 Nr. 5241.

³⁾ Folketællingslisterne opbevares alle i R. A.

kaldtes »Avlsbestyreren«, og af denne Titel tør man med Sikkerhed slutte, at der til Gaarden har hørt Landbrug af en eller anden Størrelse. Gaarden havde ved Folketællingen i 1860 23 Lemmer, hvoraf 2 var over 70 Aar, 5 over 60, 7 i Alderen fra 18 til 59 og 9 Børn.

Foruden disse tre Fattiggaarde i Ribe Amt vil det være rimeligt i Forbigaaende at nævne Fattiggaarden i Stenderup Sogn sydøst for Kolding, om ikke for andet saa af den Grund, at den havde et Regulativ, der var udarbejdet baade paa Dansk og paa Tysk, vistnok det eneste Eksempel paa et tosproget Reglement. Aarsagen hertil er dog let forklarlig. Da Reglementet i 1843 skulde autoriseres, hørte Sognet ikke under Vejle Amt, men til Haderslev Amt, og det var følgelig den slesvig-holstenske Regering paa Gottorp, som 20. Juni 1843 autoriserede dette. Ved Wienerfreden indlemmedes Stenderup i Kongeriget, men det bevarede sit gamle tosprogede Reglement.

De tre Fattiggaarde i Ribe Amt vakte en vis Opmærksomhed blandt Kommunalfolk i Jylland, og der indløb fra Tid til anden Forespørgsler til Ribe Stiftamt om deres Virksomhed og Indretning. Men det var ligesom Jordbunden endnu ikke var forberedt nok for den nye Sæd, og intetsteds udenfor Ribe Amt slog Indretningen foreløbig Rod. Den Fattiggaard, der blev oprettet i Lyngby Sogn udenfor København i 1848, fortjente ikke at bære Navnet Fattiggaard, da Lemmerne ingen Forpligtelse havde til at arbejde,⁴⁾ og de Forsøg, der blev gjort forskellige Steder paa Langeland, førte hverken til betydelige eller varige Resultater.⁵⁾

Omkring 1860 indtraf Omslaget. Paa forskellige Steder paa Landet: i Tikøb Sogn i Nordsjælland, i Ringe Sogn paa Fyn og i Langelse og Fuglsbølle Kommune paa Langeland begyndte Kommunalfolk at interessere sig for Fattigvæsenet, og Resultatet blev Oprettelse af Forsørgelses- og Arbejdsanstalter. Langelse og Fuglsbølle Kommune var omtrent ligesaa tidlig fremme med sit Andragende som Tikøb Sogn, men det var først og fremmest Fattiggaardene i Tikøb og i Ringe, der fik Betydning, fordi de dannede Skole. Med Tikøb som direkte Forbillede oprettedes en Række Fattiggaarde i Frederiksborg og Holbæk Amter, og selv til fjernere Egne af Sjælland bredte det nordsjællandske Eksempel sig. Dette fremgaar ganske tydeligt af en Sammenlig-

⁴⁾ Forud for Anstalten af 1848 gik det af Pastor B. F. Rønne stiftede Arbejdshus i 1805. J. O. Andersen: Festskrift i Anledning af det danske Missionsselskabs 100 Aars Jubilæum I, 1921, S. 64.

⁵⁾ Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie, 1909, S. 455, og F. Ahlefeldt-Laurvig: Generalen IV, 1930, S. 93.

ning mellem de forskellige Reglementer, af hvilke store Partier er skrevet af efter det for Tikøb autoriserede, blot tilsat mindre lokale Særbestemmelser. Ogsaa de Mænd, der oprettede Fattiggaarden i Ringe, hentede visse Ideer i Tikøb, men ellers var Fattiggaarden i Ringe det selvstændige Midtpunkt for Bevægelsen paa Fyn og det Forbillede, alle søgte at efterligne. Vil man i Enkeltheder studere Fattiggaardenes Oprettelse og Indretning samt Aarsagerne til, at dette Forsørgelsessystem slog igennem, findes der ingen bedre og mere farbar Vej end nøje at gennemgaa de paagældende Institutioners første Historie.

2. *Fattiggaarden i Tikøb.* Naar Tikøb Kommune blev en af Arne-stederne for den nye Bevægelse paa det sociale Omraade, beroede dette ingenlunde paa en Tilfældighed.^{o)} Tikøb Kommune var en af Landets største, over 18.000 Tønder Land, strækkende sig fra Esromsøens Bredder til Kattegat, omfattende foruden den ret store Landsby Tikøb Fiskerlejerne Hornbæk og Hellebæk. De udstrakte Skove og Overdrev gjorde det let for de talrige Skovarbejdere at faa Hus og Hjem, og Følgen heraf blev, at der i Sognet bosatte sig et meget stort Antal fattige Arbejder- og Daglejerfamilier, som ved det mindste Uheld bragtes paa Randen af fuldkommen Fattigdom, da de ingen Ressourcer havde at støtte sig til. Omkring 1860 var de Fattiges Antal steget til 250, og Udgifterne beløb sig til henved 8000 Rigsdaler aarligt, et meget stort Beløb for en Landkommune paa det Tidspunkt.

Efter Sogneforstanderskabets Opfattelse var denne Tilstand for-tvivlende, saa meget mere som man havde det Indtryk, at de Fattige alligevel ikke fik nogen Hjælp. »Skjøndt Afgiften er stor for de Beskattede,« udtalte man til Ministeriet, »er den ikke tilstrækkelig til at afhielpe den Fattiges Trang i Almindelighed, der desaarsag frister en ynkelig Tilværelse, og som oftest bukker under for Fristelsen til Magelighed og Drikfældighed«. Sogneforstanderskabet var derfor kommet til den Opfattelse, at det eneste Middel herimod vilde være at oprette en Arbejdsanstalt efter slesvigsk Mønster, der skulde optage alle de Personer, der havde Krav paa Hjælp af det Offentlige. »Man haaber herved at kunne berede den Fattige bedre Vilkaar, saavel i

^{o)} Om Oprettelsen af Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i Tikøb se Indenrigsministeriet 1. Dept. 1859 Journal Nr. 1448, do. do. 1860 Nr. 416 og 3654 do. do. 1861 Nr. 1325 og do. do. 1863 Nr. 2971. Jfr. endvidere Chr. Søborg: Arbejds- og Fattigforsørgelses-Anstalter, 1863.

legemlig som aandelig Henseende, end de, til hvilke de nu ere hen- viste, naar de nødes til at tye til offentlig Understøttelse. Man haaber endvidere at kunne sætte en nødvendig Dæmning for en skrømtet Trangs nærgaaende Fordringer, og at den paatænkte Foranstaltning ikke blot vil befrie Sogneraadet fra et føleligt Tryk med Hensyn til den communale Bestyrelse, ved saavidt muligt at concentrere Fattig- forsørgelsen til eet Punkt; men ogsaa i økonomisk Henseende vise sig fordelagtig for Communen.«

Med denne Motivering indsendte Sogneforstanderskabet 16. April 1859 et Andragende til Amtet med Anmodning om Ministeriets Sanktion paa, at der maatte anlægges en Arbejdsanstalt i Sognet, og at man i den Anledning maatte optage et Laan paa 15.000 Rigsdaler.⁷⁾ Amtmand Rotwitt anbefalede varmt Andragendet, og efter at Sundhedskollegiet var blevet hørt, gav Ministeriet ved to Skrivelser af 28. Juni og 2. August 1859 sin Tilladelse.

Sogneraadet gik derefter igang med Opførelsen af den nye Anstalt, som i det væsentlige stod færdig i Løbet af Aaret 1860. Den blev noget dyrere end oprindelig anslaaet, saaledes at Sogneraadet maatte ansøge om et nyt Laan paa 5000 Rigsdaler, hvilket blev bevilget.

Efter Datidens Forhold og i Sammenligning med mange af de senere Fattiggaarde paa Landet var Arbejds- og Forsørgelsesanstalten i Tikøb et imponerende Anlæg. Den var anlagt paa en højtliggende Grund nord for Byen, lige i Udkanten af de store Gurreskove (Bygningerne ligger der endnu og vil være kendt af de fleste Bilister), og den bestod af en Hovedbygning mod Syd, grundmuret og i to Etager. Bygningen maalte 54 × 20 Alen, havde en Hovedindgang midt for samt 10 Fag Vinduer i Stuen og 11 paa 1. Sal. I Stueetagen fandtes foruden 2 store og 3 mindre Arbejdsstuer: Køkkenet, Forraadskammer og Linnedrum, Forstanderens Lejlighed, bestaaende af 3 Værelser, Kontoret, Sogneforstanderskabets Forsamlingsstue og Opsynsmændens Værelse. Foroven var der indrettet 4 større Sovesale og 4 mindre, anbragte saaledes, at begge Køn, baade gamle og yngre, kunde faa hver sin Halvdel af Huset. Mod Nord fandtes en Bagbygning paa een Etage, 45 × 16 Alen, hvor der fandtes 4 mindre Stuer med Kakkelovne til de ældste og svageligste, som ikke formaaede at bruge Trapperne i Hovedbygningen. Desuden var der her indrettet Vaskerum, Arrest, Værksted og en Sygestue med Plads til 4 Syge og en Gangkone. I samme Fløj var der endvidere indrettet Værelser til de indlagte smaa Børn,

⁷⁾ Andragendet findes i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1859, Journal Nr. 1448.

saaledes at der var en særlig Spise- og Legestue og en anden beregnet til Sovestue. En Stald og et Svinehus afsluttede Anlægget.

Tikøb Forsørgelses- og Arbejdsanstalt kostede ialt 20.168 Rigsdaler, hvoraf de 20.000 dækkedes ved et Laan i Bikuben. I denne Sum indgik ogsaa Betalingen for den Jordlod paa 5 Tønder Land, hvorpaa Gaarden var anlagt. Selve Bygningernes Opførelse kostede 13.000 Rigsdaler og Inventariet ca. 2.000. En særlig stor Udgiftspost var Anskaffelsen af et »Centralvarmeapparat« til 2250 Rigsdaler, vistnok det eneste af sin Slags paa danske Fattiggaarde.

Som Rettesnor for Livet og Arbejdet paa Anstalten udarbejdedes et særligt Reglement, som efter en Del Forhandlinger fik Ministeriets Godkendelse i 1864. Ifølge dette lededes Gaarden af Sogneforstanderskabet i dets Helhed, medens det nærmere Tilsyn paahvilede en Direktion, der havde Pligt til hver Uge at besøge Anstalten. Under Direktionen sorterede en Forstander, der havde den egentlige daglige Ledelse af Husets Økonomi og af Lemmernes Arbejde. Til sin Assistance kunde han engagere en Opsynsmand.

Ifølge Reglementet var enhver, der var berettiget til at faa Fattighjælp, hvad enten det drejede sig om fast eller midlertidig Understøttelse, forpligtet til at modtage denne Hjælp i Arbejdsanstalten. Dog kunde visse Undtagelser gøres, men kun med Sogneforstanderskabets Tilladelse. Ved Optagelsen medbragte en Fattig sine Ejendele, der blev registreret, men han beholdt sine egne Gangklæder, saalænge de kunde anvendes. Først derefter modtog han Anstaltens.

Lemmerne var forpligtet til at udføre det Arbejde, de fik anvist, enten indendørs ved Rengøring og Madlavning, eller i Mark og Have. Viste de sig flittige og omhyggelige, kunde Forstanderen tilstaa dem en lille Opmuntring.

Alle Lemmerne fik den samme Kost, dog kunde Direktionen dispensere herfra for enkelte Personer. Nydelsen af Spiritus og Tobak var absolut forbudt. Indenfor Anstalten holdtes de to Køn skarpt adskilt, men undtaget var smaa Børn og ældre Ægtefolk.

De, der var istand dertil, stod om Sommeren op Kl. 6, om Vinteren Kl. 7. Til Davre indrømmede man $\frac{1}{2}$ Time, og derefter arbejdedes der til Kl. 12, paa hvilken Tid Middagen blev serveret. Der var derefter Fritid til Kl. 1 om Vinteren, Kl. 2 om Sommeren, paa ny Arbejdstid til Kl. 7 eller 8 om Aftenen og derefter Aftensmad. Sengetid var om Vinteren Kl. 9, om Sommeren Kl. 10. Om Sommeren indrømmede man som Regel hver Formiddag og Eftermiddag en halv Times Pause. Det var Forstanderen, der anviste hver enkelt hans

Arbejde og hans Arbejdsplads, og under Arbejdet var Samtale ingenlunde forbudt, naar blot Velanstændigheden iagttoges, og Arbejdet ikke blev forstyrret. De Voksne burde saa ofte som muligt opfordres til at besøge Kirken, og Børnene skulde hver anden Søndag, ledsaget af en ældre Person, gaa i Kirke. Paa Søn- og Helligdage kunde Lemmerne faa Udgangstilladelse for at besøge Slægt og Venner, men kun under den udtrykkelige Forudsætning, at de havde opført sig ordentlig i den forløbne Uge. Paa samme Tid kunde Fremmede aflægge Besøg i Anstalten med Forstanderens Tilladelse. Hvad Børnene angik, indeholdt Reglementet den Bestemmelse, at de stadigt og aktivt skulde besøge Skolen, og at de skulde holdes til at passe deres Lektier. Udenfor Skoletiden skulde Forstanderen sørge for, at de var beskæftiget med Arbejde i fri Luft, og der skulde lægges særlig Vægt paa, at de lærte noget, der kunde være dem til Nytte i Fremtiden.

Inden dette Reglement blev stadfæstet af Ministeriet, gik der lange og vanskelige Forhandlinger, der paa en ejendommelig Maade afspejlede den gamle Modsætning mellem de rigoristiske og ret haardhændede Kommunalraad og de mere humant indstillede Embedsmænd indenfor Centraladministrationen.

Paa en Række Punkter nedlagde Ministeriet Veto mod Reglementet.⁸⁾ Man kunde gaa med til at tillade Forstanderen at indespærre eller afsondre genstridige Lemmer, naar de viste sig ulydige, men en videre gaaende Straffemyndighed maatte ikke lægges i hans Haand. Endvidere protesterede man mod den absolutte Forpligtelse til at lade sig indlægge paa Anstalten. Midlertidige Trængende burde ikke tvinges ind paa Anstalten, og selv overfor faste Lemmer maatte der tages visse Hensyn. Fattigvæsenet burde heller ikke bortsælge de Fattiges Ejendele eller mod deres Vilje udleje dem til Arbejde hos Fremmede.

I det oprindelige Udkast havde Sogneforstanderskabet desuden indføjet en Bestemmelse om, at ingen kunde udtræde af Anstalten uden at have refunderet Fattigkassen de Udlæg, der var blevet ydet. En saadan fast Regel var ganske lovstridig, hævdede Ministeriet, og maatte følgelig udgaa af Reglementet. Vigtigere end alt andet var Ministeriets absolutte Modstand mod, at Børn optoges i Anstalten. En Indretning som denne, hævdede man, kan ikke anses for egnet til for længere Tid at benyttes som Opholdssted for Børn, og disse burde kun rent midlertidig optages og altid i Forbindelse med deres Forældre. Naar man tænker paa, at netop dette Spørgsmaal om Bør-

⁸⁾ Ministeriets Skrivelse af 28. Jan. 1863 i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1861. Journal Nr. 1325..

nenes Anbringelse paa Fattiggaardene var en af Hovedindvendingerne mod hele Fattiggaardssystemet, virker det ret ejendommeligt allerede paa dette tidlige Stadium af Sagen at se det fremdraget af den øverste Myndighed.

Ministeriets mange Indvendinger mod Reglementet oversendtes til Sogneforstanderskabet ved en Skrivelse dateret 28. Januar 1863, og Foraar og Sommer gik hen, inden Forstanderskabet fik Tid til at svare.⁹⁾ Da Svaret endelig var udarbejdet, indeholdt det en meget kraftig Imødegaaelse af de fleste af Ministeriets Indvendinger. Kun paa eet Punkt højede man sig med det samme, nemlig hvad angik Forstanderens Straffemyndighed. Mod alle de andre rejste man Indvendinger.

Dette gjaldt først og fremmest Spørgsmaalet om Bortsalg af de Fattiges Ejendele og om deres Udlejning til Fremmede. Man hævdede her, at selv om det ikke i Reglementet havde faaet tydeligt Udtryk, handlede man dog i Praksis i Ministeriets Aand. Hvad Spørgsmaalet om at forsørge en Del af de Fattige udenfor Anstalten angik, fastholdt man, at dette kun kunde blive den rene Undtagelse, »da i modsat Fald, et storartet Fattigvæsen vilde organisere sig uden for denne, med alle de moralske og materielle sørgelige Følger, som man ved dens Oprettelse har søgt at hæve.« Man forstaar godt, at en af Ministeriets Embedsmænd ud for denne knusende Dom over det gamle Forsørgelsessystem har anbragt et stort forundret Spørgsmaalsteegn.

Med Hensyn til Problemet Refusion af Fattighjælp som Betingelse for Udtrædelse af Anstalten hævdede Sogneforstanderskabet, at det aldrig havde nægtet et Fattiglem Udgangstilladelse, men man havde ved den indføjede Bestemmelse kun haft til Hensigt at forhindre, at et drikfældigt Individ, efter at have været indlagt en kort Tid, forlod Anstalten med sine nye Klæder og efter sin Udgang straks skilte sig af med dem.

Med største Interesse maatte Ministeriet imødesee Sogneforstanderskabets Svar paa Indvendingerne mod at anbringe Børn i Anstalten. Kommunalraadet udtalte, at man, støttet af de forløbne Aars Erfaringer, og idet man tænkte paa, hvorledes Forholdene havde været før Anstaltens Aabning, maatte hævde, at det var en sørgelig Sandhed, »at Pleiebørn og Børn af fattige og demoraliserede Forældre, ofte ere prisgivne den haardeste timelige og aandelige Nød, med de beklageligste Virkninger heraf for Børnene selv og Samfundet. Anstal-

⁹⁾ Sogneforstanderskabets Svar, dateret 24. Okt. 1863 i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1863, Journal Nr. 2971.

ten har derfor,« udtalte Sogneforstanderskabets Formand, »betragtet det som en af sine glædeligste Opgaver, at ligesom den i Almindelighed aabner sine Døre for al berettiget Trang, og saaledes vil omfatte enhver Alder med sin Omsorg, den ogsaa kan berede de hjælpeløse Børn et kjærligt Asyl, og ved Underviisning, Opdragelse og Indøvelse i gavnlige Færdigheder fra den spæde Barndom indtil Confirmationsalderen, uddanne dem til nyttige og agtværdige Medlemmer for Samfundet. Dette Haab er hidtil ikke blevet til Skamme, da Anstaltens velgjørende Indflydelse har været umiskjendelig, og berettiger til den Tro, at ligesom det er en Kjendsgjerning, at Børnene i de bedre af lignende Anstalter i det Slesvigske søges frem for andre Børn ... det ogsaa her, jo mere Aanden i Anstalten vinder offentlig Tillid, vil falde dens Bestyrelse og Forstander let, at berede dem Indgang i gode, passende Livsforhold, til videre fremtidig Livsudvikling. Hertil kommer, at Børnene med Lyst og barnlig Nidkjærhed udfolde en i materiel Henseende betydningsfuld Virksomhed. Det vilde derfor være saare glædeligt,« sluttede Sogneforstanderskabets Formand, »hvis deres Liv paa Anstalten maatte blive opfattet fra et med Virkeligheden stemmende Synspunkt, og Sogneraadet blive støttet i sine Bestræbelser.«

Det her udtalte Haab støttedes ivrigt af Birkedommer Quistgaard i Fredensborg og af Amtmand Schulin, der begge fik Sagen til Udtalelse, og Ministeriet bestemte sig derefter til foreløbig at give sin Tilslutning til, at Børn blev optaget paa Anstalten. Derimod fandt man ingen Anledning til at gaa ind paa Sogneforstanderskabets andre Fortolkninger, og efter at de nødvendige Ændringer var foretaget, stadfæstedes Reglementet 3. November 1864.

Med hvilke Arbejder beskæftigedes nu Lemmerne i Tikøb Arbejdsanstalt? Mændenes Arbejde bestod først og fremmest i Havearbejde og Arbejde i Marken. Til Gaarden hørte en Jordlod paa ca. 5 Tønder Land, og her dyrkedes Byg, Kartoffler, Boghvede, Roer, Urter og Grønsager, dels til Brug i Husholdningen, dels til Opfodring af Svin. Paa Gaarden holdt man mærkelig nok ingen Køer, men Grunden hertil var den særlige, at et Par Køer ikke vilde være nok til at forsyne Anstalten med Mælk. For de Mænd, der ikke kunde faa Arbejde i Mark og i Have, indrettedes der indendørs Arbejde, bestaaende af Sivmaattefletning, Kostbinding, Fabrikation af Skamler og Sivsko, Trætøfler og Træsko. Kvindernes Arbejdskraft anvendtes i Husholdningen og ved Vask, Rengøring og Madlavning; havde de yderligere Tid tilovers, blev de beskæftiget med at spinde Hør, Blaar, Uld og Hamp eller sat til at karte Uld. Børnene kunde flette Maatter eller

sortere Piasava. For de saaledes forarbejdede Varer naaede man i Regnskabsaaet 1862 en Nettoindtægt af ca. 1300 Rigsdaler, og man havde desuden Raad til at give Lemmerne en lille Opmuntringspræmie for udvist Flid og Omhyggelighed.

Det var dette mangesidige Arbejde indendørs, der gav Anstalten i Tikøb dens særlige Ansigt og bidrog til, at den kom til at indtage en Særstilling blandt alle de andre lignende Indretninger paa Landet, der først og fremmest havde baseret deres Tilværelse paa egentlig Landbrug. Anstalten var ogsaa større end de fleste andre Fattiggaarde, hvilket havde til Følge, at man kunde holde Børnene helt for sig selv og endvidere anvise Mænd og Kvinder, gamle og unge adskilte Sove- og Arbejdsværelser. Var Anstalten saaledes i flere Henseender noget for sig selv, blev dens Reglement dog det store Forbillede, som man tyede til, og af dets Bestemmelser kopierede man, hvad man mente at have Brug for.

Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i Tikøb var den første i sin Slags paa Sjælland, men det varede ikke længe, før den fik Efterligninger. I 1867 indrettedes en Fattiggaard for Kommunen Gadstrup og Syv samt Østed-Daastrup, der ganske simpelt antog Reglementet for Tikøb, og det samme var Tilfældet med en stor Fattiggaard for Ølstykke Herred, omfattende Sognene Ølstykke, Stenløse, Slagslunde, Farum samt Lyng-Uggeløse, og de i 1869 indrettede Fattiggaarde i Asminderød og i Bregninge-Bjergsted Kommune i Holbæk Amt. Selv i en saa fjerntliggende Kommune som Kvislemark syd for Slagelse er der i Fattiggaardsreglementet foruden mange lokale Tilføjelser Spor, der viser tilbage til Tikøb. En detaljeret Gennemgang af samtlige sjællandske Fattiggaardes Reglementer vilde for de flestes vedkommende give ganske det samme Resultat.

Størst Interesse har det at konstatere, at Forsørgelsesanstalten i Tikøb fik Betydning ogsaa for Udviklingen udenfor Sjælland, idet den Mand, der har Hovedæren for at have oprettet Fattiggaarden i Ringe, der blev det støde fynske Forbillede, har staaet i en intim Brevveksling med Lederen af Anstalten i Tikøb og gennem ham har faaet ikke faa Impulser til sit Arbejde.

3. *Fattiggaarden i Ringe.* Den drivende Kraft i Fattiggaardssagen i Ringe Kommune var Lærer og Kirkesanger Anders Jørgensen.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Oplysningerne om Lærer Jørgensen stammer fra fhv. Bankdirektør Andersen, Birkerød, der var Elev af Jørgensen og gennem flere Aar hans Medarbejder ved Skolen.

Han stammede fra Assenskanten, hvor han var født 1813 som Søn af Gaardmandsfolk. Efter at have taget Lærereksamen paa Skaarup Seminarium, blev han i 1844 ansat i Ringe som Lærer og Kirkesanger, og her levede han til sin Død i 1891. Fra 1855 havde han Sæde i Sogneforstanderskabet, hvor han især interesserede sig for Fattigforholdene.

Hvorledes Anders Jørgensen blev opmærksom paa Fattiggaardsinstitutionen, og hvornaar han undfangede Ideen til en saadan Indretning i Ringe, er det umuligt at sige, men en vis ydre Anledning til at beskæftige sig med Sagen fremkom i 1861, da Sogneforstanderskabet fra Svendborg Amtskontor fik en Forespørgsel, om man vilde deltage i Oprettelsen af en Tvangsarbejdsanstalt for Svendborg Amt.¹¹⁾ Anders Jørgensen fik sat igennem i Sogneforstanderskabet, at man svarede nej paa denne Forespørgsel, og omtrent samtidig begyndte han for Alvor at sysle med Planerne om en Fattiggaards Oprettelse i Ringe.

Anders Jørgensen gik grundigt til Værks. I Sommeren 1861 foretog han en Rejse til Sønderjylland, hvor han besøgte en Række Fattiggaarde, samtidig med at han indsamlede Oplysninger om andre, som han ikke kunde naa til. Han opnaaede paa denne Maade Kendskab til Arbejdshuset i Sottrup Sogn, Fattiggaardene i Felsted, Graasten og Adsbøl og en lignende Anstalt i Broager. Derefter skred han til Værket. I første Omgang gjaldt det om at vinde Sognet for den nye Ide, og i en stor Betænkning, dateret 25. August 1861, udviklede han »Grundtræk til Indretning og Regulativ for en Fattig- og Arbejdsanstalt i Ringe Sogn.«¹²⁾ Da de Ideer, der her udvikledes, blev bærende for Fattiggaardsinstitutionen paa mange Steder, vil der være Grund til at gaa nærmere ind paa hans Udviklinger.

Efter Lærer Jørgensens Opfattelse var den bedste og den mest økonomiske Maade at lede en Fattiggaard paa at overlade Styret til Mand og Kone eller til en Mand og hans Husholderske og ved strenge Regler om detaljeret og omhyggeligt Regnskab at føre den nødvendige Kontrol med dem. Tilsyneladende var det lettere for Overtilsynet at bortlicitere hele Økonomien til en Mand og give ham en fast Betaling for hvert Lem, der blev indlagt paa Gaarden. Billigere blev dette Sy-

¹¹⁾ Ringe Sogns Fattigvæsens Protokol 1856—66. Referat af Mødet 5. Februar 1861.

¹²⁾ Ringe Sogneraads Arkiv. Henlagte Skrivelser 1861.

stem ikke for Kommunen, og det trak desuden visse kedelige Mangler efter sig, idet Økonomen let faldt for Fristelsen til for meget at se paa egen Fordel og begyndte at knibe paa Madportionerne, hvilket uvægerligt vilde ophidse Lemmerne og give Anledning til evindelige Klager. Det eneste rigtige var derfor, at Mand og Kone for Sognets Regning, men under Regnskabskontrol ledede Husholdningen.

En anden vigtig Regel, der ikke burde fraviges, var den, at der til enhver Anstalt maatte høre en Jordlod paa 5—6 Tønder Land, dels til Græsning af et Par Køer dels til en Havelod. Havde man ikke et saadant Jordstykke, blev det vanskeligt at finde tilstrækkelig Beskæftigelse for Lemmerne, og Mælk og Smør blev kostbare Artikler paa Anstaltens Budget.

Besluttede man sig til at oprette en Fattiggaard, maatte man endvidere gøre det til en fast Regel, at ingen Fattighjælp for Fremtiden maatte nydes undtagen paa Anstalten. Fraveg man denne Regel, blev det uhyre vanskeligt at trække en fornuftig Grænse, og Indretningen fik let Karakter af en Straffeanstalt. Paa Fattiggaarden maatte Kønnene være adskilt, dette var en absolut Nødvendighed. Selv om Lærer Jørgensen var villig til at indrømme, at det i Begyndelsen havde stødt ham, og at det havde forekommet ham stridende mod Naturlovene og det ægteskabelige Begreb, betragtede han det dog som en uundgaaelig Indskrænkning, uden hvilken man hurtigt vilde erfare, at Uorden og Umoralitet vilde tage til. Denne Adskillelse var desuden et probat Middel til at hindre unge, arbejdsdygtige Folk i at kaste sig over paa Fattigvæsenet. Dog vilde den strenge Lærer give værdige gamle Ægtefolk Tilladelse til i ganske særlige Tilfælde at bo sammen.

Med Hensyn til Formaalet med den nye Indretning lagde Lærer Jørgensen ikke Skjul paa, at han ventede sig økonomisk Fordel af Planen. Paa alle de Fattiggaarde, han havde besøgt, havde Bestyreren og Sognets ledende Mænd fremhævet de gode økonomiske Resultater af Indretningen, der først og fremmest fremkom derved, at saare mange Fattige, der hidtil ikke havde undset sig for at henvende sig til det Offentlige om Hjælp, i det Øjeblik de kunde vente at blive anbragt paa Fattiggaarden og blive tvunget til at udføre et fastlagt Arbejde og leve efter ganske bestemte Regler, holdt sig tilbage fra at søge Hjælpen og begyndte at klare sig selv. Fra de Sogne, Lærer Jørgensen havde besøgt, meldte man om en betydelig Nedgang i de Fattiges Antal, og han mente desuden at have bragt i Erfaring, at Antallet af uægte Fødsler var dalende. Det var ligesom Folk blev for-

sigtigere og mere tilbageholdende med deres Krav, naar de saa Fattiggaardens graa Mure truende foran sig.

Men for Lærer Jørgensen var det ikke alene de økonomiske Motiver, der vejede til. For ham var det ogsaa afgørende, at selve Fattigplejen kunde gøres bedre. Gamle og svagelige Mennesker kunde her nyde en langt omhyggeligere Pleje. Syge kunde blive tilset daglig, og der kunde føres Kontrol med, at de holdt sig Lægens Forskrifter efterrettelig, og navnlig kunde Børnene faa en langt bedre Opdragelse. Denne Motivering for Fattiggaardens Oprettelse var næsten den, der laa ham mest paa Hjerte. »Som Forholdene er hos os,« udtalte han, »opdrages Fattiglemmernes Børn ved Tiggeri og Driveri og Exemples Magt ligesom til vordende Almissemlemmer, og med dette Maal for Øje igjennem hele Barndommen og Ungdommen. Heraf fremgaar ubesindige Ægteskaber uden alvorlig Vilje til at ville eller Sandsynlighed for at kunne ernære Familien samt en Masse af uægte Fødsler, fordi Mødrene, selv opfødte ved Fattighjælp og Tiggeri, uden Skam berede Børnene samme Skjæbne.« I Anstalten derimod opdrages Børnene til Arbejde og Flid, de faar en god Undervisning og lærer Fordele ved at besidde noget.

Til dette nye Forsørgelsessystem med Fattiggaarden som Hovedhjørnестenen i Sognets Fattigpleje lykkedes det Lærer Jørgensen at vinde Sogneforstanderskabets Tilslutning, og efter at ogsaa Flertallet af Sognebeboerne havde udtalt deres Samtykke, udarbejdede han Byggeplan og Reglement, der derefter indsendtes til Ministeriet.¹³⁾ Her kom dets Behandling omtrent til at gaa Side om Side med Forslaget fra Tikøb, og Afgørelsen faldt næsten samtidig og efter de samme Linier. Man udtalte sin Glæde og Tilfredshed med det udviste Initiativ, men havde paa flere Punkter alvorlige Indvendinger mod det udarbejdede Reglement.

Der var navnlig to Forhold, Ministeriet ankede over i dette Tilfælde.¹⁴⁾ For det første havde man den Opfattelse, at der var afsat for faa Eneværelser paa Planen, »navnlig til Brug for Familier, som ikke uden Nødvendighed bør skilles ad, og for enkelte gamle og værdige Fattige«. Fra Ministeriets Side motiverede man ikke denne Kritik nærmere, men den Tanke, som laa bagved, var ganske klar. Et gammelt Ægtepar, som et helt Liv igjennem trofast havde slidt

¹³⁾ Indenrigsministeriet 1. Dept. 1862 Journal Nr. 1272.

¹⁴⁾ Skrivelse fra Indenrigsministeriet, dateret 3. Juli 1862. Henlagte Skrivelser 1862 (Ringe Sogneraadsarkiv). Jfr Indenrigsministeriet 1 Dept. 1862 Journal Nr. 1272.

Side om Side til Livets Ophold, skulde ikke paa deres gamle Dage, hvor Kræfterne var sluppet op, og de havde maattet bede om Hjælp, lide den Tort at blive skilt ad.

Ministeriets anden Hovedindvending angik Børnene. Disse burde ikke for længere Tid indlægges paa Fattiggaarden undtagen sammen med deres Forældre, da Fattiggaarden med dens yderst blandede Befolkning ikke var det rette Sted for en god Børneopdragelse. Om dette yderst vigtige Punkt kom det til en skarp Meningsudveksling, i hvilken Ministeriet trak det korteste Straa.

I en ny lang Betænkning til Ministeriet udviklede Sogneforstanderskabet, at den nye Indretning ikke blot var »en Tvangsarbejdsanstalt, men en Forplejningsanstalt, hvor der vel føres et stadigere Tilsyn med Børnene end i de almindelige Fattighuse, ved hvilke ingen Opsynsmand er ansat, og de ville blive holdte til ordentlig Skolegang, hvilket ofte forsømmes af fattige og ligegyldige Forældre, der ikke sjælden foretrække at sende dem ud paa Tiggeri.«¹⁵⁾ Hvis ikke Børn maa optages paa Anstalten, maa enten alle de Almissemænd, som har Børn, underholdes udenfor Anstalten, eller Sogneforstanderskabet maa have Ret til at gøre en større og mere udstrakt Brug af sin Ret til at tage Børnene fra Forældrene, hvilke to Udveje begge vil føre til betydelig Udgift for Kommunen. »Skjønt vi, som § 3 i det foreslaede Regulativ viser, ikke have tænkt os alle Børn under Fattigvæsenet optagne i Anstalten, lægge vi dog saa stor Vægt paa, at saadanne maa kunne anvises Ophold der ogsaa for længere Tid, at vi, hvis dette virkelig ikke skulde kunne tilstedes, ville med Beklagelse see os nødsagede til at opgive hele Sagen. Erklæres Anstalten ikke egnet til Opholdssted for Børn, saa er dens Dødsdom fældet«.

Ved disse Ord havde Sogneforstanderskabet sat hele Sagen paa Spidsen, og den kategoriske Form, hvori Erklæringen var holdt, undlod ikke at gøre sin Virkning i Ministeriet. Af Forakterne ses det ganske vist, at der var enkelte, der var stemt for at fastholde det engang udstedte Forbud, men Resultatet blev til Slut, at Ministeriet gav efter.¹⁶⁾ Endnu en Sognekommune kunde notere en Sejr over Centraladministrationen.

Om det Liv, der levedes paa Ringe Fattiggaard, har man Mulighed for at danne sig et rigtig godt Indtryk. Selve Fattiggaarden, der var

¹⁵⁾ Andragende dateret 5. August 1862 underskrevet af hele Sogneforstanderskabet. Indenrigsministeriet 1. Dept. 1862 Journal Nr. 2760.

¹⁶⁾ Indenrigsministeriets Skrivelse dateret 4. Dec. 1862: Henlagte Sager 1862 (Ringe Sogneraads Arkiv).

beliggende paa et Jordstykke paa ca. 6 Tønder Land ved Landevejen til Assens, bestod af en Hovedbygning, opført af Grundmur og med Tegltag, hvilket paa det Tidspunkt var en ret stor Sjældenhed i Landsbyer.¹⁷⁾ Bygningen maalte 40 Alen i Længden og var 18 Alen dyb. Midt igennem den gik en lang Gang, hvorfra der var Indgang til de forskellige Værelser. Der var en to-Værelses Lejlighed til Bestyrelsen, et stort Køkken med Kælder og Spisekammer, et rummeligt Arbejdsværelse for Kvinderne og et lignende for Mændene. Desuden fandtes der to store Soveværelser for Kvinder og Børn, hvert paa 66 Kvadratalen og to mindre Syge- og Soverum paa 28 Kvadratalen. Paa Loftet mod Syd var der indrettet Soverum for Mænd og større Drengene, og mod Nord fandtes Pulterkamre og Garderober.

Sidebygningen var noget mindre end Hovedbygningen, nemlig $28\frac{1}{2} \times 12$ Alen og opført af Bindingsværk og med Straatag. Her fandtes Bryggers og Vaskehus, Ligstue, Lo og Værksted, Brænde- og Tørverum, en mindre Arrest, Svinesti, Stald og de nødvendige Aftrædelsesrum. Bygningerne laa vinkelret mod hinanden, omsluttende Gaardens to Sider, bagved var Haven og Marken.

Hele Indretningen styredes under Sogneforstanderskabets Tilsyn af en gift Opsynsmand. Han og hans Kone optraadte som Husbond og Madmoder overfor de indlagte Lemmer. Manden ledede Bedriften, overvagede Arbejdet i Arbejdsstuerne og førte Regnskabet. Konen besørgede Husholdningen ved Hjælp af de kvindelige Lemmer. Overfor Børnene betragtedes Manden og hans Kone som Fader og Moder, og de havde den dermed følgende Tugtelsesret. Sammen vaagede de over, at hele Livet paa Gaarden gik, som Regulativet havde fastlagt det, at der herskede god Orden og en pæn Tone. Endvidere paalagde Reglementet dem at virke opdragende paa de indlagte Lemmer, oplære Børnene i Gudsfrygt og paavirke de Voksne i kirkelig Retning ved Afholdelse af Morgen- og Aftenandagt og Opfordring til Kirkegang.

Paa Fattigaarden i Ringe holdtes de to Køn adskilte i særlige Soverum og Arbejdsværelser, men da disse var beliggende i samme Hus, og man følgelig maatte færdes paa de samme Trapper og i de samme Gange, kan en fuldkommen Adskillelse umuligt have fundet Sted. Ifølge Regulativet stod man om Sommeren op Kl. $5\frac{1}{2}$, om Vinteren Kl. 6 eller ved Daggry. Man gjorde sig istand, begav sig til Arbejdsværelserne, hvor Morgenmaden blev indtaget, der bestod af

¹⁷⁾ Tegning og anerkendt Regulativ i Indenrigsministeriet 1. Dept. 1862 Journal 2760.

Øllebrød eller Øllegrød. Fra 7—12 var det Arbejdstid, dog med en halv Times Pause, hvor der om Sommeren serveredes Mellemmad og Øl. Middagsmaden spiste man i Fællesskab, og de Retter, der serveredes, var saadanne, som var almindelige i Tyende- og Daglejerklassen: Grød, Vælling, Kaalsuppe med Flæsk, Kød, Kartofler o. lign. Fra 1½ til 7 var det atter Arbejdstid, afbrudt af en kort Pause til en Mellemmad, og derefter kom Aftensmaden Kl. 7, bestaaende af Grød med Øl eller Mælk, Kartofler med Meldyppelse o. lign. Efter Aftensmaden havde Lemmerne fri og kunde gaa omkring paa Fattiggaardens Omraade. Kl. 9 var det Sengetid, og Opsynsmanden havde at sørge for, at alle var i Seng og alle Lys slukket. Ingen af Lemmerne maatte forlade Anstalten uden Tilladelse fra Opsynsmanden, og om Hverdagen kun naar de blev sendt i Ærinde af samme Mand, eller naar de havde noget at foredrage Sogneforstanderskabet. Søndag Eftermiddag kunde der gives en almindelig Udgangstilladelse, men den var afhængig af, at man havde opført sig ordentlig hele Ugen, og at man ikke havde misbrugt den foregaaende Udgangstilladelse, f. Eks. ved at komme fuld hjem. Besøg paa Gaarden kunde finde Sted med Opsynsmandens Tilladelse.

Det Arbejde, som Lemmerne blev sat til at udføre, var af meget forskellig Art, afpasset efter de paagældende Personers Arbejdsevne og Duelighed.¹⁸⁾ For Mændene var der først og fremmest Arbejde i Mark og i Have. Lige fra Begyndelsen havde man i Ringe en Jordlod paa henved 6 Tønder Land, men i Løbet af et Par Aar forøgede man den til 8 Tønder Land. Man dyrkede Korn og Kartofler, holdt Køer paa Resten, og i Haven havde man Grøntsager. I Reglen fik man et pænt Overskud af Mælk og Smør, saaledes at man kunde sælge videre til Private. Der fremkom herved og ved Salg af Kartofler og Korn, efter at Skatter, Driftsomkostninger og Renten af Jordens Indkøbspris var trukket fra, i Regnskabsaaret 1865 et Overskud paa 203 Rigsdaler.

Foruden Jordbrugsarbejdet paa selve Fattiggaarden udførte flere af Lemmerne Arbejde for Fremmede. Der var mange i Sognet, som en Dag eller to havde Brug for lidt ekstra Hjælp paa Gaarden. Der gik da Bud op til Bestyreren med Forespørgsel, om han kunde undvære en Mand. Var det Tilfældet, fik en af Lemmerne Lov til at gaa paa Arbejde mod, at Arbejdsgiveren ydede Fattigkassen en lille Dag-

¹⁸⁾ Anders Jørgensen: Bemærkninger om Fattigforplejning og Arbejdsanstalter i Sagens Almindelighed og om Fattiganstalten i Ringe Sogn i Særdeleshed. Henlagte Skrivelser 1866 (Ringe Sogneraadsarkiv).

leje. Denne var sat saa lavt, at Arbejdsgiveren desuden kunde give det paagældende Fattiglem nogle faa Skilling, foruden Kosten. Denne Udlejning foregik ret almindeligt og var til Fordel for alle Parter. Fattigkassen fik en direkte mindre Indtægt, foruden at man sparede en Dags Kost, og den Fattige kom bort fra Gaarden og fik Lejlighed til at se andre Mennesker og smage fremmed Mad. Der var derfor ivrig Kappelstrid om at faa Del i disse Goder, og Udlejningen blev anvendt som en Slags Flids- og Opførselspræmie.

Ligesom i Tikøb forsøgte man at sysselsætte de Fattige med forskelligt indendørs Arbejde. De indlagte Kvinder var nemme at beskæftige ved Husholdningsarbejdet, den daglige Rengøring og med at have Opsyn med Børnene. Dernæst skulde der spindes Blaar, Hør og Uld ikke alene til Brug i selve Anstalten, men ogsaa for Fremmede. I dette Arbejde kunde ogsaa Børnene tage Del. Af andet Arbejde, som blev udført i Anstalten i Ringe kan nævnes Maattefletning, Kostbinding, Tilskæring af Kosterkafter og Kardæsktræer, Træskaararbejde og Kurvefletning. De forarbejdede Varer solgtes i Sognet og i den nærmeste Omegn, men man fik ogsaa Afsætning paa fjernere Steder. Firmaet C. Stevns Enke i Assens aftog saaledes Maatter. Chr. H. Fuchs i Bogense købte Maatter og Sivsko, og R. Paulsen i Odense det samme. Fabrikationen af disse Artikler samt Lemmernes Arbejde for Fremmede indbragte i Regnskabsaaret 1865 netto 230 Rigsdaler. For at sætte Arbejdstempoet op og opmuntre til Flid, udsatte man smaa Belønninger i rede Penge, som Lemmerne frit maatte disponere over. Flere af dem anvendte disse Penge til at krydre den tarvelige Forplejning med en Kop Kaffe eller en Pibe Tobak, hvilke to Artikler Lemmerne kunde købe paa Anstalten, andre tilfredsstillede deres Forfængelighed ved at købe et broget Tørklæde eller et Par bedre Sko. Atter andre sparede Pengene sammen for at have en Nødskilling at staa imod med, naar Anstaltens Porte atter aabnedes.

Hvilke Mennesker var det nu, som rykkede ind i det nye Hus, da det stod færdigt 1. Marts 1864? Der var først Bestyreren og hans Kone. Bestyrer Petersen havde tidligere arbejdet paa Tikøb Forsørgelsesanstalt og var af Forstanderen dér blevet Lærer Jørgensen varmt anbefalet. Af Lemmer var der i 1866 indlagt ialt 25, hvoraf 7 var udenbys, optaget for Betaling, en Praksis, der var ret almindelig og saare praktisk for de Kommuner, som ikke havde egen Fattiggaard. Udenfor Anstalten forsørgedes i 1866 3 Børn, der var anbragt i Pleje, samt 6 gamle Mennesker, som modtog en mindre Fattighjælp. Det strenge Princip at al Fattighjælp skulde gives paa Gaarden kunde i

Praksis ikke fuldt gennemføres. Af Folketællingslisten for 1. Februar 1870 ser man, hvilke Personer der paa det Tidspunkt opholdt sig paa Gaarden. Der var ialt 24 Lemmer, hvoraf 4 var over 70, andre 4 i Alderen 60—69 og 7 i Alderen 18—59. Af Børn var der ikke mindre end 9. Det fremgaar af disse Tal, at en stor Del af Gaardens Befolkning just ikke kunde henregnes til de meget arbejdsduelige, og det kan derfor ikke undre, at der paa et vist Tidspunkt indtraf en katastrofal Mangel paa Arbejdskraft, saaledes at man maatte leje fremmed Hjælp for at faa det nødvendige Arbejde til Side. Selv ikke denne lejede Arbejdskraft formaaede at udføre alt det Arbejde, som nødvendigvis maatte gøres, naar det drejede sig om Pasning af saa mange Mennesker, hvoraf flere var helt eller delvist hjælpeløse. Lærer Jørgensen indrømmede Vanskeligheden og tilstod, at det selv med lejet Arbejdskraft ikke var »muligt at holde især de mindre Børn ganske rene for Utøj, især et som havde Saar i Hovedet«. ¹⁹⁾ Lærer Jørgensen trøstede sig med, at det kun var en øjeblikkelig Vanskelighed, men derfor blev den jo ikke mindre ubehagelig for de Mennesker, den gik ud over, samtidig med at den afslørede, at ikke alt ved det nye System var helt fuldkomment.

4. *Fattiggardenes Udbredelse.* Med Ringe Fattig- og Forsørgelsesanstalt som direkte Forbillede opførtes omkring paa Fyn i de følgende Aar en lang Række lignende Anstalter. I Vester Skerninge ansøgte man om Tilladelse til at anvende de samme Tegninger og det samme Regulativ, ²⁰⁾ andre Kommuner nøjedes med at sende en eller flere af de ledende Mænd til Ringe, for at de ved Selvsyn kunde gøre sig bekendt med den nye Indretning, andre fandt paa at skrive og bede om Oplysninger. ²¹⁾ Selv fra Jylland kom der saadanne Henvendelser, f. Eks. fra Kapellanen i Gjedved Sogn ved Horsens, hvor Sogneforstanderskabet tænkte paa at opføre en lignende Anstalt, og en Sammenligning mellem Reglementerne for Ringe Fattiggaard og Fattiggardene i Øster Møgelose, Sterup og Øster Bleggrav, alle i Hjørring Amt, viser fuldkommen Overensstemmelse. Saa langt strakte Virkningerne sig af den fynske Skolelærers Initiativ. Resultatet af Bevægelsen blev, at der inden Tiaarets Udgang fandtes ikke mindre end 8 Fattiggaarde i Svendborg Amt og 14 i Odense Amt.

¹⁹⁾ Henlagte Skrivelser 1866. (Ringe Sogneraadsarkiv).

²⁰⁾ Indenrigsministeriet 1. Dept. 1863 Journal Nr. 3294.

²¹⁾ Fattigvæsenets protokol 1865—66. Henlagte Skrivelser 1862—66. (Ringe Sogneraadsarkiv).

Ogsaa til Jylland bredte Bevægelsen sig, idet den foreløbig slog stærkest Rod i de østlige Amter, medens de vestlige og nordlige forblev næsten urørt. Ribe Amt indtog, som vist i det foregaaende, en vis Særstilling, men 60erne betød ogsaa for dette Amt Fremgang i Antallet af Fattiggaarde. Et udmærket Indtryk af den Pludselighed, hvormed den nye Bevægelse slog igennem, faar man ved at betragte følgende Oversigt, der er udarbejdet paa Grundlag af de Indberetninger, som den store Fattigkommission i 1869 afkrævede Landets Overøvrigheder.²²⁾

*Oversigt over Fattiggaardenes Udvikling paa Landet
i Tiden indtil 1870.*

(Tallene angiver Antallet af nyanlagte Fattiggaarde).

Amtets Navn	Før 1860	61	62	63	64	65	66	67	68	69	Ialt
København	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2
Frederiksborg	—	1	—	—	—	—	2	1	—	1	5
Holbæk	—	—	—	—	—	—	1	1	3	1	6
Sorø	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	5
Præstø	—	—	—	—	—	—	—	—	5	1	6
Lolland-Falster	—	—	—	1	—	—	3	3	4	—	11
Bornholm	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Odense	—	—	—	—	—	1	2	1	1	9	14
Svendborg	—	—	—	—	2	—	—	2	2	2	8
Hjørring	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	6
Thisted	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Viborg	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	4
Aalborg	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Randers	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	3
Aarhus	—	—	1	—	—	—	1	1	3	2	8
Ringkøbing	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
Veile	1	—	—	1	—	—	—	—	1	4	7
Ribe	2	1	2	2	—	—	2	—	2	—	11
Ialt	3	2	3	4	2	1	11	11	30	35	102

Det fremgaar heraf, at det først var paa Øerne, at Fattiggaardsinstitutionen slog Rod. Sjælland kan fremvise 24 Fattiggaarde, Fyn 22 og Lolland Falster 11, medens de to østjyske Amter har 15 og Ribe Amt 11. Bornholm var foreløbig ganske uberørt af Bevægelsen, og de nordlige og vestlige jyske Amter ligeledes. Bevægelsen satte

²²⁾ Indenrigsministeriets Arkiv. Fattigkommissionen. 1869. Pakke Nr. I. Indberetninger om Fattiggaarde.

navnlig ind i 60ernes sidste Aar og slog voldsomt og pludseligt igennem.

I det følgende Tiaar var Fremgangen ligeledes betydelig, idet der i 1879 var oprettet 270 Fattiggaarde. En Sammenligning mellem de forskellige Amter viser, at de fynske og de sydjyske Amter havde en jævn og støt Fremgang, medens det store Flertal af nye Fattiggaarde især maa søges i de sjællandske og navnlig i de nordjyske Amter. Ringkøbing, Thisted og Hjørring Amter kunde fremvise en Fremgang paa henholdsvis 22, 10 og 9 Gaarde, medens Præstø, Sorø og Holbæk Amter havde en Fremgang paa 8, 9 og 10. Bornholm havde nu to Fattiggaarde, hvilket var det laveste Amtstal, medens Svendborg laa i Spidsen med 29 Fattiggaarde, tæt efterfulgt af Vejle og Ringkøbing Amter med henholdsvis 28 og 27. Hvor højt Antallet af Fattiggaarde var paa Bevægelsens Kulminationspunkt kan ikke oplyses, men det kan vel med nogen Forsigtighed anslaaes til ca. 350—375. I Slutningen af 80erne udbad Ministeriet sig Oplysning om Fattiggaardenes Antal (jfr. S. 182), og af de indsendte Oplysninger fremgik det, at der da fandtes ca. 310 Fattiggaarde. Ikke alle Amtmænd havde givet Svar paa det stillede Spørgsmaal, og allerede da havde man passeret det formodede Kulminationspunkt.

5. *Livet paa Fattiggaardene.* Om Livet og Arbejdet paa de enkelte Fattiggaarde indeholder Beretningerne til den store Fattigkommission og Reglementerne et Væld af Oplysninger.²³⁾ Det fremgaar heraf, at bortset fra visse mindre lokale Særegenheder levedes Livet og udførtes Arbejdet omtrent efter de samme Linier paa alle Landets Fattiggaarde.

Grundtanken med den nye Indretning var, at den foruden at være en Forsørgelsesanstalt skulde udføre en opdragende Mission. De Mennesker, der blev indlagt paa Gaarden, og som var i Stand dertil, skulde udføre et Arbejde, dels for Fattigkassens Skyld, som herigennem fik tilført en delvis Erstatning for den Sum, der medgik til Forsørgelsen, dels for den Fattiges egen Skyld for at vænne ham til stadigt Arbejde og herigennem gøre ham mere egnet til at leve det almindelige borgerlige Liv udenfor Anstalten.

For at naa dette Maal maatte de indlagte Lemmer være underkastet en vis Disciplin. De skulde staa op og gaa i Seng paa fastsatte Tider, indtage deres Maaltider paa de i Reglementet nøje angivne Klokkeslet

²³⁾ Se Side 288 Note 22.

og navnlig overholde de fastlagte Arbejdstider. De var bundet til Fattiggaarden, maatte ikke uden Tilladelse fjerne sig fra dens Grund, og kun paa Søn- og Helligdage kunde der tilstaa dem en begrænset Udgangstilladelse. Der var endvidere sat Skranker for Samkvemmet mellem de to Køn. I langt de fleste Fattiggaarde holdtes de skarpt adskilte, i alle havde de særlige Soverum. Dette gjaldt ogsaa indlagte Ægtefolk. Kun gamle, værdige Ægtepar kunde faa Tilladelse til at dele Værelse sammen. Som en ren Undtagelse forekommer Arbejdsanstalten »Fælles Haab« paa Knudstrup Mark, hvor der i Reglementets Paragraf 12 var indsat en Bestemmelse om, at der til gifte Folk »saavidt muligt« skulde skaffes særlige Værelser.

Kosten var sikkert hverken mere ensformig eller mere tarvelig, end det paa den Tid var almindeligt paa Landet, men de sædvanlige smaa Krydderier paa Tilværelsen, saasom Kaffe, The eller Brændevin, taaltes i Almindelighed ikke, ligesom det var forbudt at ryge Tobak. Paa nogle Fattiggaarde var man ikke slet saa streng. Her var Tobaksrygning tilladt i Fritiden, og Opsynsmanden kunde endog til flittige Fattige udskænke en lille Snaps eller en Kop Kaffe. Foruden at belønne var det Opsynsmandens Pligt at straffe Lemmerne, hvis de viste sig opsætsige, lavede Uordener eller brød Reglementet, men de Straffe, han kunde idømme, bestod blot i Nægtelse af Udgangstilladelse, Indskrænkning i Madrationen og eventuelt en kortere Indespærring. I sidste Tilfælde skulde der dog gaa Bud efter det Medlem af Sogneraadet, som førte Tilsynet med Gaarden, og ved meget alvorlige Forseelser maatte Politimesteren hentes.

Reglementet indeholdt sædvanligvis et bestemt Paabud om, at enhver indlagt Fattig skulde udføre det Arbejde, som Opsynsmanden satte ham til. Arbejdets Art varierede efter de lokale Forhold og var stærkt afhængig af Opsynsmandens personlige Dygtighed og Energi. Kvinderne deltog i det indvendige Arbejde og hjalp Opsynsmandens Kone med at passe de Syge og sørge for Børnene. Mændene gik i Marken eller dyrkede Haven, ligesom de ofte blev sendt paa Daglejearbejde hos Sognets Beboere.

Paa nogle Fattiggaarde var Ejendommen saa stor, at den umuligt kunde drives alene med Lemmernes Arbejdskraft.⁹⁷⁾ Der maatte faste Tjenestefolk til. Dette var Tilfældet med Fattiggaarden i Vallekilde, der var opført i 1867. Den havde et Jordtilliggende paa 41 Tøn-

²⁴⁾ Se herom: Chr. Pedersen: Lidt om Fattigvæsenet, 1872. Hjorth og Holm: Beretning om Fattiggaarde, 1870.

der meget god Jord, hvorpaa der kunde holdes 4 Heste, 10 Køer samt nogle Faar. Fattiggaarden i Snese Sogn havde 35 Tønder Land og Anstalten i St. Peder Landsogn ved Slagelse 30 Tønder Land. Paa alle disse Gaarde var der fast lejet Arbejdskraft, og det samme var Tilfældet med Fattiggaarden i Sindal-Astrup Kommune i Hjørring Amt, hvor man havde ikke mindre end to Karle og en Daglejer til Hjælp. En Gennemgang af Folketællingslisterne fra Odense, Svendborg og Hjørring Amter i Aarene 1870, 1880 og 1890 har vist, at det i de to fynske Amter var Undtagelsen, i det jyske Reglen, at der til Gaarden var knyttet fast Tjenestetyende. Til den indvendige Gerning var det undertiden nødvendigt at engagere en Tjenestepige.

Børns Anbringelse paa Fattiggaardene er et Kapitel for sig. Ligesaa kraftigt Indenrigsministeriet havde forsøgt at modsætte sig denne Form for Børneforsørgelse, ligesaa ivrigt pressede Kommunerne paa for at faa Lov til det, og de fik deres Vilje. Gennemlæser man de mange Fattiggaardsreglementer fra 60ernes Fattiggaarde, faar man et overbevisende Indtryk af, at Sogneraadene lagde ganske overordentlig stærk Vægt paa, at man paa Fattiggaarden fik samlet alle Sognets fattige Børn, og det er ganske tydeligt, at man har tænkt sig dette Ophold som varigt. Et Udtryk, som atter og atter træffes i Reglementerne, er dette, at det gælder om at skaffe Børnene en bedre Forsørgelse, og denne har man fundet i Arbejdsanstalten. I alle Reglementerne findes der en Paragraf, der indeholder et særligt Paalæg til Opsynsmanden og hans Kone om at vogte paa Børnene, at sørge for at de stadigt og aktivt besøger Skolen, lærer deres Lektier og oplæres til at blive nyttige Samfundsborgere. Pigerne skal lære at sy, væve og strikke, Drengene at bruge Høvl og Sav foruden at kunne deltage i alt forefaldende Landbrugsarbejde. Børnene skulde ære Opsynsmanden og hans Kone som deres rette Fader og Moder, og viste de sig genstridige, havde Opsynsmanden den almindelige Forældremyndighed og Tugtelsesret. Saa vidt gik flere Sogneraad i deres Iver efter at lægge Børnene ind under Opsynsmandens Myndighed, at de i Reglementet lod indføre den udtrykkelige Bestemmelse, at Forældrene, i det Tilfælde, hvor de ligeledes blev indlagt paa Fattiggaarden, ikke skulde have nogen Myndighed over deres Børn og ikke kunde modsætte sig de Dispositioner, som Opsynsmanden fandt rigtige (f. Eks. Kastrup Fattiggaard). I Østofte var man mindre rigoristisk. Her nøjedes man med at bestemme, at Sogneforstanderskabet i hvert enkelt Tilfælde skønnede over, om Forældrene kunde bevare Myndigheden over deres Børn eller ikke.

Ved at vænne de Fattige, baade Voksne og Børn, til at udføre et nyttigt og stadigt Arbejde, haabede de forskellige Sogneforstanderskaber atter at kunne hjælpe de Fattige paa ret Køl og at gøre dem til samfundsnyttige Borgere. Men Paavirkningen gennem Arbejde var ikke nok, den maatte efter Sogneforstanderskabernes Opfattelse støttes af en kirkelig Opdragelse. Derfor indeholdt samtlige Reglementer Bestemmelser, der skulde tjene til Udvikling af et kristeligt Liv blandt Lemmerne. De Voksne skulde stadig opfordres til Kirkegang, og Børnene maatte hveranden Søndag, ledsaget af en voksen Person, besøge Kirken. For de Gamle og Syge, som ikke selv kunde komme afsted, maatte Gaardens Befordring stilles til Raadighed, eller man maatte paa selve Gaarden læse op for dem af Bibelen eller af en Prædikensamling. Paa visse Fattiggaarde var det endvidere paalagt Opsynsmanden at indlede Dagen og Maaltiderne med en Bøn. I Søby og Torup Kommune paa Fyn var man særlig omhyggelig for Troslivets Udvikling paa Fattiggaarden, idet man i Reglementet lod indføje et direkte Paabud om, at Opsynsmanden ogsaa om Dagen skulde opfordre Lemmerne til at læse i den hellige Skrift og i Salmebogen, men, føjer det økonomisk anlagte Sogneraad til: kun »forsaa vidt det kan ske uden at hindre Arbejdet«.

De indlagte Lemmer beholdt i Reglen deres egne Gang- og Sengeklæder, saa længe de kunde benyttes. Først i det Øjeblik, hvor de fandtes uanvendelige, fik de af Opsynsmanden udleveret nyt, og det paahvilede ham at sørge for, at deres Linned blev skiftet med regelmæssige Mellemrum og vasket. En Del af Nyanskaffelserne tilvirkedes paa selve Gaarden af de indlagte Kvinder; i Tikøb derimod ekviperede man alle Gaardens Mandfolk med gamle Militærklæder, som man havde købt billigt paa Auktion. Uden Tvivl har Fattiglemmernes Beklædning været den simplest mulige, men det bør dog nævnes, at man i Reglementet for Fattiganstalten paa Samsø udtrykkelig indføjede en Bestemmelse om, at hver Beboer af Gaarden skulde have to Klædninge, en til daglig Brug og en til at tage paa om Søndagen.

Bortset fra Gang- og Sengeklæder samt mindre Brugsgenstande havde de indlagte Lemmer ikke Tilladelse til at beholde deres Ejendele, og der var i Reglen givet Fattiggaardsbestyrelsen Bemyndigelse til at disponere over dem til Fordel for Fattigkassen. Ved Indtrædelsen i Fattiggaarden blev der optaget en nøjagtig Fortegnelse over de Genstande, som ikke kunde faa Plads paa Gaarden, og som man ikke skønnede vilde have nogen Værdi for Fattiglemmet i Fremtiden, og

de blev solgt. Denne Bestemmelse gjaldt Genstande som Borde, Skabe, Stole, Kister eller Væve, men den er formentlig kun blevet bragt i Anvendelse i sin fulde Udstrækning overfor Fattiglemmer, som for stedse fik Ophold paa Gaarden, altsaa fortrinsvis gamle og svagelige Personer, medens man ikke har berøvet yngre Mennesker, som før eller senere atter slap ud, Muligheden for at skabe et nyt og selvstændigt Hjem.

Med Hensyn til Udrædelsen af Anstalten var det en almindelig Regel i alle Vedtægter, at man kun slap fri med Sogneraadets Tilladelse, og naar man over for dette kunde dokumentere, at man havde Mulighed for at erhverve tilstrækkeligt til Livets Ophold. Til denne almindelige Regel, som gav Sogneraadet en ret vidtgaaende Myndighed over de Fattige, var der i visse Reglementer tilføjet endnu strengere Bestemmelser om Udrædelse. I Horslunde og Nordlunde Sogns Arbejdsanstalt gjaldt den Regel, at Bortgang skulde varsles med 3 Maaneders Opsigelse, og i Fuglse og Krønge Sogn havde Sogneraadet faaet indføjet den strenge Bestemmelse, at Sogneraadet kunde nægte et Fattiglem, der engang var udtraadt og atter vendte tilbage, Tilladelse til paany at udtræde.

Endnu et Par Enkeltheder maa nævnes. Medens Bispisningen i langt de fleste Tilfælde var ordnet paa den Maade, at Bestyreren for Sognekassens Regning indkøbte de nødvendige Varer, der ikke kunde frembringes paa selve Gaarden, og heraf lod tilberede sin og Lemmernes Kost, blev Bispisningen paa flere jyske Fattiggaarde bortliciteret til Bestyreren for en bestemt Sum Penge. Som Sikkerhed mod Misbrug forfattede man et fast Spisereglement. Denne Ordning fandtes paa Fattiggaarden i Odder, i Dover-Venge Kommune og i Kastrup Sogn. I Odder fik Bestyreren 9 Skilling for daglig Forplejning af en Voksen og et Barn over to Aar. For Børn mellem 1 og 2 Aar var Betalingen den halve, medens der ikke betaltes noget for Børn under et Aar.

Medens de fleste Fattiggaarde var opført af de enkelte Sogne og alene indrettet paa at modtage dette Sogns Trængende, idet man dog ofte for Betaling lod optage Personer fra tilgrænsende Sogne, fandtes der Kommuner, som ikke ansaa det tilraadeligt alene at kaste sig ud i en saa omstændelig Historie som at opføre en Fattiggaard. Man sluttede sig da sammen med et eller flere Nabosogne, hvorved man opnaaede at fordele Udgifterne. Som Eksempler paa saadanne sociale Andelsforetagender kan fra Fattiggaardenes ældste Periode nævnes

Ølstykke Herreds Fattigforsørgelses- og Arbejdsanstalt, der omfattede Sognene Ølstykke, Stenløse, Slagslunde og Farum samt Lyng-Uggeløse. Det var en Gaard paa 30 Tønder Hartkorn, og Udgifterne fordeltes paa den Maade, at hvert Sogn betalte for sine Fattige og deltog forholdsmæssig i de almindelige Udgifter, Afskrivning, Bestyrerløn etc., saaledes at Halvdelen af Fællesudgifternes Beløb fordeltes efter Folketal, Halvdelen paa Hartkornet. Paa Fyn fandtes der i Nørre Lyndelse Sogn en Forsørgelsesanstalt, hvori ikke mindre end 10 Sogne var interesseret, og hvert Sogn deltog i de almindelige Udgifter med saa mange Portioner, som det havde Andele i hele Foretagendet. Af saa store Anstalter fandtes der kun et ganske lille Antal. Mere almindeligt var det, at to eller tre Kommuner sluttede sig sammen om at oprette en Fattiggaard. Paa Sjælland er Gadstrup Syv samt Ørsted-Daastrup Kommuner et udmærket Eksempel, fra Fyn kan nævnes Fraugde og Allerup-Davinde Kommuner og fra Jylland Dover og Venge Sognekommuner. I saadanne Tilfælde, hvor flere Sogne havde Del i en Fattiggaard, blev det nødvendigt at indsætte en særlig Bestyrelse, valgt af de forskellige Kommuner, til at føre det nærmere Tilsyn.

6. Beboerne af Fattiggaardene. Medens Kilderne til Belysning af Fattiggaardenes historiske Udvikling og deres praktiske Indretning er talrige, er det meget vanskeligt at danne sig et blot nogenlunde fyldigt Indtryk af, hvilke Personer det var, der blev indlagt paa Fattiggaardene. Den bedste Kilde er Folketællingslisterne, men de Oplysninger, der kan uddrages heraf, er ret faatallige, og Vanskelighederne ved at faa dem frem meget betydelige. Da det imidlertid er ret vigtige Oplysninger, der kan udvindes af dette Materiale, vil vi i det følgende gennemgaa enkelte danske Amter.

Hvad kan Folketællingerne oplyse? Disse tørre skematiske Lister giver for det første et fuldt sandfærdigt Billede af den faktiske Belægning af Fattiggaardene i Perioden 1870—90, dens Stigen, Kulminationen og Tilbagefaldet. Kender man Antallet af Pladser paa de forskellige Gaarde, og det gør man i Reglen for de Fattiggaarde, som er oprettet inden 1870, kan man sammenligne dette med den faktiske Belægning og heraf drage visse Slutninger om Sognets Anvendelse af Fattiggaarden. Endelig fortæller Folketællingslisterne lidt om de Personer, der blev indlagt paa Fattiggaardene, og selv om vi kun faar deres Navn og deres Alder, er den sidste Oplysning af største Betydning. Som Genstand for Undersøgelsen er valgt de to fynske Amter samt Hjørring Amt.

Tabel Nr. 1.

Fattiggaarde i Odense Amt. 1870—90.

Sognets Navn	Antal Pladser paa Gaarden	Den faktiske Belægning		
		1-2-1870	1-2-1880	1-2-1890
1. Vissenbjerg	60	51	40	30
2. Brænderup	—	25	37	33
3. Haarby	33	21	20	19
4. Fraugde	60	27	17	12
5. Nørre-Lyndelse	120	36	48	32
6. Kølstrup	40	39	18	31
7. Marslev	34	26	11	14
8. Orte	40	37	34	20
9. Turup	10	6	13	—
10. Fjølsted	30	19	18	18
11. Søndersø	30	21	20	12
12. Brændekilde	20	22	11	6
13. Indslev	—	—	—	13
14. Ejby	—	—	—	8
15. Gjelsted	—	—	15	8
16. Vejlbj	—	67	24	19
17. Haarslev	—	—	24	25
18. Veflinge	—	—	10	7
19. Sørslev	—	—	—	13
20. Dreslette	—	—	20	19
21. Kjøg	—	31	28	15
22. Munkebo	—	—	—	5
23. Rynkeby	—	—	—	13
24. Tommerup	—	—	41	103
25. Brylle	—	—	—	12
26. Verninge	—	—	13	27
Antal indlagte Lemmer ialt ...		428	462	514

Tabel Nr. 2.

Fattiggaarde i Svendborg Amt 1870—90.

Sognets Navn	Antal Pladser paa Gaarden	Den faktiske Belægning		
		1-2-1870	1-2-1880	1-2-1890
1. Ringe	50	24	34	11
2. Vester Skerninge	40	23	24	18
3. Tved-Sørup	40	13	19	16
4. Gislev	60	49	40	27
5. Bregninge	40	26	26	16
6. Stenstrup	60	—	30	15
7. Humble	40	25	32	22

Sognets Navn	Antal Pladser paa Gaarden	Den faktiske Belægning		
		1-2-1870	1-2-1880	1-2-1890
8. Bøstrup	20	12	11	13
9. Skrøbelev	—	—	11	20
10. Skellerup	40	20	13	24
11. Svanninge	—	—	24	15
12. Vester Aaby	—	—	21	20
13. Nørrebroby	—	—	—	4
14. Hundstrup	—	—	16	13
15. Brahetrolleborg	—	—	—	14
16. Hillerslev	—	—	20	14
17. Vesterhæssinge	—	—	21	15
18. Ullerslev	—	—	14	10
19. Skaarup	—	—	19	12
20. Bjerreby	—	—	10	—
21. Oure	—	11	—	—
22. Vejstrup	—	—	20	21
23. Gudme	—	—	14	8
24. Tullebølle	—	21	19	12
25. Snøde	—	9	18	5
26. Simmerbølle	—	—	9	10
27. Longelse	—	19	21	19
28. Lindelse	—	34	27	14
29. Tryggelev	—	—	—	22
30. Magleby	—	—	17	25
31. Rise	—	—	18	—
32. Bregninge (Ærø)	—	—	19	8
Antal indlagte Lemmer ialt ...		286	567	443

Tabel Nr. 3.

Fattiggaarde i Hjørring Amt 1870—90.

Sognets Navn	Den faktiske Belægning		
	1-2-1870	1-2-1880	1-2-1890
1. Flade	—	32	23
2. Elling	—	—	36
3. Mygdal	57	31	26
4. Sindal	41	60	41
5. Asdal	—	—	19
6. Tornby	—	—	20
7. St. Olai	—	—	38
8. Harnslev	—	—	34
9. Dronninglund	94	80	36
10. Ørum	—	25	21
11. Voer	—	34	41

Sognets Navn	Den faktiske Belægning		
	1-2-1870	1-2-1880	1-2-1890
12. Volstrup	—	15	6
13. Hørby	—	—	14
14. Børglum	45	28	34
15. Jerslev	41	37	32
16. Tise	—	52	21
17. Vrejlev	—	40	44
18. V. Brønderslev	—	26	17
19. Taars	70	44	24
20. Ø. Bleggrav	27	52	19
Antal indlagte Lemmer ialt ...	375	556	546

Betragter man Tabellerne 1 og 2, synes man at have Lov til at drage den Slutning af Tallene, at de fynske Fattiggaarde gennemgaaende var bygget altfor store. Man kan ganske vist indvende, at den opstillede Tabel lider af den Mangel, at der er mange Tilfælde, hvor man ikke kender det Antal Pladser, som Gaarden var bestemt til at rumme, men paa den anden Side viser alle de eksisterende Tilfælde, at Gaardene aldeles ikke blev belagt med det Antal Lemmer, de var bestemt til. Dette Misforhold mellem det engang bestemte Antal Pladser og den faktiske Belægning er saa meget mere paafaldende, som Tællingen altid fandt Sted paa et Tidspunkt, hvor man maatte formode, at Gaarden var bedst belagt, nemlig ved Vintertid. Om Sommeren forlod i Reglen flere af Lemmerne Gaarden for at arbejde omkring hos Bønderne eller paa Herregaardene, men naar Kulden meldte sig, og det blev smaat med Arbejdet, vendte de tilbage til deres Vinteropholdssted.

Dernæst viser de tre Amtstabeller, at Fattiggaardenes Blomstrings-tid var ganske kort. Ser man paa de samlede Amtstal, var Antallet af indlagte Lemmer stigende gennem hele Perioden, selv om en vis Stagnation var kendelig i Tiaaret 1880—90. Betragter man derimod de enkelte Fattiggaarde for sig, vil man i langt de fleste Tilfælde iagttagte, at første Gang, Gaarden optræder, er Belægningstallet størst, og næste Gang, der tælles, er det faldet ikke ubetydeligt. Stigningen i det samlede Belægningstal skyldes udelukkende den Kendsgerning, at man fortsatte med at oprette nye Fattiggaarde, selv om de gamle stod gabende tomme.

Hvornaar Fattiggaardsbevægelsen kulminerede, er det vanskeligt nøjagtig at angive, men omkring Midten af 80erne har Bevægelsen sikkert naaet sit Højdepunkt, og fra da af er Nedgangen indtraadt.

Det er ikke alene de opstillede Tabeller, der begrundet denne Antagelse, ogsaa andre Forhold tyder herpaa.²⁵⁾

Omtrent paa dette Tidspunkt og i hvert Tilfælde omkring 1890 møder man de første Ønsker fra Sognene om atter at komme af med Fattiggaardene. Man vil bruge dem til Skoler og Alderdomshjem eller helt nedlægge dem. I 1891 fik Sogneraadet i Sønder Omme i Vejle Amt Tilladelse til at sælge Fattiggaarden, da der kun var to gamle Kvinder og et lille Barn tilbage paa Gaarden, og den gav et aarligt Underskud paa ca. 2000 Kr.²⁶⁾ Samme Aar fik Gaverslund-Vinding Sogneraad Tilladelse af Amtet til at bortforpagte sin Fattiggaard, og Brænderup Kommune blev af Assens Amsraad bemyndiget til at afhænde sin Fattiggaard for at indrette Skole i den. Ogsaa den store Anstalt for Kværndrup-Gudbjerg og Gislev-Ellested Kommune, beliggende i Gislev Sogn, maatte høre op, og Sogneraadet fik Lov til at anvende den som almindelig Bolig for gamle, værdige Trængende.²⁷⁾ Fattigloven af 1891, der gjorde Forsørgelsen i Hjemmet til den foretrukne Form for Fattigunderstøttelse, satte yderligere Fart i denne Bevægelse, og i Løbet af 90erne tømtes ganske langsomt en stor Del af de mange Fattiggaarde.

Gaar vi derefter videre i Undersøgelsen og spørger om, hvad det var for Mennesker, der blev indlagt paa Fattiggaardene, faar man et meget interessant Billede frem, hvis man stiller de forskellige Lemmer op i Aldersklasser. I de følgende Tabeller skelnes der mellem 3 Klasser: 1) de Personer, der er 60 Aar og derover; 2) Personer i Alderen 59—18 og 3) Børn under 18 Aar.

Tabel Nr. 4.

Antallet af indlagte Lemmer paa Fattiggaarde i Odense Amt.

Sognets Navn	1. Febr. 1870			1. Febr. 1880			1. Febr. 1890		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
1. Vissenbjerg	21	13	17	16	14	10	16	10	4
2. Brænderup	9	4	12	7	11	19	7	9	17
3. Haarby	4	4	13	2	6	12	3	5	11
4. Fraugde	13	5	9	6	4	7	10	2	—
5. Nørre-Lyndelse	16	12	8	11	25	12	15	14	3
6. Kølstrup	16	10	13	7	6	5	9	10	12

²⁵⁾ Sogneraadstidende, 1890, S. 235—36.

²⁶⁾ Sogneraadstidende, 1891, S. 345.

²⁷⁾ Sogneraadstidende, 1891, S. 373.

Sognets Navn	1. Febr. 1870			1. Febr. 1880			1. Febr. 1890		
7. Marslev	11	8	7	2	1	8	2	4	8
8. Ore	12	12	13	9	9	16	10	9	1
9. Turup	2	4	—	6	3	4	—	—	—
10. Fjelsted	8	5	6	12	5	1	8	3	7
11. Søndersø	7	7	7	7	5	8	4	4	4
12. Brændekilde	4	8	10	8	2	1	2	1	3
13. Indslev	—	—	—	—	—	—	8	2	3
14. Ejby	—	—	—	—	—	—	6	1	1
15. Gjelsted	—	—	—	10	3	2	6	2	—
16. Vejlbjby	17	19	31	15	7	2	13	6	—
17. Haarslev	—	—	—	7	6	11	6	7	12
18. Veflinge	—	—	—	4	2	4	3	2	2
19. Sørslev	—	—	—	—	—	—	6	3	4
20. Dreslette	—	—	—	6	6	8	—	4	15
21. Kjøng	16	5	10	11	10	7	4	5	6
22. Munkebo	—	—	—	—	—	—	5	—	—
23. Rynkeby	—	—	—	—	—	—	4	7	2
24. Tommerup	—	—	—	11	11	19	5	9	89
25. Brylle	—	—	—	—	—	—	8	3	1
26. Vervinge	—	—	—	5	5	3	12	5	10
Ialt ...	156	116	156	162	141	159	172	127	215

Tabel Nr. 5.

Antallet af indlagte Lemmer paa Fattiggaarde i Svendborg Amt.

Sognets Navn	1. Febr. 1870			1. Febr. 1880			1. Febr. 1890		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
1. Ringe	8	7	9	5	12	17	—	—	—
2. Vesterskerninge	10	7	6	6	6	12	9	5	4
3. Tved-Sørup	6	5	2	3	6	10	11	4	1
4. Gislev	16	15	18	17	12	11	10	12	5
5. Bregninge	10	10	6	10	12	4	11	5	—
6. Stenstrup	—	—	—	16	6	8	6	4	5
7. Humble	10	10	5	9	7	16	9	5	8
8. Bøstrup	5	4	3	4	4	3	5	4	4
9. Skrøbelev	—	—	—	2	6	3	4	6	10
10. Skellerup	7	6	7	5	3	5	9	9	6
11. Svanninge	—	—	—	6	7	11	6	2	7
12. Vester Aaby	—	—	—	9	3	9	8	5	7
13. Nørrebroby	—	—	—	—	—	—	3	1	0
14. Hundstrup	—	—	—	2	7	7	2	4	7
15. Brahetrolleborg	—	—	—	—	—	—	8	2	4
16. Hillerslev	—	—	—	8	3	9	5	1	8
17. Vesterhæsinge	—	—	—	9	4	8	10	2	3

Sognets Navn	1. Febr. 1870			1. Febr. 1880			1. Febr. 1890		
18. Ullerslev	—	—	—	8	1	5	4	1	5
19. Skaarup	—	—	—	5	8	6	9	2	1
20. Bjerreby	—	—	—	5	4	1	—	—	—
21. Oure	6	3	2	—	—	—	—	—	—
22. Vejstrup	—	—	—	8	5	7	8	6	7
23. Gudme	—	—	—	4	5	5	5	3	—
24. Tullebølle	6	7	8	6	7	6	5	6	1
25. Snøde	3	3	3	5	4	9	3	2	—
26. Simmerbølle	—	—	—	4	4	1	4	3	3
27. Longelse	2	8	9	6	8	7	7	3	9
28. Lindelse	3	10	21	6	6	15	4	5	5
29. Tryggelev	—	—	—	—	—	—	5	5	12
30. Magleby	—	—	—	3	6	8	7	6	12
31. Rise	—	—	—	12	4	2	—	—	—
32. Bregninge (Ærø)	—	—	—	8	6	5	3	5	—
Ialt ...	92	95	99	191	166	210	180	118	134

Tabel Nr. 6.

Antallet af indlagte Lemmer paa Fattiggaarde i Hjørring Amt.

Sognets Navn	1. Febr. 1870			1. Febr. 1880			1. Febr. 1890		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	1.	2.	3.
1. Flade	—	—	—	9	4	19	14	4	5
2. Elling	—	—	—	—	—	—	5	13	18
3. Mygdal	7	10	40	4	8	19	9	4	13
4. Sindal	7	6	28	16	14	30	12	9	20
5. Asdal	—	—	—	—	—	—	8	4	7
6. Tornby	—	—	—	—	—	—	10	3	7
7. St. Olai	—	—	—	—	—	—	11	6	21
8. Harnslev	—	—	—	—	—	—	2	7	25
9. Dronninglund	27	20	47	25	18	37	17	9	10
10. Ørum	—	—	—	7	4	14	11	4	6
11. Voer	—	—	—	13	8	13	9	10	22
12. Volstrup	—	—	—	14	1	—	5	1	—
13. Hørby	—	—	—	—	—	—	6	2	6
14. Børglum	7	8	30	11	6	11	17	10	7
15. Jerslev	11	6	24	13	7	17	12	8	12
16. Tise	—	—	—	9	12	31	12	8	1
17. Vrejlev	—	—	—	7	6	27	20	6	18
18. V. Brønderslev	—	—	—	8	5	13	10	1	6
19. Taars	11	18	41	12	8	24	10	8	6
20. Ø. Bleggrav	7	7	13	13	13	26	12	6	1
Ialt ...	77	75	223	161	114	281	212	123	211

Billedet af de forskellige Aldersklassers indbyrdes Forhold bliver endnu tydeligere, hvis man prøver at udregne, hvor stor en Procentdel hver enkelt Aldersklasse udgør af det samlede Antal Lemmer indenfor det Aar, Tællingen fandt Sted. Man faar da følgende Tabel:

Tabel Nr. 7.

Amt	1870			1880			1890		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Odense	36,4%	27,2%	36,4%	35,1%	30,5%	34,4%	33,5%	24,7%	41,8%
Svendborg	32,1 –	33,2 –	34,7 –	33,7 –	29,3 –	37,0 –	33,6 –	27,3 –	39,1 –
Hjørring	20,5 –	20,0 –	59,5 –	28,9 –	20,5 –	50,6 –	38,8 –	22,5 –	38,7 –

Resultatet af disse forskellige Oversigter (Tabellerne Nr. 4—7) bliver, at det store Flertal af Fattiggaardenes Beboere bestod dels af gamle Mennesker, dels af Børn under 18 Aar. De Personer, som kunde henregnes til de arbejdsdygtiges Rækker, var overalt i Mindretal. I Svendborg Amt ved Folketællingen i 1870 var der kun 33,2 % af Amtets samlede Antal Fattiggaardslemmer, der kunde betragtes som arbejdsdygtige Lemmer, medens Resten tilhørte enten de Gamles eller Børnenes Klasse. Og dette Tal fra 1870 betegner tilmed Maksimum i alle de undersøgte Tilfælde. I de følgende Aar synker Tallet fra Svendborg Amt et godt Stykke under de 30 %, og baade i Odense og i Hjørring Amter ligger Tallene betydeligt under det fra Svendborg Amt udregnede. Facit bliver da, at Fattiggaardene først og fremmest befolkedes af Gamle og af Børn.

Denne Stilling bevaredes i hele den Periode, som her har været Genstand for Undersøgelse. Hvad de Gamle angik, var en jævn og fortsat Stigning gennem de 20 Aar tydelig at iagttage, og det samme kan i de fynske Fattiggaarde konstateres med Hensyn til Børnene. I Hjørring Amt synes en modsat Udvikling at være til Stede. Her begyndte man i 70erne med i meget stor Udstrækning at samle de fattige Børn paa Fattiggaardene, men efterhaanden som Aarene gik, indskrænkede man denne Trafik. Enderesultatet bliver dog ogsaa for Hjørring Amts vedkommende, at Børnene udgjorde en betydelig Gruppe blandt de indlagte Fattiggaardslemmer.

7. *Statsmyndighederne og det kommunale Initiativ.* Oprettelsen af Fattiggaardene paa Landet var det kommunale Selvstyres første selvstændige Indsats i Kommunernes Liv, og fra Centraladministra-

tionen og de lokale Overøvrigheders Side fik dette Initiativ fra Sogneraadene i det store og hele frit Løb. Der var paa intet Tidspunkt Tale om at dæmme op for det end sig lægge det Hindringer i Vejen. Man modtog med Interesse de forskellige Regulativer, der blev indsendt til Godkendelse, og nøjedes med at rette paa Enkeltheder. Igenem 60erne krævede Loven, at Sogneforstanderskaberne skulde have Ministeriets Anerkendelse af finansielle Dispositioner af en saa vidtrækkende Karakter som at laane Penge til Opførelsen af en Fattiggaard. Ved Kommunalloven af 6. Juli 1867 øgedes Amsraadenes og Sogneraadenes Selvbestemmelsesret, og fra da af behøvede man ikke at indsende Regulativet til Ministeriet. Dette er vel Grunden til, at man efter 1870 blandt Centraladministrationens Akter finder saa lidt til Oplysning om Fattiggaardene paa Landet.

Selv om Centraladministrationen ved den nye Kommunallov fraskrev sig Retten til i det Enkelte at være medbestemmende ved Fattiggaardenes Anlæggelse, var der visse Spørgsmaal, som Ministeriet fortsat interesserede sig for, og over for hvilke man stadig viste Initiativ. Dette gjaldt f. Eks. Sundhedsforholdene. Foreløbig havde man Decembircirkulæret af 1856 at holde sig til, men Modstanden blandt Kommunalbestyrelserne mod dets Bestemmelser var almindelig, og i mangfoldige Tilfælde sad man dets Indhold overhørig. Omkring 1867—68 begyndte man i Centraladministrationen paa ny at beskæftige sig med Sagen, og uden at det er muligt at oplyse noget om de nærmere Omstændigheder, tog Ministeriet Initiativet til en ny Drøftelse af Problemet, idet man ved en Skrivelse af 10. Januar 1868 forespurgte Sundhedskollegiet, om der ikke var Grund til at slappe Kravene fra 1856, da de havde vist sig uigennemførlige.²⁸⁾ Navnlig mente man, at der maatte være Mulighed for at modificere det fastsatte Minimum af Kubikfod Luft pr. Person.

Indenfor Sundhedskollegiet gjorde man sig ikke meget Haab om ved nye Regler at naa et bedre Resultat, end det hidtil havde været muligt. Man erkendte, at det ved Nyanlæg i mange Tilfælde var lykkedes at faa Sogneforstanderskaberne til at bygge i Overensstemmelse med Decembircirkulærets Bestemmelser, men hvad nyttede det altsammen, naar man ikke førte et varigt og aktivt Tilsyn med, at disse Regler ogsaa blev fulgt, naar Anstalten blev aabnet. »Det er med Hensyn til den hver enkelt Beboer af et Fattighus indrømmede Luftmængde til liden Nytte,« udtalte man, »at et saadant Huus kun er

²⁸⁾ Se herom Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1868, Journal Nr. 63.

bestemt til et vist Antal Beboere, naar Bestyrelsen, efter at det er taget i Brug, sætter det dobbelte Antal ind i det; det er til liden Nytte, at Værelserne ere forsynede med Ventilering, naar det tillades Beboerne at tilstoppe disse Ventilering; det er til liden Nytte, at der ved Huset er anbragt Lokum, naar Beboerne ikke holdes til at benytte det, og overhovedet er det til liden Nytte, at Huset er anlagt og indrettet saaledes, at en taalelig Lufttilstand der *kan* være tilstede, naar der ikke ved et jævnlige og skarpt Tilsyn vaages over, at Beboerne iagttager de simple Renlighedshensyn, som endogsaa med den bedste Indretning af Huset ere nødvendige for at en saadan Tilstand af Luften kan vedligeholdes.« Dette trætte Hjertesuk fra den øverste hygiejniske Myndighed i Landet er et tydeligt Bevis paa den næsten haabløse Kamp mellem Centraladministrationens Embedsmænd og de genstridige Kommunalraad i Anledning af den sociale Lovgivning, og det viser, hvor langt man endnu var fra en tilfredsstillende Løsning af dette for de fattigste Befolkningslag saa overmaade vigtige Boligproblem.

Den Konklusion, som Sundhedskollegiet drog af denne triste Konstatation af de faktiske Forhold, var, at man blot kunde forlange Programmet af 1856 gennemført i sin fulde Udstrækning over for de nye Fattiggaarde. Her hvor et fast og varigt Tilsyn fandt Sted, maatte det kunne gennemføres, tilmed da man var villig til at slappe de ret rigoristiske Krav om Luftforholdene. I de mange Lejehuse, som Kommunerne fra Tid til anden havde anskaffet sig for at indlogere deres Fattige, vilde det kun vanskeligt kunne lade sig gøre at gennemføre de mange sanitære Krav, da disse Huse intetsteds blev underkastet et virkeligt Opsyn. I dette Tilfælde maatte man overlade det til de kommunale Myndigheder »at bevirke et retfærdigere Skjøn over, hvad man i denne Henseende skylder sine fattige Medborgere.« Til Fattiggaardenes hygiejniske Indretning maatte man fortsat stille en Række Fordringer, som maatte betragtes som et absolut Minimum.

Indenrigsministeriet sluttede straks op om disse, og 9. Februar 1869 udsendtes det Cirkulære, som dels indeholdt de nye sanitære Minimumskrav, dels henlagde Tilsynet med Fattiggaardene under Amtet. For Fremtiden skulde Amtsrådene føre Tilsynet med Oprettelsen af Fattiggaardene og modtage og behandle de forskellige Udkast til Regulativer og Planer for Gaardenes Indretning.

Værelsernes Kubikindhold fastsattes nu i Soveværelserne til 250 Kubikfod og i Arbejdsværelserne til 150 Kubikfod pr. Individ, betydelig lavere end i 1856, og det bestemtes samtidig, at Værelsernes Højde intetsteds maatte være under 4 Alen. Vinduernes Højde skulde være

mindst $\frac{1}{5}$ af den Mur, hvori de var anbragt, og de skulde indrettes saaledes, at de med Lethed kunde aabnes og lukkes. I samtlige Opholds- og Soveværelser skulde der indrettes særlige Ventilationsmidler. Bygningerne maatte være indrettet paa en saadan Maade, at Kønnene kunde holdes strengt adskilte; dette gjaldt dog ikke Ægtefolk og deres Børn under 10 Aar. Væggene skulde være kalkede, og Kalkningen fornyes en Gang om Aaret. Kravet om Indretning af Lokum gøttog, ligesom Ønsket om en særlig Ligstue.

Foruden disse sanitære Fordringer, som paa flere Punkter var Gengangere fra 1856, indeholdt Cirkulæret en Række almindelige Formaninger til de forskellige Bestyrelser af Fattiggaarde. Man indskærpede udtrykkelig, at der kun maatte idømmes Lemmerne mindre Revselsler i Form af Nægtelse af Udgangstilladelse, Indskrækning af Madration o. lign. Indespærring kunde kun finde Sted med Samtykke af hele Fattigbestyrelsen eller af Politimesteren. Endvidere nedlagde man udtrykkelig Forbud mod at optage Lemmer i Anstalten mod deres Vilje, idet i Tilfælde af Vægning fra Fattiglemmets Side kun Amtet eller Indenrigsministeriet kunde give sin Tilladelse. Nægtede Sogneraadet et Fattiglem at forlade Anstalten, kunde Sagen indankes for Politimesteren, og der burde føres Kontrol med, at Fattigbestyrelserne ikke udlejede de Fattige paa Arbejde hos fremmede mod deres Vilje.

De her citerede Bestemmelser er et nyt Bevis paa Centraladministrationens humane Tankegang overfor de Trængende, og af den stadig Gentakelse af Kravene om, at de Fattige skulde behandles menneskeligt, har man sikkert Lov at drage den Slutning, at det har staaet meget sløjt til med Efterfølgelsen. At de stedlige Kommunalbestyrelser allerede paa dette Tidspunkt satte sig ud over disse Hensstillinger har allerede Gennemgangen af Fattiggaardsreglementerne vist, og de Udtalelser, der kom til Orde fra Amtmændene i Slutningen af 80erne (jfr. 182 ff.), viser, at Øvrigheden her kæmpede en lang og fortvivlet Kamp. Man maa ogsaa indrømme, at det i Praxis maa have været ganske overordentlig vanskeligt at føre Kontrol med Overholdelsen af disse Regler. I hvor mange Tilfælde formaaede en gammel fattig Mand eller Kvinde at foretage en Henvendelse til Overøvrigheden, naar han eller hun mente, at de blev uretfærdigt behandlet, og hvad kendte disse Mennesker overhovedet til disse Regler, der var indsat for at beskytte dem. Problemet var uløseligt og Centraladministrationens Kamp forgæves, saalænge det rene Skatteborgersynspunkt fik Lov at beherske den kommunale Administration.

Selv om Ministeriet ved Cirkulæret af 9. Februar 1869 fraskrev sig Retten til i det Enkelte at blande sig i Fattiggaardenes Indretning, kunde det ikke undgaas, at Ministeriet ved visse Lejligheder blev paa-kaldt for at udtale sin Mening om et eller andet Spørgsmaal, som skilte den stedlige Overøvrighed og Sogneraadet. Som Eksempel paa Arten af de Sager, der kunde blive Ministeriet forelagt, kan følgende tjene.

I Slutningen af 80erne opstod der i Hjørring Amt en Konflikt mellem Amtmanden og Sogneraadet i Børglum-Furreby Kommune.²⁹⁾ Gennem flere Aar havde Fattiggaardene i Amtet været overbelagt, og de skiftende Amtmænd havde ved stadige Visitationer og ved Udarbejdelse af Belægningsreglementer forsøgt at dæmme op herfor. Flere Sogneraad fandt da paa at opstille Tomandssenge paa Værelserne, og naar Amtmanden kom paa Besøg og saa de opredte Senge, var det ham umuligt at afgøre, hvor mange Beboere de enkelte Værelser havde i Øjeblikket. Amtmanden forsøgte at forbyde Tomandssengene, men denne Befaling vilde Sogneraadet i Børglum-Furreby Kommune ikke bøje sig for, og Sagen blev indanket for Ministeriet.

Som det var Skik og Brug i saadanne Tilfælde, forelagdes Spørgsmaalet for Sundhedskollegiet, som udtalte, »at Benyttelsen af Tomandssenge i Fattiggaarde saavel af sanitære som af moralske Grunde snarest muligt bør afskaffes«. Ministeriet sluttede op om denne Opfattelse og tilskrev Amtmanden, at han maatte have Ret til at arbejde for, at Tomandssenge efterhaanden fuldstændig maatte bortfalde, og at han straks kunde forbyde Brugen af Tomandssenge, »hvor det ikke maatte være nødvendigt endnu i nogen Tid at opretholde den bestaaende Tilstand.«

Afgørelsen af denne Sag var ganske, som man kunde vente det, men om en Ændring af de uheldige Forhold har fundet Sted, er et ganske andet Spørgsmaal.

8. Afsluttende Bemærkninger. Skildringen paa de foregaaende Sider vil have vist, med hvilken Pludselighed og Begejstring, Sognekommunerne greb Tanken om en Reform af Fattigforsørgelsen gennem Oprettelsen af Fattiggaarde, og man kan med god Grund spørge, om denne Bevægelse virkelig kun var Udtryk for et socialt Modelune. Utvivlsomt har man Lov til at tilskrive Efterlignelsestrangen en vis Andel i Fattiggaardenes Sukces, og den foregaaende Frem-

²⁹⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1890, Journal Nr. 26.

stilling vil have vist, hvor smitsom Bevægelsen var, naar den først havde naaet en Provins. Men alene at forklare Fattiggaardsbevægelsen ved Henvisning hertil lader sig ikke gøre. Der laa bag dette kostbare Eksperiment vigtige økonomiske og sociale Aarsager.

Nylig var Landets økonomiske Liv blevet rystet af den svære Krise, der fra Hamborg havde bredt sig til København og derfra til Provinsen. Efter en Række Aar med stigende Kornpriser, der foreløbig naaede et Højdepunkt i 1861, indtraadte et betydeligt Fald, og selv om Prisen atter rettede sig i Løbet af et Par Aar, sporedes Virkningerne af Prissfaldet længe, og det var, som om Kornpriserne ikke rigtig vilde falde til Ro. Hertil kom den skadelige Indflydelse af Kriegen i 1864. Alle disse samvirkende Forhold fremkaldte en Forværrelse i de fattige Klassers Levevilkaar, og man var i Løbet af 60erne Vidne til en ganske betydelig Tilgang til Fattigvæsenet med deraf følgende stærkt stigende Udgifter. Følgende statistiske Oversigt belyser klart dette.

Almissenydende i Landdistrikterne 1860—70.³⁰⁾

	Øernes Amter	Jyllands Amter
1860	15.777	10.177
1870	20.302	16.488

Stillet Ansigt til Ansigt med disse stærkt stigende Antal af Trængende forstaar man bedre, hvorfor saa mange Landkommuner fandt det nødvendigt at forlade den hævdvundne individualistiske Forsørgelsesmaade for at prøve den kollektive i Fattiggaardene.

Tallene giver endvidere en fornuftig Forklaring paa det Forhold, at mange Landkommuner ikke veg tilbage fra at vove selv ret betydelige Kapitaler for at standse den voldsomme Tilgang til Fattigvæsenet. At oprette en Fattiggaard var efter Datidens Forhold et stort finansielt Foretagende, og det var store Pengemidler, der blev bundet i disse nye Forsørgelsesindretninger.

Det vil næppe være muligt at udregne en samlet Sum herfor, der ikke alene maa omfatte selve Anlægskapitalen, men ogsaa de aarlige Bidrag, der af Kommunekassen maatte ydes til Opretholdelse af disse nye Indretninger. Men dette er heller ikke nødvendigt for at give et Indtryk af, hvor store Beløb det drejede sig om.

Undersøger man de Udgifter, der medgik til Indkøb og Indretning af Fattiggaarde, forbløffes man atter og atter over de Summer, som

³⁰⁾ Stat. Tabelværk, 3. Rk., 18. Bd., 1871, S. XXX—XXXI.

Sognekommunerne vovede at sætte ind paa denne Forsørgelsesmaade, om hvis gavnlige Virkning man ikke kunde vide altfor god Besked. Fattiggaarden i Ringe kostede rundt regnet 10.000 Rigsdaler, og det kan ikke betragtes som særlig meget, da en Fattiggaard til 10—15.000 Rigsdaler var Reglen i hvert Fald paa Øerne, og en Gaard til 20—25.000 Rigsdaler ingen Sjældenhed. I Jylland kostede de fleste Gaarde ca. 7—9.000 Rigsdaler. Disse Beløb tilvejebragtes overalt ved Laan, der optoges enten hos Beboere af Sognet eller i Banker og Sparekasser, og det var store Summer, der hvert Aar medgik til Laanenes Forrentning og Tilbagebetaling. Regner man med et Antal af 350 Fattiggaarde og anslaaer Anlægssummen til ca. 12.000 Rigsdaler, paatog Landkommunerne sig saaledes aarligt at forrente en Anlægskapital paa over 4 Millioner Rigsdaler.

Man kan herefter rejse det Spørgsmaal: opnaaede Sognekommunerne ved disse tunge Ofre, hvad de ønskede. Et delvist Svar i benægtende Retning er allerede givet gennem det Faktum, at Sognene efter kort Tids Forløb atter forlod Fattiggaardssystemet, men skal Spørgsmaalet fyldestgørende besvares, maa man nøje gøre sig klart, hvad det var, de forskellige Sogneforstanderskaber ønskede at opnaa, da de gik over til det kollektive Forsørgelsessystem.

De forskellige Sogneraads Ønsker lader sig bedst samle i følgende tre Punkter: 1) man vilde gøre et Forsøg paa, om det ikke var muligt gennem Fattiggaardene at bremse den stærke Tilgang til Fattigvæsenet, 2) man ønskede at give de Gamle og de Syge en bedre Pleje og 3) man vilde gennemføre en Forbedring i de fattige Børns Opdragelse, saaledes at de blev bedre egnede til engang med Tiden at skabe sig en selvstændig Tilværelse.

Lykkedes det Sogneraadene at gennemføre dette tredobbelte Program? Ligesaa let dette Spørgsmaal melder sig, ligesaa vanskeligt er det at besvare det paa en fyldestgørende Maade. Man har fra Samtiden en Række Udtalelser om disse Spørgsmaal i Sogneraadenes Indberetninger til den store Fattigkommission, men dette Materiale lider af væsentlige Mangler. For det første afsiges Dommen af en af Parterne i Sagen, og yderligere fremkommer den paa et Tidspunkt, hvor de nye Indretninger lige var kommet i Gang, og man følger ikke kunde have nogen absolut sikker Erfaring om Fattiggaardenes Gavnlighed. Man kan derfor kun benytte disse Udtalelser med den største Forsigtighed.

Det kan ikke undre nogen, at samtlige Indberetninger strømmer over af Lovprisninger over det nye Systems Fortræffelighed i alle Hen-

seender. De økonomiske Følger af Reformen har været vidtrækkende, hævdes det, idet det blotte Syn af Fattiggaardens graa Mure har været nok til at skræmme en Mængde Mennesker fra at søge Hjælp af det Offentlige. I Sindal-Astrup Kommune havde man tidligere 80 faste Fattiglemmer, der med Hoved- og Bipersoner udgjorde ialt 168 Individer. Af disse meldte omgaaende 25 Lemmer, omfattende 76 Individer, sig fra, idet de hellere vilde undvære en Understøttelse end lægges ind paa Fattiggaarden. Det her fremdragne Tal er kun et enkelt blandt flere ligesaa karakteristiske. For Fattigbestyrelserne var der i den Anledning al mulig Grund til Glæde. Kommunen sparede en Mængde Penge paa et Tidspunkt, hvor Fattiggaardene krævede betydelige Beløb til Anlæg og Forrentning. Der kan heller ikke være nogen Tvivl om, at mange Mennesker, som godt kunde arbejde og bidrage til deres egen Forsørgelse, men som havde vænnet sig til at leve paa det Offentliges Bekostning, atter begyndte at bestille noget, hvilket kun kunde hilses med Glæde og Tilfredshed. Men samtidig kan man ikke lukke Øjnene for, at det for mange Mennesker maa have været strengt at skulle træffe Valget mellem at opgive sin personlige Selvstændighed og at sulte. Et enkelt Sogneraad var saa ærligt, at det rent ud indrømmede, at de Fattige ved Fattiggaardenes Oprettelse fik haardere Kaar, saaledes at de nu knapt havde det tørre Brød. Det samme tilstod en lang Række andre Sogneraad, blot ikke direkte, men de meddelte, at det samtidig med Fattiggaardens Oprettelse havde været nødvendigt at give de Fattiges Kasse et noget større Tilskud. Naar denne Kasse saa pludseligt fik Trang til betydelig større Bidrag, kunde Aarsagen kun være den, at Fattiggaardene tvang flere Personer til at leve i den yderste Armod, Personer der tidligere havde faaet offentlig Hjælp, men som afstod derfra, og derfor nu maatte hjælpes af de Fattiges Kasse. Som et Eksempel paa en Kommune, der forhøjede sit Bidrag til de Fattiges Kasse, kan nævnes Sindal-Astrup Kommune i Hjørring Amt.

At Kommunerne fik bremsset Strømmen af Ansøgere om Hjælp af Fattigkassen synes desuden at fremgaa af det mærkelige Misforhold, som i det foregaaende blev konstateret mellem Antallet af Pladser paa Fattiggaardene og den faktiske Belægning. Forklaringen er sikkert den, at man ved Planlæggelsen af Anstalterne er gaaet ud fra det Antal Fattige, man da havde under Forsørgelse, og ikke har beregnet den Afgang, der øjeblikkelig indtraf ved Anstaltens Aabning. Men dette Forhold formaar ikke alene at forklare den gabende Tomhed, der hurtigt indtraadte paa et Flertal af de danske Fattiggaarde.

De daarlige Tider for Landbruget i 60erne medførte utvivlsomt ganske overordentlig vanskelige Arbejdsforhold for den store Klasse af selvstændige Landarbejdere og for Tyendeklassen. I første Omgang vendte de sig til Fattigvæsenet om Hjælp, men da der stadig ikke aabnede sig Udveje for lønnet Beskæftigelse paa Landet, vendte de sig andetsteds hen. En almindelig Bortvandring fra Landdistrikterne tog fat, dels ind til Byerne dels til de oversøiske Lande.

Indtil 1854 havde Udvandringen til de oversøiske Lande været uden større Betydning, men en pludselig Stigning kan iagttages fra Midten af 50erne, og Bevægelsen tager yderligere Fart i 60erne.³¹⁾ Foreløbig laa den aarlige Udvandring dog under 1000 Personer. Fra Slutningen af 60erne stiger Tallet, og det vokser yderligere gennem 70erne, selv om der kan være ret stærke Udsving gennem de enkelte Aar. En væsentlig Del af Udvandrerne, nemlig 62 % kom fra Landdistrikterne, og hvad der navnlig har Betydning i denne Forbindelse, det var ikke de egentlige Landbrugere, der forlod Landet, men fortrinsvis Arbejds mænd, Tyende og Haandværkere. Medens der i Gennemsnit udvandrede 375 Personer i Tiaaret 1851—60, var Tallet 1.788 i Perioden 1861—70, 3.860 i Perioden 1871—80 og 7.794 i Tidsrummet 1881—88. Der var altsaa her Tale om meget store Tal.

Ogsaa den anden Form for Udvandring har haft sin store Betydning, nemlig Indvandringen til Byerne.³²⁾ Medens Fødselsoverskuddet i Tiaaret 1870—80 i Landdistrikterne paa Øerne var 76.466 var den faktiske Tilvækst blot 24.992, og Landdistrikterne paa Øerne havde saaledes afgivet 51.474 Indbyggere. I Jylland var Forholdet et ganske tilsvarende. Fødselsoverskuddet var her 97.776, den reelle Tilvækst 51.506 og Fraflytningen altsaa 46.270. Ogsaa i det følgende Tiaar fortsattes denne Udvikling. For det Spørgsmaal, vi her behandler, fik disse kraftige Befolkningsbevægelser den Betydning, at Presset mod det offentlige Fattigvæsen formindskedes, og at der ikke længere var saa haardt Brug for de mange Fattiggaarde.

Vender man sig dernæst til Spørgsmaalet om de Gamles og de Syges Forplejning, møder man en næsten rosenrød Fremstilling af de betydelige Forbedringer, som Fattiggaardene paa dette Omraade medførte. Som et typisk Eksempel kan tages Indberetningen fra

³¹⁾ Om den oversøiske Udvandring se W. Falbe-Hansen og W. Scharling: Danmarks Statistik I, 1885, S. 481 ff. og do. Supplementbind, 1891, S. 93—94.

³²⁾ Anf. Skrift I, 1885, S. 571 ff. og do. do. Supplementbind, 1891, S. 102 ff.

Kvislemark i Sorø Amt. Om de Gamle og Syge siges det her, at Anstalten har været til megen Nytte. Tidligere fik de hvert Kvartal udleveret Naturalier, som de dels ikke forstod at omgaas med Sparsomhed, dels ikke formaaede at faa tilberedt. En uvægerlig Følge heraf var, at de ved Forsørgelsesperiodens Slutning led bitterlig Nød. Paa Renlighed skortede det uhyre meget, og i Sygdomstilfælde var det næsten umuligt for Sogneforstanderskabet at skaffe dem den nødvendige Pleje, thi selv om man bød en god Betaling, var det kun faa, der vilde paatage sig Ulejligheden. Nu var alle disse Ulemper som blæst bort, og Sogneforstanderskabet mente at kunne udtale, »at de skikkelige Gamle, der ere optagne paa Anstalten, ere tilfredse og skjønne paa, at de have det bedre end før.« De Gamle fik nu, som det saa smukt udtryktes i flere Reglementer, »fornøden, sund og nærende Føde, luftig, lys og om Vinteren tilstrækkeligt opvarmet Bellig, med Lys om Aftenen, fornødne Klæder og Fodtøi, Pleie i Sygdom og efter Døden en anstændig Begravelse«. ³³⁾ Saa mange Goder havde den Fattige aldrig tidligere turdet haabe paa.

Om Børneopdragelsen i Fattiggaardene var Udtalelserne ikke mindre fortrøstningsfulde. For atter at citere Kvislemark var der i Tiden før Fattiggaardene mange Forældre, der sendte deres Børn ud at tigge. Nu derimod oplærtes de paa Gaarden til Orden og Flid og vænnedes til Beskæftigelse, og »man kan atter fatte godt Haab om Fremtiden«.

Om Rigtigheden af disse Paastande kan intet med Sikkerhed siges. Man kan blot hævde, at en anden Opfattelse vanskeligt kunde tænkes hos de Sogneraad, der kort Tid i Forvejen havde paalagt sig store økonomiske Byrder for at indrette disse Gaarde, der nu stod med deres hvide, nykalkede Vægge og med deres mange Rum, der duftede af frisk Maling og nyt Træværk. Den Mulighed kan heller ikke udelukkes, at Fattiggaarden paa visse Steder virkelig har betydet en Fremgang for de Trængende i Sammenligning med tidligere, navnlig med Hensyn til Pasning af gamle, svagelige Individuer og syge Mennesker, der hidtil havde maattet ligge alene i deres fattige Stuer. Men den Kendsgerning staar ikke desto mindre urokkelig fast, at hele Fattiggaardsindretningen ved sin Start led af en indre Skævhed, idet Gaarden paa den ene Side skulde være et Skræmmebillede for uordentlige Mennesker og samtidig give gamle Mennesker og Børn en bedre Forplejning. Dette dobbelte Maal kunde ikke opnaas. Skulde Fattiggaarden tjene til at holde de Personer borte, der ikke gad bestille noget,

³³⁾ Se f. Eks. Reglement for Damsholte Fattiggaard.

kunde dette kun ske ved at gøre Livet paa Gaarden saa lidt tiltrækkende som overhovedet muligt, og dette kunde kun opnaas ved at stramme Disciplinen, gøre Maden tarvelig, klæde Gaardens Beboere i meget simple Dragter og gøre Værelserne graa og triste. Under saadanne Forhold kunde Fattiggaarden ikke anses for et passende Opholdssted for gamle udslidte, men værdige Trængende og endnu mindre for Børn med et blødt og modtageligt Sind.

For saadanne Synspunkter var det naturligvis ikke foreløbig muligt at vinde de Sogneraad, der med store økonomiske Ofre havde sat Fattiggaardene i Drift, og som endnu ikke kunde se Manglerne ved Systemet. Men ret længe lod Kritikken ikke vente paa sig.

Den kom frem i Rigsdagen under den store Fattigløvsdebat i Begyndelsen af 80erne (jfr. S. 141 ff.) og i Aviserne mødtes Angribere og Forsvarere af Fattiggaardssystemet til mangan heftig Dyst.³⁴⁾ Fra Angribernes Side paapegede man Gang paa Gang det mislige i at lade Børnene leve i Selskab med fordrukne og uordentlige Mennesker og formørke gamle værdige Trængendes Livsaften med at bunke dem sammen i daarlige og uhyggelige Værelser paa Fattiggaarden. Fattiggaardene manglede ingen Forsvarere i denne Dyst, men man har maa- ske i den heftige Kritik Lov til at se en medvirkende Aarsag til, at Fattiggaardsforsørgelsen lidt efter lidt kom i Miskredit.

Hertil kom Vanskelighederne ved at finde egnede Folk til at lede Fattiggaarden. I langt de fleste Tilfælde var det paa Opsynsmanden, at hele Institutionen hvilede, og dens Fremtid og dens Trivsel afhang af den Respekt, han kunde skaffe sig blandt Lemmerne, og den Dygtighed og det Initiativ han viste ved den daglige Drift af den meget store Husholdning. Til denne vigtige Post tog man gerne en yngre Mand og hans Kone, men de Vilkaar, der bødtes dem, var ikke straalende, i Reglen en mindre Pengeløn, Andel i Lemmernes Arbejde og frit Ophold paa Gaarden for sig og Familie. I Ringe havde man ustandselige Kvaler med at faa en duelig Opsynsmand, og hvert Øjeblik skiftede man. Det samme var Tilfældet i Nørup Kommune, og gennemlæser man Folketællingslisterne, støder man som oftest ved hver Tælling paa et nyt Navn. Stillingen som Opsynsmand ved en Fattiggaard var aabenbart ikke en Levevej, man blev ret længe ved, og det siger sig selv, at denne stadige Skiften i den daglige Ledelse ikke har været til Gavn for Indretningen.

³⁴⁾ Se f. Eks. Aarhus Amtstidende 1872 Nr. 38, 49 og 51 (14., 27. og 29. Febr.) og do. do. 1874 Nr. 40, 46, 68 og 93 (17. og 24. Febr., 20. Marts og 22. April).

Fattiggaardsinstitutionen blev da ikke den Nydannelse inden for den kommunale Fattigpleje paa Landet, som dens Fædre oprindeligt havde tænkt. Snarere kan den karakteriseres som et Overgangsfænomen i en Tidsalder, hvor vigtige Forskydninger fandt Sted indenfor de laveste sociale Lag paa Landet, Forskydninger der fremkaldte forøgede Krav om Hjælp af det Offentlige. At holde disse Krav indenfor det Rimeliges Grænser blev Fattiggaardenes egentlige historiske Opgave, som de ogsaa løste. At fortrænge de gamle Former for Forsørgelse, som havde udviklet sig i første Halvdel af Aarhundredet, formaaede Fattiggaarden derimod ikke, de vedblev at leve deres Liv Side om Side med Fattiggaardsforsørgelsen, selv om de naturligvis trængtes noget tilbage. En Skildring heraf hører imidlertid hjemme i et særligt Kapitel.

KAPITEL 3.

Fattigforsørgelsen paa Landet udenfor Fattiggårdene 1860—90.

1. Indledning.

IFØLGE den officielle Befolkningsstatistik fra 1890 udgjorde det samlede Antal Personer i Danmark, der nød Fattighjælp 39.014, og heraf var de 17.006 hensat i Fattiganstalter, medens 21.408 nød Understøttelse af det Offentlige udenfor disse Anstalter, altsaa i deres Hjem.¹⁾

For de egentlige Landdistrikters vedkommende var det samlede Antal Fattigunderstøttede 31.878, og heraf modtog 12.718 Hjælpen i offentlige Anstalter, medens 19.160 modtog Fattigunderstøttelsen udenfor disse. Der vil derfor være god Grund til lidt nærmere at betragte de Former, under hvilke denne Forsørgelse fandt Sted.

Under disse Studier støder man paa næsten uovervindelige Vanskeligheder paa Grund af manglende Materiale. Aarsagen hertil maa søges i den Omstændighed, at der i denne Periode foregik en meget væsentlig Ændring i Ledelsen af Fattigsagerne paa Landet. Efter meget langstrakte og saare vanskelige Forhandlinger paa Rigsdagen udkom 6. Juli 1867 den nye Lov om Landkommunernes Styrelse, der gennemførte den mest afgørende Ændring i Fattigvæsenets Ledelse i hele det 19. Aarhundrede. Indtil 1867 havde Sognepræsten haft Fattigplejen i sin Haand, men den nye Kommunallov indeholdt en Paragraf 16, der udtalte: »Sognepræsten skal for Fremtiden ikke som saadan deltage i Bestyrelsen af Communens Fattigvæsen eller være Forretningsfører for dens Skolevæsen. De ham i saa Henseende hidtil paahvilende Forpligtelser overgaae til Sogneraadet.« Ved denne Paragraf blev en aarhundredgammel Tilstand ophævet. Forbindelsen mellem Kirken og de Fattige klippedes over, og den offentlige Forsorg var fra da af helt verdsliggjort. Et kirkeligt Fattigvæsen vedblev at

¹⁾ Stat. Tabelværk 4. Rk. Litra A Nr. 8, b, 1893, S. 254—55.

bestaa med Præsten og Menigheden som de bærende Kræfter, men det var et Fattigvæsen, der hvilede paa frivillige Bidrag, paa Almisser, og som fik Lov til at leve sit eget Liv uden regulerende Indgreb fra det Offentliges Side.

For Studiet af Forsørgelsesvæsenets Udvikling fik Ændringen i 1867 beklagelige Følger. Medens Præsterne fra Fattigkommissionernes Oprettelse som Regel omhyggeligt havde ført Bog over alt, hvad de foretog sig paa Forsørgelsesvæsenets Omraade, nemlig Forhandlingsprotokoller hvor Forsørgelsesplanerne blev indført, og Regnskabsbøger med Afskrifter af de aarlige Fattigregnskaber, ophørte alt dette ganske brat i 1867. Der førtes nu sjældent en særlig Forhandlingsprotokol for Fattigvæsenets Sager, og selv om den førtes, var den ikke meget fyldig. Den indeholdt en kort Meddelelse om, hvornaar Mødet havde fundet Sted, og hvem der havde været til Stede, samt hvormange Sager der havde været behandlet. Drejede det sig om Fattigsager, gjorde man sig ikke længere den Ulejlighed nærmere at specificere disse, men nøjedes med at tilføre Protokollen den lakoniske Besked: »Desuden behandledes en Række Fattigsager.« Naar Hovedmassen af Materialet er af den Art, forstaar man, at det ikke er muligt at faa en rig Høst af saa sparsom en Ager.

Til Brug for Fremstillingen er benyttet fire Sogneraadsarkiver, tre jyske og et fynsk, nemlig Tyregod-Vester og Nørup-Randbøl Kommuner i Vejle Amt, Vridsted-Fly Kommune i Viborg Amt og Ringe Kommune paa Fyn (Svendborg Amt). Den trykte Litteratur indeholder yderst sparsomme Oplysninger, og der findes ikke som for den foregaaende Periode i den lokalhistoriske Litteratur Uddrag af forskellige Sogneraadsarkiver. Det maa dog billigvis indrømmes, at Materialet ikke er altfor tillokkende for de lokalhistoriske Forskere, ligesom der er visse Vanskeligheder ved Behandlingen af helt moderne Forhold.

2. *Forsørgelsesmaaden.* Hvad Forsørgelsen af de voksne Fattige angaar, findes de samme Former for Forsørgelse som i den foregaaende Periode. Eksemplerne paa Omgangsforsørgelsen er dog ganske faa og synes helt at høre op i Slutningen af Perioden.

I Nørup-Randbøl Kommune satte man i Sommeren 1869 en Mandsperson paa Omgang, men hans Vandring blev ganske kort, idet man allerede ud paa Efteraaret paa Grund af hans Svagelighed tingede

2) Fattigkommissionens Protokol 1869, 7. Maj og 13. Sept.

ham i Kost. Omtrent samtidig gik en Kvinde paa Omgang i Randbøl Sogn.²⁾ Fra Vridsted-Fly Kommune haves der ligeledes et Eksempel paa en Mand, der sendes paa Omgang efter egen Begæring, men ogsaa her tages han hurtigt ud igen og tinges i Kost.³⁾

Disse Eksempler er de eneste, der er fremdraget fra denne Periode, og ved Fattigloven af 1891 blev denne Forsørgelsesmaade udtrykkelig forbudt. Hvad de andre Fattige angik, blev de enten tinget i Kost eller modtog et Tilskud af Fattigkassen til Opretholdelse af egen Husholdning.

Saavidt man kan se, har den sidstnævnte Forsørgelsesmaade været den mest anvendte, og den Udvikling bort fra Naturalhusholdningen og over til ren Pengeøkonomi, som man kunde iagttage i den foregaaende Periode, fortsattes i denne. Det blev mere og mere almindeligt at udbetale de Fattige en Sum Penge, enten kvartalsvis eller maanedsvist, og de maatte derefter selv skaffe sig det, de behøvede, hvilket aabenbart har været lettere nu end tidligere, da man ikke paa Landet kendte Brugsforeninger eller Købmandsforretninger.

Naturalforplejningen lod sig ikke helt trænge ud i Perioden 1860—90. Understøttelser i Rug og Byg, Malt, Mælk, Tørv og Brænde fandtes stadig, men deres Betydning indenfor den samlede Understøttelse svandt ind. I Ringe Kommune uddelte man til de Fattige, der ikke nød Understøttelse paa Fattiggaarden, indtil 1884 Rugmel, Malt og en mindre Pengesum. I Januar 1871 uddelte man for første Gang alene en Pengeunderstøttelse til to Fattige, og med Aarene fik et stigende Antal Trængende kun Pengehjælp, indtil man fra 1884 helt forlod Naturalhjælpen og gik over til Pengeunderstøttelser alene.⁴⁾

Fra Nørup-Randbøl Kommune er der bevaret Fattigregnskaber fra Aarene 1868—70, og det fremgaar heraf, at man har givet de Fattige en Sum Penge og Rug, men Pengesummen var det vigtigste. Kommunen havde i 1868 60 Fattige, der i Understøttelse fik udbetalt 1580 Rigsdaler og 38 Tønder Rug, i 1869 var der 82 Trængende, der modtog 1928 Rigsdaler og 36 Tønder Rug og i 1870 86 Fattige, der fik 1950 Rigsdaler og 38 Tønder Rug.⁵⁾

Fra Vridsted-Fly Kommune findes der Forsørgelsesplaner fra Aarene 1874—91, af hvilke det fremgaar, at man til de Fattige paa Planen har uddelt Rug, Byg, Tørv og en mindre Pengeunderstøttelse. Fra ca. 1880 ophørte Uddelingen af Byg, men Rug- og Tørveleveran-

³⁾ Vridsted-Fly Sogneraadforhandlinger 1869, 9. Maj.

⁴⁾ Ringe Sogneraad Forhandlingsprotokol 1858—90.

⁵⁾ Nørup-Randbøl Kommunes Fattigregnskaber 1868—70.

cen varede Perioden ud. Det var dog ikke alle, der modtog baade Natural- og Pengehjælp, ikke faa nøjedes alene med Pengeunderstøttelsen.⁶⁾

I Tyregod-Vester Kommune holdt man stærkere fast ved Naturalhjælpen. Skønt man ingen Forsørgelsesplaner har bevaret, med Undtagelse af en enkelt fra Aaret 1873, viser flere Enkeltilfælde, at Fattigunderstøttelsen har været sammensat af Rug, Byg og Penge og i et enkelt Tilfælde endog af Gryn og Flæsk.

Paa et ganske bestemt Punkt voldte de nye Tider store Vanskeligheder for de Fattige. Mange Trængende havde hidtil, enten direkte gennem Fattigvæsenet eller ad privat Vej, faaet tildelt et Kvantum Mælk, men ved Andelsmejeriernes Fremvækst standsede denne Uddeling. Al Mælken gik nu hver Morgen til Mejeriet, og Fattigfolk fik ikke længere noget. I Sjørslev Sogn indrettede man sig under de nye Forhold paa den Maade, at man frivilligt gik ind paa at paaligne sig selv 1 Pot Mælk eller Øl pr. Tønde Hartkorn, og det blev ordnet saaledes, at den Fattige tre Gange om Ugen paa bestemte Steder kunde hente sin Mælk. Yderne vidste da altid, hvad Dag de skulde sætte Mælk af, naar Vognen om Morgen drog til Mejeriet, og de Fattige blev sparet for at løbe fra Dør til Dør og tigge om lidt Mælk.⁷⁾

Over for de Fattige, som vanskeligt kunde bo alene, f. Eks. meget gamle eller svagelige Personer, anvendte man stadig den gamle Forsørgelsesmaade at tinge dem i Kost hos en af Sognets Beboere. Betalingen ydedes i rede Penge, enten for et helt eller et halvt Aar ad Gangen. Paa enkelte Steder akkorderede man om en fast Pris om Dagen 30, 50 eller 55 Øre, alt eftersom den paagældende Person var mere eller mindre hjælpeløs og uarbejdsdygtig. Plejelønnen dækkede Udgifterne til Kost og Logi med Rengøring og Vask. Læge og Medicin ydedes altid af Fattigkassen, ligesom denne betalte Klæder og den eventuelle Begravelse mod Refusion i den Fattiges Efterladenskaber.

Om Maaden hvorpaa disse Bortliciteringer fandt Sted haves kun yderst faa Oplysninger, og man tør maaske formode, at Sogneraadene privat har forhandlet med de Mennesker, der gerne for Betaling vilde modtage en af de Fattige. Offentlige Bortliciteringer var dog ikke helt ophørt i denne Periode. I 1869 ønskede man i Tyregod-Vester Kommune at bortlicitere en Mandsperson, i hvilken Anledning det i to paa hinanden følgende Søndage bekendtgjordes, at Bortliciteringen vilde

⁶⁾ Vridsted-Fly Sogneraadets Protokol 1842—82.

⁷⁾ Sogneraadstidende 1889, S. 73.

finde Sted i Tyregod Kro tredie Juledag. Sogneraadet udvalgte tre Medlemmer til at lede Forhandlingen om hans Forsørgelse, men om han selv var til Stede, oplyser Kilderne intet om. Samme Dag, som Sogneraadet fastsatte Datoen for Bortlicitationen, vedtog man at give ham en ny Vest og en ny Trøje. Han skulde gøres fin for at faa nogen til at byde paa ham. Ved Bortlicitationen gik han for et Bud paa 28 Rigsdaler aarlig.⁸⁾

I 1876 ønskede man i samme Kommune at bortakkordere et andet Fattiglem, men dennegang foregik Handlingen ved Tyregod Kirke, formentlig efter Kirketid,⁹⁾ og Nytaarsdag 1877 bortakkorderede man samme Sted to Mandspersoner »i Kost og Pleje med Forsyning af Træsko, Strømper og Vanter, samt Vask, Syning paa det gamle Tøi og Renlighed i det hele«. I Sygdomstilfælde ydede Kommunen Læge og Medicin, og Betalingen skulde erlægges to Gange om Aaret. Den samme Mand fik som lavestbydende begge Mandspersoner tilslaaet for 168 og 100 Kr. aarlig.¹⁰⁾

Bortlicitering af de Fattige i Privathjem var den dyreste Form for Fattigforsørgelse, og var der Mulighed for at slippe herfor, gjorde man det. Dette er sikkert Forklaringen paa, hvorfor man paa enkelte Steder for gode Ord og en lille Betaling fik en af Sognets Beboere til at gaa den Fattige til Haande i hans eget Hjem. I 1870 havde man i Tyregod-Vester Kommune en gammel Kone, der boede alene i et lille Hus. Da hun ikke var istand til at klare sig selv, fik man en af Sognets Beboere til »at pleje og vadske om hende« for 10 Skilling om Dagen.¹¹⁾ I 1873 maatte man betale 20 Skilling om Dagen for det samme Arbejde, hvad Sogneraadet fandt ret kostbart, men tilføjede man i Protokollen, »han har ogsaa indgaaet at gjøre Opvartningen billigere, dersom hendes Sygdom lindres, inden Udløbet af denne Maaned«. ¹²⁾

3. *Fattighusene.* Ligesom i den foregaaende Periode lejede Sogneraadet Boliger til de Fattige hos Sognets Beboere, medens de Personer, der i Forvejen havde Hus, fik Tilladelse til fortsat at bo der,

⁸⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1869, 6. Dec. og 1870, 3. Jan.

⁹⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1876, 25. Marts.

¹⁰⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1876, 2. Dec. og 1877, 1. Jan.

¹¹⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol, 1870, 8. Nov.

¹²⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1873, 5. Maj.

mod at Fattigvæsenet holdt det vedlige og efter den paagældendes Død overtog det.

Om disse Huse har fortjent Navn af Huse er vist et stort Spørgsmaal, snarere maatte de kaldes usle Rønner, og hvert Øjeblik truede de med at styrte sammen over Hovedet paa deres Beboere.

Et saadant Hus fandtes i 1869 i Tyregod Sogn, hvor et Par fattige Folk havde Ophold, men Tilstanden var efterhaanden blevet en saadan, at selv Sogneraadet ikke mente det forsvarligt at lade dem blive boende deri. Man besluttede at flytte Beboerne og lade ham, der efter de paagældendes Død skulde overtage Stedet, hvorpaa Huset var anbragt, overtage det straks mod en rimelig Godtgørelse. Forhandlingerne herom indledtes, men ingen af Parterne vilde give sig saa meget, at en Overenskomst kunde opnaas, og til Slut bestemte man sig til i et nyt Sogneraadsmøde at lappe saa meget paa Huset, at Beboerne kunde blive der endnu et Aar.¹³⁾

Fra denne Periode findes intet samlet Materiale til Belysning af Fattighusenes almindelige Tilstand, men af de Enkelteksempler, som kan fremdrages, synes det med stor Tydelighed at fremgaa, at Forholdene ikke havde bedret sig synderligt.

I 1886 kom Amtmanden paa Inspektion til Tyregod-Vester Kommune og besøgte bl. a. Fattighuset, og efter sin Hjemkomst sendte han en Skrivelse til Sogneraadet, hvori han skarpt paatalte visse Mangler ved Huset. Højden fra Gulv til Loft var kun 69 Tommer, det var indvendigt meget forfaldent og urenligt og havde daarlige, ujævne Lergulve. Drikkevand maatte hentes fra en aaben Grøft 50 Alen borte fra Huset, og det var daarligt og mudret. Amtmanden henstillede til Sogneraadet at kassere det gamle Hus. Dette fandt man imidlertid var et altfor vidtgaaende Krav, og man besluttede at bøde paa de værste Mangler ved at lade kaste en Brønd ved Siden af Huset, lægge Brædegulv i Stuerne og rengøre Huset.¹⁴⁾

Ved et i Efteraaret 1895 foretaget Eftersyn af et Fattighus i Aalborg Amt fremgik det, at Højden fra Gulv til Loft mellem Bjælkerne kun var 2 Alen og 18 Tommer, hvorefter det blev erklæret for uegnet til Beboelse for de to Familier, der var installeret i det. Endnu i 1894 havde Sogneraadet ikke foretaget sig noget i Sagen.¹⁵⁾

¹³⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1869, 7. Juni og 5. Juli.

¹⁴⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1886, 10. Sept. og 8. Okt.

¹⁵⁾ Sogneraadstidende 1895, S. 40.

Ogsaa i Thostrup og Roum Kommune viste Sogneraadet sig genstridigt. Der var forefundet ret væsentlige Mangler ved Sengestederne og Ildstederne, men Sogneraadet sad alle Paamindelser overhørig, saaledes at man til sidst maatte skride til Tvangsforanstaltninger.¹⁶⁾

De her skildrede Eksempler berettiger ikke til Slutninger om Tilstanden overalt paa Landet, men de viser, at der endnu adskillige Steder var store Mangler, og at Forholdene ikke var meget bedre, end de havde været det omkring Midten af Aarhundredet.

4. *Børneforsørgelsen.* Til Belysning af Spørgsmaalet om Børneforsørgelsen haves der fra denne Periode et ret fyldigt Materiale. Da Justitsministeriet omkring Midten af 80erne satte en Reform af Børnelovene paa Dagsordenen (Se S. 168 ff.), var man klar over, at der forud for eventuelle Lovforslag burde gaa en statistisk Undersøgelse af de herhen hørende Problemer. I den Anledning udsendte man til samtlige Overøvrigheder et Cirkulære, dateret 4. August 1886, hvori man udbad sig Meddelelse om Størrelsen af den Betaling, der blev ydet for Plejebørn udsat af Fattigvæsenet. Man inddelte Børnene i tre Aldersklasser: Børn under 2 Aar, Børn mellem 2 og 10 Aar og Børn over 10 Aar, for hver Gruppe udbad man sig Oplysning om det højeste og det laveste Beløb, som blev betalt.

Det Materiale, som herigennem fremkom, var meget uensartet. Mange Kommuner holdt sig strengt til, hvad der blev spurgt om, men heldigvis var der mange Sogneraad, der benyttede Lejligheden til at give fyldige Oplysninger om hele Børneforsørgelsen, og takket være disse kan man faa ret god Besked om de Problemer, der knytter sig hertil.¹⁷⁾

Det fremgik heraf, at man i Perioden 1860—90 kendte tre forskellige Former for Børneforsørgelse, 1) Plejehjemsforsørgelsen, 2) Forsørgelse paa Fattiggaarde og Arbejdsanstalter og 3) Børns Anbringelse paa Børnehjem. Hvordan det numeriske Forhold var mellem disse Grupper lader sig ikke udfinde, men Sandsynligheden taler for, at den første Gruppe var langt den største.

Ved Forsørgelse i Plejehjem ydedes Betalingen som Regel i Penge. Kun i ganske enkelte Tilfælde havde man endnu i 1886 bevaret den gamle Betalingsform i Korn, f. Eks. i Ejsing og Meirup Kommuner

¹⁶⁾ Sogneraadstidende 1892, S. 252.

¹⁷⁾ Det indkomne Materiale findes i Justitsministeriet, 1. Kontor 1885, Journal Nr. 3985.

i Ringkøbing Amt og Tolstrup og Stenum Kommuner i Hjørring Amt. Et enkelt Sted, nemlig Aarby Kommune i Holbæk Amt, indgik endog et Læs Brændsel i Betalingen. Men dette var rene Undtagelser. Pengeøkonomien havde ogsaa sejret paa dette Omraade.

Det var endvidere en almindelig Regel for hele Landet, at Plejelønnen kun dækkede Kost og Logi samt Klæder. Indtraf der Sygdom, betalte Fattiggassen Læge og Medicin, og naar det Øjeblik indtraf, hvor Barnet skulde konfirmeres, ydede Kommunen ligeledes et Beløb paa ca. 15—20 Kr. til Konfirmationsudstyr. Plejelønnen udbetaltes gerne kvartalsvis.

Hvad Plejelønnens Størrelse angik, herskede der den største Uensartethed. Sammenholder man de mange indsendte Skemaer, maa man hurtigt opgive ethvert Forsøg paa at udregne et Middeltal. Ikke alene svinger Tallene betydeligt mellem de forskellige Landsdele, men selv indenfor det enkelte Amt er der stor Forskel, og mellem Byer og Landkommuner indenfor Amtet, som man skulde tro stod paa omtrent samme økonomiske Udviklingstrin, er Forskellen iøjnespringende. Aarsagen hertil kan kun være den, at der var Kommuner, der virkelig saa paa Børnenes Tarv, og som bestræbte sig for at finde gode Plejehjem, og andre Kommuner, for hvem det i første Række kom an paa at skaffe billige Hjem. Efter de indsendte Skemaer at dømme hørte Flertallet af Landkommunerne til denne sidste Kategori. Dette fremgaar af mange Forhold.

Det var en almindelig Regel i mange Kommuner, at Plejelønnen faldt med Barnets tiltagende Alder, saaledes at der var en ret betydelig Forskel paa den Løn, der udbetaltes i Barnets første Leveaar, og den, der ydedes, naar det var lidt større. Til denne Ordning var der naturligvis intet at sige rent principielt, idet det spæde Barns Pleje maatte koste mere end det noget ældre Barns. Men for adskillige Kommuner Vedkommende var det ikke Barnets større eller mindre Hjælpeløshed, der dikterede Prisen, men derimod Plejeforældrenes Mulighed for at faa Udbytte af Barnets Arbejdskraft. Tager man f. Eks. Opgivelserne fra Bedsted Kommune i Thisted Amt, viser det sig, at man havde 5 Børn i Alderen 2—10 Aar, hvorfor 1 var sat i Pleje for 84 Kr., 1 for 64, 1 for 66.50 og 2 for 65 Kr., og af Børn over 10 Aar ligeledes 5, der kostede Fattiggassen henholdsvis 74, 75, 50, 49 og 60 Kr. Buderup-Gravlev Kommunes 8 Plejebørn i Alderen 2—10 Aar var anbragt for 18, 58, 60, 70, 72, 50, 80 og 84 Kr. Det siger sig selv, at det umuligt kan have været Hensynet til Barnets større eller mindre Hjælpeløshed, der har bestemt disse mærkelige

Plejesummer paa 66 og 66.50 Kr., men deres Eksistens beviser, at der forud for Aftalerne mellem Fattigvæsenet og Plejeforældrene har fundet et voldsomt Tovtrækkeri Sted, hvor Fattigvæsenet søgte at slippe saa billigt som muligt, medens Plejeforældrene havde den modsatte Interesse. Under dette Tovtrækkeri har den Omstændighed spillet en ikke ringe Rolle, om Plejeforældrene kunde have nogen virkelig Nytte af Barnets Arbejdskraft, og man kan være forvisset om, at Forældrene har ladet Børnene springe for sig, for at indvinde det Tab, som de havde lidt ved at maatte tage Børnene for den lavere Betaling.

Det skinner tydeligt igennem i flere Indberetninger, at Sogneraadene ved Oprettelsen af disse Plejekontrakter, især for de lidt større Børns Vedkommende, har taget stærkt Hensyn til, hvor meget Arbejde de var istand til at yde. Det kan se ud som en Tilfældighed, men det dækker sikkert over en haard Virkelighed, naar Lønborg-Egvad Kommune i Ringkøbing Amt besvarer Cirkulærets Spørgsmaal om Plejebørnenes Antal med de saa karakteristiske Ord: »Ingen udleiet«. Fra Norup Kommune i Odense Amt faar man endvidere den Oplysning, at en Dreng, som man i første Halvaar af 1884 havde betalt 40 Kr. for i Plejeløn, i næste Halvaar blev anbragt for 30 Kr., »da en Gaardmand i Hasmark, der er Medlem af Sogneraadet, mente, at Drengen kunde gjøre saa meget Gavn, at han vilde tage ham for den Betaling«. Visse Kommuner som Egtved i Vejle Amt forstod at udnytte Plejebørnenes Arbejdskraft til Fordel for Kommunens Kasse, idet Børnene over 10 Aar om Sommeren blev sat i Arbejde paa de forskellige Gaarde for Kosten og Klæder, medens de om Vinteren blev opdraget paa Fattiggaarden. Det samme var Tilfældet i Rye Kommune i Aarhus Amt og i Vilslev-Hunderup Kommune i Ribe Amt. Om en Dreng i Sjelle-Skjørring Kommune i Aarhus Amt oplyses, at han kun kostede Kommunen 20 Kr., da »han var en stor Dreng, imellem 13 og 14 Aar«.

I mange Kommuner var det endvidere en yndet Trafik at anbringe Børnene hos deres nære Slægtninge, oftest Bedsteforældrene, som man derpaa, idet man udnyttede deres Kærlighed og Interesse for Barnet, tvang til at overtage det for en Betaling, der laa henved 50 % under den i Almindelighed udbetalte Plejeløn. Set fra Barnets Synspunkt var der kun lidt at indvende herimod, idet det uden Tvivl fik en betydelig bedre Behandling, end det ellers kunde vente, men den kyniske Maade, hvorpaa Kommunen udnyttede Slægtskabsforholdet for at spare Kommunekassen for et Par Kroner, vidner om en Indstilling hos Sogne-

raadet overfor disse ulykkelige Børn, som ikke tegner godt for de Stakler, som ingen nære Slægtinger havde.

Det var ikke alene overfor Slægtinge, man anvendte denne Trafik med at presse Betalingen ned, ogsaa overfor Fremmede, der af en eller anden Grund havde fattet Interesse for Barnet, blev den bragt i Anvendelse. I Hjortshøj-Egaa Kommune i Randers Amt blev et Barn sat i Pleje for 40 Kr. i Stedet for som Sognets andre Plejebørn at blive anbragt paa Fattiggaarden, fordi Plejefaderen saa nødvendig vilde af med Barnet, og tilføjede Sogneraadet: derfor »lemper han sig saa meget med Betalingen«. Eller hvad mener man om følgende Oplysning fra Hygom-Hove Kommune i Ringkøbing Amt? Alle Børnene kom her paa Fattiggaarden med Undtagelse af et enkelt, der kostede 25 Kr. aarlig. »At Plejelønnen for det ene anførte Barn er saa lille, er grundet i Plejeforældrenes særlige Kjærlighed til Barnet«. Mere usminket kunde det næsten ikke siges.

I det hele taget bevirkede Oprettelsen af Fattiggaardene, at Plejelønnen adskillige Steder blev trykket ned. Fra Raaby-Sødring Kommune meddeltes det saaledes, at Plejelønnen tidligere havde ligget omkring 80—70 Kr. om Aaret, men efter Fattiggaardens Oprettelse nedsattes den til 50—32 Kr., idet man forlangte, at Plejeforældrene i modsat Fald skulde aflevere de Børn, de hidtil havde haft, til Forsørgelse paa Fattiggaarden. I St. Hans og St. Olai Kommune i Hjørring Amt blev Maksimumsplejelønnen endog nedsat til 30 Kr. aarlig efter Fattiggaardens Oprettelse.

Ved Siden af disse mange Eksempler paa Sogneraad, der ikke tog noget Hensyn til forældreløse Børns i Forvejen saa triste Skæbne, kan der udpeges Kommuner, hvor der ganske øjensynligt har blæst en langt gunstigere Vind over for disse Samfundets Stedbørn. Der er Kommuner, hvor man gennem en længere Aarrække har betalt den samme Plejeløn for Børnene, uanset om de voksede til og kunde anses for mindre besværlige og mere nyttige for deres Plejeforældre. Øster Tørslev i Randers Amt var en saadan Undtagelse fra Reglen. Her betalte man 80 Kr. om Aaret i Plejeløn for et Barn indtil dets fyldte 12. Aar. »Sogneraadet har vel,« udtalte man, »haft meget billigere Tidbud, men ikke reflecteret derpaa, da det kun ved denne Betaling har været muligt at forskaffe Barnet et taalelig godt Pleiehjem med Kost, Klæder, Bøger etc.«. Den samme Pris har man betalt i Søndervissing Kommune i Aarhus Amt i de Tilfælde, hvor Barnet indtil dets 14. Aar var anbragt i samme Plejhjem, og i Høve-Flakkebjerg og Slotsbjergby-Sludstrup Kommuner i Sorø Amt. I visse

Kommuner, f. Eks. i Simested i Viborg Amt, synes man at have næret en vis Ængstelse for at anbringe Børnene i Familier, der i Forvejen havde Børn, og endvidere udvalgte man flere Steder Hjem med et vist Minimum af Velstand, idet man i hvert Fald ikke satte et Barn i Pleje, hvor Familien ikke havde Raad til at holde en Ko. Dette var saaledes Tilfældet i Gislev-Ellested Kommune i Svendborg Amt, og det vidnede om en Omsorg for Barnets Vel, som ellers ikke var for vidt udbredt.

Om Maaden, hvorpaa Sogneraad og Plejeforældre forhandlede sig til rette om Plejelønnens Størrelse, giver denne Kilde ingen Oplysninger, og det har heller ikke fra anden Side været muligt at finde Efterretninger herom. Man maa vel tænke sig, at de Gaard- og Husmænd, som gerne vilde modtage et Plejebarn, er mødt op i Sogneraadet og har forebragt deres Ønske, og at der derefter har fundet en Forhandling Sted om de nærmere Vilkaar, en Forhandling, der sikkert har været ligesaa besværlig og lige saa omstændelig som enhver anden Handel paa Landet. Af Børneauktioner, som vi i den foregaaende Periode traf Eksempler paa, findes der ingen Spor.

Billedet af Plejebørns Kaar paa Landet er saaledes ret mørkt. Sogneraadene bestræbte sig næsten overalt paa at slippe saa billigt som muligt fra deres Forsørgerpligter, medens Plejeforældrene var ivrige efter at presse Prisen op og drage Nytte af Barnets Arbejdskraft. I mange mindre Husstande paa Landet har et saadant Plejebarn sikkert gjort udmærket Fyldest, og saa giver det »en samlet Skilling, naar man faar Penge for Barnet«, som en Landsbyskolelærer skrev i et Indlæg i Morgenbladet.¹⁸⁾

Om Børnenes Anbringelse paa Fattiggårdene er der allerede talt i det foregaaende Kapitel. Tilbage staar kun at omtale den begyndende Børneforsørgelse paa specielle Børnehjem.

Antallet af Børn, der omkring Midten af 80erne var anbragt paa Børnehjem, var ingenlunde stort, højt regnet en 5—600, men Børnehjemsbevægelsen var kommet i Drift, og for hvert Aar, der gik, forøgedes Antallet af Børnehjem og Pladser paa disse.

Af en Statistik, der blev optaget af den Regeringskommission, som i Juni 1893 blev nedsat for at tage en Række Problemer vedrørende Ungdommen og Børnenes Opdragelse under Overvejelse, fremgaaer det, at der 1. Januar 1894 var 35 egentlige Børnehjem i Danmark. Af disse var et Hjem oprettet før 1860, 2 var stiftet i Tiaaret 1860—69, 11 i det følgende Tiaar, 19 i Perioden 1880—89 og endelig 2

¹⁸⁾ Morgenbladet 29. Aug. 1882.

efter 1890. I disse Plejehjem var der Plads til 475 Dreng og 437 Piger.¹⁹⁾

Alle disse Plejehjem skyldte Privatmænd eller Foreninger deres Oprindelse, og med intet af dem havde Staten noget at gøre. I Reglen var Hjemmet opstaaet paa den Maade, at en Mand eller Kvinde, der havde fattet Kærlighed for Sagen, gik ind paa at lede et saadant Hjem, som derefter fik Støtte af en eller anden velhavende Borger. I 1863 oprettede Agent J. E. Modeweg og Hustru det saakaldte Brede Plejehus bestemt for Børn fra Lyngby Kommune, og i 1871 indrettedes et lignende Hjem i Stege, der blev understøttet af Familien Hages Legat. Paa Frederiksberg grundlagde Grosserer Peter Mortensen og Chr. Møller-Andersen det kendte Børnehjem Godthaab, og nogle Aar senere fulgte Børnehjemmet Kana, ligeledes med Støtte af Grosserer Møller-Andersen. Nogle Hjem var ganske smaa og kunde modtage en halv Snes Børn, medens andre havde Plads til henved 100.

I disse Hjem modtoges Børn af alle Slags, ikke blot fattige Børn, der havde mistet deres Forsørger, men Børn, der var kommet paa gale Veje, og som atter skulde bringes paa ret Køl. Herved gik Børnehjemmene umærkeligt over i de forskellige Former for Opdragelsesanstalter, som det ligger uden for nærværende Opgave at beskæftige sig med.

Fra de forskellige Sogneraad modtog Børnehjemmene af og til Børn til Opdragelse, men da Betalingen laa betydeligt over den Pris, for hvilket et Barn som Regel kunde tinges i Kost hos en privat Familie, var Kommunerne ikke alt for ivrige efter at sende deres Børn til Børnehjemmene. Havde den nye Bevægelse ikke modtaget store Tilskud fra privat Side, var den sikkert aldrig kommet over de første Vanskeligheder.

Der var imidlertid i 80erne i den store Offentlighed begyndt at vaagne en Interesse for det samfundsvigtige Spørgsmaal om de fattige Børns Vilkaar under Opvæksten. Denne Bevægelse fremkaldte i første Række den Reform af Børnelovene, som er omtalt i Kapitel 11, men den satte sig ogsaa Spor med Hensyn til Børnenes Anbringelse i gode Plejehjem. I 1891 oprettedes paa Fyn den første Plejehjemsforening af Pastor Alfred Kaae, og denne Forening fik Aflægger i Ribe, Vejle og Ringkøbing Amter.²⁰⁾ Det var Foreningens For-

¹⁹⁾ Betænkning fra Kommissionen ang. Statstilsyn med Børneopdragelsen, 1895, S. 147—49.

²⁰⁾ Se herom: Alfred Kaae: Bidrag til Plejehjemsarbejdets Historie i de sidste 25 Aar. (Børnesagens Tidende 1917, Nr. 6—8).

maal at være Sogneraadene behjælpelige med at finde egnede Plejehjem og føre Kontrol med Børnenes Anbringelse i disse. Lidt efter lidt lykkedes det at vinde Sogneraadenes Interesse for Sagen og at indlede et praktisk Samarbejde med dem. Ved disse Foreningers virksomme Arbejde og ved Oprettelsen af flere og flere Børnehjem lykkedes det i Løbet af 90erne at føre hele Børnespørgsmaalet frem ad nye Baner og bort fra det offentlige Fattigvæsen, til hvilket det havde været kædet fast i det meste af det 19. Aarhundrede.

5. *Rejseunderstøttelser.* En særlig Form for Fattighjælp er karakteristisk for denne Periode og forekommer ikke saa sjældent, nemlig Udbetaling af en større Sum Penge af Fattigkassen, til Personer, der ønskede at rejse længere bort, f. Eks. til Amerika, for dér at prøve Lykken. Hverken Regeringen eller Amsraadene tillod den Slags ekstraordinære Udbetalinger af Kommunekassen og lagde sig ofte hindrende imellem, men Sogneraadene gennemførte i flere Tilfælde denne Understøttelse paa egen Haand.

I 1885 henvendte en Enke sig til Tyregod Vester Kommune og bad om Hjælp til en Rejse til Færøerne, da hun ikke længere var rask nok til at tage en Tjeneste. Sogneraadet skønnede, at det vilde være billigere at udbetale hende en større Sum engang for alle end risikere, at hun faldt Sognet til Byrde til hendes Dages Ende, og man besluttede at give hende en Understøttelse paa indtil 50 Kr.²¹⁾ I 1872 vedtog Sogneraadet, at det vilde yde en Mandsperson 30 Rigsdaler til Klæder, hvis han kunde fremlægge Bevis for, at han ellers havde Penge nok til en Rejse til Amerika.²²⁾ Endelig ansøgte man i 1881 Amtet om Tilladelse til at udbetale en af Sognets Fattige 2 à 300 Kr. af Kommunekassen som Bidrag til en Amerikarejse, men Amtet nægtede sin Tilslutning.²³⁾

Fra andre Kommuner haves der Eksempler paa akkurat det samme. I Nørup-Randbøl Kommune henvendte en Mand sig til Sogneraadet og bad om Hjælp til at rejse til Amerika. Han kunde godt selv skaffe en Del af Beløbet, men han behøvede endnu 40 Rigsdaler. Summen blev ydet ham »med Fattigkassens fremtidige Tarv for Øje«, og da det senere viste sig, at han ikke skulde bruge 40 Rigsdaler, men 43, fik han ogsaa dem.²⁴⁾

²¹⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1885, 6. Febr.

²²⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1872, 8. April.

²³⁾ Tyregod-Vester Kommunes Sogneraadsprotokol 1881, 2. April og 4. Maj.

²⁴⁾ Nørup-Randbøl Kommunes Fattigkommissionsprotokol 1869, 16. Juni og 22. Juli.

I 1887 forespurgte et Sogneraad hos Københavns Amtsraad om Tilladelse til at yde en Arbejdsmand 200 Kr. til at udvandre, men det blev afslaaet.²⁵⁾ I 1883 havde Jetsmark Kommune udbetalt ikke mindre end 600 Kr. til en enkelt Person. Da Regnskabet kom for i Amtsraadet, vedtog man at lade Sagen passere, men man udtalte samtidig en meget alvorlig Misbilligelse af den anvendte Fremgangsmaade.²⁶⁾

Det var ikke alle Sogneraad, der slap saa nemt fra den Slags Overtrædelser af Sogneraadenes Beføjelser. I 1889 havde Højby Sogn givet 150 Kr. til en løsladt Straffefange, for at han kunde drage til Sydamerika. Ministeriet nægtede at lade denne Udgift passere, og Amtsraadet resolverede, at enten maatte Sogneraadet betale Beløbet tilbage, eller man maatte indsamle Beløbet i Kommunen.²⁷⁾

Disse Eksempler paa Rejseunderstøttelser kan betragtes som Udslag af den velkendte Tendens til saa vidt muligt at skubbe de sociale Byrder fra sig. Hellere end at se sig nødsaget til for en lang Aarrække at maatte paatage sig Forsørgelsen af en eller anden Person, sørgede man for at skaffe ham af Vejen itide, selv om Præmien for denne Forsikring mod en formodet finansiel Ulykke i Fremtiden ikke var helt billig. At alle disse »nedværdigende Kneb«, som man kaldte dem paa Rigsdagen, især blomstrede frodigt i Landdistrikterne havde sin naturlige Forklaring. I smaa Landkommuner var det ikke forbundet med større Vanskelighed at føre Kontrol med Sognets Fattige, og Individier, hvis Nærværelse ikke var ønskelig, kunde let fjernes. Om man ogsaa har Lov til at drage den Slutning, at man i Landdistrikterne var mindre humant indstillet over for de Trængende end i Byerne, er vist et stort Spørgsmaal, men de faktiske Forhold medførte, at man i Købstæderne umuligt kunde føre denne nøje Kontrol med den Enkeltes personlige Forhold, som var en Forudsætning for Fordrivelsessystemet, ligesom det var umuligt at hindre de Fattige i at finde Husly og Arbejde.

25) Sogneraadstidende 1887, S. 105.

26) Sogneraadstidende 1887, S. 105.

27) Sogneraadstidende 1891, S. 234.

KAPITEL 4.

Fattigforsørgelsen i Byerne.

1. Kildematerialet.

TIL Belysning af Fattigforsørgelsens Organisation i Byerne findes der kun meget faa Bidrag i den trykte Litteratur. Selv om dansk lokalhistorisk Litteratur efterhaanden kan fremvise ikke saa faa udmærkede og fyldige Købstadshistorier, har ingen af Forfatterne interesseret sig for den Side af det kommunale Liv, som bærer den graa og kedelige Betegnelse: det kommunale Forsørgelsesvæsen. Kun for Aalborg og Ribe Købstæders Vedkommende er der i større Udstrækning ydet Bidrag til dette Spørgsmaals Løsning paa Basis af originalt Kildemateriale.

Ønsker man derfor at danne sig et virkeligt Indtryk af de faktiske Forhold, maa man søge til utrykt Materiale, og man har da to Hovedkilder at øse af, de kommunale Arkiver og Centraladministrationens Akter.

Hvad de kommunale Arkiver angaar, støder man paa de samme Vanskeligheder, som gælder med Hensyn til Sogneraadsarkiverne. De er endnu ikke afleveret til de offentlige Arkiver, de opbevares som Regel paa spredte Steder og under daarlige Vilkaar, og de er meget sjældent fuldstændig bevaret. Da den Tid og Udgift, Enkeltmand kan afse til en Gennemgang af disse spredt liggende Arkivalier, har en naturlig Grænse, har der ogsaa i dette Tilfælde maatte renonceres paa et stort Gennemsynsarbejde, og man har maattet nøjes med den beskedne Opgave at gennemgaa et mindre Antal overkommelige Arkiver. Af denne Grund er der ikke taget noget Hensyn til store Byer som Aalborg, Aarhus og Odense, da Materialet her er uhyre omfangsrigt, og det ikke har nogen Interesse overfladisk at snuse til det. Som Maal for Undersøgelsen har man stillet sig: saavidt muligt at udtømme det Materiale, der er efterladt fra en Række middelstore danske Provinsbyer For Udvalget af disse har forskellige Forhold været

afgørende. Da det skønnedes af Værdi at undersøge, hvorledes Fattigplejen blev organiseret i en af de Byer, hvor man paa Forhaand vidste, at der fra Myndighedernes Side (Amtmand Stemann og Pastor Bastholm) var gjort et stort og banebrydende Arbejde, valgte man *Slagelse*, og man var her saa heldig at finde et meget omfattende Materiale. Da det under Korrespondance med forskellige sjællandske Købstadsmyndigheder viste sig, at det bevarede Materiale i *Køge* og i *Ringsted* var baade let tilgængeligt og kunde udlaanes, valgte man endvidere disse to Byer. For Jyllands Vedkommende blev privat Bekendtskab og Mulighed for talrige Besøg paa Stedet Anledning til, at Arkivmaterialet fra *Kolding* blev inddraget under Undersøgelsen. For ligeledes at medtage *Fredericia* talte det afgørende Forhold, at Arkivalierne var afleveret til Landsarkivet i Viborg.

Foruden dette lokale Arkivstof har det været muligt at udnytte en Del af det rige Materiale, som ligger gemt i Centraladministrationens Sager. Naturligvis maa man først og fremmest koncentrere sig om de saakaldte »Pakkesager«, medens det beror mere paa en Tilfældighed, hvad man kan fremdrage af de Tusinder og atter Tusinder af afleverede Journalsager. Utvivlsomt kan der findes adskiligt til Belysning af det kommunale Fattigvæsen i disse Akter. Paa Forhaand maa man dog være klar over, at den moderne Journalføring i Ministerierne i Forbindelse med den Maade, hvorpaa Sagerne henlægges, gør det meget vanskeligt at finde Stoffet frem. I den Fremstilling, som her fremlægges, har det været absolut nødvendigt at samle Undersøgelsen om ganske bestemte Forhold, navnlig de undersøgte Byers Fattiggaarde, et Spørgsmaal som Forfatteren har anset for det mest paatrængende at faa belyst.

Til megen Støtte for Arbejdet har de Oplysninger været, som den store Fattigkommission i 1869 ved udsendte Spørgeskemaer udbad sig hos Købstæderne. Ganske vist tog Spørgsmaalene kun Sigte paa de saakaldte Forsørgelses- og Arbejdsanstalter, men de Besvarelser, der indkom, indeholdt ikke ganske faa Bidrag til Belysning af den almindelige Fattigpleje uden for Anstalterne. Ved Hjælp heraf og ved de fyldige Oplysninger, som kan udvindes af de forskellige kommunale Arkiver, kan der gives en fyldestgørende Skildring af Hovedtrækkene i Forsørgelsesvæsenets Indretning i danske Købstæder i det 19. Aarhundrede.

2. Fattigvæsenets Bestyrelse. Ved Fattigloven af 5. Juli 1803 oprettedes i hver Købstad en Fattigkommision.¹⁾ I denne sad en Række

fødte Medlemmer, nemlig Sognepræsten eller Sognepræsterne, hvis der var flere i Byen, et Medlem af Magistraten, hvor saadanne fandtes, samt Byfogden som Stedets Politimester. Foruden disse omfattede Kommissionen to eller flere af Byens Borgere, der bar Navnet Fattigforstandere. Fattigkommissionen var underordnet Stiftamtmand og Biskop, der kaldtes Fattigvæsensdirekørerne, og disse kunde i alle tvivlsomme Tilfælde appellere til Kancelliet som øverste Myndighed for det kommunale Fattigvæsen.

Loven indeholdt ingen udtrykkelig Angivelse af, hvem der skulde lede Kommissionens Forhandlinger, men da Sognepræsten i Lovens Paragraf 11 omtaltes som den, »hvem Omhu for de Trængende nærmest er betroet«, og det desuden var til ham, at den Trængende skulde henvende sig, naar han ønskede at faa Hjælp, er det rimeligt at tænke sig, at han ogsaa har præsideret ved Kommissionens Møder.

Fattigforstanderne valgtes første Gang af Præsterne og Øvrigheden i Forening, derefter af den samlede Kommission. Valget gjaldt for tre Aar, men mente en af de Udvalgte at have gyldig Grund til at bede sig fri, kunde han herom henvende sig til Direktørerne, der ogsaa traf alle nødvendige Forholdsregler i det Tilfælde, hvor nogen viste Ulyst eller Forsømmelighed over for sine Pligter.

Det var Fattigforstandernes Hverv sammen med Kommissionens øvrige Medlemmer at overlægge alt, hvad der tjente til Fattigvæsenets Fremgang og i denne Forbindelse at give Oplysninger om alt af Interesse. De skulde være Kommissionens udøvende Magt, der sørgede for, at dens Beslutninger blev udført, og de skulde indberette, naar et af Fattiglemmerne viste Uorden eller gjorde Modstand mod Kommissionens Befalinger. Endelig paahvilede det dem at indsamle alle frivillige Gaver til Fattigvæsenet og aflevere dem til Kassereren.

Kommissionen holdt et ordinært Møde en Gang hver Maaned, eller saa ofte det var nødvendigt. Ved Møderne i December, Marts, Juni og Oktober fastlagdes Forsørgelsen for det kommende Kvartal, og alle, der nød Understøttelse, var pligtig til at fremstille sig, hvis det ønskedes. Paa Kvartalsmøderne gennemgik man meget nøjagtig de forskellige Fattiges Kaar, man undersøgte, om der var indtraadt en Forbedring, saaledes at Hjælpen kunde nedsættes, eller om en Forværring i Tilstanden krævede større Bidrag. Decembermødet var det vigtigste. Her forelagde Sognepræsten den aarlige Forsørgelsesplan, hvorpaa hver enkelt Fattig var meget nøje opført med Oplys-

1) Fattiglovens §§ 1—2, 21—36.

ninger om hans personlige Forhold, hans Trang og hans Arbejds- muligheder. Paa Forsørgelsesplanen skulde Præsten endvidere stille Forslag om Forsørgelsesmaaden. Samtidig maatte der forelægges en Plan for Udskrivning af Fattigskatten. I Kommissionen underkastedes disse Udkast en udførlig Diskussion, og ved Stemmeflerhed afgjorde man, hvorledes Forsørgelsen skulde ordnes, og hvor meget hver enkelt Borger skulde bidrage til Bestridelse af Udgifterne ved denne Forsørgelse. Naar Planen var vedtaget, bekendtgjordes den fra Prædikestolen, og de enkelte Fattigforstandere modtog en Afskrift af den til Fremlæggelse i Distriktet. Mente nogen at have Grund til Klage, kunde en saadan forebringes Fattigdirektørerne, men indtil disse havde fældet en Dom, maatte man henholde sig til Fattigkommissionens Afgørelse af Spørgsmaalet.

I disse Regler for Fattigvæsenets Bestyrelse skete der i Løbet af Aarhundredet visse Ændringer, som først og fremmest tilsigtede at give Købstædernes Indbyggere en større direkte Indflydelse paa den praktiske Administration. Herved trængtes Embedsmændenes udstrakte Herredømme over Sagerne langsomt tilbage.

Det første lille Skridt i denne Retning opnaaedes 1837, da Anordningen om Købstædernes økonomiske Bestyrelse blev publiceret. Ved denne Lov udstraktes Valgretten til Borgerrepræsentationen betydeligt i Forhold til tidligere, og det vedtoges, at for at de af Borgerne valgte Repræsentanter »ogsaa kunne erholde en passende Medvirkning paa de Communal-Anliggender, der ere anbetroede nogen særlig Administration«, f. Eks. Fattigvæsenet, skulde Fattigforstanderne udvælges af Borgerrepræsentanterne, og i det Mindste den ene af Forstanderne være Borgerrepræsentant.²⁾

Den særlige Fattigbestyrelse fortsatte med at lægge sit eget Budget, men det skulde indsendes til Forhandling mellem Borgerrepræsentationen og Magistrat eller Byfoged og indgaa i Byens almindelige Budget. Herved havde Byens valgte Mænd opnaaet nogen Mulighed for at øve Indflydelse paa den økonomiske Side af den kommunale Fattigpleje, men stor var den ikke, og i Tilfælde af Strid skulde Sagen indankes for Amtmanden. Samtidig bortfaldt den specielle Opkrævning af Fattigskat, som Fattigkommissionen hidtil havde besørget. Nu blev det nødvendige Skattebeløb lignet under et og opkrævet samlet.

²⁾ Anordning ang. Købstædernes økonomiske Bestyrelse af 24. Okt. 1837, § 19.

Store Forandringer skete ikke ved Kommunalloven af 1837. Nu som før forvaltedes Fattigvæsenet af en særlig Kommission, hvor Embedsmandselementet var stærkt repræsenteret, og denne Ordning opretholdtes til Slutningen af 60erne.

En fuldstændig Omorganisation af det kommunale Fattigvæsen i Byerne indtraadte ved Gennemførelsen af Kommunalloven af 26. Maj 1868. Denne Lov, der ligesom Landkommunalloven var blevet til efter meget langvarige Forhandlinger paa Rigsdagen, indeholdt alle de grundlæggende Bestemmelser for Byernes fremtidige Styre, men henviste Udarbejdelsen af de nærmere Regler til direkte Forhandling mellem hver enkelt Købstad og Indenrigsministeriet. Naar disse var afsluttet, optoges de i en særlig kommunal Vedtægt for den paa-gældende By.

Ved Lovens Paragraf 13 ophævedes de gamle Fattigkommissioner, og deres Forretninger henlagdes under Byraadet. Samtidig forsvandt Direktørerne for Fattigvæsenet, Amtmanden og Biskoppen, og det fastsloges som en Grundregel, at det faste Tilsyn med de Fattige og med Fattigvæsenets Stiftelser kunde overdrages ulønnede Mænd udenfor Byraadets Midte som Fattigforstandere.

Ved en ministeriel Skrivelse af 26. Maj 1868 udsendte Ministeriet til samtlige Købstæder Udkast til den ovenfor omtalte kommunale Vedtægt.³⁾ Om Fattigvæsenets Bestyrelse hed det, at der af Byraadet skulde nedsættes et staaende Fattigudvalg med Borgmesteren som født Formand. Til at bistaa Udvalget kunde Byraadet udnævne nogle Fattigforstandere, der hver fik sin Del eller sit Distrikt i Byen at føre Tilsyn med. Udvalget skulde føre Brevvekslingen i alle Fattigvæsenets Anliggender, navnlig med de fremmede Kommuner, og det repræsenterede Kommunen over for disse. Udvalget sørgede endvidere for, at de Summer, der blev bevilget Fattigvæsenet, ogsaa blev anvendt dertil, og det havde at paase, at de Penge, der tilkom det, ogsaa indkom. Den sidste Bestemmelse var en Indskærpelse af Forpligtelsen til at passe paa, at alle de mange forskellige Smaaandtægter, der var tillagt Fattigkassen, saasom Gaver ved Køb og Salg, Bøder, Bøsse- og Tavlepenge o. lign. virkelig indkom i Kassen.

Som Eksempel paa en saadan kommunal Vedtægt kan tages »Vedtægt for Styrelsen af de kommunale Anliggender i Kjøbstaden Horsens« fra 1868.⁴⁾ Om Fattigvæsenet handlede Paragraf 5.

³⁾ Departementstidende 1868, S. 578—90.

⁴⁾ Indenrigsministeriets 1. Dept. 1869, Journal Nr. 2499.

Fattigudvalget bestod af Borgmesteren som Formand og tre af Byraadets Medlemmer, der var valgt paa tre Aar. Til at bistaa Udvalget udnævnte man 11 Fattigforstandere, der hver fik sit Distrikt at passe. Det rummede omtrent 900 Indbyggere. De paagældende Distrikter kunde til enhver Tid omlægges eller forøges af Byraadet efter Indstilling af Udvalget. Det var Forstanderens Pligt at føre det specielle Tilsyn med Distriktets Fattige, deres Familieforhold, Opførsel, stigende og faldende Trang, deres Boliger og Klæder etc. og samtidig nøje at følge de Tilflytninger, der fandt Sted, af saadanne Personer, om hvem man kunde formode, at de andetsteds havde modtaget Fattighjælp eller vilde blive trængende til Understøttelse. Udvalget sammenkaldte Forstanderne, saa ofte det var nødvendigt, til Forhandling om almindelige Anliggender, om Formen for Understøttelsen og om den aarlige Forsørgelsesplan, der skulde medfølge Udkastet til Overslaget. Paa samme Maade fandt der en Forhandling Sted med Fattigforstanderne i April og i Oktober Maaned om de Foranstaltninger, der maatte træffes i Anledning af Flyttedagen. Beslutninger kunde blot tages af Udvalgets Medlemmer, idet Fattigforstanderne kun havde raadgivende Myndighed.

Fattigvæsenets Indtægter og Udgifter skulde passere Kommunens Kasse, men Udvalget kunde forskudsvis hver Maaned faa udbetalt $\frac{1}{12}$ af det bevilgede Beløb til Bestridelse af de løbende Udgifter, mod den 3. i hver efterfølgende Maaned at aflægge Regnskab for de saaledes besørgede Udbetalinger. Alle andre Udbetalinger skulde sendes til Regnskabsudvalget til direkte Anvisning.

3. *Fattigkassens Indtægter.* Et af de vigtigste Afsnit i Loven af 1803 var Kapitlet om Fattigkassens Indtægter, et Kapitel, der fremtraadte som en mærkelig Blanding af gammelt og nyt.⁵⁾

Som allerede flere Gange omtalt i det foregaaende havde det 18. Aarhundredes Fattigvæsen lidt under den Vanskelighed, at de Indtægter, der var henlagt under det, aldeles ikke slog til til Bestridelse af de nødvendige Udgifter. Ogsaa i Loven af 1803 havde man optaget det gammeldags fiskale System, der bestod i, at man henlagde Indtægten af en Række forskellige Afgifter til Fattigkassen. Samtidig be myndigedes Fattigkommissionen til at supplere disse Indkomster med en Skat paa Købstadens Indbyggere, der kunde hæves og sænkes,

⁵⁾ Fattiglovens Kapitel VII.

eftersom Trangen til Understøttelse var stor eller lille. Heri laa den store Forskel.

Fattiggkassens vigtigste Indtægt i det 19. Aarhundrede blev de aarlige Bidrag i Penge, som enten ydedes frivilligt af Borgerne eller efter Ligning »i Forhold til hvad Districtets Fattigvæsen behøver«. Disse Bidrag maatte erlægges hvert Kvartal forud, og var man forsømmelig med Betalingen, kunde Restancerne inddrives.

I 1845 udgjorde den tvungne Fattigskat ifølge en Undersøgelse af Regnskaberne i Slagelse 69,7 % af Fattiggkassens samlede Indtægter, i Køge 44,2 % og i Kolding 84,2 %. Naar Tallet fra Køge var saa lavt i Forhold til de to andre Byer, havde det sine særlige Grunde. Fra gammel Tid havde Byens Fattige faaet tillagt Indtægten af Magleby Kongetiende, og med de stigende Kornpriser i 40erne indbragte denne et saa stort Beløb i den lokale Fattiggkasse, at Byens Borgere ikke behøvede at yde saa stort et Beløb i Skat som andre Steder. Formodentlig har de gode Køgeborgere af og til sendt den ædle Giver fra fordums Dage en venlig Tanke.

Overgangen fra det 18. Aarhundredes frivillige Ydelse til den tvungne Fattigskat foregik ikke alle Steder lige pludseligt. I Slagelse vedblev Borgerne gennem flere Aar at tegne sig for frivillige Bidrag, og Kommissionen paalignede derefter det manglende Beløb.^{o)} I 1818 var Forholdet endnu saaledes, at 81,7 % af Borgerskabets Bidrag var tegnet frivilligt. 1828 var den frivillige Ydelse sunket til 56,3 %, og 1831 var den helt forsvundet. I de tilstødende Landdistrikter bevarede man den dog betydeligt længere. Ogsaa i Kolding finder man Spor af en tilsvarende frivillig Ydelse. I Fattigregnskabet for 1804 er der paa Indtægtssiden opført et frivilligt Bidrag fra Borgerne paa 192 Rigsdaler foruden »det nødvendig paalagte Bidrag paa 195 Rigsdaler«. Denne Ordning var imidlertid allerede forsvundet 1805, og fra de andre Byer, der har været underkastet en speciel Undersøgelse, er der ikke fundet Spor af en lignende Overgangstilstand.

Foruden det direkte Tilskud tillagde Loven af 1803 Fattiggkassen en Række andre Indtægter. Der var en Afgift lignet paa Byens Grundtakst, hvis Størrelse Øvrigheden fastsatte efter indhentet kongelig Godkendelse. Dernæst skulde $\frac{1}{4}$ % af det Beløb, der indkom ved Bortsalg ved Auktion af Varer og Løvsøre, og som betaltes af Sælgeren, indgaa i Fattiggkassen. Endvidere tilfaldt der Fattiggkassen en hel Del Bøder enten ved de ordinære eller ekstraordinære Retter eller

^{o)} Slagelse Fattigvæsen, Ansætningsprotokol 1818—31.

ved Forligelseskommissionerne. Desuden vedblev man i Kirken at ombære en Tavle, nemlig Nytaarsdag, de tre store kirkelige Højtider, almindelig Bededag, Søndag efter Allehelgensdag samt hver eneste Dag, der var Altergang. Ved alle disse Lejligheder var det Præstens Pligt at formane Menigheden til Godgørenhed. Af andre Tavler var der den helsingørske Hospitalstavle. Hver Kirke i Landet var pligtig at yde sin Gave, men naar den Sum, der var fastsat for hver Kirke, var betalt, gik Resten i Fattiggassen. Endvidere havde Lovens Fædre tænkt sig, at frivillige Gaver vilde blive ydet ved Gaardes, Huses og Jorders Salg baade af Køber og af Sælger, og endelig havde man henlagt til Fattiggassen, hvad der indkom ved Bortsalg af fundne og optagne Kreaturer, naar Ejeren ikke meldte sig inden for en vis afsat Tid, samt af de Fattiges Efterladenskaber.

Af langt større Betydning end disse mange forskellige Smaaandtægter var de Summer, der hidrørte fra tidligere Aarhundreders milde Gaver, enten i Form af Kapitaler, der var skænket Fattige og Husarme, og som kastede Renter af sig, eller af Ejendomme, Jorder etc. i Byen og udenfor samme, der kunde udlejes eller bortforpagtes. Denne Indtægt varierede stærkt fra Sted til Sted, men den havde overalt en ikke ringe Betydning og kunde som paavist for Køge Bys Vedkommende bevirke, at Fattigskatten kunde holdes paa et relativt lavt Beløb.

De Kapitaler, som Fattigvæsenet lidt efter lidt havde erhvervet, frugtbargjorde man ved at udlaane dem til Byens Borgere mod Pant i deres faste Ejendom. Paa et Tidspunkt, hvor Kreditsystemet var ringe udviklet, og hvor man ikke kendte egentlige Laaneinstitutter, er det ikke usandsynligt, at Fattigvæsenets ofte ikke helt ubetydelige Kapitaler har gjort en ikke ringe Nytte. Nogle Oplysninger fra Kolding og fra Aalborg vil vise dette.

I Kolding var de Beløb, der blev udlaant, af meget varierende Størrelse, men man udlaante som Regel kun i ganske smaa Portioner.⁷⁾ I Aaret 1800 havde Fattigvæsenet en Kapital paa ca. 3600 Rigsdaler, der var udlaant i ikke mindre end 28 forskellige Portioner. Størst var et Laan paa 300 Rigsdaler, mindst et paa 20. I 1845 udgjorde den samlede Kapital ca. 3000, fordelt mellem 17 Laantagere. Ser man paa disses sociale Stilling, var det fortrinsvis Haandværkere eller Perso-

⁷⁾ Fattigvæsens Protokol 1803—35 og Fattigkommissionsprotokol 1835—68.

ner af den lavere Middelstand, medens Byens Handlende ikke synes at have laant Penge af Fattiggassen.

I Aalborg var Forholdene noget anderledes som Følge af de noget større Forhold.⁸⁾ Af en Opgørelse fra ca. 1840 fremgaar det, at Fattigvæsenets Kapitalformue var 2.960 Rigsbankdaler rede Sølv, 36.027 Rigsbankdaler Sølvværdi og 14.031 Rigsbankdaler Sedler og Tegn. Ialt var der i Protokollerne opført 52 Debitorer, der havde laant mange forskellige Beløb, hvoraf flere ret betydelige. Som Fattigvæsenets største Debitor var opført Proprietær Stadel til Ullerup, der havde laant 7.166 Rigsbankdaler Sølvværdi, og Proprietær Spliid til Hvanstrup fulgte ganske kort efter med 5000 Rigsbankdaler Sølvværdi. Et Par kendte Industriforetagender i Aalborg Kjærs Mølle og Obels Cigarfabrik havde laant henholdsvis 1491 Rigsbankdaler Sølvværdi og 1625 Rigsbankdaler Sedler og Tegn, og blandt Debitorerne figurerede desuden Købmand Møller med 1000 Rigsbankdaler Sedler og Tegn, Vinhandler Bock med 1000 Rigsbankdaler Sølvværdi og Murermester Vang med et lignende Beløb. Foruden de store Debitorer var der flere ganske smaa, f. Eks. Skrædersvend Bradsted med 200 Rigsdaler Sølvværdi, Gørtler Thomsen det samme, Arbejdsmand Valther 160 Rigsbankdaler Sølvværdi og Toldbejent Moser 350 Rigsbankdaler Sølvværdi. Det laveste Beløb, der var udlaant, var til Maler Poulsen, der stod opført for et Beløb paa 35 Rigsbankdaler og 80 Skilling Sølvværdi. Statsgældsdirektionen havde laant 1000 Rigsbankdaler Sedler og Tegn, medens Kongens Kasse stod som Debitor for 1161 Rigsbankdaler Sølvværdi og 528 Rigsbankdaler Sedler og Tegn.

Foruden rede Penge ejede de forskellige Fattiggasser undertiden fast Ejendom, bestaaende i Huse, Marker og Enge. En Del af dette anvendte man i den almindelige Fattigpleje som Opholdssted for de Fattige, Eksempler herpaa vil fremgaa af det følgende, og hvad man ikke selv havde Brug for, udlejede man til Fremmede. Dette var saaledes Tilfældet i Slagelse, hvor Lejeindtægten i 1845 udgjorde ikke mindre end 14,3 % af Fattiggassens samlede Indtægter.

Af de mange smaa Indtægter, som Loven af 1803 havde henlagt til Fattigvæsenet, var en Del overtaget fra det 18. Aarhundrede. Dette gjaldt Bøsse- og Tavlepenge. Fattiggassens Bøsser var opsat i Kirkerne Vaabenhuse eller anbragt i Værtshuse og paa offentlige Steder. Tavlerne derimod blev ombaarret i Kirken paa de store Festsdage. De Indtægter, der ad denne Vej indkom, kom aldrig til at spille nogen

⁸⁾ Dr. Hald: Aalborg Fattigvæsenes Historie 1842, S. 92—94. (I det flg. citeret: Hald).

større Rolle, og deres Betydning blev endnu mindre i det 19. Aarhundrede, hvor de blot udgjorde et Par Procent af Kassernes samlede Indtægter. Fra det forrige Aarhundrede stammede endvidere visse Retsbøder og Mulkter, ligesom det fra gammel Tid havde været Skik og Brug, at Køber og Sælger af fast Ejendom ydede en Kendelse til Fattigvæsenet. Endelig synes man paa visse Steder, f. Eks. i Kolding og i Fredericia at have modtaget en Del af Akcisepengene, uden at det kan ses, at der var Lovhjemmel herfor. Den Indtægt, som man modtog, naar fremmede Skuespillere og Gøglere besøgte Byen, var ikke stor, men bør dog nævnes.

Af helt nye Indtægter gennemførte Loven af 1803 tre forskellige, foruden det allerede nævnte tvungne borgerlige Bidrag. Af disse var den vigtigste en Andel i Byens Grundtakst, men dens Betydning var ikke stor, højt regnet nogle faa Procent af Kassernes samlede Indtægter. Endnu mindre var $\frac{1}{4}$ % Afgiften af Varer og Løspøre solgt ved Auktion. Den indbragte i de undersøgte Tilfælde paa intet Tidspunkt et saa stort Beløb som Bøsse- og Tavlepengene, i Køge i 1845 endog blot 6 Rigsbankdaler. En fuldkommen Fiasko var Indtægten af optagne Kreaturer. Saa vidt Regnskaberne viser, er der hverken i Slagelse, Køge eller Kolding bortløbet nogen Hest eller noget Kreatur, saaledes at der ad den Vej er kommet en Skilling i Fattigkassen.

4. *Almindelige Regler om Forsørgelsesmaaden.* Fattigloven af 5. Juli 1803 for Købstæderne fastslog som almindelig Regel, at Fattigunderstøttelsen i Byerne skulde ydes i Naturalier, og kun naar dette paa Grund af de lokale Forhold vanskelig kunde finde Sted, maatte Hjælpen gives i rede Penge.⁹⁾

Ligesom paa Landet inddelte man de Trængende i tre Klasser. Til første Klasse henregnede man alle gamle og syge Mennesker eller saadanne Personer, der i den Grad var svækket paa Helbred, Førlighed, Sanser og Forstand, at de aldeles ikke kunde fortjene noget eller i gunstigste Tilfælde kun bidrage meget lidt til deres egen Forsørgelse. Anden Klasse bestod af Børnene, medens man til tredje Klasse henregnede Familier eller Enkeltpersoner, som paa Grund af Svagelighed, mange Børn, tiltagende Alder »eller andre saadanne Aarsager« ikke var i Stand til at tjene saa meget, som behøvedes til deres egen eller deres Børns »nødtørfte Underholdning«.

For de Fattige i første Klasse skulde den offentlige Understøttelse

⁹⁾ Reglerne om Forsørgelsesmaaden findes i Lovens §§ 7—10.

bestaa i Kost, eller hvis det viste sig ugørligt at organisere Indretninger til Naturalforplejning, i en Pengeunderstøttelse. Desuden skulde Fattigvæsenet skaffe dem de nødvendige Klæder, Bolig og Varme samt Pleje i Sygdomstilfælde. Om de Fattige i 3. Klasse udtalte Loven, at de skulde understøttes paa en saadan Maade, at de ikke kom til at lide Mangel paa det nødtørftigste og indirekte opfordredes til Tiggeri, men paa den anden Side maatte det gøres dem forstaaeligt, at de selv maatte arbejde saa meget som muligt for deres egen Underholdning. Fattigkommissionerne maatte, overalt hvor det var muligt, bestræbe sig for at hjælpe dem til et Arbejde, der passede til deres Kræfter, mod Betaling efter gangbar Pris, og først naar det viste sig, at de ikke selv kunde erhverve nok til Livets Opretholdelse, kunde man komme dem til Hjælp paa anden Maade. Denne Understøttelse maatte ikke gives dem i Penge, men den skulde rækkes dem i Form af Fødevarer, Brændsel, Klæder o. s. v.

Naar Loven af 1803 indeholdt saa udtrykkelige Bestemmelser om Naturalforplejning ogsaa for Købstædernes Fattige, hang det uden Tvivl sammen med de indtrængende Henstillinger, som Kancelliet havde modtaget fra Amtmand Stemann. Den unge Amtmand var meget ivrig i denne Henseende og gik endog saa vidt, at han betragtede Naturalforplejning som en Hovedbetingelse for ethvert velordnet Fattigvæsen. I Købstæderne, hævdede han, var denne Forsørgelsesmaade dobbelt paakrævet, dels fordi de nødvendige Livsfornødenheder her maatte betales med en meget høj Pris, da de Fattige kun kunde købe ganske smaa Kvantiteter ad Gangen, dels fordi de Fattige, naar de fik Penge mellem Hænderne, i Byerne vilde have altfor let Adgang »til at skaffe sig Caffee, Brændeviin og slige Overdaadigheds Artikler«. ¹⁰⁾ Amtmandens Henstillinger gjorde deres Virkning, og Naturalforplejningen blev fastslaaet som den primære Form for Understøttelserne ogsaa i Byerne.

5. *Forholdene i Slagelse.* Til Belysning af Fattigvæsenets Udvikling i Slagelse i det 19. Aarhundrede findes et meget rigt og fyldigt Materiale, der navnlig for 1. Halvdel af det 19. Aarhundrede giver meget detaillerede Oplysninger om mange Forhold. Dette hænger naturligt sammen med, at Byen i 1799 havde faaet en ny Sognepræst, den unge Hans Bastholm, en Mand der med glødende Interesse og aldrig svigtende Energi kastede sig ud i Arbejdet for en ny og bedre

¹⁰⁾ Promemoria, dat. 29. Maj 1803. D. K. 2. Dept. Bilag til Reglement for Fattigvæsenet i Købstæderne og paa Landet, 1803, 5. Juli. Reg. 779—80.

Fattigpleje. Takket være hans med stor Punktlighed og Flid førte Protokoller er det muligt at faa et godt Billede af Forsørgelsen i de nærmeste Aar efter 1803.¹¹⁾

Under Ledelse af Pastor Bastholm gennemførte man en saa godt som fuldstændig Naturalforplejning af Byens Fattige. Fuld Almisseportion bestod i et Maaltid varm Middagsmad, et Pund Brød og en Pot Øl daglig. Maden blev i de første Aar tilberedt i Hospitalets Marketeri, senere traf man Aftale med en Kone i Byen, som under Fattigkommissionens Kontrol tilberedte dette Maaltid. Da man i 1807 fik det nye Fattighus (se herom nedenfor) gik Arbejdet naturligt over til Opsynsmanden og hans Kone, som i Løn for deres Umage fik to Portioner Mad. Det nødvendige Kvantum Brød skaffede man i Begyndelsen hos en Bager i Byen, ligesom man traf Aftale med en af Byens Borgere om Levering af Øl, men med Tiden gik disse Leverancer over til Fattighusets Opsynsmand. En hel Portion Mad bestod af $\frac{1}{2}$ Pot Suppe eller Vælling med Kød eller Sul. Til Familier med Børn kunde der udleveres mindre Portioner.

Husly til de Fattige skaffede man i Begyndelsen ved at leje Lejligheder til dem ude i Byen. Denne Fremgangsmaade var imidlertid forbundet med en ikke ringe Bekostning, og hurtigt kom man ind paa den Tanke at erhverve en større Bygning, hvor man saavidt muligt kunde samle dem alle. Denne Indretning, haabede man, vilde ikke alene medføre en betydelig Besparelse for Fattigvæsenet, idet man paa den Tid regnede med ca. 8 Rigsdaler aarlig i Husleje for hver Person, men den vilde ogsaa for Fremtiden gøre en langt mere effektiv Kontrol mulig med de Fattiges Livsførelse. I det nye Fattighus, der stod færdigt 1807, var der Plads til ikke mindre end 56 Fattige.

For den nærmere Indretning af dette Hus har Pastor Bastholm gjort rede i det af ham udarbejdede Skrift om Fattigvæsenet.¹²⁾ Hele Bygningen med det nødvendige Inventar kostede ca. 7000 Rigsdaler. Der var indrettet flere Sovekamre, saaledes at Fattigbestyrelsen om Natten kunde holde de to Køn adskilt. Endvidere var det muligt at afsondre de mere Skikkelige fra de Personer, der ikke kunde lægges sammen med almindelige Trængende. Sengene var overalt beregnet til to Personer, undtagen i Sygestuen. De smaa Kamre i Stedet for

¹¹⁾ Den følgende Fremstilling hviler paa Oplysninger fra Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1803—53.

¹²⁾ Hans Bastholm: Theoretisk og practisk Anviisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark uden for Hovedstaden saavel i Købstæderne som paa Landet, 1817. (I det flg. citeret: Bastholm).

store Sale gjorde det endvidere muligt for Ledelsen at indlogere Familier med Børn. Sovekamrene var ikke opvarmet om Vinteren, og Beboerne var om Dagen henvist til at opholde sig i Arbejdsstuerne. Her blev ogsaa Maden serveret. Anretningen var yderst simpel: en Skaal og en Ske, og »deres Fingre ere alle de Spiseredskaber de behøve«. ¹³⁾

Det er vanskeligt at skønne, om de Fattige har været glade ved at blive klumpet sammen i Fattighuset. Givet er det, at de i flere Tilfælde strittede energisk imod. Man har Eksempel paa, at Fattigbestyrelsen maatte love at drage Omsorg for, at et indlagt Lem vilde komme til at bo sammen med et Menneske, som hun kunde være tjent med, og man turde heraf kunne drage den Slutning, at Samlivet mellem de Fattige i Fattighusets smaa Stuer ikke altid har været lige harmonisk. Gamle og svage Mennesker, der vanskelig kunde klare sig selv, var maaske nok tilfredse, eller de har hurtigt fundet sig til rette under den nye Ordning. Yngre Folk har sikkert hellere villet bo ude i Byen i deres egen Lejlighed end opleve at blive indlagt i Fattighuset og herigennem faa sat et sort Stempel paa sig i det almindelige Omdømme.

Selv om Fattighuset var rummeligt, fremgik det dog af flere Forhold, at det meget snart ikke var istand til at optage alle de Personer, der henvendte sig til Fattigkommissionen om Hjælp, og til disse maatte der fremdeles som hidtil lejes Boliger ude i Byen.

Foruden Mad og Husly maatte Fattigkommissionen drage Omsorg for Klæder og Brændsel. Hvad det første angik, hjalp man sig igenem saa godt man kunde. Noget blev man fra Tid til anden tvunget til at købe, men meget af det, man skulde bruge, skaffedes til Veje ad privat Vej ved Gaver. Ogsaa Ildebrændelet søgte man at komme saa billigt til som muligt. Til Fattighuset leverede man Brænde, men de Mennesker, der boede ude i Byen, fik ikke noget. Man henviste dem til Fattighusets Arbejdsstuer. Her kunde de om Dagen faa den nødvendige Varme, og hvad de desuden behøvede, maatte de selv skaffe sig. Heldigvis for de Trængende laa Antvorskovs store Skove lige udenfor Byen og her var nok af Grene og Spaaner. I Forsørgelsesplanen for 1804 antydedes det som en ganske naturlig Udvej, at de Fattige skaffede sig Brændelet ved selv at samle det. ¹⁴⁾ Læge og Medicin ydedes direkte paa Fattigkassens Regning, ligesom denne betalte de Fattiges Jordfæstelse.

¹³⁾ Bastholm, S. 187.

¹⁴⁾ Se f. Eks. Fattiglem Nr. 2 af 1. Klasse.

Paa dette Grundlag hvilede Fattigforsørgelsen i Slagelse de første Aartier efter Lovens Gennemførelse, bygget hovedsagelig paa Naturalhjælp og kun med meget faa og meget smaa Pengealmisser. Omkring 1825 indtraadte en afgørende Ændring. Antallet af Fattige var nu steget saa stærkt, at det kun var de Fattige i 1. Klasse, der kunde optages i Fattighuset og her faa den fulde Naturalforplejning med varm Mad, Brød og Øl. Alle andre maatte forsørges udenfor og paa en ganske anden Maade. Der maatte lejes Boliger til dem, og paa de aarlige Regnskaber steg Udgifterne til Husleje og Brændsel. Af den gamle Naturalforplejning bevaredes kun Brødhjælpen, og var de Fattige ude af Stand til at klare sig alene med denne, kom man mere og mere ind paa at yde dem en mindre Pengehjælp. Hvad der i 1805 maatte betegnes som en ren Undtagelse, blev 20 Aar senere Reglen.

Hertil kom et nyt Forhold, som Loven af 1803 ikke havde været opmærksom paa. Man syntes, som allerede sagt i det foregaaende, at gaa ud fra den Forudsætning, at det altid var muligt ved Kalenderaarets Begyndelse eller ved Indledningen til hvert Kvartal paa en Liste at optegne alle de Personer, der var trængende til Understøttelse, og for længere Tid bestemme deres Forsørgelse. Hurtigt viste det sig imidlertid, at der var en stor Klasse Mennesker, som ikke kunde indpasses i Fattiglovens Treklassesystem, nemlig de midlertidige Trængende. Loven gik ud fra, at Alder og Svagelighed var de væsentligste Aarsager til at Folk maatte henvende sig til det Offentlige, og tog ikke i Betragtning, at et tilstødende Uheld, Familieforsørgerens Sygdom og Død ligesaa godt kunde medføre, at Familien pludselig stod blottet for alle Midler, alene henvist til Fattighjælpen. Et nyt Problem opstod: Hvad skulde man gøre med en saadan Familie? Saa længe der var Plads i Fattighuset, havde det ingen Nød, men da det var fuldt, saa man ingen anden Udvej end at give dem en Pengeunderstøttelse. De midlertidig Trængendes Antal steg kraftigt med Aarene. 1825 udgjorde de 31 Personer, 1835 48, 1845 59 plus 18 udenbys og i 1864 84.

Fra Midten af 30erne viste det sig endvidere, at ikke faa af de Personer, der var optaget paa de aarlige Forsørgelsesplaner under 3. Klasse, ikke formaaede at klare sig med de engang tilstaaede Understøttelser, men at der maatte ydes Ekstrahjælp. 1835 var der 13, der fik denne Understøttelse, 1845 32 og 1865 ikke mindre end 60 Personer. Da denne Understøttelse ogsaa udbetaltes i Penge, var man i Slagelse i Midten af 60erne naaet saa vidt, at langt de fleste Fattige modtog Hjælpen i Penge, og kun et Mindretal var underkastet den

fuldstændige Naturalforplejning. Ordningen af 1803 var paa et afgørende Punkt brudt sammen.

Det staar endnu tilbage at undersøge, hvorledes det gik med det andet Programpunkt fra 1803: Arbejdsanvisningen. 1817 udtalte Pastor Bastholm de vægtige Ord: »Naar et Fattigvæsen uddeeler Føden med den eene Haand, saa bør det uddeele Arbejde med den anden«¹⁵⁾. Arbejde er for Mennesket, fortsatte han, en ligesaa naturlig Fornødenhed som Føde og Klæder, idet det vedligeholder en tilfreds Sjæls-tilstand og forebygger mange Laster.

Efter denne gyldne Regel arbejdede man i Slagelse i Aarene efter 1803. Gennemgaar man de forskellige Forsørgelsesplaner, bliver man slaaet af den Omhyggelighed, hvormed Fattigbestyrelsen formaaede paa Mark og Skilling at regne ud, hvor meget enhver Trængende formaaede at bidrage til sit eget Underhold. En gammel Mand paa 76 Aar kunde pille Værk eller plukke og karte Uld, en anden kunde fabrikere Svovlstikker, lave Skeer eller flette Kurve. Fattigbestyrelsen leverede de nødvendige Materialier og sørgede for, at de forarbejdede Varer blev afsat. Hvad Kvinderne angik, var det meget nemt at skaffe dem Arbejde. De fleste kunde sættes til at spinde, og dygtige Spindesker var der altid god Brug for. Om Sommeren var der en Række lette Arbejder, der udmærket kunde betros ældre og svagelige Fattiglemmer, nemlig Lugning i Haver, Ledvogtning o. lign. Man ser derfor ikke faa Tilfælde af, at Understøttelser bliver inddraget i Sommermaanederne. En Moder med to Børn paa 7 og 8 Aar behøvede ikke Hjælp om Sommeren, skønnede man, da Børnene ved Fattigvæsenets Mellekomst kunde faa en Tjeneste ved at vogte Smaakreaturer og Gæs.

Bedre Muligheder for at udnytte de Fattiges Arbejdskraft fik man, da det nye Fattighus 1807 stod færdigt. Her var rummelige Arbejdsstuer, hvor de Fattige kunde sættes igang med at spinde og væve. Baade Mænd og Kvinder, Voksne og Børn sad bøjet over Rokken. I de første Aar hjalp man sig med Haandrokke og Skotrokke, som de fleste Fattiglemmer med Lethed kunde betjene, men da Spinderiet blev en stor økonomisk Sukces for Fattigvæsenet, besluttede man 1836 at anskaffe en ny stor Spindemaskine, som ved dygtig Betjening skaffede ikke smaa Summer i det lokale Fattigvæsens Kasse.

En Gennemgang af Arbejdsanstaltens Regnskaber viser, at der i den lange Aarrække 1825—52 kun er 4 Aar, nemlig 1827, 1830, 1833

¹⁵⁾ Bastholm, S. 201.

og 1835, hvor Bedriften har vist Underskud. I alle de andre Aar svarede den sig med Arbejdsløn til Spindemesteren, Køb af Raamaterialer og Fornyelse af Materiellet. Visse Aar kunde endog karakteriseres som fede, f. Eks. 1849, da Arbejdsanstalten gav over 500 Rigsdaler i Nettoudbytte, medens det normale Udbytte var ca. 250—300 Rigsdaler.¹⁶⁾

Arbejdet i det af Fattigkommissionen oprettede Spinderi blev ledet af en Spindemester, der fik fast aarlig Løn, foruden Procenter af Lemmernes Arbejde og ekstra Løn for særlige Arbejder. Fattiglemmerne fik ikke noget. I Begyndelsen havde de faaet en vis Godtgørelse, naar de viste Flid, men i Kommissionsmødet 4. Februar 1821 vedtog man for Fremtiden at holde op med den ret kritikløse Uddeling af Flidspræmier og at fastsætte et vist Kvantum Arbejde, som skulde udføres. Kun naar dette blev overskredet, kunde der blive Tale om at yde den Flittige en Dusør.¹⁷⁾ Denne skrappere Kurs kan direkte føres tilbage til Amtmand Stemann, som i sine aarlige Bemærkninger til Fattigplanerne ikke blev træt af at indskærpe, at der kun maatte ydes den nødtørftigste og tarveligste Underholdning, og at den Fattige var pligtig »at arbeide saa meget som hans Kræfter formaae, uden derfor at kunne fordre nogen ekstraordinair Godtgørelse«. ¹⁸⁾ Stemann undlod ikke atter og atter at tilkendegive sit tydelige Mishag med, at Arbejdsanstalten ikke gav større Udbytte. Naar den havde frit Husly i Fattighuset samt Lys og Varme, maatte Overskuddet kunne blive langt større.

Dette skete, da Stemann havde forladt Sorø, og Fattigkommissionen havde faaet de nye Maskiner installeret. Fra det Øjeblik strømmede Byens Borgere til for at aflevere deres Uld og modtage det færdigspundne Garn. Som Anstaltens faste Kunder optræder i de aarlige Regnskaber Byens Præst Side om Side med Byens almindelige Borgere, og i Fattighusets Forstue mødtes en fyldig Repræsentation af Byens Madammer, hos hvem Fattigvæsenets Produkter faldt i god Jord. Selv fra de omkringliggende Byer kom der Bestillinger. Vævere og Farvere var de naturlige Kunder, og i Byer som Ringsted, Sorø og Korsør fandt man det fordelagtigt at sende sine Raaprodukter til Slagelse. I Aarene 1837—59 indleveredes følgende Lispund Uld til Behandling i Arbejdsanstalten: 1837 142 Lispund, 1842 240 Lispund,

¹⁶⁾ Slagelse Fattigkasses Regnskabsbog 1798—1853 (4 Bind).

¹⁷⁾ Slagelse Fattigvæsens Bestyrelsesprotokol 1821—40.

¹⁸⁾ Slagelse Fattigvæsens Correspondanceprotokol 1821—24. Promemoria, dat. 4. Jan. 1821 fra Stemann og Biskop Münster.

1847 202 Lispund, 1852 266 Lispund, 1857 408 Lispund og 1859 380 Lispund. I Spindeløn indtjentes i de samme Aar ikke ubetydelige Beløb, der gik direkte i Fattigvæsenets Kasse: 1837 384 Rbd., 1842 679 Rbd., 1847 578 Rbd., 1852 796 Rbd., 1857 1153 Rbd. og 1859 1136 Rbd. Af Hør og Blaar indleveredes der ligeledes en Del, men Uldspinderiet var og blev det vigtigste. Foruden at modtage Spind fra Fremmede brugte Fattigvæsenet den Fremgangsmaade selv at anskaffe sig Raamaterialer, men dette fik dog aldrig nogen større Betydning.

Af Vigtighed var det endvidere, at Beboerne i Slagelse gennem nogle Aar lod Fattigvæsenet væve deres Varer. 1838 fik Kaptajn Recke vævet 15 Alen Dækketøj, Møller Hvid 32 Alen og Proprietær Frisch 33 Alen. Justitsraad Birch gjorde Bestilling paa 32 Alen Klæde og Pastor Oldenburg paa 9 Alen. I Reglen var det Klæde, der vævedes paa Arbejdsstuerne, men ved enkelte Lejligheder møder man store Bestillinger paa Hestedækkentøj o. lign. Fra Begyndelsen af 40erne svandt denne Virksomhed ind. 1838 indbragte Vævningen 126 Rbd., 1842 kun 22 Rbd., 1847 7 Rbd., 1852 11 Rbd. og 1857 16 Rbd. Om Aarsagerne kan kun gisnes, men muligt er det, at denne kortvarige Blomstring af en enkelt Erhvervsgren skyldtes, at der til Anstalten enten som Arbejdsleder eller som Almisselem har været knyttet en dygtig Væver. Vævningen til Anstaltens eget Forbrug fortsattes imidlertid.¹⁹⁾

Selv om Spinderiet tilsyneladende blomstrede i hele denne Periode, var der sket en betydelig Forandring i hele Arbejdets Karakter. I de første Aar maa man formode, at alle, der kunde løfte en Arm, maatte tage Del i Spinderiet. Senere blev det ganske anderledes. 1837 anskaffede man de nye Maskiner, en Spinde- og en Kartemaskine, og Opstillingen af disse Indretninger revolutionerede ganske Arbejdsforholdene. De mange Skot- og Haandrokke kunde nu sættes paa Loftet. Maskinerne udførte Arbejdet lettere, hurtigere og bedre. Der var ikke længere Brug for de mange ledige Hænder. Hvad man nu behøvede, var nogle faa kraftige Mænd, der kunde betjene de nye Maskiner, og hele Fattigvæsenets Arbejdsindretning blev herved en svær Karikatur af det, der oprindeligt havde været Meningen. Hertil kom, at det saa vidt de aarlige Forsørgelsesplaner kan oplyse, kun var de Fattige i 1. Klasse, der boede i Fattighuset, der fik noget at bestille. Foruden ved Spinderiet beskæftigede man nogle ved den daglige Husholdning

¹⁹⁾ Ovenstaaende Detaljer om Arbejdsanstaltens Virksomhed uddraget af Hovedprotokol for Fattigvæsenets Arbejdsanstalt 1837—54.

og ved Opvartning af de Syge, medens andre blev sat til at plukke Uld eller udføre andre Smaaarbejder. De Fattige i 3. Klasse synes ikke at have faaet Arbejde anvist, og det samme gælder det stærkt stigende Antal af midlertidige Trængende. Paa endnu et Hovedpunkt var Ordningen af 1803 ikke blevet gennemført.

I Perioden 1870—90 herskede der i Slagelse en saa godt som fuldstændig Pengeforsørgelse.²⁰⁾ Der fandtes ganske vist stadig en Arbejdsanstalt, som i 1869—70 gennemgik en Modernisering (se nedenfor), men den kom ingenlunde til at indtage den centrale Plads i Forsørgelsesvæsenet, som man skulde have ventet. Dette fremgaar bedst af det Mandtal over det samlede Antal Trængende, som er bevaret fra 1873.²¹⁾ Af Kommunens 266 Fattige fandtes blot de 32 eller mellem 12 og 13 % indlagt paa Fattiggaarden, medens Resten fik udbetalt Hjælpen i rede Penge. Blandt de Fattige fra 1873 var der ikke mindre end 71 Familieforsørgere og Enkeltpersoner, der nød en fast aarlig Understøttelse, 69 Familier fik Ekstrahjælp, medens Kommunen havde udsat 55 Børn i Pleje. Endelig betalte Slagelse Fattigudvalg Understøttelse til 39 Familieforsørgere, der havde Ophold i fremmede Kommuner, men var hjemmehørende i Slagelse.

For det store Flertal af de Trængende bestod Hjælpen i en Pengeunderstøttelse. Denne var stærkt varierende, afpasset efter de forskellige Grader af Trang. De faste Understøttelser udbetaltes i Reglen maanedsvist og udgjorde i Begyndelsen af 80erne mellem 2 og 16 Kr. maanedlig.²²⁾ For de ekstraordinære Understøttelser lader ingen faste Regler sig opstille. De udbetaltes, naar Trangen meldte sig, og Beløbet var alene afhængig af, hvad der behøvedes.

Foruden den faste Pengehjælp ydede Kommunen Penge til Husleje for en lang Række Personer, ligesom Penge til Brændsel, Klæder, Læge og Medicin samt Begraveshjælp. Som en sidste kummerlig Rest af den tidligere saa udbredte Naturalforsørgelse stod Brødleverancen, der i Lighed med andre Købstæder var ordnet paa den Maade, at Udvalget traf Aftale med en Bager, i Reglen efter at offentlig Bortlicitation havde fundet Sted, om Levering af det fornødne Brød, der uddeltes i ubestemte Kvanta, varierende efter Nødens Størrelse og Antallet af Munde, der skulde mættes.

²⁰⁾ Den følgende Skildring hviler paa Oplysninger fra Forhandlingsprotokol for Slagelse Fattigudvalg 1869—97.

²¹⁾ Forhandlingsprotokol for Byraadets Fattigudvalg 1873, 11. Febr.

²²⁾ Fortegnelse over udbetalte faste Pengeunderstøttelser og Plejepenge 1880—85.

Paa denne saare enkle Maade forsørgedes Flertallet af Fattiglemmerne i Købstaden Slagelse. Tilbage staar blot at redegøre for, hvorledes den lille Rest blev hjulpet, som havde fundet Optagelse paa Fattiggaarden.

Den nye Fattiggaard, der blev aabnet 1870, kan betragtes som en videre Udvikling af det gamle Bastholmske Fattighus fra Aarhundredets Begyndelse. Af den Korrespondance, der er gaaet forud for Indretningen af »Slagelse Kjøbstads Forsørgelses- og Arbejdsanstalt«, som det officielle Navn blev, syntes det at fremgaa, at Kommunalbestyrelsen, ligesom det var Tilfældet paa Landet i den samme Periode, havde tænkt sig, at den nye Indretning skulde blive den Tap, hvorom hele det kommunale Fattigvæsen skulde dreje sig.²³⁾ Som Motivering for Oprettelsen af den kostbare Anstalt henviste man til de stærkt stigende Fattigudgifter i Tiaaret 1852—62. For Slagelse Købstad var Udgifterne nu 10.235 Rbd. mod 4.414 Rbd. 10 Aar tidligere. Dette Onde mente man maatte hidrøre fra »den successive Opførelse af Huse paa Grundlodderne i Byens Mark, hvor en talrig fattig Befolkning har Bopæl«. Da Kommunalbestyrelsen ikke havde noget bedre Middel at bringe i Forslag til at ændre dette Forhold, »formen en bedre oekonomisk Ordning og en hensigtsmæssigere Anvendelse af Fattiglemmernes Kræfter at være den eneste Maade, hvorpaa dette Forhold kan forbedres, og at Oprettelse af en Arbejds- og Forsørgelses-Anstalt vilde blive et virksomt Middel til Opnaaelse heraf, og der hos i moralsk Henseende et gavnligt Correctiv for den stærk voxende Fattigbyrde«. Skrivelsen sluttede med en Anmodning om Tilladelse til at optage et Laan paa 25.000 Rbd. og desuden om Bemyndigelse til at afhænde det gamle Fattighus.

I en ny Skrivelse af 31. Oktober 1867 understregede Kommunalbestyrelsen atter Nødvendigheden af at foretage noget effektivt for at faa de voksende Fattigbyrder under Kontrol. Man havde udarbejdet en Oversigt over de forskellige Grupper af Trængende i Treaaret 1864—66, hvoraf det syntes at fremgaa, at de faste Lemmers Antal, baade i og udenfor Fattighuset, holdt sig ret konstant, de første omkring 36, de sidste ca. 80. De ekstraordinært understøttedes Tal var derimod stigende, idet de 1864 blev opgivet til 126 og 1866 til 143. I Tilslutning til denne Tabel udtalte man: »Det maa herved bemærkes, at der blandt dem, som hidtil have faaet Understøttelse udenfor

²³⁾ Om Fattiggaardens Oprettelse se Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1866, Journal Nr. 574.

Fattighuset, ere Mange, som paa Grund af deres Svagheder og Lyder, meest egnede sig til at modtages i Fattighuset, men som hidtil af Mangel paa Plads der, ikke have kunnet anvise Plads deri. — Af disse ere der atter ikke faa, som godt ved Arbeide kunne fortjene det Fornødne til eget og Families Underholdning, men som af Mangeligheds Hensyn foretrække en Fattigunderstøttelse, som paa Grund af den virkelige Trang, hvori de ere geraadede, ikke kan nægtes dem. Naar der kan blive dem anviist Ophold i Anstalten, hvor der vil blive paalagt dem Arbeide, saa er det at haabe, at ikke Faa ville bekvemme sig til at tage fat paa frit Arbeide, og derved i det mindste ved Hjælp af en ringere Understøttelse blive frelste for total moralsk Undergang.« Ligesom paa Landet haabede man, at Anstalten vilde virke som et Skræmmebillede og tvinge Antallet af Almissesøgende betydeligt ned.

I Begyndelsen af Aaret 1868 gav Ministeriet sin Tilladelse til Anstaltens Opførelse, men Vanskelighederne med at faa de nødvendige Laan forhalede dens Indretning, og først 1870 var alt rede til at modtage de første Trængende.²⁴⁾ Efter Forhandling med Sundhedskollegiet og Ministeriet naaede man endvidere til Enighed om et Reglement, der 27. Januar 1871 blev anerkendt af Indenrigsministeriet.²⁵⁾

Det fremgik af dette, at Anstalten var beregnet til at rumme 100 Personer, omtrent dobbelt saa meget som det gamle Fattighus, og at den var inddelt i tre Afdelinger, den egentlige Forsørgelsesafdeling, der kunde tage 75, Arbejdsanstalten, der var beregnet til 8 Personer, og Sygeafdelingen bestemt for 15 Lemmer. I denne Adskillelse laa en Anerkendelse af, at Fattiglemmer ikke længere kunde betragtes under eet, men at der maatte gøres Forskel paa dem.

Ifølge Reglementets Paragraf 1 skulde der i Anstalten i Almindelighed kun optages »de Fattiglemmer, som paa Grund af Alder eller Svagelighed ikke kunne ernære sig og Sine, eller anvendes til stadigt Arbejde«, men desuden indlagde man her de Personer, der blev afleveret af Politiet, indtil deres Forsørgelsessted var anerkendt. I Arbejdsanstalten anbragtes de arbejdsføre, men urolige Hoveder, af hvilke der i enhver Kommune altid fandtes nogle Stykker, og der var Plads til 4 mandlige og 4 kvindelige Personer. Endelig var der Sygeafdelingen, alene bestemt til at modtage de syge Fattige, der blev indlagt og udskrevet af den kommunale Læge.

²⁴⁾ Om Laaneforhandlingerne se Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1868, Journal Nr. 1085 og do. 1866 Nr. 1501.

²⁵⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870, Journal Nr. 37.

Anstalten var underlagt Byraadets Overbestyrelse, men det var Fattigudvalget, der førte det egentlige Tilsyn. Den daglige Ledelse blev betroet en Forstander, der fik Pengeløn samt frit Ophold. Endvidere havde han Mulighed for at tjene paa Lemmernes Forplejning, idet han forestod Bispisningen for en fastsat Pris pr. Dag, der blev taget op til Forhandling ved hvert Kvartals Begyndelse. Selv om det af Ministeriet godkendte Spisereglement forhindrede de værste Misbrug, var det sikkert ikke umuligt for en økonomisk Mand at indvinde noget til sig selv ad denne Vej. Under Forstanderen kunde der ansættes en Opsynsmand, men i denne Periode synes der ikke at have været Brug for en saadan. Man nøjedes med en Karl og senere med en Sygeplejerske.

Hvad Husordenen angik, gjaldt der særlige Regler for de forskellige Lemmer. De der var indlagt i Arbejdsanstalten maatte staa op mellem 5 og 7 om Morgenen, alt efter Aarstiden. De skulde selv rede Seng og sørge for, at Soverummene blev gjort rene. En Time senere serveredes Morgenmaden, der maatte vare $\frac{1}{2}$ Time, og derefter begyndte Dagens Arbejde, som varede til Kl. 12. Til Middagen var der fastsat 1 eller 2 Timer, ligeledes varierende efter Aarstiden, og derpaa arbejdedes der til Kl. 8, afbrudt af $\frac{1}{2}$ Time til Aftensmaden. Sengetid var Kl. 9. Om Arbejdet skulde foregaa i Fællesskab eller i Enkeltceller afgjordes i hvert enkelt Tilfælde af Politiet. Spisningen foregik altid i Fællesskab, men Rygning og Brændevin taaltes ikke paa denne Afdeling.

Mindre strengt formede Livet sig i den egentlige Forsørgelsesafdeling. Lemmerne havde Tilladelse til at staa senere op, de havde kortere Arbejdstid og desuden Tilladelse til at forlade Anstalten paa Sønd- og Helligdage, men de skulde ligesom alle andre Lemmer udføre det Arbejde, som deres Kræfter tillod dem.

Reglementet synes at have forudset, at ogsaa Børn kunde indlægges paa Anstalten, thi det blev særlig indskærpet Forstanderen at tage sig af dem og sørge for, at de blev holdt til Skole, og at de oplærtes i nyttige Sysler. »Forstanderen, der er ansvarlig for Børnernes Opdragelse, maa med al Iver og Omhu vænne dem til Gudsfrygt, Sædelighed og Flid, og maa Forældrene paa ingen Maade blande sig i Børnernes Opdragelse«, hed det i Paragraf 22. Det var skrappe Bestemmelser, men i Praksis fik de ingen større Betydning, da det kun sjældent var Tilfældet, at Børn indlagdes paa Fattiggaarden.

Det vil af denne Oversigt over Anstaltens Tilblivelseshistorie klart fremgaa, at man i Slagelse havde tænkt sig, at Fattiggaarden skulde

indtage en vigtig Plads i Byens Fattigforsørgelse, men saaledes kom det ikke til at gaa. Allerede den talmæssige Opgørelse over Slagelse Købstads Fattige i 1873 (se S. 344) har vist, at det kun var et ringe Antal Fattige, der blev optaget paa Anstalten, et Antal der paa ingen Maade kan have omfattet samtlige Lemmer, »som paa Grund af Alder eller Svagelighed ikke kunne ernære sig og Sine«. At Tallene fra 1873 ikke var ekstraordinært lave fremgaar af Opgivelserne fra de følgende Aar. 1. Januar 1875 fandtes der 35 Lemmer paa Gaarden, 1. Januar 1880 40, 1. Januar 1885 36 og 1. Januar 1890 53.²⁶⁾ Paa intet Tidspunkt har Anstalten rummet det Antal Lemmer, som den egentlig var bestemt til. Snarere har der til Tider været gabende tomt.

Af de indlagte Lemmer har højt regnet 25—30 kunnet henregnes til Byens faste Trængende. Resten har været mere eller mindre løse Eksistenser, som fra Tid til anden, ofte kun en Dag eller to, har været optaget paa Gaarden. Efter Mandtallene at dømme synes det ikke at have været meget almindeligt at indlægge Børn paa Fattigaarden. Naar det en sjælden Gang skete, var det som Regel i Led-sagelse med deres Forældre og aldrig mere end nogle ganske faa Dage.²⁷⁾

Aarsagerne til Anstaltens ringe Benyttelse er vanskelige at faa Rede paa. Givet er det kun, at de ikke skyldtes, at Antallet af Trængende var synkende. Snarere maa man formode, at der har vist sig Vanskeligheder ved Administrationen af en saa stor Anstalt. Man har ikke formaaet at holde den gaaende med fuld Besætning og har derfor nøjedes med at indlægge de absolut nødvendige Lemmer. Den Mulighed kan imidlertid ikke afvises, at humane Bevæggrunde har været medvirkende. Da det kom til Stykket, er man maaske vejet tilbage fra at indlægge de Fattige paa Gaarden, hvis eneste Forbrydelse var den, at Alder og Svagelighed havde gjort det umuligt for dem at tjene til Livets Ophold.

Paa Gaarden blev Lemmerne beskæftiget med forskelligt Arbejde. De mere mobile arbejdede paa Fattigaardens Jordlod eller dyrkede Haven, og Fattigkassen fik herigennem en ikke ringe Indtægt. Man solgte Kartofler, Kaal, Gulerødder o. lign. samt bortlejede Græsningen

²⁶⁾ Disse Tal fremgaar af de aarlige Regnskaber for Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i Slagelse 1875—90. Protokol over forskellige Arbejder udført i Arbejdsanstalten 1871—92.

²⁷⁾ Mandtal over Fattigaarden og Forsørgelsesanstalten i Slagelse 1871—89.

paa Fattiggaardens Eng. Paa selve Gaarden blev de Trængende beskæftiget med at spinde og væve, flette Maatter, binde Børster, pille Tovværk eller slaa Skærver. Saa vidt man kan skønne, spillede dette Haandværk ikke længere den samme Rolle som tidligere, og dette hænger maaske sammen med Husflidens almindelige Tilbagegang i Tiden. Fabriksdriften gik i disse Aar sin Sejrs gang over Landet. Det blev billigere at købe det færdiglavede Klæde, og Efterspørgselen efter Fattiggaardens Produkter sank. For hvert Aar, der gik, blev det Beløb, som indtjentes ved Spind for Fremmede mindre. I 1875 var Bruttoindtægten endnu 3182 Kr., men i 1890 var Beløbet sunket ned til knapt en Fjerdedel, nemlig 720 Kr.²⁸⁾ Det bør sluttelig nævnes, at Lemmerne paa Fattiggaarden i Almindelighed besørgede Dag- og Natrenovationen i Byen.

6. *Forholdene i Ringsted.* Amtmand Stemanns Iver for at organisere den lokale Fattigpleje i Overensstemmelse med Loven af 1803 var ikke begrænset alene til Slagelse, men gjorde sig gældende i de andre Byer, der var underlagt hans Myndighed, f. Eks. Ringsted.²⁹⁾

Medens Naturalforplejningen straks og uden større Vanskelighed blev sat i Scene i Slagelse, varede det flere Aar, inden det samme kunde siges om Ringsted, og her naede den tilmed aldrig den samme Udstrækning som i Slagelse. Aarsagen hertil maa ikke søges i svigtende Iver hos Embedsmændene. Baade Sognepræst og Byfoged gjorde, ivrigt tilskyndet af Stemann, de hæderligste Forsøg paa at stille en Naturalforplejning paa Benene, men hele Foretagendet strandede paa de øvrige Kommissionsmedlemmers Fastholden ved, at Naturalforplejning vel var nyttig, men ikke gennemførlig i Praksis. Man indrømmede, at de Trængendes Forsørgelse baade vilde blive mere sparsommelig og sundere, da det faktisk var umuligt for en fattig Mand eller Kvinde at erhverve sig Flæsk og Smør, fordi disse Varer intetsteds i Byen blev solgt i saa smaa Kvantiteter, som den Fattige kunde købe. Den beklagelige Følge heraf var, at de Trængende i mange Tilfælde maatte lade sig nøje »med en Spegesild og en Dram dertil«, men Kommissionen var ikke istand til at gennemføre en anden Ordning.

I de første Aar efter 1803 lod man sig i Ringsted nøje med at

²⁸⁾ Regnskaber for Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i Slagelse 1875 og 1890.

²⁹⁾ Kilderne til det følgende er Forhandlingsprotokol f. Fattigkommissionen 1803—35.

lægge et saa stort Antal gamle Fattige ind i det fra Fortiden arvede Fattighus, som det kunde rumme, i Reglen henved 10 Personer.³⁰⁾ Her fik de Husly og Varme foruden en fast Pengehjælp ugentlig. Klæder og Medicin sørgede Fattigvæsenet for, ligesom det bekostede Begravelsen. De Fattige, som ikke kunde faa Plads i Fattighuset, lejede man Boliger til ude i Byen, og ogsaa de modtog Ugehjælp i Penge.

Amtmand Stemann lod det ikke mangle paa kraftige Opfordringer til at forlade dette skadelige Udbetalingsystem, og fra 1810 begyndte de første Spor af en Naturalforplejning. Foruden den sædvanlige Pengeunderstøttelse uddelte man et bestemt Kvantum Bygmel. 1811 gjorde man den kontante Pengesum mindre, og baade de Lemmer, der var anbragt i Fattighuset, og de andre, der var indlogeret i Lejligheder, fik tildelt Brød, Bygmel, Gryn, Ærter, Flæsk og Øl. Af Brød og Øl uddelte man en fast Portion ugentlig, medens de andre Fødemidler blev uddelt ved hvert Kvartals Begyndelse. Ifølge Regnskabet for 1811 udbetaltes der i faste Pengeunderstøttelser til Fattige paa Forsørgelsesplanen 278 Rdl., i ekstraordinære Understøttelser ca. 50 Rdl., medens Udgifterne til Naturalforplejningen beløb sig til 294 Rdl.³¹⁾ Om en fuldstændig Naturalforplejning var der saaledes langt fra Tale.

I Aarene 1825—40 trængte den kontante Pengeunderstøttelse paa ny frem paa Naturalforplejningens Bekostning.³²⁾ Muligvis hænger det sammen med, at den egentlige Fader til 1803-Ordnningen i 1827 forlod Sorø for at overtage Chefstillingen i Kancelliet, og at Modstanden mod Naturalforplejningen herved fik en Mulighed for atter at komme til Orde. Aarsagen kan imidlertid ogsaa være den, at de Trængendes Antal steg for stærkt, saaledes at Rammerne for Naturalforplejningen brast i Stykker. I fast Pengehjælp udbetalte man 1825 ikke mindre end 256 Rbd., medens ekstraordinære Understøttelser og Huslejhjælp slugte 136 Rbd. Saavidt man kan skønne af Regnskabet for 1835, var det kun de 10 Fattige i Fattighuset, der fik fuld Naturalunderstøttelse: Gryn, Mel, Ærter og Flæsk. Udgifterne hertil beløb sig til 62 Rbd., men der var paa Regnskabet opført et Beløb paa 101 Rbd.

³⁰⁾ Ifølge en optagen Fortegnelse over Inventariet fra 1843 bestod dette Fattighus af 5 Stuer, rummende hver 1—4 Sengesteder, et Kammer og to Køkkener. Ringsted Fattigvæsens Registreringsprotokol 1830—44.

³¹⁾ De to første Tal indeholder ogsaa de Pengealmisser, der blev givet Landdistriktets Fattige.

³²⁾ Den følgende Fremstilling hviler paa Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1836—68 og Fattigregnskabsprotokol 1834—60.

til Brød og 21 Rbd. til Øl. Det synes lidet sandsynligt, at de Fattige i Fattighuset alene skulde have fortæret alt dette, mere rimeligt forekommer det, at ogsaa de Trængende uden for har faaet tildelt baade Brød og Øl.

Omkring Midten af 40erne fik man i Ringsted et nyt Fattighus, der i 1845 rummede 15 Familier, nemlig 3 Ægtepar, 10 Enker og 2 ugifte Kvinder. Foreløbig beholdt man det gamle Fattighus med Plads til 6 Lemmer, og denne Ordning bevirkede, at Naturalforplejning kunde ydes et noget større Antal. Udgifterne hertil steg i Aaret 1845 til 262 Rbd, medens der samme Aar udbetaltes 335 Rbd. i fast Understøttelse efter Forsørgelsesplanen, og i ekstraordinær Understøttelse samt Huslejehjælp 328 Rbd., ialt 663 Rbd., eller mellem 2 og 3 Gange saa meget som Naturalforplejningen kostede.

Samtidig med at Ringsted fik sit nye Fattighus, sørgede man for at afhjælpe et Savn, der havde hvilet tungt paa Byens Borgere i længere Tid. Man meddelte, at Borgerne for Fremtiden kunde faa deres syge Tjenestetyende anbragt i Fattighusets nye store Stue, naar der blot blev leveret Sengested, Sengklæder, Lagner, Linned og de fornødne Fødemidler. Læge og Medicin skulde Husbonden selv betale, og til Fattigvæsenets Gangkone maatte der daglig ydes 6 Skilling for at pleje den Syge.³³⁾

Der findes ikke mange Oplysninger om Beskæftigelse af Fattiglemmerne. Af enkelte spredte Bemærkninger i Forhandlingsprotokollen tør man slutte, at der i det gamle Fattighus har været en Arbejdsstue, og at det var Opsynsmandens Pligt at føre Tilsyn hermed.³⁴⁾ Denne Ordning har formentlig ikke virket fuldt tilfredsstillende, thi allerede Aaret efter, nemlig 1837, traf man Aftale med en Fabrikør Voigt om at overtage Arbejdsstuen for ½ Aar uden Husleje mod at forpligte sig til at betale enhver gammel affældig Trængende, som anvistes ham til Arbejde, 5 Skilling daglig, og hver Arbejdsfører 10 Skilling.³⁵⁾ Medens Fattigvæsenet forpligtede sig til at levere Arbejdskraften, var det Fabrikantens Sag at skaffe Materialerne og sørge for, at de forarbejdede Varer blev solgt. Uden Tvivl har der været Tale om et Uldspinderi. Hvor længe denne Indretning bestod ses ikke, og det kan heller ikke paa anden Maade oplyses, om Fattigvæsenet drog Omsorg for de Trængendes Beskæftigelse med nyttigt Arbejde.

³³⁾ Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1836—68, 2. Marts 1843.

³⁴⁾ Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1836—68, 3. Febr. 1836.

³⁵⁾ Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1836—68, 2. Okt. 1837.

Det saakaldte nye Fattighus blev øjensynlig ikke bygget med særlig stor Soliditet, thi allerede 1861 var det nødvendigt for Fattigkommissionen at indsende et Andragende til Ministeriet om Tilladelse til at laane 8000 Rigsdaler for at opføre en ny Bygning.³⁶⁾ Om det eksisterende Fattighus udtalte man, at det var »i en saa brøstfældig Tilstand, at de Reparationer, som maatte blive anvendte paa samme, ville være spildte, og det endog ved en foretagen Hovedreparation aldrig vil kunne sættes istand til at fyldestgjøre de Fordringer, som Lovgivningen i sanitair Henseende stiller til saadanne Bygninger«. Der var ikke andet at gøre end at opføre et nyt Hus, som imidlertid forblev, hvad den tidligere Indretning havde været, en Fattigbolig med Plads til 45 Lemmer.

Dette Fattighus blev det faste Punkt i Byens Fattigforsørgelse i Perioden 1860—90.³⁷⁾ Her indlagdes et større eller mindre Antal af Byens faste Trængende, og saa vidt man kan se, fik de fuld Forplejning eller i hvert Fald Middagsmad og Morgen- og Aftendrikke. Af nogle Legatuddelinger fremgaar det, at flere af disse faste Lemmer i Fattighuset var Enker, og man tør sikkert formode, at de Mennesker, man forsørgede paa denne Maade, var gamle, hjælpeløse Trængende, der ikke godt kunde bo alene ude i Byen. Til deres Opvartning havde Fattigudvalget engageret en Opsynsmand, som fik et fast Beløb til at afholde Udgifterne ved den daglige Forplejning. Til sin Assistance havde han en saakaldt Gangkone, i Reglen en af de mobile indlagte gamle Koner, som for en mindre Kendelse gik de andre til Haande.

Fattighuset var efter Byggeplanerne beregnet til at rumme 45 Personer, men fuldt belagt har det sikkert aldrig været, og 1872 var det endog saa smaat med Belægningen, at man i Fattighuset optog 8 Lejere, der betalte ialt 36 Rigsdaler Kvartalet i Husleje.³⁸⁾

Foruden den fuldstændige Naturalforplejning kendte man en mindre fuldstændig, der blot bestod i hel eller halv Portion Middagsmad. Denne Forsørgelsesmaade blev bragt i Anvendelse over for Menne-

³⁶⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1861, Journal Nr. 2837. Jfr. Forhandlingsprotokol f. Fattigkommissionen 1836—68, 14. Aug., 21. Nov. og 30. Dec. 1861.

³⁷⁾ Fremstillingen i det følgende hviler paa Forhandlingsprotokol for Ringsted Byraad 1870—85 (hvor Fattigudvalgets Møder findes refereret) og Forhandlingsprotokol f. Ringsted Fattigudvalg 1882—98.

³⁸⁾ Forhandlingsprotokol f. Ringsted Byraad 1870—79, 2. Okt. 1872.

sker, der ikke var helt ude af Stand til at bidrage noget til deres egen Forsørgelse, og man maa vel formode, at de har faaet Maden udleveret fra Fattighuset eller maaske endog indtaget den der sammen med de faste Lemmer. I særlige Tilfælde under Sygdom o. lign. lod man Maden bringe ud i Byen, men dette omtales som en ganske ekstraordinær Forholdsregel. Foruden Middagsmad kendte man i Ringsted i denne Periode Uddeling af Brød. Ved hvert Aars Begyndelse indhentede Fattigudvalget Tilbud fra Byens Bagere paa Levering af det fornødne Brød for de kommende tolv Maaneder.

Al anden Hjælp bestod i en Pengeunderstøttelse, og for denne maatte den Trængende selv skaffe sig alt hvad han behøvede: Mad og Drikke, Husly og Varme. Pengeunderstøttelser bevilgedes baade i Form af Ugepenge og Maanedshjælp, alt efter Forholdenes Natur. Helt hjælpeløse Fattige, f. Eks. aandssvage, som man ikke vilde optage i Fattighuset, anbragtes i privat Pleje, men det synes kun at være sket yderst sjældent. I et enkelt Tilfælde i 1888 betalte man i aarlig Plejeløn 150 Kr.

De nødvendige Klæder anskaffede man saa billigt som muligt. Klæder og Sko, som afdøde Fattiglemmer efterlod sig, gik videre til de mange andre Fattige, og havde man ikke noget liggende, indkøbtes det nødvendige paa Kassens Regning og blev uddelt. Linned anskaffede man i større Partier og anviste deraf, naar der blev Brug for det. Paa lignende Maade bar man sig ad med Brændsel. Hvert Aar foretoges der en officiel Bortlicitation af Tørveleverancen til Fattigvæsenet. De indkøbte Forraad opbevarede i Fattighuset. Læge og Medicin betaltes direkte af Fattigkassen, ligesom den dækkede Udgifterne ved Begravelser.

Med Hensyn til de Fattiges Arbejde indeholder Kilderne saa godt som ingen Oplysninger. I enkelte Tilfælde meddeles det, at arbejdsføre Personer, der var indlagt i Fattighuset, blev sat til at slaa Skærver i Fattighusets Gaard, men det hørte absolut til Sjældenhederne. Der oplyses ikke noget om, at de Fattige i Fattighuset blev beskæftiget med Arbejde som i ældre Tid, og af den totale Mangel paa Spor heraf tør man vel slutte, at dette Arbejde, hvis det har eksisteret, i hvert Fald har været af ringe Betydning.

7. *Forholdene i Køge.* Allerede ved Fattiglovens Ikrafttræden i 1803 havde man i Køge to sociale Institutioner, der hele det 19. Aarhundrede igennem spillede en væsentlig Rolle i Byens Fattigpleje,

nemlig de saakaldte Enkehuse og Stensboderne.³⁹⁾ Det var milde Stiftelser, skænket Byen af fromme Borgere i gammel Tid. Begge Ejendomme var indrettet med flere smaa Værelser. Enkehusene havde 8 smaa Værelser og Stensboderne 12, og i Reglen rummede hvert Værelse to Personer, enten et gammelt Ægtepar eller to aldrende Kvinder. I det nye kommunale Fattigvæsen indtog de deres naturlige Plads, og en ikke helt ringe Del af Byens gamle Trængende havde til Stadighed Ophold her. Til de øvrige Fattige lejede man foreløbig Boliger ude i Byen.

Beboerne i Enkehusene og Stensboderne kunde ikke klare sig alene med Husly. Gennem hele Perioden ydedes der dem en vis aarlig Understøttelse i Penge, der for Beboerne i Enkehusene simpelthen kaldtes »Enkepenge« og fra 1830 beløb sig til 3 Rigsdaler og 3 Mark. Paa intet Tidspunkt synes man at have givet dem Naturalhjælp udover Brænde og Tørv, og man maa formode, at de for den Almisse, som udbetaltes dem, i Forbindelse med hvad de eventuelt kunde erhverve sig ved eget Arbejde, selv har maattet sørge for de nødvendige Levnedsmidlers Indkøb og Tilberedning.

Til de Trængende, der ikke kunde faa Ophold i disse Stiftelser, skaffede Fattigkommissionen Middagsmad. Borgerne i Byen tegnede sig for et vist Antal Kostdage, paa hvilke de var villige til at yde en af Byens Trængende Middagsmad, og de Fattige fik da anvist, hvilke Steder de skulde gaa hen. Hændte det, hvad nemt kunde ske, at Antallet af Kostdage ikke holdt Trit med de Trængendes voksende Skare, fik de udbetalt Bispisningspenge i Stedet for. Ordningen med Kostdage minder til en vis Grad om Omgangsforsørgelsen paa Landet, men der var dog den væsentlige Forskel, at man paa Landet ogsaa havde Pligt til at huse den Fattige, hvilket ikke blev forlangt af Køgeborgerne. Man synes heller ikke at have tilladt Værterne at udnytte de Fattiges Arbejdskraft, ligesom der i det Hele taget ingen Spor findes af, at man har forsøgt paa dette meget tidlige Stadium at beskæftige Fattiglemmerne med Arbejde.

Fra Midten af 20erne fik Fattigkommissionen baade Forsørgelsen og Arbejdsanvisningen bragt ind i en mere fast Gænge. Ved Hjælp af et Tilskud fra den Reiersenske Fond, Gaver fra Byens Borgere og en Udbetaling af Fattigkassen lejede man i Byens gamle Magasin-

³⁹⁾ Hovedkilden til den følgende Fremstilling er Regnskabsbog 1778—1840. Desuden er anvendt Regnskabsbog over de paa Sygestuen indlagte Syge 1837—1865 og Copiebog for Uldspinderiet 1868—71.

gaard Plads til Oprettelsen af en Forsørgelses- og Arbejdsanstalt, og fra da af og hele Aarhundredet ud var denne Indretning det centrale Led i hele Byens Forsørgelsesvæsen.

I denne nye Anstalt samlede man alle Byens faste Trængende med Undtagelse af de 24, som havde Ophold i Enkehusene og i Stensboderne. De fik her frit Ophold og fuld Forplejning, men til Gengæld maatte de arbejde i det Spinderi, der blev indrettet i Tilknytning her-til. Lemmerne fik varm Middagsmad, 1 Pund Brød daglig foruden $\frac{1}{2}$ Pot Øl eller Mælk. For de Syge var der fastlagt særlig Diæt.

I Arbejdsanstalten installerede man en Kartemaskine og en Klædesvæv foruden 18 Skotrokke og 10 almindelige Rokke. Endvidere var der de nødvendige Indretninger til Brug ved Forarbejdningen og Rensningen af Ulden og ved Tilberedningen af Klædet. Saa vidt man kan se af Regnskaberne, slog denne nye Indretning godt an. Borgerne i Køge strømmede til med deres Uld for at faa den vasket, kradset eller spundet. Fra flere Sider betroede man Anstalten at væve Klæde, og man havde en rigtig god Afsætning paa Gulvtæppestof og Hestedækkener. Foruden at arbejde for andres Regning, indkøbte Anstalten selv Raamaterialer, lod dem forarbejde og derefter sælge ved Auktion.

En Del solgte man i København. Af en Kopibog fra Slutningen af 60erne fremgaar det, at man har handlet fast med en Række københavnske Firmaer. H. C. Brandes i Krystalgade modtog store Mængder af Garn fra Arbejdsanstalten i Køge, og Farver Grundtvig gav Tøjerne den endelige Behandling. Paa den store Industriudstilling i Nakskov 1868 deltog Arbejdsanstalten med en Mængde Prøver paa Klæde, Sjaler, Dækkener og Garn.

Indtægten ved Salget af de i Arbejdsanstalten fabrikerede Varer gik i Fattiggassen, men hvert Aar fandtes der paa Regnskabet opført et ikke helt lille Beløb til Lønninger og Ducører. Størstedelen heraf gik i Spindemesterens Lomme, men de Fattige har nok faaet deres Andel deraf.

Fattigkommissionen krævede, at de Fattige skulde deltage i det industrielle Arbejde paa Anstalten, men man tillod dem, naar der var tilstrækkelig Arbejdskraft paa Anstalten, at gaa paa Arbejde ude i Byen. Ogsaa i saadanne Tilfælde gik den indtjente Arbejdsløn i Fattiggassen.

Anstalten i Køge, der til enhver Tid gav Plads for et ikke ringe Antal ganske uarbejdsdygtige Lemmer, kunde ikke bære sig økonomisk, og hvert Aar maatte der fra den almindelige Fattigkasse pum-

pes ikke ubetydelige Beløb i Anstaltens Kasse. Fra de Aar, hvor der er bevaret Regnskaber, er Tallene følgende: 1824 1262 Rbd., 1825 1050 Rbd., 1826 1300 Rbd., 1827 1800 Rbd. og 1828 1450 Rbd. En særlig Indtægt fik Arbejdsanstalten ved, at man paa Sygestuen optog fremmede Syge. For Byens egne var Betalingen 1 Rbd. om Ugen, medens de omkringliggende Landdistrikter maatte betale 3 Mark mere og helt fremmede Fattige 2 Rbd. om Ugen. Efter al Sandsynlighed var det Tjenestefolk, som man søgte at faa anbragt her.

Ved Oprettelsen af Forsørgelses- og Arbejdsanstalten i 1824 havde man i Køge gjort et virkeligt Forsøg paa at holde sig Programmet af 1803 efterretteligt. Man havde indrettet en Naturalforplejning og samtidig sørget for, at de Trængende efter Evne bidrog til deres egen Forsørgelse ved Arbejde. Men selv her, hvor man kom Programmet nærmest, var det ikke muligt at gennemføre den fuldstændige Naturalforplejning. En Pengeunderstøttelse kunde ikke helt undgaas i visse Tilfælde.

I det foregaaende er allerede omtalt Beboerne af Enkehusene og Stensboderne. Hertil kom de Personer, som af en eller anden pludselig Aarsag, f. Eks. en akut Sygdom eller Arbejdsløshed blev berøvet alle Eksistensmuligheder. Over for den Slags Trængende saa Fattigkommissionen ingen anden Udvej end at række dem en Pengeunderstøttelse. Antallet af Personer, der fik denne Hjælp, svingede betydeligt fra Aar til Aar, ligesom Størrelsen af det Beløb, der medgik hertil, men paa intet af de Aarsregnskaber, der er bevaret, mangler denne Udgiftspost. De nøjagtige Tal ser saaledes ud:

	1829	1830	1831	1832	1833	1834
Antallet af Understøttede ...	29	13	20	13	6	6
Det udbetalte Beløb i Rbd.	100	36	42	21	9	17

Om Forholdene i Køge i Aarene 1840—70 findes ikke mange Oplysninger, men da Kilderne atter bliver mere meddelsomme, viser det sig, at Forholdene kun havde ændret sig lidt.⁴⁰⁾ Forsørgelses- og Arbejdsanstalten var stadig den Tap, hvorom det hele drejede sig.

⁴⁰⁾ Den følgende Fremstilling hviler udelukkende paa de aarlige Forsørgelsesplaner, der alle er bevaret i Perioden 1870—90 med Undtagelse af Planerne for Aarene 1873 og 1879.

Oversigt over Trængende i Køge 1871—91:

	1871	1876	1881	1886	1891
I Arbejdshuset	59	49	55	56	38
Enkehusene	16	15	15	16	15
Stensboderne	23	22	0	22	23
Ude i Byen	29	24	8	31	32
Ialt	127	110	78	125	108

Paa Anstalten fik de indlagte Lemmer stadig deres fulde Forplejning som tidligere. Fra Midten af 80erne kan man iagttage en udvidet Anvendelse af Anstalten eller »Arbejdshuset«, som det mere almindelige Navn var. Medens det hidtil hovedsagelig var faste Lemmer, man modtog paa Anstalten, aabnede man nu dens Døre for Personer, som kun opholdt sig der ganske faa Dage. Det var yngre Aldersklasser, der var repræsenteret blandt disse »løse Fugle«. Flere var dog syge eller frugtsommelige Kvinder.

Ligesom i den foregaaende Periode beskæftigedes de indlagte Lemmer fortrinsvis i Spinderiet, og det var stadig Uldspinderiet, der florerede. Nærmere Oplysninger om Udbyttet kan ikke gives. Derimod kan der ved Hjælp af Forsørgelsesplanernes ret udførlige Oplysninger fremskaffes visse Efterretninger om de indlagte faste Lemmer, blandt andet om deres Arbejdsdygtighed og deres Alder.

Oversigt over Lemmerne i Køge Arbejdshus 1870—90.

	1870	72	74	76	78	80	82	84	86	88	90
Antal Lemmer ialt	56	46	48	49	50	49	36	33	56	42	45
Heraf faste	56	46	48	49	50	49	36	33	29	30	28
> midlertidige	0	0	0	0	0	0	0	0	27	12	17
> arbejdsdygtige	34	31	39	36	32	31	26	24	19	19	16

De faste Lemmers Fordeling paa Aldersklasser:

Over 60 Aar	30	23	21	24	27	26	22	22	22	21	18
59—18 Aar	22	20	22	20	17	20	12	11	7	9	10
Under 18 Aar	4	3	5	5	6	3	2	0	0	0	0

Af de faste Lemmer over 60 Aar var følgende arbejdsdygtige:

16	14	18	16	16	16	14	14	14	13	11
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

Det vil af disse Oversigter fremgaa, at der i Arbejdshuset var indlagt et ikke helt ringe Antal Mennesker, der havde naaet den Alder, som vi nu vilde kalde Støvets Aar, og som derfor ikke var fuldt arbejdsdygtige. Det siges ogsaa i Forsørgelsesplanerne, at deres Arbejdsduelighed ikke var overmaade stor. Men selv for disse fandt man Anvendelse. Nogle kunde passe de Syge og Svagelige, andre kunde

sidde stille og lappe og stoppe. Var de lidt mere rørlige, blev de beskæftiget som Gadefejere og til at bære Mælk omkring i Byen.

De Trængende, der ikke kom paa Arbejdshuset, maatte forsørges paa en noget anden Maade. Om Beboerne af Enkehusene og Stensboderne gælder det, at de fremdeles fik frit Ophold og Varme samt en mindre Pengeunderstøttelse. Desuden fik de som Regel et eller $\frac{1}{2}$ Brød om Ugen. Beboerne i Stensboderne nød en lignende Understøttelse. For de Trængende, der slet ikke kunde faa Bopæl i nogen af Fattigvæsenets Anstalter, kendte man følgende Forsørgelsesmaader: Et Mindretal fik Huslejen betalt og der udover ingen Understøttelse, andre en ugentlig Pengehjælp og Brød. Paa lignende Maade har man vel forsørget de ganske midlertidige Trængende, om hvilke der slet ingen Oplysninger haves fra denne Periode, da de ikke findes optaget paa de aarlige Forsørgelsesplaner.

8. *Forholdene i Kolding.* Hvad man ved om Fattigvæsenets Indretning i Kolding i 1. Halvdel af det 19. Aarhundrede er ikke meget. Der findes ganske vist Forhandlingsprotokoller fra 1803, men Referaterne af Kommissionens Møder er meget summariske. Forsørgelsesplanerne findes ikke indført, kun en ganske kort Bemærkning som »Den affattede Forsørgelsesplan oplæstes og godkendtes«. I Stedet for at indeholde et fyldigt Referat af Kommissionens Forhandlinger er Protokollerne meget ofte blevet anvendt som en Art Kopibog over dens udgaaede Skrivelser, men da disse i det væsentlige drejer sig om Refusionsspørgsmaal og Forsørgelsesret, er det kun meget begrænset, hvad der kan udvindes heraf til Belysning af Forsørgelsesmaaden. Heller ikke Regnskaberne fra den paagældende Periode kan anvendes til at bygge en Fremstilling op paa, da de alt er for summarisk ført og kun giver Størrelsen af den Sum, der er medgaaet til Forsørgelsen, men ingen Oplysning om paa hvad Maade den var organiseret.⁴¹⁾

Om Forsørgelsen i Begyndelsen af Aarhundredet kan der kun gives følgende Antydninger. Fattigvæsenet ejede inde i Byen en Ejendom, som kaldtes »Fattigvæsenets« Gaard, medens der udenfor Sønderport laa det saakaldte »Byens Hus«, der var lejet af Fattigvæsenet. Disse Bygninger anvistes til Opholdssted for en Del af Stadens Trængende, og til de Personer, der ikke kunde faa Plads her, lejede man Boliger i Byen. Om en saadan »Privatlejlighed« har man et Par Oplysninger fra 1804. Fattigkommissionen lejede et Kammer til en Enke for en

⁴¹⁾ Fattigvæsenets Protokol 1803—35. Fattigkommissionsprotokol 1835—54 og do. 1855—68.

halvaarlig Leje af 9 Mark. Værelset var uden Varme, men Værten lovede at tage Enken ind til sig i sin varme Stue om Vinteren. Hvorledes de Fattige fik Mad og Drikke, gives der ingen Oplysninger om, men ret tidligt, i hvert Fald fra Begyndelsen af 30erne, uddelte man Brød. Alle de Personer, som midlertidig blev taget under Forsørgelse, fik udbetalt en Pengeunderstøttelse, og det samme har vel Flertallet af de faste Lemmer faaet, enten i Form af Uge- eller Maanedshjælp. Meget tidligt begyndte man at uddele Tørv, om Vinteren i Reglen hver Ugedag. 100 Stk. Tørv var en almindelig Portion, men mere trængende Personer kunde faa to eller flere Portioner. Læge, Medicin og Begraveshjælp betaltes direkte af Fattiggassen ligesom andre Steder. Hvorledes de Fattige forsynedes med Klæder kan ikke oplyses.

I 1839—40 kasserede man det gamle Fattighus inde i Byen, og i Stedet for oprettedes i det tidligere Raadhus en Fattiganstalt, som fra Starten skulde have en dobbelt Mission: at tjene som Forsørgelsesanstalt og som Arbejdsgaard.

Om denne Indretning udtalte Kolding Fattigudvalg ganske vist 30 Aar senere, at denne Anstalt »næppe tør fortjene Navn af en egentlig Arbejdsanstalt, da de derværende Individuers Haandgjerning nærmest er en Sysselsættelse uden synderligt økonomisk Udbytte«, men om denne Dom er rigtig faar staa hen.⁴²⁾ Det var i hvert Fald fra Begyndelsen Mening, at der skulde indrettes en virkelig Arbejdsanstalt, hvor man skulde arbejde 13 Timer i Døgnet, nemlig fra 6—12 og fra 1—8. Anstalten var beregnet til ca. 30 Personer. Som Opsynsmand fungerede en Spindemester, der foruden at forestaa Spinderiet, havde den daglige Ledelse af Husholdningen. Han havde frit Ophold, 100 Rbd. om Aaret samt en fast Sum for at bespise de Fattige. De indlagte Lemmer fik deres Mad paa Gaarden, og det syntes ligeledes, som om andre Fattige, der boede ude i Byen, bl. a. Familier med Børn, spiste paa Anstalten.

For en Del af Byens Trængende gennemførtes saaledes en fuldstændig Naturalforplejning, men kun for et mindre Udvalg, hvilket klart fremgaar af Gaardens Belægningstal. Af den ovenfor citerede Skrivelse fremgik det, at Gennemsnitsbelægningen havde været 18—20, Minimum 10 og Maksimum 27, og det tilføjedes udtrykkeligt, at »Forsørgelsen af Fattigvæsenets faste Lemmer skeer ikke fortrinsvis gjennem Anstalten«. Anstalten blev i vid Udstrækning anvendt til

⁴²⁾ Skrivelse fra Fattigudvalget, dat. 15. Nov. 1869. Indenrigsministeriet, 1. Dept. Fattigkommissionen 1. Indberetninger om Fattiggaarde.

arbejdsføre, men vanskelige Lemmer, som ingen vilde have noget at gøre med, og som stadig maatte holdes under en vis Kontrol.

Af de indlagte Fattige krævede Kommissionen, at de udførte et eller andet Arbejde, formodentlig Uldspinding. Enkelte Lemmer fik undertiden Tilladelse til at forlade Anstalten for at gaa paa Arbejde ude i Byen, og for det saaledes udførte Arbejde betaltes der en Sum, der direkte gik ind i Fattiggassen. For en Mandsperson var Daglønnen 10 Skilling, for en Kvinde 7 Skilling. Ydede Arbejdsgiveren Midtagsmad, kunde Arbejdslønnen synke helt ned til 4 Skilling.

Om det store Antal Fattige, der efter 1835 forsørgedes udenfor Fattiggaarden vides ikke ret meget. Fattigvæsenet lejede Boliger til dem og gav dem en mindre Pengesum, for hvilken de selv maatte skaffe sig det fornødne. Kun i ganske enkelte Tilfælde anvendte man i Kolding den Fremgangsmaade, der var meget almindelig paa Landet, at bortlicitere de helt hjælpeløse til Pleje i en Privatfamilie. Der haves et enkelt Eksempel herpaa fra 1839, idet en blind Kvinde indtingedes med fuld Kost for 32 Rbd. Sølv aarlig.⁴³⁾ Naar denne Form for Forsørgelse var saa sjælden i Købstæderne, hænger det uden Tvivl sammen med, at man i Byerne havde flere Anstalter, hvortil man kunde henvise den Slags Stakler.

Hvad de Fattiges Forsyning med Klæder angik, bar man sig i denne Periode ad paa følgende Maade: Man købte et stort Parti ad Gangen og tog heraf, hver Gang der blev Brug for det. I 1838 erhvervede man saaledes 22 Alen sort og 22 ½ Alen blaåt Vadmél samt 64 Alen Lærred, og af Forhandlingsprotokollen fremgik det, at Kommissionen var yderst tilfreds med dette Indkøb.⁴⁴⁾

1869—70 gennemførtes en Omdannelse af den gamle Arbejdsanstalt, efter at man siden 1855 havde talt derom.⁴⁵⁾ Ved Ændringen foregik dog ingen større Forandringer i Byens Fattigforsørgelse. Der stod ganske vist i Reglementet en Bestemmelse om, at »Enhver, som kræver og modtager vedvarende eller midlertidig Fattighjælp af Kolding Fattigvæsen, — dog Sygehjælp undtagen — maa finde sig i at indlægges paa Fattiggaarden«, men da Gaarden blot var beregnet til 30 voksne Fattige, kan det aldrig have været Meningen, at dette Paa-bud skulde følges bogstaveligt. Mere rimeligt er det, at man ved at give Bestemmelsen denne kategoriske Formulering har villet indrømme Fattigudvalget en almindelig Bemyndigelse til at indlægge alle

⁴³⁾ Fattigkommissionsprotokol 1835—54, 2. Sept. 1839.

⁴⁴⁾ Fattigkommissionsprotokol 1835—54, 21. Maj 1838.

⁴⁵⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870, Journal Nr. 325.

de Lemmer paa Gaarden, som man vanskeligt kunde forsørge udenfor. Helt ustyrlige Lemmer sendte man til Tvangsarbejdsanstalten i Horsens. Paa Gaarden var der indrettet særlige Sygestuer, hvor først og fremmest Byens egne syge Fattige blev optaget, men man besluttede 1871 at tillade ogsaa andre Kommuner at indlægge deres Trængende mod en Betaling af 48 Skilling i Døgnet.

Den Person, der blev optaget paa Gaarden, skulde medbringe alle sine Ejendele, der blev registreret, og han modtog paa Gaarden alt hvad han behøvede: Husly, Mad, Klæder, Læge og Medicin. Til Gengæld havde man Forpligtelse til at udføre det Arbejde, man blev sat til, og af Forhandlingsprotokollerne fremgik det, at man har sat Lemmerne i Gang med at flette Sivmaatter og Sivsko samt skære Propper og andet let Arbejde.⁴⁶⁾ Til Arbejde i Byen kunde Lemmerne godt udlejes, men der stod udtrykkelig i Reglementet, at det ikke maatte ske mod deres egen Vilje. Udtrædelse af Anstalten kunde kun ske med Fattigudvalgets Samtykke, men Sagen kunde appelleres til højere Myndighed. Udvalget førte Tilsynet med Anstalten, men den daglige Ledelse varetoges af en af Fattigforstanderne og af Opsynsmanden, der forestod Husholdningen og organiserede Arbejdet. Det var hans Pligt at se efter, om Ordensreglerne blev overholdt, og navnlig var det indskærpet ham at vaage over, at der ikke blev drukket Brændevin eller røget Tobak, hvilket var strengt forbudt. Han lønnedes med 100 Rbd. om Aaret, fri Station og Andel i Udbyttet, der oprindeligt var fastsat til 2 %. Da det senere viste sig at være en alt andet end lukrativ Forretning, hævedes Andelen til 10 %. Han kunde endvidere tjene paa Bispisningen af Lemmerne, for hvem han fik en fast Pris pr. Dag, en Betaling, der varierede efter Levnedsmidlernes Priser. Som Rette-snor for Husholdningen fandtes der et af Ministeriet godkendt Spise-reglement, og det daglige Liv formede sig omtrent som paa Fattig-gaarden i Slagelse.

Gaarden fra 1870 kom kun til at bestaa i 10 Aar. Allerede 1880 skred man til en Ombygning af hele Anstalten, men saa vidt det kan ses, medførte det ikke Ændringer i Grundprincipperne for dens Indretning.⁴⁷⁾

Til Oplysning om Fattiggaardens Belægning haves der en Del Oplysninger fra Midten af 70erne, paa et Tidspunkt hvor Fattig-

⁴⁶⁾ Fattigudvalgsprotokol 1869—79 og do. 1879—85.

⁴⁷⁾ Fattigudvalgsprotokol 1879—85, 9. Febr., 13. Maj, 1. Juni og 23. Aug. 1880.

gaard Nr. 2 var i Brug.⁴⁸⁾ Der skelnes i Protokollen mellem saakaldte egne Fattige, hvorved menes Fattige, der var forsørgelsesberettigede i Kolding, og fremmede Fattige, for en stor Del farende Svende, som i forkommen Tilstand kom til Byen enten ude fra Landevejene eller bragt ind af Politiet, fordi de var udvist af Tyskland. Der kom ikke faa af den Slags Personer til Byen, da Kolding var første Købstad, man naaede til, naar Grænsen var passeret. Belægningsbilledet ser saaledes ud:

*Oversigt over Lemmer paa Kolding Fattiggaard.
1875—79.*

	1875		1876		1877		1878		1879	
	E.	F.	E.	F.	E.	F.	E.	F.	E.	F.
Januar	15	12	19	4	26	10	23	7	21	12
Februar	19	5	18	5	20	10	27	8	21	18
Marts	18	6	20	9	20	5	27	14	24	16
April	17	7	20	4	18	6	24	11	23	7
Maj	14	4	16	2	18	3	19	4	20	5
Juni	15	9	18	2	16	6	19	5	19	5
Juli	15	3	18	3	13	6	18	2	20	7
August	13	7	16	1	15	7	19	3	20	6
September	15	6	18	4	16	4	17	5	21	4
Oktober	14	1	20	4	17	8	17	6	19	2
November	16	6	23	3	18	7	23	13	21	3
December	18	4	26	6	21	7	19	9	23	9

Paa Grundlag af denne Oversigt og af selve Regnskaberne kan følgende Iagttagelser gøres: For det første var langt de fleste Lemmer Byens egne Fattige og kun et Mindretal fremmede. De faste Lemmers Tal kunde variere en Smule fra Maaned til Maaned, men det er karakteristisk for denne Gruppe, at Nedgangen i Antallet ikke er sæsonbestemt. Der kunde være indlagt et lige saa stort Antal Fattige ved Midsommer som midt i Vinterens Hjerte. Det langt overvejende Antal af disse Trængende var endvidere fast indlagt paa Gaarden. Af Regnskaberne over Bispisningspengene, paa Grundlag af hvilke den ovenstaaende Tabel er udarbejdet, viser det sig ganske tydeligt, at de saa godt som hver Dag har faaet deres Forplejning paa Gaarden. At de en Dag eller to ikke ses at have spist paa Gaarden, betyder i denne Forbindelse intet.

⁴⁸⁾ Hovedbog 1875—81 (De maanedlige Bispisningsregnskaber).

Anderledes forholder det sig med de fremmede Fattige. Kun nogle ganske faa opholdt sig i længere Tid paa Gaarden, som oftest varede Opholdet enkelte Dage eller højt regnet en Uges Tid. Det fremgaar dernæst af Tabellen, at Antallet af Fremmede var størst i Vintermaanederne, medens der om Sommeren ikke var mere end et Par Stykker. Den samme Iagttagelse vil kunne gøres andetsteds, og Forklaringen herpaa er den ganske simple, at det om Vinteren kneb for disse Landevejenes Riddere at skaffe sig Ophold, og de søgte da Ly i Fattiggaardene. Om Foraaret og om Sommeren lokkede Solen paa ny. Der var Muligheder for at fægte sig frem med lidt Arbejde her og der, og Fattiggaardens Porte aabnede sig for dem.

Man tør sikkert formode, at Fattiggaardens faste Lemmer har været ældre Folk eller Personer, som af en eller anden Grund ikke har kunnet klare sig selv, enten fordi de var Invalider, svagelige eller syge. Det sidste kan ganske vist ikke bevises, men at der var et ikke helt ringe Antal ældre Mennesker blandt dem viser følgende Oversigt:

*Oversigt over de faste Lemmer paa Kolding
Fattiggaard 1875—79.*

(Ordnet efter Aldersklasser).

	1875		1876		1877		1878		1879	
	Jan.	Juli	Jan.	Juli	Jan.	Juli	Jan.	Juli	Jan.	Juli
Over 60 Aar	6	9	11	9	11	8	9	7	9	9
59—18 Aar	5	4	4	5	4	2	7	5	5	3
Ikke angivet	4	2	4	4	11	3	7	6	7	8

Fattiggaarden i Kolding synes kun at have været anvendt til Forsøgelse af voksne Fattige. I de fem Aar, hvor man fra Dag til Dag kan følge de indlagte Lemmers Tal, er det kun i Maanederne Marts—Oktober 1876, at to Børn har haft Ophold paa Gaarden.

Det staar endnu tilbage at undersøge, hvorledes de Fattige blev understøttet, der ikke kom paa Fattiggaarden, og hvis Tal var betydeligt større.⁴⁹⁾ Saavidt man kan se, har de været indlogeret dels i Lejligheder, hvor Fattigvæsenet har betalt Huslejen, dels i Boliger, som Fattigudvalget havde Dispositionsret over. En hel Del Fattige boede i den saakaldte Skarbys Gaard, en Række smaa Etagehuse. Omkring Midten af 80erne kom Fattigudvalget til den Erkendelse, at de sanitære Forhold var saa slette, at det ikke mere var forsvarligt at an-

⁴⁹⁾ Fattigudvalgets Forhandlingsprotokol 1869—90 (3 Bd.).

vende dem til Menneskebehoelse. Der var forefaldet ikke faa Dødsfald, ligesom der havde vist sig megen Sygelighed. »Boligerne synes ogsaa i høj Grad at være usunde«, siges det i Forhandlingsprotokollen, »deels paa Grund af den Stand, hvori de befindes, deels paa Grund af Jordbund og Kloakforholdene, deels fordi de ere særlig tilgængelige for Infektion fra den store Mødding og udkastet Ureenlighed«. ⁵⁰⁾ Boligforholdene for de fattige i Byerne kunde saaledes være lige saa ringe, som vi har konstateret det paa Landet.

Selve Forsørgelsen bestod i Uddeling af Penge, og de Fattige maatte selv købe, hvad de behøvede. Nogle fik en fast aarlig Sum, andre en ugentlig Understøttelse. Foruden de faste Trængende, der var optaget paa Forsørgelsesplanen, var der en stor Skare, der kun rent midlertidig behøvede Hjælp. Ogsaa disse fik denne udbetalt i Penge dels som et direkte Tilskud, dels i Form af Huslejhjælp, Brændselshjælp, Medicin, gratis Læge etc. Til de Trængende ydede man endvidere Brødhjælp. 1870 vedtog man den praktiske Ordning at lade trykke Brødkort til en Værdi af 24 Skilling.⁵¹⁾ Man uddelte Kortene til de Trængende, og forsynet med dem kunde de henvende sig til en Bager i Byen, som udleverede Brødet direkte til Overbringeren. Bageren fik Pengene udbetalt, naar han afleverede Kortene til Fattigkassereren.

9. *Forholdene i Fredericia.* Om Forholdene i Nabobyen Fredericia haves ikke slet saa detaljerede Oplysninger, men det er dog muligt at ridse Hovedlinjerne op i Byens Fattigpleje.⁵²⁾

Af de Forsørgelsesplaner, der er bevaret fra de første Tiaar, fremgaar det, at man straks satte en saa godt som ren Pengeforsørgelse igang. Baade de Fattige i 1. og 3. Klasse modtog hver Ugedag en fra Aarets Begyndelse fastsat Sum, for hvilken de maatte klare deres forskellige Fornødenheder. Det var ikke store Summer, man flottede sig med. Nogle faa Mark om Ugen var Gennemsnitsstørrelsen, og denne Sum nedsatte man endog i Sommermaanederne. Motivering herfor var den dobbelte, at de Fattige ikke behøvede saa meget, naar de ikke skulde købe Brændsel, og at der om Sommeren var lettere Adgang til at tjene noget ved Daglejerarbejde. Hvor smaa Beløb, det drejede sig om ved denne kommunale Fattigpleje, ses bedst af den

⁵⁰⁾ Fattigudvalgets Forhandlingsprotokol 1879—85, 23. Febr. 1885.

⁵¹⁾ Fattigudvalgets Forhandlingsprotokol 1869—79, 10. Jan. 1870.

⁵²⁾ Fattigkommissions Forhandlingsprotokol 1804—25 og do. 1826—31.

Kendsgerning, at Nedsættelsen af de ugentlige Almisser for 55 Trængende beløb sig til ca. 4 Rigsdaler.⁵³⁾

I hened en Snes Aar nøjedes man i Fredericia med denne simple Udbetaling af et Pengebeløb, men man gjorde samtidig den Erfaring, at det ikke var muligt at befri Byens Borgere for omstrefjende Tigere. Man besluttede derfor at gaa over til andre Former for Understøttelse.

Fattigkommissionen opfordrede Byens Borgere til foruden det tvungne Bidrag til Fattigkassn at tegne sig for et Antal Kostdage om Ugen, der derefter blev fordelt mellem de Fattige. Tilslutningen var ikke overvældende. Ifølge Listen over bidragydende Medlemmer fra 1819 var der i Trinitatis Sogn ialt 165 Borgere, der maatte skatte til Fattigvæsenet, men af disse var der kun 53, der var villige til en eller to Gange om Ugen at modtage en Trængende. Af Michaelis Sogns 174 Skatteydere tegnede de 61 sig.

Omtrent paa samme Tid begyndte man at supplere Pengeunderstøttelsen med en Brødhjælp, der ligeledes uddeltes hver Uge. Enkelt personer fik gerne 3 eller 6 Pund Brød udleveret, Familier 9 eller 12 Pund. Brændselshjælp synes i Almindelighed ikke at være uddelt, men i den haarde Vinter 1829—30 indsamledes der et ekstraordinært Bidrag blandt Byens Borgere med det Formaal at komme trængende Borgere til Hjælp med Brænde, og saadant uddeltes til en ret stor Skare, ogsaa til saadanne, der egentlig hørte til udenfor de Fattigunderstøttedes Kreds.⁵⁴⁾

Modsat saa mange andre Købstæder raadede Fredericia ikke over et stort Antal Boliger, der kunde stilles til Raadighed for de Fattige. I de første Tiaar efter Fattiglovens Gennemførelse hjalp man sig med et Par meget maadelige Huse, hvor en Del af de Trængende blev anbragt. Resten indlogerede man rundt i Byen. Fra Aaret 1819 begynder man ret ofte i Forhandlingsprotokollen at støde paa Bevillinger af Huslejhjælp, og deres Tal stiger i Løbet af 20erne.

Spørgsmaalet om de Fattiges Beskæftigelse med Arbejde optog fra Tid til anden Fattigkommissionen, men ud over rent teoretiske Drøftelser kom man foreløbig ikke. Allerede 1804 diskuterede man Mulighederne for en Arbejdsanstalts Oprettelse, men Sagen blev henlagt, da man havde store økonomiske Betænkeligheder. Af og til kan man være saa heldig i Forhandlingsprotokollerne at støde paa et Par Bemærkninger, der viser, at man ikke helt har negligeret Fattiglovens

⁵³⁾ Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol 1804—25, 25. April 1805.

⁵⁴⁾ Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol 1826—31, 12. Febr. 1830.

Bud om at hjælpe de Fattige til et med deres Legemskræfter passende Arbejde,⁵⁵⁾ og Fattigkommissionen oplyste paa given Foranledning, at man havde forsøgt at organisere et Hørspinderi blandt Lemmerne, men uden større Resultat, da de Trængendes Helbredstilstand var for slet.⁵⁶⁾

Hvor energisk Fattigkommissionen har lagt sig i Selen for at faa nyttige Arbejder sat igang er det umuligt at danne sig nogen Forestilling om, men givet er det, at vide Kredse af Borgerskabet følte sig utilfredse med de hidtil opnaaede Resultater, og at nogle Borgere 1826 skred til det ekstraordinære Skridt med Amtets Tilladelse at nedsætte en stor Kommission, delvis sammensat af Borgere, der ikke havde noget med Fattigkommissionen at gøre, med det Formaal at udarbejde Udkast til en stor Arbejdsanstalts Indretning.⁵⁷⁾

Kommissionen afholdt en Række Møder i Aarene 1826—28 og endes til Slut om at indgive et Andragende til Kancelliet. Dette indeholdt, som man kunde vente det, en ret haard Bedømmelse af de øjeblikkelige Forhold i Fredericia med Hensyn til Fattigpleje, foruden en meget optimistisk Bedømmelse af de mange Fordele ved at indrette en Arbejdsanstalt. Tegninger til en stor grundmuret Bygning i to Etager med et Overslag, der lød paa 7000 Rigsdaler, medfulgte denne Forestilling.

Som ventet fraraadede Fattigkommissionen i energiske Vendinger dette store Projekt. Man henviste til, at Byen havde set adskillige Uldmanufakturere opstaa, blomstre en kort Tid og derefter gaa til Grunde med stort Tab for Driftsherren. Naar en saadan Virksomhed, der byggede paa gode Maskiner, en sagkyndig Ledelse og arbejdsføre og arbejdsduelige Medhjælpere, ikke kunde bestaa, hvorledes vilde det da ikke gaa med en Indretning, der var oprettet af Fattigvæsenet, og som maatte nøjes med en Skare af meget lidt arbejdsdygtige Trængende.

Heller ikke Kancelliet var meget begejstret for Planen.⁵⁸⁾ Man fraraadede foreløbig at kaste sig ud i det store Projekt, medens man energisk støttede Tanken om at oprette mindre Arbejdsstuer, hvor

⁵⁵⁾ Se f. Eks. Forhandlingsprotokol f. Fattigkommissionen 1804—25, 18. Jan. 1819.

⁵⁶⁾ Skrivelse fra Fredericia Købstads Fattigkommission, dat. 18. Dec. 1828. Findes i den i Note 57 citerede Pakke.

⁵⁷⁾ Forhandlingsprotokol og Dokumenter vedr. Kommissionen til Udkast til en Arbejdsanstalt, 1826—28.

⁵⁸⁾ D. K. 3. Dept. Indlæg til Brevbog 1829 Nr. 3175.

saadanne Almissesøgende, der vel var kvalificeret til Understøttelse, men om hvilke man ikke var sikker paa, at de anstrengte sig nok, kunde henvises. Samtidig saa man gerne, at der oprettedes særlige Sygestuer, hvor Trængende kunde anbringes, naar deres sædvanlige Opholdssted ikke var saadant beskaffet, at Kuren kunde foregaa paa betryggende Maade. Det interessanteste ved Kancelliets Skrivelse var de Bemærkninger, der derefter fulgte. Bag Ordene aner man den tidligere Amtmand, nu Kancellipræsident Stemann. »Gavnligt turde det ogsaa være,« udtalte Kancelliet, »om der kunde træffes Anstalter til i visse Tilfælde at give Naturalforplejning bestaaende i Middagsportioner, idet slige Anstalter hensigtsmæssigen indrettet vilde være til Besparelse i Penge Udgiften for Fattigvæsenet, ligesom og den Fordel derved opnaedes, at det Offentlige forsikredes om den hensigtsmæssige Anvendelse af den givne Understøttelse.« Det var Erfaringerne fra Slagelse og Ringsted, der her præsenteredes for en jysk Fattigkommission.

Planerne om en stor Arbejdsanstalt blev skrinlagt for anden Gang, og heller ikke senere Slægtled havde Held med sig paa dette Omraade. 1847 gennemgik et af Fattigvæsenets Huse en betydelig Omdannelse. En Tilbygning blev opført 1851, men heller ikke nu forandredes Indretningens Karakter af et stort Fattighus. Der var Plads til 30—40 Lemmer i de nye Bygninger, og de nød deres fulde Forplejning her, ligesom deres Liv var underkastet visse reglementariske Bestemmelser. En fast lønnet Opsynsmand førte Tilsynet og sørgede for Forplejningen. Mand og Mand imellem gik Institutionen under Navnet Fattiggaarden, men da Byen 1869 blev afkrævet Oplysninger om Anstalten, udtalte Fattigudvalget, at den nærmest maatte betragtes som et Fattighus, »hvori gamle og svagelige Fattiglemmer optoges til Forplejning og kan næppe henregnes til de egentlige Fattig- og Arbejdsanstalter.«⁵⁹⁾ Broderparten af de indlagte 33 Lemmer var paa Grund af Alderdom og Svagelighed ude af Stand til at udføre egentlig Arbejde og sysselsattes blot ved Plukning af Værk. Om de arbejdsføre Fattige oplyste man, at man søgte at skaffe dem Arbejde som Daglejere, Haandlangere o. lign., saaledes at Arbejdsfortjenesten gik i Fattigkassen. Endvidere var der enkelte Personer, der fik anvist Nattelegi paa Fattiggaarden, og som selv søgte Arbejde ude i Byen, hvorved de skaffede sig det fornødne til Livets Opretholdelse. Paa An-

⁵⁹⁾ Skrivelse fra Fattigudvalget, dat. 4. Dec. 1869. Indenrigsministeriet, 1. Dept. Fattigkommissionen 1869. I. Indberetninger om Fattiggaarde.

stalten adskiltes Kønnene om Natten i særlige Soverum, men i Arbejdsstuerne gik de mellem hinanden. Udenfor Fattighuset forsørgetes 1869 194 Personer, der fik en ugentlig Pengehjælp eller Understøttelse i Form af Brød eller Huslejhjælp, ganske som i Begyndelsen af Aarhundredet.

1870 fik Fattiggaarden et nyt Reglement, stadfæstet af Indenrigsministeriet 12. August 1870, men dette betød blot en Sanktion af de hidtil gældende Bestemmelser.⁶⁰⁾ Nu som før var Fattiggaarden nærmest at betragte som et Fattighus.

10. Forholdene i Aalborg. Om Fattigvæsenets Tilstand i Aalborg findes der fyldige Oplysninger fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, idet Stedets Stiftsprovst, Dr. Hald i Begyndelsen af 40erne udsendte et lille Skrift om Fattigvæsenets historiske Udvikling i Limfjordsbyen.⁶¹⁾ Da Dr. Hald selv aktivt havde deltaget i Ledelsen af Fattigvæsenet, og han desuden har bygget sin Fremstilling paa Fattigvæsenets Arkiv, vil hans Meddelelser kunne faa Plads i denne Sammenhæng.

Fra gammel Tid havde Aalborg Bys Borgere skænket betydelige Kapitaler til de Fattiges Forsørgelse, ligesom de havde testamenteret Fattigkassens Bestyrere betydelige Ejendomme i og udenfor Staden til Gavn for de Trængende. De fleste af disse Gaver var endnu i Behold ved Begyndelsen af Aarhundredet, og selv efter at det kommunale Fattigvæsen var organiseret, indtog disse fra Fortiden arvede Stiftelser en meget væsentlig Plads i Byens Fattigforsørgelse.

Disse Stiftelser anvendtes navnlig til Beboelse, og man sparede herigennem paa Kontoen »Huslejhjælp«, der for andre Byer var en meget betydelig Udgiftspost. Af Fattighuse havde man foruden nogle smaa Boder inde i Byen det saakaldte Vesterports Fattighus, i det 17. Aarhundrede skænket Byen af den stenrige Købmand Jens Bang. Det gennemgik 1841 en omfattende Restaurering og bestod derefter af et meget stort Værelse med Plads til 18 Lemmer og 3 mindre Kamre med Sengeplads til to i hvert. De 24 Personer, der blev indlogeret her, var alle Kvinder.

Dernæst fandtes der inde i Byen Skolegadens Fattighus, der i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede var blevet skænket til Stadens Fattige. Ogsaa dette gennemgik i Slutningen af 30erne en betydelig Om-

⁶⁰⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870, Journal Nr. 658.

⁶¹⁾ Dr. Hald: Aalborg Fattigvæsens Historie 1842. (I det flg. citeret: Hald).

bygning og kunde derefter modtage 24 Mænd og 44 Kvinder. Foruden Beboelsesværelserne var der i Bygningen indrettet en Arbejdsanstalt.

Denne Institution havde set Dagens Lys saa tidligt som 1792, i Borgerdydens Tiaar, hvor alle var besjælet af en hellig Iver efter at gavne og gøre Nytte. Det var ingen Tvangsarbejdsanstalt, men en Indretning hvortil man kunde henvise en Del af de Fattiglemmer, der ikke kunde faa Arbejde ude i Byen. Man lavede Gulvtæppetøj og Hestedækkener, og Produktionen var meget efterspurgt.

I dette Fattighus fandtes endelig en Sygestue. Oprindeligt var der kun een Stue, hvor Mænd og Kvinder blev anbragt sammen, men efter en Ombygning 1840 fandt en Adskillelse af Kønnene Sted. Fra det Øjeblik blev det ligesom andetsteds almindeligt, at Byens Borgere indlagde deres syge Tyende paa Fattigvæsenets Sygestue mod Betaling, og denne var i Aalborg fastsat til 12 Skilling daglig. Oprettelsen af en selvstændig Sygestue var sikkert set med Datidens Øjne en betydelig Forbedring, men de hygiejniske Forhold var ikke straalende, hvilket bedst fremgaar af følgende Udtalelse fra den stedlige Læge: »Localet bestaaer af 2 smaae, lave og lavtliggende Stuer, der vende mod Nord. Den østlige Stue har to, den vestlige tre Udvægge. Begge ere forsynede med Bilæggerovne, Steengulv og smaae Ruder af grønt Glas. Hertil kommer, at Stuerne ere adskilte ved et Kjøkken, hvorfra de meget ofte overfyldes med Tørverøg og andre ildelugtende Uddunstninger, saa at man maae tilstaae, at disse Stuer ei alene mangle Hovedbetingelserne for et godt Sygelocale, nemlig Rolighed, frisk, tør Luft og Lys, men at de ikke engang kunne modtage nogen væsentlig Forbedring paa Grund af deres slette Beliggenhed.«⁶²⁾

Om Forsørgelsesmaaden oplyste Dr. Hald, at man anvendte to Systemer, nemlig Udbetaling af en Pengeunderstøttelse eller Tildeling af et større eller mindre Kvantum Brød. Den første Fremgangsmaade var den mest almindelige og blev stedse brugt i de Tilfælde, hvor man vidste, at den, der fik Understøttelsen, ikke bortødslede den. Alle andre maatte nøjes med Brødhjælpen. Brødet blev leveret af to Bagere i Byen, der havde Kontrakt med Fattigkommissionen om Leverancen.

I Sygdomstilfælde kom man de Fattige til Hjælp med gratis Læge og Medicin, og blev det nødvendigt at afsondre den Syge, anbragtes vedkommende paa den ovenfor omtalte Sygestue. Døde en Fattig uden at efterlade sig Slægtninge, der vilde betale Begravelsen, traadte Fat-

⁶²⁾ Hald, S. 113.

tiggassen til. Man havde truffet Overenskomst med en af Byens Snedkere om Levering af Kister. Fattigvæsenet havde sin egen Ligvogn og betalte en Vognmand 3 Mark for at køre, medens Brandkorpsets Medlemmer uden Betaling bar Liget til Graven. De Fattiges tarvelige Begravelse kostede saaledes ikke Byen mange Dalere.

11. Forholdene i Ribe. Ribe Bys Fattigvæsen har for nylig været underkastet et særligt Studium, der har kastet Lys over Byens Fattigpleje.⁶³⁾

Forholdene i Ribe mindede paa ikke uvigtige Punkter om Tilstanden i Limfjordsbyen, idet man ogsaa her fra gammel Tid havde overtaget visse Indretninger, som det meste af Aarhundredet stadig bevarede deres Betydning.

Man havde omfattende Bygninger, der kunde anvendes til Boliger for de Trængende. Der var de saakaldte »Almisseboder«, hvis Oprindelse gik tilbage til det 17. Aarhundrede, og som stadig blev anvendt og sidst var blevet ombygget 1817. Bygningen var ikke mindre end 19 Fag lang og rummede 17 Værelser. 1831 indrettede man et af Værelserne til Sygestue med Plads til 5 Senge. Resten blev anvendt til Bolig for Fattiglemmer. Der boede i Reglen 2 à 3 Personer i hvert Værelse, og Fattigkommissionen tog det ikke saa nøje med Anbringelse af ganske fremmede Mennesker i samme Rum, baade Mænd og Kvinder. Der indløb følgelig utallige Klager over det forargelige Liv i disse Værelser, ligesom man atter og atter ankede over de elendige hygiejniske Forhold. 1839 udtaltes det om de Fattige, der boede her, at de »savner Sengeklæder og ordentlig Nattetej, saa at gamle og Børn ligger i Halm og kun bedækkede med Pjalter«. ⁶⁴⁾ Gulvene var endnu i 1839 af Sten. Da man havde faaet en ny Arbejdsanstalt, var der ikke længere Brug for saa mange Boliger, og i Løbet af 40-erne blev disse elendige Huse lidt efter lidt afhændet.

Derimod fik de saakaldte »Gæsteboder« Lov til at bestaa. I deres Oprindelse var de ældre end Almisseboderne, men de havde 1807 gennemgaaet en Hovedreparation og var nu i en nogenlunde taalelig Tilstand. Der fandtes i denne Bygning 8 Værelser, hvert Rum bestemt til at modtage 2 à 3 Personer. Endvidere var der indrettet flere smaa Køkkener, saaledes at to Værelser var fælles om et Køkken. Disse Fattigboliger blev fortrinsvis anvendt af de mere værdige Trængende,

⁶³⁾ M. H. Nielsen: Fattiggaarde i Ribe Amt og By. Fra Ribe Amt 1934, S. 405—72. (I det flg. citeret: Nielsen).

⁶⁴⁾ Nielsen, S. 433.

navnlig saadanne, som var sat tilbage paa Grund af Alderdom, Svaghed eller Vanheld. Gæsteboderne var i Brug helt til 1914 som Frihølig for Trængende.

Om selve Forsørgelsesmaaden vides ikke ret meget. I de forskellige Smaahuse, hvor de Trængende fik frit Husly, har de sikkert ogsaa faaet Brændsel, men hvorledes deres egentlige Forplejning var ordnet, haves der ingen Oplysning om. Man maa formode, at der er blevet uddelt Pengealmsisser i de Tilfælde, hvor gratis Huslejlighed ikke var Hjælp nok.

Om Arbejdsforholdene ved man bedre Besked. 1789 havde Byen faaet et Arbejdshus »Spindeanstalten« eller »Hjælpeanstalten«, der havde til Huse i den gamle Bispegaard. Saavel Voksne som Børn kunde her tjene til Livets Ophold ved at spinde Uld, Hør og Blaar. Anstalten var i Drift indtil 1835, men i de senere Aar var det kun med Vanskelighed, at den blev ført igennem, da de Produkter, der tilberedtes her, ikke var af særlig god Kvalitet og derfor kun blev afsat med stort Besvær. I nogle Aar var den dog en meget nyttig Indretning for Fattigfolk.

1831 prøvede man at sysselsætte de Trængende paa en ny Maade. Officielt kaldte man den nye Indretning for Ribe Bys Fattigarbejdsanstalt, men populært gik den kun under Navnet »Rasphuset«, idet man fortrinsvis beskæftigede de Arbejdssøgende med Raspning af Farvetræ, der indførtes fra Altona til Byen af Fanøskippere og derefter blev aftaget af en af Byens Købmænd. Nogle interesserede Borgere stillede sig i Spidsen for Foretagendet, og i de første Par Aar gik det nogenlunde. Dygtige Arbejdere kunde tjene 10—12 Skilling i Dagløn, men Anstalten blev meget lidt søgt, og til sidst sygnede den langsomt hen.

Ved Oprettelsen af Havekolonier efter slesvigsk Mønster fik Ribeborgernes Initiativ nyt Afløb. 1830 indkøbte Fattigkommissionen en Toft nord for Byen, kaldet St. Peders Kirkegaard. Den blev inddelt i Parceller paa 1 Skæppe Land og udlejet til 16 uformuende Familie-fædre, der ikke var under fast Fattigforsørgelse. Foreløbig skulde de have Jorden gratis, senere maatte de betale en mindre Lejeafgift. Og-saa denne Indretning maa betragtes som et Forsøg paa at realisere Fattiglovens Krav om, at de Fattige, der kunde arbejde, skulde bidrage saa meget som muligt til deres egen Forsørgelse.

Disse forskellige velmente Forsøg paa at skaffe Byens Trængende Beskæftigelse kan betragtes som Forløbere for Oprettelsen af en virkelig Arbejds- og Forsørgelsesanstalt, en Indretning som det 1845 efter

flere Aars trælsomme Forhandlinger og flere fejlslagne Forsøg lykkedes at aabne. Oprindelig havde man haft store Tanker om at indrette en Anstalt, der kunde rumme ikke mindre end 100 Lemmer. Slet saa stor blev den nu ikke, men de første Aar modtog man dog mellem 60 og 70 Personer, og en enkelt Maaned var der optaget ikke mindre end 75. Som det officielle Navn »Forsørgelses- og Arbejdsanstalt« angiver, var dens Formaal ikke alene at give de Fattige Mulighed for Arbejde, men ogsaa paa en mere rationel Maade at drage Omsorg for deres Forsørgelse.

Man maa formode, selv om der ikke siges noget herom i Akterne, at Fattigkommissionens Medlemmer har været utilfredse med den Form, hvorunder Fattigplejen har fundet Sted i Aarene umiddelbart forud. Man har vel opdaget, at den rene Pengeforsørgelse var dyr, og man har besluttet at gøre et Forsøg paa at gennemføre en mere omfattende Naturalforplejning. Det var Kommissionens Hensigt saa vidt muligt at samle alle Byens Fattige paa Anstalten og her lade dem nyde: Mad, Husly, Klæder, Læge og Medicin. Den eneste Betingelse, man stillede til dem, var den, at de underkastede sig den vedtagne Husorden og udførte et eller andet Arbejde.

Saa vidt man kan skønne, overholdt Fattigkommissionen i hvert Fald i Begyndelsen Princippet om, at al Fattighjælp skulde nydes paa Anstalten. Der var flere, der søgte at blive fri, men Kommissionen stod fast paa Kravet om, at ikke andre end syge Personer og værdige Trængende maatte nyde Hjælpen udenfor Anstalten. Senere syntes man at have slappet Kravene, i hvert Fald efter Belægnings-tallene at dømme, der 1864 sank helt ned til 33. Om Aarsagerne her-til oplyses intet, men Ledelsen har vel svigtet, ligesom Interessen for Anstalten er svundet hos det Slægtled, der fulgte efter dens Skabere.

Bestyrelsen af Forsørgelsesanstalten i Ribe var ordnet paa den sædvanlige Maade. Den stod under Fattigkommissionens stadige Opsyn, men en fæstet Økonom eller Opsynsmand førte den daglige Husholdning og havde Tilsyn med Lemmernes Opførsel og det udførte Arbejde. Der eksisterede et fast Reglement for den indre Husorden og for Spisningen, og Lemmerne kunde idømmes Straf, hvis de overtraadte Reglementets Bestemmelser. Straffen bestod i Nægtelse af Udgang paa Søn- og Helligdage, indskrænket Madrations eller, hvis Forseelsen var mere alvorlig, Hensættelse i enten lys eller mørk Arrest. I Anstaltens første Aar indkøbte Fattigkommissionen selv de Varer, der var nødvendige til den daglige Husholdning, senere gik man over til det sædvanlige System at yde Opsynsmanden et vist

Beløb for hvert Fattiglems daglige Bispising, en Sum der steg og faldt med Prisudviklingen.

I Anstalten sysselsattes Lemmerne først og fremmest ved Spinderokken, og Byens Fruer var faste Kunder i Anstalten. Endvidere var der opstillet Væve. Ribeevnen var paa det Tidspunkt kendt for sine gode Bomuldstøjer og sribede Stoffer til Forklæder, Lommetørklæder og Sommerklæder, de saakaldte Ribetøjer, der var en meget let sælgelig Vare paa Markederne i Jylland og paa Fyn, og Anstaltens Kvinder dyrkede denne meget almindelige Næringsvej. Dernæst vævede man grovere uldne Tøjer til Gulvtæpper og Hestedækkener, ligesom man tilvirkede de af Pastor Bastholm i sin Tid saa stærkt anbefalede grove Kohaars Tæpper.

Det har vel fortrinsvis været Kvinderne, der var beskæftiget ved Væven. Mændene arbejdede ved Høvlebænken eller raspede Farvetræ som tidligere i Rasphuset. Ogsaa lettere Arbejder blev sat igang, saasom Kostebinding og Sivmaattefletning. Hertil kom Arbejdet i Haven. Ligesom i Slagelse besørgetes Byens Rengøring af Lemmerne i Arbejdsanstalten for en aarlig Sum af 100 Rbd., der gik direkte i Fattiggassen.

Endvidere lejede man de Fattige ud til Byens Borgere. Det var en attraaet Forandring i det ellers ret ensformige Liv paa Fattiggaarden, og det blev af Ledelsen anvendt som en særlig Belønning, ligesom Nægtelse af Udgang paa Arbejde anvendtes som Straf. Lemmer, der viste Flid, fik desuden Smaapremier i Form af Pengeducører. Det var Opsynsmandens Hverv at lede Arbejdet og afsætte de forarbejdede Produkter. Dette skete enten paa Torvet eller ved direkte Omløben med Vårerne. Han var selv personlig interesseret i Arbejdets Gang og i Lemmernes Flid, idet han foruden sin Løn modtog Procenter af det Beløb, der indkom ved Salget af de paa Fattiggaarden udførte Arbejder.

I 35 Aar havde de Fattige opholdt sig inde i Byen, da man besluttede at flytte hele Anstalten ud paa en Mark nord for Byen. Samtidig gik man over til at drive Landbrug ligesom paa Fattiggaarden paa Landet. Ialt henlaa der 77 Tønder Land under Fattiggaarden, men den var stadig kun beregnet til at rumme henved 45 Lemmer.

Af dette forholdsvis beskedne Antal Fattige tør man sikkert slutte, at der i Ribe, ligesom andetsteds, har været en større eller mindre Skare af Byens Trængende, som ikke har været indlagt paa Gaarden, og som har faaet Lov til at bo ude i Byen og oppebære deres Almisse der. Hvorledes Forsørgelsen af disse Fattige har været organiseret,

har man ingen Oplysninger om, men de har sikkert faaet en Pengeunderstøttelse, muligvis ogsaa Brødhjælp og direkte Tilskud til Husleje og Brændsel.

12. *Børneforsørgelsen i Byerne.* Forsørgelsen af de af Fattigvæsenet antagne Børn maa behandles i et Kapitel for sig. Om denne specielle Gruppe af Trængende indeholdt Fattiglovens Paragraf 9 den Bestemmelse, at Fattigkommissionen skulde sørge for, at Børnene indtingedes »i et eller andet Huus, til Opfostring og Opdragelse for Districtets Regning, indtil de kunne sættes i Tieneste, eller paa anden Maade vorde forsørgede«. Kommissionen fik endvidere udtrykkelig Paabud om »bestandigt Tilsyn med Pleieførelserne, at de tilbørligen opfyldte deres Pligter med Børnene; ligesom og Fattigvæsenet beholder Tilsyn med de allerede forsørgede Børns Underviisning og Opdragelse, indtil disse ere confirmerede«. Om Fattige Børns Skolegang handlede Lovens Kapitel VI.

Fattige Børn havde Skolepligt fra deres 6. eller senest deres 7. Aar, og de skulde desuden altid indfinde sig ved den offentlige Underviisning, som blev givet Børn af deres Alder af Præsterne eller af andre Lærere end de sædvanlige Skolelærere. De nød fri Underviisning i Læsning, Regning og Skrivning m. m., og Fattigkassen betalte Bøger og Skrivematerialier. Var Forældre eller Plejeførelser efterladende, skulde Kommissionen øjeblikkelig skride ind og foreholde Forældrene deres Pligter. Hjælp det ikke, burde Børnene fjernes og anbringes hos andre, samtidig med at den Understøttelse, der var blevet udbetalt de tidligere Forsørgere, hørte op og ydedes de nye Plejeførelser.

Til Belysning af den praktiske Udførelse af disse Regler, haves der i forskellige Byarkiver et ikke ubetydeligt Materiale, der synes at vise, at man i de fleste Tilfælde, hvor Forældrene ikke kunde beholde Børnene, har anbragt disse i Pleje enten i Hjem i Byen eller hos Bønderne i de nærmeste Landdistrikter. Kun et Mindretal er blevet forsørget paa anden Maade, f. Eks. ved Indlæggelse i Fattiggaarde o. lign.

I *Slagelse* var det i Aarene 1805—30 almindeligt at anbringe Børnene i det nyoprettede Fattighus, hvorved man opnaaede, at Børnene levede sammen med deres Forældre. De fik fuld Forplejning her, og Opsynet sørgede for, at de Halvdelen af Dagen besøgte Skolen, medens den anden Halvdel gik med Arbejde i Spinderiet. Under tiden fik Forældrene Lov til at sørge for Børnenes Renlighed. Var

de ude af Stand dertil, blev et af de indlagte kvindlige Lemmer sat til at gøre det. Fattighuset i Slagelse med alle dets mange gamle Fattige har ikke været noget hyggeligt Sted for de fattige Børn, og Arbejdet i Spinderiet levned dem ikke megen Tid til Leg og andre barnlige Sysler.

Ved Siden af Indlæggelse i Fattighuset anvendtes Plejehjemssystemet. Børn blev tinget i Kost enten hos Folk i Byen, en Haandværker eller en Arbejdsmand, eller paa Landet hos Husmænd og mindre Gaardejere. I saadanne Tilfælde sluttedes der en skriftlig Kontrakt mellem Fattigkommissionen og det paagældende Plejehjem, der fastsatte en bestemt aarlig Ydelse i Plejeløn. Som Regel var den Slags Overenskomster paa eet Aar. Ofte garanterede man Plejeforældrene en særlig Hjælp til Anskaffelse af Konfirmationsklæder, i Begyndelsen af Aarhundredet bestaaende af 4 Rigsdaler. Den øvrige Beklædning var det Plejeforældrenes Sag at drage Omsorg for. Plejelønnen var stærkt varierende, først og fremmest afhængig af Barnets Alder og faldende jo ældre det blev. I Kontrakten lovede Plejeforældrene at modtage og tage Vare paa Barnet, som om det var deres eget.

I Slutningen af 20erne brød Plejehjemsforsørgelsen sejrrikt igennem i Slagelse, og fra Begyndelsen af 30erne var den den almindelige Form for Børneforsørgelse. Paa flere Punkter har den sikkert betegnet et Fremskridt set fra Barnets Synspunkt. De kom bort fra Fattighusets triste Stuer og fik et Hjem. Alle Plejehjem var naturligvis ikke lige udmærkede, som Regel var det tarvelige og fattige Hjem, hvor man havde god Brug for den kontante Plejeløn, man fik udbetalt, og man kommer sikkert de faktiske Forhold nærmest, naar man antager, at det har været økonomiske Motiver, der fik Plejeforældrene til at anmode om at faa et af Fattigvæsenets Børn i Pleje. Under hvilken Form, Børnene er blevet anbragt, indeholder Kilderne ingen Oplysninger om. Om det er sket underhaanden eller efter offentlig Bekendtgørelse faar staa hen.

Da man fra Aarene 1831—53 har en uafbrudt Række af Forsørgelsesplaner, hvorpaa er optegnet Navn, Stilling og Bopæl paa de Plejeforældre, der modtog Børn af Fattigvæsenet, vil det være naturligt at underkaste disse Opgivelser en nærmere Undersøgelse.⁶⁵⁾

Det fremgaar heraf, at det store Flertal af Børn er blevet overgivet til Forsørgelse i fremmede Plejehjem. Kun et ganske lille Antal blev tilbage, der enten blev anbragt hos Familie eller fik Lov til at

⁶⁵⁾ Forhandlingsprotokoller for Fattigkommissionen 1803—53.

bo hos Moderen, mod at denne fik en Godtgørelse af Fattiggassen. Nogle ganske enkelte blev nu som tidligere indlagt i Fattighuset.

I Perioden 1831—53 har ialt 206 Plejehjem aabnet sig for de fattige Børn, og af disse laa de 67 i Slagelse Købstad, medens 139 eller 67,5 % af de anvendte Plejehjem fandtes i de tilstødende Landdistrikter. Paa Landet henvendte man sig fortrinsvis til Husmænd, Bolsmænd og Inderster, undertiden ogsaa til de mindre Gaardmænd. At der er Tale om mindre Gaardmænd tør man bygge paa den Iagttagelse, at Fattigkommissionen i Forsørgelsesplanerne ofte vakler i Anvendelsen af Titulaturen. Foruden hos de egentlige Landmænd fandt Fattigkommissionen blandt Haandværkerstanden baade paa Landet og i Byen mange Plejehjem, og der var endelig ikke faa Enker, der i et fattigt, forældreløst Barn fandt Trøst for Ensomheden og i Plejelønnen et kærkomment Tilskud til de i Forvejen saa sparsomme Indtægter. Følgende Oversigt giver det nøjagtige Billede af Plejeforældrenes sociale Stilling i den behandlede Periode.

*Oversigt over Plejeforældrenes sociale Stilling
i Slagelse 1831—53.*

Husmænd, Inderster, Bolsmænd	63
Gaardmænd	38
Haandværkere	43
Arbejds mænd	12
Enker	24
Andet Erhverv	12
Ikke angivet Erhverv	14

Ialt ... 206

I Ringsted var Plejehjemsforsørgelsen hele Aarhundredet igennem den mest anvendte Form for Forsørgelse. Børnene anbragtes dels i Byen dels paa Landet. 1836 sluttede man Kontrakt med en Husmand i Bedsted om at modtage et nyfødt Drengbarn. Betalingen var det første Aar 20 Rigsdaler, det næste Aar 19 Rigsdaler og saaledes fremdeles en Rigsdaler mindre for hvert Aar, indtil man havde naaet de 16 Rigsdaler, ved hvilket Beløb Plejelønnen fæstnedes. Fra 70erne og 80erne haves der ikke faa Eksempler paa Anbringelse af Børn i Pleje. Man tog nu Avisen til Hjælp og averterede, naar man havde et Barn, der gerne skulde anbringes. Paa et enkelt Avertissement om en Dreng indkom der 1883 Tilbud fra en Skolelærer i Valsømagle, en Kollega af ham i Valsøllille, fra Smeden i Alsted, en Husmand i Holdskov og en Skomager i Bavense. Fattigudvalget besluttede sig for Husmanden, der fik Drengen og 80 Kr. om Aaret. De andre Be-

tingelser har uden Tvivl været de almindelige: en kvartalsvis Udbetaling af Plejelønningen, Hjælp i Sygdomstilfælde og et Bidrag til Drengegens Ekvipering, naar han skulde staa paa Kirkegulvet. I Ringsted betalte man gennem mange Aar i Konfirmationshjælp til et Pigebarn 6 Rigsdaler, til en Dreng 8 Rigsdaler, efter Møntomregningen henholdsvis 16 og 20 Kr.

Selv efter Konfirmationen, hvor den egentlige Forsørgelse som Regel hørte op, bevarede Fattigudvalget Haand i Hanke med Børnenes videre Uddannelse, og navnlig var man ivrig efter at faa dem anbragt i en god Lære. Fra 1838 har man et Eksempel paa, at en under Fattigvæsenet sorterende Dreng blev sat i Skræderlære. Betingelserne var følgende: Læretiden skulde vare i to Aar, og som Betaling blev der ydet Mesteren aarlig en Tønde Byg og Rug samt 10 Rigsdaler, der udbetaltes i to Terminer.⁶⁶⁾ 1845 forsøgte en Garver at sno sig fra sin Kontrakt, da det viste sig overordentlig svært at holde Styr paa Læredrengen, men Fattigkommissionen holdt fast ved Aftalens Ordlyd og henviste den ulykkelige Mester til Øvrigheden, hvis Drengen ikke vilde makke ret.⁶⁷⁾

Om Forholdene i *Køge* haves udmærkede Oplysninger fra Perioden 1870—90. Gennem de aarlige Forsørgelsesplaner faar man nøjagtige Oplysninger om Børnenes Alder, Plejeforældrenes Navn og Stilling samt Plejelønningens Størrelse.

Plejehjemmene søgte man baade i Byen og paa Landet, og af følgende Oversigt over de 169 Plejeforældre, som i Perioden 1870—90 modtog Børn af *Køge* Fattigudvalg, ses det tydeligt, hvad det var for Hjem, der fortrinsvis kom i Betragtning.

*Oversigt over Køge Fattigudvalgs Plejehjem
1870—1900.*

Husmænd, Parcellister og Inderster	63
Gaardmænd	14
Forpagtere, Gartnere og Skovfogeder	8
Haandværkere	33
Arbejdsmand	13
Funktionærer	6
Enker	19
Andre Erhverv	6
Ikke angivet	7

Ialt ... 169

⁶⁶⁾ Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1838, 7. Marts.

⁶⁷⁾ Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1845, 5. Juli.

Havde et Hjem faaet udleveret et Plejebarn, syntes det i de fleste Tilfælde at have faaet Lov til at beholde det, indtil det naaede Konfirmationsalderen og derefter blev sendt ud at tjene. Det syntes ligeledes at have været en almindelig Regel, at hvert enkelt Hjem kun fik eet Barn. Undtagelser herfra kan findes, men kun i ganske enkelte Aar. Der haves desuden Eksempler paa, at man har givet Søskende samme Plejehjem, men om en fast Praksis paa dette Punkt, var der ingenlunde Tale, da ogsaa det modsatte fandt Sted.

Plejelønnen, der var jævnt stigende gennem Perioden fra en ca. 32—64 Kr. ved Begyndelsen af 70erne til ca. 60—70 Kr. omkring 1890, varierede for hvert Barn. Aarsagen hertil var den sædvanlige. Man saa paa, hvor megen Nytte Forældrene kunde have af Barnet ved Arbejde i Mark og i Have, og man tog Hensyn til, om det krævede megen Pasning eller ikke. Foruden Plejelønnen, der altid akkorderedes for et Aar ad Gangen, betalte Fattigudvalget Læge og Medicin og sikkert et Bidrag til Barnets Konfirmationsklæder.

I *Kolding* kendte man ligeledes Plejehjemssystemet, og der er i Fattigkommissionsprotokollen bevaret flere Kontrakter mellem Fattigvæsenet og Plejeforældrene. Som Eksempel paa en saadan hid-sættes følgende fra 1. Februar 1847:

»Jeg Undertegnede N. N. er villig til at modtage Pigen N. N. i Forsørgelse, saaledes at jeg forsyner hende med alle Livets Fornødheder uden videre Udgift for Fattigvæsenet med Undtagelse af Medicin i Sygdomstilfælde, og hvis vi beholde Barnet saalænge i sin Tid Confimationsklæder, mod at jeg erholder af Fattigvæsenet 12. Rdl. H. C. aarlig, og forpligter vi os, min Mand og jeg, at vi ville forholde os imod det os anbettede Barn saa som christelige Forældre skulle forholde sig mod deres egne Børn«.

Naar Plejeforældrene havde underskrevet en saadan Kontrakt, fik de i Reglen Tilladelse til at beholde Barnet til Konfirmationsalderen. Plejelønnen udbetaltes kvartalsvis, og Konfirmationshjælp bestod i en mindre Pengegave til Klæder.

I *Kolding* syntes man i Begyndelsen af Aarhundredet som Regel at have tinget Børnene i Pleje inde i selve Byen, men i 1837 satte man i Kommissionen det Spørgsmaal under Debat, om det ikke vilde være besparende for Fattigkassen, om de fattige Børn blev anbragt paa Landet. Man besluttede at gøre et Forsøg og lod ved Kirkestævne bekendtgøre i en lang Række Sogne omkring Kolding, at Lysthavende kunde melde sig paa Raadstuen 13. Marts 1838 Kl. 2 om Eftermiddagen. Den paagældende Dag fandt Mødet Sted, og 13 Børn fik nye

Plejeforældre, hvoraf Flertallet ombyttede et Hjem i Byen med et paa Landet. Plejelønnen, der blev tilbudt, varierede stærkt. Den laveste Betaling var 5 Rigsdaler, den højeste 11 Rigsdaler, men der blev paa jysk Bondemanér tinget bravt om Summens Størrelse, hvad Tilbud paa $7\frac{1}{2}$ og $9\frac{1}{2}$ Rigsdaler i aarlig Plejeløn noksom viser.⁶⁸⁾ I 50-erne betalte man som Regel 30 Rigsdaler om Aaret for et Barn i Pleje.

Forsørgelsen i Plejehjem bevaredes i Kolding gennem hele Aarhundredet. Fra den allersidste Tid finder man i Protokollen enkelte Eksempler paa, at Børnene er blevet sendt til nye Børnehjem, men det var kun ganske faa, der opnaaede dette. Da Byen i 1870 fik sin nye Fattiggaard, blev det udtrykkelig indsat i Reglementets Paragraf 3, at »Børn bør i Reglen ikkun midlertidigt anbringes paa Fattiggaarden«, og saa vidt det kan ses af Akterne, er det kun i meget sjældne Tilfælde, at Børn er blevet indlagt. Man synes gennemgaaende i Byerne at have haft større Forstaaelse for det skadelige i at lade Børnene vokse op paa Fattiggaarden i det triste Selskab med gamle, udslidte Mennesker eller voldsomme og uordentlige Fattiglemmer.

Efter Børnenes Konfirmation holdt Fattigkommissionen stadig et vist Øje med dem og drog i enkelte Tilfælde Omsorg for, at de kom i Lære. Der haves fra Kolding ikke faa Eksempler paa den Slags Lærekontrakter, sluttet mellem Fattigvæsenet og en af Byens mange Haandværksmestre. Fra 40erne kendes en Kontrakt med en Skrædermester, en Rebslager og en Pottemager, hvilket maaske tyder paa, at man i Kommissionen har bestræbt sig paa at finde det Fag, som Drengen bedst egnede sig til. Saadanne Lærekontrakter varede som Regel 4—6 Aar. Mesteren forpligtede sig til at uddanne Drengen til Svend, give ham Kost og Logi i Læretiden samt Klæder. Fattigvæsenet betalte en mindre aarlig Sum, ydede Lægehjælp og Medicin samt udrustede den uddannede Svend med en Svendeklædning.

Hvad det nærliggende *Fredericia* angaar, viser de faa Eksempler, der haves fra Begyndelsen af Aarhundredet, at man ligeledes her havde knæsat Plejehjemsforsørgelsen. Man søgte Hjem baade paa Landet og inde i Byen, og den normale Betaling i Slutningen af 20erne var 14—18 Rigsdaler. Om de forskellige Plejehjem udtalte den store Borgerkommission, der var blevet nedsat for at udarbejde Planer til en ny Arbejdsanstalt i Byen, at »Prisen for dem paa Landet er sædvanlig noget lavere end for det jævndrende Barn i Staden, og efter

⁶⁸⁾ Fattigkommissionsprotokol 1837, 12. Dec., do. 1838, 13. Marts.

hvad man kan skjønne, befinde sig dog hine bedre end disse.«⁶⁹⁾ Af Lærekontrakter er der bevaret enkelte, saaledes en Kontrakt med en Skomagermester. Læretiden skulde vare 6 Aar, og i den Tid lovede Mesteren at forsyne Læredrengen med »Uldent og Linned, forsvarlig Øl og Mad og en Svendeklædning, naar han bliver Svend«. ⁷⁰⁾

I *Aalborg* var det i Begyndelsen af Aarhundredet Skik og Brug at udsætte Børnene i Pleje hos Omegnens Bønder, »hvorved de udrides af alle tidligere, som oftest fordærvelige, Forbindelser og opdrages under fri Luft og Bondearbejde til sunde og arbejdsomme Mennesker«, som Fattigvæsenets energiske Leder, Stiftsprovst Hald udtrykte det.⁷¹⁾ Inden en Familie fik et Barn udleveret, maatte det fremlægge gode Attester paa tilfredsstillende Vandel, og det var navnlig paalagt Stedets Sognepræst at føre et virksomt Tilsyn med Børnene og især at tilse, at de stadig besøgte Skolen. I Plejeløn udbetalte man i Reglen 16 Rigsdaler aarlig, naar Barnet var under 8 Aar, og 12 Rigsdaler, naar det havde passeret denne Alder. Plejeforældrene maatte selv klæde Barnet, men ved Udleveringen skulde det være i Besiddelse af to Klædninger. Undtagelsesvis sattes Børn i Pleje inde i Byen, og dette skete kun, hvis Barnet maatte holdes under bestandigt Lægetilsyn eller ikke egnede sig for Bondearbejde. I 1840 havde man i Aalborg 71 Plejebørn udsat af Fattigvæsenet.

I *Ribe* fulgte man de samme Principper.⁷²⁾ I 1839 havde man 44 Børn i Pleje, der dels var anbragt paa Landet og dels i Hjem i Byen. Da Ribe fik sin første Forsørgelsesanstalt, rejste der sig Stemmer for at samle Børnene her, saaledes som det var almindeligst paa Landet syd for Byen, men denne Plan blev atter opgivet. Dette udelukkede ikke, at der af og til fandtes Børn indlagt paa Fattiggaarden, men som Regel var det Spædbørn, der endnu ikke kunde tages fra Moderen, eller Børn der ganske midlertidigt var indlagt sammen med deres Forældre, indtil man fandt et passende Plejehjem for dem. Ikke alle Plejehjem var lige velegnede for Modtagelse af Børn. Der klagedes ofte over, at Børnene blev overlæst med Arbejde, fik for lidt Mad eller forsømte Skolen. Men dette var uundgaelige Følger af Systemet. Omkring 1872 havde Byen 43 Børn i Pleje, og den Sum, der paa det Tidspunkt ydedes i Plejeløn, laa omkring de 30 Rigsdaler.

De her gennemgaaede Eksempler paa Børneforsørgelsen i en Række

⁶⁹⁾ Se S. 366, Note 57.

⁷⁰⁾ Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol 1804—25, 15. Nov. 1819.

⁷¹⁾ Hald, S. 120.

⁷²⁾ Nielsen, S. 455.

danske Købstæder, viser alle i samme Retning. Overalt har man fra Begyndelsen eller i hvert Fald ret hurtigt antaget Plejehjemsforsørgelsen, saaledes som Fattigloven anbefalede det, og man var ivrig efter at skaffe Børnene en god Lære efter Konfirmationen. Fra de andre Købstæder kan kun spredte Træk fremdrages, men intet tyder paa, at man har baaret sig anderledes ad. At Børn yderst sjældent regelmæssigt blev indlagt paa Byernes Fattiggaarde er omtalt i det foregaaende, og i Reglementet for Odense Fattiggaard for Aaret 1871 lød Paragraf 16 saaledes: »Børns Ophold paa Fattiggaarden skal saavidt muligt undgaas«. Roskilde Købstad er faktisk det eneste paa-trufne Sted, hvor man har anvendt den fra Landet saa kendte Forsørgelsesmaade i større Stil i Slutningen af 60erne.

Et interessant Træk i Billedet er endvidere, at Købstadskommunerne i vid Udstrækning foretrak at anbringe deres Børn paa Landet. Foruden de allerede nævnte Eksempler herpaa kan oplyses, at af Odense Købstads 61 Plejebørn i Slutningen af 80erne var de 46 anbragt paa Landet, og ganske det samme var Tilfældet i Bogense. Motiveringen herfor har sikkert i første Række været rent økonomisk, idet man billigere fandt et Hjem paa Landet, der vilde modtage et Plejebarn, ligesom det faldt lettere paa Landet at beskæftige Barnet med forskellige Sysler. Noget virksomt Tilsyn med, at Barnets Arbejdskraft ikke blev misbrugt, kunde derimod vanskelig føres, naar Barnet anbragtes langt horte fra Byen.

13. Sammenfattende Bemærkninger om Forsørgelsen i Købstæderne. Det vil ved en Undersøgelse som denne være umuligt at gennemgaa samtlige danske Købstæders Fattigvæsensarkiver, men heldigvis er det heller ikke nødvendigt. Allerede det lille Udvalg, som paa de foregaaende Sider er blevet underkastet en mere indgaaende Undersøgelse, giver tilstrækkeligt til, at alle de vigtigste Streger i Billedet af Undersørgelsesvæsenets historiske Udvikling kan tegnes op. Inden denne Undersøgelse afsluttes, vil det være rigtigt til de Resultater, Studiet fra de enkelte Byarkiver har givet, at føje de spredte Træk, som det fra forskellig Side har været muligt at fremdrage, og samtidig prøve paa at trække Undersørgelsens Hovedresultater op.⁷³⁾

⁷³⁾ Den følgende Fremstilling hviler, hvor intet andet er bemærket, paa de Indberetninger, som de forskellige Fattigudvalg i 1869 indsendte. Indenrigsministeriet, 1. Dept. Fattigkommissionen af 1869. I. Indberetninger om Fattiggaarde.

Som det absolut vigtigste af disse kan fastslaas, at Forsøget paa at gennemføre Naturalforplejningen i de danske Købstæder glippede. Det skortede ikke visse Steder paa Viljen til at gøre et Forsøg, men Muligheden for at holde den oppe svigtede. Der kan fremføres Eksempler paa, at Naturalforplejningen en kortere Tid var den fremherskende Form for Forsørgelse, men som Regel var det ikke muligt at fastholde den længere end nogle ganske enkelte Tiaar, og henimod Aarhundredets Slutning var der kun svage Spor af den i Form af Brød- og Brændselshjælp. Det store Flertal af offentlig understøttede Personer fik deres Understøttelse udbetalt i Penge, og de maatte selv holde Hus med dem.

Naar Pengehjælpen saa hurtigt og saa afgørende sejrede over Naturalhjælpen, behøver man ikke at søge langt efter Aarsagerne her til. De ligger lige for. Det var den nemmeste Maade at løse Problemet paa. Selv om de danske Købstæder gennemgaaende var smaa, havde Flertallet af dem over et halvt hundrede Fattige, og for ikke faa Byers vedkommende naaede Tallet et godt Stykke over de 100. At organisere en fuldstændig Naturalforplejning for disse Mennesker var en baade omstændelig og vanskelig Sag, og ganske naturligt valgte man den langt enklere Fremgangsmaade at række Hjælpen i Form af en Pengeunderstøttelse. Denne Forsørgelsesmaade forudsatte ganske vist, at de danske Købstæder var naaet saa vidt i økonomisk Udvikling, at de Trængende for de Penge, der blev rakt dem af det Offentlige, kunde erhverve de forskellige Nødvendighedsartikler, men dette har aabenbart været Tilfældet.

Hvor klart Forskellen mellem By og Land paa dette Punkt allerede ved Aarhundredets Begyndelse stod for Datidens Befolkning, faar man et udmærket Indtryk af, naar man gennemgaar de Forhandlinger, der fandt Sted i Fredericia Fattigkommissions allerførste Møde.⁷⁴) Her mødtes Repræsentanter for Byen og de omkring liggende Landdistrikter. Da Diskussionen om den kommende Fattigforsørgelse begyndte, rejste Repræsentanterne for disse Distrikter sig og nægtede at gaa med til en Understøttelse, der skulde bestaa i et direkte Pengetilskud, og de indgav til Kancelliet et Andragende om, at de maatte beholde deres eget fra Byen adskilte Fattigvæsen »deels fordi deres Fattige ere vant til at nyde deres Underholdning i Føde Vare, saasom Meel, Gryn, Malt o. s. v. hvorimod Fredericias Fattige understøttes med rede Penge«. Andragendet blev bevilget af Kancelliet.

⁷⁴) Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol 1804—25, 20. Jan. 1804.

I Købstæderne foretrak man saaledes at yde de Trængende et Tilskud til Opretholdelse af deres egen Husholdning fremfor at søge dem anbragt i den dyre Privatpleje. Dog vil det ikke være rigtigt paa dette Sted at undlade at gøre opmærksom paa, at Bortlicitation af de Fattige til Forsørgelse i Privathjem i enkelte Tilfælde har fundet Sted ogsaa i Købstæderne, saa meget mindre som en Strid mellem den stedlige Øvrighed i Lemvig og Fattigkommissionen samstedts giver et interessant Indblik i Byens Forhold.

I 1835—36 havde Herredsfoged Gundelach for Lemvig Fattigkommission foretaget Bortlicitation af en Række Fattiglemmer. Først var to Mand blevet bortliciteret og dernæst havde man bortliciteret Fattige for et Beløb af 225 Rigsdaler. Senere paa Aaret var en anden af Byens Trængende gaaet for Hammerslag, og ved Juletid fandt en ny stor Auktion Sted, der kostede Fattigkassen ikke mindre end 227 Rigsdaler. For Ulejligheden med disse Forretninger krævede Herredsfogeden det almindelige Auktionssalær, 2 % af den samlede Sum i Henhold til Sportelreglementet af 10. Juni 1796. Fattigkommissionen protesterede, og Sagen forelagdes Kancelliet.⁷⁵⁾

Man var her noget i Tvivl om det berettigede i Kravet, men Kancelliets Overvejelser endte med, at man gav Herredsfogeden Ret. Han kunde kræve sine 2 %, hvad enten det var Mennesker eller Genstande, han havde under Hammeren. Kancelliet benyttede imidlertid Lejligheden til at kritisere Fattigkommissionens saa stærke Anvendelse af Bortliciteringssystemet, idet man hævdede, at det bevirkede, at flere af Byens Trængende blev anbragt uden for Kommissionens daglige Tilsyn. I Stedet for at stille Fattiglemmerne til Auktion, hvad der ikke ydede nogen Garanti for, at de blev ordentligt anbragt, burde man indbyde eventuelle Lysthavende til et Møde i Fattigkommissionen, hvor man kunde forhandle om Sagerne og samtidig sikre sig, at Lemmerne blev anbragt i ordentlige Plejhjem.

Paa endnu et Punkt er der en vigtig Forskel mellem By og Land at iagttage. Hvad man kunde kalde de Fattiges Kaserering slog langt tidligere igennem i Købstæderne, og disse blev med Hensyn hertil først distanceret paa det Tidspunkt, da Fattiggaardene myldrede frem ude paa Landet. Dette Forhold finder sin naturlige Forklaring deri, at Byerne fra gammel Tid, takket være forrige Aarhundreders betydelige Gaver til Fattige og Husarme, havde erhvervet ret betydelige Ejendomskomplekser, der tjente som Opholdssted for de Fattige. Disse

⁷⁵⁾ D. K. 3. Dept. Indlæg til Brevbog 1838, Nr. 1990.

Indretninger, der hidtil havde været administreret af den almindelige Byøvrighed, blev efter Reformen af 1803 henlagt under de kommunale Fattigkommissioners Styre og kom paa flere Steder til at indtage en betydelig Plads i den nye kommunale Fattigpleje. Hertil kom, at den gennemgaaende langt talrigere Bykommune havde lettere ved at faa rejst større Bygninger, hvori de Fattige kunde samles.

Af gamle Stiftelser overtaget fra Fortiden og anvendt i den kommunale Fattigpleje kan foruden de allerede nævnte fremhæves Herluf Trolles Stiftelses Bolig i Roskilde. Bygningen nedbrændte i 1814, men genopførtes i Aarene 1819—25. Helsingør havde et Fattighus, der stammede fra Midten af det 17. Aarhundrede, og Assens besad en Bygning, der var erhvervet i 1781. De Byer, der ikke havde saadanne gamle Indretninger, tog fat paa Opførelsen af helt nye Anstalter. Denne Bevægelse begyndte allerede i Slutningen af 20erne, og inden 1848 havde Flertallet af Landets Købstæder enten et stort Fattighus eller en saakaldt Forsørgelses- og Arbejdsanstalt. Fra Tiden før 1830 findes saadanne Institutioner i Roskilde, Helsingør, Kalundborg (ombygget 1863), Assens (udvidet 1836), Middelfart, Nyborg (ombygget 1837), Randers (ombygget 1867), Horsens og Aarhus. I 30erne fulgte Kerteminde, Svendborg, Ærøskøbing og Lemvig, og i 40erne Nakskov, Odense, Rudkøbing, Thisted (ombygget 1865), Vejle, Ribe og Varde. Hertil sluttede sig senere Nykøbing S. i 1853, Holbæk 1865, Silkeborg 1868 og Skive 1869.

Hensigten med disse Anstalters Oprettelse var en dobbelt, idet de baade skulde tjene som Forsørgelsesanstalt og som Arbejdsindretning. Om flere af dem gjaldt det dog, at det Arbejde, der blev udført, var saa ringe, at det faktisk ikke var værd at regne med. Dette var f. Eks. Tilfældet med Anstalten i Aarhus. Oprindeligt havde det været Fattigkommissionens Hensigt, at Gaardens 50 Lemmer skulde beskæftiges med Arbejde, men Planen kunde ikke virkeliggøres, da det dels kom til at skorte paa Arbejde, dels hurtigt viste sig, at det var billigere for Kommunen ikke at optage arbejdsdygtige Lemmer til fuld Forplejning. Følgen blev da, at man i Almindelighed kun optog gamle og svagelige Personer i et Antal af 12—14.

Paa andre Steder var Forholdene ikke meget bedre. I Bogense, hvor man havde to Fattighuse, var Indtægten af de Fattiges Arbejde i 60erne sunket helt ned til ca. 6—7 Rigsdaler. Det samme var Tilfældet i Kerteminde, hvor der i 1856 kun indtjentes 43 Rigsdaler. Om Fattiggaarden i Rudkøbing oplystes det, at de indlagte Lemmer væsentlig var gamle og svagelige Personer, hvis Arbejdsydelse ikke var

større, end at de kun formaaede at renligholde Anstalten. I Ærøskøbing forekom det yderst sjældent, at arbejdsføre Lemmer blev indlagt, »vel nok fordi man ikke havde Arbejde at beskæftige dem med«.

Kravet til de forskellige Fattigkommissioner om at beskæftige de Trængende med Arbejde blev saaledes fulgt i meget ringe Udstrækning. Utallige Tilløb blev gjort, snart paa en Maade, snart paa en anden, men intetsteds viste det sig gennem en længere Periode muligt at igangsætte og opretholde Arbejdsindretninger for Sognets Trængende. At beskæftige gamle og svagelige Fattiglemmer med lidt Pillearbejde faldt ikke saa besværligt, men Forsøgene paa at skaffe Arbejde i større Stil maatte nærmest betragtes som en Fiasko.

De mange Forsørgelsesanstalter eller store Fattighuse, der i Løbet af Aarhundredet blev oprettet omkring i de danske Købstæder, havde hver for sig deres lokale Ejendommeligheder. Alligevel er det muligt at tale om visse Fællestræk.

Næsten alle var de bestemt til at modtage to Slags Trængende, gamle og svage Mennesker, der ikke længere kunde forsørges ude i Byen, og arbejdsføre Personer som enten førte et uordentligt Liv eller ikke vilde bestille noget. Set med Nutidens Øjne forekommer det i høj Grad stødende at tvinge værdige og uværdige Trængende til at leve under samme Tag, men saadan saa Datidens Kommissioner ikke paa det, og forekom der Kritik, vendte man det døde Øre til.

Denne Sammenblanding af de Trængende forekommer nu saa meget mere stødende, som det under de ret primitive Forhold, hvorunder disse Anstalter blev indrettet, ikke var muligt at afsondre de forskellige Grupper efter Alder eller moralsk Beskaffenhed. Man kendte en Adskillelse efter Køn, men denne fandt kun Sted om Natten. Om Dagen, baade under Spisningen, ved Arbejdet og i Fritiden gik alle, Gamle og Unge, Mænd og Kvinder, skikkelige gamle Folk og Drukkenbolte omkring mellem hinanden. Paa dette Punkt var der ingen Forskel mellem Land og By.

Maaske var det ikke muligt i mindre Anstalter at foretage en fuldkommen Afsondring af de forskellige Grupper af Trængende, men man skulde synes, at det paa de noget større ikke skulde være forbundet med uoverstigelige Vanskeligheder. At der med Tiden arbejdede sig en Forstaaelse frem af dette Forhold, vil man maaske allerbedst se af Reglementet for Odense Fattiggaard, der blev godkendt af Indenrigsministeriet 9. Februar 1871. Man inddelte her de Fattige i 5 Grupper: 1) ældre og svagelige Personer, der kun er lidt arbejdsdygtige, 2) arbejdsdygtige Fattige, der kan anses for skikkelige eller som i

hvert Fald opfører sig godt, 3) arbejdsdygtige Fattige, paa hvis Opførsel der er noget at udsætte, 4) Børn og unge Mennesker samt 5) Patienter. Baade Mænd og Kvinder blev inddelt i disse Undergrupper, og Reglementet indeholdt Bestemmelser om, at de enkelte Grupper skulde holdes i Lokaler hver for sig.

Mod denne Inddeling af de Fattige vil det være vanskeligt at gøre nogen Indvending, og det maa indrømmes, at der her var foretaget et betydningsfuldt Skridt bort fra det tidligere saa skadelige Sammenblandingsystem. Alt syntes i den skønneste Orden, men den hele Indretning led af den væsentlige Mangel, at den blot eksisterede paa Papiret.

Tilfældet Odense er et Skoleeksempel paa, hvor kritisk man bør være over for ethvert Forsøg paa at skildre de faktiske Forhold paa Grundlag af Love og Reglementer. Disse Kilder kan fortælle noget om, hvad man har ønsket at opnaa, men ikke hvorledes de faktiske Forhold har været. Man bør ved en Tilstandsskildring saavidt mulig søge til andre Kilder og herved gaa bagom Love og Reglementer.

Hvad Tilfældet Odense angik, viste det sig nemlig, at 1871-Ordningen ikke var gennemført, da Fysikus Krebs i Sommeren 1871 aflagde Besøg paa Gaarden og afgav Indberetning til Sundhedskollegiet.⁷⁶⁾ »Jeg har seet,« udtalte han, »alle Afdelinger og begge Kjøen bevæge sig imellem hverandre paa en Maade, der nok som viste, at man ikke respecterede den reglementariske Adskillelse. En heel Deel Stuer ere paa eengang Opholdsværelser og Soveværelser. Gaarden, der er alt for lille, er fælles for alle Lemmer, som der bevæge sig frit imellem hverandre«. Reglementets Bestemmelser vilde efter hans Opfattelse let kunne bringes i Overensstemmelse med de faktiske Forhold, hvis blot Skillerrummene mellem Bygningens mange Værelser blev ændret, og Gaardspladsen blev betydeligt udvidet.

Heller ikke de sanitære Forhold var tilfredsstillende. Krebs var utilfreds med hele Indretningen og kritiserede navnlig det mangelfulde Inventar. Værst stod det til med Sengestederne og Sengeklæderne, som han karakteriserede som gamle og lasede og af et modbydeligt Udseende. Lemmerne gik endvidere elendigt klædt. De havde ingen Husdragt, men fik Lov til at gaa i deres gamle Pjalter. Overalt i Værelserne hang der gammelt Tøj, og et enkelt Sted havde han fundet en Bunke gamle Laser liggende paa Gulvet. Ogsaa Arbejdsforholdene blev kritiseret. Flere arbejdsføre Mandfolk beskæftigedes med

⁷⁶⁾ Indenrigsministeriet, 1. Dept. 1870, Journal Nr. 2251. Indberetning dateret 10. Aug. 1871.

at slaa Skærver, men det foregik under Former, hvor man umuligt kunde føre nogen Kontrol.

Odense Fattigudvalg blev fornærmet over disse Bemærkninger og søgte i en Skrivelse, dateret 10. Maj 1872, Punkt for Punkt at tilbagevise den rejste Kritik. Man skød sig ind under Manglen af de nødvendige Midler, og Kritikken af Renligheden afviste man, idet man hævdede, at man ikke burde stille sig paa et for »idealt« Standpunkt. »Hvad der kan fordres i en Fattiggaard t. Eks. i England, hvor Sansen for Reenlighed mulig er mere udbredt end her, kan ei fordres hos os. Men vi maa gjentage og udhæve, at Reenlighedsforholdene paa Odense Fattiggaard, efter vore Forhold, ere aldeles upaaklagelige, og at den lavere Middelstand af Almuen neppe noget Sted heri Landet, i sit Hjem kjender til en saa stor Orden og Reenlighed«. Under de videre Forhandlinger om denne Sag stillede Stiftamtmand Heltzen sig Side om Side med Embedslægen, men han tilraadte Ministeriet at fare med Lempe, da det var hans Overbevisning, at de paaankede Mangler lidt efter lidt vilde blive afhjulpet.

Bestyrelsen af de forskellige Fattiggaarde foregik i det væsentlige efter samme Linier. Anstalten var henlagt under Fattigkommissionens eller Byraadets Overbestyrelse, og denne Myndighed lod et af sine Medlemmer eller dem alle efter Tur føre stadigt Tilsyn med Anstalten. Den daglige Ledelse var lagt i Hænderne paa en lønnet Op- synsmand.

Denne Embedsmand havde mange Pligter. Han overvaagede, at der herskede god Orden i Huset, tog sig af Lemmernes Bispisning, om hvilken han havde sluttet særlig Kontrakt, samt organiserede Lemmernes Arbejde og sørgede for, at de fabrikerede Varer blev solgt. Som Rettesnor for sin Virksomhed havde han et Reglement, der indeholdt Bestemmelser for Husordenen, ofte udarbejdet til de mindste Detailler, og et saakaldt Spisereglement, der for hver Dag i Ugen bestemte faste Retter og samtidig indeholdt en nøjagtig Fortegnelse over de forskellige Kvanta af Fødemidler, som hvert Lem havde Ret til at faa.

Ordensreglementet indeholdt de nærmere Bestemmelser for Lemmernes daglige Liv paa Gaarden; Dagen var inddelt efter et fast Skema, vekslende mellem Spisetid, Arbejdstid og Fritid. Om man altid har gaaet saa rigoristisk frem, som Ordensreglementet paabød, er et andet Spørgsmaal. Af de gamle og svagelige har man vel ikke forlangt en saa lang Arbejdsdag som af de yngre og mere arbejdsføre; i alt Fald træffer man længere ned i Aarhundredet Reglementer, f. Eks. i Odense, i hvilke der var udarbejdet særlige Regler for de

forskellige Grupper af Lemmer, som kunde tænkes indlagt paa Gaarden.

De fleste af de Personer, der blev indlagt paa Fattiggaarden, blev underkastet fuld Forplejning der. De fik alt hvad de behøvede: Mad og Drikke, Klæder, Bolig, Læge og Medicin. Til Gengæld lagde man visse Baand paa deres personlige Frihed. De kunde ikke komme og gaa, som de vilde; Udgangstilladelse blev givet paa Søn- og Helligdage, men kun i de Tilfælde, hvor de havde opført sig ordentligt i den forløbne Uge. Paa den anden Side maatte de heller ikke modtage Besøg uden særlig Tilladelse. Maden var simpel, men rigelig, Rygning og Brændevinsdrikning i Reglen forbudt, men Opsynsmanden kunde med Fattigudvalgets Samtykke udskænke en Snaps til Mandfolkene og koge en Kop Kaffe til Kvinderne. I Holbæk maatte flittige og ordentlige Lemmer endda faa en Snaps daglig, stod der i Reglementet.

Lemmerne havde endvidere en Forpligtelse til at udføre et Arbejde. Som Regel fandt det Sted paa selve Gaarden. I første Halvdel af Aarhundredet beskæftigede man dem med at spinde og væve Uld, Hør og Blaar, ikke alene til Fattigvæsenets eget Forbrug, men til Salg for Fremmede. Selv om dette Arbejde fortsattes ned i Aarhundredet, var det dog tydeligt, at det svandt i Betydning, hvilket har sin naturlige Forklaring i Husflidens almindelige Tilbagegang overalt. Derimod var der stadig Brug for gamle Folk, der kunde pille Tovværk, og det blev meget anvendt. For de yngre lod man indrette Skærveslagning. Endelig brugte man en Del af Lemmerne til at gøre Rengøringsarbejde paa Gaarden eller Havearbejde.

Saa vidt man tør slutte af det foreliggende Materiale, har det endvidere været ret almindeligt at lade indlagte Lemmer gaa paa Daglejerarbejde i Byen; hvor dette var Tilfældet, indeholdt Reglementet, efter Ministeriets udtrykkelige Ønske, den Bestemmelse, at et saadant Arbejde kun kunde kræves med den Fattiges eget Samtykke. Arbejdsfortjenesten gik i Fattiggassen. Et andet Forhold, som Ministeriet strengt vaagede over ved Reglementernes Udarbejdelse, var, at der fandtes nøje Regler om Lemmernes Indlæggelse og Udgang fra Fattiggaarden. Hvor der ikke var indføjede Bestemmelser om, at Spørgsmaal om Indlæggelse og Udgang kunde indankes for højere Myndighed, enten Amt eller Ministerium, sørgede Ministeriet for, at dette fandt Sted. Hvilken Betydning denne Bestemmelse fik i Praksis er et Spørgsmaal for sig, men den viser i hvert Fald, at man i Ministeriet til en vis Grad ønskede at holde en beskyttende Haand over de paa Fattiggaarden indlagte Lemmer.

14. *De Trængendes borgerlige Stilling og Aarsagen til, at de søgte offentlig Hjælp.* Naar man i længere Tid har syslet med Problemerne om Forsørgelsesrettens Udvikling og de Former, hvorunder det Offentlige rakte de Trængende den Understøttelse, de havde Krav paa, opstaar ganske naturligt den Tanke, om det ikke skulde være muligt at kaste noget Lys over Spørgsmaalet: Hvem var de Fattige, og hvorfor maatte de gaa den tunge Gang til det Offentlige? Spørgsmaalet er allerede strejft i det foregaaende, men der vil være Grund til at vende tilbage til det i Forbindelse med Forsørgelsesvæsenet i Købstæderne.

De næsten uovervindelige Vanskeligheder, der melder sig, naar man vil beskæftige sig med den Slags Problemer, bundet alle i det meget mangelfulde Materiale, der staar til Raadighed. Selv hvor det er rigest, giver det Anledning til velbegrundet Kritik. Forhandlings- og Regnskabsbøger, som man er henvist til, er ført med den praktiske Administration af Fattigvæsenet for Øje og ikke i den Hensigt engang med Tiden at danne Grundlaget for en historisk Undersøgelse. De indeholder en Mængde Oplysninger om en Række forskellige Menneskeskæbner, men de giver ikke altid ganske ensartede Oplysninger, og navnlig er de ret ufuldstændige. Hvad enten det skyldes, at disse Oplysninger ikke paa det Tidspunkt kunde skaffes tilveje, eller man har betragtet dem som saa velkendte for Udvalgets Medlemmer, at der ingen Grund var til at optage dem, er ligeegyldigt i denne Forbindelse, men det medfører store Vanskeligheder for den Historiker, der vil benytte dette Materiale. De følgende Resultater kan derfor ikke gøre Krav paa at være et udtømmende Svar paa de opkastede Spørgsmaal, men er kun et beskedent Bidrag til Løsningen af en Række Problemer, som det har sin store Interesse at kaste Lys over.

Den følgende Undersøgelse hviler paa et meget stort Materiale fra Kolding, nemlig Forhandlings- og Regnskabsbøgerne fra Perioden 1861—91.

Forhandlingsprotokollerne findes i et Antal af 5 Bind og indeholder et Referat af Fattigkommissionens (Fattigudvalgets) Møder. Disse Referater er ganske korte og omtaler kun de løbende Sager, indkomne Skrivelser til Kommissionen og Sager, der er blevet afgjort siden Kommissionens sidste Møde. Endvidere omtales de Sager, hvor Ansøgerne personligt er mødt op og har begæret Hjælp. I mange af disse Tilfælde oplyses den Fattiges Stilling i Samfundet og Aarsagen til, at han søger Hjælp, samt i Reglen ogsaa Forsørgelsesstedet. Alle disse Oplysninger er nødvendige til Løsningen af de Spørgsmaal, vi ønsker besvaret, men Forhandlingsprotokollernes Meddelelser bør suppleres

med, hvad der kan uddrages af Regnskabsbøgerne fra den samme Periode, hvoraf der findes 7 Bind. I disse Bøger har hver enkelt Trængende sin Side eller sin Konto om man vil, og denne er som Regel forsynet med en Række Oplysninger om Fødested, Alder, Stilling og Forsørgelsessted, foruden den kronologiske Opregning af de Beløb, der er blevet ham udbetalt.

For at gennemføre Undersøgelsen har det været nødvendigt at lave et Kartotek over alle almisesøgende Personer i Kolding, et Kartotek, der omfatter flere Tusinde Personer. Hver Fattig har faaet sit Kort, hvorpaa er opført alle de Oplysninger, der kunde fremskaffes om Vedkommende. Denne lidt omstændelige Fremgangsmaade var nødvendig, hvis man vilde være sikker paa at undgaa Dobbeltgængere. Blandt de Trængende var mange, der bar de samme Navne, og først naar man havde bragt alle de Oplysninger sammen, som man kunde skaffe, var det muligt at afgøre, om man stod over for den samme Person, eller om det var to forskellige. Enkelte Tvivlstilfælde blev dog tilbage, men i saadanne Tilfælde har man altid regnet dem for to forskellige Personer, og der er derfor en Mulighed for, at de absolute Tal er en Ubetydelighed for høje, men nogen praktisk Betydning kan denne Fejlprocent ikke have.

Som Eksempel paa et saadant vanskeligt Tilfælde skal anføres følgende. 1891 optræder der to Cigararbejdere ved Navn Johan Peter Nielsen. Om den ene oplyses det, at han er født 1850 og er forsørgelsesberettiget i Aalborg, og om den anden at han er født 1859 og hjemmehørende i Kolding. De har hver sit Blad i Hovedbogen, men kan man være sikker paa, at det er to forskellige Personer? Den Mulighed foreligger nemlig, at man ved nøjere Efterforskning af deres Forhold er kommet til den Overbevisning, at vedkommende ikke er hjemmehørende i Kolding, men i Aalborg. Dette blot til Illustration af de Vanskeligheder, som melder sig.

Det har ikke været muligt at ofre Tid paa en Gennemgang af alle de 30 Aar, fra hvilke der findes Oplysninger, og man har derfor koncentreret sig om en Række Aar fra Begyndelsen og Slutningen af Perioden.

Det indsamlede Materiale er opstillet i fire Hovedgrupper, der oplyser om de Trængendes Forsørgelsessted, deres Alder, borgerlige Livsstilling og Angivelsen af Aarsagen til Trang. Den første Gruppe har været lettest at opstille, dels fordi Oplysningerne naturligt kan grupperes, dels fordi Meddelelserne om Forsørgelsesstedet er de mest fuldstændige. At dette er Tilfældet, har sin naturlige Forklaring. For

enhver Fattigkommission var det af Betydning at faa Forsørgelsesstedet fastslaaet, da det var Hjemmekommunen, der skulde betale Omkostningerne ved Forsørgelsen, og de Tilfælde er faa, hvor man ikke naaede til et Resultat af Undersøgelsen heraf. Hvad derimod Spørgsmaalene om Alder, Livsstilling og Aarsag til Trang angaar, er de uoplyste Tilfældes Antal betydeligt, og Grunden hertil er vel den, at man ikke har anset disse Oplysninger for særlig betydningsfulde, og at det har været forbundet med visse Vanskeligheder at fremskaffe dem. Naar de Fattige var Udvalget bekendt, var der ingen Grund til at bruge mange Ord, og om dem har man kun Navnet, men det siger sig selv, at naar Rubrikken »ikke angivet« bliver temmelig stor, svækkes Betydningen af Undersøgelens Resultater.

Hvad Forsørgelsesstedet angaar, falder de indsamlede Oplysninger naturligt i tre Grupper, nemlig 1) Personer, der er forsørgelsesberettiget i Kolding, 2) Personer, der hører hjemme udenfor Kolding, og 3) Personer, der ikke er forsørgelsesberettiget i nogen Kommune, men hvis Forsørgelse refunderes Opholdskommunen af Amtet. Den første Gruppe falder paany i fire Underafdelinger: a) Personer, der bor i Byen, b) Personer, der bor i Landkommuner, c) Personer, der bor i Bykommuner, og d) Personer, der bor i København. Den anden Hovedgruppe, nemlig de Fremmede, kan indeles i tre Underafdelinger: a) de, der stammer fra Landdistrikterne, b) de, der kommer fra andre Købstæder, og c) de, der har hjemme i København. Med Hensyn til de helt Hjemløse er ingen nærmere Inddeling nødvendig. Opstilles derefter de Trængende efter disse Hovedgrupper med Underafdelinger, fremkommer der følgende Oversigt.

Tabel I.

De Fattiges Forsørgelsessted.

	Gruppe I				Gruppe II			Gruppe III	Ikke angivet	Ialt
	a	b	c	d	a	b	c			
1860	63	2	3	2	14	10	2	16	5	117
1861	73	5	11	2	15	16	2	16	10	150
1862	85	1	3	2	16	12	3	15	4	141
1863	73	1	5	2	9	9	6	8	1	114
1864	72	1	6	2	9	4	3	4	1	102
1871	63	7	4	0	13	6	4	4	8	109
1883	139	9	11	8	92	36	12	39	1	347
1884	157	5	9	7	116	29	13	28	5	369
1885	148	6	9	6	134	34	21	43	4	405
1886	158	9	12	7	171	48	21	40	1	467

	Gruppe I				Gruppe II			Gruppe III	Ikke angivet	Ialt
1887	156	12	15	10	178	42	22	45	3	483
1888	166	11	16	10	199	36	18	49	5	510
1889	187	8	21	8	200	42	20	50	6	542
1890	208	12	24	4	242	50	25	59	4	628
1891	204	10	30	9	238	60	31	61	14	657

Prøver man paa Basis af disse Tal at stille de forskellige Grupper op ved Siden af hinanden, efter at have regnet Tallene om i Procenter af det samlede Antal Fattige, kommer man til følgende Resultat:

Tabel II.

De Fattiges Forsørgelsessted.

	Egne Fattige	Fremmede Fattige	Fattige uden Forsørgelsessted	Ikke angivet	Ialt
1860	59,8 %	22,2 %	13,7 %	4,3 %	100 %
1861	60,7 »	22,0 »	10,7 »	6,6 »	100 »
1862	64,5 »	22,0 »	5,7 »	7,8 »	100 »
1863	71,1 »	21,1 »	7,1 »	0,8 »	100 »
1864	79,4 »	15,7 »	3,9 »	1,0 »	100 »
1871	67,9 »	21,1 »	3,7 »	7,3 »	100 »
1883	48,1 »	40,3 »	11,2 »	0,4 »	100 »
1884	48,2 »	42,8 »	7,6 »	1,4 »	100 »
1885	42,0 »	46,7 »	10,6 »	0,7 »	100 »
1886	39,8 »	51,2 »	8,6 »	0,4 »	100 »
1887	40,0 »	50,1 »	9,3 »	0,6 »	100 »
1888	39,8 »	49,6 »	9,6 »	1,0 »	100 »
1889	41,3 »	48,3 »	9,2 »	1,2 »	100 »
1890	39,5 »	50,5 »	9,4 »	0,6 »	100 »
1891	38,5 »	50,1 »	9,3 »	2,1 »	100 »

De to Tabeller, der her er stillet op, viser med stor Tydelighed, at der med Hensyn til de Trængendes Hjemmehørsforhold gjorde sig en stor Forskel gældende ved Periodens Begyndelse og ved dens Slutning. Medens i 60erne langt de fleste Fattige hørte hjemme i Byen, hvor de uden Tvivl, i de fleste Tilfælde, var baade født og opdraget og havde lagt hele deres Arbejde, svandt denne Gruppe med Aarene ganske langsomt ind og udgjorde efterhaanden blot 38—39 pCt. af hele det samlede Antal Fattigunderstøttede, mod tidligere ca. 60 pCt. Den ledige Plads som den mest betydningsfulde Gruppe blandt Byens Træn-

gende indtoges derefter af de fremmede Fattige, og indenfor dem igen var det de Personer, der var udgaaet fra Landdistrikterne, der ydede det største Kontingent. Dette vil med andre Ord sige, at et betydeligt Antal af de Mennesker, som i Perioden 1870—90 brød deres Hjem op ude paa Landet for i Byen at bejle til Lykkens Gunst, i mangfoldige Tilfælde kun fik det sørgelige Resultat ud af det, at de maatte lade sig indrullere i de offentlig Understøttedes triste graa Rækker. I Sammenligning med det Kontingent, som Landdistrikterne leverede til Byens Fattigvæsen, var de Trængendes Antal fra de andre danske Købstæder ganske ringe, og af de ganske enkelte Københavnerne, der meldte sig for Fattigudvalget, ser man, at der absolut ikke var Tale om nogen Udvandring fra Hovedstaden til Landets Købstæder, hvad man ganske vist heller ikke kunde vente.

Om de følgende tabellariske Opstillinger gælder det, at de er ret ufuldstændige, og at de alle lider af den Mangel, at Gruppen »ikke angivet« er temmelig høj. Dette gælder f. Eks. en Opstilling af de Trængende efter Aldersklasser.

Tabel III.

De Fattige i Kolding ordnet efter Aldersklasser.

	1883	1885	1887	1889	1891
Over 60 Aar	29	31	35	29	20
59—18 Aar	153	107	195	192	211
Ikke angivet	165	267	253	321	426
Ialt	347	405	483	542	657

Af denne lille Oversigt tør man egentlig kun læse en Ting, nemlig at de saakaldte arbejdsdygtige Klasser har indtaget en forholdsmæssig stor Plads blandt de almissesøgendes Tal. Denne Kendsgerning er saa meget mere iøjnefaldende, som man efter alt, hvad man ellers ved fra tidligere Perioder af Aarhundredet, nærmest har det Indtryk, at der var et meget højt Antal gamle Mennesker blandt dem, der søgte Fattighjælp. Maaske er Tallet fra Kolding et Udtryk for, at der i Aarene efter 1870 kom en Klasse frem, der levede paa et meget lille Eksistensgrundlag, og som ved den mindste Forstyrrelse heraf blev tvunget til at søge det Offentlige om Hjælp.

Gaar vi derefter over til at undersøge Spørgsmaalet om de Fattiges Livsstilling lader følgende Oversigt sig opstille.

Tabel IV.
De Fattiges sociale Stilling.

	1883	1885	1887	1889	1891
Arbejds mænd	32	43	82	96	104
Haandværkere	32	32	45	40	65
Haandværkssvende	24	36	42	44	84
Tjenestekarle	2	7	9	12	12
Sømænd og Fiskere	2	3	9	7	5
Andre mandlige Erhverv	5	8	12	26	28
Enker	71	85	88	105	107
Forladte Hustruer	19	12	18	19	8
Fraskilte do.	9	3	8	8	11
Ugifte Kvinder	12	13	20	41	31
Tjenestepiger	1	3	2	1	3
Ialt angivet	209	245	335	399	458
Ikke angivet	138	160	148	143	199
Fattige ialt	347	405	483	542	657

Ved Bedømmelsen af denne Oversigt maa det ikke glemmes, at det i henvend $\frac{1}{3}$ af Tilfældene ikke har været muligt at oplyse om Livsstillingen, og dette maa nødvendigvis svække Betydningen af de opstillede Tal og umuliggøre en Sammenligning mellem de forskellige Grupper indbyrdes. Alligevel fortæller Oversigten noget, selv om det maa indrømmes, at dens Resultater ikke byder paa Sensationer, men blot viser, hvad man kunde vente. Dette er imidlertid ogsaa et Resultat.

Mest overraskende ved denne Oversigt er det store Antal enligt stillede Kvinder, enten Enker, forladte eller fraskilte Hustruer. I alle de undersøgte Aar tager denne Gruppe alene godt 20 pCt. af de samlede Antal Fattige. I Modsætning til Enkerne m. m. er Tjenestepigerens Antal forbausende ringe, men muligvis gemmer der sig flere bag Betegnelsen ugift Kvinde. Naar en saadan blev nødt til at henvende sig til det Offentlige om Hjælp, var Aarsagen som oftest en ny Verdensborgers Ankomst.

Hvad Mændene angaar, er der intet mærkeligt i, at en temmelig stor Gruppe af dem betegnes som Arbejds mænd. Denne Gruppe svarer vel nærmest til, hvad vi nu vilde kalde ufaglærte Arbejdere, Folk, der levede af tilfældigt Arbejde, som intet havde lært og let var udsat for at miste det Arbejde, de havde, eller som fik saa lav en Løn, at de ikke formaaede at mætte de mange sultne Munde i Hjemmet. Ogsaa Haandværkerne leverede et ikke helt ringe Kontingent til Byens Fattigunderstøttede og Haandværkssvendene ligeledes. Naar de sidstes

Antal var saa stort, havde det sine særlige Grunde. Farende Svende, der drog til Tyskland, men maatte hjemsendes under Politiets Opsigt, afleveredes som Regel hos Fattigvæsenet i Kolding, og de maatte da have lidt Hjælp, inden man fandt ud af, hvilken Kommune der var deres egentlige Hjemsted.

Ved en Anvendelse af Materialet til Besvarelse af Spørgsmaalet om Aarsagerne til Trang viser der sig ganske særlige Vanskeligheder. For det første er Oplysningerne meget mangelfulde, idet det synes, som om Fattigudvalget ikke har interesseret sig for, af hvilken Grund en Person var trængende til Understøttelse, men blot har ønsket at faa et Indtryk af, i hvor stor Udstrækning den paagældende behøvede offentlig Hjælp. Antallet af Tilfælde, hvor der intet kan oplyses, er derfor meget stort.

Hertil kommer, at det ikke er muligt at samle Aarsagerne til en Persons Trang under en enkelt Rubrik, idet Trangen i mange Tilfælde er ret kompliceret og skyldes flere forskellige Forhold. Mistede en Arbejdsmand sit Arbejde og maatte ty til det Offentlige, var den Hjælp, der ræktes ham, maaske ikke tilstrækkelig, og Familien sultede og blev syg, hvorfor ny Hjælp maatte gives. Er det i saa Tilfælde Arbejdsløsheden eller Sygdommen, der er Aarsag til hans Trang? Ved Opstillingen af følgende Tabel er man gaaet frem paa den Maade, at man har optalt hver eneste Aarsagsmulighed, som er blevet noteret, hvilket vil sige, at en enkelt Persons Forhold kan være talt flere Gange. Heraf følger, at man ikke kan sammenstille denne Oversigts Tal med Antallet af Trængende i Byen det paagældende Aar.

*Tabel V.
Aarsagerne til opstaaet Trang.*

	1883	1885	1887	1889	1891
Sygdom	60	85	101	110	100
Sygdom og Død	10	5	21	32	28
Arbejdsløshed	7	19	31	28	27
Mangel paa tilstrækkeligt					
Erhverv	8	0	5	11	12
Tab af Forsørger	99	100	114	132	126
Subsistensløs	5	22	17	19	27
Mange Børn	64	53	65	92	97
Idioter	2	1	1	2	2
Sindssyge	5	5	8	10	11
Stumme, blinde, døve ...	3	3	4	4	3
Alder	0	1	1	2	3
Drikfældighed	0	2	0	5	5

Ved Opstillingen er bevaret Protokollernes Adskillelse mellem Arbejdsløse, for ringe Erhverv og Subsistensløse, skønt det maa indrømmes, at det maa have været meget vanskeligt at skelne mellem disse forskellige Afdelinger. Saa vidt man kan se, dækker Betegnelsen Subsistensløse over de Personer, som af Politiet blev afleveret paa Fattiggaarden, altsaa Landevejenes farende Svende. Gruppen »Tab af Forsørger« omfatter Enker, fraskilte og forladte Hustruer, hvad enten deres ensomme Stilling skyldtes Mandens Død, hans midlertidige Forsvinden, eventuelt til Amerika, Hensættelse i Straffeanstalt eller Indkaldelse til Militærtjeneste.

Oversigten viser, at Sygdom var en af de vigtigste Grunde til, at Folk søgte til Fattigvæsenet, og dette hvad enten Sygdommen ramte Familiens Forsørger og umuliggjorde Hjemmets Opretholdelse uden fremmed Hjælp eller et af Familiens Medlemmer, saaledes at der krævedes ekstraordinære Bidrag til Læge og Medicin. Medførte Sygdommen Døden, var Udgifterne til Begravelsen en svær Byrde for et margert Arbejdsmandsbudget, og som Regel kunde Udgifterne hertil ikke bestrides uden Hjælp af det Offentlige. Af vigtigere Aarsager til Trang maa nævnes Arbejdsløsheden. Selv om Tabellen paa ingen Maade tillader Slutninger om det indbyrdes Forhold mellem de forskellige Aarsager til Trang, berettiger alene Tilstedeværelsen af det ikke helt ringe Antal Tilfælde, hvor Arbejdsløshed anføres, til den Slutning, at dette Forhold maa have spillet nogen Rolle. At Tab af Forsørger i mangfoldige Tilfælde maatte tvinge de Efterladte til at søge Hjælp hos det Offentlige er ingen Overraskelse, ligesom det ogsaa er forstaaeligt, at Tilfælde af Invaliditet i den ene eller den anden Retning maatte henvise de Ulykkelige til den eneste Hjælp, der paa det Tidspunkt kunde rækkes dem, nemlig den almindelige Fattighjælp.

Af Oversigten fremgaar det endvidere, at en stor Familie og mange Munde at mætte var en ikke ualmindelig Grund til, at en Familiefader maatte bede det Offentlige om Hjælp. I Almindelighed var det ikke den eneste Grund, men en medvirkende Aarsag, f. Eks. i Forbindelse med Sygdom o. lign.

Positivt urigtigt maa det være, naar der angives et saa lavt Antal Tilfælde, hvor Alder har været Grunden til Trang. Alene et Blik paa Tabellen over Aldersklasserne viser, at der har været mange flere, og det skulde være mærkeligt, om der ikke indenfor Enkernes ret talrige Skare skulde være mange, der havde naaet Støvets Aar. Fattigkommissionen har formentlig ikke fundet det nødvendigt i Protokollerne

at opføre Alderdom som Aarsag til Trang, da Udvalgets forskellige Medlemmer kendte alle de paagældende Personer.

Som det ses, er de fremlagte Resultater ikke mange, men Materialet har ikke kunnet give mere, og det er tvivlsomt, om der andetsteds fra vil kunne bringes en større eller en rigere Høst i Hus. Skønt Udbyttet ikke kan tælles i mange Fold, har der dog været Grund til at foretage Undersøgelsen, og kan den bidrage til at kaste noget mere Lys over et vigtigt Problem, har den ikke været helt forgæves.

AFSLUTTENDE OG SAMMENFATTENDE BEMÆRKNINGER.

En engelsk Socialhistoriker *E. M. Leonard* har sammenfattet sin Dom over engelsk Fattiglovgivnings Udviklingshistorie i følgende korte og rammende Sætning: *administration and not legislation has always been the difficulty in laws concerning the poor*. Med god Grund kan denne Sætning sættes i Spidsen for en sammenfattende Redegørelse for denne Undersøgelses Resultater, thi ogsaa den vil have vist, at der stedse var langt mellem Lovgivningsmagtens ivrige og omhyggelige Arbejde med Fattiglovenes Udarbejdelse og deres praktiske Gennemførelse i det enkelte Sogn i By og paa Land. I det 18. Aarhundrede bestod Vanskeligheden først og fremmest i at faa etableret en effektiv Fattigforsørgelse, hvilket egentlig først lykkedes paa Basis af Lovene fra 1802—03. Regeringen og dens Repræsentanter maatte herefter føre en taalmodig Kamp mod de stedlige Myndigheder for at hindre dem i at dreje forskellige af Lovens Bestemmelser til største Skade for de Trængende.

Det vil af den foretagne Undersøgelse fremgaa, at dansk Fattiglovgivning har Rødder, der gaar helt tilbage til det 16. Aarhundrede. Da det kirkelige Fattigvæsen brød sammen ved Reformationen, overtog Staten Kirkens Forpligtelser til at komme de Trængende til Hjælp. I Løbet af Aarhundredet naaede man til at fastslaa, at det mindre Distrikt, Herredet eller Sognet, havde Forpligtelse til om ikke direkte at underholde saa dog tillade trængende Personer at søge deres Underhold dér ved Tiggeri. Heraf udviklede sig en Forpligtelse for Sognet til at komme dets egne Trængende til Hjælp ved en direkte Forsørgelse, hvortil Midlerne skaffedes ved Udskrivning blandt Sognets Beboere. Dette nye Princip fastsloges første Gang i Fattigloven af 1708, blev gentaget i Fattiglovene af 1802—03 og har lige siden været Hovedhjørnesteinen i al dansk Fattiglovgivning.

Det var Kampen mod Tiggeriet og de økonomiske Tab, som Sam-

fundet led ved omvandrende Betleres Plagerier, der førte Regeringen ind paa den almindelige Fattigunderstøttelses Bane, og ganske logisk nedlagde man samtidig Forbud mod enhver Form for Tiggeri. Dette Forbud betegner det store og afgørende Brud med Fortidens Forsørgelseslovgivning. Fra Middelalderen havde man overtaget Tiggeriet som et fuldt lovligt og Gud velbehageligt Erhverv, og det 16. og 17. Aarhundredes Tiggerforordninger gav dette Erhverv den verdslige Øvrigheds gyldne Stempel Efter 1708 blev Tiggeriet en Forbrydelse mod Samfundet, og Statens Embedsmænd fik strenge Ordre og evindelige Paabud om at gøre Jagt paa Tiggerne, opbringe dem og idømme dem haarde Straffe. I den stadige Kamp mod de omvandrende Tiggeres Plagerier, som fortsattes hele det 18. Aarhundrede igenem, var den direkte Fattigpleje tænkt som et virkningsfuldt Middel, men dens Betydning blev ikke overvældende, da det viste sig umuligt at skabe et effektivt Forsørgelsesvæsen. Man gjorde adskillige hæderlige Forsøg, men de strandede dels paa Grund af svigtende Evner og Interesse hos de lokale Myndigheder, navnlig Sognepræsterne, dels fordi Bønderne var uvillige til at paatage sig de nødvendige økonomiske Byrder. Det lykkedes derfor ikke i det 18. Aarhundrede at føre Kampen mod Tiggeriet til Ende.

Naar Regeringen omkring 1800 paa ny gik i Gang med en Drøftelse af Fattiglovgivningen, var Aarsagen først og fremmest det foregaaende Aarhundredes mislykkede Forsøg. Men ogsaa andre Forhold bevirkede, at Trangen til en mere effektiv Fattigforsørgelse var særlig stor omkring Aarhundredskiftet. Som Følge af den almindelige Likvidation af Merkantilismen i Aarhundredets sidste Tiaar opstod der store Vanskeligheder for den Arbejderstand, der hidtil havde fundet et lønnende Erhverv i de mange statsunderstøttede Fabrikker. Samtidig var Forholdene vanskelige inden for Haandværkerstanden, og Tidens opløsende Tendenser over for de gamle Lavsformer med deres mange kollektive Understøttelseskasser medførte ogsaa her større Krav til det Offentliges Hjælp. Vigtigst af alt var dog de sociale Følger af de store Landboreformer. Da Hovbønderne forsvandt, opstod der en voldsom Efterspørgsel efter frie Arbejdere til Godserne og de større Gaarde, og en talrig Landarbejderstand skød pludselig voldsomt frem. Dens Levevilkaar var ringe, økonomisk Rygstød ejede den ikke, og skulde den ikke, naar Sygdom eller Ulykke indtraf, afgive et nyt, mægtigt Kontingent til de omvandrende Tiggeres Skare, maatte det Offentlige træde hjælpende til. Denne Udvikling fandt desuden Sted paa Baggrund af den blodige franske Re-

volution og de meget urolige Forhold inden for den engelske Underklasse.

Ved fælles Samvirken af disse Faktorer og som Følge af et dristigt Initiativ fra enkelte Lokalebedsmænds Side fremkaldtes den Reform af Fattiglovgivningen, der for et nyt Aarhundrede fastlagde Rammerne for det Offentliges Hjælp til nødlidende danske Borgere. Man bevarede Kommunens Forpligtelse til at komme deres egne Beboere til Hjælp, naar ydre Omstændigheder gjorde det umuligt for dem at klare sig, og man gjorde Retten til Understøttelse afhængig af fast Ophold gennem et vist Aaremaal. Midlerne til Fattigforsørgelsen skaffedes nu som før ved Udskrivning af en særlig Fattigskat blandt Distriktets Beboere, og udeblev de Skyldige med Beløbet, kunde dette udpantes. Administrationen af Fattigvæsenet lagdes i Hænderne paa Sognekommisioner, hvis vigtigste Medlem var Sognepræsten. Til sin Assistance havde han faa udvalgte Sognemænd, Stedets største Lodsejer samt Politimesteren. Sognekommisionerne var underlagt Amtsfattigdirektioner, og disse sorterede igen under Kancelliet, der var den øverste Tilsynsførende med det offentlige Fattigvæsen.

Sammenlignet med tidligere Lovgivning, navnlig Fattigloven af 1708, indeholdt de nye Forordninger fra 1802—03 ingen principielle Nydannelser, men ved Genoprettelsen af Sogneforplejningen i dens fulde Udstrækning (Sognekasser blev paa ny indført), skabtes der Mulighed for en effektiv Forsørgelse af de Fattige, og alene af den Grund indtager disse Love en saa vigtig Plads inden for Forsørgelseslovgivningens historiske Udvikling. Desuden var de nye Love et mere modent Lovgivningsarbejde, idet de enkelte Bestemmelser var fastere bygget op og klarere defineret.

I Modsætning til, hvad der havde været Tilfældet i det 18. Aarhundrede, lykkedes det nu overalt i By og paa Land at etablere en virkelig Fattigforsørgelse. Der kom Penge i Fattigkassen, og Antallet af de Personer, som man antog til Forsørgelse, steg betydeligt. Ganske vist indtraadte der kort efter Reformernes Gennemførelse vanskelige økonomiske Tider, der fik Befolkningen til at føle Trykket af de sociale Udgifter, men Embedsmaskineriet var efterhaanden saa veludviklet, og den kontrollerende Myndighed saa stærk, at Fattigplejen intetsteds fik Lov at gaa istaa. Helt forsvandt Tiggeriet dog ikke, men en Bedring var at spore. Selv om Aarhundredets almindelige økonomiske og sociale Udvikling i høj Grad medvirkede til en Opsugning af den tidligere helt erhvervsløse og omvandrende Menne-

skemængde, har den mere effektive Fattigforsørgelse sikkert bidraget sit til, at Tilgangen til de omstrefjende Tiggeres Skare hørte op, og at en væsentlig Del af den faldt til Ro.

Om Forsørgelsesmaaden udtalte Lovene af 1802—03 det udtrykkelige Ønske, et Ønske, der deltes af fremtrædende Lokalebedsmænd som Amtmand Poul Chr. Stemann og virksomme Sognepræster som Pastor Hammond i Brøndby Vester, at Fattighjælpen i alle Tilfælde skulde ydes i Naturalier. Motiveringen herfor var den simple, at Regeringen kun paa denne Maade mente at kunne hindre de Fattige i at bortødsle den Understøttelse, som de efter Loven havde Ret til at faa. Det blev endvidere fastslaaet som en Grundregel, at den Hjælp, der ydedes, paa ingen Maade maatte gaa ud over, hvad der var absolut nødvendigt til Livets Opretholdelse. Foruden Kost maatte Hjælpen bestaa af Husly, Klæder, Medicin, Læge- og Begravelseshjælp. Regeringen behøvede ikke at frygte, at Hjælpen skulde overskride disse Rammer, og de foretagne Undersøgelser vil have vist, at Fattigbestyrelserne benyttede enhver Ljelijghed til at mindske Understøttelsens Størrrelse.

Man kan dernæst fastslaa som et Resultat af Undersøgelsen, at det i de nærmeste Tiaar efter Lovens Udstedelse, hovedsagelig paa Grund af Overøvrighedernes Ihærdighed, paa adskillige Steder paa Landet lykkedes at gennemføre en ret udstrakt Naturalforplejning af Sognets Fattige. Fuld Fattigportion udgjorde et nærmere bestemt Kvantum Rug eller Byg, Mel, Malt, Smør, Flæsk, Ærter og Kartofler. Men selv paa Steder, hvor den mest udstrakte Naturalhjælp blev gennemført, ydede man en mindre Del af Hjælpen i rede Penge, og efterhaanden blev denne Fremgangsmaade mere og mere almindelig. Aarsagen hertil var utvivlsomt den, at der hos Landboerne var en meget forstaaelig Uvilje mod at aflevere større Kvanta af Naturalier til Fattigvæsenet paa et Tidspunkt, hvor Priserne paa disse var opadgaende, og de følgelig kunde faa mere for dem ved at sælge dem. Da omvendt Varepriserne faldt efter 1814, og Pengenes Værdi steg ved Rigsbankdalerens Indførelse, blev man ivrig efter at lade Naturalforplejningen indtage en mere fremtrædende Plads i Fattigforsørgelsen. Fra 30ernes Begyndelse begyndte Kornpriserne paa ny at stige og fortsatte dermed til langt ned i Aarhundredet bortset fra enkelte Kriseaar. Ganske parallelt med denne Prisbevægelse kan man konstatere en gradvis Opgivelse af Naturalforplejningen og en mere ud-

strakt Anvendelse af Pengeunderstøttelse, og det vil være naturligt at sætte disse to Bevægelser i Forbindelse med hinanden.

Til Forklaring af Naturalhjælpens Ophør tjener desuden følgende Omstændigheder. Det har utvivlsomt været forbundet med et ikke ringe Arbejde nøje at udregne, hvor stor en Andel hver enkelt af Sognets Trængende skulde have af de forskellige Naturalier, og fordele de rigtige Kvanta paa Sognets mange Bidragydere. Det har da ogsaa kunnet konstateres, at mange Sogne i Stedet for den udstrakte Naturalhjælp lod sig nøje med at uddele Rug og Byg. Men selv denne enkle Form for Naturalhjælp formaaede ikke i Længden at konkurrere med den administrationsmæssigt set langt lettere direkte Pengeudbetaling, og denne fortrængte derfor lidt efter lidt Naturalforplejningen. Det ser desuden ud til, at Fædrene til Lovene af 1802—03 har haft den Opfattelse, at man ved hvert Aars Begyndelse paa en Liste kunde optage, hvem der i Aarets Løb var trængende til Understøttelse, og nøje fastsætte, hvor meget hver enkelt skulde have. Det viste sig dog hurtigt, at man ved Siden af de faste Fattige blev nødt til at understøtte et større eller mindre Antal Personer, der for en Tid, f. Eks. paa Grund af Sygdom eller et Ulykkestilfælde, blev trængende til Understøttelse. Saadanne Personer kunde man ikke yde en udstrakt Naturalhjælp. Til Nød kunde man have et mindre Kornforraad liggende til Uddeling, men meget lettere var det at yde en Pengeunderstøttelse. Da de ekstraordinært understøttede Personers Antal steg stærkt, medførte dette for hvert Tiaar en større og større Udbredelse af Pengeunderstøttelser inden for Fattigvæsenet, en Tendens, der virkede i høj Grad smittende paa de faste Fattigunderstøttelser.

Endnu en Faktor har haft Betydning for denne Udvikling. Jo længere man naar ned i Aarhundredet, jo mere Bevægelse kommer der i Landbefolkningen, og Flytninger fra det ene Sogn til det andet bliver en dagligdags Begivenhed. For Forsørgelsesvæsenet kom denne Udvikling til at betyde, at et Sogn maatte understøtte sine egne Trængende, naar de paa fremmed Sted behøvede Hjælp. Da man umuligt kunde sende Naturalier over længere Distancer, blev Pengeunderstøttelsen ogsaa i disse Tilfælde den naturligste Form for Fattighjælp.

Heller ikke i Købstæderne lykkedes det i Almindelighed at gennemføre den fuldstændige Naturalforplejning, og det laa i Forholdenes Natur, at Naturalforplejningen i Byerne umuligt kunde faa samme Karakter som paa Landet. Medens man her kunde udskrive og overrække de Fattige forskellige Naturalier, som de selv maatte tilberede, modtog Byernes Fattigbestyrelser Fattigskatten i Penge; vilde man

give Naturaliehjælp, maatte man enten oprette Marketenderier eller prøve paa at samle de Fattige i særlige Anstalter, hvor de baade kunde faa Kost og Logi. Den større Folkemængde i Byerne og de rigere finansielle Ressourcer havde fra gammel Tid begunstiget Oprettelsen af saadanne Anstalter, og gennem første Halvdel af det 19. Aarhundrede reorganiserede man disse Indretninger, hvor de var kommet i Forfald, og oprettede nye, hvor de ikke tidligere havde været tilstede. Man samlede paa disse Steder en betydelig Del af Byens Trængende og gav dem en fuldstændig Forplejning. I visse Tilfælde proklamerede man det fra England kendte Forsørgelsesprincip, at alle de Trængende skulde samles i Fattighuset, men i Praksis viste det sig umuligt at overholde dette Paabud, uden Tvivl fordi man ikke formaaede at finde egnede Ledere, der vilde nøjes med de økonomiske Vilkaar, der blev budt dem. Følgen blev, at det fortrinsvis var gamle og svagelige Mennesker, der samledes paa Byens Forsørgelsesanstalt, medens de andre Trængende blev boende uden for. De klarede sig da med den Pengehjælp, der udbetaltes dem. Ogsaa i Byerne sejrede saaledes i Løbet af Aarhundredet Pengeunderstøttelsen, hovedsagelig af administrative Grunde.

Landdistrikterne naaede det samme Stadium i Udviklingen, da det kom paa Mode at oprette Fattiggaarde. Disse Forsørgelsesanstalter fremkaldtes ved det meget stærke Pres paa Fattigvæsenet, der opstod i 60erne, da et stærkt stigende Antal Daglejere, Arbejdsmænd og Tjenestetyende saa sig nødsaget til at henvende sig til det Offentlige om Hjælp. Overfor denne truende Flod af trængende Mennesker oprettede adskillige Sognekommuner Fattiggaarde i den udtrykkelige Hensigt, at disse Indretninger ved deres tarvelige Udstyr og strenge Reglement skulde holde eventuelle Ansøgere borte fra Fattigvæsenet. Samme Maal tilstræbte man ved Kravet om, at al Fattigunderstøttelse skulde ydes paa Fattiggaarden, hvor den indlagte Person fik sin fulde Forplejning mod til Gengæld at udføre et nærmere for ham fastsat Arbejde. Fattiggaardsforsørgelsen blev af mange grebet som et nyt socialt Evangelium, og den bredte sig smitsomt fra den ene Provins til den anden. Fra ca. 1867 slog Bevægelsen afgørende igennem, og i Tiaaret 1870—80 oprettedes en Mængde nye Fattiggaarde. Kulminationspunktet naaedes kort efter 1880, og fra 1890 var en tydelig Nedgang at spore.

Selve Tilstedeværelsen af Fattiggaarden virkede mange Steder direkte hemmende paa Anmodningerne om Fattighjælp. Antallet af Anmodninger faldt, og mange Trængende lod sig nøje med en min-

dre Understøttelse end hidtil for blot at slippe for at komme paa Fattiggaarden. Fattigforsørgelsen paa Landet fik herved en haardere Karakter, og Fattiggaarden bidrog til at give Begrebet Fattiglem en særlig odiøs Klang. Mere end nogensinde betragtedes det nu som en Skam at modtage Hjælp af det Offentlige.

Hurtigt kom dog Tilbageslaget. I Aviser og paa Tinge rejste der sig advarende Røster mod at drive Fattiggaardsforsørgelsen for vidt og tvinge værdige Trængende og Børn til at tage Ophold der, og dette i Forbindelse med Vanskelighederne med at faa egnede Ledere bidrog til, at denne Forsørgelsesform snart kom i Miskredit. Men ogsaa andre Forhold spillede ind.

Det var den store Nød blandt de laveste Klasser paa Landet i 60erne, der havde fremkaldt Fattiggaardene. Da den Løn, de kunde erhverve, ikke dækkede de nødvendige Livsfornødenheder, havde man i første Omgang vendt sig til Fattigvæsenet. Da Forholdene stadig ikke bedredes, brød de mere energiske resolut op, og fra Slutningen af 60erne begyndte den store Bortvandring til Byerne og til de oversøiske Lande, der tappede Landdistrikterne for en væsentlig Del af den overflødige Arbejdskraft og skabte bedre Levevilkaar for dem, der blev tilbage. Det voldsomme Pres mod Fattigvæsenet hørte op, Nødvendigheden af at tvinge de Trængende til at tage Ophold paa Fattiggaardene mindskedes, og hele Indretningen kom i Forfald.

Da Fattiggaardsbevægelsen tog Fart, blev det ofte af Lederne fremhævet, at man havde til Hensigt at forbedre Vilkaarene for trængende Gamle og Syge og skabe tryggere Levevilkaar for fattige Børn. Man kan naturligvis ikke se bort fra, at det i enkelte Tilfælde har betydet en virkelig Forbedring, at de paagældende Personer kom ind under mere ordnede Forhold. Paa den anden Side maa man holde fast ved, at Hovedformaalet med Fattiggaardene var at indskrænke Antallet af Anmodninger om Fattighjælp. Skulde man naa dette Maal, maatte man gøre selve Fattiggaarden saa afskrækkende som mulig. Der maatte sættes snævre Skranke for de indlagte Lemmers Bevægelsesfrihed, Kosten maatte være den tarveligst mulige, og Livet paa Gaarden berøves enhver opmuntrende Solstraale. Under disse Forhold blev Fattiggaarden intet velegnet Opholdssted for gamle svagelige Mennesker og navnlig ikke for Børn. Hele Fattiggaardsforsørgelsen, der fra første Færd havde en rent defensiv Karakter, led herved af en indre Skævhed, og den var dømt til at falde, naar den Faktor, der havde sat Bevægelsen igang, ikke mere eksisterede.

I den stærke Pointering af at ingen Trængende maatte faa mere

i Understøttelse end hvad der var absolut nødvendigt laa Udgangspunktet for Kravet om, at den Fattige ved Arbejde skulde bidrage til sin egen Forsørgelse. Heraf fulgte atter, at Fattigkommissionerne havde Pligt til at skaffe de Trængende et passende Arbejde. Denne Pligt tog Landkommunerne sig foreløbig meget let, og det var egentlig først ved Fattiggaardenes Oprettelse i Slutningen af 60erne, at man i Landdistrikterne forsøgte en effektiv Indsats for Igangsættelse af Arbejde. I Byerne oprettede man tidligt Arbejdsstuer i Tilslutning til Forsørgelsesanstalterne. Med den Arbejdskraft, der normalt stod til Raadighed, kunde dette Arbejde dog ikke faa nogen større Betydning. Iveren for at organisere Arbejde var størst i første Halvdel af Aarhundredet, og de producerede Varer gav ogsaa i denne Tid størst Udbytte. Senere gik det stærkt ned ad Bakke, og Produktionen paa Fattiganstalterne var dømt til fuldstændig Undergang, da de billige Fabriksvarer erobrede Markedet. For at sætte Produktionen op anskaffede Fattigbestyrelserne paa enkelte Steder dyre Maskiner, der krævede særlig Arbejdskraft, men herved blev hele Arbejdsindretningen en Karrikatur af, hvad der oprindeligt havde været tilsigtet. Man kan heller ikke se bort fra, at en for vidtdreven Udvikling af denne Fattigforsørgelsesindustri kunde undergrave den selvstændige Haandværkers Erhverv og trykke det almindelige Løn-niveau. Nogen større Skade er sikkert ikke sket, da det hele kun fik ringe Betydning.

En særlig Omtale fortjener Spørgsmaalet om de fattige Børns Forplejning. Lovgivningen krævede, at Børn skulde forsørges ved at sættes i Pleje i gode Hjem, og i hele det 19. Aarhundrede var Plejhjemsforsørgelsen den almindeligste Form for Børneforsørgelse i By og paa Land. Langt de fleste Plejhjem fandtes paa Landet, dels fordi de var billigst, dels fordi man ansaa det lettere for Plejeforældrene her at beskæftige Børnene med passende Arbejde. De Hjem, man henvendte sig til, var som Regel fattige Hjem, navnlig Arbejds mænd, Daglejere, smaa Gaard- og Husmænd samt Haandværkere. Ogsaa Enkerne var meget efterspurgt. I disse Hjem modtog man Barnet for en ret lav Betaling. I Princippet maa man anerkende Plejhjemsforsørgelsen af fattige Børn for den rimeligste og den bedste paa et Tidspunkt, hvor man ikke kendte til særlige Børnehjem. Alligevel led Systemet af flere Mangler.

Fattigbestyrelserne var saaledes stærkt interesseret i at slippe saa billigt som muligt, og man gjorde, hvad man kunde, for at presse Plejelønnen ned. Omvendt bestræbte Plejeforældrene sig for at faa

en høj Betaling, og blev de tvunget til at tage Barnet for en efter deres Mening for lav Pris, havde de den Udvej at indtjene Differencen ved enten at holde Barnet meget tarveligt eller presse en større Arbejdsydelse ud af det. Hertil kom den uheldige Form, hvorunder Bortlicitationerne fandt Sted. I Begyndelsen af Aarhundredet var det paa Landet en offentlig Forretning, hvor Barnet selv var tilstede. Senere forlod man, efter Administrationens direkte Indgreb, denne barbariske Fremgangsmaade og lod Forhandlingerne foregaa underhaanden. Men herved hindrede man naturligvis ikke, at rent forretningsmæssige Synspunkter gjorde sig gældende. At Forholdene ved Aarhundredets Slutning stadig var daarlige, fremgik med stor Tydelighed af Forhandlingerne paa Rigsdagen om Børnelovene. Et meget stort Flertal fremhævede med Styrke Nødvendigheden af et mere effektivt Tilsyn med de af Fattigvæsenet udsatte Plejebørn.

Uden Gnidninger lykkedes det ikke den enevældige Regering at faa den danske Befolkning til at paatage sig Udgifterne ved den tvungne Fattigforsørgelse, og gennem hele Aarhundredet mærker man en stadig og dulgt Modstand mod Regeringens Forskrifter. Denne Uvilje var stærkest i vanskelige økonomiske Tider, naar det kunde knibe for den enkelte at udrede de almindelige offentlige Byrder, men Myndighederne var paa Vagt og greb ind, naar man forsøgte at sabotere de nye Fattiglove.

Ligesaa gammel Loven var, ligesaa gamle blev Misbrugene af dens Bestemmelser. Fattigloven gjorde for den bevægelige Del af Befolkningen Forsørgelsesrets Erhvervelse afhængig af et fast treaarigt Ophold i en Kommune. Denne Bestemmelse medførte, at der lagdes den Del af Befolkningen, der var tvunget til at søge sit Erhverv paa fremmed Sted og ofte skifte Arbejdsplads, store Hindringer ivejen. For ikke at risikere at disse Familier faldt Sognet til Byrde, indgik man hemmelige Overenskomster om, at de aldrig maatte have Arbejde i Sognet mere end knapt tre Aar. Inden de tre Aar var gaaet, fik vedkommende sin Opsigelse, og alle Døre lukkedes. Denne Fremgangsmaade var meget almindelig, og selv om den stempledtes haardt af den offentlige Mening, og Myndighederne skred ind, kæmpede man mod en overmægtig Modstander. Der var desuden adskillige andre Maader, som snedige Sognekommisioner benyttede sig af for at vælte Fattigbyrderne over paa Nabokommunerne. Ved forskellige Fortolkninger af Lovens Bestemmelser søgte Regeringen at modarbejde denne Trafik, men forgæves. Da Stænderne traadte sammen, forlængede

man den treaarige Frist til en femaarig, men Klagerne indløb fortsat. Utallige var de vanskelige forsørgelsesretlige Spørgsmaal, som først Kancelliet og senere Indenrigsministeriet maatte tage Stilling til.

Naar man saalænge fastholdt det gamle System trods alle dets Mangler, var det utvivlsomt, fordi man ikke kunde opgive det ledende Synspunkt fra Aarhundredets Begyndelse, at det Sogn, der havde nydt godt af en Mands Arbejdskraft i hans gode Aar, havde en naturlig Pligt til at understøtte ham, naar han ikke længere kunde arbejde. I Begyndelsen af 70erne besluttede man sig imidlertid til helt at bryde med Fortiden og foreslaa, at en Persons Forsørgelsessted altid var Fødekommunen. Dette var en klar og enkel Løsning, men Forslaget faldt straks til Jorden. Samtlige Landborepræsentanter paa Rigsdagen vendte sig imod det, thi i Mellemtiden var den store Indvandring fra Land til By begyndt, og man øjnede en Mulighed for paa denne Maade at blive fri for en væsentlig Del af de Personer, hvis Forsørgelse hidtil havde hvilet tungt paa Sognekommunernes Budgetter. I hele Aarhundredet blev da den Regel staaende urokket, at man erhvervede Forsørgelsesret i en Kommune ved fast Ophold dér i en vis Aarrække.

Ogsaa paa andre Omraader end det rent forsørgelsesretlige maatte Centraladministrationens Embedsmænd holde Humanitetens Fane højt. Man maatte paase, at Fattigbestyrelserne ikke var for nidkære i deres Bestræbelser for at overholde Lovens Bud om, at den Fattige kun maatte faa, hvad der var nødvendigt til Livets Opretholdelse. Man maatte ligeledes skride ind, naar man blev altfor ivrig efter at forbyde Fattigfolk at gifte sig, naar man beslaglagde deres Arvemidler, eller naar man gjorde Udlæg i en afdød Fattigs Efterladenskaber til største Skade for de Efterlevende. I alle saadanne Tilfælde maatte Øvrigheden gribe ind, og gjorde det ogsaa energisk og villigt. Det var ikke alene Enevældens Embedsmænd, der var nidkære i den Retning, ogsaa deres Efterfølgere under den frie Forfatning fulgte i deres Fodspor. Amtmænd og Embedslæger gik dristigt i Spidsen. Det var Lægerne, der energisk paatalte de skandaløse Boligforhold, som Fattigfolk levede under, og paa deres Initiativ udsendte Regeringen de to vigtige Cirkulærer af 1856 og 1869. Desværre fik disse Bestemmelser ingen større Betydning, men Skylden herfor maa søges hos de kommunale Myndigheder. Det var dernæst Amtmændene, der raabte Vagt i Gevær, da Fattiggaardsbevægelsen i 60erne satte ind og medførte tungere Vilkaar for en stor Del af de Fattige. Sammen med Centraladministrationens Embedsmænd søgte de at hindre, at Børn

og værdige gamle Mennesker indlagdes paa Fattiggaarden, og at man under Trusel om Indlæggelse tvang Folk til at nøjes med en mindre Understøttelse. Ogsaa i denne Kamp var den kontrollerende Myndighed i mange Tilfælde dømt til at trække det korteste Straa.

Uviljen mod at paatage sig Byrden ved Forsørgelse af Samfundets Trængende medførte desuden, at der med Tiden blev gennemført Bestemmelser, der gjorde de Fattigunderstøttede til Borgere af anden Klasse. Da Tiderne blev daarlige efter 1814, og alle offentlige Afgifter føltes tyngende, var det en almindelig Opfattelse, at en af Aarsagerne til de stigende Fattigudgifter var det stærkt stigende Antal ubesindigt indgaaede Ægtskaber. Man burde derfor hurtigst muligt træffe regulerende Bestemmelser for Ægteskabs Indgaaelse. Det tjener til den danske Embedsstands Ære, at den ganske afviste Kravet om et almindeligt Forbud mod, at Folk under Fattigforsørgelse indgik Ægteskab. Da en ny Ægteskabslov udsendtes i 1824, indeholdt den en Bestemmelse om, at den, der havde nydt urefunderet Fattigunderstøttelse som Voksen, skulde have Fattigkommissionens Tilladelse til at indgaa Ægteskab.

Denne Bestemmelse var den første i Rækken af de Lovbestemmelser, der ophævede den gamle borgerlige Lighed og satte de Fattigunderstøttede udenfor det gode Selskab, om man vil gjorde dem til Borgere af anden Klasse. Et nyt Skridt i samme Retning tog man ved Grundloven af 5. Juni 1849. Det hed heri, at de Personer, der nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller betalt, ikke skal have Del i den almindelige Valgret. Endelig udvikledes lidt efter lidt den Praksis, at de Fattiges Ejendele kunde registreres og tinglæses som tilhørende Fattigvæsenet. Alle disse Forhold bidrog til i den almindelige Mening at befæste Begrebet Fattiglem. En særlig odiøs Klang fik dette Ord, da Fattiggaardene blev almindelige. En næsten uoverstigelig Kløft skilte fra da af de Fattigunderstøttede fra den almindelige Befolkning.

Men netop denne almindelige og svære Deklassering af de Fattigunderstøttede aabnede Offentlighedens Blik for Systemets store Uretfærdighed, og lidt efter lidt bredte den Opfattelse sig, at der maatte være Forskel paa de Trængende, og at man maatte skelne mellem værdige og uværdige Fattige. Der var almindelig Enighed om, at de Personer, der kom i trængende Omstændigheder paa Grund af Krigen, maatte henregnes til de værdige Trængende, og et Flertal paa Rigsdagen var ligeledes enige om, at naar en ekstraordinær Dyrtid hærgede Landet som i 50erne, maatte Samfundet træde til, uden at det

trak ubehagelige Følger efter sig for dem, der modtog Hjælpen. Men ud her over naaede man foreløbig ikke, og indtil videre rejstes Spørgsmaalet om de Gamles og de Syges Stilling ikke. Som et Udtryk for den nye Tankegang tjener desuden Loven af 8. Marts 1856 om Tilvejebringelse af Midler til en fri Fattigunderstøttelse. Ganske vist fik den ingen stor Betydning, men den bidrog til at holde Liv i det Princip, at Samfundet i visse Tilfælde maatte træde hjælpende til uden samtidig at forringe de Trængendes borgerlige Stilling. Ved denne Lov var der skudt en første Breche i det stive og uretfærdige Fattigforsørgelsessystem.

I den store Fattigkommission af 1869 var Hovedproblemet ligeledes Forholdet mellem de værdige og uværdige Trængende. Til trods for at der intet praktisk Resultat kom ud af Kommissionens Arbejde, og at de Forhandlinger, der i 70erne førtes paa Rigsdagen om en ny Fattiglov, var ligesaa negative, opnaaedes dog principiel Enighed om, at man ikke længere kunde gennemføre en ny Fattiglov, uden at den hvilede paa en Adskillelse mellem de værdige og de uværdige Trængende. Om Maaden, hvorpaa dette Princip skulde gennemføres, herskede endnu stor Uenighed. Højrepartiet og Regeringen fastholdt, at Understøttelse til værdige Trængende skulde gives som almindelig Fattighjælp og af de samme Myndigheder, der altid havde uddelt Fattighjælp. Hjælpens Størrelse skulde endvidere være afhængig af disse Myndigheders subjektive Skøn. De værdige Trængende blev paa den Maade en Art Undtagelse fra den almindelige Regel. En betydelig Del af det store Venstreparti var derimod ivrig efter at fjerne dem fra den gamle Fattigforsørgelse og række dem en Hjælp, hvis Størrelse ahang af Leveomkostningerne paa det Sted, hvor de boede. Midlerne til denne Understøttelse skulde skaffes dels fra Kommunen dels fra Statskassen. Som en Betingelse for at faa Hjælp krævede man, at de Trængende selv havde gjort en aktiv Indsats for at sikre sig, nemlig ved Indskud i en officielt anerkendt Alderdomsforsørgelseskasse eller en Sygekasse. Det var første Gang, at man opgav det rene Almisseprincip og tog til Orde for Forsikringstanken, et ledende Princip i Fremtidens Forsørgelsesvæsen.

Da Forsøget paa at gennemføre en almindelig Fattiglov maatte opgives, koncentrerede Folketinget sig om en Række paatrængende Enkeltreformer. Blandt disse var faste Regler for Eftergivelse af Fattighjælp den vigtigste. Grundloven talte om Fattighjælp, der var eftergivet, og Folketinget hævdede, at det tilkom Lovgivningsmagten nærmere at fastsætte Vilkaarene herfor. Regeringen holdt imidlertid stejlt

paa, at Eftergivelsesretten laa hos de kommunale Myndigheder, og den standsede ethvert Forslag om Ændring heri. Folketinget bestræbte sig dernæst paa at gennemføre en Regel om, at Lægehjælp, Hjælp til Medicin og Sygehus samt almindelig Understøttelse i Sygdomstilfælde ikke skulde medføre Fattighjælps Virkning, men heller ikke dette Krav vilde Regeringen bøje sig for. Side om Side med disse Forslag gik en fornyet Drøftelse af Problemet Understøttelseskasser, men uden at der kunde opnaas Enighed, og alle Forhandlinger gik i Haardknude paa Grund af den almindelige politiske Kamp. Ministeriet vilde ikke give Oppositionen den Fjer i Hatten, at den fik gennemført en af sine Programsager, og desuden ønskede man ikke ved mere udvidede Regler om Eftergivelse af Fattighjælp at se nye Vælgerskarer samle sig om Oppositionens Kandidater.

Omkring 1890 tegnede de politiske Konjunkturer sig gunstigere for Forhandlingerne. Forligstilbøjelighederne var voksende paa begge Sider, og navnlig ønskede Venstrepartiet, efter den socialdemokratiske Valgsejr i Skjoldelvkredsen, at tage Brodden af den nærgaaende socialdemokratiske Valgagitation ved at gennemføre de saa haardt tiltrængte sociale Love. Den politiske Modsætning var dog vedblivende stor. Forhandlingerne slæbte sig kun langsomt frem, og et positivt Resultat maatte købes med store Indrømmelser. De sociale Love af 1891—92 fik derfor et uudsletteligt Præg af at have været i de politiske Kompromis'ers Smeltedigel.

Alligevel betegner Fattigloven og Alderdomsunderstøttelsesloven af 9. April 1891 og Sygekasseloven af 12. April 1892 det afgørende Vendepunkt i moderne dansk Forsørgelseslovgivning. Ved disse Love naaede den Anskuelse Anerkendelse, at der var Forskel paa de Personer, der modtog offentlig Hjælp, og at der var en væsentlig Del af disse, som havde Krav paa Hjælp, uden at man derfor skulde berøve dem deres Valgret eller underkaste dem en nærgaaende personlig Kontrol. Dette gjaldt først og fremmest de Personer, der faldt ind under Alderdomsunderstøttelsesloven. Man kunde i Fremtiden vente, at et betydeligt Antal gamle Mennesker gik ud af det almindelige Fattigvæsen, og at andre Gamle, hvem Rædsel for at komme under Fattigvæsenet havde afholdt fra at søge en haardt tiltrængt Understøttelse, nu vilde melde sig hos det Offentlige. Den Hjælp, der raketes de Gamle, var nu som før almindelig Kommunalhjælp. Det lykkedes nemlig ikke Folketinget at gennemføre det gamle Venstrekrav om de faste Takster. Hjælpens Størrelse var stadig afhængig af den kommunale Myndigheds selvstændige Skøn. Om en egentlig

Aldersrente var der saaledes ikke Tale, men blot om en almindelig Alderdomsunderstøttelse.

Til Klassen af værdige Trængende maatte man endvidere henregne de Personer, der søgte Læge-, Jordemoder- eller Begravelseshjælp. For Fremtiden modtog de disse Understøttelser, uden at dette drog ubehagelige Følger efter sig for deres Person. Derimod lykkedes det ikke at faa almindelig Understøttelse i Sygdomstilfælde ind under denne privilegerede Form for offentlig Hjælp, men man betalte denne Pris for at drage de andre Indrømmelser i Land. Man kunde ogsaa med nogen Grund henvise til, at det ved Hjælp af Sygekasseloven vilde blive muligt i Fremtiden at holde adskillige Mennesker borte fra det almindelige Fattigvæsen.

En vigtig Nydannelse var det endvidere, naar det lykkedes at faa faste Regler for Eftergivelse af Fattighjælp. For Fremtiden fik enhver Person Ret til, naar han i fem Aar havde holdt sig fri af Fattigvæsenet, at ansøge om Eftergivelse, og Kommunalbestyrelserne kunde selv, naar et Aar var gaaet, af egen fri Vilje skænke Eftergivelse. Ved disse Bestemmelser havde Samfundet gjort et vigtigt Skridt i Retning af at humanisere Fattigloven og at skaane en væsentlig Del af dem, der tidligere havde søgt Fattighjælp, for den personlige Degradation, der hidtil havde været den uafvendelige Følge af at henvende sig til det Offentlige.

Selv for de Trængende, der nu som før modtog almindelig Fattighjælp med de deraf følgende indskrænkende Bestemmelser for deres Person, var der i den nye Fattiglov Bestemmelser, der absolut maa karakteriseres som Ændringer til det Bedre. Det blev for Fremtiden en Hovedregel, at Forsørgelsen skulde foregaa i Hjemmet. Heri laa indirekte en Underkendelse af Fattiggaardsforsørgelsen, og faktisk gik den sin fuldstændige Opløsning imøde i Løbet af 90'erne. Loven indeholdt desuden et direkte Forbud mod Forsørgelse paa Omgang, og man gjorde et vigtigt Skridt i Retning af at indskrænke de barbariske Hjemsendelser.

Ved Redegørelsen for en historisk Udviklingsproces falder man ofte for Fristelsen til alene at fæstne sig ved Nydannelserne og lukke Øjnene for det, der bevares. Ved Betragtningen af den danske Fattiglovgivnings Udvikling vil denne Fremgangsmaade være særlig farlig, thi det karakteristiske for den er netop Kontinuiteten. Lige fra de ældste Tider var Fattigforsørgelsen et kommunalt Anliggende, og det vedblev det ogsaa at være efter 1891. Endvidere bevarede man

Hovedreglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret, idet denne Rettighed stadig var afhængig af et femaarigt Ophold i en Kommune. Vigtigt er det endvidere at slaa fast, at man, bortset fra Sygekassehjælpen, som var noget ganske for sig, opretholdt det i dansk Lovgivning hævdvundne Princip, at offentlig Hjælp var en Gave fra Samfundet til den Trængende, der ikke forudsatte, at denne selv havde ydet en selvstændig Indsats. Det Offentlige paatog sig heller ingen større Forpligtelser overfor trængende Medborgere efter 1891, og man ønskede fremdeles, at det alene var Kommunerne, der bar de dermed forbundne Udgifter. Ganske vist lykkedes det ved Reglerne om Refusion af Udgifterne til blinde og aandssvage Børns Opdragelse paa Anstalter at faa Staten til at overtage disse, men i Sammenligning med de almindelige Udgifter til Fattigvæsenet var dette som en Draabe i Havet. En Begyndelse til at drage Statskassens Midler ind ved Dækning af de sociale Udgifter var ikke desto mindre sket, og for den videre Udvikling af dette Forhold fik det Betydning, at det samme lykkedes baade ved Bestridelse af Udgifterne til den nye Alderdomsunderstøttelse og til de statsanerkendte Sygekasser.

Af Kontinuiteten inden for dansk Fattiglovgivning følger fremdeles, at udenlandske Forbilleder ikke fik nævneværdig Betydning for denne Lovgivnings Udvikling. At fastslaa dette er vigtigt, da der netop i de samme Aar i Tyskland foregik en betydelig Lovgivning paa det samme Omraade, men efter helt andre Principper. De Forslag til en Alderdomsforsikring, som Finansminister Estrup forelagde Folketinget, hørte hjemme i denne tyske Skole, men praktisk Betydning fik det ikke i dansk Lovgivning. Det samme gjaldt det lille Forsøg, som Departementchef Linnemann gjorde paa at kopiere enkelte Bestemmelser i norsk Fattiglovgivning. Rigsdagen fjernede disse Bestemmelser fra det forelagte Regeringsudkast og bidrog herved sit til, at de nye sociale Love blev et hjemmegjort dansk Produkt.

1708, 1802 og 1891 er de store Vendepunkter i ældre dansk Fattiglovgivning. I 1708 forbød man Tiggeriet som Erhverv og indførte den tvungne kommunale Fattigpleje, men det lykkedes først ved Lovene af 1802—03 at skabe Respekt om disse Krav. Man kan her efter rejse det Spørgsmaal, hvorfor det først var i det 19. Aarhundrede, at man havde Held til at skabe en effektiv Fattigforsørgelse. Som Svar herpaa kan anføres den allerede omtalte Styrkelse af hele Administrationen, der gjorde en mere effektiv Kontrol med de lavere Instanser mulig. Men dette er sikkert ikke hele Forklaringen. Ogsaa her spiller Følgerne af Landboreformerne en vigtig Rolle, ligesom det

19. Aarhundredes hele kraftige økonomiske Ekspansion. Bøndernes større Velstand gjorde det muligt for dem at bære Udgifterne til den kommunale Fattigpleje, og selv om de klagede sig haardt i Krisetider og paa forskellig Maade saboterede Enevældens Lovgivning, var deres regelmæssige Bidrag til Fattigvæsenet dog det faste Fundament, hvorpaa en effektiv Fattigforsørgelse kunde opføres. Endnu i 1801 kunde Amtmanden over Bornholm slutte en Beretning om de Fattiges Vilkaar med den Bemærkning, at Tiggeriet »næsten overalt er de Fattiges Næringsvej«. Ret længe fik denne Udtalelse ikke Lov til at staa uimodsagt. Som Undersøgelsen har vist, gennemførtes overalt i By og paa Land en effektiv Fattigunderstøttelse, og den gennem de mange Aarhundreder saa flittigt benyttede Tiggerstav kunde omsider stilles bort. Udviklingen medførte ganske vist, at de, der modtog Hjælp af det Offentlige, blev erklæret for Borgere af anden Klasse, men selv i dette nedværdigende Princip lykkedes det ved Aarhundredets Slutning at skyde en afgørende Breche. Man realiserede herved det af Tscherning i 50erne udtalte Ønske, at man maatte ordne Fattigvæsenet saaledes, »at det ikke er nogen Skam for en Mand, der ikke selv kan ernære sig og sin Familie paa en taalelig Maade, at modtage Hjælp gjennem det offentlige Fattigvæsen«. Dette opnaaedes i 1891, og man skabte herved det nye Fundament, paa hvilket kommende Lovgivere kunde opføre Fremtidens Forsørgelsesvæsen.

Lovene af 1891—92 danner saaledes Afslutningen paa et Afsnit i dansk Fattiglovgivning, som bedst karakteriseres ved Ordene:

FRA TIGGERSTAV TIL ALDERSRENTE.

OVERSIGT OVER ANVENDT UTRYKT MATERIALE.

I. Fra Centraladministrationens Arkiver.

1) *Danske Kancellis Arkiv.*

D. K. 1. Dept. Forestillinger 1824.

D. K. 2. Dept. Forestillinger 1802, 1803, 1844.

D. K. 2. Dept. Bilag til Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmark, i Købstæderne og paa Landet. 5. Juli 1803. Reg. Nr. 779—80 1 Pk.

D. K. 2. Dept. Bilag til Plan til Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse paa Landet i Sjælland 1802 15. Juni Reg. Nr. 686 1 Pk.

D. K. Kommissionen ang. Fattigvæsenets bedre Indretning 1787 19. Okt. Kommissionens Arkiv 1787—95 1 Pk.

D. K. 2. Dept. Bilag til Forordning ang. Reglerne for Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune, 1844 24. Jan. Reg. Nr. 68a.

D. K. 1. Dept. Registrant 1824 Indlæg til Nr. 1008.

D. K. 2. Dept. Registrant 1810 Indlæg til Nr. 1787b; 1829 Indlæg til Nr. 878.

D. K. 2. Dept. Brevbog 1800 Indlæg til Nr. 2363; 1817 Indlæg til Nr. 2274.

D. K. 3. Dept. Brevbog 1829 Indlæg til Nr. 3175; 1838 Indlæg til Nr. 1990; 1841 Indlæg til Nr. 5241; 1845 Indlæg til Nr. 4075; 1846 Indlæg til Nr. 1527.

2) *Rentekammerets Arkiv.*

Danske Forestillinger 1819.

3) *Indenrigsministeriets Arkiv.*

Indenrigsministeriet 1. Dept. Fattigkommissionen af 1869 I—II 2 Pkr.

Indenrigsministeriet 1. Dept. 1849 Journal Nr. 241, 2643, 2839; 1850 Journal Nr. 672, 1274, 2973; 1851 Journal Nr. 258, 452, 651, 2423; 1853 Journal Nr. 192, 3146 og 48; 1854 Journal Nr. 424, 430, 641, 739, 956, 1098, 1394, 3118; 1855 Journal Nr. 367; 1856 Journal Nr. 2618; 1857 Journal Nr. 1849; 1858 Journal Nr. 3625; 1859 Journal Nr. 1448; 1860 Journal Nr. 416, 3654; 1861 Journal Nr. 1325, 2837; 1862 Journal Nr. 1272, 2760, 3070; 1863 Journal Nr. 2606, 2971, 3294; 1866 Journal Nr. 574, 1501; 1868 Journal Nr. 63, 1085, 1862; 1869 Journal Nr. 923, 2499; 1870 Journal Nr. 37, 658, 837, 2165, 2251; 1872 Journal Nr. 1677; 1873 Journal Nr. 1359; 1874 Journal Nr. 2195; 1888 Journal Nr. 1856; 1889 Journal Nr. 1861; 1890 Journal Nr. 26; 1891 Journal Nr. 1577.

4) *Justitsministeriets Arkiv.*

Justitsministeriet 1. Dept. Brevbog 1848 Indlæg til Nr. 1769.

Justitsministeriet 1. Kontor 1848 Journal Nr. 1211; 1857 Journal Nr. 1540;
1872 Journal Nr. 3491; 1885 Journal Nr. 1643, 3985; 1886 Journal Nr. 3621,
5222—24; 1887 Journal Nr. 5003.

II. Fra Købstadarkiverne.

1) *Slagelse Raadstuearkiv (Landsarkivet f. Sjælland m. m.)*

Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1803—29, 1829—53, 1864—68	4 Bd.
Slagelse Fattigkasses Regnskabsbog 1798—1853	4 Bd.
Slagelse Fattigvæsens Ansætningsprotokol 1818—37	2 Bd.
Slagelse Fattigvæsens Bestyrelsesprotokol 1821—59, 1866—69	4 Bd.
Slagelse Fattigvæsens Correspondanceprotokol 1821—24, 1829—36	2 Bd.
Hovedprotokol for Fattigvæsenets Arbejdsanstalt 1837—54	1 Bd.
Forhandlingsprotokol for Byraadets Fattigudvalg 1869—97	1 Bd.
Fortegnelse over udbetalte faste Pengeunderstøttelser 1880—85	1 Bd.
Protokol over forskellige Arbejder udført i Arbejdsanstalten 1871—92	1 Bd.

2) *Ringsted Raadstuearkiv.*

a. Afleveret til Landsarkivet for Sjælland m. m.

Forhandlingsprotokol for Fattigvæsenkommissionen 1803—35	1 Bd.
Ringsted Fattigvæsens Registrerings Protokol 1830—44	1 Bd.

b. Paa Raadhuset i Ringsted.

Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen i Ringsted 1836—68 ...	1 Bd.
Fattigregnskabsprotokol for Ringsted Købstad 1834—60	1 Bd.
Forhandlingsprotokol for Ringsted Byraad 1870—85	2 Bd.
Forhandlingsprotokol for Ringsted Fattigudvalg 1882—98	2 Bd.

3) *Køge Raadstuearkiv (Raadhuset i Køge).*

Regnskabsbog 1778—1840	1 Bd.
Regnskabsbog over de paa Sygestuen indlagte Syge 1857—65	1 Bd.
Copiebog for Uldspinderiet 1868—71	1 Bd.
Forsørgelsesplaner 1870—72, 1874—78, 1880—90	19 Bd.

4) *Kolding Raadstuearkiv.*

a. Afleveret til Landsarkivet i Viborg

Fattigvæsens Protokol 1803—35	1 Bd.
-------------------------------------	-------

b. Paa Raadhuset i Kolding.

Fattigkommissionsprotokol 1835—68	2 Bd.
Fattigudvalgsprotokol 1869—94	4 Bd.
Fattigudvalgets Hovedbøger 1860—93	7 Rd.

5) *Fredericia Raadstuearkiv (Landsarkivet i Viborg).*

Fattigkommissions Forhandlingsprotokol 1804—25, 1826—31	2 Bd.
Fredericiæ Fattig Kasses Regnskabs Protokol 1803—50	1 Bd.
Forhandlingsprotokol og Dokumenter vedr. Kommissionen til Udkast til en Arbejdsanstalt 1826—28	1 Pk.

III. Fra Sogneraadsarkiverne.

1) *Ringe Sogneraadsarkiv (Raadhuset i Ringe), Svendborg Amt.*

Fattigkommissionsprotokol 1819—31, 1831—56, 1856—67	3 Bd.
Ringe Sogneraads Forhandlingsprotokol 1842—97	4 Bd.
Regnskaber 1850—91	29 Pkr.
Henlagte Skrivelser 1857—92	17 Pkr.

2) *Nørup-Randbøl Kommunes Arkiv (hos Sogneraadsformanden).
Vejle Amt.*

Forhandlingsprotokol 1842—71, 1871—82 (fra 1876 Nørup Sogns For- handlingsprotokol)	2 Bd.
Fattigvæsensprotokol 1855—75	1 Bd.
Fattigvæsens Regnskabsprotokol 1851—67	1 Bd.
Nørup Sogns Forhandlingsprotokol 1883—1901	1 Bd.
Regnskabsprotokol 1867—80, 1881—96	2 Bd.
Fattiggaardens Regnskabsprotokol 1879—82	1 Bd.

3) *Tyregod-Vester Kommunes Arkiv (Landsarkivet i Viborg) Vejle Amt.*

Forhandlingsprotokol for Sogneforstanderskabet i Tyregod-Vester 1842—66	1 Bd.
Forhandlingsprotokol for Sogneraadet 1867—79, 1879—92	2 Bd.
Fattigvæsensprotokol for Tyregod-Vester 1864—79	1 Bd.

4) *Fra Vridsted-Fly Kommunes Arkiv (hos Sogneraadsformanden).
Viborg Amt.*

Vridsted-Fly Sogneraadsprotokol 1842—82, 1883—1910	2 Bd.
--	-------

IV. Fra Sognekaldsarkiver beroende i Landsarkivet
for Sjælland m. m.A. *Frederiksborg Amt.*

1. Asminderød-Grønholt.
 - a. Fattigvæsens Protocol Fredensborg-Asminderød og Grønholt
1738—1800
2. Birkerød.
 - a. Birkerød Sogns Fattiges Protokol 1731—1825
3. Bloustrød-Lillerød.
 - a. Lillerød Sogns Fattigprotokol 1742—1846
4. Esbønderup-Nøddebo.
 - a. Esbønderup Sogns Fattiges Bog saa og Nøddebo Sogns 1731—
1800

- b. Forhandlings- og Regnskabsbog for Fattigvæsenet i Esbønderup Distrikt 1802—22, 1838—48 2 Bd.
- 5. Frederikssund-Oppesundby.
 - a. Ude- og Oppesundby Fattigvæsens Protokol 1803—45, 1854, 1861—69 2 Bd.
- 6. Ovrø.
 - a. Ovrø Sogns Fattiges Regnskabs Protocol 1766—1805 1 Bd.
- 7. Skævinge.
 - a. Skævinge-Gørløse Sognekalds Fattigvæsensprotokol 1803—56 1 Bd.
- 8. Slangerup-Uvelse.
 - Uvelse Sognekalds Fattigvæsensprotokol 1803—22 1 Bd.
- 9. Stenløse.
 - a. Hoved Bog for Stenløse og Vexø Sogne over de Fattiges Væsen 1731—1802 1 Bd.

B. Præstø Amt.

- 1. Allerslev.
 - a. Fattigkomm. Regnskabs- og Forhandlingsprotokol 1797—1827 1 Bd.
- 2. Barse-Beldringe.
 - a. Fattigprotokol 1778—1802, 1854—55 1 Bd.
 - b. Barse-Beldringe Fattigprotokol 1802—49 2 Bd.
- 3. Everdrup.
 - a. Everdrup Sogns Fattiges Regnskabs Bog 1763—1802 1 Bd.
 - b. Everdrup Sogns Fattigregnskabsprotokol 1802—26 1 Bd.
- 4. Elmelund.
 - a. Elmelund Sogns Fattiges Bog 1709—1835 1 Bd.
- 5. Keldby.
 - a. Kieldby Sogns Fattiges Bog 1709—1820 1 Bd.
 - b. Kieldby Sogns Fattigvæsens Forhandlingsprotokol 1820—50 1 Bd.
- 6. Sandby-Vrangstrup.
 - a. Fattigvæsensprotokol for Sandby og Vrangstrup 1732—1877 1 Bd.
- 7. Udby og Ørslev.
 - a. Fattiges Protocol for Udby og Ørslev Sogne 1776—1802 1 Bd.
 - b. Fattigkommissionsprotokol for Udby Sogn 1802—48 1 Bd.
 - c. Fattigkommissionsprotokol for Udby og Ørslev Sogne 1803—50 1 Bd.
- 8. Ulsø-Østeregede.
 - a. Østeregede Sogns Almissebog 1709—1802 1 Bd.
 - b. Ulsø Sogns Fattigvæsens Forhandlings Protokol 1809—36 ... 1 Bd.
- 9. Vesteregede og Braaby.
 - a. Vesteregede Sogns Almissebog 1709, 1732—1801 1 Bd.
 - b. Braaby Menigheds Almissebog 1709—1800 1 Bd.
- 10. Vordingborg.
 - a. Fattigprotokol f. Vordingborg uden for Købstaden 1777—1802 1 Bd.

C. Københavns Amt.

- 1. Aagerup-Kirkerup.
 - a. Aagerup og Kirkerup Sognes Fattigprotokol 1802—57 1 Bd.

2. Greve-Kildebrønde.
 - a. Regnskabsprotokol Fattigvæsenet vedr. 1620—1802 1 Bd.
 - b. Fattigvæsens Protokol for Greve og Kildebrønde 1802—55 ... 1 Bd.
3. Høje Taastrup.
 - a. Fattigvæsens Protokol for Høje Taastrup 1731—1812 1 Bd.
 - b. Fattigvæsensprotokol for Høje Taastrup 1844—53 1 Bd.
4. Ledøje.
 - a. Regnskabs Protokol over Lidøe og Smørums Fattigvæsen
1731—1802 1 Bd.
 - b. Regnskabs Protokol over Lidøe og Smørums Fattigvæsen
1803—13 1 Bd.
 - c. Protokol for Fattigvæsenet i Ledø og Smørum Sogne 1814—31 1 Bd.

D. Sorø Amt.

1. Alsted og Fjenneslev.
 - a. Forhandlingsprotokol for Fattigkommissionen 1819—34, 1839
—56 1 Bd.
2. Gimlinge.
 - a. Fattigvæsens Regnskabsbog 1850—65 1 Bd.
3. Hejninge.
 - a. Fattigregnskabsprotokol 1740—1802 1 Bd.
 - b. Forhandlings- og Regnskabsprotokol 1802—59 1 Bd.
4. Hyllested-Venslev-Holsteinborg.
 - a. Fattigvæsensprotokol 1737—1807 1 Bd.
 - b. Forhandlings- og Regnskabsprotokol 1823—37 1 Bd.
5. Karrebæk.
 - a. Fattigregnskabsprotokol 1733—1810 1 Bd.
 - b. Fattigkommissions Protokol 1810—57 2 Bd.
6. Krummerup-Fuglebjerg.
 - a. Bog over Fattigforplejning i Krummerup-Fuglebjerg Sogne
1734—1802 1 Bd.
7. Lundforlund-Gjerlev.
 - a. Forhandlings- og Regnskabsprotokol 1801—48 2 Bd.
8. Sønderup-Nordrup.
 - a. Sønderup og Nordrups Fattigprotokol 1740—1822 2 Bd.
9. Tjustrup-Haldagerlille.
 - a. Fattigvæsens Regnskabsprotokol 1735—1803 1 Bd.
10. Vallensved.
 - a. Fattiges Bog 1799—1841, 1862 1 Bd.
 - b. Forhandlingsprotokol 1805—66 3 Bd.

E. Holbæk Amt.

1. Asminderup-Grandløse.
 - a. Fattigvæsensprotokol 1732—1802 1 Bd.
 - b. Fattigkommissionens Forhandlingsprotokol 1812—18, 1822
—28 2 Bd.
 - c. Vandrebo for Marte Maria Christoffersdatter 1 Bd.

2. Bregninge-Bjærgsted.
 - a. Fattigregnskabsprotokol 1732—1812 1 Bd.
 3. Havrebjerg-Gudum.
 - a. Havrebjerg Fattigprotokol 1732—1862 1 Bd.
 - b. Havrebjerg Sogns Fattigprotokol 1802—38 1 Bd.
 - c. Protokol for de Fattiges Væsen i Gudum Sogn 1740—1813 ... 1 Bd.
 - d. Gudum Sogns Fattigprotokol 1802—44 1 Bd.
 4. Højby.
 - a. Fattigvæsenetsprotokol for Højby Sogn 1732—1815 1 Bd.
 - b. Højby Sogns Fattigprotokol 1816—29 1 Bd.
 5. Soderup-Eskildstrup.
 - a. Soderup og Eskildstrup Sogns Fattigprotokol 1753—1801 1 Bd.
 - b. Soderup og Eskildstrup Sognedistrikts Fattigprotokol 1802—38 1 Bd.
-

ANVENDTE FORKORTELSER.

- D. F. H.: Det danske Folks Historie, VIII, 1929.
- D. K.: Danske Kancelli.
- F. T.: Folketings Tidende.
- H. T.: Historisk Tidsskrift.
- L. T.: Landstingtidende.
- Reskripter: Kgl. Reskripter og Resolutioner m. m. udg. af L. Fogtman og T. Algreen-Ussing.
- R. A.: Rigsarkivet.
- R. F.: Beretning om Forhandlingerne paa den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49
- R. K.: Rentekammeret.
- R. St.: Roskilde Stændertidende.
- V. St.: Viborg Stændertidende.
-

PERSON- OG SAGREGISTER.

- Aaberg, C., Gaardejer, Folketingsmand, S. 200, 204.
- Aagesen, A., Generalauditor, S. 55.
- Aandssvage, se Sindssyge.
- Aarsager til Trang, S. 262—66, 389—97.
- Adoptivbørn, S. 124, 187.
- Akcisepenge, S. 336.
- Albretsen, H., Husmand, Folketingsmand, S. 150.
- Alderdomsforsørgelseskasser, S. 149, 151, 155, 163 f., 186, 192, 194 ff., 203, 206, 209 f., 409.
- Algreen-Ussing, T., Embedsmand, Stænderdeputeret, S. 73.
- Algreen-Ussing, W. J., Højesteretsassessor, Landstingsmand, S. 143 f.
- Amtsfattigdirektionen, S. 33, 37, 47, 231—34, 258, 400.
- Amtsfattiggasser, S. 36, 69, 262, 267.
- Andersen, C. C., Bageribestyrer, Landstingsmand, S. 208.
- Andersen, Jens, Gaardejer, Landstingsmand, S. 137.
- Arbejdsanstalt, se Fattiggaard.
- Arbejdsanvisning, S. 30, 32, 34, 36, 52, 235 f., 290, 341—44, 351, 355 f., 359 f., 365 ff., 369, 371, 405.
- Arbejdshus, se Fattiggaard.
- Arbejdsløshed, S. 158 f., 163, 395 f.
- Arv, S. 57, 95, 124, 146, 190, 259, 407.
- Arveret, uægte Børns, S. 167, 177—80.
- Auktionsindtægter, S. 333, 336.
- Bache, Chr., Embedsmand, S. 129—35, 143, 147, 159, 182, 219 f.
- Bahnsen, J. J., Officer, Politiker, S. 196.
- Balle, N. E., Biskop, S. 28.
- Bang, P. G., Professor, Stænderdeputeret, S. 60, 73, 95, 102 f.
- Barfod, Fr., Politiker, S. 85 f.
- Barfod, H. P. B., Læge S. 168.
- Bastholm, Hans, Præst, S. 328, 337 f., 341, 373.
- Begravelseshjælp, S. 190, 203 f., 206, 247, 316, 411.
- Berg, Christen, Skoleforstander, Folketingsmand, S. 160, 194 ff., 198, 201, 205, 210 ff., 218.
- Berntsen, Klaus, Friskolelærer, Folketingsmand, S. 166, 200 f., 211.
- Bertelsen, Jens, Møller, Folketingsmand, S. 161.
- Beutner, S. N., Kaptajn, Rigsdagsmand, S. 105 f.
- Bielke, J. R., Amtmand, Præstø, S. 28.
- Bindesbøll, Jens, Sognepræst, S. 15 f.
- Bjørnbak, V., Højskoleforstander, Folketingsmand, S. 179.
- Black, J. M., Gaardejer, Stænderdeputeret, S. 79 f.
- Blindes Forsørgelse, S. 154, 181, 192, 203, 205, 412.
- Bloch, F. C., Præst, Rigsdagsmand, S. 91, 108.
- Bloch, J. V., Provst, Rigsdagsmand, S. 104 ff., 108, 120.
- Bojsen, Fr., Højskoleforstander, Folketingsmand, S. 164, 194 ff., 204, 210—15, 218 f., 223.
- Bonne, J. C., Proprietær, Landstingsmand, S. 143.
- Bornemann, P. J., Godsejer, S. 120.
- Brahe, C. Bille, Stiftamtmand, S. 183.
- Brandes, Edvard, Redaktør, Folketingsmand, S. 205, 218 f., 223 f.
- Brinck-Seidelin, J. C., Proprietær, Rigsdagsmand, S. 120 f., 142.
- Brockdorff, C. C. N. M., Gaardejer, Rigsdagsmand, S. 99.
- Brockenhuus-Schack, L. F. H., Amtmand, Folketingsmand, S. 186, 201.
- Brændselshjælp, S. 32, 246, 339, 353.

- Buch, H., Gaardejer, Folketingsmand, S. 160.
- Budde, L., Forstander, S. 168.
- Bønløkke, C. C., Gaardejer, Rigsdagsmand, S. 113.
- Børneforsørgelse, S. 115, 123, 126, 142 f., 153 f., 166—80, 181, 189, 235, 252—57, 277 ff., 283, 291, 310 f., 319—25, 347, 374—81, 405 f.
- Børnehjem, S. 323—25, 379, 405.
- Børnetiggeri, S. 4, 267 f., 310.
- Børns Forsørgerpligt, S. 66; 79, 81, 116, 124, 130 f., 153, 181, 188, 198.
- Bøssepenge, S. 32, 109, 335 f.
- Christensen, A., Gaardejer, Rigsdagsmand, S. 113.
- Christiansen, M. P., Gaardejer, Folketingsmand, S. 161.
- Dahlerup, C. E., Amtmand, Rigsdagsmand, S. 106 f.
- Dalhoff, N. C., Præst, S. 168.
- Dyrtidshjælp, S. 98—103, 408 f.
- Døvstumme, S. 126, 154, 181, 192, 203, 205 f.
- Eftergivelse af Fattighjælp, S. 157—60, 164 f., 186, 193, 196, 200 ff., 204, 206, 208, 409 ff.
- Efterladenskaber, se Erstatning for ydet Fattighjælp.
- Ekstraordinære Understøttelser, S. 12, 260 ff., 340, 350 f., 402.
- Engelsk Fattigvæsen, S. 4, 6 f., 20 f., 81 ff., 84 f., 403.
- Eriksen, Lars, Væver, Landstingsmand, S. 143.
- Erstatning for ydet Fattighjælp, S. 56 f., 94 f., 116 f., 124, 131, 146, 185, 189 f., 247, 407.
- Estrup, J. B. S., Politiker, S. 113, 115, 118, 136—41, 146, 163 f., 194, 196, 206, 412.
- Fattiges Kasse, de, S. 103—11, 130, 151, 161 f., 308, 409.
- Fattigforstandere, S. 232, 329 ff., 400.
- Fattigforsørgelse i Alm., S. 5 ff., 26 f., 36, 38, 52 f., 59 ff., 68, 76, 80 f., 84 f., 116 f., 121—24, 154, 186 f., 189, 197, 199, 234 f., 336 f., 400, 411.
- Fattiggaarde, S. 51 ff., 62—65, 67 ff., 79 f., 113 ff., 117, 122 f., 126, 128, 132, 141—43, 146, 148, 150, 153 f., 166, 174, 181 f., 184 f., 189 f., 216, 270—312, 321 f., 345—49, 354—58, 360—64, 371—74, 383—88, 403—05, 407 f.
- Fattighuse, S. 36, 240—46, 317—19, 338 f., 350 ff., 359, 367—71, 383 ff., 407.
- Fattigskat, S. 5 ff., 8, 13, 27, 32, 34, 258—60, 332 f., 398, 400.
- Fedderson, H. D. F., Fattigdirektør, Stænderdeputeret, S. 75 f.
- Fenger, C. E., Læge, Politiker, S. 152.
- Fenger, H. M., Præst, S. 168.
- Fleischer, H. A., Borgmester, Stænderdeputeret, S. 63—66, 68.
- Fonnesbech, C. A., Politiker, S. 132, 134, 136, 138 f., 146 f.
- Forsørgelsesrets Erhvervelse, S. 31, 33, 35, 39 f., 42 ff., 48 f., 64 ff., 67 f., 72 f., 75, 77 f., 112 ff., 116, 125 f., 132 f., 136—41, 147 f., 153, 156, 181, 185, 188 f., 193, 198 f., 405 f.
- Forældres Forsørgerpligt, S. 115 f., 124, 130 f., 153, 181, 187 f., 198.
- Fransk Fattigvæsen, S. 22 ff.
- Frie Fattigvæsen, det, S. 104—08, 121—26, 130 f., 135 f., 409.
- Friis, J., Godsejer, Stænderdeputeret, S. 70.
- Funder, Th., Tobaksfabrikant, Stænderdeputeret, S. 65.
- Fængsel paa Vand og Brød, S. 134.
- Fængselsstraf, simpel, S. 134.
- Fødselsstiftelsen, den kgl., S. 126, 133, 168 f., 173, 177, 183.
- Gamles Forsørgelse, S. 142 f., 148 f., 151 f., 155, 163 f., 181 f., 189, 192, 194 ff., 203, 206, 209—17, 309 f., 410 f.
- Gaver til de Fattige, S. 13, 259 f. 334.
- Grundafgift til Fattigvæsenet, S. 37, 333, 336.
- Grundtvig, N. F. S., Præst, S. 84 f., 107.

- Gundelach, F. C., Herredsfoged, S. 383.
- Haagen, C. W., Bankdirektør, Stænderdeputeret, S. 73.
- Haandværkerstanden, S. 18 f., 399.
- Haastrup, H., Birkedommer, Stænderdeputeret, S. 70.
- Hage, Johs., Godsejer, Folketingsmand, S. 214.
- Haffner, W., Stamhusbesidder, Politiker, S. 118, 120.
- Hald, P. T., Stifsprovst, S. 368, 380.
- Hammerich, P. F. A., Præst, Rigsdagsmand, S. 107 f.
- Hammond, E., Sognepræst, S. 28 ff., 33 f., 36, 401.
- Hansen, H. I., Lærer, Folketingsmand, S. 161.
- Hansen, H. P., Vinhandler, Folketingsmand, S. 240 f.
- Hansen, I. A., Politiker, S. 85 f., 99 ff., 108, 111.
- Hansen, N., Sognefoged, Landstingsmand, S. 177.
- Hansen, P., Gaardejer, Rigsdagsmand, S. 113 ff., 118.
- Havelodder, S. 196, 371.
- Haxthausen, Gregers Chr., Stiftamtmand, S. 26.
- Heiberg, Kr., Amtmand, Rønne, S. 27.
- Heltzen, E., Stiftamtmand, S. 387.
- Henrik VIII, engelsk Konge, S. 4.
- Henriques, V., Fattiginspektør, S. 168.
- Herredskasser, S. 7, 14, 30 f.
- Hertugdømmerne, Forsørgelsesret i, S. 65, 74 f., 77 f, 91 f.
- Hindenburg, A. L., Højesteretsadvokat, Folketingsmand, S. 152.
- Hjemsendelse, S. 45, 47, 92 f., 114, 116, 131, 154, 185 f., 191 f., 202 f., 208, 411.
- Hjort, A. J., Godsforvalter, Stænderdeputeret, S. 79.
- Hjælp til Klæder, S. 12, 246, 316 f., 339, 344, 350, 353, 360.
- Hjælpekasser, se Understøttelseskasser.
- Hjælp i Sygdomstilfælde, S. 32, 38, 47 f., 114, 116, 125 f., 145, 148 f., 151 f., 155, 158, 160, 163, 192 f., 196, 203 f., 205 f., 246 f., 316, 410 f.
- Holch, H. C., By- og Birkeskriver, Folketingsmand, S. 162, 198 f., 200 ff., 204 f., 212 f., 215.
- Holm, P. Skræder, Folketingsmand, S. 158—61, 197 f.
- Holstein-Holsteinborg, F. A., Greve, Stænderdeputeret, S. 63.
- Holstein-Holsteinborg, L., Greve, Politiker, S. 120.
- Holstein-Ledreborg, L., Greve, Folketingsmand, S. 150, 152, 161, 195.
- Holsten, F. K., Stiftamtmand, S. 100.
- Hornemann, E., Læge, S. 168.
- Hostrup, I. C., Præst, S. 168.
- Husmænd, S. 51, 61 f., 69 f., 399.
- Husvilde, S. 204 f.
- Høimark, C., Lærer, Folketingsmand, S. 160.
- Hørdum, C. I., Skomager, Folketingsmand, S. 157 f., 223.
- Hørup, Viggo, Redaktør, Politiker, S. 194 ff., 201, 205, 210 ff., 214.
- Høyer, L. Godsejer, Stænderdeputeret, S. 64 ff., 68 f.
- Indvandring til Byerne, S. 309, 393, 404, 407.
- Ingerslev, H. P., Godsejer, Politiker, S. 151, 159 f., 181 f., 186, 196, 200 f., 203, 205, 207 f., 213, 215 f., 219 f.
- Invalidforsørgelse, S. 210.
- Jensen, Harald, Redaktør, Folketingsmand, S. 195.
- Jensen, Henning, fhv. Præst, Folketingsmand, S. 161, 197, 200, 206 f.
- Jessen, J. C., Borgmester, Landstingsmand, S. 137, 139—42, 145.
- Jürgensen, Emil, Byfoged, S. 167 f., 172.
- Jørgensen, Anders, Lærer, S. 279—82, 286 f.
- Kaae, Alfred, Præst, S. 324.
- Katedersocialisme, S. 151.
- Kayser, H., Tømrermester, Rigsdagsmand, S. 118, 136, 142.

- Kirk, Ole, Gaardejer, Stænderdeputeret, S. 67, 70, 78 f.
- Kirkeligt Fattigvæsen, S. 3, 398.
- Kjeldsen, J. N., Sognefoged, Folketingsmand, S. 161.
- Klein, C. S., Højesteretsassessor, Politiker, S. 144 f., 211.
- Knudsen, P., Forretningsfører, Landstingsmand, S. 208, 216, 225 f.
- Knuth, F. M., Lensgreve, Politiker, S. 102 f., 105.
- Knuth, Fr. K. J., Amtmand, S. 50 f.
- Knuth, J. H., Stiftamtmand, S. 29.
- Koch, Gabriel, Præst, S. 270.
- Konkurrence, den frie, S. 151 f.
- Krebs, F. C., Stiftsfysikus, S. 111 f., 118—24, 126 f., 386 f.
- Kuromkostninger, Tyendets, S. 75 f.
- Køb og Salg af fast Ejendom, S. 31 f., 259 f., 334.
- Landarbejdere, se Husmænd.
- Landboreformerne i det 18. Aarh., S. 19 f., 36, 61, 399.
- Landbrugskrise, S. 47 f., 80, 306, 401.
- Langkilde, H. P., Godsejer, Stænderdeputeret, S. 60, 63, 76.
- Larsen, L. C., Gaardejer, Folketingsmand, S. 200.
- Larsen, N. J., cand. jur., Folketingsmand, S. 211.
- Lassen, Julius, Professor, Dr. jur., S. 168.
- Lassen, Kr. L., Embedsmand, S. 52.
- Lehmann, Orla, Politiker, S. 84, 103, 105, 107.
- Leth, F. H. T., Overretsprokurator, Folketingsmand, S. 178.
- Licitationer af Fattige, S. 189, 247—49, 254—58, 316 f., 383.
- Lindberg, J. C., Præst, Rigsdagsmand, S. 107.
- Linnemann, S., Embedsmand, S. 113, 115—18, 121 f., 129 f., 412.
- Lowzow, Fr., Embedsmand, S. 52.
- Lund, H. P. E., Amtsprovst, S. 51.
- Løsgængere, S. 53, 153, 189, 191. Se ogsaa: Tiggeri, Kampen mod.
- Løsøreauktioner, S. 32, 37, 336.
- Madvig, J. N., Professor, Politiker, S. 138 f.
- Malthus, R., Nationaløkonom, S. 81 f.
- Merkantilismen, S. 17 ff., 399.
- Modeweg, J. E., Agent, S. 324.
- Mogensen, M. J., Gaardfæster, Landstingsmand, S. 173.
- Mortensen, Peter, Grosserer, S. 324.
- Moltke, A. W., Embedsmand, Politiker, S. 52.
- Monrad, D. G., Præst, Politiker, S. 168.
- Müller, P. C., Byfoged, S. 118, 127.
- Møller, C. E., Præst, Rigsdagsmand, S. 107.
- Møller, C. M., Embedsmand, S. 95 f., 99, 101 f.
- Møller-Andersen, Grosserer, S. 324.
- Naturaliehjælp, S. 32, 34, 236—39, 260—62, 315 f., 337 ff., 344, 350 ff., 353—55, 359 f., 364—69, 374, 382, 401—03.
- Neergaard, Niels, Redaktør, Folketingsmand, S. 195, 209 f.
- de Neergaard, Godsejer, Stænderdeputeret, S. 75 f., 77.
- Nellemann, J. M. V., Professor, Politiker, S. 139, 170, 173, 177 ff., 194, 196.
- Nelleman, S. S., Højesteretsadvokat, S. 168.
- Nielsen, Chr., Gaardejer, Landstingsmand, S. 226.
- Nielsen, Th., Redaktør, Folketingsmand, S. 150—52, 160, 174, 207 f., 216, 226.
- Norsk Fattiglovgivning, S. 117, 125, 181, 410.
- Nyegaard, M. B., Godsejer, Stænderdeputeret, S. 68.
- Omgangsforsørgelse, S. 10 f., 20, 35 f., 143, 189, 249—52, 314 f., 411.
- Ovesen, S. A., Gaardejer, Landstingsmand, S. 177.
- Oxenbøll, V. M. C., Borgmester, Landstingsmand, S. 177 ff.
- Pedersen, Knud, Gaardejer, Rigsdagsmand, S. 113.

- Pedersen, S., Smed, Landstingsmand, S. 143.
- Pengeunderstøttelser, S. 11 f., 16, 260—62, 315 f., 337, 340 f., 344, 349 ff., 353 f., 356, 358—360, 364, 368 f., 371 f., 374, 382 f., 401—3.
- Plesner, U. A., Provst, Stænderdeputeret, S. 75 f.
- Ploug, C., Redaktør, Politiker, S. 168, 177.
- Præsten som Fattigforstander, S. 14, 28 ff., 31, 33, 104 ff., 108, 112, 231 f., 313 f., 329 f., 399 f.
- Quistgaard, C. W., Birkedommer, S. 278.
- Ravn, C. H., Lærer, Folketingsmand, S. 161, 213.
- Rasmussen, E., Staldskriver, Stænderdeputeret, S. 63.
- Ravn, Chr., Gaardejer, Folketingsmand, S. 198 ff., 201 f., 205.
- Reedtz-Thott, O., Baron, Landstingsmand, S. 173.
- Refusion, mellemkommunal, S. 45, 48, 191, 261, 402.
- Registrering af de Fattiges Ejendele, S. 87 f., 94 f., 116, 124, 190, 408.
- Renteindtægter, S. 13, 259 f., 334 f.
- Retsbøder, S. 31 f., 37, 259 f., 262, 333, 336.
- Ricard, C. F., Embedsmand, S. 169, 172 f.
- Rimestad, C., Højesteretsassessor, Politiker, S. 168.
- Rosenørn, C. G., Stiftamtmand, Stænderdeputeret, S. 73.
- Rosenørn, E. E., Gehejmekonferensraad, Landstingsmand, S. 175 f.
- Rotwitt, C. E., Amtmand, Politiker, S. 274.
- Rubin, Marcus, Statistiker, Embedsmand, S. 210.
- Rung, N. R., Amtmand, Landstingsmand, S. 208.
- Rønne, B. F., Sognepræst, S. 29, 272.
- Sager, H. C., Byfoged, S. 101.
- Salg af Fattiges Ejendele, S. 32, 259 f., 276.
- Salicath, P. G. H. L., Højesteretsadvokat, Stænderdeputeret, S. 63.
- Scavenius, J. F., Godsejer, Politiker, S. 150, 152, 162, 196, 218.
- Scavenius, Otto, Godsejer, Folketingsmand, S. 200, 204.
- Scharling, H. W., Professor, Folketingsmand, S. 201, 224.
- Scheel-Plessen, K. L., Amtmand, S. 31.
- Schmidt, H. C., Provst, Stænderdeputeret, S. 65.
- Schrum, Borgmester, S. 127.
- Schulin, I. S., Amtmand, S. 278.
- Schytte, F. W., Oliemøller, Stænderdeputeret, S. 79.
- Schøler, L. S., Gaardejer, Landstingsmand, S. 137, 142.
- Schönheider, M., Herredsfoged, S. 50 ff.
- Simony, C. F., Embedsmand, Politiker, S. 91, 95, 118, 120, 127.
- Sindssyges Understøttelse, S. 71 f., 75, 81, 126, 154, 181, 192, 203, 205 f., 221, 257 f., 412.
- Socialismen, S. 151, 158.
- Sognekasser, S. 7, 14, 30 f., 33, 36, 40, 258 ff., 332 ff., 400.
- Sognekommisioner, paa Landet, S. 231—34. I Byerne, S. 328—32, 400.
- Sponneck, M. S. W., Stiftamtmand, Stænderdeputeret, S. 64 f.
- Sponneck, W. C. E., Nationalbankdirektør, S. 118.
- Statskassen, Bidrag af, S. 151, 154 f., 159, 162 f., 182, 197, 203, 210 f., 213 f., 216 f., 218, 221, 223, 225, 412.
- Stedbørns Forsørgerpligt, S. 74 ff, 79, 81.
- Stedforældres Forsørgerpligt, S. 74 ff., 78, 81.
- Steenstrup, Johs., Dr. jur. Historiker, S. 168.
- Steenstrup, M., Dr. phil., S. 168.
- Stemann, P. C., Amtmand, Kancellipræsident, S. 28 f., 31 ff., 34, 37, 45 ff., 236, 328, 337, 342, 349 f., 367, 401.

- Stenfeldt, J. A., Borgmester, Stænderdeputeret, S. 59 f., 69.
- Stockholm, P. V., Provst, S. 118, 120, 127.
- Straffemyndighed over Fattige, S. 45 f, 125, 190.
- Styhr, H. V., Biskop, Folketingsmand, S. 178.
- Svensk Fattiglovgivning, S. 181.
- Sygekasser, S. 149, 151, 155, 160, 186, 192 f., 194 ff., 204 f, 209 f., 218—26, 409, 411.
- Tang, A. E. M., Godsejer, Stænderdeputeret, S. 78.
- Tang, Jeppe, Seminarieførstander, Folketingsmand, S. 177.
- Tauber, Johs., Redaktør, Folketingsmand, S. 158.
- Tavlepenge, S. 32, 259 f., 333, 335 f.
- Thorup, J. A., Gaardejer, Folketingsmand, S. 151 f., 181.
- Tiggerfoged, S. 9, 37, 266, 269.
- Tiggeri, Kampen herimod, S. 8 f., 15, 32 f., 40, 53, 266—69, 399 ff.
- Tiggeri som Erhverv, S. 3 ff., 8, 398.
- Tiggertegn, S. 3 f.
- Tillisch, C. L., Amtmand, Stænderdeputeret, S. 74 f., 77.
- Tobiesen, F., Generaldirektør, Politiker, S. 149, 151 f.
- Treschow, M., Amtmand, S. 27.
- Trier, Herman, cand. phil., Folketingsmand, S. 215.
- Tscherning, A. F., Politiker, S. 107, 11, 413.
- Tutein, C. F. F., Proprietær, Folketingsmand, S. 161 f.
- Tvangsarbejdsanstalter, S. 9, 33, 66 ff., 69, 94, 144 f., 153, 189 f., 199, 202, 361.
- Tyendespørgsmaalet, S. 45, 47 f., 62, 75, 188.
- Tysk Fattigvæsen, S. 4, 24 f., 412.
- Udligning af Fattigskatten, S. 39 f.
- Udlændinges Forsørgelse, S. 191.
- Udpantning af Fattigskat, S. 6 ff., 40, 400.
- Udstykningsspørgsmaalet, S. 26, 51, 53 f., 62.
- Udvandring, S. 309, 404.
- Ulykkesforsikring, S. 196.
- Umyndiggørelse af Fattiglemmer, S. 125, 131, 147 f.
- Underholdsbidrag, S. 53, 70 f., 81, 145, 167—73, 176—80, 187, 197 f.
- Understøttelse i Tilfælde af Dødsfald, S. 12, 32, 57, 158, 160.
- Understøttelseskasser, S. 150—53, 155, 160—63, 182, 195.
- Wahl, E. J., Stiftamtmand, S. 183 f.
- Valgret for de Fattigunderstøttede, S. 85 ff., 149, 155, 157 f., 408.
- Vanføre Børns Understøttelse, S. 71 f., 81.
- Vareauktioner, se Løsøreauktioner.
- Weiss, C., Redaktør, S. 166.
- Venerisk Sygdom, S. 192.
- Wilhelm, M. H., Godsejer, Stænderdeputeret, S. 75.
- Winther, Geert, Redaktør, Folketingsmand, S. 152, 157 f.
- With, J. P., Herredsfoged, Stænderdeputeret, S. 67, 70 f.
- Wulff, H. A., Møller, Stænderdeputeret, S. 65, 79.
- Værdige Trængende, S. 97—111, 114 f., 117 f., 121—24, 126 ff., 145 f., 150, 154—57, 163, 192 f., 197, 408—11.
- Ægtefællers Forsørgerpligt, S. 133 f., 143 f., 183, 187 f.
- Ægteskabs Indgaaelse, Forbud mod, S. 26, 43, 50, 52 f., 54 ff., 62 f., 66, 87, 89—92, 96, 102, 131 f., 145 f., 148, 185, 191, 202, 206, 407 f.
- Øllgaard, N. E., Biskop, Stænderdeputeret, S. 65.
- Ørsted, A. S., Embedsmand, S. 52, 54 f., 60, 67, 73 f., 77 ff., 99 f.